Nagy András

HALÁLOS EGYÜTTÉRZÉS

A „magyar ügy" és az ENSZ 1956–1963

X 292384

Nagy András

HALÁLOS EGYÜTTÉRZÉS

A „magyar ügy" és az ENSZ 1956–1963

292384

Kossuth Kiadó
Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete

SZTE Klebelsberg Könyvtár
J001328810

A kötet a kőszegi
Felsőbbfokú Tanulmányok Intézetének
támogatásával jelent meg.

iASK
INSTITUTE OF ADVANCED STUDIES KŐSZEG

SZTE Klebelsberg Könyvtár
SZEGED
2.

Szerkesztette
Nádori Attila

Szöveggondozás
Dóka Henrietta

Borítóterv
Veres Ildikó

Borítókép
Getty Images

ISBN 978-963-09-9478-1 (Kossuth Kiadó)
ISBN 978-615-5742-22-4 (Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete)

Minden jog fenntartva

X 297384

© Nagy András 2020
© Kossuth Kiadó 2020
© Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete 2020

Tartalomjegyzék

Köszönetnyilvánítás 7

Előszó 9

I. A forradalom esélyei 11
Magyarország az ENSZ kapujában 11
Bábok a világszínpadon 20
Főszerepek és mellékszereplők 30

II. Eufória és bénultság 45
Sokkhatás 45
„Rosszkedvünk tele" 51

III. Illúziók csapdájában 73
Kulisszák előtt és mögött 73
Konfliktuskezelés? 83
Menekültek 88
Törvénysértő törvényhozó 101
Mindennapi vérbosszú 106

IV. Intézményesült válság 111
Tizenegyedszerre 111
Vizsgálat 121
Elnarrált történelem 134

V. A „magyar kérdés" és a magyar válasz 141
Időzített jelentés 141
Tollal és fegyverrel 152
„ENSZ-kémek" halála 171

VI. Ősz New Yorkban 179
Mit jelent egy jelentés? 179
Szeptemberi intermezzo 183
Titokzatos szolgák 189

VII. Povl Bang-Jensen 205
A meghurcolt hős 205
Tanúk célkeresztben 211
Fegyelmik és fellebbezések 223

VIII. Megtört csend 235
Visszaszámolás 235
Elszámolás 244
Leszámolás 250

IX. Epilógus 257
Különb megbízott 257
November 25-e, másként 267
„Kadir" az ENSZ-ben 273
„Ügynökséget építeni feladatunk" 283
Borul a fátyol 288

Jegyzetek 301
Bibliográfia 453
Képek jegyzéke 461
Névmutató 465

Köszönetnyilvánítás

Munkám során rendkívül sok segítséget kaptam tudósoktól, szakemberektől, barátoktól, intézményektől. A kutatás és eredményeinek feldolgozása során Per Bang-Jensennek, a dán diplomata fiának figyelme, támogatása, a vele folytatott dialógus folyamatossága alapvető jelentőségű volt és maradt. A világszervezet levéltárának eddig zárt iratait Bogyay Katalin, Magyarország ENSZ-nagykövete nyittatta meg, igen komoly munkával és imponáló állhatatossággal, maradandó sikerrel – segítségéért, figyelméért, tanácsaiért nagyon hálás vagyok. Héderváry Klára korábbi ENSZ-tisztviselő gyűjteményéhez az Open Society Archive jóvoltából juthattam, amely digitalizálta és hozzáférhetővé tette a dokumentumok jelentős részét, feldolgozásukat a Visegrád Fund, majd pedig a Fulbright Commission ösztöndíja tette lehetővé. Kutatásomat támogatásban részesítette az 1956-os Emlékbizottság, míg könyvem írása során a kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete munkatársaként dolgozhattam, köszönöm Miszlivetz Ferenc támogatását és fontos javaslatait. Kutatásomat kezdettől segítette Németh Zsolt, az Országgyűlés Külügyi Bizottságának elnöke.

Köszönetet mondok mindazoknak a szakembereknek, akik munkámban folyamatosan támogattak: Borhi László figyelme, tanácsai és bölcsessége döntő jelentőségű volt számomra, akárcsak Pók Attila véleménye könyvem kéziratáról. Kecskés D. Gusztáv és Kiss András levéltári forrásokat vagy éppen fontosabb tudományos eredményeket osztott meg velem, míg az ENSZ Levéltárában Amanda Leiberger és Stephan Hafner volt segítségemre, hozzájuk Turbék Zoltán közbenjárásával jutottam. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában Sz. Kovács Éva bocsátotta rendelkezésemre azokat a dokumentumokat, amelyek alapvetően átrajzolták eddigi ismereteim tablóját, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában pedig Zichy Mihály segített a Héderváry- és a Kéthly-iratok megismerésében. Dag Hammarskjöld dokumentumait és életének fontosabb eseményeit az ENSZ-főtitkár életrajzának szerzője, Henrik Berggren svéd író tanácsai nyomán tanulmányozhattam.

Kéziratom tervezett lezárása idején kaptam meg az Egyesült Államokból azokat az átminősített dokumentumokat, amelyekből a Szövetségi Nyomozóiroda (FBI) tevékenységéről, vagy éppen annak hiányáról lehetett képet alkotni mind Bang-Jensen története kapcsán, mind a magyar forradalom továbbgyűrűző hatásáról. Hálás vagyok a washingtoni magyar nagykövetség munkatársainak közbenjárásukért, ami nélkül – minden bizonnyal – még mindig csak kérelmem elbírálására várnék.

Hálás vagyok a kötetet szerkesztő Nádori Attila figyelméért és hozzáértéséért, a végső szövegváltozat kialakításában Dóka Henrietta segítségéért.

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED

Előszó

A történet, amelyet el akarok mondani, nem fényes és nem árnyas, hanem fontos. Nem a „ragyogó lapok" közé tartozik, bár éppenséggel követi azokat – az 1956-os magyar forradalmat –, de nem is a borzalmasak közé, noha nyilvánvalóan nem szűkölködik a térségünkben otthonos szörnyűségekben. Nem lehet része a nemzeti önsajnálat nagy narratívájának – bár okot adhat rá –, de nem kíván globális összefüggésekre rámutatni, mert azok gigantikus „puzzle"-jéhez még számtalan elem hiányzik.

Az itt elbeszélt eseménysor 1956. november 4-én kezdődik, a magyar forradalom leverésének hajnalán, a hidegháború egyik legdrámaibb fordulópontján, amikor jobb- és baloldalon egyszerre vált nyilvánvalóvá, hogy vége a nagy marxi illúziónak, amit szükségszerűségként egykor a haladás radikálisai felismertek volna, az éppen nem a szabadság lett, hanem az ellenkezője.[1] Volt, akinek szíve szakadt, volt, aki tenyerét dörzsölte – történetünk szempontjából éppenséggel mindegy –, de reagálni mindenkinek kellett rá. Mégpedig nem pusztán szolidaritásból, morális kötelességből vagy éppen birodalmi érdekből, hanem a nemzetek nem sokkal korábban újraalkotott közösségének, az ENSZ-nek alapelvei szerint,[2] amelyek érvényességét nem „de jure", hanem „de facto" mutatta meg a magyar forradalom sorsa és világvisszhangja. Ennek drámája pedig mintegy folytatta a forradalom brutális leverésének tragédiáját, bár jóval kevesebb figyelem jutott rá.

Ezt a történetet akarom most elmondani, pontosabban ezt kell elmondanom, mégpedig több okból. Elsősorban azért, mert az „emlékezet-higiéné" legalább olyan fontos, mint a mindennapi; az eltorzított, meghamisított vagy éppen felületes emlékezés maradandóan súlyos következményekkel járhat, erre éppenséggel megrázó példával szolgált az 1956-os események 30., majd a 60. évfordulója. Ugyanakkor az exhumálás folyamata eltér a szoborállításétól, magam az előbbire teszek kísérletet; a halottaknak kell igazságot szolgáltatni, hogy csakugyan békében nyugodhassanak, köztéri látványelemekkel foglalkozzanak mások.

A történetmondás mostani imperatívusza abból adódik, hogy sok évvel ezelőtt már kísérletet tettem a történet egyes elemeinek feltárására, de ennek nyomán

éppen nem lezárult, hanem elkezdődött az a folyamat, amely ehhez a könyvhöz vezetett. Az ott megfogalmazott állítások további kérdéseket szültek, a feltárt összefüggések rávilágítottak még feltáratlanokra, nem lehetett annyiban hagyni. Azért sem lehetett, mert az elmúlt bő évtizedben végre hozzáférhetővé váltak azok a dokumentumok – ha nem is teljességükben, de kritikus tömegükben –, amelyek létezése korábban csak sejthető volt, de kutatásunk számára elérhetetlen. Mindezek megismerése nyomán nem csak arra kellett rádöbbennem, hogy a valóság a legmerészebb fantáziát is felülmúlja, de arra is, hogy ez a „felülmúlás" miféle drámai következményekkel járt.

Több mint negyedszázada kezdtem feltárni ezt a történetet, s az eltelt idő felezőpontján összegeztem kutatásaimat Povl Bang-Jensenről szóló könyvemben.[3] Annak a dán diplomatának a sorsát rekonstruáltam, aki a „magyar ügy" – ami az ENSZ-terminológia szerint a magyar forradalmat, majd annak leverését jelentette – egyik legfontosabb szereplője volt, s aki nemcsak tevékenységével, hanem egész sorsával, majd tragikus halálával is rávilágított azokra az ellentmondásokra, amelyek jelentősége nemcsak egy sorsban, hanem sorsok tömegében mutatkozott meg, nem utolsósorban a világszervezet sorsában is. Akkoriban azonban még nem nyíltak meg teljességükben az ENSZ irattárai – azóta csaknem igen. Akkor még nem ismerhettem meg a dán diplomata egyik legfontosabb munkatársának, Héderváry Klárának hatalmas iratgyűjteményét, amely az ENSZ vizsgálatának folyamatát dokumentálta, azóta ehhez is hozzáférhettem. Akkor még nem voltak kutathatók azok a titkosszolgálati iratok, amelyek egészen új és igen baljós narratíva lehetőségét tartalmazták – nemcsak az ENSZ szempontjából, hanem egyebek mellett a forradalom külpolitikája kapcsán vagy az igen fontos szerepet játszó emigráció történetében – azóta itt is ezer és ezer oldal vált megismerhetővé. Akkor még nem olvashattam az egyik legteljesebb dokumentumgyűjteményt, amely – nem kevés paradoxiával – éppenséggel Ausztráliában található, ahonnan a „magyar ügyet" vizsgáló ENSZ-bizottság jelentéstevője érkezett, majd hozzájuk került a bizottság vezetése, és amely azóta nagyrészt szintén hozzáférhetővé vált. Akkor még nem tárult fel teljességében a magyar külügy és belügy megannyi irata, amelyekből rendkívül pontos képet alkothattam az események menetéről, és ezek lehetséges „forgatókönyveiről" – egyebek mellett arról, mi lett volna, ha alapelvei szerint jár el az ENSZ. Mert a magyarországi politikusok – talán a világon egyedüliként – ezzel az eshetőséggel is számoltak.

A sor még hosszan folytatható. Megismerhettem a világszervezet főtitkárának, Dag Hammarskjöldnek irathagyatékában található személyes feljegyzéseit, így tudom például, mikor ebédelt Visinszkijjel – a sztálini perek főügyészével, későbbi ENSZ-képviselővel –, és mikor találkozott Martin Buberrel, Niels Bohrral, Povl Bang-Jensennel. A dán diplomata sorsát közvetlenül halála után kutató két újságíró személyes feljegyzései is birtokomba kerültek,[4] akárcsak a kérdéseimre adott, olykor éppen elutasító feleletek a kutatás számára fontos helyszínekről: Thaiföldről, Új-Zélandról, Srí Lankáról – mert a történet csakugyan globális.[5]

I.

A FORRADALOM ESÉLYEI

Magyarország az ENSZ kapujában

Ne legyenek illúzióink: Konyev[1] marsall hadigépezetével szemben nem voltak esélyei a forradalmároknak, és nem születhetett volna olyan erejű ENSZ-határozat, amely megállíthatta volna a szovjet páncélosokat azt követően, hogy a Kremlben – egyébként drámai dialógusok nyomán[2] – végül fegyveres beavatkozás mellett döntöttek. Tegyük hozzá: talán nemcsak belső indíttatásból, hanem azon nyugati demokráciák mintáját is követve, amelyek ugyanekkor döntöttek a fegyverek mellett a szuezi konfliktus kezelésének eszközeként.[3]

De az az illúzió, hogy az ENSZ képes lehetne az események menetének megváltoztatására, a lakosság széles körében komoly volt és megalapozott. Ennek indokai között a Szuezben később az ENSZ határozatai által leállított fegyveres beavatkozás éppolyan fontos szerepet játszott, mint a nemzetközi jog érvényesítésébe vetett hit, melyet Magyarország 1955-ös ENSZ-csatlakozása táplált. Már a párizsi békeszerződés tartalmazta azt a kitételt, hogy a világszervezet titkárságához be kell nyújtani Magyarország minden nemzetközi szerződését, annak vizsgálatára, hogy azok összhangban vannak-e az Alapokmány 102. cikkelyével. Így nem csak az 1948-ban megkötött szovjet–magyar barátsági szerződés, de még az 1956-os beavatkozást „legitimáló", 1955-ben kötött Varsói Szerződés is pontos hivatkozást tartalmazott az ENSZ legfontosabb dokumentumára.[4]

Ez a kollektív illúzió nemcsak azzal a cinizmussal és gátlástalansággal állt szemben, ami a Szuezben támadó nyugati hatalmakat jellemezte – és aminek csorbáját paradox módon az sem köszörülte ki, hogy a közel-keleti agresszorok betartották az ENSZ határozatát –, hanem elsősorban a keleti szemforgatással és cinizmussal, ami Magyarország és az ENSZ viszonyát a kezdetektől jellemezte. Ennek szerkezete a közelmúltban megismert iratok nyomán mutatkozott meg, és magyarázatot adott a forradalom sorsának megpecsételésére is, a világszervezeten belül. Mindehhez hozzájárultak azok a fordulópontok, amelyek táplálták az illúziót, hogy az ENSZ majd képes lesz arra, amire persze nem lett, és amit csak érleltek

A budapesti Üllői út 1956 novemberében; az előtérben egy szovjet harckocsi roncsa, jobbra a Kilián-laktanya

azok a kudarcok, amelyek Magyarország és az ENSZ kapcsolatát 1945-től kezdődően egy évtizeden át beárnyékolták.

Mindez részben onnan ered, hogy az „egyesült nemzetek" egykor éppen a fasizmussal szemben, vagyis Magyarország és szövetségesei ellen egyesültek, hiszen a világszervezet alapításakor a fasizmussal szembeni összefogás indokolta a nemzetközi egységet, döntően meghatározva az ENSZ karakterét, hiszen ez már nem „nemzetek szövetsége" volt,[5] hanem ennél több: nemzetek *egyesülése* éppen azoknak az elveknek a jegyében, amelyeket az Alapokmányban rögzítettek. Ezekhez az is hozzátartozott, hogy például Magyarországon – háborús veresége nyomán – az ENSZ egyik szervezete, az UNRRA[6] is részt vett a segélyezésben, s ezek elapadása idején Nagy Ferenc[7] miniszterelnök arra kérte a világszervezet főtitkárát, Trygve Lie-t,[8] hogy a kiépülő demokrácia sorsa miatt is folytassák tovább a támogatást. Hiszen érzékelhető volt, hogy Magyarország számára a világszervezet a demokratizálódás, a civilizáltabb politizálás – a kormányfő szavaival: a „helyes fejlődés" – eszköze is lehetne[9] (de persze nem lett). A levél kiszignálását követően[10] valószínűleg süllyesztőbe került, később a világszervezet „vegyes adminisztrációs iratai" közé, egyebek mellett akkreditációs dokumentumok és kimutatások társaságába.

Az elkövetkező években Magyarország újra és újra kérte felvételét az ENSZ-be. A kérelmek a hidegháború logikájának megfelelő válaszokban részesültek: egyszerű elutasításban (1947), vagy azt a feltételt szabva a sikeres felvételhez, hogy Magyarország változtassa meg társadalmi rendszerét (1948). Ahogy nemzetközi

színtéren is „élesedett az osztályharc", úgy került napirendre New Yorkban a Mindszenty-per (1949. április), majd pedig az emberi jogok megsértése (1949. szeptember).[11] Az elmarasztalás a következő évben megismétlődött, a világszervezet képviselői az Alapokmány alapelveinek érvényesülését kívánták volna megfigyelni Magyarországon,[12] amire nem kaptak lehetőséget. Mindez persze ekkor nem volt több mint a nagyhatalmak konfrontációjának egyik színtere, még ha kevésbé veszélyes is, mint például a koreai harctér.[13]

A nyugati államok vezetői aligha hitték, hogy az ENSZ-csatlakozás kedvéért a magyar kommunisták átadják a hatalmat a demokratikusan választott népképviseletnek, és az sem tűnhetett számukra valószínűnek, hogy az emberi jogok közgyűlési napirendre kerülése nyomán visszaáll Magyarországon a sajtó- és gyülekezési szabadság. Naivitásról a másik oldalon sem volt szó, Visinszkij[14] ENSZ-képviselői kinevezése önmagában is az alapelvek megcsúfolása volt, a kommunista propagandában pedig az ENSZ ekkoriban az USA valamiféle leányvállalataként tűnt fel. Magyarország felvétele előtt a hivatalos „barátkozást" is gyanakvás itatta át, így például „Az ENSZ Barátai Világszövetségének" 1950-es kongresszusát,[15] amelyen Magyarország is részt vehetett. A delegációt Bolgár Elek vezette,[16] míg az eseményről Köves András[17] követ jelentett, aki – szavai szerint – sikeresen „elfoglalta" a volt VB-tag, az ekkor már koholt vádak alapján letartóztatott Pálóczi-Horváth György[18] helyét. Az ENSZ irattárában a csatlakozás előtti évekből még annak dokumentációja maradt fenn, amikor a magyar légtérbe tévedő („behatoló"), skandináv ENSZ-békefenntartókat szállító repülőgépet 1951-ben a magyar légierő földre kényszerítette, s a személyzettel kapcsolatos bánásmódot az ENSZ kísérte figyelemmel.[19]

Az illúziók és a realitás távolsága akkor vált fatálissá, amikor hosszú évek reménytelen csatlakozási kísérleteit végre siker koronázta. A magyar külpolitika folyamatosan figyelte a világszervezet akcióit, és lehetőség szerint akkor is igyekezett bekapcsolódni egyik-másik kezdeményezésbe, illetve az ENSZ szakosított szervezeteinek munkájába, amikor a tagságról még nem lehetett szó.[20] A devizaszűkében lavírozó külügyminisztérium még anyagi áldozatokat is vállalt: 1954-ben 1861 dollárral járult hozzá a világszervezet költségvetéséhez.[21] A csekket Szarka Károly[22] írta alá, az ő szerepe fontos lesz a csatlakozás során. Ennek előzményeként, 1953-as kiutazása kapcsán alapos tájékoztatásban részesült a magyar titkosszolgálat tevékenységéről s ezen belül a washingtoni képviseleten működő rezidentúráról, és segítségét is kérték „a mi vonalunkon történő feladatok elvégzéséhez" – mint Ikladi Lajos ÁVH-százados feljegyzésében írta.[23] Az ENSZ ülésein megfigyelőként elsősorban magyar titkosszolgák vettek részt – mások mellett Iványi Pál –, akik „mint hivatalos küldöttek vannak jelen", de voltaképpen az államvédelem alkalmazottjai. A külügy és az ÁVH közötti hierarchia már ekkor egyértelmű,[24] így például a már idézett ávós tiszt 1952-ben arra tett javaslatot, hogy a Közgyűlésre megfigyelőként „ne a követ menjen, hanem közülünk valaki", s így is lett. A világszervezet tehát nem diplomáciai fórum volt a magyar vezetés számára, sem Magyarország megkésett esélye a nemzetközi közösségbe való érdemi bekapcsolódásra, hanem hírszerzési vagy diverziós lehetőség, vagy ennél is baljósabb tevékenység ugródeszkája.[25]

A Magyar Népköztársaság washingtoni követségének épülete (1951 és 1977 között)

Mivel az Egyesült Államok volt a kommunizmus „főellensége", a washingtoni képviseleten működött az egyik legfontosabb hírszerzési központ, ide kerültek a legképzettebb és legelszántabb ávósok.[26] A titkosszolgálat itteni állománya nyolc fő volt, a rezidens négy operatív beosztottal dolgozott, továbbá egy rejtjelező rádióssal, egy gépírónővel és egy sofőrrel. A konspiráció feltételeinek megfelelően a „rezidentúra tagjai egymásról sem tudnak", bár közülük többen is a Szovjetunióban végeztek, de azt követően különféle „fedésben" kerültek állomáshelyükre,[27] így kollégáik valóságos megbízatásáról nem volt tudomásuk. A washingtoni operatív beosztottak között később fontos szerepet játszó titkosszolgák is felbukkannak: egyebek mellett Várkonyi Péter[28] és Eörsi Gyula[29]; utóbbi olykor a rejtjelszoba biztonságára is felügyelt, bár feltűnést keltett bizonyos dolgok iránt mutatott „túlzott érdeklődésével".[30] New Yorkban kisebb létszámmal működött a magyar konzulátus, diplomáciai fedésben dolgozó hírszerzőkkel, mások mellett Pusztai Imrével („Nagy Jánossal").[31] A vidékies és könnyen áttekinthető Washingtonhoz képest – ahol az FBI folyamatosan figyelhette és követhette a „diplomatákat" – New York vonzóbbnak és munkájuk szempontjából hasznosabbnak tűnt, de ENSZ-tagság híján a lehetőségek korlátozottak voltak. Bár a diplomáciai védelemben működő ávósokkal szemben az „UN-alkalmazottak letartóztathatóak" – mint egy jelentésben elemezték az előnyöket és hátrányokat –, ugyanakkor a rendőrség nem léphetett a világszervezet épületébe, s az itt dolgozók „laissez passer" útlevelet kaphattak, továbbá „széles körű, ellenőrizetlen kapcsolatokat létesíthetnek".[32] A tagság előzményének tekinthető megfigyelői státusz megadása nyomán,

1953-ban örömmel jelentették Budapestre, hogy „minden lehetőség biztosítva van részünkre". A küldöttség összeállítása során az ávósok arra tettek javaslatot, hogy ne a minisztérium küldjön ki „külügyi beosztottakat", hiszen elsősorban „a rezidentúra szempontjából fontos, hogy lehetőleg minél többen New Yorkban tartózkodjanak".[33]

Amikor 1954 elején Tatár István, fedésben dolgozó ávós tiszt felkereste az ENSZ protokollosztályának munkatársát, bizonyos Rodziankót, hogy érdeklődjön a megfigyelői státusszal kapcsolatos lehetőségekről,[34] meglátogatta a Titkárságon dolgozó, magyar származású Hámori Lászlót.[35] Tatár „Behálózási utasítással" érkezett, ennek zsarolási potenciálja Hámori Magyarországon élő nagybátyja lehetett, akinek „kitelepítési problémájával" a magyar hatóságok hajlandóak lettek volna foglalkozni – bizonyos szívességekért cserébe. Hámori 1947. október 1-je

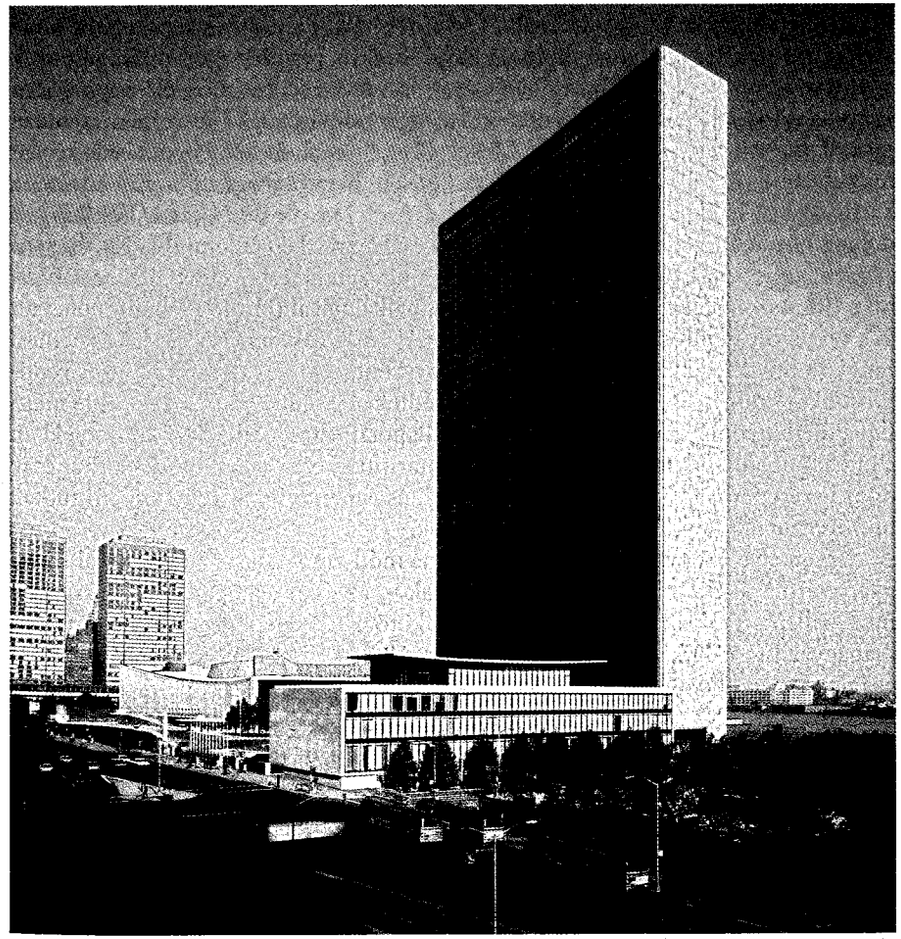

A New York-i „ENSZ-palota"

óta dolgozott az ENSZ Titkárságán, az ávósoktól a „Bertalan" kódnevet kapta, és mivel magyar útlevele volt, a világszervezetben a magyar „kvóta" részének számított.[36] Beszervezése során azzal kívánták meggyőzni, hogy a „népre" tett eskü magasabb rendű, mint a világszervezethez fűződő lojalitás, márpedig a zsarolásban járatos ávósok voltak nyilván maguk a nép. Tatár egy találkozót is megbeszélt vele, távol a világszervezet épületétől, „Arany János" ügynök[37] pedig az üvegpalotában elegyedett szóba Hámorival. A terv azonban meghiúsult: „Bertalan" nemcsak becsületes volt, hanem óvatos és tapasztalt is; így lett szerepe rendkívül fontos a forradalom nyomán.

A budapesti „központban" áttekintették a további magyar származású ENSZ-alkalmazottakat: így például a világszervezet látogatói számára fenntartott ajándékboltban, a „Gift Center"-ben dolgozó, magyar származású nő a „Csikós" fedőnevet kapta, őt „összekötő ügynöknek" szervezték volna be. Csinos, fiatal, hat nyelven beszél, és munkájából adódóan sokat tud a biztonsági intézkedésekről, a „belső karhatalom" mibenlétéről, és feltűnés nélkül létesíthet kapcsolatot mind a világszervezetben dolgozó diplomatákkal, mind a kívülről érkező látogatókkal, jelentették róla.[38] „Csikós" esetében a zsarolási potenciált otthon élő anyja jelentette – a nő azonban az iránta érdeklődő magyar „diplomaták" látogatásai nyomán gyanút fogott, feltehetően tudta, kikkel áll szemben, és két látogatásuk között nyomtalanul tűnt el, címet és telefonszámot sem hagyva maga után. Ezt követően a pályakezdő Héderváry Klára[39] került az ávósok látókörébe, mint a Titkárságon dolgozó „másik magyar". A Belgiumban élő, a Harvard és a Columbia Egyetemen végzett, ugyancsak több nyelven beszélő és ugyancsak csinos és tehetséges fiatal nő a titkosszolgák szerint a „zsidóüldözések alkalmával (kb. 1939-ben) menekült ki", vagyis olyan információval bírtak, amivel az arisztokrata viselkedésű és nemesi rangjára büszke, magát Claire de Hedervaryként definiáló „igen csinos és rendkívül okos" nőről kevesen.[40] Az ávósok tévedtek abban, hogy „férjezett", de megfigyeléseik nyomán módosították családi állapotát: „anyjával él". A későbbiekben „Titkár" majd „Alary" kódnéven nyilvántartott ENSZ-alkalmazott ugyancsak döntő szerepet játszott a „magyar ügyben", és ismereteink szerint őt sem tudták beszervezni a New Yorkba telepített ávósok.

A cseh elvtársaknak erre persze lett volna módszerük: haza kell rendelni a magyar származású munkatársakat – javasolták –, az ezt megtagadókat egyszerűen meg kell fosztani állampolgárságuktól, a kötözködőket pedig otthon tartani.[41] A magyar titkosszolgálat más forgatókönyvet követett, ennél kissé toleránsabbat és talán hatékonyabbat.

A magyar ENSZ-csatlakozás esélye rendre felmerült,[42] olykor elérhetőbbnek, olykor távolibbnak tűnt – az ávósok türelmetlenkedtek, és 1954-ben igen éles bírálatot fogalmaztak meg: „[A] delegáció kérdésében igen súlyos hibát követett el a Külügyminisztérium (...) A rezidentúra számára állandó jellegű tartózkodás New Yorkban a munka teljesen más irányú megszervezését tette volna lehetővé."[43] A delegáció összeállításának „hibája" feltehetően a diplomaták szerepeltetése volt, s annyiban igazuk volt az ávósoknak, hogy New Yorkban sem a diplomáciának volt szava a csatlakozás kérdésében, hanem a nagyhatalmi alkudozásnak. Ez pedig ismét megfeneklett, így tovább folytatódott a korábbi működés: „A hivatalos

munka végzésének ürügyével" – írták a rezidentúra 1955-ös munkatervi javaslatában – „két-három hetenként rendszeresen átmenni New Yorkba ügynökhelyzet tanulmányozása és megfelelő találkozóhely kiválasztása végett". Ehhez még „két darab tárgyi postaláda" és két darab „jelzőhely" megválasztása és kipróbálása tartozott, ezek mind a sikeres működés feltételei voltak.[44]

A komoly diplomáciai és még komolyabb titkosszolgálati előkészületek ellenére, még 1955 októberében sem látta biztosítottnak Rácz Pál ávós főhadnagy Magyarország felvételét a világszervezetbe,[45] noha az alkudozás már csaknem eredménnyel zárult. A kölcsönös nagyhatalmi zsarolások és engedmények sajátos koreográfiájába belefért, hogy a legutolsó pillanatig kétséges maradjon azoknak az országoknak a felvétele, amelyekhez kölcsönösen ragaszkodtak egyfelől az amerikai, másfelől a szovjet politikusok, hiszen a közgyűlés összetételéről, a megszerezhető szavazatokról volt szó. A lassan mégis elérkező, csakugyan történelmi jelentőségű pillanatban, amikor – tíz évvel az első folyamodást követően – Magyarország felvétele megtörténhetett volna, időhúzás, szünet elrendelése, újabb kulisszák mögötti alkudozás következett, már az éjszaka mélyén. Az eseményeket a helyszínen követő, diplomatának látszó ávós, „Arany János" megelégelte a huzavonát, és hazament aludni. A végül beköszöntő történelmi fordulóponton tehát egyetlen magyar sem volt az ülésteremben, az álmos titkosszolga ekkor már szállásán húzta a lóbőrt, s míg a budapesti lapok szalagcímben hozták[46] az ekkor ismét megerősödő Rákosi Mátyás külpolitikájának sikeréről szóló hírt – a Magyar Népköztársaság felvételéről az ENSZ-be –, az álomszuszék „Arany Jánosnak" igazoló jelentést kellett írnia mulasztásáról.[47]

Rácz Pál igazolványképe az 1950-es évek elejéről

Hollai Imre 1970-ben

Ez követően felgyorsultak az események: Hollai Imre államvédelmi őrnagy lett a vezetője a rezidentúrának, amely a washingtoni központ „nagyobbik részét" magában foglalta, vagyis New Yorkba költözött Markotán István áv. alezredes, Rácz Pál, valamint Torda Endre áv. százados[48] hírszerző tiszt, továbbá egy elhárító tiszt, akiket a budapesti központ „a magyar ENSZ-delegáció mellett létesített tit-

kárságra"[49] vezényelt. A hírszerző munka végzésével „párhuzamosan" szervezték meg az „állandó ENSZ-irodát", és ennek „fedése alatt" dolgoztak, feladataik hierarchiája nem volt kérdéses.

Hollai Imre[50] a BM II/3 osztályán kezdte titkosszolgálati pályáját 1955 szeptemberében. Hárs István javaslatára Piros László belügyminiszter őrnaggyá léptette elő, titoktartási nyilatkozata ugyaninnen datálódik.[51] A magyar ENSZ-delegáció másik vezető rangú ávósa, Rácz Pál már az 1940-es évek legvégén kapcsolatba került az ENSZ különféle bizottságaival, amikor berni attaséként többféle európai szervezettel létesített kapcsolatot.[52] Államvédelmi pályája 1950-ben kezdődött, 1952-ben már „SZT" (szigorúan titkos) állományban volt és „hálózatot tartott" – vagyis további ügynökök tartoztak hozzá. Rövid belgrádi intermezzo után 1955-ben került Washingtonba, ő is részt vett az ENSZ-csatlakozás előkészítésében, szoros szovjet kapcsolatai a forradalom alatt döntő jelentőségűek voltak, de a rezidentúráról az ő útja nem a Közgyűlés pulpitusára vezetett, hanem egy időre haza – 1957-ben[53] „persona non grata"-ként kiutasították Amerikából. Karrierje Magyarországon ívelt tovább és felfelé, 1970-re már vezérőrnagy lett, de az ENSZ-küldöttséggel vissza-visszatérhetett az Egyesült Államokba.

Rajnai Sándor[54] – Nagy Imréék későbbi elrablója, szovjet titkosszolga – már 1956 márciusában megállapította, hogy „az ENSZ fedése alatt működő hírszerző tisztek lényegesen nagyobb mozgási lehetőséggel rendelkeznek", mint a diplomaták,[55] így New Yorkba került át az Észak-Amerikát (Kanadát és Mexikót is) egységesen átfogó hírszerző központ, amely tizenegy főre bővült. A „New York-i objektum megszervezése" során „[A] rezidentúra számára a [z ENSZ-] titkárságnak, mint legális bázisnak a biztosítása jelentené a legfontosabb szervezeti alapot", így a rezidens mellett három-négy operatív beosztott és egy diplomáciai ranggal rendelkező titkos munkatárs dolgozott. A gépkocsivezető, az altisztek, az elhárító és a rejtjelező a biztonság garantálására nélkülözhetetlennek bizonyult, s külön figyelmet fordítottak az épület kiválasztására, berendezésére, őrzésére. A „rezidens elvtárs" tanácsadói rangban dolgozott az ENSZ-képviseleten, a többi titkos munkatárs rangja sem lehetett alacsonyabb másodtitkárnál.[56] A rezindetúra tagjai nem feltétlenül tudtak egymás munkájáról, míg ez a kölcsönös megfigyelésre alkalmas volt, egyszersmind dekonspirációs veszélyt is jelentett, így például „Solymár" titkosügynök a washingtoni ügyvivővel kapcsolatosan fejezte ki aggályait: „Zádor elvtársat, mint titkos munkatársat 1951–52-ben személyesen tartottam."[57]

Ennél is fontosabb alkalmat adott a magyar titkosszolgálat számára „az ENSZ melletti apparátus feltöltése", hiszen minden új tagállam alkalmazottakat küldhetett a világszervezet különféle részlegeibe, s az ávósok rövidesen örömmel jelentették, hogy „van lehetőség az ENSZ Titkárságra bejutni".[58] Egyenesen úgy fogalmaztak, hogy „az ENSZ titkárság kérésére egy titkos munkatársat kell küldenünk az ENSZ apparátusába", mintha a hírszerzőtiszt telepítése Hammarskjöld főtitkár igényére történne.[59] Minthogy a Titkárságnál futnak össze a világszervezet ügyei, ott készítik elő a döntéseket, írják a jelentéseket, és hozzájuk érkeznek a tagállamoktól a legkülönfélébb üzenetek, az oda helyezett ávós az információszerzés mellett „széles körű" és „ellenőrizhetetlen" kapcsolatokat is létesíthetett. Ugyanakkor együttműködhet az „Állandó Delegációban elhelyezett

Szarka Károly külügyminiszter-helyettes fogadja a Budapestre látogató Andrew Cordier főtitkárhelyettest – 1956. augusztus 14-én

rezidentúrával",[60] noha a nemzetközi alkalmazottak az ENSZ Alapokmánya szerint függetlenek voltak a nemzeti delegációktól.

Az újonnan felvett tagokat a főtitkár 1956 januárjában ebédre látta vendégül – mint erről Hammarskjöld naptára tanúskodik[61] –, majd a magyar lobogót a többi új tagország zászlóival együtt 1956. március 9-én vonták fel a világszervezet épülete előtt álló zászlórudak egyikére. A főtitkár megjelent a magyar delegáció április 4-ei fogadásán is[62]; aligha tudta, hogy a bemutatott diplomaták többsége hírszerzőtiszt. Nyáron Andrew Cordier főtitkárhelyettes látogatott el Budapestre,[63] megszállt a Margitszigeten, tárgyalásokat folytatott és ismerkedett az ekkor éppen reménykedéssel teli országgal. Az akkreditáció hivatalos aktusaként a magyar mandátumot június 25-én fél tizenkettőkor fogadták el,[64] az 1956. őszi ülésszak lehetett tehát az első, amelyen teljes jogú tagként vett részt a Magyar Népköztársaság. Aligha sejtette bárki is, hogy az újonc rövidesen főszereplővé válik. Szeptemberben Hammarskjöld ismét együtt ebédelt az új tagok Közgyűlésre érkezett képviselőivel, közöttük Kós Péterrel,[65] aki washingtoni magyar követként látta el az ENSZ-képviseletet is. Az ENSZ-csatlakozás nyomán átszervezték a külügyminisztérium nemzetközi osztályát, biztosítani kívánták a technikai és személyi feltételeket, amelyek zökkenőiről Kós Péter nem kevés aggállyal tájékoztatta Sík Endre külügyminiszter-helyettest.[66] Irodát kerestek New Yorkban, mégpedig a titkosszolgálat közreműködésével, ugyanakkor az is „felterjesztésre került",

hogy a magyar misszión nincs asztal, fogas, csillár, így egy rendes fogadást sem tudnak adni,[67] bár egy írógépet már vettek. Ugyanebben az időben a rezidentúra költségvetése 3223 amerikai dollár volt.[68]

Bábok a világszínpadon

Az 1956-os nyár magyar reményeihez és mind erősödő politikai erjedéséhez bizonyosan hozzájárult a friss ENSZ-tagság és az ennek nyomán érzékelhető változás a külpolitikai mozgástérben. Az sem maradhatott hatás nélkül, ami az ENSZ Alapokmányában olvasható volt, és ami – ratifikálását követően – elvileg a magyar jogrend része lett.[69] A történelmi horizont felderüléséhez az is hozzátartozott, hogy az 1955-ös államszerződés nyomán Ausztriából kivonultak a szovjet csapatok, és a korábban részint Moszkva által megszállt ország kinyilvánította „örökös" semlegességét. Ugyanakkor a magyarországi politikai változások aggodalmat keltettek a Kremlben,[70] s a reménykedéssel egy időben megkezdődött egy magyarországi szovjet beavatkozás főpróbája, ami ekkor még akár egyszerű hadgyakorlatnak is tűnhetett.[71]

A magyar ENSZ-delegáció összeállítása tükrözte a politikai változások lassú megindulását, ugyanakkor a sztálinisták konok – ám ekkor némiképp megokolt – paranoiáját. Bár korábbi tervek szerint Nagy Imre közeléből küldtek volna reformistákat a világszervezethez,[72] az amerikai követségre mégsem Losonczy Géza és Vásárhelyi Miklós vízumkérelme futott be, hanem Horváth Imréé és Sík Endréé.[73] Még október 17-én is – szűk egy héttel a forradalom előtt – a világszervezet vitáira való felkészüléshez Piros László belügyminiszter elvtárstól és Molnár Erik igazságügy-miniszter elvtárstól kértek anyagot a Külügyminisztérium Nemzetközi Osztályáról, mert „a szocialista törvényesség megsértésével internált, letartóztatott, elítélt személyek ügyében Magyarország ellen támadás várható"[74] New Yorkban.

Október 23-án, vagyis a forradalom kitörésének napján a manhattani üvegpalotában a „szokásos ügymenet" zajlott: Hammarskjöld előbb helyetteseivel találkozott, majd a „plenary atom" bejegyzés arra utalt, hogy a nukleáris veszély elhárítása volt aznap napirenden, amelyet egy koktél, majd egy búcsúfogadás követett. Este a New School of Social Research rendezett ünnepséget az „ENSZ napja" alkalmából, alapításának 11. évfordulóján, amire a főtitkár hivatalos volt.[75]

Ami ettől az éjszakától kezdve történt, illetve nem történt a világszervezetben, azt többen és alaposan rekonstruálták már,[76] mind az örömmel fogadott híreket, mind a nehezen áttekinthető eseményeket. A forradalom kitörése váratlan volt, a nemzetközi sajtó képviselői ekkor még nem voltak jelen Budapesten, a diplomáciai képviseletek pedig nem láttak mindig tisztán. A kép azonban igen hamar tisztulni kezdett, s az első szovjet invázió után már az ENSZ központját is, és „ingerküszöbét" is elérte a fegyveres beavatkozás híre, bár annak jogalapja és mértéke még nem volt pontosan megállapítható.[77] Kós Péter tájékozódni próbált, instrukciót várt, de ekkor még Moszkva is csak képviselőit küldte sietve tárgyalni Budapestre, ahol Nagy Imre és Gerő Ernő együtt fogadta Mikojant és Szuszlovot, és nem tűnt esélytelennek valamiféle megegyezés.

Ma már azt is tudjuk, hogy a megegyezés előfeltétele Moszkva részéről az volt, hogy az ENSZ ne avatkozzon közbe, ez pedig a megszerezhető függetlenségért és meginduló demokratizálódásért egyáltalán nem tűnt teljesíthetetlennek. Így született meg az a távirat, előbb Moszkvában, majd nem kevés módosítással Budapesten a végleges szöveg, amely szerint mindaz, ami Magyarországon október 22-től kezdődően történt – és itt a dátum is jelentős – a Magyar Népköztársaság belügye, amiben az ENSZ nem illetékes.[78] Ma már tudjuk, hogy a táviratot felolvasó Kós Péter – ekkoriban meggyőződéses sztálinista, később még hosszú külügyi karrier élvezője – utasítást teljesített, hiszen Budapesten még volt esély a szovjetekkel való megegyezésre, s ezt az esélyt talán nem is annyira a moszkvai dogmatikusok, hanem a Szuezben „kalandozó" nyugati demokráciák játszották el azzal, hogy valóságos fegyveres konfrontáció kezdődött a Közel-Keleten.[79] Magyarországon azonban óriási volt a felháborodás[80], s csakugyan nehéz lehetett a közvéleményt meggyőzni arról, hogy egy külső fegyveres támadás belügynek tekinthető. Ami a közelmúltban hozzáférhetővé vált iratokból kiderült, az éppen Kós Péter által kapott utasítások egyértelműsége, illetve ezek szakszerű végrehajtása. Az pedig, hogy Kós elvtárs a Konduktorov névre is hallgatott, igaz volt, az viszont nem, hogy szovjet állampolgár, ám mindkettő alkalmas volt arra a „karaktergyilkos-

Az új állomáshelyére induló Kós Péter (kalapban, családjával) búcsúztatása a Ferihegyi repülőtéren, 1956. június 22-én. Balra Christian Ravndal amerikai követ, jobbra Szarka Károly külügyminiszter-helyettes, Kerek Gábor, a Magyar ENSZ Társaság főtitkára és Tamás Aladár, az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottságának főtitkára

ságra", amire a nem kevéssé zavaros magyar külpolitika ezekben a drámai napokban lehetőséget adott, mert elegendőnek tűnt a követ diszkreditálása a kormányzati koncepció változásának bevallása helyett.

A Biztonsági Tanács ülését a drámai órákban a francia Bernard Cornut-Gentille vezette. Itt Kós Péter meghívottként olvasta fel a magyar kormány nyilatkozatát, amely persze igen paradox módon tekintette belügynek a szovjet beavatkozást. A kormánynyilatkozatot hivatalos, fejléces ENSZ-dokumentumként is körözték,[81] óhatatlanul gyanakvást keltve a világszervezet tagállamaiban a bekövetkezett események és ezek értelmezése kapcsán. Magyarországon sokan árulást kiáltottak, Kóst azonnal hazarendelték New York-i állomáshelyéről, bár akkreditációja hivatalos visszavonásáról dokumentum ekkor még nem született.[82] Kós hazaindult, de csak Prágáig jutott, ahol több sztálinista várt a politikai „csatlakozásra", nem is hiába, így a forradalom leverése után velük tért vissza Amerikába.[83] Helyére új ENSZ-képviselő, Mód Péter került, aki ezekben a napokban a Külügyminisztérium Forradalmi Tanácsát vezette.

Nagy Imre miniszterelnöksége rövid idején ki akarta iktatni a külügyminisztérium sztálinistáit, így magához vonta a tárcát, és a Bem rakpart helyett a Parlament lett a külügyi döntések helyszíne, ami az ügymenetre is hatással volt. Horváth Imrét[84] felmentette, és maga mellé hívta Heltai Györgyöt,[85] az ENSZ főtitkárának címzett táviratok így a Kossuth térről érkeztek, olykor kiiktatva a New York-i magyar ENSZ-képviseletet is. Egészen persze nem iktathatták ki, s a jogfolytonosság miatt a hazahívott Kós helyett Nagy Imre a magyar ENSZ-misszió másodtitkárát hatalmazta fel Magyarország képviseletére, előléptetve dr. Szabó Jánost első titkárrá. És ezzel – tudtán kívül – megpecsételte a forradalom sorsát az ENSZ-ben.

A szovjetek azonnal vétóztak a Biztonsági Tanácsban, érveik szerint mindössze „reakciós felkelésről" volt szó, amit Amerika támogatott,[86] a franciák azonban úgy vélték, hogy Magyarországon nemcsak az ENSZ Alapokmánya sérült, de maga a Párizsi Békeszerződés, sőt a beavatkozás jogalapját jelentő Varsói Szerződés is.[87] Ugyanakkor az álláspontok még ebben a kérdésben is élesen eltértek: a britek révén jól tájékozott ausztrál diplomácia például azt is kérdésesnek tekintette, hogy intervenciónak nevezhető-e az érvényes szerződés szerint Magyarországon tartózkodó szovjet haderő alkalmazása a magyar kormány kérésére.[88] Ausztrália londoni főmegbízottja egyenesen úgy fogalmazott – és ezzel feltehetően nem volt egyedül –, hogy Budapesten a népi felkelés elsöpörte a törvény és rend erőit, így Nagy Imrének be kellett hívnia a szovjeteket.[89]

A Biztonsági Tanácsban alkalmazott szovjet vétó miatt az úgynevezett „egyesülés a békéért" kezdeményezésre a magyar forradalom ügye átkerült a Közgyűléshez, ahol senkinek nem volt vétójoga, és érvényes határozatokat lehetett – volna – hozni. A helyzet azonban New Yorkból nem volt könnyen áttekinthető, Budapesten ugyanis nem volt amerikai követ,[90] a franciák távírója pedig nem működött. A britek remek helyzetértékeléssel és működő távíróval rendelkező képviselete volt csaknem az egyedüli hírforrás, de hát éppen a két utóbbi nagyhatalom ekkor már túl volt a titkos tárgyalásokon, és rövidesen megkezdték véres szuezi „kalandjukat", drámai döntésekre kényszerítve az ENSZ-et – valamint Moszkvát, és

Washingtont. Hiszen a szovjet fővárosba Budapestről visszatérő küldöttek – Mikojan és Szuszlov – nem tartották esélytelennek a forradalom konszolidációját, és jól érzékelték, hogy mindez akkor tartható kordában, ha a szovjetek a partnerek és nem elnyomók lesznek.[91] A Kremlben elhangzó viták élesedése során Mikojan öngyilkossággal fenyegetőzött, ha erőt alkalmaznak,[92] a létrejött kompromisszum azonban reményteli volt és végrehajtható: a „testvéri országok" relatív függetlenségével és nagyobb mozgásterével.[93] A nyilatkozat másnap megjelent a Pravdában – és már semmi nem volt érvényes belőle.

Hogy a szuezi dráma kényszerítette Moszkvát az ekkor megtett, tragikus lépésre, vagy a Budapestről – feltűnő gyorsasággal – érkező képek a lincselésekről,[94] netán a belső hatalmi harc fordult egyet ismét, ma már nehezen áttekinthető. De ami október 31-ig „belügy" volt, az másnap reggeltől Budapest számára is nemzetközi kérdés lett, és nem a forradalom belső mozgása, hanem a külső körülmények drámája volt az, ami Nagy Imrét álláspontja megváltoztatására kényszerítette. Az optimizmusra okot adó moszkvai döntés közzététele napján ugyanis már nyilvánvalóvá vált, hogy egyenrangúság és szuverenitás helyett vér és fegyverek ideje következik, s ez a szovjet haderő mozgásából vált nyilvánvalóvá: kivonulás helyett bevonulás vette kezdetét, pontosabban az utóbbi előkészítése.[95]

Nagy Imre munkatársai és forradalmárok között az Országházban, 1956. október 23-án este. Szemben Nagy Imre, mellette jobbra Hidas István, a minisztertanács első elnökhelyettese, őmögötte áll Pongrátz Ernő. A kép jobb szélén, könyvekkel a kezében Sinkovits Imre színművész, előtte ül takarva Déry Tibor író. Nagy Imrétől balra összekulcsolt kézzel Mekis József, a minisztertanács egyik elnökhelyettese

A parlamentbe rendelt és kérdőre vont Andropov szovjet követtől válasz helyett mellébeszélés és bizánci hazudozás volt a felelet,[96] a helyzet mind aggasztóbban volt mind egyértelműbb, így Nagy Imre kijátszotta külpolitikai kártyáját, és deklarálta Magyarország semlegességét, valamint a Varsói Szerződés felmondását – természetesen mindkettő egybevágott a forradalmárok követeléseivel. Ám ez ekkor inkább csak a magyar alkupozíció megerősítésének kétségbeesett kísérlete volt, tömegtámogatással persze, de az sem volt jelentéktelen tömeg, amely ekkor fegyveresen készülődött a forradalom leverésére.[97]

A november 1-jén tartott kormányülésre készített határozattervezetet Mód Péter Losonczy Gézának adta át, a vitán csak Lukács György és Szántó Zoltán emelt kifogást a Varsói Szerződésből való kilépés ellen, s inkább a módját nehezményezték, semmint a lényegét.[98] A többiek – közöttük Kádár János[99] – egyetértett a döntéssel, és Mód Péternek jutott a feladat, hogy megszövegezze azt a nyilatkozatot, amelyet mint ENSZ-képviselő, éveken át vadul fog támadni. A kormányülésre visszahívott Andropov ismét csak hazudott és taktikázott, Kádár ekkor még egyetértett, támogatott, szavazott, majd a délután folyamán eltűnt és rövidesen pálfordult.[100] A magyar kormány döntését kétszer is megtáviratozták New Yorkba,[101] előbb a semlegesség nagyhatalmi szavatolását kérték, utóbb ezt elismerésre módosították. Komoly esélye egyiknek sem volt, hiszen szavatolásról még Ausztria esetében sem volt szó, az elismerést is hosszas tárgyalások előzték meg, nem kormánynyilatkozat. A távirat nem utalt a Biztonsági Tanácsra sem, ahol még napirenden volt a kérdés, hanem a közgyűlésre, amit csak november 12-re hívtak össze, és akkor sem a sürgős, hanem a normális ügymenetbe vetette volna fel a kérés tárgyalását. Hogy mindez ügyetlenség volt, szabotázs vagy sietség, nem tudható.

A külügy sztálinistái és a – rövidesen renegáttá váló – forradalmárai sietve behívták a Külügyminisztériumba a magyarországi külképviseletek vezetőit: Szarka Károly és Mód Péter kinyilvánította Magyarország „örök semlegességét",[102] valamint a Varsói Szerződés felmondásával a szovjet beavatkozás jogalapját is megszüntették. A kormányhatározat nyomán visszafordították az ENSZ Közgyűlésére induló Horváth Imrét és Sík Endrét,[103] akik azonban ismét csak a szovjetbarátok prágai gyűjtőpontján várták be a történelmi változásokat, ahonnan Horváth Imre később titokban Moszkvába repült, hogy a többi sztálinistával részt vegyen Kádár megdolgozásában.[104] Ugyanekkor a külügyben működő forradalmárok listát állítottak össze a visszahívandó diplomatákról, közöttük a külképviseletekhez rendelt ávósokról, ezek „dekonspirálódása" azután igen komoly gondot okozott a későbbi vezetésnek.[105] Hogy a Bem téren „valami bűzlik", az nem csak az első táviratban vétett hibákból volt sejthető, de az ügymenet zökkenőiből is; egy zendülő csapat el is foglalta a patinás épületet, ahonnan Király Bélának kellett kikergetnie őket.[106] Ugyanakkor röplapokon tudatták a forradalmárok, hogy az „Ensz" már tárgyalja a „Szovjet beavatkozást hazánk belügyeiben",[107] tehát „Tartsatok ki". De a jelentősebb akadály New Yorkban volt, onnan nehézkesebb lett volna kikergetni az érvényes akkreditációval rendelkező ávósokat.

Az ENSZ történetében meglehetősen szokatlan módon a hazahívott Kós helyére táviratilag nevezték ki Szabó Jánost, de hát egy forradalom is szokatlan esemény, az Alapokmány efféléről nem rendelkezik. Az ENSZ főtitkárhelyettese, a későbbiekben még fontos szerepet játszó Dragoslav Protić[108] Kós „távollétében" elfogadta Szabó akkreditációját, így a Biztonsági Tanács 752. ülésén, november 2-án délután 5 órakor el is hangzott a távirat teljes terjedelmében,[109] és Őexcellenciája Nagy Imre Miniszterelnök Úrnak még aznap visszaigazolta üzenete vételét Hammarskjöld főtitkár, hozzátéve, hogy nyilatkozatát hivatalos közgyűlési dokumentumként is közreadta a tagállamok képviselőinek.[110] Vagyis hozzájárult a magyar diplomata részvételéhez az üléseken, s kinevezésének elfogadását hivatalos levélben is megerősítette. Szabó mindezek ellenére New Yorkból azt panaszolta Budapestre küldött üzeneteiben, hogy akkreditációja híján nem vehet részt a BT munkájában, így újabb instrukciókat kért. „Ne ismeeteltesse feleslegesen a maar koezoelteket" – jött a válasz, ami szerint meg kell erősítenie, hogy Nagy Imre minden eddigi közlése a kormány hivatalos álláspontja volt, és utasították, hogy szólítsa fel a BT-t a magyar semlegesség elismerésére. Hozzátették, hogy a Szovjetunió képviselőivel tárgyalások folynak, ám Szabó végül csak erről beszélt, amikor szót kapott a BT sorsdöntő ülésén.[111]

Konyev marsall ekkor már eligazította a törzs tisztjeit, feltöltötték az üzemanyagtartályokat, elosztották a muníciót, fogalmazták a napiparancsot, amely a „fasizmus feltámadásáról"[112] szólt Európa szívében. A tisztek között nem egy volt – közöttük maga Konyev –, aki tizenegy évvel korábban részt vett a fasizmus legyőzésében. Hogy most voltaképpen antifasisztákra, közöttük kommunistákra is támadni fognak, azt elhomályosította a hivatalos propaganda, amely nemzetközi jogi hivatkozássá is vált: a párizsi békeszerződés kötelezte az aláírókat a fasizmus újraéledésének megakadályozására, így telt meg borzalmas és hazug „tartalommal" a rágalom.[113]

De hát ekkor még Washingtonban sem láttak tisztán, és éppen a forradalmat nem.[114] Ekkoriban zajlott ráadásul az amerikai elnökválasztási kampány finise, továbbá Dulles külügyminisztert rákkal diagnosztizálták, és sürgős műtétre készítették elő. A követ nélkül működő budapesti képviseletről csak akadozó és zavaros információ érkezett,[115] így október 27-én Murphy államtitkár tájékozódás céljából fogadta Zádor Tibort, a washingtoni magyar követség ügyvivőjét. A titkosszolgán „meglepetés és zavar" uralkodott beszélgetésük során, mivel Zádor tökéletesen tájékozatlan volt, mindaddig semmiféle információban vagy instrukcióban nem részesült Budapestről.[116] A State Department munkatársai a magyar emigráció vezetőitől is tájékozódni próbáltak, akik állításuk szerint „állandó érintkezésben vannak a magyar lázadás vezetőivel", így megtudhatták Varga Bélától, hogy Nagy Imre „a magyar történelem legsötétebb árulója", politikai támogatás helyett legfeljebb szenet küldjenek a télre.[117] Az amerikai propaganda – amely a végre zavarás nélkül fogható Szabad Európa Rádió révén a tájékoztatás egyik legfőbb forrásává vált Magyarországon[118] – Mindszenty mellé állt, munkatársai szorgalmasan és sikeresen dolgoztak Nagy Imre tekintélyének aláásásán és a kommunisták elleni hangulatkeltésen, megtörve az olyannyira fontos nemzeti egységet, és akadályozva a békés kibontakozást. Az egyébként tájékozott britek szerint Nagy Imre „bábkormánya" amúgy sem élvezi a nép támogatását,[119] s mindez elég volt ahhoz, hogy Dulles kijelentse a Nemzetbiztonsági Tanács ülésén, hogy „a jelenlegi kormány-

nyal nincs mit kezdenünk".[120] Az amerikaiak által irányított propagandamédia „hazaárulónak és nemzetgyilkosnak" nevezte a miniszterelnököt, a megkötött tűzszünet elutasítására biztatott, Nagy Imre működésének eredményeként mindössze „golyót, üldözést, szovjet csapatokat, terrort" látott, ahol a „véreskezű kormány" mellett csak az ávéhás pribékek álltak. Amikor Nagy Imre népszerű politikusokkal bővítette ki kabinetjét, addig ezek a politikusok a Szabad Európa Rádió szerint „inkább a vádlottak padjára illenek, mint miniszteri székbe", de október 31-én már a propaganda az „újjászületett Magyarországról" tudósított, s annak „Istentől küldött vezetőjéről". A kiszabadított Mindszenty nem túl széles látókörű és nem kevéssé fenyegető beszéde aligha illeszkedett valamiféle átgondolt politikai stratégiába, és amikor később részletekbe ment – az amerikai követségen töltött belső emigrációjában –, akkor konzervativizmusa és felkészületlensége még hátborzongatóbban vált nyilvánvalóvá.[121] Az ENSZ vezetőjének ekkor Horthy Miklós is táviratot küld, „ügyünk" támogatását kérve,[122] mintegy igazolva a szovjet propagandaszólamokat. Mindezeken túl Washington müncheni szószólói – a Szabad Európa Rádió szerkesztői – elhitették a forradalmárokkal azt, amit nem csak senki nem hitt Washingtonban, de egyenesen tilalom alá esett: hogy fegyverrel is segíteni fognak a magyarok szabadságküzdelmében.[123]

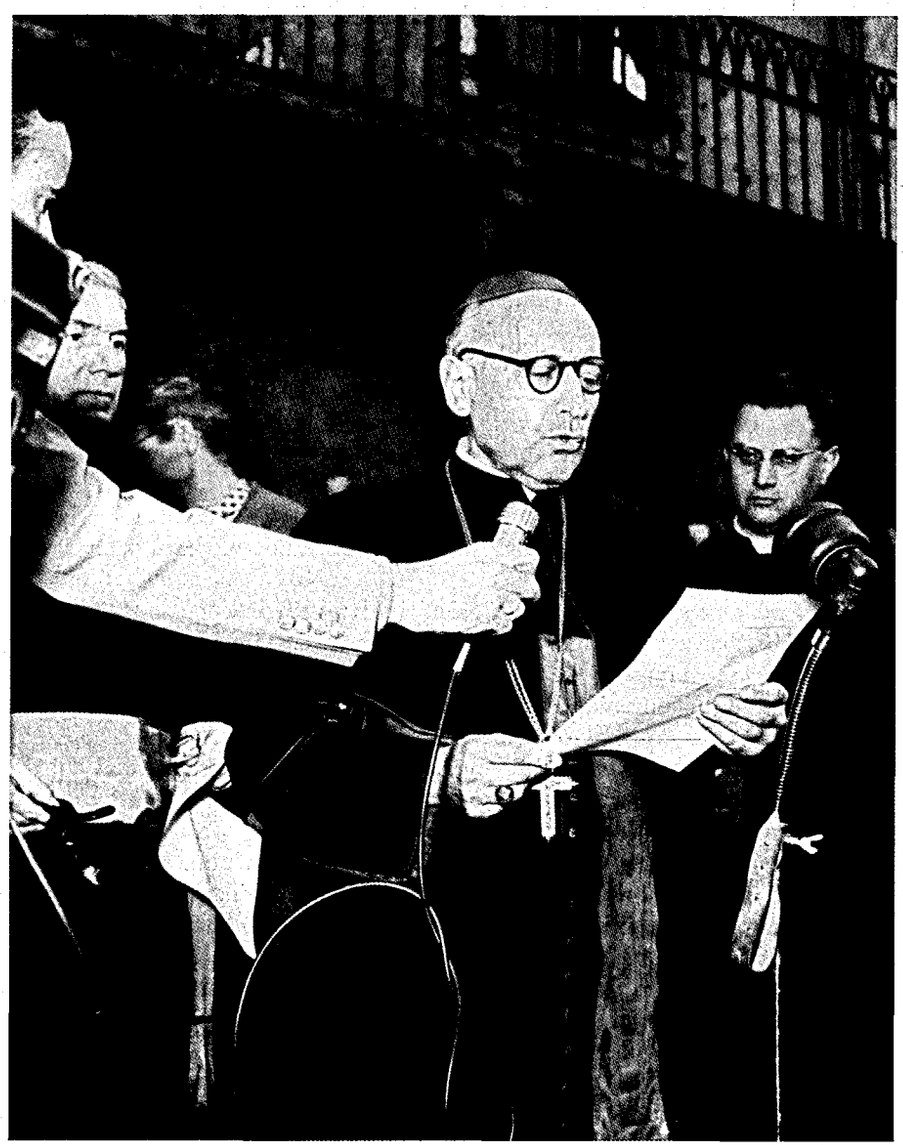

Mindszenty József rádiónyilatkozatot ad az Úri utcai érseki palota udvarán 1956. november 1-jén

Az amerikai külügy mindezek következtében csaknem teljesen tanácstalan volt, még november 2-án is mindössze zavaros információk jutottak el Washingtonba, New Yorkba pedig még annál is kevesebb, így bár a magyar forradalom napirendre került, de semmiféle határozati javaslatot nem terjesztettek az ENSZ elé.[124] Nagy Imre táviratai nyomán még attól is óvakodtak, hogy elismerjék, nem hogy garantálják a magyar semlegességet,[125] amit a tengerentúlon amúgy is amorálisnak gondoltak: hogyan is lehetne a jó és gonosz küzdelmében bárki semleges?[126] És míg az amerikai ENSZ-képviselő hangsúlyozta a magyar forradalommal kapcsolatos „lélektani" és propagandalehetőségeket,[127] addig sem hivatalos javaslat, sem egyéb kezdeményezés nem volt éppen azok részéről, akik korábban napirendre tűzték a kérdést.[128] Lodge ugyan szólt a csapatkivonásról, szuverenitásról, tárgyalásokról, de szavazásra nem terjesztett elő semmit, az ülést pedig – jugoszláv javaslatra – november 5-re halasztották.[129] De ami a legfontosabb volt: Szuez került a figyelem előterébe, az izraeli–brit–francia agresszió nyomán a nyugati szövetségesek között drámaian lehűlt a viszony, s a szovjet invázió előkészítésének óráiban Washington Moszkvával együtt szavazott európai barátaival szemben.

Mindezeken túl az is aggodalomra adott okot, hogy bármiféle közös határozati javaslatot azonnal alkalmazni lehetett volna az Egyiptomban beavatkozó két BT-taggal szemben,[130] így már a beterjesztésétől is vonakodtak. De ez sem volt előzmény nélküli: október 26-án, a szuezi „kaland" kezdete előtt, háttérlevelezéseikben a nyugati szövetségesek utaltak arra, hogy a Magyarországgal kapcsolatosan deklarált elvek szélesebb körű alkalmazása aggályos, mert hát mi is volt 1947-ben Görögországban, amikor amerikaiak és britek óvták meg saját népüktől az „alkotmányos" rendszert? Az ausztrál vezetőkben az is felmerült, hogy efféle precedens nem bénítaná-e meg a SEATO-t, ha esetleg a thaiföldi kormány segítséget kérne egy kommunista felkeléssel szemben? Magyarországon ez úgysem segíthet – állapították meg pár nappal a forradalom kitörése után –, de zavarba hozhatja a nyugati demokráciákat,[131] amelyek sokszor bélyegezték „felforgató tevékenységnek" a gyarmati területek függetlenségi törekvéseit. Amikor pedig a vonakodó szövetségesek végül napirendre tűzték a magyarországi eseményeket, hivatkozásként nem a szervezet alapokmánya szolgált, hanem a Párizsi Békeszerződés.[132]

Dulles külügyminiszter utasítása szerint a magyar üggyel november 1-jéig ne foglalkozzanak,[133] várják meg a hivatalos megbízott érkezését, és amikor november elsején beszédet mondott a világszervezetben, nem említette a magyar forradalmat. Egy megfigyelőcsoport létrehozása azonban felmerült,[134] mert végre átlépték ingerküszöbüket a szovjet csapatkivonás lassulásáról, majd leállásáról szóló hírek, s ezért a budapesti angol követ is a világszervezet akcióját sürgette.[135] Az ENSZ azonban az öt legfontosabb napon passzív maradt.

Az események mélyén azonban ennél egyszerűbb és borzalmasabb logika működött, aminek része volt a sikeres zavarkeltés is. Szoboljev szovjet ENSZ-képviselő ugyanis a Biztonsági Tanácsban kétségbe vonta a Budapestről érkező üzenetek hitelességét, s mivel Szabó János nem tűnt igazán hatékonynak ezek cáfolatában, Nagy Imrének igen paradox üzenetet kellett küldenie arról, hogy minden korábbi távirata hiteles és törvényes volt.[136] Míg az ENSZ főtitkára is „tisztázásra" várt,[137] addig az érvényes akkreditációval rendelkező Szabó nem sietett közreadni a kapott üzeneteket, pedig rendre sürgették Budapestről, s akkor saját felhatalmazásával lett gondja: nem érezte azt teljes körűnek. Így november 4-én – vagyis a második szovjet invázió napján – szóbeli jegyzéket adott át Hammarskjöldnek arról, hogy a rendkívüli közgyűlésen való részvételre nincs felhatalmazása, továbbá sem tájékoztatást, sem utasítást nem kapott még Budapestről.[138] Annyit azonban elmondott, hogy tárgyalások folynak a magyar és szovjet felek között,[139] mintha az ENSZ-határozat szellemében a megegyezéshez közelednének, eközben a magyar tárgyalóküldöttséget a szovjet állambiztonság tábornoka Tökölön letartóztatta.

Hogy Budapestről jöjjön végre valaki, az korábban felmerült az amerikai delegáció részéről,[140] de később Szabó is úgy fogalmazott, hogy azt várta: küldjön ide Nagy Imre egy „fasisztát", hogy felolvassa a semlegességi nyilatkozatot.[141] És ez igen pontosan utal hírforrására: ekkor csak a szovjetek tekintették a magyar szabadságküzdelmet fasiszta puccsnak, és ezek szerint a magyar ENSZ-képviselő is ezt a szemléletet osztotta. Mert bizony Szabó János „Székely Bertalan" fedőnéven a magyar titkosszolgálat embere volt, és Nagy Imre-nyilvánvalóan nem tudta, hogy első titkárrá történő előléptetése során, 1956. november 1-jén egy ügynököt hozott stratégiai helyzetbe.[142] Szabó alkatánál fogva is alkalmatlan volt bármiféle jelentősebb szerepre: jellemzésében „szerény, visszahúzódó természetű, szűkszavú" embernek írták le, aki frissen, mindössze 1956 augusztusától volt az ENSZ-delegáció tagja. Operatív titkosszolgálati tevékenységét a budapesti központban nem becsülték sokra, és eredményt sem ért el – írták róla később.[143] De hát ebben tévedett az ávó, mert „Székely Bertalan" szabotázsa és zavarkeltése az ENSZ-ben – éppen a legfontosabb napokban – „sikeres" volt, alamuszi és aljas munkálkodása jóval többet ártott a forradalom ügyének, mint a hivatalos táviratot felolvasó Kós. Ráadásul legitimitásához sem férhetett kétség, ennek pedig a későbbiekben lett jelentősége. 1957-ben Szabót kitüntették a „Szocialista Munkáért" érdemrenddel, a hála tehát nem maradt el, csupán a történeti emlékezetből hullott ki, feltehetően a maga szándéka szerint.

Az állambiztonsági iratokból pontosan rekonstruálható, hogy Szabót Rácz Pál „tartotta" – vagyis a költő „Arany János" a festő „Székely Bertalant". A kritikus

A magyar ENSZ-küldöttség a Biztonsági Tanács ülésén, 1956. november 1-jén; elöl Szabó János

napokban felvette vele az „operatív kapcsolatot", így a diplomata utasítását követve tagadta meg Nagy Imre nyilatkozatának felolvasását. Külügyi instrukciókat tehát nem budapesti feletteseitől, hanem Rácz Páltól és Hollai Imrétől kapott, és „[b]ár Hollai elvtárs hírszerzői beosztásáról »Székelynek« konkrétan nem volt tudomása, a felmerült tanácsokat és utasításokat ellenvetés nélkül végrehajtotta a legnehezebb időkben is".[144] A forradalom idején ugyanis a két ávósnak, „Hollai és Rácz elvtársaknak vissza kellett húzódniuk. (...) Székely egyedül maradt, minden központi irányítás nélkül",[145] – rekonstruálta a döntő napok eseményeit egy későbbi jelentés, jól érzékeltetve, hogy a „központ" egyértelműen az ávó volt és maradt, nem a Parlament és nem a Bem tér. Csakhogy a forradalom idején némiképp dezorientálódott ávó és lebukott rezidensei mögött ott volt a valóságos erőcentrum, amiről a későbbi jelentés ugyancsak pontosan fogalmaz: „Hollai elvtárs ezidőben többször felkereste a szovjet állandó ENSZ-missziót, ahol a szovjet elvtársak tájékoztatást adtak az itthoni eseményekről, valamint a várható fejleményekről."[146] Ezek szerint a New York-i szovjet ENSZ-delegátusok többet tudtak, mint Kádár és miniszterei, az előbbi ugyanis ezekben a napokban Moszkvában kapott történelemleckét, az utóbbiak pedig bujkáltak a forradalmárok elől, többen közülük a tököli szovjet támaszponton. Hollai emlékei szerint „állandóan beszéltünk vele [Szabóval], és végrehajtotta azokat az utasításokat, amelyeket a magyar állásponttal kapcsolatosan közösen kialakítottunk. (...) Csak annyit kért, ne hagyjuk őt cserben, ha valami történik..."[147]

A „magyar" álláspont tehát a szovjet elvtársak utasításai nyomán, a két ávós tiszt és a szerény Szabó konszenzusa által alakult ki. És bár egy visszaemlékezés szerint ez a konszenzus nem volt mentes némi bizalmatlanságtól,[148] a dokumentumok semmiféle gyanakvást nem támasztottak alá.

Amikor szűk fél év múlva Mód Péter és Hollai Imre beszámolt a budapesti külügy ENSZ-osztályának arról, hogyan teltek az októberi és novemberi napok New Yorkban, másféle narratíva rajzolódott ki. Eszerint „állandóan és gyorsan változó jellegű utasítások" érkeztek Budapestről, ráadásul a központtal „megszakadt és hiányos kapcsolat"[149] tetézte a zavart. Nagy Imre „deklarációjával együtt – idézte fel a volt forradalmár és az ávós – küldtek egy szovjetellenes beszédet. (...) A magyar delegáció nem volt hajlandó ezt a beszédet felolvasni, mert teljesen világos volt, hogy ez esetben könnyen megtörténhetik, hogy ENSZ-csapatokat küldenek Magyarországra a Szovjetunió ellen".[150] Az emlékezők szerint ezt követően alakult csak meg a Kádár-kormány, de a delegáció addig sem hajtotta végre a kapott utasításokat – ami egyértelműen utal lojalitásuk rangsorára. Hiszen maga Hollai sem engedelmeskedett a külügyből érkező hazahívásának, hanem New Yorkban maradt, sőt részt vett a Közgyűlés munkájában, egyebek mellett akkor, amikor az osztrák segélyezési javaslatról szavaztak.[151] Amikor pedig „más forrásból" értesítést kaptak a Kádár-kormány létrejöttéről, pontosan tudták, hogy erről ugyanakkor az ENSZ-főtitkárt is tájékoztatták, egyben „érvénytelenítve" Nagy Imre korábbi üzeneteit. Így Szabó tájékoztatta a világszervezetet az új kormány megalakulásáról, s ekként alkalma volt – és ez még Kelet-Európában sem kis teljesítmény – egy személyben reprezentálni a forradalmat és ellenforradalmat.[152]

Ez természetesen szemet szúrt az ülésteremben. Volt, aki udvariasabban kért volna információt a „gentleman" akkreditációjára vonatkozóan – mint a dán delegátus, Eskelund –, az amerikai Lodge azonban a hatalom egyik kormánytól a másikra történő átruházásának módjáról érdeklődött, vagyis a legitimitás kérdését vetette fel.[153] Az ausztrálokat is meglepte, hogy Szabó mindkét kormány felhatalmazásával egyként rendelkezett, míg a kubai küldött arra következtetett, hogy Szabó ebben az esetben sem a népet, sem a kormányt nem képviselheti.[154] Ebbe a sajátos „hiátusba" bejelentkeztek az emigráns magyarok, Nagy Ferenc és Auer Pál,[155] egykori legitimációjuk alapján Magyarország képviseletére vállalkoztak volna, lévén hogy a törvényes kormány a szovjetek fogságában van. Levelükre nem kaptak választ, de a magyar ENSZ-misszió épületét ezt követően rendőri védelem alá helyezték, hogy biztosíthassák a diplomaták sértetlenségét és szabad mozgását.[156] Ez természetesen Kádár követőiben és propagandistáiban úgy maradt meg, mint provokáció és házi őrizet,[157] pedig éppen a szabadság eltipróinak személyes és jogi biztonságát szavatolták a szabadság bajnokai.

Főszerepek és mellékszereplők

A legfájdalmasabb bizonyosan az volt és maradt a későbbiekben is, hogy az elnyomók, ügynökök és bábok folyamatosan legitim képviselettel rendelkezhettek

az ENSZ-ben, de a forradalmárok egy pillanatra sem. Pedig az egyik legjelentősebb és legkarizmatikusabb politikusukat röpítették azonnal New Yorkba: Kéthly Annát.

A közelmúltban hozzáférhetővé vált iratok azt bizonyítják, hogy a nemzetek közösségéhez fűzött remény hiábavaló volt, és nem aljasság vagy intrika miatt, hanem a világszervezet működésének lényegéből adódóan. A miniszterasszony ugyanis Bécsben volt a forradalom napjaiban, november 1-jétől az ott ülésező Szocialista Internacionálé konferenciáján vett részt. A szovjet intervenció után kétszer is megkísérelte a hazatérést az akkor már lezárt határon keresztül, sikertelenül. Ugyanakkor – mint az egyetlen „szabad földön" lévő politikusnak –, megmaradt a mozgástere, s ezt érzékelte ő is, és érzékeltette Bibó István is, nevezetes kiáltványában.

Kéthly Anna rádióinterjút ad Bécsben

Kéthly tehát november 4-én táviratot adott fel Bécsben, és bejelentette, hogy úton van New Yorkba, hogy az ENSZ előtt képviselje a magyar ügyet, utalva Nagy Imre korábbi táviratára, az ő miniszteri rangjára, így azt kérte Hammarskjöld főtitkártól, hogy a Biztonsági Tanács előtt folyamodhasson a nemzetek „nagy" közösségének segítségéért.[158] Az eredeti táviraton ott volt a főtitkári iroda pecsétje, azzal a megjegyzéssel, hogy „Action to Cordier, Protitch", vagyis Hammarskjöld két helyetteséhez továbbította az „ügyet" – rövidesen mindkettejüknek fatális lesz a szerepe ennek intézésében. Kéthly Amerikába érkezése sajtóhír volt, s New Yorkban be is jelentkezett az ENSZ főtitkárához, „felajánlva szolgálatait"[159] – itt már figyelemre méltó az óvatosabb fogalmazás. Csakhogy válasz nem

jött, így két nappal később kissé sarkosabban fogalmazott: tudatta Hammarskjölddel, hogy hivatalos minőségben aznap délután 4 órakor „megjelenik irodájában", hogy első kézből számolhasson be a szovjet intervencióról, az ENSZ Alapokmányának durva megsértéséről.[160]

Hammarskjöld ezután sem felelt, Kéthly „megjelenése" így elmaradt, az államminiszter másnapi táviratában joggal sérelmezte a hallgatást, a főtitkár pedig csak két nappal később tudott időt szakítani némi sajnálkozásra, amiért „lehetetlen" volt fogadnia,[161] ugyanakkor helyetteséhez, Protichoz, továbbá a jogi ügyekben járatos Sztavropuloszhoz[162] irányította a miniszterasszonyt. Mindez egyszerre utalt a képviselet kérdésének jogi dilemmájára és a jelképes találkozás – a világszervezet vezetője és a forradalmi kormány minisztere között – reményének hiábavalóságára.

Dag Hammarskjöld

Hiszen a magyar delegáció helyén továbbra is ott ült a három ávós, míg időközben Prágában repülőre szálltak az újraaktivált sztálinisták.[163] Mindez egyfelől világraszóló botrány, másfelől a Nagy Imre által megtáviratozott akkreditáció jogfolytonosságának eredménye, ami Szabó-„Székelynek" szólt, nem Kéthlynek. Hammarskjöld naptára csakugyan zsúfolásig tele volt, Szuez minden pillanatban hatalmas robbanással fenyegetett, ennek elhárítása rendkívüli jelentőségű volt.

Érkeztek íróasztalára a „magyar ügyet" áttekintő összegzések is, mégpedig igencsak különös, ha nem éppen gyanús forrásból.[164] Innen tudhatta, hogy Kéthly Anna október 30-án hagyta el Magyarországot, így „első kézből" származó bizonyítékai felemásak, továbbá miniszteri kinevezése távollétében történt meg, s aligha konszenzussal, hiszen maga Kéthly csak akkor kívánt részt venni a kormányban, ha erre demokratikus választások révén felhatalmazást kap. Az ENSZ Alapokmányát megsértő szovjet intervenciót a határ osztrák oldaláról követte, bár kinevezése okmányaiért eljött volna Budapestre,[165] de a szovjet hadműveletek nyomán a határ lezárult, s félő volt, hogy ha átlépi, bent reked.

Kéthly később úgy idézte fel ezt a szomorú epizódot, hogy Nagy Imre nevezetes táviratában utalt őrá is, mint aki az ENSZ előtt Magyarországot képviselheti, ennek azonban a dokumentumokban nincs nyoma.[166] Emlékei szerint november 2-án „közölték velem kinevezésemet", ekkor azonban a minisztertanács még nem foglalt állást az ENSZ-delegáció kérdésében. Nagy Imre másnap azt javasolta, hogy a „helyettes külügyminiszter" – Heltai György – menjen Kéthly Annával New Yorkba, az erre vonatkozó kormányhatározatot elő is készítették, de november 4-én ezt már nem szavazhatta meg a minisztertanács.[167]

A kormányülésen jelen levő Bibó István ennek nyomán állapította meg, hogy „Magyarország egyetlen törvényes külföldi képviselője" Kéthly Anna államminiszter,[168] de a világszervezet számára aligha lehetett érvényes „jogforrás" a Parlamentben hősiesen gépelő Bibó István nevezetes kiáltványa, ahol a jogban járatos szerző mindezt csak „megállapítja", ami nem azonos a felhatalmazással, még kevésbé az akkreditációs bizottság által elfogadható, hivatalos ENSZ-kinevezéssel. Kéthly kétségbeesése tökéletesen érthető, amiért – mint azután felidézte – Hammarskjöld „hivatalos formaságok hiánya miatt"[169] nem fogadta el kinevezését, nevezetes metaforája szerint egy fuldoklótól sem kérnek okmánybélyeggel ellátott ügyiratot a mentőövért. De hát Hammarskjöldnek nemcsak kockázatos lett volna eltekinteni mindattól, ami magának a világszervezetnek a működését szabályozta, de a rendelkezések szerint lehetetlen is: az akkreditáció nem főtitkári hatáskör, hanem egy erre létrehozott bizottságé, amely még hat évig fog bíbelődni a magyar mandátummal.

A forradalmárok vagy éppen függetlenségükért küzdő népek képviselőinek akkreditáció nélküli szóhoz juttatása pedig azokat a nagyhatalmakat is megrémítette, amelyek egyébként rokonszenvvel fogadták Kéthlyt. Így például a kínaiakat, akik éppen a forradalmi többséggel szemben képviselték tajvani hazájukat,[170] a briteket Ciprus miatt, a franciákat Algéria forrongása kapcsán – nem volt hiány függetlenségi mozgalmakban, éppen azokkal a nyugati demokráciákkal szemben, amelyek tiltakoztak a magyar forradalom eltiprása miatt,[171] de az ülésteremben inkább választották társaságuknak a bábokat, mint precedensnek a forradalmárokat.

Noha igen határozott hangok követelték a „bábok" kiakolbólítását a világszervezetből,[172] Kéthly akkreditálása azt jelentette volna, hogy nem ismerik el a Kádár-kormányt, amelynek jogforrása az erő volt, pontosabban a haderő, egész pontosan: a szovjet haderő. A logikus lépés tehát Moszkva kiebrudalása lett volna az általa is alapított ENSZ-ből,[173] ez pedig valójában fel sem merült, nem is szólva

arról, hogy ebben az esetben kivel szavazott volna együtt Amerika Szuez ügyében? És bár az amerikaiak kissé bizonytalankodtak a Kádár-kormány elismerését illetően, ebből csak annyi következett, hogy a Budapestre mégis megérkező amerikai követ vonakodott átadni megbízólevelét a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánynak, de mindezzel együtt sem merült fel a Nagy Imre-kormány utólagos elismerése, ha már egyszer rövid működése során sem kívánták elismerni.[174] A Kéthly Annát felkereső amerikai külügyi vezetők óvatosan kerülték, hogy a forradalmi kormány államminiszterét államminiszternek címezzék.[175] Washingtonban felmerült ugyan Kéthly meghallgatása az ENSZ-ben – a katonai kérdésekben járatos Németh Bélával és a külügyeket Nagy Imrével irányító Heltai Györggyel együtt –, de a britek már csak nyomásnak engedtek volna,[176] míg a spanyolok még annak sem: fegyverrel segítettek volna Magyarországon, de azt elutasították, hogy forradalmároknak biztosítson szószéket az ENSZ. Csak a dánok álltak egyértelműen Kéthly mellé,[177] kiállásuk ekkor azonban csak arra volt elegendő, hogy az államminiszter a „distinguished guests" karzatán foglaljon helyet, és onnan kövesse némán, a hangos vitát. Mindez – ahogy a nézővé degradált politikus később felidézte – „Hammarskjöld helyettesének, egy emigrált jugoszlávnak" volt köszönhető,[178] – bár Protić valóságos szerepe a magyar kérdésben csak a mostanában hozzáférhetővé vált ügyiratokból vált szomorúan nyilvánvalóvá.

Hammarskjöld később mégis fogadta Kéthlyt, akinek – emlékei szerint – a főtitkár „arra hivatkozott, hogy ilyen hivatalos értesítés nélkül nem veheti tudomásul a kinevezésemet", vagyis az akkreditáció hiánya volt az akadály.[179] A csalódott államminiszter skandináviai látogatása során mindehhez még „keserű kommentárokat" is fűzött, amelyek érthetőek voltak, de a helyzeten nem segítettek.[180] Kéthly azzal is érvelt, hogy forradalmi kormányukat elismerte a Szovjetunió, miért ne ismerhetné el a világszervezet többi tagállama is, majd arra hivatkozott, hogy Kádár voltaképpen a szovjetek foglya, így nem lehetett ura sem cselekedeteinek, sem szavainak.[181] Követelte még a Nagy Imre-kormány tagjainak szabadon bocsátását, de hát azok egy része nem csak szabad volt, de a korábbiak közül több is tagja volt az új kormánynak, mint például Kádár maga. Amikor az ENSZ ügymenetével Kéthly alaposabban megismerkedett, akkor egyenként szólította meg a tagállamok megválasztott képviselőiből álló Akkreditációs Bizottság tagjait, vagyis azokat, akik szavaztak a mandátumról, de azok sem kívántak mellette dönteni.

Néző maradt tehát saját történelmi drámájában, s ez a továbbiakban sem változott, pedig később éppen azért választotta száműzetése helyszínéül Belgiumot, mert a hazájához közelebb eső országok – Ausztria és Svájc – letelepedése feltételéül szabták, hogy „politikailag nem dolgozom",[182] vagyis passzívan tűri mindazt, amit egyébként ezek az országok is tűrhetetlennek tartottak.

Mindez nem a puszta rosszindulat vagy bürokratizmus megnyilvánulása – bár ezek is szerepet játszhattak –, hanem óvatosság volt, ami részben abból fakadt, hogy a Magyarországról érkező jelentések ellenőrizhetetlenek voltak, mind a forradalom idején, mind leverése nyomán. Egy alkalommal a Biztonsági Tanács ülését is felfüggesztették, hiteles híreket várva Budapestről,[183] a telex-összeköttetés pedig a legdrámaibb órákban szakadt meg: „nincs kommunikáció Budapesttel" – jelentették a „Telegram Unit" munkatársai.[184]

Voltak természetesen pontos és rendkívül aggasztó hírek is a forradalom leverését követő humanitárius drámáról, s ennek kapcsán New Yorkban is érzékelték, hogy igen sürgős volna a segély eljuttatása Magyarországra, ezt pedig meg is szavazták a tagállamok, mégpedig konszenzussal. Az ennek nyomán megkezdett munka jelentőségét nehéz túlbecsülni,[185] miként annak fontosságát is, amiről úgy fogalmazott a főtitkár november 7-én, hogy „dolgozik a Menekültügyi Főbiztosság". Azt is ígérte ugyanekkor, hogy a közgyűlési határozatok nyomán megtett lépésekről jelenteni fog,[186] így remélni lehetett, hogy ezek nemcsak a „tüneteket" érintik majd – legyenek azok mégoly súlyosak, mint a közelítő humanitárius katasztrófa és a menekültek tömege –, hanem a lényegieket is, vagyis mindazt, ami ezeket kiváltotta. A főtitkári jelentés azonban késlekedett, ekként pedig a politikai helyzet áttekintése és befolyásolása is, ahogy azt az ENSZ Alapokmánya megkívánta volna.

És volt még egy különös közjáték, mégpedig ugyanezen a napon, 1956. november 7-én, amikor az Elnöki Tanács – ki tudja, éppen hol – felhatalmazta Marjai József berni követet, hogy Magyarországot képviselje az ENSZ-ben. Az ügyirat nem csak Budapesten maradt fenn, de New Yorkban is, ahova sietve megtáviratozták,[187] mégpedig egyenesen Prágából. Ezt az üzenetet Szabó ügynök valamiként továbbítani tudta a főtitkárnak, akinél azonban további iratok nem utaltak ennek a kinevezésnek a sorsára, így az epizód feltehetően egy szovjet diplomata vagy titkosszolga rögtönzése volt. Kézzel írott levelében Marjai erre később úgy emlékezett vissza, hogy „november 7-én, 0:25-kor felhívott Fercsov szovjet nagykövet", és utasította, hogy azonnal induljon New Yorkba, és közölje: ami Magyarországon történik, az a népköztársaság belügye.[188] Ki tudhatná ezt Fercsovnál jobban? Végül nem indult, nem képviselt, és nem is lett több belőle, mint a magyar „belügyek" sorának beszédes epizódja.

November 8-án a főtitkár feljegyzést adott át a magyar ENSZ-delegátusnak, amelynek másolatát megküldte Budapestre is, s tudatta benne, hogy november 4-ei közgyűlési határozatával az ENSZ elítélte a Magyarországon zajló fegyveres intervenciót, egyben kérte, tegyék lehetővé, hogy személyesen vagy képviselői által közvetlenül megfigyelhesse a magyarországi helyzetet, majd jelenthessen róla a Közgyűlésnek.[189] A határozat értelmében hozzájárulást kért tehát mind a megfigyelők beutazásához, mind a helyzet kivizsgálására delegált munkatársai belépéséhez és szabad mozgásához. Hozzátette, hogy üzenetére gyors választ vár, hiszen a Közgyűlés is ezt várta tőle. A kísérlet komolyságát jelzi, hogy a világszervezet Titkársága alapos és átfogó listát[190] állított össze a lehetséges megfigyelőkről: nemzetközi jogban járatos politikusok, jelentős intézményekben dolgozó nemzetközi jogászok, vendégprofesszorok szerepeltek névvel, szakterülettel, elérhetőséggel. A levél szerint Hammarskjöld maga is kész lett volna Magyarországra utazni,[191] bár legfőbb úti célja ekkoriban a Közel-Kelet volt, ahol bombák és ejtőernyősök hullottak és hadseregek vonultak fel egymással szemben. November 10-én még mindig „nincs válasz" Budapestről – mint munkatársai tájékoztatták[192] –, a főtitkár azonban ennek hiányában is megbeszélést kezdeményezett a határozatok végrehajtásáról. Biztonság kedvéért üzenetét elküldte a szovjet ENSZ-képviseletnek is, ahonnan néhány nappal később azt a választ kapta, hogy mindaz, ami

Magyarországon történik, magyar belügy.[193] Hammarskjöld várta azonban a feleletet Budapestről, ahogy azt is, hogy a közgyűlési határozatokat ebben a tagállamban is végrehajtsák, s ennek szellemében adta át újabb üzenetét a magyar ENSZ-képviselőnek, s küldte el táviratban is Budapestre. A magyar fővárosból végre válasz érkezett, amely szerint „tanulmányozzák" üzenete tartalmát.[194] Rövid tanulmányozás után pedig arra jutottak, hogy a magyar belügyekbe nincs beleszólása az ENSZ-nek. A főtitkár nem tágított, november 13-án arra kérte Sebes István külügyminiszter-helyettest, hogy gondolják át álláspontjukat.[195] Amikor erre sem gondolták át, akkor Hammarskjöld – feltehetően a nyomásgyakorlás szándékával – a megfigyelők beengedése mellett a segélyt is szóba hozta; a szándék nemes volt, az eredmény végzetes: a magyarok még dühösebben nem gondolták át elutasításukat, amely immár a segélyezésre is vonatkozhatott. Hammarskjöld, érzékelve a helyzet súlyát, úgy döntött, inkább az ENSZ gondolja át határozatainak végrehajtását és az ennek érdekében alkalmazott nyomásgyakorlás eszközeit, így sürgősen kettéválasztották a humanitárius segítségnyújtást és a politikai kérdéseket, nehogy bármi is kockáztassa az életmentést. A rabság túlélhető.

Ekkor már elkészült a magyar kormány hivatalos állásfoglalása[196] az „ellenforradalomról", ami nem könnyítette meg a reménykedők dolgát sem New Yorkban, sem Budapesten. Hammarskjöld naptárából pontosan rekonstruálható az események felgyorsulása, szinte felfoghatatlan, ami október végétől kezdődően, két hét alatt történt. Október 24-én még talán nyugodtan ebédelt Lodge-dzsal és találkozott a tunéziai Mongi Slimmel, másnap már „S.C."[197] előbb kérdőjellel, majd 28-ától 31-éig folyamatosan, amit november 1-jétől „G.A."[198] követett. Harmadikán délután ismét „S.C.", este pedig közgyűlés volt, negyedikén hajnalban azután a Biztonsági Tanács drámai ülése következett, amit délután 4-kor (Budapesten este 10-kor) újabb követett, s ekkor már Magyarország egyedül szerepelt a főtitkári naptárban.[199] A később sorra kerülő közgyűlés témája azonban már Szuez volt, másnap pedig Lodge amerikai, harmadnap Szoboljev szovjet képviselő jelent meg a főtitkár irodájában. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom harminckilencedik évfordulójának tiszteletére rendezett november 7-ei fogadás már át volt húzva a naptárban, ebben az évben elmaradt a koccintás. November 8-ától 12-éig a közgyűlés szinte az egyedüli bejegyzés, majd november 14-én szerepelt a békefenntartókhoz intézett beszéd, mert ezek szerint ekkorra – bő két hét alatt – már megszervezték, felszerelték, és elindították Szuezbe az ENSZ-hadsereget.[200]

Egy másik hadsereg ekkorra már Magyarországot „pacifikálta", s november 14-én fél egykor régi-új képviselőként „Mr. Horvath" érkezett Hammarskjöld főtitkárhoz: tíz nappal az intervenció után a sztálinista külügyér találkozhatott a világszervezet főtitkárával.[201] Vacsoráznia azonban nem kellett vele, a delegációvezetők tiszteletére rendezendő etetés helyett közel-keleti utazás kezdődött, így november 19-éig minden programot felülírt a Hammarskjöld által személyesen vezényelt szuezi rendteremtés.

Szerepet játszhatott mindebben, hogy a korábbi tájékoztatásokat követően november 9-én este újabb elemzés érkezett Hammarskjöldhöz a magyar helyzetről, amely lényegi kérdéseket nemigen érintett, ugyanakkor hangsúlyozta a világháború előtti politikai erők törekvését a forradalom vezetésére, s mintha élét vette

volna a rendkívül drámai helyzetnek.[202] Kimaradt az áttekintésből az Alapokmány újabb brutális megsértése: a magyar forradalmárok – és nem csak forradalmárok – deportálása a Szovjetunióba.[203] Ekkor tömegével kerülnek magyarok az Ukrán SZSZK börtöneibe, közöttük kiskorúak és lányok is, no meg a Nyugati pályaudvar teljes takarítóbrigádja. A híreket megerősítették a legkülönfélébb, egymástól független források – *lépni kell*, javasolta táviratilag Lodge amerikai delegátus,[204] hiszen az Alapokmány erről különös határozottsággal fogalmaz; ha a főtitkár nem lép, akkor ők a nyilvánossághoz fordulnak. Hammarskjöld pontosan érzékelte a zsarolást, még pontosabban a tehetetlenséget, és ekkor közölte helyettesével: teherbíró képességét ez az ügy – éppen ez – már meghaladja.[205]

A főtitkárt a Közel-Keleten is utolérték tehát a magyarországi események, s ez sem neki, sem az eseményeknek nem kedvezett. Hiszen Hammarskjöld mentalitását alapvetően meghatározta, hogy ő a nemzetközi jog szelíd megszállottja volt, s ezen belül is eredetileg a gazdasági kérdések szakembere, vagyis olyan területeké, amelyeken a forradalom fogalma nagyobb részt értelmezhetetlen, vagy ha igen, akkor nemkívánatos. Rokonszenve kétségtelenül a liberális demokráciáé volt, de ennek eléréséhez nyilván nem a véres, drasztikus felfordulást látta célravezetőnek, hanem valamiféle evolúciós folyamatot, hiszen egyedül az garantálja visszafordíthatatlanságát. Kifinomult ízlésével, széles és mély műveltségével, transzcendens nosztalgiájával nem fért össze a forradalmi romantika; a legdrámaibb időkben meditációs termet létesített az ENSZ-ben.

Volt még egy fontos mozzanat ebben a kedvezőtlen konstellációban: az, hogy mi és miként jutott el hozzá a magyar eseményekről, hiszen az döntően határozta meg hozzáállását és további lépéseit. A közvetlen információkra nem volt fogékony – ennek jó példája az a vékony dosszié, amely a forradalmi erők kétségbeesett üzeneteit tartalmazta,[206] és amelyre sárga cédulát ragasztottak azzal a megjegyzéssel, hogy „H[ammarskjöld] nem tűnik úgy, hogy érdeklődne irántuk" –, hanem a hivatalos dokumentumokra figyelt, táviratokra, nyilatkozatokra, s ezeket áttekintő ügyiratokra. A magyarországi fejleményekről rendre elkészített összegzéseket a területért felelős munkatársak – a Politikai és Biztonsági Tanács Főosztályának tagjai – tették íróasztalára. Ezen az osztályon gyűjtötték folyamatosan és szisztematikusan az információkat, rendezték és rangsorolták az üzeneteket és különféle híradásokat, s állították össze a főtitkárnak szánt tájékoztatókat. Olykor naponta érkeztek efféle áttekintések, máskor röviden összefoglalták a korábbiakat, nemegyszer értelmezni kellett bizonyos jelenségeket, be kellett mutatni a fontosabb szereplőket, helyszíneket. Így műfajuk is ennek megfelelően többféle lehetett: „Note on the Course of the Insurrection in Hungary",[207] vagy éppen „Review of Events, 23 October – 20 November, 1956", de volt még „Summary of Events" vagy „Note".[208] Mindezek mellett igen gazdag híradással szolgált a napisajtó – számos külföldi tudósító dolgozott a forradalom idején Budapesten[209] –, továbbá a tagállamoknak is megvoltak a maguk önálló hírforrásai, s ezek is eljutottak New Yorkba, a megfelelő külügyminisztériumon és annak ENSZ-delegációján keresztül a főtitkárhoz. Ezek között a briteké volt a legfontosabb, akiknek nemcsak tehetséges és tájékozott követük volt Budapesten,[210] de a forradalom alatt és után távírójuk is működött, s igen pontos áttekintést adtak az eseményekről,

majd a szovjet intervenció utáni helyzetről. De hát Hammarskjöldnek ezt is csak feltételesen lehetett elfogadnia, mert nyilván a szovjetek távírója is működött ugyanott és ugyanakkor.

A főtitkárhoz eljutó összegzéseket mintha éppen ez utóbbi táviratok ihlették volna. A Főosztály által összeállított tájékoztatókban ugyanis a magyarországi események alakítói *insurgents* vagy *rebels* néven szerepelnek – felkelőként vagy lázadóként, forradalmárként alig. Nincs szó bennük a diákok követeléseiről, a Sztálin-szobor ledöntéséről, az eldördülő ávós lövésekről a Rádiónál, vagy a Parlamentnél elkövetett tömeggyilkosságról. Viszont belekerült, hogy a felkelők „a tűzszünet ellenére is lőttek a szovjetekre",[211] szó volt továbbá „ellenforradalmi elemekről", amihez vészjóslóan kapcsolódott, hogy „a helyzet kikerült az ellenőrzés alól", s mindezt amúgy sem lehetett áttekinteni a folyamatos változások miatt.[212] A bármennyire is kevéssé karizmatikus, de feladatához mégis felnövő Nagy Imrét a jelentés ismeretlen szerzői egyszerűen „boldogtalan miniszterelnöknek" nevezték, aki egymással összeegyeztethetetlen követelésekben próbált összhangot teremteni. Megjelent a „forradalmi hadsereg" is,[213] legalább New Yorkban, hiszen Budapesten efféléről nem volt szó. És ha ennyi nem lenne elég, hát magyarázatként főként Kádártól, Münnichtől és a szovjetektől szerepeltek idézetek. A kilencoldalas jelentésben a forradalom leverését követő események között a deportálások négy sort érdemeltek, s ebbe mindjárt belefért Moszkva cáfolata is. A névtelen jelentések elfogultsága az ENSZ-titkárság munkatársait igencsak meglephette, ezt tanúsítja egy aláhúzásokkal, kérdőjelekkel, értetlen megjegyzésekkel megtűzdelt példány.[214] Az áttekintés konklúziója ugyancsak beszédes: eszerint Nagy Imre lemondásának hiányában az Elnöki Tanácsnak a miniszterelnököt felmentő határozata oldotta meg az alkotmányos folyamat „defektjét".[215] Vagyis a tankkal érkező miniszterelnök legitim a törvényessel szemben.[216]

A főosztályt vezető Dragoslav Protić, a Kéthly által említett „emigrált jugoszláv" története önmagában is elég különös – folyosói híreszteléseken antikommunizmus, usztasa-barátság, szovjet lojalitás is szerepelt.[217] Hivatalos működését magyarázhatja, hogy az ENSZ alapítása óta az általa vezetett főosztály szovjet „felségterület" volt,[218] ahova Moszkvából érkeztek a főosztályvezetők, és ők irányították munkatársaikat. Protić pontosan tudta, hogy „interregnuma" időhöz kötött, ismerte kollégáit és azok lojalitása iránt sem lehetett kétsége.[219] Ő maga egyébként belgrádi látogatásakor komoly külügyi ajánlatot kapott Tito elnöktől (akinek szerepe a magyar forradalom sorsának megpecsételésében ugyancsak lényeges volt), ami pedig az ő lojalitásáról ad képet. Szerepe a későbbiekben még lényegesebb lett, ez a ravasz tájékoztatási manőver talán csak annak volt „tesztje", hogy meddig mehet el.

A további jelentések kissé óvatosabbak voltak, az „objektivitás" látszatát azzal próbálták kelteni, hogy elsősorban „dokumentumokat" adtak közre, és megjelölték a forrást is: „R.B." – ami nem volt más, mint rádióadás: *radio broadcast*.[220] És mivel november 4-ét követően egymás után némultak el a független, vagyis szabad rádióadók Magyarországon, a központilag irányított, vérszomjas propaganda diadaljelentései kerültek kitűnő fordításban és gyors egymásutánban a főtitkári asztalra. A kör bezárult.

Természetesen máshonnan is érkezett híradás Magyarországról, az egyik legfontosabb forrás a Nemzetközi Jogászbizottság[221] nagy szakértelemmel és pontos információk alapján készített áttekintései voltak, ám a többi dokumentummal együtt ezek is csak háttéranyagok lehettek. Pedig ők már a politikai krízis előtt érzékelték a közeledő robbanást, amikor 1956 első felének magyarországi politikai és jogi változásait elemezve utaltak az ávó visszaéléseire, Péter Gábor bűneire, a meginduló rehabilitációkra és mindinkább kiteljesedő amnesztiára, amelyekkel a konstruált pereket zárták le.[222] Mindez éppúgy ott volt az ENSZ titkárságán, mint az agresszió terminusának szovjet értelmezése, amely pontosan megfelelt annak, ami Magyarországon történt november 4-én.[223] De mindez csak szűrve került a világszervezet vezetője elé, ha egyáltalán eléje került.

Hogy a magyar forradalom leverését követő csalódás milyen mértékű volt, azt nemcsak a nyugati kommunista pártok meghasadásából, majd drámaian apadó létszámából lehetett érzékelni, de a meghasonlott kelet-európaiak kétségbeeséséből is. Ugyanekkor történt, hogy az ENSZ-ben dolgozó néhány magas rangú – bár mindeddig azonosítatlan –, „keleti blokkból" való diplomata úgy látta, mindez már tűrhetetlen, nemcsak a magyar események azok, hanem a New York-iak is.[224] És nem véletlenül azok, hanem meggyőződésük, sőt bizonyítékaik szerint azért, mert a világszervezet vezetése szovjet befolyás alatt áll. Tudták, hogy sokat kockáztatnak, ha ezt közlik azokkal, akiket érint, így igen körültekintően tervezték meg információjuk továbbítását.[225] Nem fordultak közvetlenül sem az ENSZ-hez, sem az amerikaiakhoz, hanem egy – semlegesnek tekinthető – skandinávhoz, a dán Povl Bang-Jensenhez, a világszervezet Titkárságának munkatársához, akiről tudták, hogy az antifasiszta ellenállás szervezésében játszott szerepet, s azt is jól sejtették, hogy magas szintű amerikai kapcsolatokkal rendelkezik. Bíztak benne, és amikor megosztották vele kétségbeejtő értesülésüket, csak azt kérték, hogy a lehető legmagasabb szinten tudassa Washingtonnal, hogy mekkora a baj. De ne írjon le semmit, ne induljon el az információ a „szolgálati úton", mert ott is lehetnek rejtett csapdák és felemás lojalitású tisztviselők, hanem egyenesen a hírszerzés vezetőjét vagy az elnököt tájékoztassa. És mert tudták, hogy ezután nincs számukra visszaút, cserébe menedékjogot kértek.

Povl Bang-Jensen

Bang-Jensen érzékelte, hogy a felé irányuló bizalom mire kötelezi, gyorsan és körültekintően lépett, így felkereste az amerikai ENSZ-delegáció munkatársát, James Barcót, akiről okkal feltételezte, hogy a titkosszolgálatokkal is kapcsolatban áll.[226] Nem mondott többet, csak amennyi forrásai védelmében elkerülhetetlenül szükséges volt, és kérte, hogy semmit ne írjon le. Barco végighallgatta, nem tudni, mi zajlott le benne közben és utána, de hónapokig semmit nem tett, később azonban leírta mindazt, amit nem lett volna szabad.[227] Hogy ezt követően vagy ettől

függetlenül „tűntek el" a kétségbeesett és meghasonlott diplomaták New Yorkból, és hogy csak szolgálati helyük változott, vagy éppenséggel Szibériába kerültek, netán a Lubjankára, még nem tudható.

Mindezek fényében az sem lehetett különös, hogy az ENSZ jogi osztálya nem látott kivetnivalót a magyar delegáció akkreditációjában, noha a hivatalos irat nélkülözte a pontos dátumot, csupán a hónapot jelölte: november, bár az aláírás utalt a jogfolytonosságra: Dobi István és Kristóf István szignálta ezt is, mint az eddigieket. A hivatalos felhatalmazás szerint Magyarországot az ENSZben 1956 novemberétől Horváth Imre, Sík Endre, Vajda Imre, Hollai Imre, Rácz Pál és Szabó János képviselte; a világszervezet konszenzusának jeleként ott volt az érkeztető jelzet: „seen in Legal 13/11/56", egy nappal később pedig a „Records Control" bejegyzése és dátuma olvasható.[228] Kós Péter feltehetően ugyancsak ekkor, a delegációval együtt tért vissza Amerikába; az ENSZ-ben már nem kapott szerepet, de hivatalos búcsúlátogatást tett Washingtonban, ahol Dulles külügyminiszter nem fogadta, Murphy államtitkár azonban elköszönt tőle.

Ami az ENSZ vezetése és megfelelő bizottságai számára tehát elfogadható volt, azt egy ponton túl a magyar delegáció tartotta elfogadhatatlannak, december 11-én a vita hevében a Horváth Imre vezette magyar delegáció – sztálinisták, ávósok, néhány szakember a hátsó sorban, továbbá tolmácsok – felállt, és sértetten kivonult az üléstermből. A tehetetlen düh és a megaláztatások sora tiltakozásként fogalmazódott meg: közölték, hogy a magyar delegáció mindaddig nem vesz részt a Közgyűlés munkájában, míg a „magyar kérdést" nem az Alapokmány szellemében tárgyalják. Ma még nem tudjuk, hogy a sztálinista bürokrata és sleppje valamiféle utasítást követett,[229] vagy a miniszter vérnyomásproblémáit volt hivatott megelőzni a sértett távozás – mégse a nemzetek közössége előtt kapjon gutaütést (valóban: nem sokkal később hirtelen rosszulléte miatt helyettesét kellett felkérnie, hogy tartsa meg beszédét a Közgyűlésen).[230] A dühödt kivonulás hatása felemás volt: a magyar mandátumot így még könnyebb lett volna visszavonni, ha egyszer maga a delegáció nem tart igényt a helyére a világszervezetben. Ugyanakkor nemcsak a kellemetlen kérdéseket „úszták meg" irodai unatkozásaikkal, kantinbeli kávézásaikkal és duzzogó elfordulásukkal a folyosón, de az élesebb számonkérést, vagy akár a vita eszkalálódását is. De hát a „magyar kérdés" akusztikája az érintettek távolléte miatt eredendően más volt, mintha szemükbe lehetett volna nézni, és ha legalább a dialógus látszata fennmarad.

Csakhogy kimenni viszonylag könnyű volt – de mi lesz a visszaúttal? Ennek a kérdésnek a megválaszolása Mód Péterre[231] hárult, aki januárban érkezett New Yorkba, érvényes akkreditációval, majd emblematikus alakjává vált a későbbi küzdelmeknek. Nemrég még a Bem rakparti forradalmárok élén állt, most a kádári ellenforradalom külügyi végrehajtója lett, otthon miniszterhelyettesnek tették volna meg, de fontosabbnak tűnt az ENSZ-beli „helytállás" – tehetségét, műveltségét, nyelvtudását, eszét és gátlástalanságát itt kívánták felhasználni. Érkezése sajtóesemény volt, megbízólevelét Hammarskjöld vette át. A főtitkár helyettese, Cordier „nagyon előzékenyen fogadott" – mint jelentette Budapestre, és hozzátette, hogy az amerikai felidézte kellemes magyarországi időzését. Protić is szívélyes volt hozzá, bár ő Módot előbb menekültnek vélte, ami persze lehetett volna.[232] Horváth Imre korábban még arról panaszkodott, hogy a körülöttük kialakult hangulat rosszabb, mint a hidegháború mélypontján. Mód nem panaszkodott, hanem dolgozni kezdett; hamar hangot talált a „baráti delegációkkal", és beszélő viszonyt kezdeményezett az idegenkedőkkel. Mégiscsak művelt, járatos Európában, börtönviselt, és a francia antifasiszta ellenállás századosa volt. Most még csak a folyo-

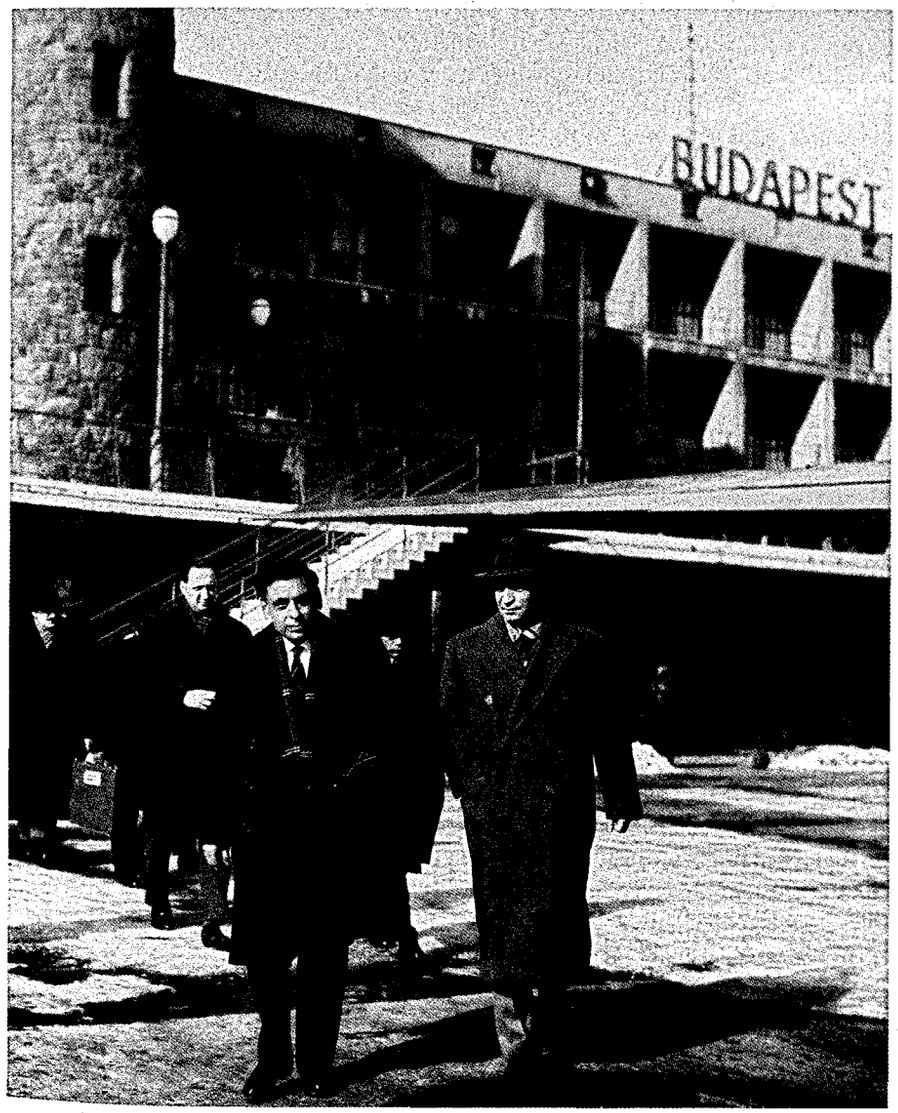

Mód Péter külügyminiszter-helyettes Ratan Kumar Nehruval, India Külügyminisztériumának főtitkárával a Ferihegyi repülőtéren, 1963. február 23-án

só lehetett a mozgástere, de Budapesten és Moszkvában is töprengeni kezdenek a visszatérés „dramaturgiáján" – ne legyen se feltűnő, se lopakodó, se asztalborogató, se önkritikus.

Hogy a magyar delegáció „izolált és passzív", az jelentéseikből Budapesten is érezhető volt. A csatlósokkal és gazdájukkal folytatott rendszeres egyeztetések ezen nem segítettek,[233] de hogy ezután mi történjék, arról még sokáig eltértek az álláspontok. A bolgárok és lengyelek a visszatérés mellett foglaltak állást, a szovjetek – Kuznyecov miniszterhelyettes és Szoboljev ENSZ-képviselő – attól tartottak, hogy a magyar delegáció megjelenése nyomán észbe kapnak egyes tagállamok, és „eltávolítják" őket. És bár kivonulásuk óta a magyar ügyben az ENSZ nem változtatott hozzáállásán, Mód jól sejtette, hogy „minél tovább várunk, annál nehezebbé válik a visszatérésünk".[234] Végül az ő álláspontja győzött: sikeresen és feltűnésmentesen foglalta el helyét ismét a delegáció, s ebben nem csak Mód taktikázása játszott szerepet, továbbá a sértődős Horváth hazautazása, de az ENSZ ügymenete is, amely sem a távozást nem kívánta szankcionálni, sem a visszatérést megnehezíteni. Mindezeken túl – és ez meglehetősen szokatlan volt a világszervezet történetében – az illetékes bizottság a magyar delegáció mandátumát nem utasította el, de nem is fogadta el, hanem felfüggesztette. A misszió használhatta irodáit, továbbá az ENSZ egész infrastruktúráját, szabadon közlekedhettek az épületben, felszólalhattak a vitákban, közreadhattak dokumentumokat a világszervezet fejlécével; mindössze a szavazatot és választhatóságot befolyásolta a függő mandátum. És ez elég borzalmas precedensnek bizonyult – nem utolsósorban azért, mert éles kontrasztja volt a szuezi válsággal kapcsolatos ENSZ-döntéseknek. Szuez egyfelől végzetesen megosztotta az ENSZ figyelmét – legfőképpen annak főtitkáráét[235] –, és szerepet játszhatott a magyarországi szovjet beavatkozás előidézésében.[236] Ugyanakkor az agresszió nyomán nem lett világháború, ellenkezőleg: a világbéke esélye nőtt meg azzal, hogy korábbi antagonisták egy oldalra álltak, míg az agresszor demokráciáknak kellett megvétózniuk az elítélő határozatot a Biztonsági Tanácsban, majd vereséget szenvedniük a Közgyűlésen. Ezt követően azonban végre kellett hajtaniuk azokat az ENSZ-határozatokat, amelyeket a Közgyűlés meghozott, míg ugyanennek a fórumnak a döntéseit egy pillanatra sem vették komolyan a szovjetek és a szovjet-magyarok.

Ez a kontraszt fájdalmas volt, és nem csak a nyugati hatalmak szolidaritását gyengítette kritikus pillanatokban, hanem főképpen azok kölcsönös bizalmát. Anthony Eden brit külügyminiszter – 1955. áprilistól 1957. januárig miniszterelnök – egyenesen rombolónak nevezte azt a különbséget, ami az amerikai hozzáállást jellemezte velük, illetve a szovjetekkel szemben.[237] Mintha kettős mérce működne a világszervezetben: van egy szabály a normakövetőknek, amit következmények nélkül szeghetnek meg a gazfickók.

Anthony Eden

Volt még egy rendkívül fájdalmas sikere a világszervezetnek: a semmiből megteremtett, hatékony és impozáns ENSZ-haderő, amely arra volt hivatott, hogy érvényt szerezzen a Biztonsági Tanács határozatainak. A kéksisakosok nem harcolni indultak, hanem a feszült és fegyveres béke biztosítására. A haderő „bevetésének" feltétele az volt, hogy a küzdő felek elfogadják az ENSZ fennhatóságát. Budapesten mindez nehezen lett volna elképzelhető, a Corvin köz vagy a Széna tér fegyveresei előtt aligha sorakozott volna fel a soknemzetiségű haderő, elválasztva őket a szovjet hadseregtől. Nemcsak „Forradalmi hadsereg" nem létezett, de Király Béla egyenesen megtiltotta a reguláris erők fegyveres ellenállását, pedig tervekben nem volt hiány, és bombázásokkal akár komoly károkat is okozhattak volna a bevonuló szovjet seregeknek. Később az államvédelem is rögzítette, hogy a Nemzetőrség főparancsnoka szerint ez „öngyilkos" akció lett volna, amire azért sem kerülhetett sor, mert még az utolsó pillanatban is zajló, a magyar és a szovjet katonai vezetők között megkezdett tárgyalások biztatóak voltak.[238]

Az ENSZ-haderőre a Budapestről hátráló Király Béla is rákérdezett, amikor Nagykovácsi felé elhaladt az amerikai követség rezidenciájánál.[239] Bibó István a Parlamentben megfogalmazott kiáltványában egyenesen az ENSZ-rendőrség szükségességére utalt, ha a szovjetek nem vonulnak ki.[240] A mezőkövesdi ellenállás szervezője, Mikulás Gábor mindössze kétórányi kitartást kért bajtársaitól, mert akkorra megérkezhetnek az ENSZ-csapatok.[241] Hogy a forradalmárok „novemberben várták az ENSZ beavatkozását", azt később az ávón is rögzítették,[242] miként a lapok is közölték a legreménytelibb napokban: a világszervezet rendelkezik „kellő erkölcsi tekintéllyel, és ha kell, megfelelő erővel", hogy érvényt szerezzen határozatainak.[243] A fegyveres ellenállókat vöröskeresztes segéllyel ellátó, majd róluk a szovjet haderőnek pontosan jelentő, s „megsemmisítésüket" így elősegítő ávós ügynökké lett fasiszta plakátfestő, Szennik György is értesült arról, hogy a felkelők „reménykednek az ENSZ-csapatok segítségében".[244]

Mindezt természetesen az ENSZ-ben is tudták: göteborgi rádióamatőrök fogták be a magyarok segélykérő üzenetét, amely a svéd külügyminisztériumon keresztül, táviratként jutott Hammarskjöld íróasztalára. Ők egyenesen ejtőernyősöket kértek a Dunántúlra[245] a szovjet seregekkel szemben; „action to Protitch" volt a főtitkár válasza – jugoszláv helyettesének nyilván volt elegendő ejtőernyőse, hogy szembeszálljanak a tankhadosztályokkal. Bibó kiáltványa is ismert volt külföldön, hiszen maga kézbesítette az elérhető követségekre, s minisztertársa, Kéthly Anna is azt gondolta, hogy a világszervezet „rendőri ereje" visszahelyezheti hatalmába a törvényes kormányt.[246] Egyiptom példája precedens volt az ő számára is,[247] míg a Magyarország képviseletére bejelentkező emigráns politikusok is kérelmezték az ENSZ haderejének alkalmazását a „bebörtönzött" kormány nevében, hogy ekként biztosítsák a magyarországi tűzszünetet.[248]

Hogy mindez nem csak egy vesztes kis nép vezetőinek pszichózisa volt, azt pontosan jelzi, hogy a kínai delegáció a kivívott függetlenség és szabadság garanciáját látta volna a Magyarországra küldendő kéksisakosokban,[249] a spanyolok pedig azért vetették volna be az ENSZ-haderőt, hogy fegyveresek felügyeljék a határozatok végrehajtását.[250] A világszervezet vezetése azonban nem is mérlegelte ezt a lehetőséget, a legtöbb, amit kívánt volna, hogy megfigyelők ellenőrizhessék

a szovjet csapatkivonást.[251] De hát ennek az ellenkezője történt, az inváziót pedig nem kívánták látni.

Király Béla még a szovjet támadás idején is azt remélte, hogy az ENSZ segít valamiféle megegyezést tető alá hozni – mint ezt a Nagy Imre-per vizsgálatai anyagaiban rögzítették –,[252] csakhogy ez Moszkva számára éppen nem a megoldás eszközének tűnt, hanem a békebontásénak. Nagy Imre ellen később az egyik legfőbb vádpont az volt, hogy a világszervezethez fordult, amelynek „beavatkozása" – feltehetően fegyveres beavatkozásra gondoltak – világháborúval fenyegethetett volna, mint ezt Hollai őrnagy le is vezette az eseményeket elemző külügyminisztériumi találkozón. Noha sem Nagy Imre nem utalt fegyverekre, sem az ENSZ nem rendelkezett velük, a vizsgálat, majd a per során megkonstruálták a katonai beavatkozás doktrínáját és a hazaárulás vádpontját faragták belőle: idegen fegyverekkel támadt volna hazájára a renegát miniszterelnök.

Mindezek ellenére Hammarskjöld főtitkárral kesztyűs kézzel bántak a kommunista politikusok, nem tették személyében felelőssé az általa vezetett intézmény döntéseiért. Magyarországi látogatásáról viszont hallani sem akartak, újra és újra elutasították még a bátortalan kísérleteket is,[253] voltaképpen provokációnak vélték, s attól tartottak, ha „előzetes értesítés nélkül" betoppan, jön a nyomában a hadserege. Pedig hát egyetlen pillanatig nem merült fel a világszervezet vezetőiben, hogy fegyverrel vegyék vissza, amit a szovjetek fegyverrel vettek el, de még a magyar ügyet támogató amerikai politikusok szerint is „teljesen felelőtlen" volna ENSZ-rendőrséget küldeni Magyarországra. A felkelők ne vállaljanak újabb kockázatokat egy olyan helyzetben, amelyben a nemzetközi közösség teljesen tehetetlen, és semmi mással nem szolgálhat, mint erkölcsi támogatással[254] – és a rövidhullámú rádióadóin közvetített harcászati tanácsokkal – de ez egy másik történet.

Eisenhower attól tartott, hogy ha a szovjetek megrendülni látják kelet-európai biztonsági rendszerüket, készek lehetnek „végső eszközökhöz" nyúlni, vagyis nukleáris fegyverhez és világháborúhoz.[255] Bár erre utaló dokumentum még nem került elő volt szovjet levéltárakból, s kérdés, hogy a retorikán túl volt-e egyéb eszközük nukleáris fegyverek célba juttatásához, jobb volt nem kísérletezni efféléval – különösen egy elnyomott kis ország érdekében nem. Minden nyugat-európai csapatmozgást leállítottak, a NATO nem gyakorlatozott a kritikus hetekben, fegyverek nem juthattak be még Ausztriába sem, s az amerikai elnök külön üzenetben jelezte Hruscsovnak, hogy rossz néven vennék, ha Ausztria szuverenitását bántódás érné. Ausztriáét – addig tehát szabad a pálya.[256] December közepére már pontosan látták, amit tíz évig nem láttak: hogy nem szabad bátorítani a felkeléseket ebben a térségben, mert semmiféle valóságos támogatást nem tudnak nyújtani, ha netán mégis kirobbannak.[257] Ez pedig döntő fordulatot jelentett a hidegháborús amerikai külpolitikában, amely mindaddig feltartóztatásról és felszabadításról beszélt, ezután már nem, de a cinikusan bölcs politikai döntést a retorika meglehetős késéssel követte, és ez még sokak életébe került.

II.

EUFÓRIA ÉS BÉNULTSÁG

Sokkhatás

Ha már ENSZ-seregek nem jöttek – pontosabban Magyarországra nem –, akkor legalább saját szemével lássa a világszervezet, hogy mi történik egyik tagállamában egy másik által. A Közgyűlés a szovjet invázió sokkhatása alatt, rendkívüli ülésszakán hozta meg erre vonatkozó határozatait, egyebek mellett felszólítva Magyarországot, hogy engedjen be ENSZ-megfigyelőket az ország területére, s biztosítsa szabad mozgásukat. A határozatot sürgősen – „azonnali továbbítással" – táviratozták meg a budapesti kormánynak, egyben átadták képviselőjének a világszervezetben.[1] A megfigyelők kiválasztása már folyamatban volt, akárcsak egy tervezett vizsgálóbizottság tagjainak kijelölése, felkészülésükhöz pedig az ENSZ-titkárság tájékoztató anyagot állított össze a rendelkezésükre álló információk alapján. A magyarországi helyzet hiteles megismerése érdekében a Titkárság megkereste a magyar kormány képviselőjét – a dokumentum egyértelműen a Nagy Imre vezette kabinet delegáltjára utalt[2] –, de az sem volt más, mint Szabó János, hiszen ő rendelkezett érvényes akkreditációval Nagy Imrétől; a forradalmi kormányt valóságosan képviselő Kéthlyt ugyanis hivatalos minőségében senki nem ismerte el.[3]

Ugyanakkor a helyzet ismeretében igencsak kérdéses volt, hogy miként tud a főtitkár „a második rendkívüli ülésszakon hozott határozat negyedik bekezdésének érvényt szerezni", vagyis teljesíteni a megfigyelés és jelentés-, továbbá javaslattétel kötelezettségét.[4] Az erre vonatkozó feljegyzés érzékeltette, hogy a világszervezet vezetőjét a Közgyűlés határozata kötelezte a helyzet megoldására, s ha mandátumának meg akar felelni, nem morális, hanem elsősorban jogi „kényszerpályán" kell mozognia. Hammarskjöld pontosan látta, hogy nem kevesebbnek, mint főtitkári megbízatásának érvényessége múlik azon, hogy végre tudja-e hajtani az általa vezetett világszervezet határozatait. Minden bizonnyal ez ihlette a november 8-ai *aide-mémoire*-t, amelyben áttekintette, hogy megbízatásából eredően milyen lépéseket kellene tennie, ugyanakkor a választott „műfaj", a feljegyzés (emlékeztető) pontosan érzékeltette, hogy csak verbálisan tudta rögzíteni azt,

amit a gyakorlatban véghez vinni nem tudott. Ráadásul a vizsgálathoz rendelkezésére álló, „hiteles dokumentumok"[5] igencsak kétes hitelűeknek bizonyultak.

Két nappal később a főtitkár sajnálattal rögzítette, hogy még mindig nem kapott feleletet a november 4-ei közgyűlési határozat végrehajtására tett sürgős javaslatára, így egyéb módszereket kellett találnia a helyzet megoldására. Ennek nyomán küldte el emlékiratát a szovjet ENSZ-képviselőnek,[6] jól érzékelve, hogy náluk lehet a megoldás kulcsa. A tagállamok elvárásainak és a közvélemény nyomásának engedve Hammarskjöld november 12-én sajtókonferenciát tartott, amelyen – a közgyűlési határozat értelmében – két csoportról beszélt, az egyik vizsgálatot folytatna Magyarországon, a másik pedig közvetlen megfigyeléseket végezne a helyszíneken. A főtitkár ezekről úgy fogalmazott, mintha komoly előkészületek nyomán ezek a csoportok már csak a zöld jelzésre várnának,[7] míg a dokumentumokból pontosan kiderül, hogy mindössze Protić állított össze egy névsort a lehetséges jelöltekről, továbbá mellékelte azoknak az államoknak a listáját, amelyeknek akkor diplomáciai képviselete volt Magyarországon.[8] A főtitkár – szavai szerint – bízott abban, hogy munkatársai beléphetnek Magyarországra, bár egy kérdésre felelve hozzátette, hogy Magyarországon kívül is meg lehet figyelni a helyzetet,[9] a „hogyan" részleteibe azonban nem ment bele.

A sajtótájékoztató értelemszerűen a nyilvánosságnak szánt üzenet volt, míg Hammarskjöld a kezdetektől – a dokumentumok tanúsága szerint november 6-ától – pontosan érzékelte, hogy megfigyelők aligha juthatnak be Magyarországra, s az együttműködésnek sincs komoly esélye. Ráadásul bármiféle helyszíni tevékenykedés közvetlen kapcsolatfelvételt jelentene a Kádár-kormánnyal,[10] ami az ENSZ szempontjából legalábbis aggályos, ha nem éppen fatális. Ezért merül fel a főtitkárban a „szigorúan semleges államok" budapesti képviselőiből összeállított megfigyelőcsoport létrehozása a helyszínen – precedensként Indonéziára és Palesztinára utalt[11] –, ez azonban bajosan lett volna összeegyeztethető a képviseletek diplomáciai státuszával, és komoly kockázatot jelentett volna. Amikor Fry brit követ kezdeményezett effélét, azt a magyar hatóságok a rendszer megdöntésére tett imperialista beavatkozási kísérletnek minősítették, csaknem azonos súlyú bűncselekménynek tekintve, mint az „ellenforradalom" támogatását.[12] Ugyanakkor a francia, a svéd és finn külügyminisztériumban megijedtek attól, hogy a képviselet „normális diplomáciai kompetenciáján" túlmutat egy efféle kezdeményezés, ezt a félelmet azután még több fővárosban osztották.[13]

A „magyar hatóságok" kifejezés ugyanekkor az ENSZ terminológiájában annak a bitorló kormánynak a megnevezésére szolgált, amelynek nemcsak legitimitása volt kérdéses, de elérhetősége is.[14] November 12-én például Magyarország egyszerűen „kikapcsolódott" a nemzetközi kommunikációból[15] – vagy talán inkább kikapcsolta magát, szovjet közreműködéssel –, a hírek áramlása és a táviratok dialógusa megszakadt. A helyzet New Yorkban sem volt könnyebb, a beszélő viszony a bitorlókkal nem állt helyre, Horváth Imre külügyminiszter azt panaszolta, hogy a „régi ismerősök sem akarnak velünk találkozni",[16] így nem csak a hivatalos érintkezések váltak nehézkessé, de a félig-meddig barátiak is.[17] Akik mégis szóba álltak velük – mások mellett az ENSZ Titkársága –, nem értették, miért ne jöhetnének ENSZ-megfigyelők Magyarországra, ha egyszer nincs sztrájk, nincs deportálás, és a szovjetek sem lőnek. A miniszter még hozzátette, hogy a tengerentúlról nem éppen átlátható kormányintézkedések sem könnyítik meg a magyar delegáció helyzetét, ráadásul pénzhiányban szenvednek, így a szovjet elvtársak segítették ki tizenötezer dollárral feltétlen híveiket, és a pénzhez alkalmasint utasításokat is mellékeltek.[18]

Ha sem kéksisakosok, sem vizsgálóbizottság vagy megfigyelők nem léphettek be Magyarország területére, akkor aligha maradt más esély, mint hogy maga a főtitkár jöjjön el és közvetítsen, tárgyaljon, teremtsen rendet. És ezt nem csak az eltaposott forradalom kétségbeesett hívei remélték, de a nyugati politikusok is. Az újabban hozzáférhetővé vált dokumentumok között igen korai kezdeményezések is találhatók Hammarskjöld tervezett látogatását illetően.[19] Egy feljegyzés már november 14-én – vagyis tíz nappal az invázió után – szólt a főtitkári vizitről, s áttekintette az ehhez szükséges feltételeket. Ekkor a humanitárius segítségnyújtás működtetése is szóba került, ahogyan erre Hammarskjöld helyettesének, a humanitárius akciók koordinátoraként tevékenykedő Philippe de Seynes-nek az üzenetei is utalnak.[20]

A főtitkár látogatásának kapcsán időpontok is felbukkannak, ami egyeztetést sejtet, és a delegációk között többször elterjedt, hogy Hammarskjöld Budapestre készül.[21] A főtitkár magyarországi útjának esélyét és adott feltételeit az a jogi szakvélemény is megerősítette, amely pontosan leírta az ENSZ kiváltságait és mentességeit azon rendelkezések alapján, amelyeket Magyarország a világszervezet tagságával együtt kötelezően vállalt. Az okfejtést minden bizonnyal a főtitkár kérése előzte meg: tervezett utazása előtt pontosan látni akarta saját mozgásterét. A válasz szerint: „jogi szempontból (...) Magyarország kétségtelenül kötelezve van arra, hogy beengedjen bármiféle ENSZ-képviselőt, és *a fortiori* a szervezet vezetőjét." Így a vízumot a lehető legrövidebb időn belül ki kell bocsátani, továbbá a világszervezet képviselője számára biztosítani kell a gyors közlekedés feltételeit.[22] Elméletileg tehát volt mozgástér, hogy mekkora, azt a gyakorlat mutathatta volna meg. Ám erre Hammarskjöld mégsem szánta el magát, bizalmas hírek szerint a főtitkár komolyan nem is mérlegelte, hogy Magyarországra jöjjön, s ennek fényében a tájékozódás és „egyeztetés" igencsak cinikusnak tűnik.[23]

Amikor három évvel az események után Hammarskjöld visszatekintett budapesti utazásának tervére, már pontosan látta, hogy november legelső napjaiban tehetett volna valamit a magyar ügyben, de azokban a napokban a helyzet nem volt pontosan áttekinthető, s akkor még határozott igény sem fogalmazódott meg utazására. Senkiben sem merült fel, hogy a szuezi válság drámai óráiban az ENSZ főtitkára távozzon New Yorkból,[24] ráadásul a budapesti utazás egy forradalom kiszámíthatatlan és jogilag kusza helyzetébe sodorta volna, míg Szuez a maga előzményei nyomán egyáltalán nem volt közömbös a főtitkár számára, utazása pedig jogilag és politikailag egyértelmű volt.[25]

A szuezi válság napjai – francia és angol katonák csapataik partraszállása után Port Szaídban, 1956. november 5-én

Magyarország ügye mindezzel együtt nem kevés lelki megterhelést jelentett a főtitkár számára, s talán nem véletlen, hogy éppen Kairóban vált drámaivá, amikor Cordier ide táviratozta meg neki, hogy deportálják a magyarokat. Hammarskjöld panaszkodott és kifogásokat keresett: a távirat gyűrötten érkezett, az amerikai delegáció kezdeményezése mögött aligha volt külügyminiszteri döntés,[26] – de nem volt véletlen, hogy itt szakadt el a cérna: a siker kapujában, amelyre a kétségbeejtő kudarc árnyéka vetült. Egy későbbi eseménytörténet pontosan rekonstruálta ezt a krízist, s benne Hammarskjöld frusztrációját, amit tovább mélyített „bűnbakká nyilvánítása" a magyar ügyben. Mindez megmutatta az egyébként sikeres ENSZ tökéletes tehetetlenségét – a dokumentum szóhasználata szerint: impotenciáját – akkor, amikor a világszervezet Alapokmányostul és többségestül mégiscsak az egyik tagállam eltökélt gazemberségével állt szemben.[27] Ennek a tagállamnak ráadásul rendkívül jól jött a szuezi ügy, mert erősítette a gyarmatosítókkal szembeni gyűlöletet, és borzalmasan körülményessé tett mindenféle együttműködést nemcsak a nyugati demokráciák között, hanem a „harmadik világ" gyarmati sorból szabadult népeivel is.

A későbbi belső szóhasználat a világszervezetben egyértelműen kudarcként írta le a magyar ügyet, aminek persze oka is, okozata is lehetett a főtitkár megfontoltsága, tétovázása, töprengése, „lassúsága",[28] ami mögött éppúgy lehetett lázas és tehetetlen kapkodás, mint üres meditáció és terméketlen várakozás. Beismerni azonban nem lehetett, mert az saját mandátumát is érintette volna: hogy nem tud lépést tartani azokkal az eseményekkel, melyek irányítása feladata lenne. Hiszen

aligha tekinthető sikernek „egy iratcsomó összerakása" Magyarországról, és úgy tűnik, ez volt a legtöbb, amit a világszervezet vezetője elérhetett.[29] De hát nem csak róla volt szó, hanem főként az ENSZ-ről, annak presztízséről és a bele vetett bizalomról – s ennek visszhangjáról Európa elnyomott, keleti felén.[30] Vagy a Közgyűlés tévedett, amikor efféle, teljesíthetetlen feladatokra kötelezte őt? De miként érhetett volna el eredményt? Volt-e bármelyik tagország részéről olyan javaslat, hogy alkalmazzanak szankciókat Magyarországgal, és főként a Szovjetunióval szemben? Pontosan dokumentálható: nem volt. A nemzetek nagy közössége még évekig csak hangoskodott a botrány kapcsán, de hatékony, vagy legalább annak tetsző lépést senki nem javasolt, nem hogy tett volna. Magában a főtitkár ilyesmivel nem kísérletezhetett – tűrte hát, hogy bűnbakká tegyék, és elviselte, hogy Magyarország kísértő szelleme nyomassza őt, amíg csak él.[31]

Hogy Hammarskjöld budapesti látogatása megakadályozhatta volna a véröntést a Szovjet Hadsereg bevonulása nyomán, azt Kéthly Anna hangsúlyozta egy nyilatkozatában,[32] inkább elkeseredésében, semmint a helyzet pontos ismeretében. Hiszen ő sem hívta – ahogy más sem – a főtitkárt azon a végzetes szombat éjszakán (vagy azt megelőzően) Budapestre, amelyre az invázió vasárnapja következett. Amikor pedig bekövetkezett, a főtitkár több kísérletet is tett utazására – egy alkalommal még a Közgyűlésen is szünetet rendeltek el, hogy egyeztethessenek a látogatásról.[33] Bizonyos pillanatokban mintha még a magyar kormány, és annak szovjet gazdái sem zárkóztak volna el egy efféle vizittől, nem utolsósorban azért, mert ez végső soron a rezsim elismerését jelentette volna.[34] A magyar külügyi akták között éppúgy fennmaradtak meghívásával kapcsolatos iratok,[35] mint ahogy az ENSZ archívumában: a külügyminiszter-helyettes távirata,[36] a főtitkár látogatásáról tudósítani kívánó *New York Times* újságírójának vízumkérelme,[37] vázlatok és közleményjavaslatok. Egy német nyelvű távirat szerint a látogatás időpontja december 5–6. lett volna,[38] az angol ENSZ-képviselő pedig a főtitkárral való találkozás során úgy értette, hogy Hammarskjöld „valamit mormolt december 9-éről".[39] Dixon egyébként nevetségesnek tartotta az indiai Krisna Menon javaslatát – ő több indiai diplomatával együtt Kádár és az ENSZ közötti közvetítésen fáradozott –, és szerette volna végre „észre téríteni a svédet", hogy mérjen egyenlő mércével Szuezben és Budapesten.[40] December 4-én Hammarskjöld táviratot küldött a New Yorkban tartózkodó magyar külügyminiszternek látogatása esélyeiről, hozzátéve, hogy három napon belül feleletet vár – amit érdemben éppúgy nem kapott meg, mint ahogy a szovjetektől sem, akiknek elküldte ugyanezt a táviratot.[41]

Vengalil Krisnan Krisna Menon

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 2.

Egy brit javaslat szerint Hammarskjölddel és munkatársaival együtt szálljon hajóra egy parlamenti képviselőcsoport, mégpedig minden párt képviseletében, és ereszkedjenek le a nemzetközi vízi útnak számító Dunán, ezzel is érzékeltetve, hogy a főtitkár olyan messzire ment, amennyire csak lehetett annak érdekében, hogy személyesen ismerhesse meg a magyarországi eseményeket.[42] Itt minden szolidaritás mellett azért mérsékelt önzetlenségről lehetett csak szó, hiszen a Közgyűlésen a „magyar ügy" segített a figyelemelterelésben – addig sincs szó Szuezről.

Az árulkodó kétarcúságra pontosan jellemző, hogy december 11-én New Yorkból táviratozták meg Genfbe a főtitkári látogatás lehetséges időpontjait, majd hozzátették: „péntektől egyértelmű, hogy senki nem utazik Magyarországra".[43] De azután ez is változott, mert az a főtitkárhelyettes, aki korábban Hammarskjöld útjának előkészítése érdekében utazott volna Budapestre,[44] elindult – de titokban és csak a segélyezésről szóló felhatalmazással, s végül sikerült is tárgyalnia a bitorlókkal. Persze bármilyen fatális volt is a főtitkár határozatlansága, húzódozása, netán közönye; a látogatás meghiúsulásának legfőbb oka a magyar kormány félelme, kapkodása, borzalmas kényszerpályája volt, és benne a véres „pacifikálás" elsőbbsége a nemzetközi szervezethez fűződő lojalitással szemben.

De még január elején is csak a főtitkári vizit „elhalasztásáról" volt szó, Hammarskjöld saját „missziójáról", mint lehetségesről szólt,[45] mígnem egy január 16-ai interjúban Kádár kizárta a látogatás esélyét is, feltehetően a svéd diplomata nem kis megkönnyebbülésére.[46] A magyar titkosszolgálat ugyanekkor hozzáfért a francia követség kódolt üzeneteihez, azokon keresztül pontosan követte a főtitkár látogatásáról szóló titkos táviratváltásokat Párizs és Budapest között, továbbá olvasta a New Yorkból szerzett francia értesüléseket. A nem egészen szakszerű ávós fordításban Hammarskjöld látogatásával „megkapná a tekintély elégtételét", ugyanakkor a főtitkár környezetéből olyan hírek terjedtek el, hogy Hammarskjöld „egyáltalán nem igyekszik kihasználni a lehetőséget, hogy Magyarországra jöhessen".[47] A franciák szerint az ENSZ hathatós befolyása „véget vethetne a külföldi beavatkozásnak és a deportálásoknak", a főtitkár késlekedése viszont káros az „UN tekintélyére (...) feledésbe veszi a Magyarországgal kapcsolatos határozatokat".[48] És hát nem ez volt az egyetlen forrás, amelyből sejteni lehetett, hogy Hammarskjöld egyáltalán nem akart Budapestre utazni.

Mert hát miért is jött volna helybe a pofonért? 1954-ben Guatemala kapcsán már alaposan megszégyenült, akkor az amerikaiak tudatták vele, mekkora a mozgástere, ha érdekszférákról van szó, most a szovjetek tették ugyanezt. Bizerre-ben majd a franciák ébresztik rá mandátumának korlátaira,[49] Kongóban pedig mások ennél is többre, végzetesen.[50] Hogy Hammarskjöld olykor magányosan sírt, vagy éppen kétségbeesett és összetört volt hűséges testőre társaságában, ma már tudható, ahogy az is, hogy öngyilkosságról töprengett, valamiféle önfeláldozó miszticizmus és mártírium bűvöletében.[51] Vigaszként vagy menedékként nem volt mellette sem feleség, sem gyerek, sem romantikus szenvedély – csak a testőr és egy majom, akit Greenbacknek nevezett el.[52] Mindezek nyomán a homoszexualitás gyanúja pletykák tárgyává vált, ám sejtéseken túl az ekkoriban „ferdének" nevezett és üldözött hajlam semmiféle bizonyítékkal nem volt igazolható. Vagy éppen ez volt az a gyenge pont, amelyen keresztül zsarolhatóvá vált azok számára, akik hatalmukban akarták tartani? Akik esetleg ezért akarták őt főtitkárnak? Társtalanságát ő maga igencsak felstilizálva látta,[53] de hát közben társa volt a teljes világirodalom, továbbá a legnagyobb gondolkodók, és másként talán nem is lehetett volna elviselni a rengeteg ráfröccsenő sarat, vért, szenvedést.[54]

Amikor főtitkári beszámolójában tekintett vissza 1956-ra, és benne egyszerre szólt a magyar őszről és a szueziről, némi büszkeséggel jegyezte meg, hogy Szuezből mégsem lett háború. És talán ez a fordulat – és történelmi esély – összefüggött a másikkal: az esélytelenektől való elfordulással.

A cserbenhagyottak saját bőrükön érzékelték mindezt, s egy pesti vicc klasszikus pontossággal tárta fel, hogy Magyarországon csak kétféleképpen lehetett volna segíteni. Volt egy egyszerű és könnyű módja: az Úristen lejön a mennyből és megoldja a válságot. A második lehetőség sokkal nehezebb volt, mert ahhoz csodára lett volna szükség: hogy az ENSZ segítsen.[55]

„Rosszkedvünk tele"

De hát ez sem volt ennyire egyszerű, és ha az ENSZ nem próbál megtenni mindent, amit csak lehet, a politikai katasztrófát humanitárius katasztrófa követte volna, feltehetően több áldozattal, mint amennyit a szovjet fegyverek, majd Kádár hóhérai szedtek. Hammarskjöld sajátos, pragmatikus heroizmusát pontosan jelezte ennek a segítségnyújtásnak a módja: hogy vállalta a szégyent, a bírálatot, a bűnbakká válást, ha ez volt az ára annak, hogy tejpor, gyógyszer, szén és a túlélés megannyi egyéb feltétele bejuthasson Magyarországra – az ENSZ-től, de annak nyilvános szerepvállalása nélkül, hiszen a politikai ökölrázás meghiúsíthatta volna a létfontosságú segélyakciót.

Hogy ennek minden ellentmondását pontosan érzékelte, azt a bizalmas forrásokból táplálkozó, és nem a nyilvánosságnak szánt emlékirat rögzítette. Hiszen a főtitkár is tudatában volt annak, hogy szuezi hatékonysága milyen éles kontrasztban állt teljes tehetetlenségével a magyar ügyben. „Hammarskjöld persze felajánlott és megpróbált mindent megtenni, amit csak tudott, mígnem felismerte, (...) hogy mást nem tehet, mint hogy minden lehetséges humanitárius csatornát igénybe vesz (...) igen keserű és lehangoló következtetés, amelytől csaknem bizonyosan annyira szenvedett, mint mindattól a felelőtlen kritikától, amiben részesült."[56] A segélyezést is közgyűlési határozatok írták elő, mégpedig konszenzussal, vagyis a szovjetek sem kívánták megakadályozni, hogy etessék a népet és segítettek újjáépíteni mindazt, amit korábban akkurátusan szétromboltak.

De ezt a határozatot sem volt könnyű végrehajtani, ráadásul ez is drámaian sürgetőnek bizonyult. Mert hát honnan lesz segély és ki viszi Magyarországra, és miként osztja szét – és egyáltalán: mit is kellene szétosztani, és pontosan kiknek? És ha az ENSZ-et a hatalom bitorlói ellenségnek nevezik, közgyűlési határozatok ellenére engedik-e majd, hogy a rászorulókhoz eljuttassák a konzervet, az inzulint és a takarót?

Egy segélyszervezet – mégpedig talán a legfontosabb – az ENSZ-határozatok meghozatala előtt már ott volt a forradalom helyszínén, és szakszerűen, politikamentesen, és nem kevés önfeláldozással segített a rászorultakon: a Nemzetközi Vöröskereszt.[57] Négy nappal a forradalom kitörése után, vagyis október 27-én érkezett az első segélykérés Budapestről Genfbe, ahonnan az első segélymunkás már aznap elindult Bécsbe és onnan Budapestre, másnap pedig már egy Swissair-gép szállított hatszáz egységnyi vérplazmát a magyar fővárosba, két további segélymunkással, akik közül az egyik – René Bovey – a helyszínen is maradt.[58] A sietség ellenére pontos nyilvántartás szerint listázták a szállítmányok tartalmát, amelyet korábban telefonon egyeztettek, Budapestről ugyanis több alkalommal is sikerült kapcsolatot teremteni Genffel.[59] A szállítmányok rendszeressé váltak, a légihíd a szovjet invázió előtti napokig működött, a Ferihegyi repülőteret csak november 2-án zárták le, a bevonulás előkészítéseként. Ezt követően már nem szállhatott le segélyszállítmány,[60] akkor konvojokon juttatták el Magyarországra a segélyt, majd november 4-e után már úgy sem lehetett, legalábbis egy ideig nem.

Vöröskeresztes segélyszállítmány érkezik a forradalom idején, 1956. október végén

A Vöröskeresztet az sem akadályozta munkájában, hogy mandátuma jogilag nem volt egyértelmű[61] – a forradalom és az invázió sem háborúnak, sem természeti katasztrófának nem volt tekinthető. Lélekjelenlétük mellett helyismeretük is volt: az év tavaszán a jeges dunai árvíz károsultjaihoz juttattak el segélycsomagokat, mégpedig több mint három és fél milliót.[62] Ennek jelentősége azért volt rendkívüli, mert a Vöröskereszt a kommunista politikusok számára gyanús volt, ha éppen nem ellenséges: 1952-ben egy nemzetközi konferencián a szovjet küldött „emberiség elleni bűnökkel" vádolta, és dühödten rágalmazta a segélyszervezetet.[63] Sztálin halála után kezdett változni a viszony, Moszkva 1954-ben ratifikálta

az 1949-es genfi egyezményeket, amelyek a segélyszervezet tevékenységének is jogalapját jelentették, a budapesti parlament pedig követte a szovjet példát. 1956-ban azután valóságos kapcsolat jött létre a segélyszervezettel, hiszen az árvízkárosultak megsegítése ugyancsak jelentős szervezést és komoly logisztikai tervezést – és fogadókészséget igényelt.[64] És ahogy korábban az árvíz idején, úgy a forradalom során is a budapesti Vöröskereszttől érkezett a kérelem Genfbe, bár nem a korábbi, hanem az újonnan kinevezett vezetőktől. Nagy Imre rövid működésébe ugyanis annyi belefért, hogy menessze a magyarországi Vöröskereszt régi gárdáját – a megbízható sztálinistákat –, és Zsebők Zoltán orvosprofesszort nevezze ki kormánybiztosnak. Ám a drámaian felgyorsult események leszűkítették a humanitárius mozgásteret, így a forradalom leverését követő szükséghelyzetben egy ötfős orvoscsoport vette át a magyarországi irányítást.

A Vöröskereszt azonban nemcsak segélyt szállított, hanem felszólította a szembenálló feleket a genfi egyezmények betartására is: ezek között a hadifoglyok védelme, a túszszedés tilalma, a sebesültek ellátásának kötelezettsége és megannyi egyéb rendelkezés is szerepelt, amelyeket mindkét szembenálló félnek be kellett (volna) tartania. Rádióközleményben hozták tehát a lakosság és a harcolók tudomására kötelezettségeiket, míg memorandumukat eljuttatták Moszkvába és Budapestre.[65] Ennek nyomán látogathatta meg Herbert G. Beckh vöröskeresztes küldött a Dunántúli Forradalmi Tanács (védő)őrizetében tartott ávósokat, s találkozott Szigethy Attilával,[66] vagyis a helyszínen ellenőrizte a genfi konvenciók betartását. Minderről azonban az ávósok fogságában tartott forradalmárok esetében

Herbert G. Beckh, a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának képviselője a felkelők őrizetében lévő foglyokkal találkozik Sopronban, 1956. november 3-án

szó sem lehetett, pedig a Vöröskereszt ismételten kérte meglátogatásuk, illetve segélyezésük lehetőségét, valamint tájékoztatást fogva tartásuk körülményeiről. Hiába ismételték meg újra és újra, választ nem kaptak, s mindössze néhány évvel később juttathattak el néhány segélycsomagot a Gyűjtőfogházba, és csaknem nyolc évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a genfi szervezet képviselője az egyik büntetés-végrehajtási intézetet meglátogathassa.[67]

Amikor november 4-én a Vöröskereszt megismételte felhívásukat, akkor már nem csak a repülőterek voltak zárva, de a határ is, a hírközlési csatornák többsége pedig elnémult.[68] A genfi konvenciók betartatlanok maradtak, és a segélyszállítmányok is megrekedtek a határon, a Bécsben korábban repülőkről teherautókra pakolt tejpor, gyógyszer, takaró és minden egyéb tizenöt kamionban várakozott a határon, amelyen túl hadműveletek zajlottak és fegyverek dörögtek. A szállítmány egy héttel az invázió után kapott engedélyt arra, hogy belépjen Magyarország területére.[69]

A genfi ENSZ-központ munkatársai ezt sietve jelentették New Yorkba, ahol november 10-én délelőtt ismét egyeztettek a Magyarországra juttatható segélyről, és világosan látták, hogy ennek szállítására és szétosztására, ha egyáltalán valaki, csak a Vöröskereszt lehet képes.[70] November 12-én jelenthették végre, hogy a magyar kormány szóbeli jegyzéke szerint szívesen látja a segítséget,[71] amelynek volumenéről és összetételéről ekkor még nem volt információjuk a segíteni akaróknak,[72] de maga az újra megnyíló lehetőség rendkívül fontos volt. A konkrét igényekről Horváth Imre rögtönzött egy listát New Yorkban,[73] egy másikat, pontosabbat és részletesebbet pedig Sebes István küldött Budapestről. Vagyis a Kádár-kormány tagjai, nem mások.

Ez igen komoly jogi dilemmát jelentett, de hát hova lehetett volna fordulni listákért és vízumért, nyilván nem Nagy Imréhez a jugoszláv követségen. Amikor a genfi vöröskeresztes központ nem tudott kapcsolatot teremteni Budapesten rekedt kollégáival, ők egyenesen Moszkvába indultak volna – a segélyezés esetében a hatalmi realitás felülírja a jogit. A végre ismét elindított szállítmányok idején sem csökkent a bizonytalanság: „Nem tudjuk parancsnokság kicsoda és hol van stop ezért nincs tárgyalófél"[74] – írták táviratukban a Magyarországra belépő segélymunkások, akik realitásérzéküktől vezettetve egy szovjet tiszttől kértek ideiglenes tűzszünetet a konvojok áthaladásának idejére. A tűzszünet létrejötte mögött pedig az az egyezség volt, ami a segélyezésről, illetve a menekültek ellátásáról született, s amihez az ENSZ sajtóközleménye szerint a szovjet és magyar hatóságok „teljes közreműködésüket" ígérték.[75] A New York-i hírt megerősítette Budapest városparancsnoka, Grebennyik vezérőrnagy, aki „minden segítséget" megígért a segélyszállítmányok gyors és zavartalan célba juttatásához.[76]

Mindez egyrészt a szovjet-magyarok partnerségét jelezte, másrészt viszont magában foglalt egy nehezebben emészthető feltételt is: hogy a segélyezést válasszák teljesen külön a politikai megoldástól, mert bármiféle „árukapcsolás" veszélyeztetné a humanitárius akció sikerét. Egy New Yorkban kelt feljegyzés szerint a segítségnyújtás legyen „független minden politikai missziótól", mert bármiféle politikai nyomás – mint Adriaan Pelt írta Genfből egyenesen Hammarskjöldnek

tovább nehezíthet egy amúgy is rendkívül kényes helyzetet.[77] Az ENSZ tisztviselője tehát nem kevéssé paradox módon remélte, „hogy az ENSZ nem fog, ismétlem: nem fog semmiféle nyilvános gesztust tenni ezzel a helyzettel kapcsolatosan",[78] legalábbis egyelőre. Mindez nemcsak a drámai helyzet szükségszerű következménye volt – vagyis szemhunyás a brutalitás, szószegés és minden lehetséges aljasság fölött azért, hogy ezek áldozatainak helyzete enyhíthető legyen –, hanem az egyetlen segélyszervezet követelése is, amely bejuthatott az országba.[79] A Vöröskereszt elnöke, Boissier november 10-én még vonakodott attól, hogy a szervezet az ENSZ segítségére legyen, mert ezzel a „legszigorúbb semlegességét" érezte veszélyeztetve, s csak úgy adta be derekát, ha kiküszöbölik ezt a veszélyforrást.[80]

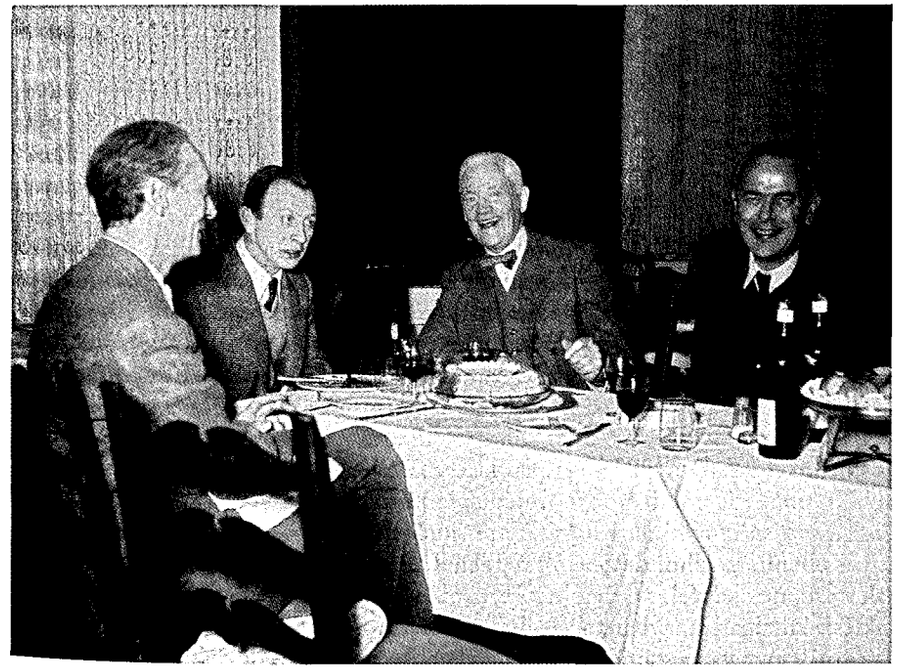

A Nemzetközi Vöröskereszt magyarországi segélyakciójának vezetői Budapesten; balról a második Willi Meyer, tőle jobbra Emil Sandström

Mindez persze a magyar sztálinisták számára egy percig sem volt hihető vagy legalábbis – saját logikájukból kiindulva – életszerű, és míg közvetlenül és közvetetten is hasznot húztak a vöröskeresztes segélyekből, folyamatosan rágalmazták és fenyegették a segélyszervezetet. Sík Endre külügyminiszter-helyettes egy Budapestre segélyt szállító gépen repült vissza Bécsbe, hogy onnan tovább utazzon New Yorkba; visszaemlékezése szerint „Állítólag gyógyszert hozott (...) de ma már tudjuk, hogy a vöröskeresztes gépeken fegyvert és magyar ellenforradalmáro-

kat is szállítottak."[81] A hazugságból előbb a propagandába, onnan a jogszolgáltatásba került át a rágalom, egy perben az is elhangzott, hogy három sor kézigránát volt a Vöröskereszt vajában, amit a Corvin közbe juttattak el. Később, az ügynöknek álló László Béla ötven Thompson géppisztolyt is megszámolt a konzervek között.[82]

A Vöröskereszt másik „bűne" a genfi egyezmények betartatása volt, ezen belül pedig az adatgyűjtés a deportálásokról. Az ávó ennek nyomán kifogásolta, hogy Döller Erzsébet soroksári lakos a segélyszervezet munkatársának hangszalagra mondta „állítólagos deportálása történetét",[83] miként az iratot aláíró rendőr-alezredes fogalmazott. Ez pedig dokumentumértékű volt a genfi konvenciók kötelezettségeit is ellenőrizni kívánó szervezet számára, de sajnálatosan még inkább az volt a bosszúállók eszköztárában.

Szennik György nyilas propagandaplakátja 1944-ből

És volt még egy epizód, aminél kissé el kell időzni, hogy pontosan érzékeljük a segélyezés nyomasztó ellentmondásait. Ez pedig a nyilas propagandistából kommunista titkos ügynökké váló Szennik György[84] történetének egy epizódja, aki nyelvtudása, jogosítványa és bécsi kapcsolatai birtokában bekapcsolódott a segélyek szállításába és elosztásába,[85] lévén, hogy a szervezet munkáját a helyszínen magyar önkéntesek segítették. A belügyi iratok szerint Szennik november elejétől szállított segélyeket Schwechatról Budapestre, a Vöröskereszt elvei szerint mindenkinek, így a lakosságnak és a felkelőknek is, akik nem utolsósorban azért tartottak ki, mert – mint jelentette – „reménykednek az ENSZ-csapatok segítségében".[86] Jó helyismerete és virtuóz rajztudása birtokában „Leírásban és rajzban rögzítette vidéki útjai során szerzett tapasztalatait az egyes ellenforradalmi csoportok rejtekhelyéről, aminek alapján a szovjet elvtársak a csoportokat fel is számolták."[87] Amikor a Széna téri ellenállók visszavonultak északnyugati irányban, a segélyszállítmányt részükre eljuttató Szennik arról informálta az ávót és általuk a szovjeteket, hogy a Pesthidegkúti Kultúrház Pomázi nevű gondnoka tartja velük a kapcsolatot,[88] továbbá „Solymár-Ördöglyuk, 424. magassági pont" irányában mérhetnek csapást megsemmisítésük érdekében. Mivel a vöröskeresztes önkéntesben bíztak az ellenállók, Szennik azt is megtudta, hol állították fel a Rákóczi adót. Az információja nyomán született javaslat szerint: „az ott levő ellenforradalmárok megsemmisítésére a szovjet hadsereg segítségét kérni".[89] Az ügynök naponta többször jelentett az „ellenforradalmárok" mozgásáról, felderítette „gócaikat", ellátta őket, míg segített felszámolásukban.

Az előzményekhez hozzátartozik, hogy a tehetséges festő fiatalon állt a fasiszta propaganda szolgálatába – plakátjai híresek és népszerűek voltak, részt vett zsidók és Bakay Szilárd altábornagy elhurcolásában,[90] ekkor már SS-egyenruhát viselt, hogy kikerüljön a magyar hatóságok illetékessége alól. Egy incidensben fél szemét elveszítette. A fiatal, jó kiállású „művészt" a háború után felismerték, letartóztatták, vallatták, elítélték. Köpönyegét nem kevés gyötrelem után a börtönben fordította meg, ahol előbb ávósokat festegetett, majd beszervezték zárkaügynöknek, ettől kezdődően egykori társaira „dolgozott", mégpedig az állambiztonsági dokumentumok szerint sikerrel: a volt „kopjások" és katonatisztek közül többek őrizetbe vétele az ő tevékenységének eredménye volt.[91] A „kvalifikált ügynök" normáját – bármi legyen is az – a korabeli feljegyzések szerint 100%-on felül teljesítette, az operatív csoport vezetője elégedett volt vele, bár rabtársainak olykor szemet szúrt aljas szorgalma. „Egy csajka babért pl. engem is bemártott Simon osztályvezetőnek, akitől állandóan kapott ételmaradékot, mert besúgója volt, és festett neki arc- és tájképeket"[92] – emlékeztek vissza rá azt követően, hogy Szennik amnesztiával, s ennek áraként komoly feladattal szabadult.

Szennik már a forradalom kitörésének másnapján instrukciókat kért a széthullóban levő ávó vezetőitől,[93] ami egyelőre annyi volt, hogy helyezkedjen el a forradalmi szerveknél. Beépült tehát a Parlament apparátusába, igyekezett a külügynél is kapcsolatot találni, továbbá a Széna téri ellenállóknál, s mindezek mellett megalapította a Magyar Október Bajtársi Szövetséget. Bizalmat előbb börtönviselt múltja biztosított a számára, később segélyszállítmányai révén játszott fontos szerepet, így szerzett presztízse, továbbá kapcsolatrendszere segítségével a szovjet bevonulás után „számos vezető ellenforradalmi személyt, disszidálni akaró csoportot" vettek őrizetbe.[94] Egy alkalommal a szovjetek letartóztatták, más segélymunkásokkal együtt Székesfehérvárra kísérték, és elvették fényképezőgépét, amit hiába próbált visszakönyörögni az ávótól. Amikor továbbengedték őket, konvojuk ágyútűzbe került, a mellette ülő osztrák vöröskeresztes önkéntes súlyosan megsebesült, de Szennik épségben túlélte a támadást. A segélyszállítmányok útját tovább követve megtudta és jelentette, hogy az ellenállást szervező Munkástanácsok a segélyeket a sztrájkalap számára használják fel, mindezek nyomán a két vezető, Bali Sándor és Rácz Sándor az ő „aktív munkájának alapján" került őrizetbe.[95] Később Bánkúti Gézáról és Komján Miklósról jelentett, akik a forradalom eseményeit rögzítő filmfelvételeket akartak kivinni az országból, mert „nagyon értékes dokumentum az ENSZ felé".[96] Szennik széles körű kapcsolatrendszere révén értesüléseket szerzett, ezeket folyamatosan megosztotta az ávóval, egyebek mellett a disszidálásra készülőkről, a határátlépésnél alkalmazott módszerekről, tarifákról, a menekülteket kijuttató hálózatról. Az ávó félt, hogy ügynöke gyanúba keveredik, ezért javasolták „konspiratív őrizetbe vételét",[97] amit egy házkutatás követett. A konspiráció olyan jól sikerült, hogy maga Szennik sem értette, mi történt vele. Ráadásul a rendőrségen megverték, de még ekkor sem dekonspirálódott, így alkalmasnak bizonyult arra, hogy „zárkatársaitól leveleket csempész ki, végiglátogatja hozzátartozóikat",[98] hogy általa az ávó itt is nyitva tarthassa szemét, s további lebukások kövessék a korábbiakat. Szennik karrierje ezt követően felívelt: letartóztatása nyomán „átszervezték", vagyis felkészítették „külföldi munkára", ami további lehetőségeket jelentett az ambiciózus „művész" számára, immár Nyugaton.

A segélyezés jelentőségét nem csökkentette sem az ávósok kezébe, sem a feketepiacra kerülő adománycsomagok száma. Azok a tragédiák, amelyekből sem ekkor,

sem később nem volt kevés, megsokszorozódtak volna, ha nincs szervezett, gyors és hatékony segítségnyújtás, bármilyen áron – és ezt pontosan tudták New Yorkban, Genfben éppúgy, mint Budapesten és Moszkvában. A Vöröskereszt megpróbálta a veszteségek nagyságrendjét is felmérni: mintegy 2700 halottat és 20 000 sebesültet vettek számba; továbbá lakóházak tömege semmisült meg, kórházak sokasága dőlt romba részben vagy egészen. Eltűnt a boltokból a tej, a tojás, a cukor, a kávé, a tea. Hiány volt antibiotikumból, inzulinból, kötszerekből, kórházi segédeszközökből – a lista igen hosszúra nyúlt. Számításaik szerint Budapesten negyedmillió volt a rászoruló, közöttük gyerekek, várandós anyák, idősek, rokkantak, akiknek még sorban állni sem volt lehetőségük, ha valahol valamihez hozzá lehetett jutni.[99]

Az ENSZ főtitkára már november 5-én nekikezdett a segélyezésre vonatkozó közgyűlési határozat végrehajtásának, s ennek megfelelően a magyar delegációtól várta a legégetőbb szükségletek listáját. Ekkor még előrebocsátották, hogy ez nem jelenti a Kádár-kormány elismerését,[100] csupán annyit, hogy értelemszerűen ők tudják közvetíteni az igényeket. Ekkor még feltételes módban fogalmaztak annak kapcsán is, hogy az ENSZ segélyezéssel megbízott munkatársának „helyi" magyar képviselőkkel kell-e konzultálnia.[101] A segély iránti igény konkrét részletei azonban az invázió után csaknem egy héttel, még november 10-én is tökéletesen tisztázatlanok voltak,[102] ám a következő napon a „magyar delegáció együttműködésével"[103] már azonnali intézkedésekről szóltak a dokumentumok. A magyarok orvosi felszerelést, élelmiszert és ruhákat kértek, így ezt kellett előteremtenie és a helyszínre juttatnia a világszervezetnek.[104] A New Yorkban tárgyaló Sík Endre összeállított egy – érzékelhetően rögtönzött és kommunista káderhez méltóan életidegen – listát,[105] de a főtitkár ennek ellenére elégedettségének adott hangot, hogy a magyar kormány a humanitárius kérdések megoldását illetően kooperál az ENSZ szervezeteivel, és egyes-egyedül csak ekkor – november 13-án – említette meg, hogy a magyar hatóságok gondolják újra a többi ENSZ-határozat vonatkozó rendelkezéseit is.[106] Ilyesmit a továbbiakban nem javasolt.

Az első vöröskeresztes szállítmányok érkezése Budapestre

A létszükségletet jelentő segélyek listája ekkor már készült Budapesten, forrása feltehetően ugyanaz a vöröskeresztes orvoscsoport volt, amely magyar részről kapcsolódott a segélyezés irányításába és szervezésébe, ugyanakkor kapcsolatban volt a genfi központtal, és – legalábbis ekkor még – elfogadható volt a szovjet-magyaroknak. A Budapestről megtáviratozott lista hosszú volt és nem kevéssé drámai, amennyiben képet lehetett alkotni általa a rombolásról, sérülésekről és a mélyülő humanitárius válságról. Rengetegféle gyógyszer hiányzott, mégpedig konkrétan megnevezve és szakértelemmel összeállítva, továbbá a traumatológiai ellátáshoz szükséges alapvető felszerelések, közöttük „különösképpen morfin", továbbá szén, gázolaj, vetőmag – és tucatnyi más feltétele az életben maradásnak. A kormány nem csak megköszönte a segítségnyújtást, de felajánlotta, hogy az ENSZ a helyszínen ellenőrizheti a segélyek felhasználását, és még akár megbeszéléseket is folytathatnak, bármit jelentsen is ez.[107] Márpedig feltehetően ez csak „bármit" jelentett, semmiféle érdemi – politikai – dialógusról sem ekkor, sem a későbbiekben nem lehetett szó.

Hammarskjöld helyettesére, tapasztalt és hatékony munkatársára bízta a segélyezés koordinálását, Philippe de Seynes azonban aggodalmasan jelezte, hogy a segélyek listája összeállt, de ezek Magyarországra szállítása alighanem meghaladja az ENSZ képességét.[108] Hammarskjöld kézzel írta a dokumentumra, hogy maradjon nyitva az esély, hogy a világszervezet égisze alatt nyújtanak segítséget,[109] ám értette De Seynes aggodalmát, hogy az egész gépezetet nem tudnák összeállítani és működésbe hozni.[110] Időközben Pelt is tájékoztatta a főtitkárt és helyettesét Genfből, hogy Bécsben, tapasztalt vezetők irányításával már létrehozták a segélyezés gépezetét, amely működni is kezdett.[111] És csakugyan, az ENSZ határozatainak megfogalmazásával, elfogadásával és végrehajtásának megkezdésével egy időben a Vöröskereszt már megteremtette a segélyek gyűjtésének, raktározásának, szállításának, elosztásának, nyilvántartásának és finanszírozásának összetett és a rendkívüli helyzetre való tekintettel igencsak sokféle feltételnek alárendelt logisztikáját. Ez utóbbit még olyan körülmények is nehezítették, hogy a partnerként választott szállítmányozó cég váratlanul bedőlt,[112] hogy nehézkes volt a vízumkiadás, hogy hirtelen kellett több tucat svájci munkatársat felvenni, betanítani és a helyszínre irányítani. Felhívásukra előbb tucatnyian, majd több százan érkeztek segélymunkások a nemzeti vöröskeresztes szervezetektől, a helyszínen azonban magyaroknak kellett segíteniük a küldemények célba juttatását. Értelemszerűen velük kellett volna dolgoznia az ENSZ-nek, csakhogy a Vöröskereszt szigorú semlegessége nem fért össze a világszervezet bevonásával, amely ugyanekkor az inváziót elítélő határozatokat is hozott.[113] Hacsak – tette hozzá De Seynes – személyesen Budapesten nem látja majd másként a főtitkár; mert ezek szerint a látogatás esélye ezekben a napokban komolynak tűnt.[114]

A főtitkár nem látta másként, Budapesten pedig végképp sehogyan sem látta, ám létrejött az ENSZ segélynyújtását koordináló iroda New Yorkban, és 1956. november 13-án megnyílt az a bankszámla, amelyen a magyarok támogatásának fedezetét gyűjtötték.[115] A sürgős segélyek az ENSZ-nek címezve, olykor közvetlenül a főtitkárhoz érkeztek, de helyettese rendelkezett felettük, aki nem sokkal később már munkatársakat is felvett, hogy ez a csapat irányítsa az egész akciót, Genfen és Bécsen keresztül a tengerentúlról, a magyarországi segélyezést és a menekültkérdés kezelését egyszerre.[116]

A magyarországi helyszínen tehát csak a Vöröskereszt dolgozott, amely nem volt alárendelve az ENSZ-nek, de annak egyedüli partnereként hajtotta végre az ENSZ segélyezési programját.[117] Ennek jogalapja a Közgyűlés 1956. november 9-ei, 339. számú határozata volt, s az erre épülő szerződés a két szervezet között.[118] A Vöröskereszt nyilvánvalóvá tette, hogy munkája során semmilyen egyéb szempontot nem vesz figyelembe, mint a szükségletek sorrendjét,[119] vagyis válogatás nélkül segít mindenkinek. A Budapestre küldött munkatárssal, Willi Meyerrel Párizsban találkozott De Seynes,[120] míg Bécsben a svéd Vöröskereszt főtitkára, Henrik Beer irányította a munkát – tőle utóbb Raymond T. Schaeffer vette át a feladatot,[121] s ő vezette és hangolta össze a munkát, amelyen tizenhárom nemzeti vöröskeresztes csoport osztozott, összesen hatszázötven munkatárssal.[122]

A forradalom leverését követő első napokban még csak sejteni lehetett, mire volna szükség Magyarországon, így jelentős mennyiségű tejpor érkezett Rijekából, kórházvonatot küldtek Dániából, gyógyszereket Svájcból.[123] Ahogy teltek a napok, úgy körvonalazódott mind pontosabban az igények nagyságrendje, fontossági sorrendje, és hogy mire hol van szükség. A konkrét egyeztetések Bécsben zajlottak, ahol 1956. november 16-án személyesen találkoztak a Magyar Vöröskereszt képviselői a nemzetközi szervezet vezetőivel. Az öt orvos itt írta alá az együttműködésről szóló megállapodást, amelyet Roger Gallopin műveleti igazgatóval kötöttek, és amit a magyar kormány nevében Puja Frigyes bécsi követ még aznap ellátott kézjegyével.[124] Ezt sietve megtáviratozták New Yorkba,[125] egyben leírták a segély elosztásának javasolt módszerét, amelyet svájci segélymunkásokra bíztak. Egyúttal tájékoztatták a főtitkárt, hogy Magyarországnak már csak szűk háromheti élelmiszer-tartaléka maradt, tehát december elejére kiürülhetnek a raktárak.[126] Hogy mennyire „kemény tél lesz" Magyarországon, azt Genfből is megtáviratozták New Yorkba, mégpedig annak nyomán, hogy az UNICEF vezetőjének közvetlenül sikerült konzultálnia a magyar kormány képviselőivel.[127] Eközben a Magyar Vöröskereszt képviselője eljutott Svájcba,[128] hogy személyesen tárja fel a segélyszervezet központjában mindazt, amit a magyarországi helyzetről tudniuk kell. Budapesten Szarka Károly az ENSZ – vele kapcsolatba lépett – munkatársát arra bátorította, hogy az „átfogó gazdasági kérdésekre" is figyeljenek.[129] Hogy erre a világszervezet különösen figyelt, azt jelzi egy, Magyarország gazdasági fejlődéséről készített, igen alapos elemzés, amely a segélyezés iratai között szerepelt, hiszen nemcsak pillanatnyi válságkezelésre volt szükség, hanem a gazdaság beindítására és működtetésére is.

Eközben mind New Yorkban, mind Genfben rendkívül pontos összesítések készültek a segélyezés működéséről, nagyságrendjéről, összetételéről,[130] s folyamatos egyeztetések zajlottak a Vöröskereszt és az ENSZ munkatársai között. A segélymunkások elégedetten állapították meg a helyszínen, hogy – az akció volumenéhez képest – viszonylag kevés volt a lopás, és alig jelent meg a segélyekből valami a feketepiacon. Ez utóbbi azért tűnt elkerülhetetlennek, mert a szállítmányok egy részét pénzért értékesítették a kereskedelemben, hogy az így befolyó összeget egy bankszámlán helyezzék el, és a segélyezés más formáira költhessék.[131]

Hogy mindezek ellenére milyen válságos volt a helyzet Magyarországon, az december elején több üzenetváltás témája volt. A segélyezés mértéke az igényekhez képest kevéssé volt érzékelhető, az ENSZ rendelkezésére álló források ugyanis ekkor a szükségletekhez képest elszomorítóan szűkösek voltak,[132] számításaik szerint a nélkülöző lakosság két százalékához juttathattak el érzékelhető segítséget.[133] Hogy ennek jelentősége messze több volt, mint pusztán az életben maradásé – bár az sem volt éppen kevés –, azt a „két százalék" kapcsán fejtette ki ugyanebben az üzenetben az ENSZ európai központjának a segélyakció koordinálásáért felelős Pierre Obez, az akciót New Yorkból irányító Myer Cohennek. Arra a kesernyés magyarországi szóbeszédre utalt, amely szerint 1956-ban mindössze a lakosság 2%-a volt kommunista, míg 98%-a közömbös vagy egyenesen antikommunista. Amikor a 2% fordult segítségért a Szovjetunióhoz, „tudjuk, mi történt", amikor azonban a 98% fordult segítségért a Nyugathoz és az ENSZ-hez, hogy segítsenek, mindössze szavakat és teljesítetlen határozatokat kaptak.[134] Hogy a politikai tehetetlenség mennyiben inspirálta a segélyezés szándékát, majd egyre növekvő volumenét, az a korabeli iratokból vált végképp nyilvánvalóvá. A segélyakcióban döntő szerepet játszó Pelt az ENSZ főtitkárának írott egyik levelében úgy fogalmazott, hogy a kétségbeejtő magyar helyzet olyan mértékben rendítette meg a nyugat-európai közvéleményt, ami aligha érzékelhető a tengerentúlon.[135] És ha a Nyugat ezt követően sem képes segíteni, akkor csakugyan beletaszítják a magyarokat a keleti hatalmak halálos ölelésébe. Hasonlóképpen érvelt De Seynes főtitkárhelyettes is Hammarskjöldnek címzett üzenetében: a magyar nép azt reméli, „legalább" a segélyezésben aktív lesz az ENSZ, és ezt fogalmazta meg úgy az amerikai ENSZ-delegátusnak címzett üzenetében, hogy a magyarországi segélyezés azt is jelenti, hogy a világszervezet határozatai nem maradtak puszta szóvirágok.[136] Legalábbis részben nem.

Az ENSZ azonban így csak „csendestárs" lehetett – hogy miként lehetne ennél több, miként léphetne elő a háttérből, arról jogi állásfoglalást kért a főtitkár.[137] Pontosan érzékelte annak fontosságát is, hogy az ENSZ-akció a világszervezet égisze alatt történjék, ám félő volt, hogy abban az esetben a politikai konfliktus kiterjedhet a humanitárius akcióra. Az amerikaiak azonban ragaszkodtak ahhoz, hogy az általuk adott – igen tetemes – segélyen feladóként kizárólag ők szerepeljenek, még a szétosztásban részt vevő Vöröskereszt sem.[138] Legalább ennyi politikai haszon legyen a humanitárius befektetésen, bár ez igencsak bőszítette a magyar hatóságokat.

A segélyezés tervezését és végrehajtását igencsak megnehezítette, hogy még januárban is „politikai és gazdasági káoszról" kapott jelentést az ENSZ vezetése, mindkettő – egyebek mellett – az általános sztrájk következménye volt. A beszámoló szerint az ország elhagyatottabb területeit még a forradalmárok ellenőriz-

ték, ami nem fedte a valóságot.[139] Az elemzés kiemelte, hogy az akut gazdasági válság összetevői között szerepet játszottak a forradalom vívmányai is – egyebek mellett a normarendszer és a sztahanovizmus eltörlése, valamint a téeszek felbomlása –, amelyeket ekkor még Kádárék sem kívántak érvényteleníteni.[140] Az élelmiszer-ellátás helyzetén pillanatnyilag rontott a kötelező beszolgáltatás megszüntetése, minthogy a városok és ipari központok ennivaló nélkül maradtak. Az ellátás újjászervezése tehát elsőrendű fontosságú lett volna, ugyanakkor a mezőgazdaságban az állatállomány táplálásának megoldatlansága, a takarmányhiány, a kollektív gazdaságokban található „közös" géppark üzemeltetése éppoly kritikus helyzetben volt, mint a soron következő mezőgazdasági munkák szervezése. A helyzetet tovább nehezítette, hogy sok helyütt szén és nyersanyag sem volt, a kohók kihűltek, a transzformátorok megsérültek, a szállítási útvonalak használhatatlanokká váltak, hideg volt a tél, és százezres nagyságrendben távoztak külföldre a munkáskezek.[141]

Az első ENSZ-becslések hatalmas összegeket tartalmaztak, amelyekre nem is a gazdaság újraindításához lett volna szükség, hanem azért, hogy az élet legelemibb feltételeit biztosítani lehessen. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy hosszabb távon újabb milliókat követel a gazdaság talpra állítása, nemcsak a forradalom és a szovjet támadás rombolása nyomán, hanem a sztálinista gazdaságpolitika károkozása miatt.[142] De Seynes főtitkárhelyettes kiszámolta, miként lehetne kitartani a követ-

Segélyszállítmányok kiosztása

kező aratásig, vagyis 1957 júliusáig – ekkor már több mint harmincmillió dollár volt a végösszeg.[143] A humanitárius gépezet munkatársai azután ezt fordították le napi szükségletekre és feladatokra: 120 000 anya és gyerek nélkülözi a tejet a forradalom kitörése óta, 150 000 iskolást kellene ellátni naponta legalább egy tál meleg étellel, 10 000 segélycsomagot kellene mindennap szétosztani ahhoz, hogy valamiként megelőzhető legyen a humanitárius katasztrófa, és így tovább.[144] No meg üvegezni kellene az ablakokat, elindítani a vonatokat és autóbuszokat – szénnel, gázolajjal –, befoltozni a tetőket és fűteni a kórházakat, amelyek többségéből ekkor hiányzott az antibiotikum és az inzulin. Egyidejűleg folyt az igények folyamatosan bővülő listájának nyilvántartása, az elosztás rendszerének megteremtése, a városi és a falusi háztartások eltérő szükségleteinek kiszámítása a hozzáférhető statisztikai adatok alapján, és ezek lehetőség szerinti összehangolása a felajánlásokkal. Mindazt, ami ezeken túl hiányzott, meg kellett vásárolni. Ráadásul kezdetben meglepően szűkösen csordogáltak pénzek, kiváltképp a szolidaritás retorikájának árnyékában.[145]

Míg folyamatosan mérték fel az igényeket és igyekeztek hozzárendelni a forrásokat, addig az ENSZ szakosított élelmezési és mezőgazdasági szervezete, a FAO, és annak egyik vezetője, Wahlen a termelés újraindításának feltételeit elemezte,[146] ami nem csak az ország táplálása, de a gazdaság szerkezete miatt is alapvető volt. A Vöröskereszt ugyanakkor a kórházak és a lakosság ellátását tervezte, és a helyzet kritikus voltát felismerő Kádár végre kijelentette, hogy politikai feltételek nélkül érkező segélyeket elfogadnak.[147] Így már csak a logisztika kialakítása volt hátra, hogy vízen, közúton, vasúton mi és miként juttatható el Magyarországra. New York – Genf – Bécs – Csepel[148] alkotta a szervezési és logisztikai láncolatot, az utóbbi a nagy elosztó raktár helyszíne volt, ahol ekkor már hetvenöt magyar segélymunkás – az iratok szerint főként asszonyok és fiatal lányok – dolgoztak a szállítmányok feldolgozásán, válogatásán, majd további munkatársak segítettek mindezek célba juttatásában. Napi kapcsolatban voltak a Vöröskereszt bécsi székhelyével, ahol további raktárak álltak a segélyakció rendelkezésére, s a nemzetközi szervezetek munkatársai itt fogadták, összegezték és innen továbbították a beérkezett igényeket.[149] A budapesti végponton Willi Meyer szervezte a munkát, igyekezett felmérni a folyamatosan változó igényeket, s amint tehette, felvette a kapcsolatot az Élelmezésügyi Minisztériummal. Már ekkor megfogalmazódott, hogy a valós igények és lehetőségek meghatározásához alapvető volna a helyszíni vizsgálat, de erre még hetekig nem került sor.

A svájciak által képviselt szigorú pártatlanság, vagyis a „stricte impartialité"[150] egyszerre volt morális parancs és csaknem betarthatatlan dogma, ami a segélyezetteket is sokszor elgondolkodtatta, ha nem éppen felháborította. Már maga az is ellentmondásokat szült, hogy a segély egy része külföldre került, vagyis a menekülteket illette, akik az itthoniak szerint már megszabadultak a nélkülözéstől. Ugyanakkor a Magyarországra kerülő hányad – külföldről nézve, akár a menekültek, akár politikusok szemszögéből – óhatatlanul a neosztálinista restauráció eszközévé lett, vagyis azt a rendszert támogatta, amely ellen fellázadtak. Mindeközben a megsegített ország politikusai nem csak gyanakvással szemlélték, de egyenesen rosszhiszemű vádakkal illették a Vöröskeresztet mint fedőszervet

Segélyezett gyerekek; a felvétel valószínűleg egy gyermekotthonban készült

a nyugati imperializmus felforgató szándékainak leplezésére, kémszervezetnek látták, az ellenforradalom folytatásának, másféle eszközökkel.[151] Hogy mennyi jusson és hova, az november végén komoly dilemmát jelentett a Vöröskereszt, és természetesen az ENSZ számára is.[152] Míg a forradalmi emigráció militánsabb tagjai kísérleteket tettek arra, hogy megakadályozzák a segélyek bejuttatását Magyarországra,[153] addig Kéthly Anna azt javasolta, hogy egyenesen a Nagy Imre-kormánynak küldjék a segítséget, hogy helyrehozhassa azokat a károkat, amelyeket a kommunista uralom és a külföldi intervenció okozott.[154]

Hogy az efféle nézetek „enyhén irreálisak", azt 1957. január elején írta meg De Seynes a genfi ENSZ-központnak,[155] reflektálva az amerikai, angol, holland és belga vonakodásra – ők a Kádár-rezsim kiiktatásával segélyezték volna a magyarokat. Az amerikai Kongresszus képviselőitől is komoly bírálat érte az ENSZ akcióját, hogy azokat segítik, akik elnyomják a fellázadt magyarokat, ráadásul az amerikai törvények tiltották a kommunista államok támogatását, még üzleti alapú hitelnyújtás formájában is.[156] 1957. január 19-én az amerikai képviselő, D. Crook keserűen kommentálta az ENSZ-főtitkár jelentését a magyar segélyprogramról – benne az amerikai adófizetők húszmillió dollárjával –, és megerősítette, hogy az Egyesült Államok a magyar népnek segíteni akar, de nem kíván hozzájárulni annak a rendszernek a fenntartásához, amely ellen fellázadtak. Hiszen a rezsim már jóval azelőtt gazdasági összeomlással küszködött, mielőtt kitört a forradalom, abban pedig az alacsony életszínvonal is szerepet játszott, mint az arrogáns gazdasági dilettantizmus egyik velejárója. Ráadásul a gazdaság agóniája a rendszer életképtelenségének egyik legpontosabb bizonyítéka, amely messzemenően igazolja a rezsimmel szemben fellépőket.[157]

Hogy ez a logikus okfejtés mennyi aggodalmat okozott a segélyezést végzők számára, az a világszervezet irataiból pontosan feltárul. Hiszen az ENSZ munkatársai is tudták, hogy a Magyarországra küldött segélyek nemcsak a forradalom és az intervenció következményeit enyhítik, hanem az ostoba sztálinista gazdaságpolitikáét is. Nem jelent-e precedenst az ENSZ-akció a többi szocialista állam elkeseredett polgárai számára, akik hasonló cipőben járnak, de lázadni nem tudnak, vagy nem mernek? Mivel tudták volna meggyőzni a vonakodókat – köztük a legfőbb donorokat – arról, hogy a segélyezés aktuális kérdései kapcsán nincs igazuk abban, amiben lényegileg igazuk volt?[158] Nem maradt más, mint az ENSZ-határozatokra való hivatkozás, márpedig azok segítségnyújtást írtak elő.

De mind a racionális aggályok, mind a pragmatikus érvelés mellett volt még egy döbbenetes jelenség: az első segélyfelhívásokat követő és a rendkívüli együttérzés retorikus megnyilvánulásai mellett érzékelhető, drámai közöny. A főtitkár november 15-én szólította fel először a tagállamokat segítségnyújtásra, a válaszok pedig – a dokumentumok tanúsága szerint – tartalmukban csalódást keltettek, méretükben pedig elhanyagolhatóak voltak.[159] Az ENSZ Titkárságának munkatársai bölcs előrelátással az elutasító válaszokat nem adták közre a Közgyűlés dokumentumai között,[160] ezt követően pedig nem a tagállamok delegáltjaihoz fordultak, hanem a közvéleményhez. Ennek eszköze az a rendkívül alaposan átgondolt, majd mind szélesebb körű sajtókampány volt, amely ezt a – konkrét és morális – deficitet sikerrel próbálta helyrehozni. Így a nyilvánosság erejével gyakoroltak nyomást a vonakodó kormányokra, továbbá a lakosság legszélesebb rétegeit szólították fel a magyarok támogatására. A „Publicity Campaign" számos vaskos dossziét töltött meg az ENSZ irattárában,[161] és pontosan feltárta, mennyiféle csatornát vett igénybe a világszervezet, hogy akkor is megfeleljen mandátumának, amikor tagjai erre nem tűntek késznek.

1956. november 28-án ült össze az ENSZ Tájékoztatási Főosztályán[162] az a tíz szervezet, amelyek áttekintették a mind drámaibb magyarországi helyzetet, illetve a menekültválság alakulását, meghatározták azokat a legfontosabb feltételeket, amelyek a segélyezés megindításához és végrehajtásához szükségesek voltak, majd mindezek nyomán rendkívüli alapossággal, szervezettséggel és céltudatossággal láttak neki a közvélemény humanitárius szándékú „megdolgozásának". A legfontosabb véleményformáló erő ekkoriban a nyomtatott sajtó volt, így a *New York Times*tól és a *Neue Zürcher Zeitung*tól a *Le Monde*-on keresztül a dán lapokig elárasztották megrendítő hírekkel és pontos információkkal az újságírókat, akikkel kapcsolatban álltak akkor is, amikor már leszorultak a címlapokról a magyar forradalom hírei. Olykor akár szerkesztési kérdéseket is felvetettek, több alkalommal javasolták, hogy miféle vezérfonal („lead") segítse a menekültkérdés súlyosságának érzékeltetését és feldolgozását például a rádióban,[163] hogy a BBC milyen filmekkel és programokkal szolgálhatja a közös akciót, hogy fotókkal és közvetlen beszámolókkal miként lehet maradandó hatást elérni, s mindezt szinte napi rendszerességgel bontották le további, konkrét feladatokra, a New York – Genf – Bécs közötti telexkonferenciákon.

Nyugat-Németországból érkezett vetőmagsegély kiosztása

A nyomtatott sajtó mellett a film szerepe ugyancsak döntő volt, ráadásul közvetlen hatásában erőteljesebb lehetett, mint az újságcikkek. Egy forgatócsoport igen hamar nekikezdett az *OUT* című film elkészítésének, amely a menekültekkel foglalkozott, Magyarországon belül ugyanis ekkor nem lehetett forgatni, legalábbis nyugati demokráciáknak nem. A világszervezet sajtóosztálya a vágástól az utószinkronon át a forgalmazásig minden fázist követett, hogy az elkészülő film azt a mozgósító erőt szolgálja, amelyet már 1957. január 10-én elvárásként megfogalmazott az ENSZ erre illetékes főosztálya.[164] A film bemutatása nyomán, majd terjesztési stratégiája révén tömegekhez jutott el a celluloidon rögzített dráma, amely egy magyar menekült szemén keresztül láttatta mindazt, ahonnan, amiért és amiként elment, ahogy átjutott a határon, és bemutatta azt is, ami „kint" – OUT – várt rá. A film nézői számára még közvetlen emlék volt a háború, nem volt elképzelhetetlen a következő világégés sem, könnyű volt azonosulni a hontalannal, az üldözöttel, a szenvedővel. Mind a film készítése, mind terjesztése során az ENSZ sajtóosztálya folyamatosan konzultált a Menekültügyi Főbiztossággal,[165] hiszen nem csak dokumentálni akarták a drámai helyzetet, de – és főként – megoldást találni azok segítségével, akiket megrendít a menekültsors, és akiknek ez az alkotás megnyitja szívét, esetleg tárcáját és kormányának éléskamráit.

A kampány részeként a világszervezet „sajtósaitól" utasítások is érkeztek a válságzónában dolgozó kollégákhoz, hogy mit és miként kellene dokumentálniuk ahhoz, hogy a filmhíradókat megfelelő mennyiségű és erejű információval láthassák el, hogy az érdeklődés fenntartása folyamatos lehessen, s ennek megfelelően időről időre újabb információkkal keresték meg az újságírókat.[166] A menekülttáborokban azonban tilos volt a forgatás, és a megrendítő, kiszolgáltatottságot vagy kétségbeesést sugalló felvételekkel is csínján kellett bánni, nemcsak a személyiségi jogok tiszteletben tartása miatt, hanem sajtódramaturgiai indokokból is: nem a kétségbeesés mozgósító erejű, hanem az átélt, de megvont remény.

Az iratok tanúsága szerint jelentős mértékben az ENSZ kampányának volt köszönhető, hogy a nemzetközi sajtó hosszú hónapokig az érdeklődés előterében tartotta a „magyar ügyet", miként erről az illetékes főosztály „Progress Report"-jai időről időre beszámoltak. Végre csakugyan megindult, majd pedig jelentős rakománnyal haladni kezdett az együttérzés nemzetközi karavánja.[167] Miután áttekintették és ismételten tisztázták a segélyezés jogi alapjait,[168] s ezáltal nyilvánvalóvá vált, hogy az ENSZ mandátuma ebben egyértelműbb, mint a Vöröskereszté, a felhívások nyomán érkezni kezdtek a felajánlások, mégpedig szinte valamennyi tagállamból – mert a korábbi kudarc nyomán ekkor egyenként szólította meg valamennyit Dag Hammarskjöld. A vállalásokról előbb áttekintések készültek, országokra lebontva, feltüntetve az ígért összeget vagy árut, annak értékét, a szállítás vagy átutalás várható időpontját; s ugyanitt vezették azt is, hogy az elkövetkező hónapok során ebből mi vált valósággá.[169] A felajánlások adminisztrálásán túl minden beérkező segély „bizonylatolva" lett, majd elosztási tervek következtek, s itt már napi jelentések nyomán lehetett áttekinteni és mozgásba hozni az igények, felajánlások és szállítmányok nem éppen egyszerű és olykor nehezen kezelhető dinamikáját.[170]

A valóságos helyzet megismeréséhez s a kielégítetlen igények pontos érzékeléséhez fontos lett volna tudni, hogy mi és mennyi érkezik Magyarországra a „testvéri" országokból, hiszen a forradalom eltiprásától kezdődően napirenden volt az „ellenforradalom" okozta rombolás következményeinek felszámolása, a lakosság ellátása, a katonai „segítség" okozta sebek begyógyítása. Az ENSZ Titkárságán erről inkább csak becslések álltak rendelkezésre,[171] pontos adatokhoz nemigen fértek hozzá a világszervezet munkatársai, s a naponta összeállított, tüzetes sajtószemle is kétséges hitelű volt, hiszen a propagandaízű cikkek forráskritikájára nem volt mód. Az ENSZ számításai szerint minden szocialista állam kivette a részét Magyarország támogatásából. 1957 elején Hammarskjöld és munkatársai 6-7 millió dollárnyi segélyre következtettek a feldolgozott adatokból[172]; később pedig a felajánlások „durva összegzése" *(„very rough total")* négyszázhúszmillió dollárban adta meg a végső summát.[173] A kommunista szolidaritás ezek szerint „tízszerese" volt az amerikaiak által folyósított humanitárius támogatásnak – csakhogy ebben a hatalmas összegben benne voltak az újjáépítéshez és a gazdaság működtetéséhez nyújtott, hosszú lejáratú hitelek is, vagyis a politikai kapcsolatok szorosabbra fűzésének véres drámáját a gazdasági kapcsolatok szorítása teljesítette ki, s ebből a kettős ölelésből már nemigen volt szabadulás.

Mindezek mellett érkeztek a harmadik világ segélyszállítmányai is: Guatemala száz mázsa kávét ajánlott fel, Tunézia egy felszerelt kórházat, orvossal, nővérekkel, továbbá egymillió (régi francia) frankot, Honduras ötezer dollárt vállalt, Libéria hatezret, Kambodzsa 8751-et és így tovább. A főtitkárhelyettesi iroda gondosan iktatta a válaszokat, árukat, összegeket,[174] közöttük az elutasításokat is: Szaúd-Arábia például „nem volt abban a helyzetben", hogy hozzájárulhasson

a magyarok megsegítéséhez, tekintve, hogy kötelezettséget vállalt a palesztinok támogatására.[175] Ez pedig nem csak retorikai fordulat volt, de valóságos frusztráció megnyilvánulása is: későbbi számítások is megerősítették, hogy egy magyar menekült harmincszor annyiba került, mint palesztin társa,[176] ez pedig újabb feszültséget generált, nem is kicsit, a magyaroknak segítséget nyújtani kívánó, szűkös forrásokkal rendelkező „harmadik világ" egy részében.

Az ENSZ által kezdeményezett és a háttérből továbbra is sikerrel irányított kampány hatását érzékelni lehetett azoknak a civil szervezeteknek, vallásos egyesületeknek, humanitárius alapítványoknak, magánembereknek és a legkülönfélébb társadalmi csoportoknak és intézményeknek a rendkívül eleven és sokrétű tevékenységében, amelyek hamar és intenzíven kapcsolódtak be a segélyezésbe. Az ENSZ ezeket is nyilvántartotta, ám a szervezetek és csoportok felsorolása több oldalt vett igénybe a világszervezet dokumentumai között, s munkatársai számára nem kis feladatot jelentett nyilvántartásuk, azonosításuk, csoportosításuk, tevékenységük irányának meghatározása és a segélyakció egészével való összehangolása. Hiszen a különféle segélytörekvések koordinálása az első pillanattól kezdődően az egyik legfontosabb feladat volt, ha ugyanis nem egyesítik és irányítják valamiképpen a segélyezés erőit, akkor szétforgácsolódik és jelentős része kárba vész. Ez cseppet sem volt egyszerű feladat, a világszervezet dokumentumai között ugyanis egyként szerepel Margaret B. White használt ruhákat tartalmazó csomagja Nebraskából,[177] és a CARE segélyszervezet által felajánlott ezer gyapjútakaró és félmillió dollárnyi segély.[178] Megjelentek a szakszervezetek is – pontosabban szabad szerveződésük, vagyis a nem szovjetek dominálta „világszövetség" –, ám adományaikat nem a „munkásmozgalom élcsapatának" szánták, hanem inkább az azok által legyőzötteknek és az előlük menekülőknek. A határon kívül gyülekeztek a vallásos szervezetek képviselői, egyebek mellett a kvékerek, a YMCA és a Pax Romana, s nem volt másként a jelentős magánalapítványokkal sem, mint amilyen a Ford és a Rockefeller Foundation. A nemzetközi egyetemi diákszövetség a menekültek között támogatta a továbbtanulókat, s ott dolgoztak a gyermekjóléti alapítvány munkatársai is.[179] A koordinálás és együttműködés érdekében az ENSZ megbízta Charles A. Hogant, hogy kapcsolatot tartson a civil szervezetekkel, vallásos egyesületekkel és egyéb intézményekkel, s hogy ez nem csak formális vagy pragmatikus jelentőségű volt, arra utal, hogy többen közülük konzultációs státuszt kaptak a világszervezet Gazdasági és Szociális Tanácsában.[180] Szerepük azért volt rendkívüli, mert az ENSZ átfogó szervezési erőfeszítései mellett a civilek, egyházak, magánalapítványok különféle csoportokat segíthettek, kezelhettek egyes problémákat, vagy váratlan igényekre felelhettek – például a karácsony megünneplésére, amit ekkor százezernél többen töltöttek távol otthonuktól, és még távolabb attól a helytől, ami otthonuk lesz majd.

Az ENSZ Titkárságának és szakosított szervezeteinek együttműködése paradox módon igencsak furcsán alakult. A FAO képviselői – feltehetően saját kezdeményezésükre – a forradalmat követően igen hamar Magyarországra utaztak, s a dokumentumok tanúsága szerint januárban magyar delegáció is megfordult római székhelyükön.[181] Az UNESCO hamar ígért, majd néhány hónappal később nyújtott is sürgős oktatási támogatást a magyar iskoláknak, több százezer dollár

értékben,[182] míg az UNICEF kezdettől bekapcsolódott a válságkezelésbe, vezetője pedig márciusban négy napot töltött Budapesten, és hétszázezer dollárral próbálta enyhíteni a gyerekek és anyák nehézségeit.[183] A dokumentumok arra utalnak, hogy akcióik függetlenek voltak az ENSZ átfogó segélyprogramjától, nemegyszer a főtitkár is csak utólag értesült mindezekről, ami persze nem kevés gondot és félreértést okozott, pontosan szemléltetve a legfőbb koordinátor példáján a koordináció hiányát, és ennek keserves következményeit.

A rendkívüli volumenű és rengetegféle összetevőből álló akció óhatatlanul ellentmondásokat teremtett, amelyekre mind az érintettek – köztük persze az ENSZ is –, mind a sajtó felfigyelt. Az egyik visszatérő felvetés a segélyek hatósági elsikkasztása volt, vagyis az önzetlen nyugati támogatás felzabálása a gyilkosok és lakájaik által, ekként pedig az egész segélyakció értelmének visszájára fordulása. A *Life* magazin helyszíni riportban tárta fel a visszaéléseket, az újságíró következtetései szerint a segélyek egy része a feketepiacon vagy a rendőrség raktáraiban végezte. Hogy a cikk „helyrehozhatatlan kárt" okozott az egész akciónak, az drámaian fogalmazódott meg Genfben és New Yorkban, hiszen a segélyakció egészére vetett rossz fényt.[184] Hogy a hírek eredete a megbízhatóan informált brit követség volt – amelynek számos forrása jelezte, hogy ismert kommunisták profi-

Magyarországnak szánt élelmiszer-szállítmányok egy vöröskeresztes raktárban

tálnak a segélyből, vagy eladják az embereknek[185] –, netán az indiai ügyvivő, aki szerint a pártvezetőkön kívül csak annyi jut a munkásokhoz, amennyivel korrumpálni lehet őket,[186] nem tudható, és talán nem is fontos. A nemzetközi visszhangra, s azon belül az amerikai felhördülésre Paténak Genfből kellett válaszolnia, megerősítve, hogy Magyarországon a Vöröskereszt teljesen önállóan és minden befolyástól mentesen dolgozik, és erről ő személyesen is meggyőződhetett, amikor a helyszínen dolgozó segélymunkásokkal találkozott.[187] A szervezet alapelveihez tartozott a szigorú semlegesség, így kommunistáknak éppúgy járt a segítség, mint antikommunistáknak, ávósoknak, mint forradalmároknak, csakis a szükség szabott törvényt, nem a meggyőződés vagy akár a konkrét forradalmi vagy ellenforradalmi szerepvállalás. Természetesen a nomenklatúra könnyebben férhetett hozzá a javakhoz, de ezek nem feltétlenül a Vöröskereszt által osztott csomagok voltak, hanem a keletről érkező segítség, és nyilvánvalóan prioritást élvezett az újonnan szervezett karhatalom és a bitorlókhoz lojális káderek.

A segélyek egy része csakugyan kereskedelmi forgalomba került, az ingyenesen szétosztott cikkek mellett ugyanis egy részt pénzért hoztak forgalomba, a bevételt pedig egy Magyarországon nyitott vöröskeresztes bankszámlára helyezték. Ebből tudták finanszírozni működésüket, továbbá megvásárolni a segélyadományok között nem szereplő, de ugyancsak nélkülözhetetlen árucikkeket, amelyeket aztán ingyen osztottak szét. Hogy a feketepiac nem azonos a Közérttel, az természetesen egyértelmű volt, de hát meg lehet-e akadályozni az élelmes magyarokat abban, hogy a felesleget illegálisan továbbértékesítsék, vagy éppen tervezett kivándorlásukra kuporgassanak?

Igazán helyrehozhatatlannak az a kár bizonyult, amit a segélyakció egészen másféle kedvezményezettjei és kritikusai mondtak és tettek, vagyis a Kádár-rezsim propagandistái. Ők az első pillanattól rendkívüli gyanakvással fogadták a „nyugati" humanitárius akciót, számukra a Vöröskereszt „jobboldali arisztokraták"[188] gyülekezőhelye volt – ahogy a titkosszolgálatok jellemezték a különféle nemzetközi intézmények között a svájci segélyszervezet vezetőit. Az ávó ugyanis a politikamentes szervezet által nagy gonddal és pártatlansággal szétosztott segélycsomagokban olyan feliratokat talált, hogy: „Öld a kommunistákat! Öld az oroszokat!", amelyekről aligha lehetett szó, ha egyszer az ENSZ emblémája sem jelenhetett meg a segélycsomagokon. Hogy mégis léteztek-e ilyen, provokációs célú felszólítások, vagy valaki csakugyan így próbált volna fordítani az eseményeken, nem tudható, de a botrány hullámai a *New York Times*on át egészen a főtitkárig csaptak.[189]

Idővel mind nehézkesebbé vált a vízumok kiadása a segélykonvojok sofőrjeinek és kísérőinek,[190] és ahogy mind sikeresebb volt a segélyezés, mert elhárult a humanitárius katasztrófa veszélye, úgy próbálta a Kádár-rendszer kompromittálni, majd diszkreditálni, végül kiszorítani azokat, akiknek részben fennmaradását köszönhette. Áprilisban jelentette a *New York Times*, hogy a magyar hatóságok lezárták a határt a konvojok előtt, amelyek pedig a lakosság számára a Nyugat figyelmének és támogatásának jelképévé lettek.[191] Ez önmagában is elég indok lehetett eltávolításukra, míg a pártvezetés keményvonalasai a kezdetektől azzal vádolták a Vöröskeresztet, hogy az „ellenforradalmárokat" támogatja, hogy magyarországi vezetőik elszigetelik a kommunistákat, továbbá hogy táplálta a sztrájkolókat és ébren tartotta az ellenállás szellemét.[192] Egy későbbi jelentésben már egyenesen a szervezet „illegális felderítő tevékenységéről" beszéltek, továbbá együttműködésről a „disszidensekkel" és a „belső reakcióval".[193] Májusban már le is váltották, júliusban pedig őrizetbe vették a segélyszervezet magyarországi vezetőit, az ideológiai vádak mellé a biztonság kedvéért köztörvényeseket is rendeltek: az ajándékok elfogadása a korrupció, a segélyekkel való üzletelés az orgazdaság „tényállását" merítette ki.[194] Vádemelésig csak egyikük ügye jutott el, a Vöröskereszt a perbe fogott orvos ügyvédi költségeit állta – nem akart egykönnyen, és különösen nem köztörvényes vádak miatt visszavonulni a második világháborút követő legnagyobb segélyakció helyszínéről. Egyebek mellett azért sem, mert a korábbi vezetők eltávolításával visszaállt az 1956 októbere előtti állapot, amikor a humanitárius szervezet magyarországi vezetői Moszkvához voltak lojálisak, nem Genfhez.[195] A börtönbüntetésre ítélt segélymunkás így lett utolsó áldozata a humanitárius akciónak, a korábbi áldozatok között még halottak is voltak: szovjet ágyútűzben is vesztették életüket önkéntesek, de november 4-e után a felkelők ellátása miatt a szovjet-magyarok orvosokat és ápolókat is bántalmaztak, amibe közülük többen belehaltak.[196]

De hát ekkor már érett az új termés, a viharos-véres konszolidáció lassan stabilizálta az ipari termelést, keleti segítséggel lassanként lábra tudott állni a „népgazdaság". Ennek nyomán került célkeresztbe az ENSZ segélyakciója is, amellyel Kádár propagandistái feltették a koronát hálátlanságuk és gátlástalanságuk csúcsára. Az úgynevezett „krumpli-hadművelet"[197] során a magyar hatóságok azzal a konstruált váddal illették a holland segélyszállítmányként érkezett, több száz mázsányi vetőburgonyát, hogy fertőzött, ráadásul minden bizonnyal szándékosan az. Az imperialisták a segélyezés álarcában kívántak csapást mérni a magyar mezőgazdaságra, hirdették. A vád nem csak légből kapott volt, de aljas is, és mind a világszervezet, mind annak szakosított mezőgazdasági intézményrendszere megmozdult, hogy kiderítsék az igazságot a vetőburgonya ügyében. Dossziék sokaságát töltötték meg a magyar hatóságok által emelt kifogások, a különféle nyilatkozatok – köztük a magyar kormány vádaskodása –, majd szakvélemények, állásfoglalások, telexkonferenciák, levélváltások és különféle jelentések. Itt őrizték a magyarokkal folytatott tárgyalások jegyzőkönyveit, a dokumentumokat és a laboreredményeket, amelyek közül több is eljutott a főtitkári asztalra,[198] akárcsak a végső verdikt egy dán szakember cáfolhatatlan vizsgálata nyomán, hogy semmiféle burzsoá fertőzést nem hordozott a vetőburgonya. De addigra már a „kabátlopási ügy" érintettjeinek elege lett a hálát helyettesítő intézményesített rágalmazásból, mert pontosan érzékelték, hogy nem egyszerű technikai vagy adminisztrációs hibáról, hanem egyértelmű rosszhiszeműségről van szó,[199] amely természetesen ezerszer ártalmasabb, mint a burgonyafertőzés.

Mindezek talán magyarázzák, hogy miért nem született az ENSZ főtitkárának különálló jelentése a magyarországi segélyezésről, noha volumene, szervezettsége és jelentősége páratlan volt – hanem csak része lett, bár némi vita után, a főtitkár éves beszámolójának.[200] Hammarskjöld 1957 júliusában személyesen fejezte ki háláját a Vöröskereszt vezetőinek és munkatársainak a szervezet genfi székházá-

tálnak a segélyből, vagy eladják az embereknek[185] –, netán az indiai ügyvivő, aki szerint a pártvezetőkön kívül csak annyi jut a munkásokhoz, amennyivel korrumpálni lehet őket,[186] nem tudható, és talán nem is fontos. A nemzetközi visszhangra, s azon belül az amerikai felhördülésre Patének Genfből kellett válaszolnia, megerősítve, hogy Magyarországon a Vöröskereszt teljesen önállóan és minden befolyástól mentesen dolgozik, és erről ő személyesen is meggyőződhetett, amikor a helyszínen dolgozó segélymunkásokkal találkozott.[187] A szervezet alapelveihez tartozott a szigorú semlegesség, így kommunistáknak éppúgy járt a segítség, mint antikommunistáknak, ávósoknak, mint forradalmároknak, csakis a szükség szabott törvényt, nem a meggyőződés vagy akár a konkrét forradalmi vagy ellenforradalmi szerepvállalás. Természetesen a nomenklatúra könnyebben férhetett hozzá a javakhoz, de ezek nem feltétlenül a Vöröskereszt által osztott csomagok voltak, hanem a keletről érkező segítség, és nyilvánvalóan prioritást élvezett az újonnan szervezett karhatalom és a bitorlókhoz lojális káderek.

A segélyek egy része csakugyan kereskedelmi forgalomba került, az ingyenesen szétosztott cikkek mellett ugyanis egy részt pénzért hoztak forgalomba, a bevételt pedig egy Magyarországon nyitott vöröskeresztes bankszámlára helyezték. Ebből tudták finanszírozni működésüket, továbbá megvásárolni a segélyadományok között nem szereplő, de ugyancsak nélkülözhetetlen árucikkeket, amelyeket aztán ingyen osztottak szét. Hogy a feketepiac nem azonos a Közérttel, az természetesen egyértelmű volt, de hát meg lehet-e akadályozni az élelmes magyarokat abban, hogy a felesleget illegálisan továbbértékesítsék, vagy éppen tervezett kivándorlásukra kuporgassanak?

Igazán helyrehozhatatlannak az a kár bizonyult, amit a segélyakció egészen másféle kedvezményezettjei és kritikusai mondtak és tettek, vagyis a Kádár-rezsim propagandistái. Ők az első pillanattól rendkívüli gyanakvással fogadták a „nyugati" humanitárius akciót, számukra a Vöröskereszt „jobboldali arisztokraták"[188] gyülekezőhelye volt – ahogy a titkosszolgálatok jellemezték a különféle nemzetközi intézmények között a svájci segélyszervezet vezetőit. Az ávó ugyanis a politikamentes szervezet által nagy gonddal és pártatlansággal szétosztott segélycsomagokban olyan feliratokat talált, hogy: „Öld a kommunistákat! Öld az oroszokat!", amelyekről aligha lehetett szó, ha egyszer az ENSZ emblémája sem jelenhetett meg a segélycsomagokon. Hogy mégis léteztek-e ilyen, provokációs célú felszólítások, vagy valaki csakugyan így próbált volna fordítani az eseményeken, nem tudható, de a botrány hullámai a *New York Times*on át egészen a főtitkárig csaptak.[189]

Idővel mind nehézkesebbé vált a vízumok kiadása a segélykonvojok sofőrjeinek és kísérőinek,[190] és ahogy mind sikeresebb volt a segélyezés, mert elhárult a humanitárius katasztrófa veszélye, úgy próbálta a Kádár-rendszer kompromittálni, majd diszkreditálni, végül kiszorítani azokat, akiknek részben fennmaradását köszönhette. Áprilisban jelentette a *New York Times*, hogy a magyar hatóságok lezárták a határt a konvojok előtt, amelyek pedig a lakosság számára a Nyugat figyelmének és támogatásának jelképévé lettek.[191] Ez önmagában is elég indok lehetett eltávolításukra, míg a pártvezetés keményvonalasai a kezdetektől azzal vádolták a Vöröskeresztet, hogy az „ellenforradalmárokat" támogatja, hogy magyarországi vezetőik elszigetelik a kommunistákat, továbbá hogy táplálta a sztrájkolókat és ébren tartotta az ellenállás szellemét.[192] Egy későbbi jelentésben már egyenesen a szervezet „illegális felderítő tevékenységéről" beszéltek, továbbá együttműködésről a „disszidensekkel" és a „belső reakcióval".[193] Májusban már le is váltották, júliusban pedig őrizetbe vették a segélyszervezet magyarországi vezetőit, az ideológiai vádak mellé a biztonság kedvéért köztörvényeseket is rendeltek: az ajándékok elfogadása a korrupció, a segélyekkel való üzletelés az orgazdaság „tényállását" merítette ki.[194] Vádemelésig csak egyikük ügye jutott el, a Vöröskereszt a perbe fogott orvos ügyvédi költségeit állta – nem akart egykönnyen, és különösen nem köztörvényes vádak miatt visszavonulni a második világháborút követő legnagyobb segélyakció helyszínéről. Egyebek mellett azért sem, mert a korábbi vezetők eltávolításával visszaállt az 1956 októbere előtti állapot, amikor a humanitárius szervezet magyarországi vezetői Moszkvához voltak lojálisak, nem Genfhez.[195] A börtönbüntetésre ítélt segélymunkás így lett utolsó áldozata a humanitárius akciónak, a korábbi áldozatok között még halottak is voltak: szovjet ágyútűzben is vesztették életüket önkéntesek, de november 4-e után a felkelők ellátása miatt a szovjet-magyarok orvosokat és ápolókat is bántalmaztak, amibe közülük többen belehaltak.[196]

De hát ekkor már érett az új termés, a viharos-véres konszolidáció lassan stabilizálta az ipari termelést, keleti segítséggel lassanként lábra tudott állni a „népgazdaság". Ennek nyomán került célkeresztbe az ENSZ segélyakciója is, amellyel Kádár propagandistái feltették a koronát hálátlanságuk és gátlástalanságuk csúcsára. Az úgynevezett „krumpli-hadművelet"[197] során a magyar hatóságok azzal a konstruált váddal illették a holland segélyszállítmányként érkezett, több száz mázsányi vetőburgonyát, hogy fertőzött, ráadásul minden bizonnyal szándékosan az. Az imperialisták a segélyezés álarcában kívántak csapást mérni a magyar mezőgazdaságra, hirdették. A vád nem csak légből kapott volt, de aljas is, és mind a világszervezet, mind annak szakosított mezőgazdasági intézményrendszere megmozdult, hogy kiderítsék az igazságot a vetőburgonya ügyében. Dossziék sokaságát töltötték meg a magyar hatóságok által emelt kifogások, a különféle nyilatkozatok – köztük a magyar kormány vádaskodása –, majd szakvélemények, állásfoglalások, telexkonferenciák, levélváltások és különféle jelentések. Itt őrizték a magyarokkal folytatott tárgyalások jegyzőkönyveit, a dokumentumokat és a laboreredményeket, amelyek közül több is eljutott a főtitkári asztalra,[198] akárcsak a végső verdikt egy dán szakember cáfolhatatlan vizsgálata nyomán, hogy semmiféle burzsoá fertőzést nem hordozott a vetőburgonya. De addigra már a „kabátlopási ügy" érintettjeinek elege lett a hálát helyettesítő intézményesített rágalmazásból, mert pontosan érzékelték, hogy nem egyszerű technikai vagy adminisztrációs hibáról, hanem egyértelmű rosszhiszeműségről van szó,[199] amely természetesen ezerszer ártalmasabb, mint a burgonyafertőzés.

Mindezek talán magyarázzák, hogy miért nem született az ENSZ főtitkárának különálló jelentése a magyarországi segélyezésről, noha volumene, szervezettsége és jelentősége páratlan volt – hanem csak része lett, bár némi vita után, a főtitkár éves beszámolójának.[200] Hammarskjöld 1957 júliusában személyesen fejezte ki háláját a Vöröskereszt vezetőinek és munkatársainak a szervezet genfi székházá-

ban,[201] a segélyszervezet beszámolója pedig szerepelt az ENSZ dokumentumai között, a legteljesebb és legpontosabb áttekintését adva a sikeres, önzetlen és óriási jelentőségű magyarországi segélyakciónak.[202] A jelentés szerint 1956 októbere és 1957 júniusa között a szétosztott segély 17 millió dollár volt, közzétették a donorok listáját és az adományokét is, függelékben pedig közölték valamennyi jegyzőkönyvet, megállapodást, felhívást, amelyek a segélyakció jogi alapját, illetve a technikai lebonyolítás részleteit dokumentálták. Több mint egymillióan voltak az akció „kedvezményezettjei" – egyedül Budapesten több mint negyedmillióan –, és szerepelt minden részlete az elhúzódó, és nem kevéssé szomorú végű drámának: tej, kötszer, csokoládé, szén, mentőautó, gyógyszer, száraztészta, és meganynyi más mellett tizenhét gépkocsi, amelyekkel folytatni lehetne a munkát. Vagyis: lehetett volna.

III.

ILLÚZIÓK CSAPDÁJÁBAN

Kulisszák előtt és mögött

Miközben a Vöröskereszt szigorú semlegességgel és példás szervezettséggel működtette a segélyezés gépezetét a forradalom napjaitól kezdődően, a szovjet inváziót követő két hónapon belül az ENSZ két küldöttséget is menesztett a magyar fővárosba, mindkettőt mély titokban, a politikai ökölrázás hátterében. Az egyik látogatás híre később kipattant, a másiké nem, pedig ez utóbbi megelőzte De Seynes főtitkárhelyettesnek ugyancsak titkosra tervezett, de váratlanul nyilvánosságra kerülő budapesti utazását.

Az első „missziót" nem a New York-i központ, hanem az ENSZ Rómában működő Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezete (FAO) kezdeményezte és hajtotta végre. Ennek vezetése feltehetően tisztában volt azzal, hogy Magyarországon az erőltetett iparosítás ellenére a föld a meghatározó erőforrás. Ha a segélyszállítmányokkal sikerült is elhárítani a katasztrófát, hosszabb távon mégis csak az ország élelmiszer-termelése jelenti a túlélés biztosítékát. Így a szovjet inváziót követően alig hat héttel küldöttség indult útnak Rómából Genf, Bern, Zürich és Bécs érintésével Magyarországra, két szakember: dr. Friedrich Traugott Wahlen és Pierre Sinard, valamint a vöröskeresztes Willi Meyer részvételével,[1] akinek némi helyismerete is volt már. A svájci kitérőből következtethetően a Vöröskereszt volt a kiindulópont, különös módon az ENSZ Európai Irodája nem szerepelt az iratokban, Bern beiktatását a vízumok megszerzése indokolhatta, mert bár Budapesten intézkedett ez ügyben a segélyszervezet,[2] a beutazási engedélyt könnyebb lehetett Svájcban kérni és kapni, mint Bécsben. Wahlen és Sinard az osztrák fővárosban találkozott a Vöröskereszt képviselőivel, a dokumentumok szerint „ellenőrizték" raktáraikat a Stiftskaserne (egy használaton kívüli kaszárnya) épületében, továbbá autó- és tehergépkocsi-parkjukat, majd ellátogattak a Duna-csatornánál elhelyezkedő elosztóbázisokra is.[3] Hogy az „inspekcióra" milyen jogcímük volt, nem tudható, miként az sem, ki és miként szervezte ezt követő találkozójukat Győrben, ahova Bécsből jutottak el, hogy megbeszélést folytassa-

nak magyar partnereikkel, akik feltehetően a vöröskereszt képviselői voltak, nem közvetlenül a Kádár-kormányéi. 1956 szentestéjén tekintették át a legégetőbb szükségleteket,[4] majd visszafordultak Bécsbe, s ugyanazon az úton, amelyen jöttek, visszatértek Rómába.

A „titkos" küldetés során – beszámolójuk szerint – rendkívüli elővigyázatossággal kerülték a nyilvánosságot,[5] és aggályos figyelemmel választották ketté az ENSZ határozatai közül a humanitáriusokat és a politikaiakat, ahogy ezt Genfben utazásuk feltételéül szabták.[6] Noha egy jegyzőkönyvi utalás a politikai kapcsolatfelvételt is tartalmazta, ezt a főigazgató kérésére, pontosabban távirati utasítására végül mellőzték, nehogy bármivel is kockáztassák misszíójuk sikerét.[7]

Ennek lényege – jelentésük szerint – a mezőgazdasági termelés és az élelmiszeripar újraindítása volt, ami minden bizonnyal a Vöröskereszt stratégiájának is megfelelt,[8] ám ennek feltételei még egyáltalán nem voltak adottak. Nemcsak a „harci cselekmények" pusztítása és a váratlanul korai, hideg tél hátráltatta a mezőgazdasági munkákat, de a termelőszövetkezetek felbomlása is új helyzetet teremtett, amivel még az érintettek sem tudtak mit kezdeni – egyebek mellett a gép- és állatállomány tulajdonviszonyainak tisztázatlansága miatt.[9] Ráadásul a takarmányhiány nyomasztóvá vált, csak az állatok egy részének idő előtti vágásával lehetett megoldani a kritikussá váló helyzetet, ezzel azonban kockáztatták a későbbi szaporulatot és a hosszabb távú, folyamatos húsellátást. Ugyanakkor a vágóhidak intenzív működése enyhítette az élelmiszerhiányt, ami pedig kedvezett a konszolidációnak, hiszen volt hús, és a hiányt sikerült későbbre tolni.

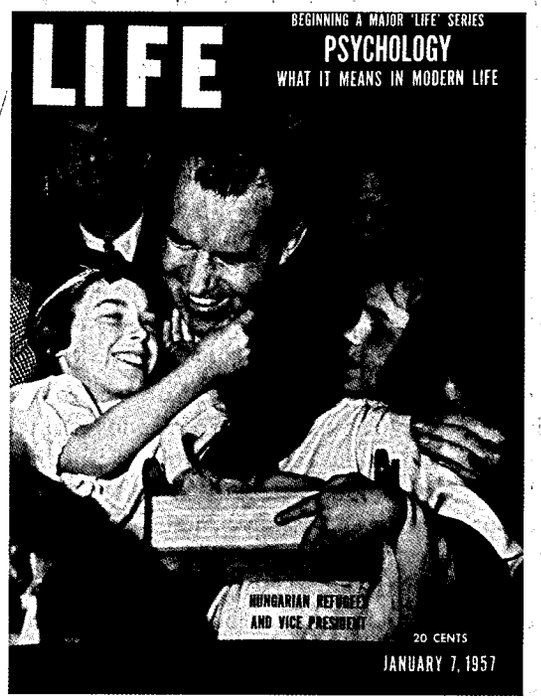

Richard Nixon amerikai alelnök Ausztriában találkozott a magyar menekültekkel – a Life *magazin 1957. január 7-ei számának címlapképén ...*

... és Daday Ferenc festményén

A dokumentumok szerint a magyar fél örömmel fogadta az élelmiszer-termelés újraindításához ígért segítséget, ami ekkoriban még csak tanácsokat jelenthetett, de a későbbiekre nézve ennél kézzelfoghatóbb támogatást is. A hosszú távú segélyezésre irányuló figyelem annál is fontosabb volt, mivel Richard Nixon amerikai alelnök 1956. decemberi ausztriai látogatása nyomán – melynek során egy menekülttábort is felkeresett –, a menekültkérdés került előtérbe, és félő volt, hogy a figyelem mellett az anyagi források többsége is nekik jut.[10] A FAO tanácsai között az is szerepelt, hogy az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek állatait adják oda a parasztoknak, csakhogy ezt magyar partnereik lélektanilag nem tartották kivitelezhetőnek. Ezt a javaslatot az is sugallhatta, hogy egyes donorok részéről komoly gyanakvás, ha nem éppen ellenszenv vette körül a „kommunista" mezőgazdaság, az állami gazdaságok és „kolhozok" kényszerállamosított működését, és segélyeikkel nem kívánták ennek a szerkezetnek a fennmaradását konzerválni. És bár valaki a jelentésnek erre a részére kézzel rávezette, hogy „ismeretünk szerint ez nem politikai ügy",[11] azért mégsem lehetett egészen elválasztani a mezőgazdaság brutális átalakítását és részben ebből következő csődjét – újraindításának erőfeszítéseitől.[12]

A FAO-tisztviselők jelentése nyomán képet lehetett alkotni a mezőgazdaság magyarországi helyzetéről, és ennek nyomán tervezni a segélyezést, hogy a mezőgazdaság és a rá épülő feldolgozóipar rehabilitációja megkezdődhessék. Ugyanakkor a teljes magyar gazdasági panorámát éppúgy nem tartalmazta, mint ahogy a kritikus helyzet alapos felmérését sem. Ezért tűnik nehezen magyarázhatónak, hogy a jelentésben hangsúlyosan és ismételten szerepelt, hogy további hasonló

Baromfihúst mérnek a dolgozóknak a Goldberger-gyárban 1956 decemberében

küldöttségek utazása szükségtelen[13] – éppen akkor, amikor New Yorkban már a végső előkészületeket tették a főtitkárhelyettes magyarországi látogatására. A jelentésre kézzel odaírt „miért?" igen pontosan fejezte ki azt az értetlenséget, amelyet indokolhatott a FAO-látogatás titokzatossága, szűken mezőgazdasági profilja, a politikai kapcsolatok kerülése és az utazásra fordított idő rövidsége.

A Magyarország segélyezéséért felelős főtitkárhelyettes, De Seynes utazásának terve két nappal a FAO-jelentés elkészülése után már készen volt, és nagyrészt kidolgozták a látogatás részleteit is. Eszerint a küldöttség legyen kis létszámú – háromfős – a „titkosság megőrzése" céljából, továbbá a vizit célja a tényfeltárás, ezért nem kerül sor tárgyalásokra, legfeljebb konzultációkra.[14] New Yorkban a magyar ENSZ-delegációval egyeztették a „misszió" részleteit, és végül tényfeltáró utazásban állapodtak meg, továbbá a nyilvánosság kerülésében – mint ezt a látogatás hírének kipattanása után némi szabadkozással idézte fel De Seynes.[15]

Ezt a skizofréniát egy másfajta tudathasadás is súlyosbította, ami az egész látogatás sikerét kockáztatta. A FAO főigazgatója ugyanis az ENSZ vezetésének tudomására hozta, hogy a FAO „létfontosságú szerepet" tölt be a magyar krízis kezelésében,[16] ugyanakkor nem kívánta Budapestre visszaküldeni a Magyarországról nemrégiben megtért dr. Wahlent. Mindez – tette hozzá B. R. Sen[17] a megnyugtatás szándékával – De Seynes „titkos konzultációit" nem befolyásolja; ami pedig elgondolkodtathatta a főtitkárhelyettest és munkatársait afelől, hogy ki hoz és

milyen szerepben „létfontosságú" döntéseket. A főtitkárhelyettes 1956 utolsó napjaiban Genfbe utazott, ahol mégis találkozott dr. Wahlennel, s ennek nyomán még aznap megváltozott a FAO hozzáállása, és a mezőgazdasági szakember is csatlakozott a küldöttséghez.[18]

A két látogatás között az volt a legfőbb különbség, hogy a dokumentumok tanúsága szerint De Seynes-nek és csapatának a felkészítése átfogó volt és alapos, míg erre utaló iratok eddig nem kerültek elő a korábbi FAO-küldöttség látogatása kapcsán. Két magyar származású szakember, Hámori László és Nötel Rudolf segítette De Seynes felkészülését, s ezek a tájékoztatók nélkülözték a főtitkárhoz jutó korábbi információk különös egyoldalúságát. Hámori a nem könnyen átlátható politikai helyzetet vázolta fel a főtitkárhelyettes előtt, előzményeivel és a jelenlegi helyzet sajátosságaival, egyben kommentált névsort állított össze azokról a magyar politikusokról és gazdasági szakemberekről, akikkel De Seynes feltehetően találkozni fog Budapesten: miniszterek, magas rangú hivatalnokok a mezőgazdaság, az élelmiszeripar és az építésügy területéről.[19] Háttér-információként mellékelte a kormányok névsorát Nagy Imréétől kezdődően Kádáréig, és gazdag dokumentációval látta el a küldöttséget. Ebben a magyar Alkotmány éppúgy szerepelt, mint a legfontosabb statisztikai adatok, a korábbi és jelenlegi kormánynyilatkozatok, ezek értelmezéseként pedig a forradalom eseménymenete, s mindehhez az egyházak és a pártok ismertetése is hozzátartozott.[20] A konkrét politikai fejleményeket csak annyiban érintette a háttéranyag, hogy szólt az „úgynevezett Nagy-klikk" Budapestre menesztett tárgyalóküldöttségéről, az akkoriban terjedő szóbeszéd szerint a filozófus Lukács György lett volna a közvetítő.[21] A dokumentum felhívta a figyelmet arra, hogy a magyar Vöröskereszt mindig is a kormány befolyása alatt állt, így politikamentességük aligha érvényesülhet; ugyanakkor hozzátette, hogy a forradalom során létrejött munkástanácsok szerepe még mindig jelentős, többségük ugyanis a véres konszolidáció első szakaszában újjászerveződött.

A főtitkárhelyettesnek szánt iratok között az ENSZ Gazdasági Bizottságának Magyarországgal foglalkozó memoranduma is szerepelt, ami bő egy héttel a szovjet invázió után írta le a helyzet rendkívüli komolyságát.[22] Egy héttel később a szervezetet vezető Gunnar Myrdalnak[23] írt jelentésében Nötel áttekintette a rendkívül kritikussá váló szituáció alakulását a segélyezés sürgető igényének hangsúlyozásával.[24] 1956. november 19-én az élelmiszer mellett a fűtőanyagok és az épületek helyreállításához szükséges anyagok szerepeltek a lista élén, és rendkívüli fontosságúnak vélte a segély korai érkezését és elosztását. Elemzése szerint Budapesten és az ipari központokban komoly gondot jelenthet az élelmiszer-ellátás, számításai szerint húsznapnyi mezőgazdasági munka veszett el az egész országban a harci cselekmények és az azt követő, bizonytalan politikai viszonyok miatt, s a kivételesen korai tél tovább hátráltatta a munkát a földeken. Becslése szerint a raktárak már október 23-ra kiürültek, azóta pótlás sem érkezett, hacsak a szovjetek és a többi szocialista ország által bejelentett segély nem enyhített sürgősen a nélkülözésen.[25]

Parasztok a szentkirályi földeken

Ma már tudjuk, hogy Kádár „a szovjet alakulatok parancsnokságával közösen" intézkedett az élelmiszer-ellátásról, hiszen Zsukov szerint is éhezett a lakosság,[26] majd beindult a „testvéri segítség" gépezete. A Szovjetunió Minisztertanácsa az SZKP KB elnökségének határozata nyomán november 5-én döntött a „magyar dolgozóknak nyújtott testvéri segítség" részleteiről, amely azonnal a területekért felelős minisztériumok hatáskörébe utalta az egyes termékek előteremtését és Magyarországra juttatását, mégpedig soron kívül. Itt a volumen éppolyan jelentős volt, mint a gyorsaság, így például a gyógyszerek szállításának koordinálásába bevonták a Polgári Légiközlekedési Főigazgatóságot, hogy mielőbb légi úton kerüljön a nélkülözőkhöz a szovjet inzulin, penicillin, morfium.[27]

A szállításhoz, fűtéshez és az ipar újraindításához szénre és kőolajra lett volna szükség, miközben Nötel elemzése szerint a magyarországi olajtermelés központjának számító Nagylengyel környékét áradás sújtotta, következményei az olajmezőkön rendkívül súlyosak voltak, míg a kieső mennyiség pótlására ígért lengyel és cseh szállítmányok ekkor még nem érkeztek meg. A háromhetes általános sztrájk további másfél millió tonna szén kiesését jelentette, ennek pótlása sem történt meg, az elektromos erőművek pedig teljesen kifogytak tartalékaikból, Budapesten már október 31-re, az ország többi részén november közepére. Nötel a megsérült épületek számát 40 000-re tette, s ha elkezdődött is a helyreállítás, a fűtés hiánya miatt még aligha lakhatók az épületek, de nem könnyű beszerezni az újjáépítéshez szükséges anyagokat sem.[28] Végül megemlítette, hogy számos kórházban nincs fűtés, a helyzetet a tetők és ablakok sérülései tovább nehezítik; összességében a rombolás mértékét az 1945-ös háborús állapotokhoz hasonlította.

A széntermelés visszaesésének okai között volt a munkáskezek számának erőteljes csökkenése, nem utolsósorban a bányászok tömeges disszidálása nyomán. Számítások szerint 30–50 000 ember hiányzott a bányákból, ahol így nem volt, aki a szükséges karbantartást elvégezze, az aknák közül több beomlott, másokat a víz árasztotta el.[29] Ugyanakkor az itthon maradóknak a béreket a sztrájk idején is fizették, emiatt a gazdasági egyensúly megbillent, szén azonban nem lett, s ha szén nincs, meleg sincs és vonat sincs és áram sincs.

Hogy Nötel Rudolf „valótlan adatokat közöl a Magyar Népköztársaságról", azt a magyar hatóságok hamar megfogalmazták,[30] bár a magyar származású közgazdász éppen a gazdasági segítségnyújtásban játszott fontos szerepet. Az ávó számára azonban ez is gyanús volt, előbb a múltjában kezdtek vájkálni, később megfosztották állampolgárságától, majd titkos ügynököket állítottak rá. A jóhiszemű szakember közülük többeket is barátságába fogadott, sőt később tanárnak javasolta egyiket-másikat a Genfben működő Nemzetközi Főiskolára.[31] Behálózása az iratok tanúsága szerint sikertelen volt, de egy ügynök később munkatársa lett a főosztályon, így ellenőrzése szoros maradt, de befolyásolására nem nyílt esély, így a továbbiakban is készítette rendkívül alapos, pontos elemzéseit az ENSZ Gazdasági Bizottsága számára.

De Seynes nemcsak tájékozódott a rendelkezésére bocsátott háttéranyagokból, hanem látogatása nyomán több részletet fel is használt jelentéséhez, illetve ismertette sajtóértekezletén, amikor végül „titkos missziója" nyomán mégis a nyilvánosság elé kellett állnia. Ezt a missziót azonban mindvégig „technikainak" nevezte,[32] s ha kipattant is látogatásának híre, amíg Magyarországon volt, kerülni tudta a nyilvánosságot,[33] nehogy a lakosság megsejtse, hogy Hammarskjöld helyettese a városban tárgyalt – mégpedig kizárólag Kádárékkal.

A hozzáférhetővé vált ENSZ-dokumentumok nyomán pontos képet lehet alkotni az 1957. január 4-én kezdődött, háromnapos utazás szervezéséről, programjairól, eredményéről. Az ENSZ főtitkárhelyettese harmadmagával érkezett Bécsből Budapestre, mégpedig vöröskeresztes gépkocsin.[34] A magyar partnerek a fővárosban mindent megszerveztek: a szállástól a konzultációkon át a segélyosztás „terepszemléjéig". De Seynes a vöröskeresztesek budapesti szakemberével, Willi Meyerrel együtt tekintette át a segélynyújtás szervezetét.[35] A rendkívül bonyolult és igencsak nehéz körülmények között vezetett adminisztrációval és az egész gépezet működésével kapcsolatosan a főtitkárhelyettes „tökéletes elégedettségének" adott hangot, és ez aligha volt puszta udvariasság.[36]

A „terepen" dolgozó segélymunkások – közöttük harminc svájci vöröskeresztes – pontosan ismerték a gondokat és az igényeket, nem utolsósorban a harcokból és a „nyugtalanságból" fakadókat.[37] A legégetőbb szükségletekről az ENSZ főtitkárhelyettese részletes listát kapott, amelyet később a magyar gazdaságpolitikusok egészítettek ki. Rendkívül fontosak voltak a mezőgazdaság szükségletei,[38] illetve a korábban említett nehézségeken túl egyfelől a termelés és eladás „piacosításából", másfelől a termelőszövetkezetek felbomlásából eredő gondok. A téeszek feloszlásának folyamatát a kormány ekkor még nem kívánta akadályozni, sőt úgy fogalmaztak, hogy el vannak szánva a termőföldek gazdáknak történő eladására a továbbiakban is.[39] Mindezeken túl szóba kerültek általánosabb

problémák, amelyek alapjaiban fenyegették a magyar gazdaságot, mint például az áruhiány, benne az élelmiszerhiány, a munkanélküliség és az infláció.[40]

A legakutabb probléma az élelmezés helyzete volt, amit az ország részben a forradalom előtti időből örökölt, és amit tovább súlyosbítottak a harcok, a gyenge termés, a kemény tél – Nötel téziseit igazolhatták De Seynes helyszíni tapasztalatai. A mezőgazdaság átalakulása miatt nem lehetett megbecsülni a vidékről érkező termények mennyiségét,[41] volt olyan termék, amely akadozva jutott csak a városokba, és ezért az ára emelkedni kezdett (mint például a tojásé), volt, ami teljesen eltűnt a boltokból (például az édességek karácsonykor), és volt, amiből túlkínálat keletkezett: húsból, a kényszervágások miatt. Kenyér és tej azonban elegendő volt a nagyvárosokban, jegyrendszert sem kellett bevezetni, és az árak sem emelkedtek túlzottan: 3 forint volt egy kiló kenyér, míg egy munkás átlagos fizetése 1200 forint. Ugyanakkor a szénhiány és rengeteg jármű sérülése nehezítette a szállítást.[42]

Magyar sorkatonák az Erkel Színház lépcsőjén a forradalom napjaiban

Bár később De Seynes markáns különbséget tett segélyezés és helyreállítás között, hangsúlyozva, hogy utazását egyértelműen az előbbinek szentelte, a magyar gazdaságirányítókkal – és politikusokkal – való találkozásokon azonban ez így nem merült fel, velük a gazdaság egészéről, annak beindításáról volt szó. Nyilván okkal, hiszen segélyezéssel mégsem ványszoroghatott tovább az élet, működő gazdaság tudja csak ellátni a belső piacot, és képes exportra termelni. És hogy ebben partnerek voltak a magyar „hatóságok", azt pontosan jelezte, hogy a delegációt Kádár János is fogadta. A találkozásra az Erkel Színházban játszott *Carmen*-matiné második felvonásának közepéről vitték el a küldöttség tagjait, és a megbeszélés egészen a negyedik felvonásig tartott.[43] Hogy ennek említése a főtitkárhelyettes jelentésében a romos, de lassan eszmélő város hangulatára utalt, vagy a jelentős opera-előadásra, az a nyilatkozatokból nem sejthető, ahogy az sem, hogy a szűk három budapesti napból miért volt érdemes egy egész délelőttöt Bizet-vel tölteni.[44]

A látogatás azonban nem maradt titok, talán az indiai ügyvivő „fecsegése" nyomán jutott el a sajtóhoz, talán más forrásból, de kétségtelenül esemény volt, ha nem éppen szenzáció az ENSZ főtitkárhelyettesének útja, aminek hírértékét fokozta, hogy titokban kívánták tartani. A küldöttség tárgyalása a hatalom bitorlóival a nyugati közvéleményt is meglephette.[45] A tapasztalt munkatársak minden eshetőségre készen egy sajtóközleményt már korábban elkészítettek, s táviratokat is váltottak azzal kapcsolatban, hogy mit tegyenek, ha mégis nyilvánosságra kerülne a vizit,[46] így csak ezt kellett „beélesíteni" és közreadni, persze nem kevés óvatossággal. Cohen már január 5-én megtáviratozta De Seynes-nek – az iratra kézzel rávezették: a „Főtitkár irodájából küldve", vagyis a legfelső vezetés konszenzusával –, hogy a New York-i sajtóhírek nyomán azonnal közleményt adnak ki a látogatásról, egyidejűleg Genfben, New Yorkban és Rómában.[47] Két nappal később, január 7-én De Seynes azt az utasítást kapta, hogy nyilatkozzon a sajtónak, de ne a lényegről, amit azután a főtitkárhelyettes meg is tett, taktikusan és némiképp cinikusan, a sajtókapcsolatokért felelős Duckworth-Barker előzetesen megtáviratozott vázlata alapján.[48] Eszerint a magyar hatóságok semmiféle feltételt nem szabtak, csak annyit, hogy ne legyen előzetes hírverés, ugyanakkor a delegáció nem politikai („ismétlem: nem politikai" – fogalmazott az instrukció) kérdésekkel foglalkozott, így semmiféle kapcsolatban nem volt az ENSZ Közgyűlése által hozott határozatokkal megfigyelők fogadásáról, ahogy a főtitkár utazásáról sem. A küldöttség csakis a tényekre volt kíváncsi, fontosnak tartotta továbbá, hogy a magyar gazdaság egészéről átfogó képet kapjon, de semmiféle javaslatot nem fogalmazott meg.

A magyar tárgyalópartnerek rosszhiszeműségét és bizalmatlanságát pontosan jelezte, hogy többen közülük a látogatás egészét mélységes gyanakvással fogadták, sőt egyenesen hírszerző műveletnek tekintették,[49] és míg egyfelől tartották a markukat, másfelől meg az öklüket rázták. Pedig De Seynes egész attitűdjét pontosan érzékeltette, hogy sajtóértekezletén, majd a főtitkárnak írt jelentésében is módszeresen kitért az elől, hogy utaljon a szétlőtt városra, a Budapest utcáin meglehetősen nagy számban látható szovjet katonákra, nem állt szóba az ekkor még szabadlábon levő forradalmárokkal vagy a munkástanácsok képviselőivel, de még az

„utca emberével" sem, és tárgyalásai során nem hozta szóba Hammarskjöld látogatását.[50] A magyar ENSZ-képviselő később még azt is hozzátette, hogy a főtitkárhelyettes elismeréssel beszélt Kádár elvtársról, bár ezt másféle források nem erősítették meg.[51] De Seynes a visszaúton ellátogatott ugyan a traiskircheni menekülttáborba, de a magyarokkal nem keresett közvetlen kapcsolatot, utazásáról később beszámolt Párizsban, és persze New Yorkban.

A látogatásról egy jelentést is kiadott az ENSZ Titkársága, amely áttekintette a három budapesti napot, benne a segélyezés működését, illetve a helyszíni tapasztalatszerzés jelentőségét. A delegációt ekkor már ENSZ-FAO küldöttségnek nevezték,[52] vagyis önálló partnerré vált a szakosított szervezet, továbbá a dokumentumot némiképp antedatálták. Az ENSZ főtitkára január 17-ei jelentésében úgy utalt erre az iratra, mint ami a rendkívüli Közgyűlés határozatának megfelelően része volt a magyar nép megsegítését szolgáló humanitárius akciónak.[53] A budapesti kormány képviselői elégedettek voltak a látogatással és a jelentéssel, legalábbis Cohen és Townley találkozása Sík Endre külügyminiszter-helyettessel ezt sugallta,[54] míg budapesti elvtársaik nem tágítottak. Szerintük a vizit „nem járt a kívánt eredménnyel", sőt némiképp nemkívánatossal járt, merthogy az ENSZ szakemberei illegális felderítő-tevékenységet végeztek, továbbá ellenséges propagandát folytattak, támogatták a disszidenseket és a hazai reakciót.[55] Később azt is hozzátették: az ígért adományokból csak „burgonya és vetőmag" érkezett, ami ismét csak távol volt a valóságtól.

A jelentés rendkívül óvatos volt abban is, hogy egyfelől semmiféle javaslatot nem tartalmazott, másfelől nem szólt az újjáépítésről, csak a humanitárius katasztrófa elhárításáról,[56] ennek ellenére erőteljes nyugati fenntartások is megfogalmazódtak, olykor nem kevésbé élesen, mint a kommunista rágalmak. Így például a brit, holland és amerikai ENSZ-képviselők viszolyogtak attól, hogy a világszervezet vezetői igénybe vették Kádárék adminisztrációjának segítségét,[57] ami nem volt egészen igaz, hiszen Kádárék nem tudták volna szavatolni a delegáció mozgásának biztonságát, ezt csakis a szovjetek tudták és ők is tették. Nemcsak De Seynes-hez jutottak el „zavaró reakciók" egyes delegációk részéről, de a főtitkárhoz is: egy amerikai szenátor szerint a FAO egyenesen a kommunistákat támogatta[58] – valóban nehéz lett volna cáfolni, hogy kommunistákhoz is jutott abból a támogatásból, amelynek legjelentősebb szponzorai éppen az antikommunista amerikaiak voltak.

Hammarskjöld naptárában a budapesti utazás előtt nem szerepelt találkozó De Seynes-nel, utána azonban a bejegyzések tanúsága szerint többször is beszéltek.[59] A FAO vezetése a látogatás nyomán sietve táviratozott New Yorkba, dicsérve az együttműködés szellemét és az utazás során szerzett fontos tapasztalatokat, hozzátéve azonban, hogy egyeztessék majd beszámolóikat, elkerülendő az egymásnak ellentmondó következtetéseket.[60] De a helyzet ennél azért ellentmondásosabb volt. Január 21-én Cohen úgy fogalmazott, hogy a továbbiakban elengedhetetlen a hatáskörök pontos tisztázása, ami a FAO esetében nem volt világos. Ragaszkodniuk kell továbbá ahhoz, hogy a FAO egyeztesse lépéseit az ENSZ-szel, és minden információt adjon át – ezek szerint ez sem történt meg. Később ugyanő még kritikusabban fejtette ki: „ki kellene dolgozni valamiféle rendszert az ENSZ,

a FAO és a Vöröskereszt között. Jelenleg nem létezik semmiféle koordinált akció ebben a tekintetben"[61] – márpedig akkor milyen tekintetben létezett? Előbb felmerült egy összekötő ENSZ-tisztviselő Budapestre küldése, ez később lekerült a napirendről, Cohen azonban 1957. január végén Genfbe látogatott, hogy egyeztessen a Vöröskereszt elnökével, Boissier-vel.[62] Akkor már csaknem három hónapja zajlottak a segélyakciók Magyarországon, ennek a megbeszélésnek nyilván legfőbb ideje volt.

Konfliktuskezelés?

A segélyakció előrehaladása mentén még szembetűnőbb volt a többi közgyűlési határozat egyértelmű és következmények nélküli semmibevétele, különösen annak fényében, hogy az Alapokmány elsősorban jogi és politikai alapelveket tartalmazott, nem humanitáriusakat, a magyar forradalomnak pedig csak következménye, nem lényege volt az, amivel az ENSZ egyáltalán kezdeni tudott valamit. A válság kezdetén azonban nem tűnt esélytelennek a világszervezet szerepvállalása Magyarországon, hiszen már november 12-én megjelent egy hivatalos ENSZ-nyilatkozat, amelyben két csoportról volt szó: megfigyelőkről, illetve vizsgálóbizottságról.[63] Ennek megfelelően már egyeztetések is folytak a norvég Oscar Gundersennel, az indiai Arthur Lall-lal és a kolumbiai Alberto Llerasszal,[64] akik elkezdtek felkészülni utazásukra. A dokumentumok szerint ez olyannyira konkrét lehetőségnek tűnt, hogy Arthur Lall már előleget is felvett magyarországi napidíjára, napi 25 dollárral számolva, a november 16. és december 16. közötti időszakra, összesen 750 dollárt.[65] Ezek szerint az inváziót követő két héten belül érkeztek volna a helyszínre az ENSZ képviselői, s egy hónapon át vizsgálták volna a magyarországi helyzetet. Lallt a Moszkvába akkreditált indiai követ, Krisna Menon ajánlotta a főtitkár figyelmébe,[66] Menonnak a szovjetekkel ápolt jó viszonya közismert volt, később a Kádár-kormány külügyminiszter-helyettesével barátkozott össze.[67] Az sem lehetett lényegtelen szempont, hogy Lall korábban CIA-puccsnak nevezte a magyar forradalmat,[68] másfelől pedig az is szerepet játszhatott, hogy az indiaiak nem tartották a magyar kormány egyetértését a bizottságban való részvétel feltételének, erre vonatkozóan egy itt alkalmazható precedensről is szóltak.[69]

A főtitkár már november 7-én táviratot küldött Stockholmba Emil Sandströmnek, aki túl azon, hogy a svéd Vöröskereszt elnöke volt, elismert nemzetközi jogászként súlyos konfliktusokban sikeresen közvetített, és a palesztin ügyben már részt vett az ENSZ-bizottságban. Hammarskjöld rajta kívül még az amerikai Phil Jessup részvételét is felvetette, akinek nemzetközi jogi ismeretei és tapasztalatai egyedülállóak voltak, továbbá egy „prominens ázsiait" látott volna még szívesen a bizottságban – feltehetően itt még két bizottságban (megfigyelő és vizsgáló) gondolkodott a főtitkár. Ekkor már áttanulmányozták az Amerikába látogató tudósok és egyetemi tanárok névsorát,[70] hogy választani lehessen közülük, ha a jelöltek bármelyike visszalépne, vagy nem érne rá. A sietség az ügyiratok kezelésében is érezhető, akárcsak Hammarskjöld bizonytalansága, hogy meddig juthat el

– Sandströmnek csaknem a felkéréssel egy időben megírta, hogy az események „vehetnek olyan fordulatot", hogy el kell tekintenie bevonásától.[71] Ugyanekkor kereste meg az ENSZ főtitkára Galo Plaza korábbi ecuadori köztársasági elnököt, aki a táviratváltások szerint nem csak igent mondott, de egyenesen morális kötelezettségnek érezte a megbízatás elfogadását.[72] Alberto Lleras kolumbiai miniszterként, illetve az Amerikai Államok Szervezetének elnökeként hálásan fogadta a felkérést, megtiszteltetésnek érezte,[73] a létrejövő bizottságnak valamiféle motorja volt, bár csak rövid időre.

Végül egy csoport jött létre 1956. november 16-án, amelyben Lleras, Lall és Gundersen szerepelt. Hammarskjöld naptárának tanúsága szerint november 28-án délután 5-kor tartottak megbeszélést a főtitkárral a továbbiakról,[74] bár ekkor még nem volt meg a magyar kormány hozzájárulása beutazásukhoz és fogadásukhoz, a főtitkár ismételt sürgetései ellenére sem.[75] Feltehetően a háttérben még nem született meg a döntés a megfigyelők beengedéséről Budapesten, pontosabban Moszkvában, mert a korai ENSZ-iratok a segélyezéssel még egy lapon említik a további közgyűlési határozatok betartását. De nem kellett sokáig várni az arrogáns elutasításra, amelynek hatása Galo Plaza lemondó levelén is érzékelhető: ő azzal adta vissza megbízatását, hogy nem hisz abban, hogy a magyar kormány változtatna álláspontján.[76] A másik bizottság azonban folytatta munkáját, ami egyelőre az iratok és különféle dokumentumok tanulmányozásából állt, míg ismételt kísérleteket tettek arra, hogy bejuthassanak Magyarországra. Később beérték volna a szomszédos tagállamokba való beutazással, amelyek közül csak Ausztria fogadta volna őket, dacolva a szovjet rosszallással. A bizottság már ekkor megállapította, hogy a Közgyűlés elítélő határozata teljes mértékben helytálló, hogy a szovjet intervenció fenyegetést jelent a gyengébb nemzetekre és ekként a nemzetközi békére, s ennek összefüggéseiben tanulmányozták a békeszerződést, a rádióadások átiratát és a deportálásokról hozzájuk eljutó híreket.[77]

A keményedő szovjet-magyar álláspont és ennek megfelelően szűkülő mozgástér nyomán a bizottság számára kétségessé vált a további munka értelme[78]: előbb tevékenységük „felfüggesztéséről" döntöttek, majd a csoport visszaadta mandátumát. Az iratok tanúsága szerint ezt december 11-én közölték Hammarskjölddel, majd megszületett Lleras lemondólevele, amit a vizsgálócsoport hivatalos lemondása követett.[79] Protić iratai a bizottság november 4-e és december 12-e közötti tevékenységére utaltak, ezek szerint öt hét telt a munka előkészületeivel. A lemondást a bizottság azzal indokolta, hogy ők a történetírással szemben a történelem befolyásolására kaptak felhatalmazást, de amennyiben vizsgálatuknak olyan dokumentumok tanulmányozására kell szorítkoznia, amelyek megszülettek és széles körben ismertek, úgy munkájuknak sem fontossága, sem értelme nincs.[80] A sokszorosan javított, s a főtitkár elfogadó válaszát is tartalmazó üzenetváltások nyomán csak annyi javaslat született, hogy egy megfigyelőcsoport követhetné kívülről a magyarországi eseményeket és tehetne javaslatot a Közgyűlésnek a további lépésekre.[81]

A kudarc komoly volt és beszédes – talán éppen ezért maradt homályban. Hammarskjöld ugyan ismételt kérést intézett Jugoszláviához, Ausztriához és Romániához a megfigyelők beengedése érdekében, majd december 10-én holland

ENSZ-delegátusokkal beszélt a magyarországi helyzet megfigyeléséről,[82] de folytatása ennek sem lett. A háromfős bizottság elhúzódó tétlensége azonban szemet szúrt több delegációnak – akárcsak Lall korábbi kinevezése –, Hammarskjöldöt pedig lassúsággal vádolták, továbbá aránytévesztéssel: „nagyobbat harapott, mint amennyit meg tud rágni"[83] – jelentették, mintha a legfőbb célja a kármentés volna. Az is érzékelhető volt ekkor már a delegációk számára, hogy közel-keleti feladatai csaknem az összeomlás szélére sodorták a főtitkárt, így a „magyar ügyre" feltehetően sem energiája, sem invenciója nem maradt. Ez lehetett a magyarázat arra, hogy sem komoly akciót, sem bármiféle szankciót nem helyezett kilátásba.[84]

Bár ismételten felmerült, hogy a háromfős bizottság kudarca nyomán hozzanak létre a Budapesten akkreditált diplomatákból megfigyelőcsoportot,[85] a megfigyelés inkább a magyar titkosrendőrség dolga lett ekkor, akik sikerrel követték a diplomaták mozgását és informálódtak terveikről. A csoport létrejöttét azonban nem Kádár korlátozta és nem az ávó hiúsította meg, hanem az illető országok külügyminisztériumai, mert megítélésük szerint efféle tevékenység összeegyeztethetetlen a diplomáciai státusszal, és nemkívánatos precedenst is jelentene. Feladni sem akarták a magyarországi képviseleteket, ha már egyetlen ország sem szakította meg diplomáciai kapcsolatát a bábkormánnyal, amely esetleg durván reagált volna az információk továbbítására.[86]

Ugyanezek a külügyminisztériumok természetesen igen pontos és részletes beszámolókat kaptak ugyanakkor a magyarországi eseményekről, vagyis pontosan tudták, mi történt a forradalom során és a szovjet invázió után, de összegzésről, közös jelentésről nem lehetett szó. Mindezeket a dokumentumokat csak később, a különbizottság megalakulása nyomán továbbították az ENSZ-nek, és akkor is csak a főtitkár felkérésére. Az egyes követségek helyzete persze kényes volt: a szocialista országok eredendően nem vállalkozhattak effélére, Jugoszlávia képviselete „kompromittálódott", miután Nagy Imrééknek nyújtott menedéket, az olykor megingó lengyelek előzetes hozzájárulásukat adták az inváziához, a többiek pedig még határozottabban értettek egyet a bevonulással. Az „imperialista országok" képviseleteit eleve gyanakvás vette körül, ha nem éppen vádaskodás, hogy tevékeny előkészítői voltak az „ellenforradalomnak", és aktívan támogatják a rendszer ellenségeit. Valamiféle kivétel India lehetett volna, és bizonyos értelemben volt is: Kádáréknak fontos volt a „harmadik világ" véleményvezére – nem utolsósorban az ENSZ-beli szavazások miatt –, míg a forradalmárok úgy remélték: India közvetíthet az eltiport nép és Moszkva között. Amikor Bibó az utolsó kormánykoalíció nevében konszenzusos memorandumot készített, és a politikai kibontakozásra tett javaslatot, indiai közvetítéssel juttatta el Bulganyinhoz, és a különbizottság ceyloni munkatársa is az indiai ügyvivő révén kapta meg a magyarországi helyzetről szóló dokumentumot – mindkettő azután „corpus delicti" lett Bibó és Göncz büntetőügyének tárgyalásán.[87] Göncz Árpád (akit Mohamed Attaur Rahman ügyvivő „Festő" álnéven emlegetett az ávó kijátszása kedvéért) később úgy emlékezett vissza, hogy „India volt számunkra a legfontosabb partner",[88] az eseményekben kulcsszerepet játszó Rahman azonban nem kevés önkritikával idézte fel emlékiratában, hogy „nem is voltunk annyira igaz barátok, mint ahogy vallottuk".[89] Mert míg fenntartották annak látszatát, hogy a magyar ügy fontos számukra, és lépése-

ket tettek mind kormányuk tájékoztatása érdekében, mind pedig az ENSZ-megfigyelők beengedése ügyében, azért alapvetően nem hittek az eltiportak igazában, és komoly távolságtartással kezelték a vesztett ügy képviselőit: „Valamennyi javaslatuknak nagyjából ugyanaz volt az alapja. (...) Ezeket a dolgokat alig olvastuk el. Reménytelennek és elfogadhatatlannak tartottuk."[90]

Pedig a forradalmárok már korábban is úgy hitték, hogy lehet okuk bízni Indiában. Dudás József a Központi Forradalmi Tanács nevében egyenesen Delhibe táviratozta meg november 2-án Magyarország semlegességének kikiáltását,[91] de a budapesti Külügyminisztérium is kiemelt fontosságot tulajdonított Indiának, mind a forradalom alatt, mind utána. Indiát persze csak akadozva érték el a hírek, Rahman olykor Bécsen keresztül adta fel táviratait, s igen jelentős késéssel jutottak célba az információk, egyebek mellett Nagy Imre fokozódó aggodalmáról a szovjet hadmozdulatok miatt.[92] Instrukciók azonban késve vagy egyáltalán nem érkeztek Delhiből, mert maga Nehru miniszterelnök sem tudta pontosan, mi történik, így első kézből próbált tájékozódni, és a kiváló India-szakértőt, Baktay Ervint hívta meg sürgősen Delhibe. A tudóst kölcsönautón vitte el az ügyvivő a határra, ahonnan bécsi kollégája szállította tovább, s érkezése másnapján Nehru már fogadta is Baktayt. Az indológus vázolta Magyarország csalódását egyaránt a Nyugatban és a Keletben – Indiát is beleértve, ENSZ-beli szavazása miatt.[93] Nehru szinte elnézést kért a magyar tudóstól, korábban az indiai Parlamentben is magyarázkodásra kényszerült ugyanezért, kompromisszumos megoldásként később ENSZ-megfigyelők kiküldését javasolta Budapestre, de ugyanakkor – a harmadik világ számára ennél fontosabb helyszínre is – Port Szaídba.[94]

Nehru döntéseit részben magyarázza, hogy kasmíri származású volt, a vitatott és konfliktusokkal sújtott terület hovatartozásának kérdésében pedig Indiát a szovjetek támogatták, szemben a Pakisztán mellé álló amerikaiakkal. Mindez olykor felülírta mind Nehru morális érzékét, mind személyes rokonszenvét, noha az utóbbit nemcsak a politikai helyzet, de a családba szövődő magyar szál is megerősített.[95] A felemás indiai hozzáállást az is magyarázhatta, hogy a budapesti ügyvivő nem kevés viszolygással szemlélte a forradalom egyes epizódjait és szereplőit – szinte a legfontosabbakat: Kéthlyt, Tildyt és Mindszentyt, a volt arisztokrácia egyes tagjainak felbukkanásáról nem is szólva.[96] Bár lelkiismeretesen tudósított a harcokról és a deportálásokról – olykor el is túlozva azok súlyosságát[97] –, empátiája azonban nem terjedt ki a forradalmárokra a szovjet bevonulás után sem: „tengtek-lengtek – írta róluk –, várták a letartóztatásukat".[98]

Jó véleménye persze a „bábkormányról" sem volt Rahmannak, ami nem is annyira báb, inkább „szélfútta szalma", írta róluk, amelynek tagjai még „a meséiket sem hangolták össze",[99] vagyis a nyilvánvaló és inkoherens hazudozás a kezdő diplomatának is szemet szúrt. Mindennek ellenére az indiaiak tették a legtöbbet azért, hogy az ENSZ bekapcsolódhasson a válság rendezésébe, előbb indiai megfigyelőkről tárgyaltak volna, majd a közelben állomásozó rangidős indiai nagykövetet, Dzsagan Nath Khoszlát küldték Nehru személyes megbízottjaként Prágából Budapestre. Politikai érzéküket igazolta, hogy Kádár hamar fogadta az indiai diplomatát, és korai időszakának kétségbeesett őszinteségével magyarázta el, hogy az ENSZ-főtitkár látogatása kampányt indítana az ő ingatag kormánya ellen, s az

oroszok akkor őt rövid úton ejtenék.[100] Mindenki tudta, hogy Moszkvában ugrásra készen állnak a bosszúszomjas sztálinisták, akiknek támogatottsága nem volt kicsi a „testvéri" országok részéről. És bár Khoszla érvei között az is szerepelt, hogy pénz jönne a világszervezettől, továbbá Kádár időt nyerne mindezzel a konszolidáció számára, s egy hivatalos ENSZ-küldöttség „puszta ideérkezése is a magyar kormány teljes elismerését jelentené",[101] Kádár hajthatatlan maradt. Azzal is érvelt, hogy nem tudná Hammarskjöld biztonságát garantálni[102] – feltehetően tudott arról a belügyi jelentésről, ami szerint a főtitkár érkezésének hamis hírére tömegek indultak volna meg az ország minden pontjáról fogadására.[103]

Az indiai eltökéltséget pontosan érzékelteti, hogy Khoszla kudarca után K. P. S. Menon, a szovjetek barátja, India moszkvai követe érkezett Budapestre, azt a reményt keltve a legyőzöttekben, hogy „némi koncessziókat csikar ki" számukra.[104] Érkezése idején röpcédulák jelentek meg Budapesten, a városban való közlekedés során az indiai képviselet sofőrje „elkerült minden viszonylag épen maradt utcát",[105] ellenben belefutott a nőtüntetésbe, aminek óriási hatása volt Menonra. Találkoztak a munkástanácsokat vezető Rácz Sándorral, látták a sztrájk miatt álló üzemeket és hallották a kétségbeesett munkásokat – a nap végén egy letaglózott Menon tért vissza szállodájába.[106] Moszkvában ezt követően egyenesen Sepilov külügyminiszternek vetette fel a diplomata a magyar helyzet sürgető megoldását – mint ezt az ENSZ iratai is megőrizték –, egyben azt javasolta a világszervezetben, hogy Hammarskjöld ne Budapestre utazzon, hanem Moszkvába, mert voltaképpen ott tudná megoldani a magyar problémát.[107] Ez a buzgalom már sok volt a szovjeteknek, így hivatalosan közölték Delhivel, hogy ha nagykövetük nem hagyja abba illetéktelen beavatkozását a magyar belügyekbe, kérni fogják azonnali visszahívását.[108] Mert hát az események dramaturgiájához az is hozzátartozott, hogy az indiai hadsereg régóta esedékes modernizálására ekkor kérték fel Zsukov marsallt, s Bulganyin és Hruscsov látogatásával csaknem ugyanakkor nyílt új szakasz az indiai–szovjet barátság történetében, amikor Menon elborzadt a szétlőtt Budapest láttán. Az indiai katonai attasé egyébként Szerov teniszpartnere volt[109] – a geopolitikai érvek súlyosabbak, mint a morálisak, még Gandhi hazájában is.

A hatalmas szomszéd, Kína számára sem volt közömbös a magyar ügy, ahogy maga Nehru elnök mondta Kővágó Józsefnek néhány évvel később. A válság idején és nyomán Csou En-laj többször is járt Delhiben, s órákat beszéltek Magyarországról.[110] Kínára ekkoriban (Mao 1956 tavaszán hirdette meg a „virágozzék száz virág" jelszót) sokan mint a szocializmus építésének egy alternatív példájára tekintettek, ahonnan biztatást, akár támogatást is lehetett remélni. Az *Irodalmi Újság* november 2-án méltán írta Indiára és Kínára utalva, hogy Nyugat és Kelet a „mi oldalunkon" áll,[111] hiszen megjelenése előtti napon Nagy Imre és Heltai György kétórás megbeszélést folytatott Ho Te-csing nagykövettel, s a visszaemlékező Heltai szerint a távol-keleti diplomata rokonszenvezett törekvéseikkel, beleértve kilépésüket a Varsói Szerződésből. Hogy időközben Hruscsov megegyezett a kínaiakkal – az akkor éppen Moszkvában tárgyaló kínai pártdelegációval – a „magyar ügy" katonai megoldásáról, továbbá hogy a kínai követségen nem egy rákosista káder kért és kapott menedéket,[112] ekkor még nem volt sejthető. Csak a bevonulás után vált nyilvánvalóvá, hogy Peking brutálisabban lépett volna fel

a lázadókkal szemben, egyebek mellett százszor annyi kivégzést javasoltak a zendülés írmagjának kiirtása érdekében, mint amennyit Kádár hóhérai végrehajtottak.

Az ENSZ irattárában őrzött dokumentumok szerint 1957. január 10-én „szupertitkos" konferencia folyt Hruscsov és Csou En-laj között Moszkvában,[113] s onnan a kínai vezető szovjet katonai gépen érkezett Tökölre, hogy Kádárnak támogatást nyújtson. A népi Kína nem volt az ENSZ tagja, s azzal vigasztalta magyar partnerét, hogy ha kizárják Magyarországot a világszervezetből, azért ők jól meglesznek együtt odakint. A pekingi politikus szerint az ENSZ támogatta az ellenforradalmi hatalomátvételt,[114] mégpedig egyenesen az amerikai imperializmus parancsára. Hogy a kínai köpönyegfordítás a nagyvilág számára is érzékelhető volt, azt jól tükrözi egy svéd újságíró kérdése a kínai miniszterelnökhöz, hogy Nagy Imre támogatása után most miért állt Kádár mellé. A feleletül adott metafora ugyanolyan beszédes volt, mint amilyen baljós: „a szocializmus sokágú fa"[115] – bölcselkedett Csou En-laj. Ezek szerint bizonyos ágakat le lehet, sőt le kell törni.

Menekültek

Volt azonban a „magyar ügy" kezelésének egy olyan mozzanata is, amelyet az ENSZ meg tudott oldani, mégpedig példaszerűen és százezrek számára érzékelhetően. Ez pedig a menekültek drámája volt – hogy nem vált tragédiájukká, abban döntő szerepe volt a világszervezetnek.

Az ENSZ jelentései szerint 1956. október 27-ét követően érkeztek az első csoportok Ausztriába, s hogy többségük a „rend helyreállítása" után visszatért Magyarországra,[116] azt sejteti, hogy feltehetően kompromittált kommunisták, rettegő ávósok szöktek át a határon, akik számára biztonságosabbnak tűnt az ellenséges Nyugat, mint saját hazájuk. Mások közülük azonban kelet felé távoztak, róluk az ENSZ nem szólt, ahogy a levitézlett sztálinistákról sem, akik a tököli szovjet támaszpontról egyenesen Moszkvába menekültek. A kelet-magyarországi megyékből a közeli Ukrán SZSZK-ba távoztak sokan, míg például a szegedi ÁVH vezetői és családtagjaik Jugoszláviában kaptak menedéket, gondosan elkülönítve őket a menekültektől, „vendégeknek" tekintve őket.[117]

Ugyanekkor érkeztek persze meghasonlott forradalmárok is Magyarországról – mások mellett az ENSZ-vizsgálat során fontos szerepet játszó Pásztor Tamás –, és sokan indultak neki kalandvágyból, az esetleges visszarendeződéstől való félelem nyomán, vagy a feléledő antiszemitizmustól rettegve. Egy héttel a forradalom kitörése után már jelentősebb számban érkeztek menekültek Ausztriába,[118] ahonnan az osztrákok senkit nem fordítottak vissza, nem vettek őrizetbe és nem vizsgálták előéletüket. Mások azonban igen, az amerikaiak egy különös „szakértőt" alkalmaztak az ávósok kiszűrésére: a Rozmaring presszó volt pincérnőjét, a „Faraghó Jutka" fedőnévvel illetett, könnyűvérű szépséget, aki a focisták, „nehézfiúk" és persze ávósok által is látogatott lokálban szolgálta ki a férfiakat. Bécsben azt a feladatot kapta a katonai elhárítástól, a CIC-től,[119] hogy buktassa le a szökött ávósokat, ám mivel ennek dokumentumai a magyar titkosszolgálatok iratai között maradtak fenn, az érintettek feltehetően tudtak megbízatásáról.[120] A bécsi rezidentúra egyébként az egyik legaktívabb és legnagyobb volt Nyugaton, bőségesen ellátva hozzáértő tisztekkel és kisegítő személyzettel, míg Budapestről rendszeresen „telepítettek" ügynököket az osztrák fővárosba, például Szabó Miklóst, aki jelentős szerepet játszott a menekültek fogadásában, majd a strasbourgi Magyar Forradalmi Tanács létrehozásában. A „Kerekes" fedőnevű ügynök megnyerte Kéthly Anna és Király Béla bizalmát, így egyenesen a Menekültügyi Főbiztosság, az UNHCR tárgyalópartnere lett, számos egyéb funkciója mellett, amelyek közül a legfontosabb titokban maradt: hogy mindvégig a magyar állambiztonsági szervek és szovjet gazdái parancsait teljesítette.[121]

Az ávósok és ügynökök száma persze eltörpült ahhoz az áradathoz képest, amely novembertől következett, és amely próbára tette az ENSZ és a vele együttműködő szervezetek teherbírását. A sokat látott és tapasztalt Vöröskereszt, visszatekintve mindarra, ami 1956 októbere és 1957 szeptembere között történt, úgy fogalmazott, hogy ez volt a legnagyobb menekültválság egész addigi történetük során.[122] Az ENSZ hasonlóképpen érzékelte „sorsfordítónak" mindazt, amit tennie kellett, elsősorban a nem sokkal korábban létrehozott Menekültügyi Főbiztosság révén, s éppen a magyar krízis nyomán vonhatták le mindazokat a tanulságokat, amelyek későbbi tevékenységük számára irányadók voltak.[123]

De az igazi főszereplő Ausztria volt, ahol 1956-ban még 150 000 korábbi menekült nem talált otthonra, közülük 30 000 még mindig táborokban élt.[124] A kis ország anyagi erői korlátozottak voltak, amikor váratlanul szembesülni kellett

Menekülteket fogad az ICEM munkatársa a magyar–osztrák határon

a keleti határon keresztül beáradó tömeggel. Október 28-a és november 18-a között harmincnégyezren érkeztek, majd ezt követően naponta kétezren, de voltak olyan napok, amikor ennél többen.[125]

November 19-én Obez azt jelentette De Seynes-nek, hogy számításaik szerint a következő hat hónapban akár 60 000 menekült is érkezhet Magyarországról Ausztriába. Ennek költségeit megbecsülve – egy menekült egynapi ellátása 1 dollárba került – 23 millió dolláros végösszeg jött ki.[126] November 20-án Genfből Bécsbe utazott Paté, ám a helyszínre érve már meg sem merte becsülni a várható számokat,[127] s az időközben készített napi jelentések alátámasztották óvatosságát. Ezek pontosan rögzítették a menekültek érkezésének majd – amennyiben lehetséges volt – továbbutazásának adatait,[128] s az is nyilvánvalóvá vált, hogy az események minden előzetes becslést teljesen átírnak.[129]

A méreten és az áramlás intenzitásán túl volt még egy jelentős tényező: a menekültek állapota. A legdrámaibb pillanatban szovjet csapatok tüzet nyitottak a „szökevényekre", többeket megsebesítve.[130] Ekkor sokakban felmerült az is, hogy mi lesz akkor, ha a szovjetek mégiscsak átlépik a határt, és visszatérnek négyhatalmi megszállás idején elfoglalt állomáshelyeikre, hogy ellenőrzésük alatt tartsák a helyzetet? De ez a rémület sem írta felül a szolidaritást, mindenki jöhetett, és jött is. Annyi óvatosság volt csak érzékelhető, hogy a hadsereg laktanyáit nem adták át a menekültek elszállásolására, mert a válság következményeként jobbnak látták, ha katonák állomásoznak bennük.[131] És közben érkeztek a menekültek a mínusz tízfokos hidegben, a mocsaras vidéken átkelve sokszor átázott ruhában, kimerülten, éhesen, nemegyszer orvosi ellátásra szorulva, gyerekekkel és olykor idősekkel is, családtagjaikat szem elől tévesztve az út során.[132] Hogy a segítség imperatívusza feltétlen volt, de nem lehetett maradéktalan, az az ügyiratokból kiolvasható: hogy korai ilyenkor felvetni az ellátás normáit, hogy a regisztráció bonyodalmas, a koordinálás nehézkes – a humánum nem egyszer írta felül a racionalitást. A határra mozgó konyhákat telepítettek, önkéntesek teával és pokrócokkal várták a menekülőket, orvoscsoportokat és tolmácsokat alkalmaztak, és szállítójárműveket diszponáltak a közelbe, hogy folyamatos lehessen az érkező magyarok befogadása.[133]

A Vöröskereszt és az UNHCR mellett az ICEM[134] is bekapcsolódott a menekültek segélyezésébe, a legnagyobb tapasztalattal mégiscsak ők rendelkeztek, ha a világszervezethez vagy a Vöröskereszthez hasonló költségvetéssel nem is. Az ENSZ szerepvállalása valamiféle transzparenciát is jelentett, bár a világszervezet vezetői nem kívánták, hogy a szovjetek számára minden átlátható legyen.[135] Az ENSZ elemzői később négy fázisra bontották a folyamatos és nem csökkenő tömeges exodust: az első szakasz a már említett kompromittált óvatosság következménye volt, amit hamar – november 4-e után – a második szakasz másféle rémülete követett: a megtorlás, illetve a deportálások elől menekülő fiatal férfiaké. Az igazán jelentős tömegek november utolsó hetében indultak útnak, feltehetően ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy mindennek vége, s ekkorra sikerült összecsomagolni, elköszönni, embercsempészt vagy teherautót találni, véget vetni a tétovázásnak és elmenni – talán örökre. Az utolsó fázist pedig a Jugoszlávia felé még nyitott határ szabta meg, amikor a vasfüggöny ismét elzárta a Nyugatot, csak dél

felé volt nyitva még az út.[136] Az ENSZ-hez eljutottak a drámai epizódok, amikor magyar katonák gépfegyverrel kényszerítettek vissza egy húszfős csoportot osztrák területről,[137] máskor letartóztatták a „szökevényeket", és megfélemlítésként megverték vagy börtönbe csukták őket. Mindeközben a telefonvonalak csaknem zavartalanul működtek Ausztria és Magyarország között, s nemegyszer a kinti ismerősöket feltárcsázva lehetett tanácsot kérni a még nyitva levő egérutakról.[138]

Az érkezők kétharmada férfi volt, háromötödük 18 és 35 év közötti, állapították meg a statisztikák.[139] Ennek megfelelően egészségi állapotuk igen jó volt – összegezte a menekülteket a helyszínen vizsgáló WHO és Vöröskereszt –, a fogaik állapota azonban hagyott kívánnivalót maga után, így a norvég vöröskereszt egy fogorvosi kisbuszt küldött a menekültek ellátására.[140] Lelkiállapotuk azonban érthetően zaklatott volt, az anamnézisek zavart, agresszív megnyilvánulásokat is valószínűsítettek, és ilyenekre a későbbiekben sor is került.[141] És érkeztek betegek tébécével, mások pszichés zavarokkal, sokan társadalmi beilleszkedési gondokkal küzdöttek, amelyeket az idegen környezet elmélyített; őket is befogadták, kezelésükre pedig sor került, főként a skandináv országokban.[142]

Hogy a magyarországi segélyezésre szánt küldemények egy részét át kell irányítani a menekülteknek, az a Vöröskereszt számára hamar nyilvánvalóvá vált, ahogy az is, hogy az emberiség lelkiismerete számára is komoly próbatételt jelent a hazájukat elhagyó magyarok sorsa.[143] De hogy a hontalanok ne legyenek mindjárt hajléktalanok is, az szinte megoldhatatlan gondot jelentett az első időben. Bár az osztrák kormány engedélyezte, hogy az elhagyott épületeket birtokba vegyék a menekültek – egyebek mellett a híressé vált traiskircheni K. u. K.-laktanyát –, ám ezeket mielőbb lakhatóvá kellett tenni.[144] Számos épületet a korábbi megszálló erők használtak, ezek állapota igencsak leromlott, s negyedükben korábbi menekültek éltek,[145] nem éppen irigylendő körülmények között. Így az is a Vöröskereszt feladata lett, hogy Ausztria-szerte – az ország belsejében is – táborokat hozzon létre, hogy a határ menti területek szálláshelyei alkalmasakká váljanak a továbbiakban érkező menekültek fogadására. Az ENSZ közreműködése nyomán előre gyártott házak érkeztek Ausztriába,[146] de panziókban, iskolákban, szanatóriumokban és számos egyéb helyen kellett ideiglenes szállást létesíteni. Egy-egy tábor működtetéséért egyes nemzetek vöröskeresztes csoportjai voltak felelősek: finnek, britek, kanadaiak, svédek, és még több mint egy tucatnyian, a Liga egységes irányítása alatt. A dokumentumok szerint 1957 márciusában volt legnagyobb a nyomás, amikor ötvenezer a legkülönfélébb társadalmi rétegekből, vidékekről származó, eltérő igényekkel és mentalitással bíró embernek kellett egyszerre helyet és ellátást biztosítani. Később fontossá vált, hogy a továbbutazásra és letelepítésre való várakozás hosszú hónapjai alatt valamiféle elfoglaltságot találjanak a menekültek számára: voltak, akik dolgozni kezdtek a közeli üzemekben vagy a földeken, az asszonyok egy része a gyerekekre vigyázott a táborokban, idővel az adminisztrációt és a rendfenntartást is a táborlakók végezték, s ennek megfelelően pluszjuttatásban részesültek: cigarettában, élelmiszerjegyben, olykor pénzben.[147] 1957 nyaráig tartott a kényszertáboroztatás, ezalatt sikerült százhetvenolcvanezer embert továbbirányítani és letelepíteni, ez pedig rendkívüli teljesítmény volt, a maga nemében páratlan.

A menekülteket továbbszállító autóbuszok sorakoznak Mosontarcsa (Andau) faluban

A Vöröskereszt másik fontos feladata – mandátuma szerint is – a családegyesítés volt, hiszen sokan szakadtak el egymástól már az indulás során, olykor útközben vagy a határátkelés megpróbáltatásai nyomán, netán már az „idegen" világban. A családtagok felkutatása, a hozzátartozók azonosítása nem volt könnyű feladat, hiszen a menekültek sokszor papírok nélkül érkeztek Ausztriába, nem beszéltek idegen nyelvet, megviselték őket a megpróbáltatások. Elvileg az első menedéket nyújtó országban kellett volna biztosítani a családegyesítést, ám a gyakorlatban ez nem ment könnyen.[148] Részben azért, mert sietve tovább kellett utaztatni a menekülteket, hogy legyen hely az újonnan érkezőknek, másfelől pedig az sem volt biztos, hogy oda érkezik a menekült, ahova irányították. Különleges nehézségeket jelentettek a nagy számban érkező gyerekek, akik olykor egymaguk jöttek, néhányan szöktek a családjuktól, másokat szüleik küldtek, s olyan is volt, akit egy kis cédulával vagy táblácskával felszerelve indítottak a nagyvilágba, rajta azzal a kéréssel, hogy küldjék tovább a gyereket: ismerőshöz, rokonhoz, valamiféle szervezethez – a „szabad világ" legkülönfélébb tájaira. És voltak a fiatalkorúak, a „pesti srácok", akik okkal féltek a megtorlástól, kamaszok voltak, hősök, vagányok; és persze súlyosan traumatizáltak.

Mindezt tovább nehezítette, hogy a menekültek nyilvántartásba vétele sokszor rendkívüli nehézségekkel járt, az első időben – a tömegek megindulásakor – pedig szinte lehetetlen volt. November 13-án a Menekültügyi Főbiztosság és a határon dolgozó szervezetek megbeszélést tartottak, érzékelve, hogy az osztrák hatóságok nem tudnak megbirkózni a regisztráció feladatával.[149] November 20-án koordinációs bizottság ült össze Genfben a magyar menekültek ügyében, de még ekkor is bizonytalannak tűnt, hogy valamennyi érintett szervezet képviselteti-e magát, hiszen a helyzet nem Svájcban, hanem a magyar–osztrák határon volt drámai, ott volt teendő elsősorban. Később egy telexértekezleten is megvitatták, miként lehetne követni az egyszerre rendkívül intenzív, ugyanakkor rendkívül spontán folyamatot, ha koordinálni egyelőre nem is tudták.[150] Az ENSZ szakosított szervezete még 1957. január 17-én is a szisztematikus működést tartotta volna a legszükségesebbnek,[151] ami arra utal, hogy október vége óta – vagyis csaknem három hónapja – ez nem jött létre. A dokumentumok szerint február végén állapodtak meg a legfőbb érintettek: az osztrák kormány, az UNHCR és a Vöröskereszt a magyar menekültek fogadásának, ellátásának, nyilvántartásba vételének és továbbküldésének menetében, lebontva a felelősségi köröket, egyes szervezetekhez rendelve a feladatokat és pénzeket, s mindezek során összehangolva erőfeszítéseiket.[152] Az oroszlánrész ismét a Vöröskeresztnek jutott, számos tábor fenntartását, működtetését vállalta magára, amelyeket a Menekültügyi Főbiztosság csupán ellenőrizni tudott, illetve anyagilag támogatni, s ennek nyomán figyelemmel kísérni, hogy a pénzt megfelelően használták-e fel.[153] A negyven táborban közel ötvenezer ember élt rövidebb-hosszabb ideig, és éppen a menekültek folyamatos „mozgatása" tudta elejét venni annak, hogy ne terheljék túl a táborok kapacitását, vagyis egy időben ne legyen ötvenezernél több menekült Ausztriában. Olykor határa volt a táborlakók türelmének is, és ha ez elfogyott, mert nem volt út előrefelé, akkor következett a kétségbeesett hátrálás, haza – nem egyszer tragikus következményekkel. Hiszen megszólaltak a kádári propaganda hamis szirénhangjai is, amnesztiát kínálva mindazoknak, akik hazatérnek – csak éppen ennek utóbb folyamatosan módosuló feltételeit mulasztották el közzétenni.

Mód Péter nagykövet már 1957. január 15-én hivatalos ENSZ-dokumentumként körözte a tagországok között, illetve az UNHCR-nek címezve az Elnöki Tanács rendeletét, amely szerint amnesztiát adnak mindazoknak, akik március 31-ig hazatérnek, velük szemben semmiféle eljárás nem indítható sem az illegális határátlépés miatt, sem pedig azokért a fegyveres „eseményekért", amelyekben októbert követően részt vettek, sőt a repatriálás megkönnyítése érdekében megóvják otthonukat, továbbá személyes javaikat.[154] Ugyanekkor Ausztriában „Hazatelepítési Bizottság" kezdte meg működését (amit más dokumentumban sokatmondóan „Hazahozatali Bizottságnak" is neveztek), ennek keretében vérbeli ávósok, Csáki Sándor és Esztergályos Ferenc csábították volna vissza a „szökevényeket". A „hazahozók" azonnal megsértődtek, amikor az osztrák belügyminisztérium és az UNHCR képviselői is velük tartottak a táborokba, noha a hatóságok az ő testi épségüket féltették; „Tod für Kádár" volt olvasható az őket fogadó transzparenseken, mintegy a hazatérés feltételeként.[155] Ebben az időben – sokatmondóan – a külföldnek szánt dokumentumokban „absconder"-re (szökevény) javították a „refugee"-t (menekült),[156] a külügyi apparátus számára pedig rövidesen egyértelművé tették, hogy az amnesztia „csak a szökés tényére vonatkozik",[157] az „ellenforradalmi tevékenységre" már nem. A sztálinista belügyi apparátus még ezt az utat is tovább szűkítette: a Politikai Nyomozó Főosztály „adatai szerint az ellenséges hírszerzőszervek felhasználják a büntetlen hazatérés lehetőségét, és ügynökeik egy részét ezen az úton küldik be az országba", így az amnesztia nyomán hazatérőket nemsokára belügyi ellenőrzés alá vonták, a közkegyelmet

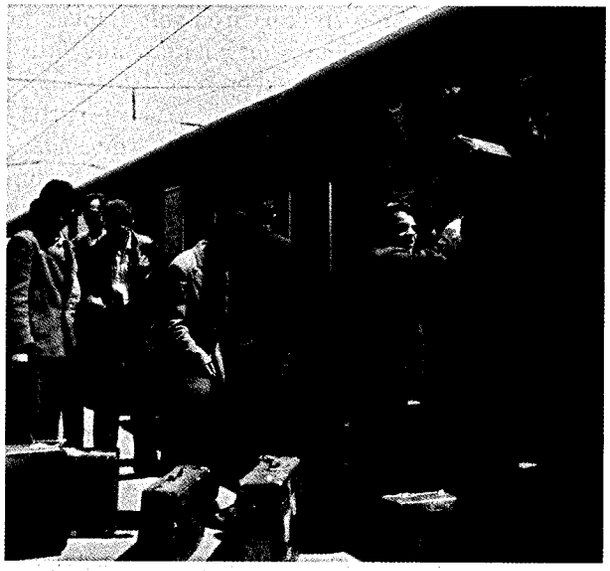

Franciaországból és Nyugat-Németországból visszatérő fiatalkorú „disszidensek" érkezése a Keleti pályaudvarra, 1957. június 16-án

felülírta az egyéni elbírálás. Sokakat lakhelyelhagyási tilalommal tartottak szem előtt, másoktól elkobozták igazolványukat, illetve minden egyebet, amit – gyanús módon – hazahoztak, beleértve a még Bécsben vásárolt narancsot is. Akik pedig korábban visszatértek, esetleg éppoly illegálisan, mint ahogyan távoztak, azokat utólag ellenőrizték, hiszen a tiltott határátlépés újabb bűncselekménye tetézte a korábbit, így többségüket a parancs szerint „feldolgozás alá kell vonni".[158]

A menekültlét pszichózisa nem jelentett kisebb megpróbáltatást, mint mindazok a gyakorlati gondok, amelyekkel ismeretlen környezetben, kiszolgáltatottan, egy teljesen bizonytalan jövő előtt szembesülni kellett. A menekültek között szisztematikusan terjesztett rémhírek pedig nyugati kizsákmányolásról szóltak, a lányok prostitúcióra kényszerítéséről, és különféle előítéletekről mind a magyarokat, mind a kommunista országokból érkezőket illetően; s mindezekre a befogadó országok olykor rá is szolgáltak: Törökországból, Írországból, a Dominikai Köztársaságból tömegével távoztak a csalódott vagy éppen kétségbeesett menekültek. Még Angliából is ezerháromszázan tértek haza a huszonegyezerből, míg hatezren sietve továbbálltak a tengerentúlra – a bányavidékeken nem szívesen fogadták az olcsó magyar munkaerőt. Az integráció nehézségeit továbbá sokféle érdeksérelem súlyosbította, volt olyan, hogy a „pesti srácok" lányok miatt verekedtek össze brit riválisaikkal, de az is előfordult, hogy a kommunista párt irodáját törték össze.[159] A konzulátusokon a lélektanban is járatos ávósok órákon át győzködték a meghasonlott „disszidenseket" a hazatérésről, s ilyenkor nem került szóba, hogy a hátrahagyott cím nélkül távozó szökevények minden vagyonát elkobozhatják,[160] hogy a büntetés formája a katonai behívó is lehet; s a menekültek között elterjedt, hogy két hazatérőt huszonnégy órán belül felakasztottak.[161] De erős volt a honvágy, és voltak hazai sikertörténetek is, ráadásul a kádárista propaganda minden történetet kiszínezve bocsátott közre.

Az ávó figyelme akkor sem lanyhult, amikor külföldön kellett nyomon követni a „népköztársaság ellenségeinek" útját, a rezidentúrákon túl a követségi apparátus is ezt szolgálta, és természetesen „fedésként" mindenre alkalmas volt a Magyarok Világszövetsége. A menekültekről vezetett pontos nyilvántartás a Belügyminisztérium gondozásában hat vaskos kötetet töltött meg,[162] igen részletes – és szigorúan titkos – adatok szolgáltak alapjául azoknak a statisztikáknak, amelyek hiteles képet adtak a „disszidensek" társadalmi helyzetéről, foglalkozásáról, életkoráról, egykori lakóhelyéről; így a magyar hatóságok a legátfogóbb információk birtokában voltak a hiányzó kétszázezerről.

A forradalom után a hírszerzés és a politikai rendőrség egyik fő „csapásiránya" a hirtelen felduzzadt és vérfrissítése, illetve friss történelmi tapasztalatai révén újra aktivizálódott emigráció volt, amelybe már korábban igen mélyen beépültek. Bár a forradalom idején némiképp szétesett a „hálózat", de az újjászerveződő titkosszolgálatok, a kiépülő csoportfőnökségek és az újradefiniált prioritások újabb lendületet adtak a munkának. A tizenkét legfontosabb követségtől 1957 áprilisában Szarka Károly már részletes jelentést kért a látókörükben levő disszidensek politikai orientációjáról, tevékenységéről és a korábbi emigrációhoz fűződő kapcsolatáról.[163] Az egyik legfontosabb lehetőség az ávó számára ugyanis a régi és új emigráció közötti feszültség növelése volt, olykor akár a kölcsönös rágalmazásig, politikai alapon történő szembefordításig és kenyértörésig, amiben a titkosszolgálatok – ügynökeik révén – jelentős sikereket értek el.[164] Hiszen a „régi" emigrációban jócskán voltak nyilasok, fasiszták, kompromittálódott politikusok, akiket ugyancsak aktivizáltak a forradalmi események, az újban pedig kommunisták, forradalmárok, baloldaliak; és persze a rendszer különféle „ellenségei" is, eltérő múlttal, szándékokkal és tapasztalatokkal. A forradalom szűk két hete, és azt követően az ellenállás napjai egyesítették a legkülönfélébb csoportokat, amelyek azután nemcsak széthullottak, hanem – mint vereség után szokás – nemegyszer szembe is fordultak egymással.

A friss emigrációról az ávó bőséges információval rendelkezett, amit adott esetben használni is tudott. Vezetőik között ugyanis sokan voltak börtönviseltek, s az eljárás során keletkezett iratok, a vizsgálat során tett vallomásaik, a kínzással kicsikart beismerések, adott esetben a beszervezési nyilatkozatok mind a kezükben voltak, és ez komoly muníciót jelentett későbbi intrikáikhoz, aknamunkájukhoz, az emigráció bomlasztásához. A régebbi emigránsok realitásérzéke felemás volt, így például Amerikában szövetséget hoztak létre Dél-Magyarország (értsd: a Vajdaság) felszabadítására, de másutt is politikai erőt jelentett a revans vágya. A Magyar Bajtársi Szövetség, és vezetője, Zákó András olyan mértékig kompromittálódott a világháború idején, hogy az még a CIA-nak is sok volt, pedig az amerikai titkosszolgálat komoly káderhiányban szenvedett.[165] A „régi rendszer" emigráns politikusainak zöme különféle bizottságokba, szövetségekbe és egyesületekbe tömörült, s ezekből nem kis idegenkedéssel szemlélték a most bezúduló hősöket. Nemcsak azért, mert anyagi támogatásukat láthatták veszélyben, hanem mert beárnyékolták őket a friss menekültek tettei (amelyek távozásuk óta sokszor egyre hősiesebbek lettek[166]), hiszen amazok forradalomban és a szabadságharcban vettek részt, vagyis nem egy vesztes háború vagy egy kommunista puccs sodorta

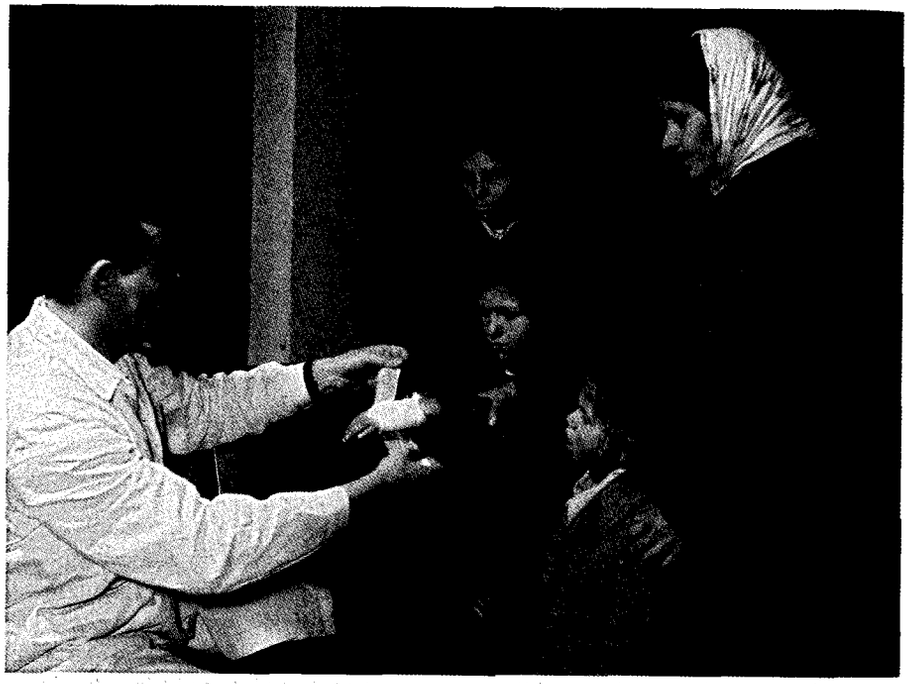

A nyilvánvalóan propagandacélokat szolgáló sajtófotón Magyarországra hazatérő emigránsokat részesítenek orvosi ellátásban a hegyeshalmi határállomáson, 1957 novemberében

őket Nyugatra, mint elődeiket, hanem egy elnyomó, idegen hatalom támadása, amely a vérüket vette volna.

Sokakat Nyugaton is elért az ávó hosszú keze, és a hazatértek közül még többen váltak, akarva-akaratlanul is, a politikai rendőrség hírforrásaivá. Kihallgatási jegyzőkönyveik, a rájuk állított ügynökök beszámolója, leveleik felbontása, telefonjuk lehallgatása éppolyan fontos volt, mint esetleges beszervezésük, ha büntetlenségük áraként vállalták az együttműködést. A Belügyminisztérium gazdag anyagot gyűjtött össze a határátlépésekről, a táborokban szerzett tapasztalatokról, a disszidált társak sorsáról, a segélyszervezetekről, benne az ENSZ-ről és az UNHCR-ről. Meg voltak győződve arról, hogy a jótékonysági szervezetek „voltaképpen csak fedőszervek,"[167] így az „ellenforradalom" folytatását látták a segélyakciókban, a menekültek támogatásában, elhelyezésében, a nemzetközi szolidaritás megannyi megnyilvánulásában. Tevékenységükhöz minden jogi lehetőséget felhasználtak, így kérték egyebek mellett a Vöröskereszt nyilvántartását a menekültekről a családegyesítés becsületesnek hangzó szándékával, amire a gyakorlatban a Kádár-rendszer semmiféle hajlandóságot nem mutatott.[168]

Természetesen a hidegháború eközben is folytatódott, és akarva-akaratlanul ennek egyik frontjává vált a menekültkérdés. Minden jó szándék és a szolidaritás megannyi megnyilvánulása mellett komoly támogatást jelentettek a nyugati országoknak a magyar menekültek és „poggyászuk", amit magukkal vittek új hazájukba is: tudásuk, tehetségük, szorgalmuk – és az ottani titkosszolgálatoknak is kapóra jött a sokféle bizalmas információ, amit nyíltan vagy burkoltan megszereztek tőlük. Az Egyesült Államok az egyik legvonzóbb célpont volt a magyar menekültek számára, továbbá a legnagyvonalúbb támogató, és befogadóként is az egyik legfontosabb állam.[169] A Camp Kilmer táborban a Fegyveres Szolgálatok Foglyokkal Foglalkozó Hírszerző Bizottsága „történeti és statisztikai felmérő csoportot" hozott létre, amely a frissen szabad földre érkező, és továbbjutásukra váró menekültek között „felméréseket" végzett. Szociológiai és Technikai Kutató Egységük a nap 12–14 órájában dolgozott, összesen 200 fővel, amiből egyszerre hatvanat „vetettek be". Az oda érkezett 32 ezer magyar menekültből hatezerrel 3200 interjút készítettek, ebből 1500 hírszerzési jelentést állítottak össze, amelyhez sok száz dokumentumot csatoltak, a CIA nagyobb hasznára.[170] A szervezet számára azért jelentettek a magyar menekültek komoly hírszerzési potenciált, mert első kézből kaphattak információt a vasfüggöny mögötti helyzetről, különös tekintettel annak katonai, gazdasági és kulturális sajátosságaira. A hírszerzők azonban mindvégig szigorú „fedésben" végezték munkájukat, nehogy lelepleződjön az, amit a magyar titkosszolgálatokon kívül talán senki nem feltételezett volna a szabad világ vezető hatalmáról.

Míg a magyar menekültek akarva-akaratlanul az amerikai titkosszolgálatok segítségére voltak, addig azok a „kelet blokkból" való diplomaták, akik számottevő

Magyar bevándorlók fogadása Camp Kilmerben

információval rendelkeztek az ENSZ behálózásáról, még mindig nem kaptak lehetőséget bizonyítékaik feltárására. Bang-Jensen feltehetően ismételten találkozott velük a világszervezet épületének folyosóin, amíg New Yorkban voltak – majd egyszer csak nem találkozott velük többet. Mindkettő arra indította a dán ENSZ-alkalmazottat, hogy ismét felkeresse James Barcót. Az amerikai ENSZ-delegáció tagja előbb kitérő választ adott, végül lépett: jelentést írt Bang-Jensen közléséről, egyes források szerint a nevüket is leírta,[171] ami még komolyabb könnyelműségnek tűnhet, túl azon, hogy megtörte ígéretét. Az első kapcsolatfelvétel – 1956 novembere – óta hónapok teltek el, de sem akkor, sem azóta nem történt semmi. Legalábbis New Yorkban és Washingtonban nem – hogy Moszkvában történt-e, az még nem tudható. Mindez csak évekkel később tűnt fel Washingtonban,[172] s amikor ezt a különös mozzanatot is érintő vizsgálat indult, akkor James Barco eskü alatt vallotta, hogy Bang-Jensen ezen túlmenően nem mondott neki semmit.[173] A titkosszolgálatok távolról követték az eseményeket, de nyomozás nem kezdődött, ahogy a veszedelmes információ megerősítésére vagy cáfolására semmi kísérlet nem történt, hanem Bang-Jensen „kartotékját" vették elő, hogy minden rendben van-e vele. Később ugyanezt tették a washingtoni Külügyminisztérium kérésére.[174]

A kommunista befolyásszerzés és propaganda számára volt még egy kiaknázható lehetőség a menekültválság során: a gyerekek története. Hogy hány gyerek indult neki a nagyvilágnak 1956 őszén és kora telén, és találta magát egyszerre idegen környezetben, elveszetten, szülők és segítők nélkül, a hatalmas sodródásban kallódva; vagy hány szökött meg otthonról, nevelőintézetből, kollégiumból, kétségbeesetten vagy kalandokat hajszolva, ma már aligha állapítható meg pontosan.[175] A magyar hatóságok ügyükben azonnal felvették a kapcsolatot az egyébként ellenségesnek tekintett „fedőszervekkel", mind az ENSZ-szel, mind a Vöröskereszttel.[176] Kiemelt fontosságot tulajdonítottak hazahozataluknak, részben humanitárius szempontból, részben propagandaszándékkal, hiszen itt jogilag egyértelmű helyzet volt: a nemzetközi egyezmények a kiskorúak hazaküldésére kötelezték a befogadó országokat. Ugyanakkor Genfben és New Yorkban is aggályokat keltett a meghirdetett amnesztia felemás volta, a magyarországi hírek és az alkalmazott retorika ellentmondásai, főként pedig annak aszimmetriája, hogy Budapesten „egyirányú utcát" jelöltek ki a családegyesítésre: hiszen ez csak a hazatelepítés (vagy „hazahozatal") formáját ölthette, kölcsönösségről nem lehetett szó, emberi jogokról még kevésbé.

A magyar propaganda ebben fáradhatatlan volt és olykor sikereket ért el: a kanadai nőszövetség már 1957 januárjában levéllel fordult az ENSZ főtitkárához, amelyben továbbították a magyar anyák kétségbeesett üzenetét – a Magyar Nemzeti Nőtanács hangján –, hogy „küldjék haza a fiainkat",[177] az anyai szolidaritás felülírta a politikait. Mód Péter állomáshelyére érkezve írt memorandumot a gyerekek ügyében, és tett közzé számos könyörgő levelet a magyar szülőktől, hogy juttassák haza külföldre sodródott, oda „csábított" vagy szökött fiaikat és leányaikat.[178] A levelek jó része feltehetően hiteles, több közülük eredetiben is megmaradt a feljegyzés mellékletében, így pontos lakcím, név és egyéb adatok hitelesítik a kérést. És bár olykor érezhető volt a szülők szavain átsugárzó kádári propaganda

hangja, néha talán sejthető kényszer, amely a levelet íratta, de a személyes aggodalom azért ezeken a sorokon is átsüt.

A kérések nyomán több tanácskozást tartott az UNREF, amelynek negyedik ülése az 1957. január 28-án kelt jegyzőkönyv szerint – ami az ENSZ Közgyűlés dokumentumai között fennmaradt – kitért azokra a gyerekekre, akiket a szülők indítottak útnak, kis táblácskával vagy cédulával a nyakukban vagy kezükben, hogy hova is kellene eljutniuk. Itt a helyzet morálisan egyértelmű volt, akárcsak jogilag, de a kettő ellentmondott egymásnak. Sok kiskorút küldtek vissza Magyarországra, a nagyobbak közül azonban azokat is alaposan kikérdezték, akik önszántukból tértek volna vissza, hogy csakugyan saját döntésükről van-e szó, és nem valamiféle nyomásgyakorlásnak vagy egyenesen zsarolásnak engedtek.[179]

A Vöröskereszt minden egyes esetben kapcsolatot keresett a szülőkkel,[180] és lehetőség szerint megkérdezte a gyerekeket is a hazatérésről. Egyfelől jogi kényszerpályán mozgott – a kiskorúak esetében nemigen volt mérlegelésnek helye –, másfelől és alapvetően kétséges volt, hogy akkor jár-e el helyesen, ha követi a jogot. Mindezek nyomán a magyar hatóságok többször tiltakoztak a hazatérés megakadályozása miatt, s éppen ők szóltak fenyegetésről, megfélemlítésről, zsarolásról és hamis ígéretekről. A propagandisták azután ezt szorgalmasan kiegészítették gyerekmunkával, prostitúcióval, sőt: emberkereskedelemmel, s fantáziáltak a kényszerítés különféle változatairól, amit sajnálatosan olykor megerősített egy-egy rettenetes – és valóságos – példa.

A Menekültügyi Főbiztosság és a Vöröskereszt ugyanekkor több határozott kísérletet tett a nyugati oldalon történő családegyesítésre, hiszen a menekülő szülők olykor hátrahagyták gyerekeiket, abban a reményben, hogy a nemzetközi jog szerint leszármazottjaik majd követhetik őket. Volt, hogy mérlegelni sem tudtak: a pánik, a félelem vagy a kétségbeesés nem jó tanácsadó, rohantak, mindent hátrahagyva az ismeretlenbe. De hát a távollét fájdalmas lehet, a csonka család élete a vasfüggöny nyugati felén sem maradéktalanul boldog. Amikor a segélyszervezetek érdekükben az ENSZ főtitkárához fordultak, utalva az emberi jogok Alapokmányban rögzített feltétlen érvényességére, a lakonikus válasz mindössze annyi volt, hogy a főtitkár „nincs abban a helyzetben, hogy hivatalosan eljárjon".[181]

Kérdéses, hogy mindez esetleg az ENSZ szakosított szervezete, az UNICEF feladata lehetett volna, amelyik a gyerekek érdekében intenzíven kapcsolódott a segélyezésbe, képviselője pedig 1957 márciusában 700 000 dollárnyi adománnyal érkezett Budapestre. Hogy a főtitkár kapcsolata jó lehetett a kormánnyal, arra utal, hogy onnan Prágába, Varsóba, majd egyenesen Moszkvába utazott, a jelentés szerint a „hozzájáruló országok"[182] felkeresése céljából. Ez pedig azt sejteti, hogy ezek az országok legalább a gyerekek megsegítését elképzelhetőnek tartották az ENSZ-en keresztül, míg mindenféle más segélyt szigorúan a „testvériség" alapján folyósítottak. De hogy a családegyesítés oly fontos problémáját felvetette volna a magyar vagy szovjet fővárosban, annak az iratokban nincs nyoma.

A gyereksegélyezés végrehajtója és motorja nagy részben ismét csak a Vöröskereszt volt, noha mandátumának teljes körű érvényesítésében kudarcot vallott. A hozzátartozók felkutatása nyomán a kapcsolatteremtés ugyan létrejöhetett, de a családegyesítés többnyire elmaradt,[183] éppen az, ami a nem oly régen befejező-

dött háború után a szervezet egyik legfontosabb feladata és legsikeresebb akciója volt. Az 1956-os magyar forradalom utótörténete mindezt tragikusan felülírta.

A magyarországi propaganda nem takarékoskodott a rágalmakkal, a menekültek sorsának „nyomon követése" során kiragadták, felnagyították és általánosították azokat az epizódokat, amelyek a távozók sorsát megnehezítették. Amíg mindez a neosztálinista propagandát szolgálta, addig része volt a rágalomstratégiának, és legfeljebb félelmet vagy undort kelthetett, de amikor megpróbálták valamivel alátámasztani, netán bizonyítani, akkor már diplomáciai jegyzékek és hivatalos ügyiratok lettek belőlük, a borzalmas retorika egyszerre szembesült a valósággal és ebből többnyire nem jött ki jól.

Persze voltak szomorú epizódok: félrevezetés, kizsákmányolás, megtévesztés, amelyek példái az ENSZ-iratokban is bőségesen szerepeltek.[184] Voltak kiszolgáltatott, nyelvet nem beszélő, kapcsolatokkal nem rendelkező magyarok távoli bányák mélyén, forró ültetvényeken, futószalagok mellett a gyárakban, többen estek áldozatul ügyeskedéseknek, manipulációknak, gazembereknek. Sokukat nem kímélte meg a sors mindattól, ami azokat fenyegette, akik egy ismeretlen országba, gyatra nyelvtudással, traumatizáltan és elcsigázva érkeztek. De arányait tekintve mindez eltörpült a szolidaritás és segítségnyújtás nagyszerű példái mellett,[185] ami a magyar ötvenhatos menekültek beilleszkedését olyan sikertörténetté tette, amely egyedülálló volt a huszadik században, hiszen sem a háború előtti, sem alatti vagy utáni menekültek nem találkoztak hasonlóan tevékeny együttérzéssel és segíteni akarással. Mindezzel együtt Mód nagykövet a világszervezet elé tárt egy sor történetet az objektivitás látszatával és a sérelmek általánosításának igényével, amely a menekültek borzalmas sorsáról szólt.[186] Mindezt azonban a magyar ENSZ-képviselő balszerencséjére azonnal kivizsgálták az érintett országok hatóságai, és amit kellett, azt orvosoltak, és mindent nyilvánosságra hoztak. Az osztrák ENSZ-nagykövet hat oldalon keresztül adta pontos és dokumentált cáfolatát a Mód által „dokumentált" rágalmaknak, egytől egyig tényszerűen bizonyítva megalapozatlanságukat vagy egyenesen légből kapott voltukat, megemlítve végül, hogy milyen különös, hogy éppen az ENSZ-határozatokat semmibe vevő magyar hatóságok fordulnak vélt sérelmeikkel a világszervezethez. Az pedig még különösebb – folytatta –, hogy a magyar kormány egyetlen köszönőszót sem talál arra, hogy százhetvenezer honfitársuknak mégiscsak menedéket és ellátást biztosított Ausztria.[187] A másik ügyiratban érintett britek ugyancsak kivizsgálták és cáfolták a vádakat, míg Őfelsége kormányának nevében „meglepetéssel" érzékelték, hogy éppen azok a magyar hatóságok, amelyek folyamatosan megsértették az emberi jogokat (mely jogsértések miatt százezrek távoztak az országból), azok most helyénvalónak tartják ugyanezeknek a jogoknak a számonkérését, más országokon.[188]

A rengeteg személyes történet azután táblázatokba rendeződött, és arctalanul összegződött,[189] ahogy a menekültek továbbutaztak a befogadó országokba. A számok nyelvére fordították a hatalmas erőfeszítést és így mutatták meg sikerét: tíz hét alatt százezer magyart tudtak Ausztriában fogadni, majd onnan továbbjuttatni 28 országba, ez pedig rendkívüli logisztikai és diplomáciai virtuozitást követelt. Nem szólva arról, hogy nem kívántak bárkit bárhonnan és bárhol befogadni, miközben a menekültek is szerették volna érvényesíteni prioritásaikat.[190] Az sem volt

lényegtelen – olykor nagyon nem –, hogy mindez mennyibe került és ki viselte a költségeket, amelyek igencsak tetemesek voltak.[191] Az anyagiak folyamatosan szerepet játszottak, olykor éppen „meghatározó tényezővé" váltak a menekültek sorsának alakításában, de akármennyi nehézséget támasztott is a finanszírozás, érezhető volt, hogy ez a probléma megoldható, ha nehezen is,[192] szemben azokkal, amelyek nem voltak orvosolhatók. És akkor már az is látszott, hogy valamiként véget fog érni a válság, vagy inkább átadja helyét új válságoknak, de már más nagyságrendben és más területen, mintegy globálisan „elosztva" azt, ami korábban gócként felgyűlt.

Törvénysértő törvényhozó

Az egyik legjelentősebb válságra időközben mintha az idő adta volna meg a választ: a törvényességére. Hiszen a Nagy Imre-kormány legitimitását a szovjetek sem vitatták: miért kezdtek volna egyébként hivatalos tárgyalásokat velük? A moszkvai „válságkezelés" terve és annak nyomán a Tito marsallal Brionin megírt forgatókönyv kitért erre a kérdésre, mégpedig úgy, ahogy hónapokkal később Dobrivoje Vidić külügyminiszter-helyettes megfogalmazta: a jugoszlávok „arra törekedtek, hogy megkönnyítsék a Nagy Imre-kormány likvidálását", hiszen ezt ígérték meg a szovjeteknek, a miniszterelnök lemondásának kicsikarásával.[193] A tervek eleinte ennek megfelelően alakultak: Szántó Zoltán november 3-án kért menedéket a jugoszláv követségen az MSZMP szűkebb vezetése számára a várható „pogromok" elől (különös terminológia), és még aznap igenlő választ kapott Belgrádból.[194] Ennek nyomán jutottak el a Nagy Imre-kormány tagjai és fontosabb munkatársai – családtagjaikkal együtt – a képviselet épületébe, a követség munkatársainak hathatós segítségével. Hruscsov és Tito megegyezésében az is szerepelt, hogy mindenféle „külső tevékenységet" meg kell akadályozni a csoport tagjai számára, így a telefonokat kikapcsolták, Szántó nem vehette fel a kapcsolatot a lengyelekkel, és biztonság kedvéért a szovjet belbiztonsági szervek körülzárták a követség épületét, amelybe olykor be is lőttek.[195] Az izoláció olyan tökéletes volt, hogy egy beteg gyerekhez is csak a szovjet követség hozzájárulásával engedtek orvost.[196]

Odabent pedig „tárgyalások" kezdődtek Nagy Imrével, nem utolsósorban azért – mint ezt a magyar külügyi iratok gondosan rögzítették –, hogy lemondatásával megakadályozzák, hogy Kéthly Anna érvényes mandátummal rendelkezzen az ENSZ Közgyűlése előtt.[197] A tárgyalók nem tudták, ahogy a szovjetek és Kéthly sem, hogy erre amúgy sem volt esélye a politikus asszonynak, az ENSZ működése ezt nem tette lehetővé, hiszen az ülésteremben helyet foglaló ávós Nagy Imrétől rendelkezett érvényes mandátummal. A jugoszláv követségen folyó tárgyalások során ekkor még fontos volt, hogy Nagy Imre vonja vissza azokat az intézkedéseit, melyek nem kompatibilisek a moszkvai – és belgrádi – nézetekkel: a többpártrendszert, a semlegességet, a szovjet csapatok távozásának követelését. Cserébe felajánlották neki, hogy nem lesz megtorlás – de hát nem vonta vissza, nem hátrált

és nem ismerte el a Kádár-kormányt; és lett megtorlás.[198] Gheorghiu-Dej felajánlotta, hogy Romániában mindannyiuk számára „szabad életet" biztosítanak,[199] bármit jelentsen is ez a romániai szabadság, amivel önszántukból azonban nem kívántak élni. Közjogi és politikai jelentőségük tudatában, a még mindig törvényes kormány tagjaiként azonban november 15-én kompromisszumos javaslatot küldtek Kádárnak, amitől azonban volt minisztertársuk lépett vissza – hogy menynyire a saját akaratából, az persze kérdéses, hiszen még a jugoszláv kormánnyal is csak a belgrádi szovjet követségen keresztül vehették fel a kapcsolatot a magyar politikusok.[200]

A helyzet megoldását az sem könnyítette, hogy Kádár hosszabb ideig nem fogadta a közvetítésre vállalkozó jugoszláv követet,[201] így vezető külügyi tisztviselőknek kellett Belgrádból Budapestre utazniuk, akikkel a november 20-ról 21-re virradó éjszakán végre megállapodtak a Nagy Imre-kormány tagjainak hazatéréséről. Ennek részleteit Münnich dolgozta ki[202]; amit azonban a szovjet állambiztonság tisztjei „dolgoztak át", minden bizonnyal Münnich egyetértésével, így lett a nehezen kialkudott kompromisszumból brutális emberrablás. Ezzel pedig a „legitimitás" történetének új fejezete kezdődött.

November 19-én nyugati diplomaták úgy ítélték meg, hogy „szükségtelen és idő előtti" volna a Kádár-kormány elismerése[203]; amit csaknem ugyanakkor „de facto" megtett az ENSZ, amikor szólni engedte a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány képviseletében sietve New Yorkba érkező Horváth Imrét. A budapesti brit követ finoman „ízléstelennek" nevezte ezt a fura legitimálást, a főváros hangulatát jól érzékelve tudatta feletteseivel, hogy Horváth az ENSZ-ben senki mást nem képvisel, mint önmagát, egy maroknyi sztálinistát és persze Moszkvát.[204] A brit Munkáspárt még januárban is azt javasolta, hogy ne Kádárt ismerjék el, hanem Kéthlyt,[205] és ha ez kenyértöréshez vezet, akkor akár szakadjanak meg a diplomáciai kapcsolatok a hatalom bitorlóival. December 12-én az amerikai Külügyminisztérium vezetői is elgondolkodtak azon, hogy kezdeményezzék a magyar bábdelegáció ENSZ-mandátumának visszavonását, vállalva ennek minden következményét, ami azonban nemcsak a diplomáciai kapcsolatok megszakítása lehet, hanem a segélyezés megnehezülése vagy ellehetetlenülése is, ezt pedig a túszul ejtett lakosság szenvedné meg.[206] Így a radikálisan fogalmazó kubai delegátust is azzal próbálták meggyőzni, hogy talán könnyebb úgy nyomást gyakorolni a bitorlókra, ha Magyarország a világszervezeten belül van, mint ha kívül. Ismét csak nehezen érthető, miért nem helyeztek kilátásba szankciókat, amit pedig Havanna képviselője nyíltan szorgalmazott.[207]

Hogy Kéthly Anna végül nem jelentett valóságos veszélyt – vagyis alternatívát – a törvénysértő hatalommal szemben, azt nemcsak az ENSZ intézte el, de némiképpen maga Kéthly is. Bécsben, még az események sodrában kijelentette ugyanis, hogy ellenforradalmi veszély áll fenn Magyarországon,[208] s ennek bizonyítékául azt a Mindszentyt nevezte meg, akire az amerikaiak építettek volna. Kéthly ezzel akaratlanul bár, de követte Gerő, és megelőlegezte Kádár borzalmas retorikáját. Az is problémát jelentett, hogy kormányzati szerepvállalásának feltételéül szabta a szovjet csapatok kivonását, ám ekkor éppen a bevonulás miatt képviselte volna hazáját New Yorkban. Ráadásul az intervenció ellehetetlenítette

közvetlen kormányzati felhatalmazásának megszerzését – egyszerűbben: legitimitása igazolását –, amitől az ENSZ nem tekinthetett el.[209]

November 5-én még úgy született javaslat a Közgyűlés – segélyezésről szóló – határozatainak életbe léptetéséről, hogy a világszervezet nem kívánt állást foglalni a Kádár-kormány elismeréséről. Bár hozzátették, hogy amennyiben mégis elismernék, akkor az egyik legfontosabb forrás nyílna meg a magyar nép megsegítésével kapcsolatos információkról; vagyis a mellette szóló érvek már ekkor megfogalmazódtak.[210] A legfontosabb kérdésekkel csakugyan hozzájuk fordultak, és amikor erősödött Kádárékkal szemben a morális bojkott, és a sértett sztálinisták kivonultak az ülésteremből,[211] az ENSZ vezetőinek kapcsolata a delegációval azért megmaradt. Indoklásként ekkor is, később is elmondták az ENSZ-ben, hogy Magyarországgal egyetlen ország sem szakította meg a diplomáciai kapcsolatot azt követően, hogy a törvényes kormányt fegyverekkel szorították ki a hatalomból – és bár volt némi vonakodás a nyugati véleményvezérekben, és tettek vagy legalábbis kilátásba helyeztek erős gesztusokat, ám végül is igen hamar napirendre tértek fölötte.[212]

Hogy mindaz, ami történt, a Kádár-kormány „elismerésének egyik formája", az a magyar külügyminisztériumban is megfogalmazódott, ahol nagy gonddal gyűjtötték Kéthly érvényes felhatalmazásának cáfolatait, így az sem kerülte el a figyelmüket, hogy a Nagy Imre-kormány kinevezése nem jelent meg a *Magyar Közlöny*ben.[213] A nemzetközi közösség számára az egyet nem értés kifejezésére így szinte csak egyetlen eszköz maradt: a magyar ENSZ-mandátum megvonása – ezt viszont a kormány törvényességének megkérdőjelezése nélkül bajos volt megtenni, kiváltképp, hogy még az előző – törvényes – kormány jogfolytonosságára építhettek.[214] Mégis ez lett a nemzetközi rosszallás megfogalmazásának egyedüli aktusa, de ez sem az elutasítás, hanem a felfüggesztés felemás jogi megoldásáig jutott. De még ez sem volt egyértelmű, mert a mandátum érvényességének vizsgálata elvileg csak a megbízólevél ellenőrzésére terjedhetett ki, márpedig azt ugyanaz az Elnöki Tanács állította ki, amely 1953-tól folyamatosan működött. A függőben levő mandátum egyébként alig jelentette a magyar delegáció jogainak korlátozását.

Az ENSZ mandátumvizsgáló bizottsága 1956. november 9-én nem hozott határozatot a magyar ügyben – mint ez Hammarskjöld iratai között is olvasható.[215] Bár az amerikai ENSZ-képviselő javasolta a bitorlók képviseleti jogának megvonását, hivatalossá ez a javaslat sem vált.[216] Időközben ugyanis végiggondolták, mivel járna a magyarok megfosztása ENSZ-képviseletüktől, s ebben nemcsak a morális érvek játszottak szerepet, hanem az a szándék is, hogy megkíméljék a kellemetlen precedenstől a jövő törvénytipróit, esetleg a nyugati féltekén.[217]

Kéthly ezután hiába kereste meg a mandátumvizsgáló bizottság minden tagját személyhez szóló levéllel, amelyet másolatban megküldött Hammarskjöldnek is. A főtitkár csak nyugtázta a levél beérkezését, és gondosan kerülte, hogy államminiszternek szólítsa Kéthlyt, aki pedig aláíróként így tüntette fel magát. Mint november 12-én kelt táviratában, jogalapként ismét arra hivatkozott, hogy ő Magyarország „valóságos kormányát" képviseli,[218] miközben az ENSZ már kapcsolatba lépett az – ezek szerint – „nem valóságossal", miközben az ő minisztertársai Snagovban vártak sorsukra.

Ugyanakkor az ENSZ szelíd rosszallása, ami a magyar mandátum felfüggesztésében megmutatkozott, jelképesen fontos döntés volt. Ez felháborította a budapesti hatóságokat, s a megaláztatás mögött jól sejtve az Egyesült Államokat, ismételten kérték a megbízólevele átadásával késlekedő amerikai követ visszahívását Budapestről.[219] A felfüggesztés azonban nem volt elutasítás, az érdemi döntést többen a világszervezet akkreditációs bizottságának tavaszi ülésétől várták, amelyen azonban a magyar mandátum a többi ország akkreditációjával együtt került elő.[220] Drasztikus lépés ekkor sem történt, maradt függőben a mandátum, amit Cordier főtitkárhelyettes egy Peltnek írt levelében azzal indokolt, hogy a főtitkár jelentésében Magyarország a világszervezet állandó képviseletei között szerepel, és ott megnevezték „Magyarország újonnan kinevezett képviselőjét" is.[221] Hogy került oda? Ki írta be a jelentésbe? És ennyi elég a legitimitáshoz?

Az „újonnan kinevezett képviselő" Mód Péter volt, aki a forradalom idején, mint a Külügyminisztérium Forradalmi Tanácsának elnöke, Nagy Imre semlegességi nyilatkozatát ismertette a budapesti diplomáciai testület tagjai előtt. Funkciója révén és a semleges és független Magyarország híveként része volt a kompromittált diplomaták hazahívásában, vagyis – közvetetten – az ávósok leleplezésében. A delegátus presztízsét jócskán megnövelte mind a francia antifasiszta ellenállásban játszott szerepe, mind hosszas börtönbüntetése Rákosi uralma alatt – bármi volt is szerepe korábban ugyanennek az uralomnak a kiépítésében.[222] A forradalom során és nyomán Mód köpönyegének fordítása nemcsak rendkívül gyorsan történt, hanem igen sikeresen is, amint arra a Külügyminisztérium pártszervezetének „értesítése" utalt: a 230 taggal megalakult MSZMP-szervezet elnökéül Módot választották.[223] A párt miniszterhelyettesnek jelölte, de a külügy New Yorkba küldte, később szemrehányást is kaptak ezért, hogy káderpolitikájukat előzetesen nem egyeztették.[224]

Az állomáshelyére érkező misszióvezető nagy sajtóérdeklődés kíséretében adta át megbízólevelét, s hazaküldött jelentésében Hammarskjöldnek arról a – paradox – törekvéséről írt, hogy „politikamentesen akar főtitkár lenni",[225] ami a magyar kérdésben nyilván egyben alapokmány-ellenességként is értelmezhető. Nem sokkal később Hammarskjöld elmondta Módnak – nyilvánvalóan Budapestnek, és azon keresztül Moszkvának üzenve –, hogy a magyar ügyben „nyomást gyakoroltak rá", ezért „visszaruházza" megbízatását a Közgyűlésre, és „újabb megbízást a magyar kérdésben nem fogad el".[226]

Hogy a felfüggesztett mandátum igazából „felemás határozat", amelynek „semmi gyakorlati jelentősége nem volt",[227] azt Mód főnöke, az ekkor ugyancsak New Yorkban időző Sík Endre külügyminiszter pontosan látta: részt vehettek az üléseken, szavazhattak, használhatták a világszervezet teljes infrastruktúráját, beleértve szószékét is. Hogy a régi barátokból ekkor már alig maradtak, hogy elszigetelődésük a „testvérin" túli világban teljesnek tűnt, nem akadályozta meg őket abban, hogy „csatatérnek" tekintsék a New York-i üvegpalotát. Sík úgy fogalmazott, hogy a „harcászat tudományában" kaptak ekkor kiképzést, mégpedig „az osztályharcnak számomra eddig ismeretlen frontján".[228] Mert ezek szerint ez folyt, és egyenesen az Alapokmánnyal harcoltak.

A Budapestre látogató Csou En-laj pontosan látta, hogy az ENSZ semmit sem tud tenni, és ha kizárnák Magyarországot – amire ezek szerint logikus lépésként számítottak –, akkor „együtt leszünk" odakint,[229] vigasztalta Kádárt. Eközben az „imperializmus engedelmes szavazógépezete" – mint Sík jellemezte a világszerve-

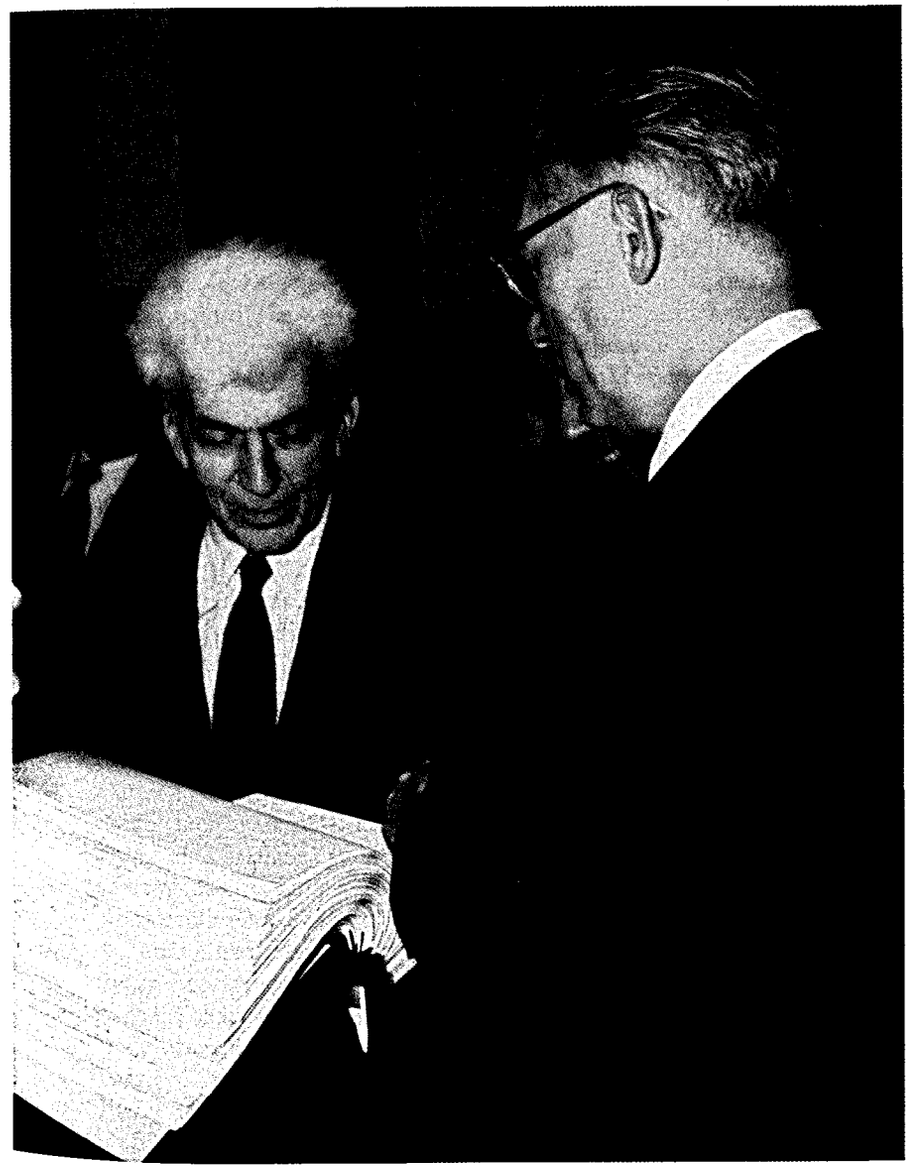

Horváth Imre külügyminiszter (jobbra) és helyettese, Sík Endre az ENSZ szerepvállalása ellen tiltakozó nyilatkozat aláírásait tanulmányozzák

zetet[230] – éppenséggel nem őket, hanem Kéthly Annát rekesztette ki a képviselet lehetőségéből, és megakadályozta, hogy Mód Péter támadására ugyanolyan formában – hivatalos ENSZ-dokumentumként – feleljen.[231] Így a tagállamoknak nem hozhatta tudomására, hogy a Kádár-kormány sehol sem utalt a Nagy Imre-kabinet lemondására, így jogfolytonosságról nem lehet szó. Az új helyzetet előidéző szovjet beavatkozás pedig sem a legitim kabinet műve nem lehet, sem az illegitimé: az időzítés mindkettőt kizárja.[232] A valóságos jogfolytonosság zálogának azt a Nagy Imre-nyilatkozatot tekintette Kéthly, amely az ENSZ A/3251-es dokumentumaként került a világszervezet nyilvántartásába, s amely sarkköve volt a strasbourgi Forradalmi Tanács létesítésének – ennek Kéthly egyik vezetője volt. Mindezt Hámori László is tudatta az ENSZ vezetésével – hiába.[233]

A „felemásnak" tetsző helyzetben azonban voltak egyértelműbb gesztusok, így például 1957 januárjának második felében a Közgyűlés elnöke, Wan Waithayakon[234] herceg vacsorát adott a szocialista országok delegációvezetői részére, és ezen Mód is megjelent. Némi tétovázás után, a szovjetek javaslatára fogadta el a meghívást: ez a felemás helyzet végül is kedvezett nekik.[235] Egy hónappal később az ENSZ vezetése már a tagdíjat is kérte a magyar delegációtól,[236] világossá téve, hogy az adminisztráció számára ők teljes jogú tagok. Február legelején pedig az ENSZ Európai Hivatalához delegált állandó magyar képviselőt a Kádár-kormány, mégpedig Szita János személyében, akit Horváth Imre tanácsosként nevezett meg a főtitkárnak írott levelében.[237] A helyzet még egyértelműbb lett, amikor Rácz Pál diplomáciai fedésben dolgozó ávós tiszt Robertson személyzeti főnöknek Kerényi Lászlót ajánlotta a Gazdasági és Szociális Ügyek Osztályára,[238] míg a technikai támogatással foglalkozó részleg kedvezően bírálta volna el a magyar kérést ötven ösztöndíj és 50 000 dollár értékű tárgyi felszerelés ügyében. „Félretéve a politikai szempontokat – írta a főtitkárnak címzett levelében D. Owen – nem látok indokot arra, hogy ne javasolják"[239] a jogtiprókat, alapokmánysértőket és a világszervezet gyalázóit efféle kiemelt ENSZ-támogatásra.

A „politikamentes" főtitkár a szovjet misszió 1956. november 7-ei fogadásán nem vett ugyan részt, viszont december 13-án találkozott Horváth Imrével,[240] 1957. január 28-án pedig már megjelent a szovjet képviseleten. Bár naptárában szerepelnek a „magyar ügy" tárgyalásának fontosabb mozzanatai – január 8-án a mandátum kérdése, február 7-én a határozatok végrehajtása volt napirenden –, februárban koccintott a bitorlókkal, és április 4-én ott volt a magyar képviselet ünnepi fogadásán. Miközben az emigráns magyarokkal is fenntartotta a beszélő viszonyt, június közepe és szeptember közepe között – dacára a nyárnak – háromszor fogadta Mód Pétert.[241]

Mindennapi vérbosszú

Hogy a magyarországi politikai terror eközben miként bontakozott ki és szedte áldozatait, előbb rögtönözve és nyers brutalitással, majd szisztematikusan és jogi köntösbe öltöztetve, arról bőséges információval rendelkezett az ENSZ vezetése

az első napoktól kezdődően, bár a hírek csatornáit szakavatott kezek később némiképp eldugaszolták. A szovjet bevonulást követő hetekben a sortüzek, a letartóztatások, a statáriális eljárások sokasága, a pufajkások rémuralma és a megtorlás számos egyéb epizódjának híre is eljutott New Yorkba, mintegy jelezve, a szovjetek hogyan gondolják a „magyar kérdés" megoldását.[242] A megtorlás kapkodó intenzitása még az itthoni bosszúállók ingerküszöbét is átlépte olykor – éppen a vérbosszúért felelős Belügyminisztérium 1957. áprilisi összefoglalója tartotta sokszor indokolatlannak az előállításokat, a bebörtönzéseket, az ilyenkor alkalmazott „ököljogot" – vagyis az őrizetesek módszeres és nem egyszer szadista bántalmazását. Ez utóbbi többször is követelt halálos áldozatokat: „Szolnok megyében is több őrizetest halálra vertek" – írták a jelentésben, beszédes „is"-sel –, és a dokumentum „köztudottnak" nevezte, hogy a népi demokráciához hű embereket is bántalmaztak.[243]

Ezek az információk azonban a világszervezeten belül olykor nem a „magyar ügy" irataihoz kerültek, hanem például az „emberi jogok megsértésének" listáiba az ENSZ illetékes bizottsága elé,[244] vagyis a jogsértések globális kontextusába, amelyekből akkoriban nem volt kevés. Egy irat szerint az egyik ilyen tárgyú feljegyzés késve került az Emberi Jogi Bizottsághoz az ENSZ főtitkárhelyettesétől – feltehetően Andrew Cordiertől –, akinek különleges oka lehetett a lista hosszas tanulmányozására.[245] Fontos mozzanat volt továbbá, hogy az információ forrásának védelme már ekkor felmerült, különös körültekintést kérve az üzenetek küldőinek biztonsága érdekében, akik szóltak a sortüzekről, a szovjet megszállás brutális módszereiről, majd a szorítás enyhüléséről, amit azonban tömeges letartóztatások kísértek, nem utolsósorban a Munkástanácsok felszámolása során.[246]

Hogy a világszervezet informálása és figyelme életeket menthet vagy legalábbis sorsokat könnyíthet meg, arra a deportálások szolgáltak bizonyítékkal: a bevonuló szovjetek ugyanis egy ideig válogatás nélkül rakták vagonra a vélt vagy valós „ellenforradalmárokat".[247] Az ENSZ Alapokmányába és a nemzetközi jog rendelkezéseibe ütköző súlyos bűncselekményt az első pillanattól tagadták a szovjetek és magyar csatlósaik – az utóbbiakat némiképp meglepte a testvéri segítségnyújtásnak ez a formája, míg az előbbiek a magyar börtönviszonyok elégtelenségével indokolták sürgős intézkedésüket. Az ENSZ-hez igen hamar befutottak az első hírek: vasutasoktól, a vagonokból kidobott cédulák nyomán, megszökött foglyoktól, és az ügy súlya nyomán villámgyorsan jutott el mindez a legmagasabb szintre: az éppen Kairóban közvetítő ENSZ-főtitkárhoz. Bár Hammarskjöld nem intézkedett, maga az információs lánc működése elég volt ahhoz, hogy az emberekkel megrakott szerelvények visszainduljanak Magyarországra.[248]

A deportálásokat a szovjetek hajtották végre, később Kádár és Münnich is próbálta orvosolni a kialakult helyzetet,[249] míg az elhurcoltak kihallgatásában már részt vett az ávó számos, ideiglenesen a Szovjetunióban tartózkodó tagja is. Ungvárra például a forradalom idején 4-5 Pobjedával és egy teherautóval negyven ávós szökött, családtagjaikkal együtt. A gyakorlott szakemberek a helyi börtönben bekapcsolódtak a szovjet állambiztonság munkájába, nem egy jegyzőkönyv őrzi kezük nyomát.[250] Az állomány tagjai a szovjet bevonulás után visszatértek hazai pozícióikba, és bár az Államvédelmi Hatóságot hivatalosan feloszlatták, tagjait

nem szerelték le vagy küldték nyugállományba, hanem új feladatokkal látták el. Korábban az ÁVH több vezetőjét még maga a legfőbb elkövető, Rákosi vonta felelősségre, de a szervezet megszüntetése a forradalom döntése volt, s ezt Kádár sem vonta vissza. Sőt: felülvizsgálat kezdődött, ám a vallatószobák szadista verőembereinek sokaságából mindössze egy maroknyit találtak felelősnek, a többi – 4986-ból 4971 – ártatlannak bizonyult, és nyilván munkáját is folytathatta.[251]

A nemrég még bujkáló, rettegő pribékek a szovjet bevonulás nyomán tehát revansot vehettek a lázadókon, s ennek hevét csak fokozta saját korábbi rémületük, hiszen láthatták magukat fejjel lefelé lógni a fáról vagy feltartott kézzel lépni a sortűzbe – ahogy majd a bosszúpropaganda általánosítja a forradalom során elkövetett atrocitásokat. A párton belüli küzdelem is nyomon követhető az erőszakszervezet rehabilitációjára tett, megújuló kísérletekből: az MSZMP irányelvei között 1957 áprilisában például hangsúlyosan szerepelt, milyen „különösen hősies volt a népi hatalom mellett mindvégig kitartó ÁVH helytállása",[252] és ezt az álláspontot számos külügyi irat is osztotta. Fontos része volt a terrorra épített „konszolidációnak", hogy az újjászerveződő politikai rendőrség, a rendkívül intenzíven foglalkoztatott nyomozók, a reaktivált vagy újonnan beszervezett ügynökök mellett létrejöttek a munkásőr-zászlóaljak: 1957 márciusára vidéken már 38 működött, további 70 munkásőrszázadot készültek még felállítani, mindezeket hárommillió koronával támogatta Rudolf Barák csehszlovák belügyminiszter.[253] Mert hát sokféle formában érkezett a segély a „testvéri" országokból.

A bosszú intenzitását nemcsak az ávó ismételt felülkerekedése, majd újjászerveződése fokozta,[254] hanem a helyzet törékenysége is: elhúzódó általános sztrájkkal, a munkástanácsok révén létrejövő „kettős hatalommal", valamint a passzív ellenállás megannyi epizódjával. Mindezt a forradalom indokainak folyamatos budapesti átértékelése kísérte, amit pontosan követtek a világszervezetben is. Sebes István külügyminiszter-helyettes 1956. november 12-én Hammarskjöldnek küldött táviratában még úgy fogalmazott, hogy az október 23-án felvonuló tömegek több demokratikus és hazafias követelést fogalmaztak meg, amelyeket a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány is a „sajátjaként ismer el". Üzenetében szó volt a menekültek büntetlen hazatérésének lehetőségéről és a szovjet csapatok kivonásáról – de már a párizsi békeszerződés 4. cikkelyére történő hivatkozással, vagyis utalással a „szervezett fasiszta elemek megjelenésére", akik közönséges bűnözőkkel együtt fokozatosan átvették az események irányítását. Ők pedig a haladó gondolkodású emberek és családtagjaik közül „százakat" gyilkoltak meg, és további vérontást terveztek, a kormánynak tehát kötelessége volt fellépnie ellenük, szovjet támogatással.[255] Kádár decemberi nyilatkozatában még felelőssé tette Rákosi politikáját az események bekövetkezéséért – vagyis nemcsak a fasiszták és imperialisták voltak a bűnbakok, hanem a sztálinisták is[256] –, és ez változott meg drámaian a következő év elején, amikor ismét csak fasisztákról lett szó, mellettük az imperialistákról és csatlósaikról, akik nem nyugodtak bele a népi demokrácia létrejöttébe és elért sikereibe.

A retorika változását a két időpont között a szocialista országok vezetőinek 1957. január legelején tartott budapesti találkozója jelölte ki, amit megelőzött Hruscsov – mint az ENSZ-ben is meglepetéssel érzékelték – „váratlan felbukkanása" a magyar fővárosban.[257] Nyilván a szovjet vezető magyarázta el Kádáréknak, mi is történt valójában, így a január 5-ei kormánynyilatkozatban az „ellenforradalom" legfőbb okai között a fasizmus erői és a tőkés rend visszaállítására tett fegyveres kísérlet szerepelt, a „Rákosi–Gerő-klikk hibái és bűnei" alig, és ez a hangsúly a hivatalos retorikában mindinkább teret nyert.[258]

Az ENSZ titkárságán időről időre összefoglalták „A közelmúlt magyarországi fejleményeit", s ezt továbbították a világszervezet vezetőinek, majd pedig a januárban létrejövő különbizottság rendelkezésére bocsátották. Az összefoglalás készítőinek figyelme nemcsak a terror megnyilvánulásaira terjedt ki, hanem például a munkástanácsok politikai követeléseire, a letartóztatásokra, továbbá a szovjet befolyás növekedésére a magyar népgazdaságban.[259] Szabatos áttekintés szólt a magyar sajtó helyzetéről, kronológiák és rádióadás-átiratok készültek, megemlítették az ígért fizetésemeléseket, mint a konszolidáció nem elhanyagolható mozzanatát, és utaltak arra a híresztelésre, mely szerint Kádár még novemberben felhívta Nagy Imrét a jugoszláv követségen.[260]

A híradások jelentősége azért volt rendkívüli, mert igen kockázatossá vált üzenetek kijuttatása Magyarországról, akárcsak a kapcsolattartás nyugati diplomatákkal vagy követségekkel, a budapesti osztrák külképviseletet például rendőrök vették körül, az oda látogatókról fényképfelvételek készültek, és gyakran 5-6 órán keresztül vallatták azokat, akik kiléptek az épületből.[261] Az egyébként nagyvonalú bécsi külügyminisztérium mindezt legfeljebb annyival „viszonozhatta", hogy az Osztrák Kommunista Párt kongresszusára készülő Marosánnak és Kiss Lászlónak nem adtak beutazási engedélyt. Az ENSZ vezetőinek figyelmét az sem kerülte el, hogy a *Pravda* Sztálin halálának negyedik évfordulóján meleg hangon szólt a zsarnokról[262] – ezek szerint a hatalmi harc a Kremlen belül is folyt, ennek következményei Magyarországon érzékelhetők voltak.

A világszervezet nem csak a kivégzésekről kapott híreket, de az ügyészség jogi hóhérsegédeinek fáradhatatlan munkájáról is, valamint azokról a bírálatokról, amelyek kevesellték a halálos ítéleteket. Marosán,[263] Biszku,[264] Szénási,[265] Nezvál,[266] Domokos[267] és társaik a vérbírókat egyenesen az ellenforradalmárok bátorításával vádolták: „tűrhetetlen liberalizmussal", a rend „helyreállításának akadályozásával", az „ellenség bátorításával".[268] Mindezt aggodalommal, de mély csendben követte a világszervezet, ami szemet szúrt egyes tagországok képviselőinek: míg a főtitkár „tanulmányoz, vizsgál és jelent, addig a magyar népet folyamatosan mészárolják," tette szóvá az olasz ENSZ-képviselő.[269]

De a Vöröskereszt itt is megpróbált közbeavatkozni, hiszen a Genfi Egyezmény 3. pontja pontosan fogalmaz az őrizetbe vettek jogairól, ezt a dokumentumot pedig Magyarország is aláírta. Precedensként Kun Béla 1919. április 28-ai engedélye szerepelt a hivatkozások között, amikor lehetővé tette, hogy vöröskeresztesek meglátogathassák a Gyűjtőfogházban őrzött 48 politikai foglyot és 131 túszt.[270] A segélyszervezet mindezen túl a marokkói, algériai, görög és ciprusi példákkal is érvelt, bár a genfi vezetők érzékelték azt a különbséget, ami a hadifoglyok és politikai foglyok között van. Ennek megfelelően magyarországi munkatársaiknak nem javasolták a „túl merev jogi álláspontot", mégis már november 15-én felléptek a politikai foglyok jogaiért, a családtagokkal való kapcsolattartás lehető-

ségéért, továbbá a szigorú bánásmód enyhítéséért.[271] Minderre már 1956. december 10-én figyelmeztették a magyar és szovjet hatóságokat,[272] bár magyarországi kollégáik visszafogottságot kértek a genfi központtól, nehogy a követeléseikkel veszélyeztessék a segélyakció sikerét, vagyis a 88 millió svájci frank értékű, ötvenezer tonnányi segély szétosztását, amit a magyar hatóságok elfogadtak, de a foglyok látogatására nem adtak lehetőséget. A humanitárius szervezet nem tágított, az ügy napirenden maradt, és bár az „ellenforradalmárok" semmiféle nemzetközi jogsegélyben nem részesülhettek, fogva tartásuk körülményei magyar belügynek minősültek, a figyelem mégiscsak jelentős volt. A Vöröskereszt a fogvatartottaknak segélycsomagokat küldött volna, amire csak két évvel később nyílt módjuk, de a segélyező még 1958-ban sem ellenőrizhette elosztásukat. Az 1960-ban megismételt kérésre csak négy évvel később kaptak feleletet, így végül 1964-ben ellenőrizhették először a svájci szervezet munkatársai a nyolc évvel korábban felvetett kérdést, hogy Magyarország azt a bizonyos 3. pontot betartja-e.[273]

IV.

INTÉZMÉNYESÜLT VÁLSÁG

Tizenegyedszerre

Mint egy későbbi visszatekintés felidézte, 1957 januárjában a Közgyűlés tizenegyedszerre kísérelte meg, hogy valamilyen formában megoldást találjon a „magyar problémára", miután hiábavalóan hozta egyik határozatát a másik után – szavaik szerint – „kétségbeesett" kísérleteket téve a helyzet orvoslására.[1] Legalábbis a politikai helyzetet tekintve, mert humanitárius területen tudott hatékonyan orvosolni, bár nem egymaga, és nem is főszereplőként.

Hammarskjöld személyes közvetítésére a drámai napokban nem nyílt esély, ENSZ-megfigyelők Magyarországra küldéséről nem lehetett szó, a követségek helyzetjelentései saját külügyminisztériumaik óvatossága miatt süllyedtek el. Az otthon maradottak csakúgy, mint a menekülttáborok lakói ebből arra következtettek, hogy „az UNO úgy látszik, teljesen feladta a magyar kérdés megoldását".[2]

Hogy az ENSZ-szel kapcsolatos csalódottság milyen egyetemes volt, azt nem csak a pesti viccek fogalmazták meg, de röplapok is: „Az UN helye: Moszkva!"[3] olvashatták a leigázottak titokban terjesztett cédulákon. Joggal tűnt úgy, hogy a szovjet érdekérvényesítés bizonyult a legerősebbnek nemcsak Budapesten, hanem New Yorkban is. Az ENSZ-nek mindössze annyi lehetősége maradt, hogy – egy menekült kesernyés megfogalmazása szerint – „amolyan panaszfelvevő iroda" legyen,[4] de a panaszok orvoslására már nem volt esélye.

A „magyar ügyet" vizsgáló különbizottság megalapításával Hammarskjöld egyértelműen elismerte addigi erőfeszítései kudarcát, és visszaadta a Közgyűlésnek az 1956. november 12-ei határozattal ráruházott felhatalmazást, hogy feladatát egy olyan testületre ruházza, amely nemcsak a vizsgálat minden szervezési, ügyrendi és logisztikai terhét vette le a válláról, hanem felelősségének egészét is.[5]

A bizottság létrehozásának terve eredetileg az amerikaiaktól származott, akik a forradalom idején vetették fel először a javaslatot.[6] Ez az események nyomán akkor lekerült a napirendről, de 1957. január 3-án újra elővették, majd egyeztettek róla szövetségeseikkel. Érthető okokból a háttérben kívántak maradni, a hivatalos

javaslatot valamelyik európai szövetségesüktől várták.[7] A testületnek inkább politikai súlyt szántak, semmint jogit, a reprezentativitást pedig a benne részt vevő öt – minden kontinensről egy-egy – tagállam biztosította volna. A bizottság arra kapott volna felhatalmazást, hogy vizsgálja ki, mi történt Magyarországon 1956 októberében és novemberében, mi vezetett oda, és mi zajlott és zajlik azt követően. Az ötök munkájukat a helyszínen végezték volna, ha pedig erre nem nyílik mód, akkor azokban a tagállamokban, ahova nagy számban érkeztek magyar menekültek, akik készek lehetnek élményeik megosztására. Ezt a módszert Hammarskjöld is megfelelőnek tartotta, bár a főtitkár kezdetben úgy gondolta, hogy jogilag is érvényes bizonyítékok összegyűjtésére kell törekedni, a tanúk széles körű és szervezett meghallgatása nyomán.[8]

No és a fejleményeket folyamatosan követni kell – tette még hozzá –, és ennek a későbbiekben lesz komoly jelentősége.

Egy dokumentum szerint egy hasonló kezdeményezés már 1956. december 8-án felmerült, mégpedig egy ugyancsak ötfősre tervezett testület létrehozásával, amely jóval hamarabb jelenthetett volna a Közgyűlésnek.[9] Hogy hol és miért akadt el akkor ez a terv, nem tudható, de feltehetően nehéz feladatnak bizonyult tagjainak kiválasztása, felkérése, a Közgyűlés elé terjesztése, ennek során a megfelelő arányok kialakítása a „fejlett" és a „harmadik" világ tagállamai között, sajnálatosan és értelemszerűen kihagyva nemcsak a szovjet blokk országait, hanem a nyugat-európaiak többségét is.

Ülésezik az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1956. november 1-jén

A különbizottságot létrehozó január 10-ei közgyűlési határozat idejére tehát már lezajlottak a háttértárgyalások, a tagállamok többsége ráütötte pecsétjét a kezdeményezésre, amit a szovjet-magyarok mindvégig Alapokmány-ellenesnek tartottak, és már megszavazásának napján tiltakoztak létrehozása ellen.[10] A testület január 17-én tartotta alakuló ülését, amelyen a dán Alsing Andersent[11] választották elnökké, Ausztrália adta a különbizottság jelentéstevőjét („Rapporteur" – más megfogalmazásban: jegyzőjét vagy előadóját) Keith Charles Owen Shann[12] személyében; Afrikát a tunéziai Mongi Slim,[13] Ázsiát a ceyloni R. S. S. Gunewardene[14] képviselte, Amerikát pedig az uruguayi E. R. Fabregat[15] („héber eredetű jogász", a britek finom megfogalmazása szerint[16]). A bizottság felkérésének, működtetésének, a vizsgálat szervezésének adminisztratív feladatait – paradox módon – éppen az a főosztály végezte, amely az ENSZ megalakulása óta szovjet „hitbizomány" volt,[17] amely a kritikus napokban ellentmondásos szerepet játszott a főtitkár (félre)tájékoztatásában, és talán nem csak abban. Az osztályt vezető horvát diplomata, Dragoslav Protić elődje is szovjet volt, utódja is az lett, s egy későbbi szenátusi vizsgálat eufémiája szerint nem éppen szilárd jelleméről vált híressé.[18]

A bizottsági tagok közül többen nagyköveti rangban voltak, nem egy képviselte hazáját Washingtonban is, néhányan más ENSZ-bizottság munkájába is bekapcsolódtak, ami ugyancsak időt és energiát követelt. Mindez nemegyszer nehézkessé, ha nem éppen lehetetlenné tette a folyamatos munkát. Hogy volt-e ebben valamiféle szándékosság, vagy éppen ez járt együtt a testület politikai súlyával, még kérdéses, ahogy az is, hogy a diplomaták kiválasztásában érvényesült-e más szempont, mint a reprezentativitásé és szakértelemé. Az elnökké választott dán szociáldemokrata politikus – akit Kéthly Anna „elvtársként" szólított meg leveleiben –, Dánia hadügyminisztere volt a második világháború elején, a német invázió napjaiban, s múltja miatt ekkor éppen az ENSZ-ben volt „parkolópályán". Bár Andersen háborús tevékenységét vizsgálta a koppenhágai parlament bizottsága, és nem talált kivetnivalót működésében, azért ez mégiscsak foltot vetett múltjára, miként az is, hogy miniszterként élesen bírálta az antifasiszta ellenállást, sovinisztának és békebontónak nevezve azt.[19] Mivel elnökként ő reprezentálta a különbizottságot, amikor személyének kipécézését és diszkreditálását kapta feladatul a magyar külügy – szoros együttműködésben a titkosszolgálatokkal –, viszonylag könnyű dolguk volt: „fasiszta menteget fasisztákat", hirdették, náci kollaboráns az ellenforradalmárokat. A propagandisták egy elfogult dán történész cikkét is felhasználták, aki egyenesen hazaárulással vádolta honfitársát,[20] akit egyébként az ENSZ főtitkára sem tartott sem gerincesnek, sem intelligensnek[21] – ezzel együtt találták alkalmasnak a bizottság vezetésére.

Az öt tag közül a 38 éves ausztrál diplomata, Shann volt legfiatalabb,[22] remek brit kapcsolatokkal, nem kevés külügyi tapasztalattal, bizalmas közelségben Cordier főtitkárhelyettessel – és az alkohollal. Az uruguayi diplomata, Fabregat „addikciója" ezzel szemben emberi jogi: közismert volt e tárgyban megeresztett hosszú tirádáiról, s ez bármennyire rokonszenves és fontos volt is, olykor kevéssé hatékony,[23] hiszen a „magyar kérdés" nem pusztán emberi jogi problémát jelentett. A ceyloni R. S. S. Gunewardene angol egyetemen szerezte jogi diplomáját, harcolt a britek ellen hazája függetlenségéért, megbízatása idején viszont gya-

núsan szoros kapcsolatban állt magyar diplomatákkal. Kollégái szerint szándékosan „fékező tevékenységet"[24] fejtett ki a különbizottságban, némely „testvéri" diplomaták pedig egyenesen úgy látták, hogy „nekünk akar segíteni".[25] Erre utal, hogy a magyar külügy és a titkosszolgálatok anyagait „tájékoztatásul" rendre megkapta, s ezeket tanulmányozva kérdezett rá igencsak érzékeny mozzanatokra. Jól tudta például, hogy Kéthly Anna nem tette le miniszteri esküjét, tájékozott volt a felkelők atrocitásairól, ismerte Kővágó főpolgármesteri megválasztásának jogi problémáit, és bizonyítani kívánta, hogy a „törvényes kormány" hívta be mindkét alkalommal a szovjeteket.[26] A jelentés készítése során különvélemény megírásával fenyegetőzött, majd a dokumentum aláírása előtt sietve hazautazott, ezzel pedig érvényességének vette volna elejét. Hogy mindezekkel egy időben szovjet titkosszolgálatok megszerezték a ceyloni ENSZ-misszió kódkönyvét,[27] s ezzel követni tudták a titkos üzenetváltásokat, az éppoly jelentős tényező, mint a gazdasági segítségnyújtás alakját öltő szovjet zsarolás, amellyel Moszkva sikeresen helyezte nyomás alá Colombót. Kuznyecov szovjet külügyminiszter-helyettes, órákon át tárgyalt a ceyloni politikussal, hogy lebeszélje a bizottságban való részvételről[28] – de az is elképzelhető, hogy éppen a megbeszélés nyomán vállalta el különös szerepét Gunewardene.

Keith Charles Owen Shann az 1970-es években

Az egyedüli igazán nagy formátumú politikus a tunéziai Mongi Slim volt, néhány évvel később a Közgyűlés elnöke (elsőként Afrikából), ugyancsak függetlenségi harcos, görög és török felmenőkkel. Széles látókörű államférfi volt, akinek azonban a magyar kérdés vizsgálata során folyamatosan saját hazája, illetve ekkor a szomszédos Algéria függetlenségi harca határozta meg optikáját, hiszen az ott kibontakozó küzdelem során népirtás is folyt, valamint az emberi jogok szisztematikus és folyamatos megsértése, éppen az egyenlőség, testvériség, szabadság bajnokai, a – „magyar ügyben" igen aktív – franciák által.

A világszervezet történetében először jött létre efféle vizsgálóbizottság, s ez azért is rendkívüli jelentőségű volt, mert – Duckworth-Barker sajtószóvivő szavaival – „soha nem fordult még elő, hogy egy történelmi eseményt ilyen alaposan, ennyi tanú meghallgatásával, rögtön az esemény után vizsgáltak volna".[29] A közgyűlési határozat nyomán ugyanis a történtek mozgatóinak feltárása, értelmezése, ezek hiteles bemutatása volt a bizottság feladata, amelyhez a történelmi háttér megismerése, dokumentumok beszerzése, adatgyűjtés is tartozott, nem utolsósorban az események résztvevőinek meghallgatásával. Történészi munka, ám politikai intenciókkal, hiszen mindez az ENSZ tagállamainak tájékoztatására szolgált, hogy az elkészült jelentés nyomán pontosan lássák, mi történt, s ennek alapján

határozzon a világszervezet a továbbiakról. Reményeik szerint: a történelem alakításáról, Magyarország sorsának jobbra fordításáról.[30]

Hogy mindez azt sugallta volna, hogy az eddig meghozott határozatok nem voltak kellőképpen megalapozottak, az éppúgy elgondolható és persze éppoly aggályos, mint az, hogy a munka eredményeként létrejövő jelentés újabb ENSZ-határozatokhoz vezet, amelyeket éppúgy következmények nélkül vehetnek semmibe az érintettek, mint az eddigieket vették. A világszervezet ugyanis a továbbiakban is csak az elítélés, felszólítás és felhívás terminusaival élt, nem szerepelt ezek között a szankció vagy a kizárás. Nem sokkal később a főtitkár arról tájékoztatta a magyar delegátust, hogy a bizottság lassan fog dolgozni, „és nem tartja valószínűnek, hogy a XI. közgyűlésre már jelentést tudjon beterjeszteni".[31]

Az ENSZ vezetése mindezzel együtt időt, energiát és pénzt nem kímélve jelentős apparátussal segítette a bizottság munkáját: szakemberek, fordítók, gépírók, ügyintézők dolgoztak a különbizottság mellé rendelt titkárságon, amelynek vezetője a brit William Jordan[32] lett, másodtitkára pedig a dán Povl Bang-Jensen.[33] Egymás mellé rendelésük néhányaknak szemet szúrhatott, személyes ellentéteik korábbi közös munkájuk nyomán ismertek voltak a világszervezet Titkársága előtt.[34] De mindkettejük szakértelmére szükség volt, hiszen igen bonyolultnak ígérkezett a feladat: a dokumentumok beszerzésével, nyilvántartásba vételével, lefordításával és feldolgozásával, majd a helyszíni vizsgálatot helyettesítő tanúvallomások felvételével: ezek helyének kiválasztásával és biztosításával, odautazással és a tanúk felkutatásával, meghívásával, meghallgatásával, vallomásaik rögzítésével, majd felhasználásával; végül és főképpen a mindezeket összegző jelentés megírásával. Pontosabban: további jelentésekével,[35] az első pillanattól kezdődően ugyanis alapvető feladata volt a világszervezetnek, hogy ne csak történetírói feladatai legyenek a már lezajlott események rekonstruálásával, de az aktuális helyzetet újabb és újabb jelentésekkel kövessék és dokumentálják, hogy a nemzetközi közösség figyelme és állásfoglalása befolyásolhassa a jelent és a jövőt, ha már a múltat nem tudta.

A magyar kormány már a különbizottság megalakulása előtt értesült létrejöttéről[36] és tiltakozott is ellene, mint a belügyekbe való durva beavatkozás újabb kísérlete ellen, amelyre az ENSZ Alapokmánya nem ad lehetőséget. A Fry brit követ által kezdeményezett helyszíni megfigyelés a magyar kormány szerint arra szolgált volna, hogy „kidolgozzák Magyarország törvényes rendje felforgatásának taktikáját",[37] vagyis nem kevesebbel vádolták a diplomatákat, mint az „ellenforradalom" folytatásával. Ugyanakkor működésük a magyar titkosszolgálatok látókörében volt, így pontosan értesültek üzenetváltásaikról, terveikről, hírforrásaikról.[38] A durva retorikán túl a még durvább megfélemlítés is szerepet játszott a követségek munkatársainak elbizonytalanításában, így például a franciák „idegességében", hogy mindez a nyugati képviseletek működésének végét jelentheti Magyarországon, amit nem kockáztathatnak meg.[39]

A különbizottság tehát megalakulása pillanatától a magyar külügy és a titkosszolgálatok célkeresztjében volt, a Sík Endre külügyminiszter-helyettes által említett „harcászat" részeként, és nem pusztán metaforikus értelemben. Az elhárítás és hírszerzés a bizottságot a „külföldről kezdeményezett" ellenforradalom fel-

élesztése eszközeként látta, amely „kémhálózatot" működtet államtitkok és hadititkok megszerzése érdekében, hiszen a magyar gazdaságról gyűjtött adatok, illetve a szovjet csapatmozgások, továbbá a forradalom kitörésének és leverésének megannyi mozzanata szigorúan bizalmas információ volt. Akik ennek megszerzésében és továbbításában segítséget nyújtanak, a logika szerint ügynökök, kémek, hazaárulók. Így is vették fel velük a harcot, a retorikai fordulatok büntetőjogi tartalommal telítődtek.[40]

Az ENSZ főtitkára ekkor már többféle forrásból alkothatott pontos képet a magyarországi helyzetről, benne a deportálásokról, a bosszúállásról, a politikai válságról. Az információk egy része közvetlenül vagy közvetetten Magyarországról érkezett, az elnyomottak ugyanis – minden csalódottságuk ellenére – bíztak az ENSZ figyelmében, ha beavatkozásában már nem is reménykedhettek. Hammarskjöld – naptárának tanúsága szerint[41] – 1957. január 21-én találkozott először az elnöknek választott Andersennel, a különbizottság létrehozásának tervétől eltelt hetek azt sejtetik, nem volt számára sürgős. Feltehetően megbeszélésük nyomán alakult ki a bizottság tevékenységének irányvonala, amit egy vázlatos munkaterv létrehozása követett,[42] tisztázva a legfontosabb kérdéseket, meghatározva a vizsgálat tárgyát, benne a feladatok lényegét; mindezt néhány nappal később a jelentéstevő, Shann öntötte végleges formába. Kialakították az eljárási szabályokat, áttekintették az eddigi kísérleteket a „magyar ügy" megoldására, és értelmezték a különbizottságot létrehozó közgyűlési határozatot, ami azért sem volt könnyű, mert az mindössze a magyarországi „helyzetre" utalt, ez pedig kínosan általánosnak tűnt.[43] A közvetlen, helyszíni megfigyelést ekkor még napirenden tartották, sőt munkájuk feltételének gondolták, hogy „betegyék a lábukat Magyarországra",[44] a korábban kudarcot vallott három „úriember" ugyanis szerintük azért adta vissza ENSZ-megfigyelői mandátumát, mert „közvetlen megfigyelés nélkül csak a tények pereméig jutnak".[45] Hammarskjöld hivatalosan kérte Magyarországtól a különbizottság bebocsátását, továbbá a találkozás lehetőségét Nagy Imrével, továbbá releváns dokumentumokat minden érintettől, beleértve a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt is.[46]

A főtitkár még ekkor is azt javasolta, hogy „jogilag is érvényesen" kell bizonyítaniuk vizsgálataik eredményét, de a tervezetben már az szerepelt, hogy nem feltétlenül szükséges a precíz jogi megközelítés.[47] A bizottság ugyan mindvégig jogi támogatásban részesült, de tagjai között nem volt gyakorló jogász vagy bíró, sem a nemzetközi jog szakértője, szemben a korábban létrehozott háromfős testülettel. Vizsgálati módszerként a dokumentumok tanulmányozása mellett a tanúmeghallgatásokat javasolták, sőt: eleinte egy kérdőív is szerepelt a tervezetek iratai között,[48] ami a későbbiekben azonban csak mellékszerepet kapott. A bizottság elnöke azonnal felvette a kapcsolatot a főtitkáron keresztül a magyar kormány képviselőjével, és azzal a kéréssel fordult Mód Péterhez, hogy a bizottság tagjai beutazhassanak Magyarországra, s ott szabadon közlekedhessenek, hogy megfelelő információt és adott esetben tanúvallomásokat gyűjtsenek munkájukhoz a Közgyűlés határozatának megfelelően.[49] Mód válasza egyértelmű és kategorikus nem volt – mégpedig nem egyszerű „nem", hanem a kommunista paranoia rendíthetetlenül konok elutasítása. Számukra ugyanis „az ENSZ nevében fellépő reakció Magyarországon

és a határos országokban kémhálózat számára kíván állandó menlevelet biztosítani", amihez nem járulhatnak hozzá, az elutasítást tartalmazó közlemény angol változatában azt is hozzátették, hogy a bizottság által alkalmazott módszerek azonosak a felforgató és hírszerző ügynökségek metódusaival.[50] És ezt éppen az ügynökök és hírszerzők és titkos megbízottak állították, a világszervezetbe delegált nagykövetekről és parlamenti képviselőkről, egyenesen a karizmatikus svéd főtitkárnak címezve. Ahogy csökkent tehát a helyszíni megfigyelés valószínűsége, úgy merült fel mind határozottabban, hogy megfelelő forrást jelentenek azok a tanúk – forradalmárok, szabadságharcosok, az események előkészítői, szereplői és statisztái –; akik eltávoztak Magyarországról.[51] Ugyanakkor a módszer kockázataival tisztában voltak, ezért zárt üléseket terveztek, nehogy veszélybe sodorják a tanúkat, otthon maradt hozzátartozóikat, vagy azokat, akiket vallomásukban említenek.[52] A későbbiekben ez is alapvető fontosságúvá vált, a választott metódus pedig nemsokára drámai következményekkel járt.

Időközben az is nyilvánvalóvá vált, hogy a magyarországi terror visszafordíthatatlan folyamatokat indított el, megszegett ígéreteivel, általános megfélemlítésével, neosztálinista módszereivel és borzalmas retorikájával. Pontosan tudták ezt New Yorkban is, ahova egyebek mellett a Munkástanácsok segélykérése is eljutott, majd időről időre befutottak a kétségbeesett üzenetek arról, hogy tegyenek valamit, mert nemsokára késő lesz. A jelentés elkészítése lehetett volna ez a „valami", így létrehozásának határidejét február közepére tűzték ki,[53] azért is, hogy utána a bizottság tagjai visszatérhessenek saját, fontos teendőikhez. A dokumentumot tehát a „magyar ügyben" korábban határozatokat hozó, ekkor még ülésező Közgyűlés elé kívánták beterjeszteni, ami persze komoly versenyfutást jelentett az idővel. A magyar diplomácia is február közepére várta a munka végeredményét, majd a Közgyűlés állásfoglalását, annak minden – rájuk vonatkozó, s ekkor baljósnak tűnő – következményével. Csakhogy a határidő tolódni kezdett, az újabb tervekben már március vége szerepelt, de ugyanekkor a Közgyűlés ülésszakát is meghosszabbították, így esélye lehetett volna annak, hogy mégiscsak napirendre kerüljön a jelentés.[54] Amikor mégiscsak beszüntették munkájukat, fenntartották ismételt összehívásuk lehetőségét, amennyiben akár a magyarországi helyzet, akár a szuezi megkövetelné.[55]

Az azonban március végére sem készült el. Április lett az újabb határidő, majd május.[56] Mindezek nyomán aligha lehetett véletlen, hogy a hivatalos dokumentum csak június végén került a tagállamok elé, amikor a Közgyűlés már hónapokkal korábban véget ért, kezdődtek a nyári szabadságok, és utaztak haza a delegátusok. A szándékosságot sejteti az a szelíd manipuláció is, amellyel Andrew Cordier főtitkárhelyettes győzte meg a Közgyűlés thaiföldi elnökét, Wan Waithayakon herceget, hogy ne hívjon össze rendkívüli ülésszakot a jelentés megvitatására, hanem az őszi ülésszakra időzítse a „magyar ügy" tárgyalását, vagyis az 1957 szeptemberében kezdődő Közgyűlésre, amivel Kádárék csaknem egy évet nyertek, és pontosan tudták, hogy az idő nekik dolgozik.

Hogy Cordiernek volt-e erre valamiféle különleges indoka, az még nem sejthető. Visszaemlékezések szerint „kellemes és hatékony amerikai"[57] volt, Hammarskjöld jobbkeze, eredetileg középkor-szakértő, bár disszertációját Európa

egységéről írta és Genfben jelenttette meg. Az ENSZ létrejötténél jelen volt, szinte a semmiből került elő, annak az Alger Hissnek köszönhetően, akinek szerepe meghatározó volt a világszervezet megalapításában, és akit később túlzottan szoros szovjet kapcsolatokkal gyanúsítottak meg.[58] Cordier az 1955-ös tagfelvétel után látogatást tett Budapesten, de már a második világháború előtt is járt Magyarországon, emlékei erről szépek voltak és maradtak. Amikor Mód Péter New Yorkba érkezett, „nagyon előzékenyen" fogadta, és szólt De Seynes kellemes budapesti benyomásairól is. Javasolta, hogy a magyar delegáció mielőbb térjen vissza a Közgyűlésre, amit a delegátus meg is fogadott.[59]

Amikor a különbizottság érdemi munkája megkezdődött, már tetemes dokumentáció állt rendelkezésükre: folyamatosan gyűltek az összefoglalók – még mindig elsősorban Protić osztályáról[60] –, és szorgalmasan kezdett dolgozni a testülethez rendelt titkárság is. Az összefoglalókban még ekkor is érzékelni lehetett a források felhasználásának egyoldalúságát, például a rádióadások átiratainak folyamatos továbbításában, míg egyes – lényeges – pontokon a „nem világos"[61] megjegyzés helyettesítette a tartalmi információt. Nagy Imre helyzetét az októberi események idején „ingatagnak" minősítették, s nem a forradalom vezetőjét látták benne, hanem inkább az eseményekkel sodródó politikust.[62] Az egyértelmű eseményeket azonban nem lehetett sunyin körülírni vagy eltagadni, így szó volt a szovjet inváziról, Nagy Imre elrablásáról, Kádár bábkormányáról és a deportálásokról. A belső használatra szánt krónikát „titkosnak" minősítette az ENSZ Titkársága, de január közepétől ezeket a különbizottság rendelkezésére bocsátották, mint erről a főtitkárt is tájékoztatták.

A világszervezet könyvtárosai egész „olvasmánylistát" állítottak össze a különbizottság számára,[63] amelynek tételei között ott volt a párizsi békeszerződés, a magyar alkotmány, a Varsói Szerződés; ezekhez történeti munkák, szociológiai és statisztikai kézikönyvek csatlakoztak, és egy rövid áttekintés a magyar politika fejleményeiről 1945 és 1956 között.[64] A magyar újságok fontosabb cikkeit és rádióközvetítések átiratát a Szabad Európa Rádió archívumából kérték ki, pontosabban az amerikai delegációt kérték fel erre, nehogy a világszervezet kerüljön közvetlen kapcsolatba a CIA kissé kompromittálódott leányvállalatával. Végül pedig mégis a bizottság elé kerültek a diplomáciai képviseletek jelentései, amelyeket a főtitkár hivatalos úton gyűjtött be a Budapesten diplomáciai képviselettel rendelkező tagállamok ENSZ-delegátusaitól,[65] s így már a külügyminisztériumoknak sem lehetett kifogásuk ellene. A különbizottság óvatos titkára, William Jordan azonban ezt is aggályosnak tartotta, Protićnak írt levelében elhatárolódott az erre vonatkozó kezdeményezéstől,[66] noha itt már sem jogi, sem diplomáciai ellenvetés nem merülhetett fel, ráadásul az egyik legfontosabb forrásról, külföldi szemtanúk közvetlen tapasztalatairól volt szó.

A legpontosabb és legátfogóbb „narratíva" a brit követségé volt, nem csupán Fry követ tapasztalata és bölcsessége okán, de az angolok sokrétű magyar kapcsolatrendszere miatt is, amelynek eredete még a világháború előtti időkre nyúlt vissza. Bár a Harmincad utcai követségi épület kapuja november 4-én zárva maradt Bibó István, Kovács Béla és mások előtt – ami a diplomáciai státusz nemzetközi jogi szabályozása miatt nem volt meglepő, egyéb szempontból azonban az lehetett –, de a diplomaták füle, a követség postaládája és távírója bőségesen fogadta az információkat s továbbította is ezeket Őfelsége kormányának.

A 39 oldalas, szabatos és hiteles narratíva mellett a követség csaknem valamennyi, a forradalom idején megjelent újság, folyóirat fénymásolatát elküldte Londonba, beszámolójukban pedig január végéig követték az eseményeket,[67] mert a világszervezet feladata szerintük nemcsak a fényes napok felidézése volt, hanem a rá következő sötét időszak botrányának érzékelése és feltárása. A különbizottság londoni látogatása idején Fry a brit fővárosba utazott, hogy személyesen is találkozzon a bizottsággal, amelynek ausztrál tagjával hosszas és bizalmas beszélgetést folytatott. Mindezek után nem kevés értetlenséggel követte a világszervezetben zajló eseményeket, és hiányolta a nem zajlókat.

A különbizottsághoz érkező további követségi jelentések újabb és újabb fontos részletekkel egészítették ki a felrajzolásra váró történelmi tablót, és ezek között rendkívüli jelentőségűek is voltak. Az olaszok pontos kronológiát és igen frappáns elemzést adtak, amely kiterjedt 1957 első két hónapjára is – ennyiben a briteknél is határozottabban helyezték volna a hangsúlyt a következmények időszakára, semmint a forradalmi események felidézésére. Krónikájuk szerint egyébként Rómában már november 2-án pontosan látták a szovjet csapatmozgások irányát, és azt is érzékelték, hogy míg Nagy Imre október 31-én még visszafogottan fogalmazott a Varsói Szerződésről, másnap ennek már nem volt nyoma. Megértették tehát, hogy azért helyezte volna a miniszterelnök Magyarországot a világszervezet „védelme" alá – mint jelentésükben fogalmaztak –, mert pontosan tudta, hogy veszélybe kerültek, és nem volt más, aki megvédje őket.[68] A franciák jelentésük bevezetésében Tocqueville-t idézték, ami nem csak a korabeli diplomáciai gondolkodás színvonalára utalt, de történeti és elméleti keretbe helyezte a friss és véres eseményeket. Ez a szemlélet a jelentés egészét áthatotta, feltehetően a forradalmat és leverését közelről követő kultúrattasénak, Tourbet-Delofnak köszönhetően. Hangsúlyosan kitértek a Kádár-kormány illegitim voltára, amelynek legfrappánsabb bizonysága szerintük az volt, hogy sehogyan sem alakulhatott meg a Parlamentben, mert azt még csaknem két hónapig szovjet katonák őrizték. Hogy az invázió során elkövetett atrocitások milyen komolyak voltak, annak legteljesebb listáját is ők adták: felsorolásukban szerepelt fosztogatás, deportálás, kegyetlenkedés, s figyelmüket nem kerülte el az ÁVH új életre kelése sem.[69] A hollandok egy frappáns „állásfoglalást" továbbítottak az ENSZ főtitkárához,[70] a dánok pedig megosztották Ole Lippmann[71] beszámolóját a szovjet bevonulásról, aminek szemtanúja lehetett, mivel kórházi felszereléseivel még a forradalom idején érkezett Budapestre, s az invázió napjaiban is itt ragadt. További követségek is szóltak az eseményekről, megerősítve és tovább árnyalva a megszerzett információkat.

Ezeket a különbizottság titkársága közreadta a tagoknak, s egyben fel is dolgozta: kronológiát és ki-kicsodát állítottak össze, ellenőrizték és tisztázták a még homályos pontokat, rendet teremtettek a nevek, a terminusok és a prioritások között. Miközben folyamatosan dokumentálták mindazt, ami beérkezett, hozzáférhetővé tették a különbizottság megbeszéléseinek fontosabb jegyzőkönyveit, amelyek a működés és ügyvitel kérdéseinek megvitatását, majd a kialakított konszenzust tartalmazták.[72]

Ételosztás a dán tábori konyhánál, amely Ole Lippmann és a Dán Vöröskereszt „expedíciójával" érkezett Budapestre

A hivatalos magyar álláspont azonban nem juthatott el a különbizottsághoz, mivel a magyar kormány nem tekintette működését legitimnek, ugyanakkor a testület ezt is vizsgálni kívánta, hogy jelentésében közreadja. Az igen erőteljes és idővel egyre vészjóslóbb kádári „narratíva" a különbizottság elé kerülő magyarországi sajtószemlék, valamint a beérkező hivatalos párt- és kormánynyilatkozatok révén jutott el az ENSZ-hez, pontosan érzékeltetve a Kádár-rezsim mind kategorikusabb álláspontját mindarról, ami történt. Ez egyébként a világszervezet magyar nyelvű rádióadásaiban is nyilvánosságot kapott, amelynek gyakorlata korábban alakult ki: az ENSZ által folytatott eljárásokban érintett tagállamok polgárait anyanyelvükön kellett tájékoztatni a róluk folyó vitákról.[73]

De az intézményes rágalmazáson, a történetírást meghamisító ideológiai eszmefuttatásokon és a különbizottság működésének kezdeti zökkenőin túl voltak azonban egyéb gondok is, mégpedig az úgynevezett szabad világban. A különbizottsági tagságot, sőt abban fontos pozíciót készséggel elfogadó ausztrálok már a testület hivatalos megalakulása előtt megosztották abbéli aggályaikat, hogy „precedenssé" válhat egy efféle testület működése, esetleg szövetségeseik tevékenységének kivizsgálására is.[74] A görögök rövidesen be is jelentkeztek igényükkel egy hasonló testület Ciprusra küldése iránt,[75] később kiadott sajtónyilatkozatukban pedig hozzátették, hogy akik megakadályozzák a szigeten zajló jogsértések feltárását, azok inkább Magyarország ügyében se szóljanak. És hát ott volt Kongó, amelyről éppenséggel a belgák nem kívántak információkat közölni az ENSZ-szel

– ez volt az ő „belügyük", ami néhány év múlva megpecsételte az ENSZ főtitkárának sorsát. Ily módon a magyar kérdés tárgyalásakor a Belga Kommunista Párt adott tájékoztatást magyar elvtársaik kérésére, öt hosszú oldalon taglalva az afrikai gyarmat borzalmas sorsát.[76] A sor folytatható.

A komorabb precedensek között szerepelt egy Dél-Afrikában működő, a faji megkülönböztetés kivizsgálására hivatott ENSZ-bizottság, ami azonban a kérdést csak felvetni tudta, megoldani nem.[77] Dél-Amerika számos országában kerültek hatalomra diktátorok, akik nem kívántak emberi jogi kérdések megvitatásába bocsátkozni, még kevésbé szabad választásokat rendezni ENSZ-felügyelettel. A „harmadik világ" országai számára pedig a „magyar kérdést" beárnyékolta a szuezi, ahol a Szovjetunió a megfutamodó gyarmattartókat fenyegette, ráadásul Moszkva rakétablöffje[78] még csak nem is tűnt blöffnek, hiszen rövidesen a szovjet tudomány és technika nagyobb dicsőségére a világűrbe indult a Szputnyik, a szovjet technológiai fölény valóságos bizonyítékaként, amelynek életnagyságú makettje Hruscsov ajándékaként 1959-től a delegátusok feje fölött lebeg az ENSZ-palota bejárati csarnokában.[79]

Vizsgálat

A különbizottság rendkívül alaposan készült fel mindabból, amit vizsgálnia kellett, a hozzájuk rendelt „stáb" lelkiismeretesen és lendületesen dolgozott, Jordan titkár példaszerű adminisztrátorként szervezte a munkát, Bang-Jensen pedig rendkívüli szakértelemmel és odaadással oldotta meg a rábízott feladatokat. Több magyar származású munkatársuk háttér-információkkal látta el a testületet, amelyekhez fontos történelmi vagy mentalitásbeli magyarázatokat fűztek, és így került sor a résztvevők meghallgatására.

Hiszen a közelmúlt drámai tizenhárom napjának főszereplői mégiscsak az események résztvevői voltak, akik be tudtak számolni mindarról, ami 1956 októberétől történt Magyarországon, az előzményekkel és a következményekkel együtt. Őket egységesen tanúknak nevezték, és a bizottság következetesen ragaszkodott ahhoz, hogy csak közvetlen tapasztalatra épülő beszámolót fogadjanak el, és a lehető legteljesebb reprezentativitásra törekedjenek: mind társadalmi, mind földrajzi helyzetüket tekintve.[80] Minthogy a Magyarországra történő beutazás ismételt kísérletei kudarcot vallottak, a helyszínen nem, csak annak közelében dolgozhattak, így a menekültek közül választották a tanúkat, ami óhatatlanul meghatározta a bizottság optikáját. Egyszerre nyűgözte le az öt diplomatát a sok elszánt és rokonszenves fiatal, és alakult ki mind részletesebb kép arról, ami történt – az ő szemszögükből.

Hogy mennyivel lett volna hitelesebb az összkép, ha bejutnak a félholtra „pacifikált" országba, ha ott a sokat próbált sztálinistákat is megszólaltathatták volna, ha a rettegésüket gyűlölködéssel kompenzáló ávósok is vallomást tesznek, és jogi magyarázatokkal szolgáltak volna a vizsgálatok nyomán ítélkező vérbírók, nem tudható. Mert talán még fontosabb lehetett volna tanúvallomásokat gyűjteni

Moszkvában, ahol megszólalhattak volna a Kreml urai, a Szovjet Hadsereg tisztjei és a KGB munkatársai. A kortársak pontosan érzékelték, hogy a feltárni kívánt történetet voltaképpen csak egy szemszögből látják, és bár a rekonstrukció hitelességéhez nem fért kétség, a kádárista hangulatkeltés kihasználta a források – saját tilalmukból eredő – aszimmetriáját.

Ennek nyomán vált a kommunista propaganda – és némiképp a megfélemlítés – céltáblájává a jelentés tézisein és tartalmán túl annak módszere, a tanúvallomásokra épített rekonstrukció. Ennek diszkreditálásához azonban azonosítani kellett a tanúkat, és megrendíteni szavahihetőségüket, mert akkor a jelentés egész építménye is – úgy vélték – meginoghat. Ezt azonban megnehezítette, hogy a tanúk többsége névtelen akart maradni, hiszen otthon élő hozzátartozóik, illetve egykori harcostársaik biztonsága érdekében nem kívánták felfedni kilétüket. Jó okuk volt erre: ugyanekkor zajlottak ugyanis Budapesten a szisztematikus bosszúállás előkészületei, a történelem kriminalizálása, s a vallomások narratíváját a nyomozó hatóságok mintegy vádiratként olvashatták volna. Mindjárt „halmazati" ügyben, mert „ellenforradalmi" tevékenységükön túl a tiltott határátlépés bűncselekményét is „megvalósították", no és az ellenségnek tekintett ENSZ tájékoztatása kimeríthette a hűtlenség „tényállását".[81] Másfelől azonban a névtelenül tett tanúvallomás az eljárásjog szokatlan összetevője volt, amely a rosszhiszemű kommunista jogszolgáltatás és a konstruált pereken felnőtt bírók számára azonnal a hazudozás legitimálását jelentette, s érvként ezt alkalmazták is a későbbiekben.

Mindezek okán már a különbizottság módszereinek kialakításakor zárt üléseket terveztek, csupán három tanú tett vallomást nyilvánosan: Kéthly Anna, Király Béla és Kővágó József. Ugyanakkor Protić főtitkárhelyettes figyelmeztette a különbizottságot a „forráskritika" fontosságára, és a Mód Péterrel folytatott beszélgetése során is utalt ennek jelentőségére: „felhívta a Bizottság figyelmét, hogy józanul kell értékelni a menekültek vallomásait és nem kell válogatás nélkül meghallgatni őket"[82] – mondta a testület működtetéséért felelős ENSZ-tisztviselő az ellenérdekelt fél képviselőjének. A „forráskritikára" Protić a maga munkájában is kényes volt, s igen eredményesen válogatott az információk között a legdrámaibb napokban, hogy mit és miként továbbítson a világszervezet főtitkárának.

A meghallgatások sajtóeseménnyel kezdődtek: a három karizmatikus, prominens és igazán felkészült politikus kapott szót elsőként, hogy az ENSZ különbizottsága és a nyilvánosság előtt tegyen tanúvallomást: Kéthly Anna államminiszter, Király Béla, a Nemzetőrség főparancsnoka, és Kővágó József, Budapest főpolgármestere. Hogy a világszervezet Közgyűlésén nem juthattak szóhoz, hogy nem hivatalos minőségükben kaptak szót, mint a Strasbourgban létrehozott egységes emigráns szervezet képviselői, hogy a sajtóesemény szervezésébe mintha ügyetlenség vagy szándékosan vétett hiba csúszott volna,[83] hogy egy melléktermet rendeztek be meghallgatásukra, az különös volt, bár jelentőségüket éppúgy nem csökkentette, mint a szovjet–magyar tiltakozás a „főbűnösök" szerepeltetése miatt.

Ők ugyanis a magyar külügy-belügy logikája szerint legalábbis „visszaesők" voltak, Király Béla pedig egyenesen „háborús bűnös", bár 1956 augusztusában

Kővágó József Hollandiában, 1956 decemberében

kelt rehabilitálási iratain ott szerepelt, hogy a korábbi tényállás „nem nyert bizonyítást. Ügye jellegzetes politikai ügy (...) Tanúvallomások elég erőltetettek. Az eljárás során vele szemben súlyos fizikai és erkölcsi kényszert alkalmaztak"[84] – mindez nem számított. Felhasználták Kéthly Anna börtönben tett vallomásait is,[85] amikor a „munkásáruló" töredelmesen bevallotta bűneit. Az ÁVH jegyzőkönyvében szereplő szövegből a sajtó is részesült, a szociáldemokrata politikus „pálfordulásáról" frappáns cikk született,[86] mintegy értelmezve ezt az újabb metamorfózist. Hogy az angolra fordított és az ENSZ különbizottsága elé kerülő szöveg társszerzői azok a vallatótisztek voltak, akik nem ismertek kíméletet konstrukcióik bizonyítása során, az nem számított Kővágó József esetében sem, akinek rehabilitálását ugyancsak megakadályozta politikai szerepvállalása Nyugaton, míg a vele egy perben elítélt Almásy Pál ellen ejtették a – konstruált – vádakat.[87] Logikájuk szerint bűnösök tettek vallomást bűnismétlésükről, amelyet egyetlen bíróság sem fogadhatna el érvényes bizonyítékként.

Mindez pontosan utalt arra, hogy maga a Kádár-rezsim sem tartotta elegendőnek jogi érvelésüket, benne azt, hogy Kéthly nem esküdött fel miniszternek, hogy Kővágó kedvéért nem változott meg a tanácstörvény, hogy Király a forradalom jó részét kórházban töltötte – és így tovább. Bár megszerezték és kijegyzetelték az elhangzott beszédeket – a Király által említett neveket vörössel húzták alá az ávón[88] –, Budapesten nem használták fel mindezt a világszervezet előtti

védekezés-támadáshoz. Pedig talán lehetett volna: Kéthly vallomását még a rokonszenvezők is rendkívül hosszúnak és kissé zavarosnak érezték,[89] Kővágóé erős volt, de általános, Királyé pedig elsősorban katonai optikájú – ezek mind inkább deklarációknak tűntek, semmint a konfliktus feltárásának és reális kezelésére tett javaslatoknak. Érvek helyett az ávón elővették és leporolták a konstruált perek nyomozati anyagait, és a „bűnösök" szavahihetőségének aláásására újraalkották a konstrukciókat, amelyek nem csak idejétmúltak voltak, de a felülvizsgálatok nyomán érvénytelenek is,[90] továbbá a kontinuitás látszatát kívánták megteremteni egykori főbenjáró „bűneik" és mind a közelmúltban Magyarországon, mind ekkor az ENSZ előtt vállalt politikai szerepük között. A titkosszolgálatok ugyanakkor ellenőrizték itthoni és külföldi kapcsolataikat, részben azért, hogy elejét vegyék annak, hogy magyarországi „bűnpártolók" információval lássák el őket, másrészt pedig tudták, hogy szerepük van az ENSZ elé kerülő többi tanú kiválasztásában.

A reinkarnálódott ávónak mindezek mellett fontos feladata volt az emigráció bomlasztása is főbb vezetői diszkreditálásával, hogy mind a világszervezet előtt, mind a menekültek között megrendítsék tekintélyüket. Király Béla ellen suttogó propagandakampányt indítottak, kinti ügynökeik révén 1956 „elárulásával" vádolták meg a főparancsnokot. Érveik szerint ugyanis „kiengedte kezéből a katonai vezetést", így meghiúsította a forradalom győzelmét, hiszen tudott a szovjet támadásról, de nem készült fel rá, sőt megakadályozta a védekezést, egyebek mellett a légierő felszállásának tilalmával.[91] Előkerült továbbá a korábban az ávó által „bizonyított" kémkedés vádja, lévén hogy Király az ENSZ előtt tett vallomásában „magyar és szovjet katonai titkokat árult el"[92] a szovjet támadás, illetve a forradalmi harcok ismertetésekor. Király személye és korábbi pályafutása számos lehetőséget kínált kompromittálására, hiszen igen sokféle szerepben bukkant fel a huszadik század véres metamorfózisaiban, többnyire katonai uniformisban és vezető pozícióban.[93] Fontos adalék, hogy első felesége, Gömbös Gyula egykori miniszterelnök unokahúga a forradalom után Magyarországon maradt, s a titkosszolgálatok jelentése szerint „osztályunk ügynöke" volt.[94] Az ávón Király döntéseiről és ezek indokairól részletekbe menő ismeretekkel rendelkeztek, mert mind a forradalom alatt, mind utána a főparancsnok közeli munkatársai között több volt ügynök. Ők éppúgy tájékoztatták a budapesti központot Király „pénzügyeiről" – egyebek mellett arról, hogy „Lord Major angol arisztokrata" 1000 fontot adott támogatásukra[95] –, mint szerelmi kapcsolatairól, amelyek között állításaik szerint férfiak is felbukkantak, így a homoszexualitás (ekkor még büntetőjogi) vádja, továbbá katonák között igen súlyos rágalma is szerepelt. Az általa alapított és vezetett Magyar Szabadságharcos Szövetség belső meghasonlásain éppolyan szorgalmasan – és nem egyszer sikerrel – dolgoztak, mint Dálnoki Veress Lajos szembeállításán Király Bélával.[96] A torinói szabadságharcos kongresszusról is részletekbe menő információkkal rendelkeztek az ávón, és ezek nyomán több tervezet készült Király ellehetetlenítésére.[97]

Kővágó diszkreditálása érdekében is buzgón dolgoztak a titkosszolgálatok: feltehetően zsarolási lehetőséget keresve környezettanulmányt készítettek Budapesten maradt anyósáról, feltérképezték magyarországi kapcsolatait, továbbá becsatolták az összes kihallgatási jegyzőkönyvet, amelyekben beismerte mindazt, amivel vádolták: szabotázs, kémkedés, fegyveres szervezkedés, és ami még csak vallatóinak eszébe jutott.[98] Előkerültek korábbi (1945–1947) polgármesteri működésének iratai, amelyek nyomán korrupciós vádakat konstruáltak, és próbáltak akadályokat gördíteni külföldi szereplései elé.[99]

A frusztrált magyar ENSZ-diplomaták úgy érezték, hogy ebben az időben New Yorkban Kéthlyék „uralják a terepet".[100] Ők nagy nyilvánosság előtt szólhattak, és természetesen sokkal érdekesebbek, mint a Közgyűlésről sértetten kivonuló és irodáikban duzzogó sztálinisták. Dacára annak, hogy Kéthly sem november elején, sem január végén nem kapott szót a Közgyűlés előtt, ekkor azzal vádolták meg, hogy „nyílt fegyveres intervenciót szorgalmazott" hazája ellen,[101] nyilván az ENSZ-csapatok által, így a harmadik nyilvános tanú mindjárt hazaáruló lehetett. A szociáldemokrata politikust igen sikeresen hálózta be az ávó: nem sokkal később Kéthly információs forrásainak jelentős része titkosügynök volt, levelei fénymásolatban – olykor eredetiben – az állambiztonsági tisztek asztalán voltak, levelezése során használt álneveit azonosították, lakásának alaprajzát, útiterveit, beszédeit és olykor személyes kórtörténetét is ismerték és használták.[102]

A nyilvános kihallgatásokkal a figyelem ismét a színfalak előtt zajló események felé fordult, így a szovjetek azt javasolták magyar elvtársaiknak, hogy járjanak be rendszeresen az ENSZ-székházba és tartsanak sajtókonferenciákat. Ezzel egy időben megfenyegették Hammarskjöldöt: a Szovjetunió „súlyosan értékeli" a három

Kővágó József (az első sorban középen) megválasztott polgármester beiktatása a Városházán, Budapest, 1945. december 15-én

főbűnös meghívását és meghallgatását – írták –, mert effélére még nem volt precedens az ENSZ történetében.[103] És a további precedensek még csak ezután következtek, mert a következő hetekben több mint száz tanút hallgatott meg a különbizottság, immár „private meeting"-en, vagyis zárt ajtók mögött. A testület titkársága javaslatokat kért a nyilvános tanúktól, emigráns szervezetektől, nagyobb magyar menekültközösséggel rendelkező országok külügyminisztériumától, és érkeztek is a nevek, mellettük életkor, foglalkozás, lakcím vagy más elérhetőség (hiszen ekkor még javában zajlott a menekültek mozgása), továbbá rövid megjegyzések: ki milyen területről adhat információt a különbizottságnak.[104] Itt már komoly elővigyázatosságra volt – pontosabban lett volna – szükség, ha a tanúk kiválasztásának és meghallgatásának precedense előfordult volna az ENSZ történetében, de hát nem fordult elő.

A bizalmas információk óvatos kezelését annál is inkább hangsúlyozta a bizottság, mert ezt a tanúk többsége a megszólalás feltételéül szabta. Így például a jelentős külügyi tapasztalattal rendelkező Heltai György megkeresése nyomán kifejezetten kérte a titoktartást,[105] amelyre egyébként minden vallomás kezdetén a bizottság elnöke is ígéretet tett. Az ENSZ iránti bizalom korábban jelentősen megrendült, egyesekben olyan mértékig, hogy néhányan magát a világszervezet főtitkárát tartották biztonsági kockázatnak.[106] De a megkapott garancia nyomán szinte valamennyien vállalkoztak a vallomástételre, érzékelve az ügy fontosságát, feledve az ENSZ-ben való csalódásukat, lényegesnek tartva mondandójukat. Életüket azonban mégsem kockáztatták volna az ENSZ-jelentésért, hozzátartozóik biztonságát még kevésbé. A hidegháborúnak ebben a szakaszában ugyanis még voltak emberrablások, tűntek el menekültek a táborokból vagy veszett nyomuk útközben, követtek el politikai gyilkosságokat akár külföldön, és érvényben voltak olyan rendelkezések, amelyek a hozzátartozókat egyetemlegesen tették felelőssé külföldre „szökött" családtagjaik bűncselekményeiért.[107] Ráadásul az ENSZ-vizsgálat idején nagyobb sebességre kapcsoltak a titkosszolgálatok, még a távoli Amerikában is, ahol évek óta építették hálózatukat, egyebek mellett ügynökök „disszidáltatásával", amire a forradalom utáni emigrációs hullám kitűnő lehetőséget biztosított. Természetesen lényeges volt, hogy a jelöltről elegendő kompromittáló anyaggal rendelkezzenek az ávón, hogy ne akarjon dezertálni, így „munkára lehetne szorítani őket",[108] a naiv amerikaiak pedig bízni fognak bennük.

A nyilvános meghallgatásokat követően New Yorkban folytatta munkáját a különbizottság, számos tanút idéztek meg – ezen a helyszínen összesen három tucatot –, közöttük politikust, színésznőt, diákot, munkást, mérnököt, vöröskeresztest, állattenyésztőt, a sor hosszan folytatható.[109] Többségük a Camp Kilmer táborban átesett már a CIA vizsgálatán, sokakat még a Columbia Egyetem szociológusai is kikérdeztek,[110] néhányan közülük pedig az amerikai Szenátus egyik bizottsága előtt tettek vallomást; de a reménybeli válságkezelés miatt az ENSZ mindnyájuk számára a legfontosabb fórumnak számított. Az előválogatás során, amit legfőképpen Bang-Jensen végzett Héderváry Klára tolmácsolásával, felhívták a tanúk figyelmét arra, mondandójukból mi volna a bizottság számára igazán érdekes, kiiktatva az ismétléseket, utalva az eddig még nem érintett problémákra, eseményekre, összefüggésekre. A kommunista propaganda számára ez persze a tanúk befolyásolása, sőt egyenesen instruálása volt, és mivel Bang-Jensen feladata volt mindezeken túl a tanúk napidíjának és útiköltségének fedezése, a rágalmazók szerint ez vallomásuk „megrendelését", majd „megvásárlását" jelentette.

A tanúk meghallgatására kialakított teremben az öt bizottsági tagon kívül a titkárság munkatársai is jelen voltak, továbbá tolmácsok és gyorsírók, három nyelven (angolul, franciául és spanyolul) kellett ugyanis visszaadni az elhangzottakat, amelyeket jegyzőkönyvben rögzítettek.[111] Szavaik ereje, az átélt élmények elevensége, a szenvedély és a pátosz megrendítette a különbizottság tagjait akkor is, ha a tolmácsolás megsokszorozta a hibák és félreértések lehetőségét.[112] Többen deklarációkat is fogalmaztak, mások előre elkészített nyilatkozatot olvastak fel, és nem keveseknek szegte szavát az izgalom vagy éppen a feltoluló emlékek fájdalma.[113] A tanúk közül kevesen beszéltek angolul, és a tolmácsoknak nem kis gondot okozott a terminológia: mert hát mi is volna angolul a normarendezés, téeszcsé, sztahanovista, DISZ... New Yorkban tizennégyen vállalták névvel a tanúskodást, közöttük a három nyilvános tanú, továbbá a sikeres magyar színésznő, Szörényi Éva[114] és Pongrátz Ödön Corvin közi harcos, huszonketten azonban inkább névtelenek maradtak. Őket Bang-Jensen az ábécé egy-egy betűjével jelölte, amire azért volt szükség, hogy véletlenül se tegyen vallomást valaki kétszer, s ez volt az azonosítás eszköze az útiköltség-, illetve napidíj-elszámoláshoz is. A tanúk névsora tehát egyedül Povl Bang-Jensennek volt meg, ami tükrözte bizalmukat a dán ENSZ-alkalmazottban, még akkor is, ha magában az ENSZ-ben nem bíztak.[115]

A New York-i meghallgatásokkal egy időben készítették elő a különbizottság európai utazását, így az ENSZ főtitkára január végén üzenetet küldött valamennyi tagállam képviselőjének – beleértve a Szovjetuniót is –, hogy adják át a világszervezet vizsgálóbizottságának a magyar kérdés kapcsán rendelkezésükre álló dokumentumokat, és tegyenek javaslatokat tanúkra, akik hitelesen és személyes élményeik alapján számolhatnak be az eseményekről. Feleletek is érkeztek – egyebek mellett Moszkvából –, és névsorok: a francia ENSZ-képviselő például Genfben adta át listáját a különbizottság titkárságának, amelyben témák szerinti bontásban szerepelt, ki tud érvényesen szólni a harcokról, ki a deportálásról, ki a munkástanácsokról, és így tovább.[116] Az amerikai ENSZ-misszió nemcsak neveket továbbított a különbizottságnak, hanem a Szenátus előtt tett tanúvallomásokat is rendelkezésükre bocsátotta,[117] valamint a rádióadások átiratát; a britek a forradalom idején megjelent újságok mellett az általuk összegyűjtött hivatalos dokumentumokat is elküldték, pontos és értő kommentárok kíséretében,[118] az ausztrálok a befogadott magyar menekültekkel készített interjúikat postázták, szakszervezetek, emigráns csoportok, egyházak szolgáltattak még névsorokat és adatokat, volt miből dolgozni. A genfi brit ENSZ-képviselő hat, Budapestet megjárt újságíró meghallgatását javasolta, és hogy az ő számukra is névtelenséget kért, az pontosan utalt a félelem erejére a szabad világ polgárai között is.[119]

A testület titkársága ezalatt az európai helyszínek kiválasztásán és előkészítésén dolgozott, megfelelő termet, felszerelést keresve a tanúmeghallgatásokhoz, intézték a vízumokat, vonatjegyeket, szállást, figyeltek a speciális kérésekre és igényekre, míg a bizottság tagjainak és titkárságának utazását is szervezni kellett, több mint negyven fő kerekedett fel ugyanis ekkor.

A különbizottság Svájcban kezdte volna meg munkáját, hiszen a genfi ENSZ-központ nemcsak infrastruktúrát és kisegítő személyzetet biztosíthatott a testületnek, Európán belüli elhelyezkedése révén alkalmasnak tűnt arra, hogy onnan induljanak tovább. Csakhogy a svájci kormány „hezitált" a bizottság beengedése kapcsán – hogy semlegességüket féltették-e, vagy egyéb szempontjaik voltak, a dokumentumokból nem sejthető.[120] Kormányzati elutasítás azonban nem érkezett a főtitkárhoz,[121] így az ENSZ-ben tovább terveztek, bár hivatalos kapcsolatfelvétel nem következett, és tanúkat sem ajánlottak, annak ellenére, hogy Svájc rendkívül nagyszámban fogadott be magyar menekülteket. A különbizottság időközben elfogadta az olasz kormány meghívását,[122] a párizsi kissé késve érkezett, így arról lemondtak,[123] de egy londoni utazást beiktattak terveikbe, feltehetően Fry követ alapos, pontos jelentéseinek köszönhetően, továbbá az oda emigrált magyarok tanúvallomásai igencsak ígéreteseknek tűntek.[124] Nem voltak ilyen sikeresek azonban az előzetes tárgyalások Béccsel, ahova a legtöbb magyar menekült érkezett, de amelynek helyzete – sokat próbált szomszédsága, humanitárius szerepe és törékeny biztonsága miatt – a legkényesebb volt. A külügyminisztérium előbb elutasította az ENSZ megkeresését Ausztria semlegességére hivatkozva, amelynek megsértését újra és újra felvetették Moszkvában. A szovjetek jelenléte még meglehetősen közvetlen emlék volt ekkor, a magyar–szovjet propaganda pedig időről időre megvádolta Ausztriát „Horthy-fasiszta bandák" fegyveres átvonulásának engedélyezésével, a szomszédos Magyarország elleni felforgató tevékenység bátorításával,[125] fittyet hányva a tényeknek, akár azoknak is, amelyeket a szovjetek is pontosan megismerhettek a helyszínen. Ausztria helyzete kényes volt, semlegessége megsértésének vádja katasztrofális lehetett, Puja követ pedig kész volt arra, hogy leleplezze a „semlegesség álarcában folytatott üzelmeiket," jelentéseiben a magyar–osztrák viszony folyamatos romlásáról szólt, és szorgalmasan dolgozott is rajta.[126] A bécsi kormány okkal volt rendkívül óvatos, amikor a különbizottság kérését mérlegelnie kellett, ugyanakkor ENSZ-tagállamként – amely komoly segítséget is kapott a világszervezettől – kicsi volt a mozgástere. Így előbb jelképes ENSZ-látogatást engedélyeztek: a menekülttáborok felkeresése nélkül, tanúmeghallgatások tilalmával és mély csendben. A főtitkár szerint azonban így „...csakugyan semmi értelme a bécsi látogatásnak".[127]

Végül mégis meghajolt az osztrák diplomácia a világszervezet kérése előtt, engedélyezték a bizottság látogatását, és csak azt kérték, hogy ne essen március közepére, a vélhető magyarországi események miatt, de megígérték, hogy „amennyire lehet, megkönnyítik" a különbizottság munkáját.[128] A szovjetekkel is megpróbálták megértetni, hogy Ausztria „nem engedheti meg, hogy ne engedje be a bizottságot", egyben ígéretet tettek arra, hogy Bécs a testület „tevékenységét nagyon korlátozni fogja: se sajtóértekezlet, se nyilatkozat, se táborlátogatások" –

jelentette Puja követ a szovjet nagykövetségről szerzett értesüléseket, amelyek forrása Kreisky külügyminiszter-helyettes volt.[129] Ennek megfelelően alakult ki végül a kompromisszum: jöhetett az ENSZ-bizottság, de a tanúkról nem állított össze névsort az osztrák kormány, így azokat hallgathatták csak meg, akiket a különbizottság titkársága előzetesen megkeresett.[130] Az osztrák kormány nem készítette elő semmilyen formában a különbizottság látogatását, de nem is akadályozta meg. Hogy ez mennyire volt a gúzsba kötött osztrák külpolitika pávatánca, és mennyire esetleg a bizottság működésével kapcsolatos kételyek következménye – mint erre a sajtó is felfigyelt[131] –, nem tudható. A magyar külpolitika számára mindenesetre úgy tűnt, Ausztria a segélyek további biztosítása érdekében „haladéktalanul hozzájárult a bizottság beutazásához és tevékenységéhez", ami természetesen arcátlan hazugság volt, éppen fogadtatásuk felemás volta és az előkészítés hiányossága szembesítette a bizottságot Bécsben a legkomolyabb nehézségekkel.[132] Ráadásul a testület nem a városon kívül tartotta meghallgatásait, hanem a belváros „egyik kis palotáját rendezik be számukra", mint az egyik szervező írta, továbbá „komoly műszaki felkészültséggel érkezik", mert „minden vallomást magnetofonszalagra vesznek".[133]

A New York-i tanúkihallgatások tapasztalatai nyomán az Európába induló különbizottság módszerei finomodtak, és a tanulságokat folyamatosan megvitatták, értékelték, és feldolgozták.[134] A legfontosabb adatok mellett a vizsgált tények a tagok számára már ismertek voltak; hasonlóképpen az ENSZ-vizsgálat jogalapját jelentő Alapokmány is. Bár megalakulásuk idején rendelkezésükre állt egy iránymutatás az ENSZ vizsgálóbizottságainak működésével kapcsolatosan[135] – amelyben egyebek mellett az anonimitás fontossága, a válogatás szempontjainak átgondolása és a nyelv használatának sajátosságai szerepeltek –, a konkrét tapasztalatok nyomán azonban újabb munkatervvázlat született, amelyben pontos javaslatok fogalmazódtak meg a további tanúkihallgatások módszereit illetően. Amelyeket rendre felülírt a valóság, hiszen többen voltak, akik ragaszkodtak előre megírt nyilatkozatukhoz, mások nem a kérdésekre feleltek, hanem arra, amit ők gondoltak fontosnak, és persze voltak ellenőrizhetetlen vagy éppen rendkívül túlzó állítások. Mindezt tetézte a vizsgálóbizottság működésének több ellentmondása: a „jól tájékozott" Gunewardene keresztkérdései nem voltak mindig jóindulatúak,[136] és zavarba hozta, vagy éppen feldühítette a tanúkat; máskor Fabregat emberi jogi tirádái akasztották meg a munkát, mint ezt a magnószalagok is rögzítették. Mindezeket tetézte a fordítások láncolata során keletkezett szövegváltozatok ellentmondásossága, így olyan tanú is akadt, aki a tolmácsolással elégedetlenül inkább rossz angolságával folytatta vallomását, semmint félreértésekre adjon esélyt. Ennek fényében igencsak különös, hogy a tanúk kérésük ellenére sem kaphatták meg a vallomásukat tartalmazó jegyzőkönyvet, amikor Bang-Jensen mégis kiadta Pongrátz Ödönnek a vele készült „Verbatim record"-ot, Jordan egyenesen Protichoz fordult, hogy akadályozza meg a továbbiakban ezt az – evidensnek tűnő – kontrollt, még akkor is, ha egyértelmű, hogy a rögzített szöveg eltért az elhangzottól.[137]

Mindezeken felül az is nehezítette a bizottság működését, hogy – a háttéregyeztetések hangfelvétele szerint – nem volt előttük világos: ők az ENSZ függet-

len testületét alkotják, vagy saját tagállamukat képviselik, akik kormányuktól kapnak instrukciókat.[138] Márpedig ez igen nagy különbség volt – és éppen Gunewardene példája bizonyította ennek a tisztázatlanságnak a kockázatait, amikor a hatalmas munka végén az aláírás elől repült haza.

Az amerikai tanúmeghallgatások – és a begyűjtött dokumentumok alapján – február elejére elkészült egy jelentésvázlat,[139] de a bizottság csak március elején kerekedett fel Európába. Ennek megfelelően új értelmet nyert a közgyűlési határozatnak az a kitétele, hogy a különbizottság „a lehető legrövidebb időn belül" jelentsen munkájáról,[140] hiszen Európára egy bő hónapot terveztek, és ha egy-egy helyszínre csak 3-4 napot szántak is, négy várost iktattak az útitervbe: Rómát, Bécset, Londont és Genfet. Ez utóbbi az érkezés, majd a visszaindulás helyszíne volt, az adaptálódásé és az összegzésé – utazással, szervezéssel, a logisztika egyéb összetevőivel és a hétvégékkel szépen nyúlt az idő.

Hogy mekkora feladatot jelentett az ENSZ apparátusa számára az európai tanúmeghallgatások lebonyolítása, az ma már pontosan rekonstruálható azokból az iratokból, amelyek a vizsgálat adminisztratív, jogi és gazdasági feltételeit rögzítették, és amelyek bámulatra méltó pontossággal és szakszerűséggel teremtették meg a munkavégzés lehetőségét. Az indulás „adminisztratív rendelkezései" már február végén elkészültek és életbe léptek, így angol, francia és spanyol fordítókat alkalmaztak, továbbá a megfelelő nyelveken dolgozó gépírókat – ez utóbbi rendre „szűk keresztmetszetnek" bizonyult, így olykor főtitkárhelyettesi beavatkozásra volt szükség, hogy megbirkózzanak az igencsak tetemes mennyiségű gépeléssel.[141] Mindezeken túl a repülőjegyek beszerzése, a szállás biztosítása, a napidíj adminisztrálása, továbbá a megfelelő termek és felszerelés bérlése is a feladatok közé tartozott, hiszen tolmácsberendezésre éppúgy szükség volt, mint az adminisztráció munkafeltételeinek kialakítására: írógépre, sokszorosítóra, tárolókapacitásra; továbbá kávétól hamutartóig gondolni kellett mindenre, mivel dohányozni is lehetett az ülések során, amelyek olykor a késő éjszakába nyúltak. És akkor még szó sem volt a biztonsági feltételekről, amelyekről azonban később sem volt érdemben szó, és ennek következményei hamar fatálisakká váltak.[142]

A különbizottság európai útja során először a genfi Nemzetek Palotájában ült össze. Március 11-étől 15-éig öt tanút hallgatott meg, mégpedig a legfontosabbak közül. Itt kapott szót „X" tanú, vagyis Heltai György, aki három napon át tett hosszú órákra rúgó vallomást – mégiscsak ő volt legközelebb Nagy Imréhez a legdrámaibb napokban, és mindaz, ami a külpolitikában történt, többnyire általa történt. Heltai vallomása egyszerre volt megrendítő, pontos és átfogó, plasztikus hátteret vázolt mindahhoz, ami a forradalom idején történt, és pontos képet adott a dilemmákról és döntésekről. Ugyancsak itt és ekkor tett vallomást Benjámin Olivér volt rendőrtábornok és szociáldemokrata politikus. Hartley Shawcross, a nürnbergi per brit főügyésze, alapításakor a brit ENSZ-delegáció tagja, a Nemzetközi Jogászbizottság prominens alakja a „magyar kérdés" rendkívül pontos jogi analízisét adta. Ebben Andrew Martin volt segítségére, aki Neugrüschel András néven született Magyarországon, majd angolosított néven futott be jogi karriert Nagy-Britanniában, s ezután hosszú időn keresztül követte és publikálta a ma-

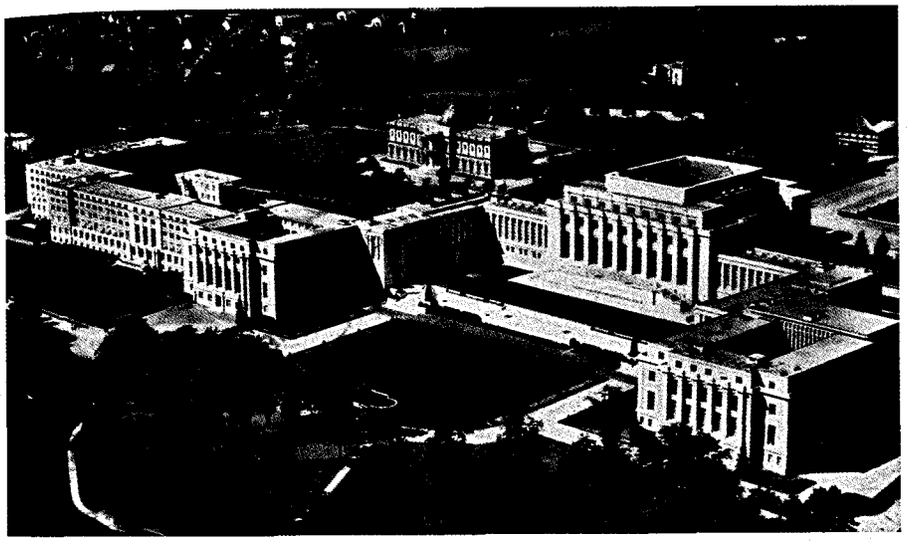

A Nemzetek Palotája Genfben – a tanúmeghallgatások első európai helyszíne

gyarországi jogi megtorlás eseményeit. A magyar titkosszolgálat jelentése szerint Neugrüschel „Genfbe utazott Shawcross társaságában", hogy az ENSZ-bizottságot „befolyásolja", ami a jelek szerint igen jól sikerült, mert a jelentés jogi megalapozottsága kiemelkedő volt.[143]

Genfből Rómába repült a bizottság, amit a FAO ottani központja és annak bekapcsolódása a magyarországi segélyezésbe éppúgy indokolt, mint az Olaszországban befogadott magyar menekültek jelentős száma. Az ENSZ Titkársága szakosított szervezetétől kért segítséget a munka végzéséhez, a dokumentumok tanúsága szerint azonban inkább az olasz kormánytól kapott, de attól sem ingyen.[144] A Titkárság feljegyzésében úgy fogalmazott, hogy „az olaszok nem vállalnak semmiféle költséget", így a munka feltételeinek megteremtéséhez szükséges 2438 dollár a világszervezet költségvetését terhelte.[145] A tanúmeghallgatások helyszíne a Róma külvárosában épült EUR negyedben elhelyezkedő Kongresszusi Palota volt, távol a történelmi városközponttól, de védettebb és tágasabb, mint az ódon hangulatú épületek lehettek volna. Itt körültekintően ügyeltek a biztonságra, huszonnégy órás rendőri jelenlétet biztosítottak a helyszínen, míg a tanúk szállításában, kísérésében, biztonságuk garantálásában Edgardo Sogno játszott főszerepet: nyugalmazott katonatiszt, egykori partizán, továbbá titkosszolga, royalista érzelmű politikus, diplomata és a NATO létrehozásának egyik közreműködője – később összeesküvő –, ekkor pedig a magyar forradalmárok őrangyala.[146]

Rómában tizenhat tanú került a bizottság elé, többségük szabadságharcos, illetve forradalmi tanácsok tagja, de megszólalt orvos és politikus is, újabb távlatokat nyitva a diplomaták előtt, megrendítő történeteikkel és új összefüggések feltárásával. Mongi Slimet itt egy kollégája helyettesítette, Gunewardene pedig rendre

a rablásokról, fosztogatásokról, atrocitásokról kérdezett. Fabregat viszont végre felismerte, hogy figyelmük kiterjedhetne a jelenlegi magyarországi helyzetre is, a perekre, letartóztatásokra, mindarra, amiről a különbizottság egyébként folyamatosan értesült. Jordan szerint azonban mandátumuk erre nem hatalmazta fel őket, Protićnak írt levelében utalt rá, hogy a bizottság elnökének ezt jelezni fogja.[147] Hogy a Bécsbe induló repülőn bombát helyeztek el, az pontosan utalt a vállalkozás súlyára és veszélyességére; bár a hír később mégsem bizonyult igaznak.

A vizsgálat soron következő állomása, Bécs szép volt, szegény és konfúzus. A korábbi kormányzati távolságtartás egy protokolleseménnyel oldódott: ebéddel és beszélgetésekkel, kerülve a hivatalosság látszatát, és távol tartva a nyilvánosságot. Érdemben mindez nem könnyítette meg a munkát, ami itt bizonyult a legnehezebbnek, hiszen itt volt a legtöbb tanú, a legkevesebb előkészület, és a legforróbb légkör. Ez óhatatlanul befolyásolta a különbizottság munkáját, ami egy ponton – az adminisztratív teendők összetorlódása, az egymást keresztező prioritások konfliktusa és az ezek nyomán fokozódó feszültség miatt – le is állt. Jordan és Bang-Jensen összekülönbözött a hatáskörök mentén, a sürgős ügyek rangsorolásán, a kimerülő kapacitáson; a diplomaták kényszerszünetet tartva sétáltak a városban. A munkának azonban folytatódnia kellett: a gépírók gyorsították a tempót, a tolmácsok túlterhelését szükségmegoldással enyhítették, a gépezet akadozott, de újra működni kezdett; a konfliktus feloldódott, de emlékei elevenek maradtak. Mindent bele kellett zsúfolni a három bécsi napba, tolmácsolással, gépeléssel, a tanúk utaztatásával, Jordan folyamatosan érzékelte és feletteseivel is érzékeltette a munka végzésének csaknem bénító nehézségeit.[148] Mindezek fényében hatalmas teljesítmény volt, hogy sikerrel lezajlottak a meghallgatások, elkészültek a jegyzőkönyvek, a jelentéshez szükséges dokumentum- és ismeretanyag tovább gyarapodott, ráadásul eddig feltáratlan, drámai részletekkel.

A bizottság a Wallnerstrasse 6/A szám alatti Pálffy-palotában tartotta meghallgatásait, a város központjában elhelyezkedő épületben, amelynek termeit napi 1500 schillingért bérelték az osztrák államtól, berendezéséhez bútort és irodai felszerelést kölcsönöztek, a meghallgatások helyszínére pedig a Siemens telepített tolmácsberendezést.[149] Ugyanitt működött az osztrák Állami Levéltár, és ugyanennek az épületnek termeiben ülésezett a Repatriációs Vegyesbizottság, ami pedig azt jelentette, hogy magyar diplomaták – közöttük a népes bécsi ávó-rezidentúra számos titkosszolgája – jöttek-mentek a folyosókon, s ez éppolyan aggasztó volt, mint a magyar követség közelsége.[150] A menekültek között elterjedt, hogy a ki- és belépőket autókból és szemközti épületekből titokban fényképezik, voltak, akik inkább távol maradtak, mások elváltoztatott külsővel érkeztek a vallomástételre. Bécsben a tanúk döntő többsége ragaszkodott a névtelenséghez,[151] az ábécé betűit ekkor már nem is volt elég megkettőznie a névsort vezető Bang-Jensennek, meg kellett háromszoroznia, így „GGG" szerepelt utolsóként a bécsi jegyzőkönyvekben. Hogy Bécsben milyen sikeresen dolgozott az ávó, az ekkor még csak sejthető volt, később azonban nyilvánvalóvá vált: a tanúk válogatásában és instruálásában részt vevő Szabó Miklós[152] például mindvégig a magyar titkosszolgálatnak dolgozott. A különbizottság munkáját ugyancsak nagyban segítő, szervezéssel, tolmácsolással és dokumentumok továbbításával komoly szerepet vállaló Pásztor

Tamás pedig egykori fogdaügynökként volt ismert számos menekült előtt, nem kis mértékben aláásva a vizsgálatba vetett bizalmat.[153] Pásztor a rövid bécsi tartózkodás során sikerrel csábította el a különbizottság mellett dolgozó Ita Glance-ot, William Jordan titkárnőjét; a románcból házasság lett, de amerikai vízumot – éppen vamzer-előélete miatt – még évekig nem kapott.[154] Hogy a jegyzőkönyvek csakugyan eljutottak-e a szovjetekhez, hogy az épületet sikeresen hallgatták-e le a kommunista titkosszolgálatok,[155] hogy készültek-e fényképfelvételek, és voltak-e mindezek nyomán „hazarablások"[156] – napjainkig titok maradt.

A magyar külügyi titkosszolgálat 1957 áprilisára visszaszerezte korábbi pozícióit, sőt újabb „eredményeket" ért el: a „Hírszerzés helyzeté"-vel foglalkozó tervezetben az szerepelt, hogy egy miniszterhelyettesi és két osztályvezetői pozícióra tartanak igényt a külügyben, 30 hírszerzőt pedig diplomáciai „fedéssel", tízet „szolgálati fedéssel" küldenének állomáshelyükre, még a minisztérium személyzeti munkáját is a BM Hírszerző Osztálya kívánta irányítani.[157]

Londonban március végétől április elejéig folytak a kihallgatások. A helyszín – a Carlton House Terrace – folyamatos védelme a fennmaradt dokumentumok szerint biztosítva volt: három biztonsági őrt öt napra, egyet pedig négy napra rendelt ki a brit kormány a különbizottság, illetve a tanúk védelmére, ennek költségeit – mint a vizsgálattal kapcsolatos minden egyéb kiadást – az Egyesült Királyság vállalta.[158] Hogy a biztonsági feltételek elsőrendűek voltak Londonban, azt a fennmaradt iratok is rögzítették, ami azért volt különösen szembeötlő, mert ezt elsősorban a brit kormány tartotta fontosnak, és nem az ENSZ. A Londonban meghallgatott tanúk többnyire fiatalok voltak, intelligensek és kommunisták – efféle kombinációval a különbizottság tagjai mindeddig nem találkoztak. Többen közülük jól beszéltek angolul, ki lehetett iktatni a tolmácsolás olykor nehézkes gépezetét, és sorsuk is lebilincselte őket: volt, aki korábban is élt Angliában, ott lett kommunistává, majd hazatérve került börtönbe, szabadulása nyomán hamar a forradalomba, s onnan sodródott vissza az emigrációba.[159]

A külügyminisztérium ebédet adott a különbizottság tiszteletére, ide hivatalos volt a Londonba rendelt Leslie Fry követ is, akinek Shann-nel folytatott hosszas beszélgetését a magyar titkosszolgálatok is jelentették, mert valamiként pontos értesülésekkel rendelkeztek az ebédről. A budapesti „központ" azt is tudta, hogy a Foreign Office „ingadozik, hogy a különbizottság tudomására hozza" a deportálásokkal kapcsolatos adatokat, éppenséggel a tagok „diszkréciójának" kérdéses volta miatt,[160] vagyis a magyarországi források védelmében. Pedig az ávó nagyon is pontos információkkal rendelkezett az angliai menekültekről, táboraikról, a segélyszervezetekről, a Londonba települt magyar írókról és forradalmárokról. Friss híreket hozott „ellenőrzött ügynökünk felesége", aki „1957. február végén és március elején két hetet töltött Angliában"[161] – az asszonnyal kapcsolatosan éppúgy nem éltek gyanúperrel a kinti magyarok, mint ahogy – jelentéseik tanúsága szerint – a többiekkel szemben sem: „Fekete", „Műszerész", „Havasi", „Sárosi", „Bakos" – mind „infiltrálódott" és jelentett.

Az európai utazás végén a bizottság csaknem két hetet töltött Genfben, ahol részben további tanúkat hallgattak meg a még hiányzó információk megszerzése érdekében, illetve ahova visszahívták azokat, akiktől vallomásuk kiegészítését vagy

új mozzanatok megvilágítását kérték, mielőtt nekikezdenének a jelentés megírásának. Egy Genfbe akkreditált magyar „diplomata" továbbította ekkor Budapestre az értesülést, hogy a különbizottság „még több tanút hallgatott ki, mint először, még jobban konspirálva"[162] – a „konspiráció" szigorodása feltehetően a bizottság bécsi, majd londoni tapasztalataiból adódott. Orvosok, egyetemi tanárok, politikusok, továbbá Nagy Imre közeli munkatársa, XXX tanú tett vallomást, s vele – a száztizenegyedik tanúval – véget is ért a meghallgatások sora.[163] Nekikezdhettek az összegzésnek, a dokumentumok feldolgozásának, a jelentéssel kapcsolatos feladatok átgondolásának, főként pedig a megfogalmazásnak. Minderre április közepén került sor, fél évvel a forradalom kitörése után. Ekkor bizonyára senki nem sejtette, hogy a jelentés elkészültéig még kettő, tárgyalásáig pedig további három hónap fog eltelni. Összességében csaknem tizenegy.

A mindvégig zárt ajtók mögött folyó vizsgálatról Genfben a nyilvánosság előtt is beszámolt Duckworth-Barker szóvivő, a különbizottság eddigi működéséről rendezett sajtótájékoztatón.[164] Hangsúlyozta, hogy a bizottság munkája során a magyar társadalom csaknem teljes keresztmetszetével megismerkedett, s így értelmezte jelentőségében és erejében is az 1956-os eseményeket. A felidézett drámai pillanatok ellenére a vizsgálat légkörét oldottnak nevezte. Immár az anyag összeállt – tette hozzá, majd egy kérdésre válaszul elmondta, hogy a jelentésbe belekerül a hivatalos magyar–szovjet álláspont is. A tanúkihallgatásoknak ezzel vége lett, bár még sor kerülhet továbbiakra, mondta – ennek pedig a későbbiekben rendkívüli jelentősége lett. Egy újságírónak válaszolva azt is hozzátette, hogy a tolmácsok csak részben voltak az ENSZ alkalmazottai, így „külsősök" is dolgoztak a bizottságnak; a biztonsági rések ezek szerint igen nagyra nyíltak. A szóvivő elismerte, hogy a tanúk személyazonosságát illetően „lehetett tévedés" – a dokumentumokból ma már kiderül, hogy néhányan álnéven mutatkoztak be –, és természetesen elzárkózott a vallomástevők megnevezésétől. Felidézte, hogy a bizottság járt a magyar határon,[165] ami elképzelhető kitérő lehetett a bécsi holtponton – kijelentésével feltehetően azt a benyomást kívánta kelteni, hogy elmentek addig, ameddig mehettek a vizsgálat tárgyának megismerését illetően.

A bizottság magyar területre lépéséről ugyanis szó sem lehetett – a budapesti külügy szerint a nyugati követségek és a Vöröskereszt „állandó felderítést folytatott" Magyarországon, munkájukhoz pedig csakis „ellenforradalmi beállítottságú személyek adatait fogadják el". Mindennek csak az a célja, hogy az imperialisták új ellenforradalmat robbantsanak ki, és az „Ötös bizottság fedése alatt" voltaképpen újabb támadás készült Magyarország törvényes rendje ellen.[166]

Elnarrált történelem

Hogy csakugyan történeti forrásmunkát kívánt-e a bizottságtól az ENSZ Közgyűlése, az persze kérdéses, ugyanakkor bármiféle megalapozott határozat csakis a tények ismeretén, ezek összefüggéseinek feltárásán és elemzésén alapulhatott.

Amikor a testület jelentéstevője a január végi tervezetben végigtekintette az előttük álló lehetőségeket, okkal nevezte „rendkívüli problémának" a „jelentés vagy jelentések" készítését; a többes szám azért döntő, mert a közgyűlési határozat ezzel a „magyar helyzet" megfigyelésének folyamatosságára utalt, vagyis nem csak a „szituáció" feltárására, hanem alakulásának figyelemmel kísérésére és elemzésére.[167] Előbb a „rövid, frappáns és fordításra kész"[168] dokumentum létrehozása volt a cél, de ami február közepére létrejött, az inkább csak az események vázlatos áttekintése volt, az ekkor rendelkezésre álló adatok, iratok és dokumentumok alapján, amolyan sorvezető, nem több. Ezt olykor „Első jelentés"-ként határozták meg, ami inkább a további tervek körvonala lehetett, és nem a Közgyűlés plénuma elé szánt, annak határozatai értelmében benyújtandó, és további határozatokat megalapozó dokumentum.[169]

Ekkor még elképzelhető volt, hogy az ülésező Közgyűlésnek nyújtják be a jelentést,[170] bár feltehetően számoltak az európai utazást követő összegzés időigényével. Ugyanakkor az időzítést nem csak New Yorkba történő visszatérésük után, de a vizsgálat ideje alatt is befolyásolták a bizottság tagjainak szerteágazó feladatai, így például a február 28-i különbizottsági ülés jegyzőkönyve szerint Slimnek Tunéziában akadt dolga, Gunewardene egy másik ENSZ-bizottságban – az emberi jogiban – kapott feladatot,[171] helyettesítésükre volt szükség ugyanúgy, ahogy Andersen esetében is, akit a dán belpolitikai fejlemények hívtak haza időről időre.

A vizsgálat végeztével ismét előtérbe kerültek a további munka módszerét illető dilemmák, hiszen a Közgyűlés elé terjesztendő dokumentum jelentősége nem kis részben múlt az összegyűjtött információk megszerzésének módján, hitelességén, az anyag bizonyító erején, a szöveg hangütésén, és sok egyéb összetevőn, amit nem a tények, hanem azok feltárásának és bemutatásának módja határozott meg. A különbizottság titkársága ebben is fontos szerepet játszott, hiszen a jelentést nem a diplomaták írták, hanem a titkárság tagjai, s az általuk megfogalmazott szövegre kellett rábólintaniuk a voltaképpeni tagoknak. Jordan és főnökei, Protić és Cordier abból indulhattak ki, hogy a jelentéstevő Shann fogékony a szempontjaikra, s a tényleges szerzők lojalitása, instruálhatósága sem lehet kérdéses – legalábbis egy bizonyos határig. És ezt a határt lépte át azután Bang-Jensen.

A munka során a titkárság „további forrásokat" is beszerzett, ezek listáját közreadta a munkatársaknak, amelyben különféle memorandumok, nyilatkozatok, UNHCR-jelentések mellett a magyar statisztikai hivatal adatai éppúgy szerepeltek, mint a budapesti diplomaták beszámolói vagy éppenséggel Mód Péter alaposan és elfogultan fogalmazott cáfolatai – egyebek mellett a három nyilvános tanú „rágalmaival" kapcsolatosan.[172] Így lassan összeállt az igen terjedelmes anyag, amelynek legfontosabb – és csaknem leghatalmasabb – része a tanúkihallgatások közel kétezer oldalas jegyzőkönyve volt, és az alapjukat jelentő, hetvenórányi hangfelvétel, amely a vallomások mellett azokat a háttérmegbeszéléseket is rögzítette, amelyekről nem minden esetben készült jegyzőkönyv.

Az egyik legfontosabb kérdés a „történetíró" felelőssége volt a jelenben zajló történelemmel szemben. Ez azt jelentette, vizsgálják-e a Magyarországon zajló bosszúállás rettenetes „szituációját", legyen-e fülük az ENSZ-hez rendre beér-

kező segélykiáltásokra, munkájuk részének tekintsék-e azt, ami a fényes napok következményeként ugyanekkor az ország sötétjében történt, vagy hagyják abba a történetet a szovjet bevonulás vasárnapjának hajnalán? A jelentés készítése során újra és újra felmerült, hogy a közgyűlési határozat lehet csak irányadó, vezérfonalként pedig az Alapokmány szolgálhat – de hát akkor mi is legyen a vérbosszú magyarországi „helyzetével"? És Nagy Imre sorsa lehet-e közömbös a számukra, aki egyenesen a világszervezethez fordult, és aki ekkor „ismeretlen helyen" tartózkodott? Látniuk kell és beszélniük kell vele – fogalmazódott meg újra és újra,[173] mert felelősséggel tartoznak érte is.

De a bizottság néhány tagja óvatos volt autoritásuk határait illetően: hogy mire is hatalmazta fel őket a Közgyűlés, a tíz sikertelen nekifutás nyomán? Így még az emberi jogok bajnoka, Fabregat, továbbá Gunewardene és a sokat látott és minden szabadságküzdelemmel mélyen szolidáris Slim is tartott attól, hogy a tényszerű és előzetesen megtervezett vizsgálódás célján túlmutatna bármiféle beavatkozás a jelenbeli eseményekbe.[174] Ez persze valamiféle „csőlátást" eredményezett, hiszen a titkárságra már 1957 januárjától ömlöttek az információk Magyarországról. Fry követ tudósított a megtorlás fontosabb eseményeiről, fordításban olvashatták Marosán György vérszomjas beszédét, eljutott hozzájuk a hír, hogy a Kárpátia étteremben 18 fegyveres rendőr tartóztatott le néhány vacsorázó „összeesküvőt", tudták, hogy azokat a diáklányokat is őrizetbe vették, akik hittant akartak tanulni, és így tovább. A tisztogatás nem kímélte a társadalom egyetlen rétegét sem, a hadseregtől a kulturális életig, míg a gazdasági helyzet drámaian romlott, a parasztokat megbénító új adóztatás pedig ezt a drámát könnyen tragédiává változtathatta.[175] Lendületet vett a jogi bosszúállás, amelynek nyomán ügyészek és bírók mondtak fel, ezzel jelezve, hogy ami következett, az korábbi – olykor borzalmas – gyakorlatuknál is borzalmasabb volt.[176]

Hogy a lezárt és változtathatatlan múlttal szemben a még némiképp nyitott jelenre a bizottság kevesebb figyelmet fordított – bár nem hagyta említetlenül –, az egyszerre lehetett óvatosság, jogszerűség, bizottsági konszenzus felemás eredménye; de lehetett szabotázsé, kommunista manőverezésé, netán zsarolásé vagy sikeres befolyásszerzésé is. A jelentés azonban így is elkészült, hatalmas munka volt és rendkívüli teljesítmény – forrásfeltárás és történetírás, eleven narratíva és pontos diagnózis. Évekig a forradalom egyik legjobb összefoglalója maradt – résztvevők és kortársak közreműködésével, korlátozott ismeretanyag birtokában, de egyetemes érvénnyel, a világszervezet működésének zökkenőivel, de annak tekintélyével és globális hatósugarával – egyszóval remekmű.

Az írás és szerkesztés egész folyamatát szigorúan vezényelte Jordan, Shann keze alá dolgozva, felettesei bizalmát élvezve; remek szervezőkészséggel, jelentős anyagismeret birtokában és feltétlen lojalitással az ENSZ olykor igencsak pragmatikus szempontjai iránt. Március elejére készült el egy iránymutatás a jelentés alapelveit és fontosabb szempontjait illetően: ezek szerint nem a kronológia lesz irányadó, hanem problémakörönként tekintik át mindazt, ami történt, amiért történt, és ahogy történt Magyarországon.[177] Ezek a problémakörök igen átgondolt és pontos helyismeret nyomán születtek, és pontosan fedték le mindazt, ami 1956-hoz elvezetett, ami meghatározta, és ami következett belőle. És bár a vizsgálat során nem jött létre teljes körű konszenzus, azt az egyes fejezetek végleges formába öntése során, részenként mégis kialakították, voltaképpen lépésről lépésre – pontosabban: szövegváltozatról szövegváltozatra. A különbizottság tagjai olykor igen sarkosan fogalmazták meg nézeteiket, erőteljesen ragaszkodtak szempontjaikhoz, s nem egyszer kritikusak voltak a testület egész működésével kapcsolatosan. Fabregat egy ponton azt érezte, hogy munkájuk nemcsak a várakozásoknak nem felelt meg, hanem a közgyűlési határozatnak sem,[178] Gunewardene pedig egy különvélemény írását helyezte kilátásba, amely hosszabb lett volna, mint maga a jelentés.[179] A mindig udvarias, de olykor igen drámai vita a hangszalagok tanúsága szerint nem kevés diplomáciai erőfeszítéssel volt csak mederben tartható, ha feloldható nem is. Azt a jelentés szövegezése oldotta meg, de az sem könnyen.

Mert hát az ördög a részletekben lakik, így érthető, hogy sokféle kísérlet előzte meg a végleges szövegváltozat létrehozását.[180] A titkárság tagjai által írt, majd többszörösen átnézett vázlatokat Jordan juttatta el Shannhez, s az általa jóváhagyott szövegeket látták azután a bizottság tagjai. Április elején még Genfben meg-

Sík Endre és Leslie Fry brit követ beszélget azon a fogadáson, amelyet a frissen kinevezett külügyminiszter adott a diplomáciai testület tagjainak 1958. február 19-én

születtek a későbbi fejezetek 1-2 oldalas tartalmi összefoglalásai, s ezek nyomán pontosabban lehetett érzékelni, honnan hiányzik információ, hol lehet érdemben nekikezdeni a munkának, hol kell a nagyon is bőséges anyagból szigorúan szelektálni – és így tovább. Bang-Jensen, Schreiber, Duckworth-Barker, Pullain, Messinesi, Héderváry és Hámori készítette el az első vázlatokat,[181] amelyeket azután továbbadtak egymásnak, s ennek nyomán javítási javaslatok, betoldások, kihagyások és átszerkesztések során, nem egy esetben hat-hét változaton keresztül nyerte el végleges formáját egy fejezet. A lelkiismeretes bürokrata, a rendkívül nehéz feladattal sikeresen birkózó Jordan pontos nyilvántartást vezetett arról, kinél melyik fejezet van, ki az első- és ki a másodolvasó,[182] milyen ütemezéssel tartható a – sokszor módosított, de mindig nyomasztóan közeli – határidő, s ennek megfelelően kérte kollégáit, hogy magánéletüket is rendeljék alá a munkának, hogy akár éjszaka is dolgozhassanak az egyes fejezeteken.[183] Május elején született meg egy részletesebb tartalmi javaslat és egy rövid áttekintés, amely a további munkamegosztást is meghatározta: nevek, szobaszámok, időpontok, dokumentumok listája szerepelt az iratokon.[184] A jelentéstevő tehát sokszorosan átgondolt, átnézett és javított – de „hozott anyagból" dolgozott, értékelte és felhasználta vagy elvetette a javaslatokat. A munka végzése során legfőbb partnere Jordan volt, akivel szorosan együtt dolgozott, és szívélyes kapcsolat alakul ki a két férfi között. Az idővel való versenyfutásban persze nyomasztóak voltak a fennakadások: Fabregat az emberi jogokról szólt volna többet, Slim szerint a jogsértésekkel másutt legalább akkora gond van, mint Magyarországon, míg Gunewardene később azzal büszkélkedett, hogy nyolcvanoldalnyit hagyatott ki a bizottsággal az emberi jogokról szóló anyagból.[185] A munkát elvileg áttekintő és a testületet irányító Andersennek azonban haza kell utaznia Dániába a közelgő választások miatt, és május közepe előtt nem is tervezte visszatérését New Yorkba.[186] A munka legfontosabb része így a titkárságra és a jelentéstevőre maradt.

A dokumentumok tanúsága szerint csakugyan intenzív, kollektív és érdemi munka folyt, áthatva az események pátoszától, és érzékelve az ENSZ felelősségét. Bekerült egy fejezet a politikai jogok november 4-ét követő korlátozásáról – amelyhez 10 oldalnyi kézírásos korrekciós javaslatot csatoltak[187] –, de a szovjet–magyar állásfoglalások 32 oldalas ismertetését még az ötödik változatban sem tartották véglegesnek.[188] A jelentés írásának folyamatáról Jordan naponta számolt be – sorszámozott levelekben[189] – a Londonban tartózkodó Protićnak, és másolatban valamennyit elküldte Cordiernek is. Nyilvánvalóan várta és feltehetően meg is kapta az instrukciókat, így ennek nyomán „hűtötte le" a bizottság titkára az „érzelmes" nyelvezetet, tompította a „túlzottan éles fordulatokat", elvárta, hogy „civilizált" tónusban fogalmazzanak,[190] ami levelei szerint azonban „meglehetős nehézséget" jelentett, hiszen mégiscsak egy lázadás barbár leveréséről volt szó. A stiláris gondokra pedig egyfelől rárakódtak a fordítás problémái, másfelől a „forráskritika" lehetetlensége, vagyis az információk ellenőrzésének nehézségei. Voltak továbbá félreértések, pontatlanságok, kihagyások, a tanúk túlzásai – a gondok a munka vége felé egyre szaporodtak.[191]

Bang-Jensen mindinkább aggódott, hogy a pontatlanságok, tévedések az egész jelentés, az egész vállalkozás hitelességét ássák alá – vagyis a különbizottság, a Közgyűlés, az ENSZ tekintélyét, presztízsét, végső soron pedig „magyar kérdés" méltó megválaszolását.[192] Amikor ezek nem csak bekerültek a szövegbe, de figyelmeztetései ellenére benne is maradtak, gyanakvása erősödni kezdett. Lelkiismeretesen összeállított hibalistáira nem volt kíváncsi a jelentéstevő, amikor igaza tudatában érvelt volna, Shann olvasatlanul, ingerülten és megalázóan utasította vissza „okvetetlenkedését". Jordan szívesen élt a tekintély eszközével vagy a hatáskörök szabályaival, olykor éppen azzal a (nem kevéssé abszurd) érvvel, hogy a jelentés voltaképpen Shann felelőssége; ki tudja, hogy a bürokrata vagy a cinkos szólt itt belőle. Bang-Jensen akkor Andersenhez fordult, aki azonban ugyanezekbe a falakba ütközött, ahogy segíteni próbált; amikor pedig egyszer Bang-Jensen megragadta Shann zakóját, hogy hallgassa végig, olyan indulattal reagáltak szenvedélyes gesztusára, mintha testi sértést követett volna el – és eltiltották a munkától.[193]

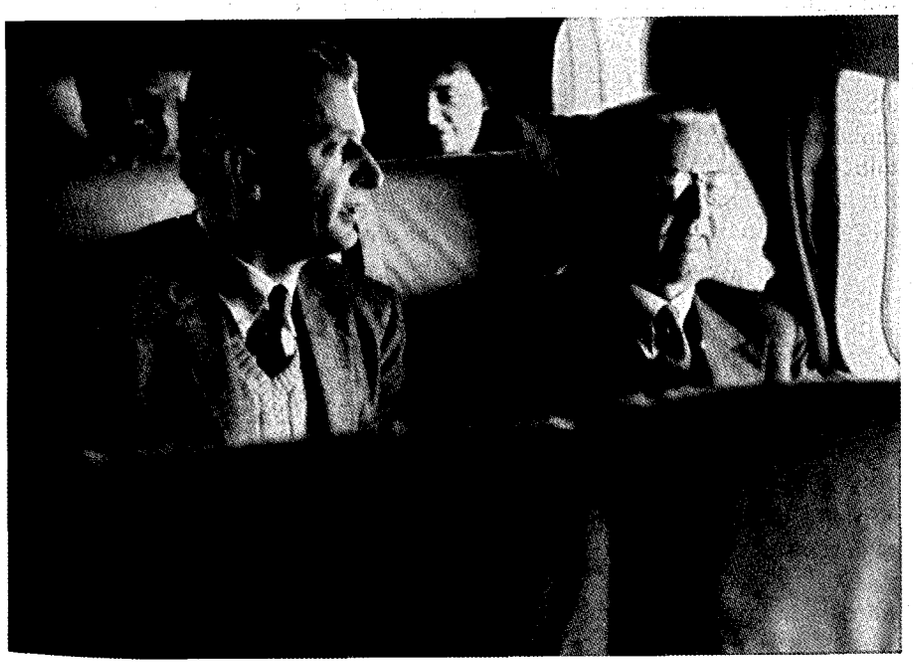

Bang-Jensen és Andersen repülőgépen, mögöttük Gunewardene és Héderváry Klára (Per Bang-Jensen szívességéből; a felvétel készítésének helye és ideje ismeretlen.)

Pedig éppen a titkárság tagjai tekintették át legteljesebben az összegyűjtött információkat, mindenekelőtt Bang-Jensen, aki az előválogatástól a meghallgatásokon keresztül a vallomások szerkesztéséig és a jelentésben megörökített tényekig és összefüggésekig követte az egész folyamatot. Tovább azonban nem engedték.

Hogy a kommunista propaganda mégsem a hibákat lovagolta meg, az nem a jelentésen múlott, hanem az időközben kialakított szovjet–magyar stratégián. Voltak ugyan kísérletek a tévedések és pontatlanságok kipécézésére, de mivel nem ismerték el a különbizottság legitimitását, nem is kívántak vitatkozni egy illegitim testület „irományával". Különben sem védekezni vagy cáfolni akartak, hanem támadni, revansot venni az egész „ellenforradalomért", leleplezni a véres rendbontáshoz vezető „imperialista aknamunkát". Mert ha figyelni akartak volna és cáfolataikkal diszkreditálni a különbizottság tevékenységét, hát lett volna rá alkalom bőven. Külügyi iratokban is rögzítették Budapesten, hogy ÁVH-t összetévesztették az Állami Ellenőrzési Központtal,[194] és így tovább, hiszen az egyes fejezeteket az illetékes minisztériumok olvasták és bírálták. De máshonnan is jeleztek komoly kifogásokat: hogy Kádár kormányának legitimitásával nagyobb a baj, mint a jelentésből kitűnik, azt a franciák szóvá is tették. Az angolok mindezeken túl az Elnöki Tanács működésének zökkenőire is felhívták a figyelmet, mégpedig a kormány törvényessége szempontjából ez döntő kérdés volt.[195] Az pedig már szinte szóra sem érdemes, hogy elszámolták a tüntetőket, hogy nem a legfontosabb forradalmi követelések kerültek a szövegbe, hogy kimaradt a Sztálin-szobor ledöntése, de a Köztársaság téri vérfürdő is; és zavar volt a dátumok körül, legyen szó a szovjet csapatok bevonulásának időpontjáról vagy a hivatalos közlönyben antedatált intézkedésekről. Volt tehát, és maradt is hiba bőven a rengeteg szem áttekintette szövegben – de hogy alakulhatott ez így?

V.

A „MAGYAR KÉRDÉS" ÉS A MAGYAR VÁLASZ

Időzített jelentés

A február közepére kitűzött határidőt a különbizottság nyilvánvalóan és hallgatólagos konszenzussal nem vette figyelembe, nem lett kész a rövid, olvasmányos és fordításra alkalmas jelentés, és még négy hónap telt el anélkül, hogy létrejött volna a hivatalos ENSZ-dokumentum. Bár egy alkalommal felmerült, hogy egy „gyorsjelentést" adjanak ki mielőbb, és később terjesszenek be egy hosszabb és alaposabb művet, amely valamennyi bizonyítékot is tartalmazza, de ez sem jött létre.[1] Az európai utazással és minden szükséges feltétel megteremtésével április végétől dolgoztak a tervek szerint 120–140 ezer szó hosszúságú szövegen, amelynek témaköreit közösen jelölték ki, meghatározva egyben a szöveg hangütését is.[2] A különbizottság tagjai között fennmaradó nézetkülönbségeket gondosan dokumentálták a jegyzőkönyvekben, s ez elegendőnek bizonyult ahhoz is, hogy a ceyloni képviselő még Genfben lemondjon különvéleménye publikálásáról.[3] Érvei, nézőpontja és értesülései azonban folyamatosan kikezdték az amúgy sem könnyen létrehozott konszenzust, és mintha új és új alkalmat keresett volna a közös munka eredményeinek megkérdőjelezésére.

A kész szöveg birtokában kezdhettek dolgozni a fordítók, ugyanis angolul, franciául és spanyolul kellett közreadni a magyar tanúk vallomására és számos egyéb, ugyancsak magyar nyelvű dokumentumra épülő szöveget. Noha a jegyzőkönyvek fordítása korábban már megtörtént – ugyanis Slim nem tudott angolul, Fabregat pedig ragaszkodott a spanyol fordításhoz –, a hivatalos és végső dokumentumhoz azonban ez kevés volt. Mindez megsokszorozta a félreértések, félrefordítások és egyeztetések amúgy is sokasodó nehézségeit, a költségekről és időről nem is szólva.

A jelentés közreadása előtt ismét és nyomatékosan merült fel, hogy miként is kellene fellépnie a világszervezetnek azokkal a tagállamokkal szemben, amelyek a rájuk vonatkozó ENSZ-határozatokat tudatosan semmibe veszik, és folyamatosan megsértik az Alapokmányt, de ezt ismét csak Budapesten gondolták át a leg-

következetesebben. A sértetten rettegő és arrogánsan törvénytipró külügyi vezetés ugyanis azt a feladatot adta sokat próbált apparátusának, hogy álljanak készen bármiféle fordulatra és fejleményre, ami a „magyar ügy" tárgyalása során bekövetkezhet: a nyilvános megaláztatástól a kizárásig, a szankcióktól a totális diplomáciai elszigetelésig. A Külügyminisztérium Nemzetközi Szervezetek Osztályának munkatársai kénytelek voltak tehát abból kiindulni, hogy mi történik akkor, ha az ENSZ megfelel saját alapelveinek. Ugyanebből maga az ENSZ azonban nem volt kénytelen kiindulni.

A szorgalmas Mód Péter már február 26-án felterjesztette New Yorkból budapesti főnökeinek az ENSZ előzetes (olykor elsőnek nevezett) jelentését,[4] és folyamatosan figyelemmel kísérte a fejleményeket, amihez a dokumentumok tanúsága szerint meglepően sokféle forrás állt rendelkezésére. Hogy mikor indult a bizottság Európába, azt az ottani követségek és rezidentúrák jelentették Budapestre, s arról is értesültek, hogy mikor „állították össze" a szöveget a titkárság munkatársai.[5] Előbb még némi aggodalommal közölték Budapesttel, hogy „talán már áprilisban tárgyalja a Közgyűlés" a jelentést, majd megkönnyebbülten rejtjelezték a hírt, hogy május közepén hagyja jóvá a szöveget az ENSZ Titkársága, így a magyar külügynek legkorábban május végi publikálásra kell számítania.[6]

Kolozs Márta osztályvezető április végére állította össze a külügy érvrendszerét, ha a jelentés netán ekkor került volna vitára.[7] A Bem téren ekkor még tételes cáfolatokban gondolkodtak, ez a stratégia a későbbiekben – pártutasításra – megváltozott. Pedig a szovjet-magyarok többféle szinten és különféle logikai megfontolások mentén érveltek volna, egyebek mellett azzal, hogy a különbizottság voltaképpen „szökött hazaárulók" vallomásából dolgozott, akik ugyanúgy Nyugatra menekültek, ahogy az ellenforradalmat is ott kezdeményezték és mindvégig onnan támogatták – a kör bezárult. Ennek kapcsán utaltak a Szabad Európa Rádió adásaira, és az azokat ért nyugati bírálatokra is, mintha ennek a – megbukott – mestertervnek azok lettek volna cáfolatai. Hasonló logikát követett a különbizottság elnökének, Alsing Andersennek a kipécézése: ha egyszer „nácikkal rokonszenvezett", nyilván szívesen látta volna a nácizmus feléledését Európa szívében.[8] Az osztályvezető megemlítette a könyvmáglyákat és a Köztársaság téri vérengzést, hogy ezekre emlékeztető történelmi precedenseket rángasson elő, és cáfolni igyekezett, hogy spontán tömegmozgalomról lett volna szó – példának hozva fel a Rádió ostromát. Tudatta, hogy a szovjet csapatok behívását Nagy Imre is megszavazta, ám érvei szerint november elejére a kormány teljesen elvesztette uralmát a helyzet felett, így a törvényes rend helyreállítása elengedhetetlenül szükségessé vált, egy erre alkalmas kormánnyal. És így tovább, pontról pontra „cáfolva" mindazt, amiről ekkor még nem lehetett fogalma a budapesti külügyeseknek, hiszen az ENSZ-dokumentum hivatalosan még nem jelent meg.

Ebben az időben tárgyalt Szoboljev szovjet ENSZ-képviselő a magyar ügyről Hammarskjölddel,[9] aminek nyomán Mód nagykövet is utasítást kapott a főtitkár felkeresésére. Ekkor ismét átadta a magyar kormány meghívását Budapestre, majd sajtóközlemény formájában is megismételte az invitálást egy, a főtitkár „számára megfelelő időpontban".[10] Az utazásról meglepetten érdeklődő Jordannek azt felelte Cordier főtitkárhelyettes, hogy Hammarskjöld nem kívánja kommentálni a meghívást, de szerinte nem lenne bölcs dolog a jelentés publikálása – és főként annak fogadtatása – előtt bármiféle álláspontot kialakítania a magyar ügyben.[11] A főtitkár egy korábbi sajtóértekezleten pedig úgy fogalmazott, hogy „nem szükséges a kérdést most előhozni",[12] Mód ekkoriban még arról is értesült, hogy Hammarskjöld a jelentés tárgyalásának őszre halasztásáról beszélt helyetteseivel. Más alkalommal a főtitkár elmondta a magyar delegátusnak, hogy a jelentés megvitatását ő maga „nem látja szükségesnek", és „ha a tagállamok többsége nem kéri", nem kerül sor a Közgyűlés összehívására sem.[13] Ez annál is különösebb volt, mert a Közgyűlés összehívása nem főtitkári hatáskör, hanem az elnököt, ebben az esetben Wan Waithayakont illette meg a döntés joga. A magyar ENSZ-képviselőnek Hammarskjöld azt is elmondta, hogy tudomása szerint a rend helyreállt Magyarországon, a gazdasági helyzet pedig állandóan javul[14] – mindez ismét csak többet árult el a főtitkár ismereteinek forrásáról, mint a magyarországi helyzetről: a rend persze helyreállt, csakhogy az ENSZ Alapokmányának minden ponton ellentmondó eszközökkel. Hammarskjöld ugyanakkor megköszönte a magyarországi meghívást, elfogadása elől azonban azzal tért ki, hogy elsősorban a Közel-Keletre kell koncentrálnia, ami sokkal súlyosabb és veszélyesebb probléma, mint amennyire a sajtóból érzékelhető.[15] Ebben pedig nyilván az is benne volt, hogy a magyar kérdés nem az, hiszen ott „rend" van – ami egyébként Szuezben is lehetett volna, amennyiben az agresszorok ott is szabad kezet kapnak.

Hammarskjöld újraválasztása ugyancsak az őszi ülésszakon volt esedékes. Szovjet támogatás nélkül erre semmi esélye nem lett volna.[16]

Mód megkönnyebbülten jelentette Budapestre: „Számunkra a vita későbbre halasztása csak előnyös,"[17] az idő ugyanis nekik dolgozott, és ebben az esetben talán nem csak az idő. Hiszen májusban Jordan meglehetősen elkeseredett táviratot küldött Andersennek, aki ígérete ellenére nem jött vissza New Yorkba május 16-án, hanem a dániai választások miatt egy héttel később került csak elő.[18] A nehézségekhez tartozott, hogy Shann-nek új állomáshelyére, Manilába kellett utaznia mielőbb, s türelmetlenül várta New York-i feladatai befejezését.[19] De még május végén is – vagyis csaknem egy hónappal a meghallgatások befejezése után, amikor a jelentés szövege már elkészült –, Jordan arról panaszkodott főnökeinek, hogy a tagok távolléte miatt „elkeserítően keveset haladtak", ami pedig arra utalt, hogy Andersen megérkezése és Shann sürgetése után és ellenére másoknak is voltak a „magyar ügyet" háttérbe szorító prioritásaik.[20]

Az idővel való – egyre frusztrálóbb – versenyfutást ekkor egy kínos közjáték zavarta meg: mégpedig a jelentés részleteinek napvilágra kerülése azelőtt, hogy ezt hivatalosan nyilvánosságra hozta volna a világszervezet. Az International News Service büszkélkedett azzal, hogy megszerezte a dokumentum szövegét: a hírügynökség szerint a történelemben először született ilyen átfogó dokumentum ilyen gyorsan egy forradalom után.[21] A *Journal American* két egymást követő számban közölt részleteket a jelentésből, ami – mint a magyar külügy elégedetten nyugtázta – „rendkívül kellemetlen a titkárság számára".[22] Jordan azonnal tudatta főnökeivel, hogy a titkárságról nem szivároghatott ki a dokumentum, mert biztonsági rendszerük kitűnő – ez a későbbiekben még sokszor szóba került, noha efféle

rendszerről korábban nem esett szó, s ilyesminek még csak a létezésére sem utaltak az iratokban.[23]

A Mód Pétert tájékoztató szovjet ENSZ-képviselő, Georgij Arkagyev Krisna Menontól úgy tudta, hogy a ceyloni képviselő volt a gyenge láncszem, a magyar külügy értesülései szerint pedig Fabregat adta kölcsön a bizalmas dokumentumot pár órára egy újságírónak, aki azt „természetesen lemásolta".[24] A jelentés részleteinek nyilvánosságra hozatala szenzációértékű volt, ami jól mutatta, hogy világszerte mekkora várakozás övezte a bizottság munkáját, s főként a jelentés publikálását. A hivatalos ENSZ-dokumentumnak azonban csak a „nyers változata" született meg ekkor, a végleges jelentést ugyanis a különbizottság „zárt ülésének" kellett még megvitatnia – jelentették a magyar ENSZ-diplomaták Budapestre –, mintha a januári nyilvános meghallgatások óta lett volna másmilyen ülése a bizottságnak, mint zárt. Mód és munkatársai nem kis megkönnyebbüléssel tették hozzá, hogy mindezeken túl még további késés is várható, hiszen a Titkárság egyáltalán nem sürgeti a munka befejezését.[25] A kissé fecsegős Fabregattól magyar diplomaták azt is megtudták, hogy júniusra készül el a jelentés, ez az időzítés pedig már magáért beszélt: a diplomaták ugyanis ekkor indulnak szabadságra. Az uruguayi küldött bizalmasan azt is hozzátette, hogy a dokumentum nem helyez túlzott hangsúlyt a magyar kormány törvényességére, mert akkor ezt precedensként lehetne alkalmazni számos latin-amerikai országgal szemben is, ami pedig lavinát indíthatna el az amerikaiak által támogatott, erőszakkal hatalomra került bábkormányok esetében. Fabregattól vagy egyéb forrásból a magyar kül- és titkosszolgák azt is megtudták, hogy a jelentés terjedelme 350–400 oldalra becsülhető, és minden addigi titkolózás ellenére „közlik majd azoknak a neveit, akik tanúskodtak".[26]

Június 4-én végre a különbizottság szóvivője sajtóközleményt adott ki, amely szerint a jelentés a következő hétre elkészül, amit azonban a testületnek még el kell fogadnia.[27] Ennek jelentőségét emelte, hogy a főtitkár is részt vett néhány nappal később a különbizottság ülésén – csakhogy akkor már a ceyloni képviselő hazautazott anélkül, hogy aláírta volna a dokumentumot.[28] Ez meglehetős döbbenetet és zavart váltott ki, mert a jelentés publikálása egyszerre bizonytalanná vált, s ezzel az egész közös erőfeszítés és több hónapos munka értelme lett kérdésessé. Hiszen ha nincs konszenzus, mert a vizsgálóbizottság egyik – egyébként igen aktív – tagja nem adja nevét a végleges szöveghez, akkor jelentés sincs.

Ceylonban ugyanis ekkor jelentős belpolitikai változások zajlottak, a baloldal és a marxisták megerősödtek, majd hatalomra kerültek, a szovjet segítségnyújtással erősödő politikai befolyás pedig elválaszthatatlan volt a gazdaság talpra állításától. Mindehhez hozzátartozott, hogy az FBI korábban rajtakapta a ceyloni ENSZ-misszió egyik alacsonyabb beosztású munkatársát, Samarasekarát, amikor a titkos táviratok rejtjeleinek kódkönyvét átadta egy szovjet „diplomatának": minden bizonnyal a „magyar ügy" miatt váltak érdekessé a táviratok. Az ENSZ lelepleződése után is folyósította Samarasekara fizetését, a vele szemben folytatott vizsgálat nem volt nyilvános, elmarasztalásáról sem szóltak hírek, csendben távozott New Yorkból, bár előtte búcsúpartit rendezett számára a Titkárság.[29]

Ugyanekkor izgatott táviratok követték Gunewardenét Colombóba, hogy tisztázzák: távozása az aláírás megtagadását jelenti-e.[30] Az elfogadás érdekében,

illetve ellenében kifejtett diplomáciai nyomás sem volt kicsi, hiszen az ENSZ sem engedhette meg magának, hogy a különbizottság erőfeszítései ilyen könnyen valljanak kudarcot, amire persze a szovjetek folyamatosan törekedtek.[31] A szovjet nyomás mellett szerepet játszott Krisna Menon igyekezete is, aki előbb Gunewardenét győzte volna meg arról, hogy ne írja alá a dokumentumot, majd pedig a colombói kormánynak javasolta, hogy határolódjék el képviselőjétől.[32] A ceyloni diplomata egyébként jó kapcsolatokat ápolt Washingtonnal, Londonnal és komoly ambíciói voltak a világszervezetben. A kibontakozó dráma azonban mégsem úgy folytatódott, ahogy kitervelői szerették volna, az intenzív háttérlevelezések, titkos táviratváltások, brit és harmadik világbeli közbenjárás nyomán június 14-én üzenet érkezett Hammarskjöldnek: „Gunewardene elfogadta a jelentést."[33]

A drámának azonban még volt egy felvonása. A jelentés publikálása nyomán, a benne leírtak nyilvánvaló következményeként joggal merült fel sokakban a rendkívüli Közgyűlés összehívása. A magyar kérdés megvitatására ugyanis immár tények és adatok alapján kerülhetett volna sor, hogy végre meghozzák azokat a sürgős döntéseket, amelyekre hónapok óta várt a világszervezet több tagállama, és főként a magukra hagyott magyarok. Az ENSZ főtitkára azonban nem tartotta „valószínűnek", hogy a dokumentum – ami ekkor már bő öt hónapja készült, a létrejöttét megalapozó határozatok pedig csaknem három hónappal előzték meg ezt az ötöt – nyári tárgyalására sor kerül. Júniusi találkozójukon a főtitkár elmondta ezt Módnak, majd megerősítette a szovjet ENSZ-diplomatáknak, Arkagyevnek és Csernyisevnek is.[34] Fellélegezhettek tehát Budapesten és Moszkvában, és megdöbbenhettek a „szabad világban", hogy milyen beszédesen hallgat Hammarskjöld a jelentés nyomán összehívható ülésszakról. Mások mellett a *Neue Zürcher Zeitung* újságírójának is feltűnt mindez, ám kérdésre sem kívánták kommentálni az ENSZ vezetői a rendkívüli közgyűlés összehívásának lehetőségét.[35]

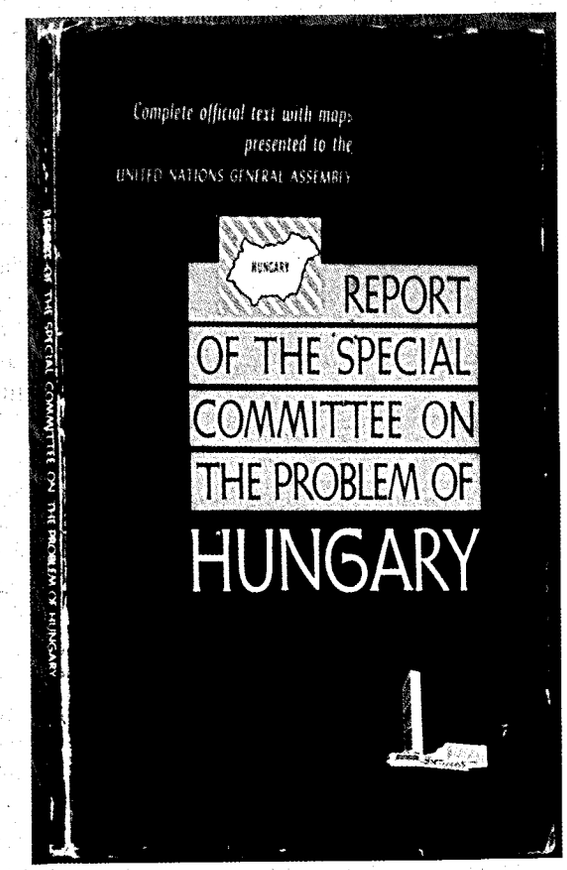

A különbizottság jelentésének címlapja

Bár aligha valószínű, hogy gyökeres változást érhetett volna el egy rendkívüli ülésszak a „magyar kérdésben", de az esély megvolt, és a precedens is: a nemzetközi figyelem olykor életeket mentett. És ugyan Kádárék nem kívántak engedni semmiféle „külső" nyomásnak – legalábbis akkor, ha az nyugatról jött –, ezt New Yorkban azonban ekkor még nem lehetett tudni, és ha praktikusan így volt is, az ENSZ-nek alapelvei és elvárásai is voltak a tagállamokkal szemben, függetlenül azok konkrét hajlandóságától. A jelentés olyan mélységben és szélességben mutatta be a magyar forradalmat, majd a rá következő elnyomást, ahogy ekkoriban semmi egyéb, így a kép nagyon is tagolt, pontos – és drámai volt.

Érthető, hogy a jelentés rendkívül élénk sajtóvisszhangot keltett: rádióállomások, televíziós csatornák, filmhíradók terjedelmesen és hitelesen számoltak be arról, ami immár az ENSZ „pecsétjével" hitelesítve mondta el a magyar forradalom történetét.[36] A dokumentum számos fordításban megjelent, jelentős államférfiak írtak bevezetőt hozzá, vagy kommentálták a magyar 1956 narratíváját. És míg Moszkvából és Budapestről agresszív elutasítást érzékelhetett az ENSZ titkársága – amely minden egyes fellelhető cikket, híradást és kommentárt megőrzött[37] –, addig a *New York Times* hatalmas cikket szentelt a jelentésnek, közölve a különbizottság tagjainak fényképét, és természetesen utalt az amerikai közvélemény várakozó álláspontjára is.[38]

Akik a további lépéseket illetően döntési helyzetben voltak – a tagállamok diplomatái –, ők hivatalból megkapták, bizonnyal olvasták, jelentettek róla főnökeiknek, aztán a fiókjukba tették. Kezdődött a nyár, ami részben az állomáshelyükről hazatérő külszolgák otthoni beszámoltatásának és eligazításának időszaka volt a megfelelő külügyminisztériumban, részben pedig a megérdemelt pihenésé. Az utazások szervezése, a távollét idejére nélkülözhetetlen helyettesítések kialakítása, az egyeztetések ekkor már hónapok óta zajlottak, ráadásul az ötvenes évek közepének közlekedési feltételei nehézkesek, bonyolultak és lassúak voltak. Még az európai diplomaták többsége is hajóval utazott az öreg kontinensre – 10-12 napon át –, az ázsiaiak és afrikaiak hazatérésének ideje ennek sokszorosa lehetett. Hiába volt a magyar kérdés mégiscsak Közép-Európa „botránya", a nyár az nyár; a botrány pedig természete szerint fakult az idővel.

De nem mindenki számára: például Lodge amerikai ENSZ-képviselő a határozat előterjesztői nevében, nem sokkal a jelentés publikálását követően kérte a Közgyűlés összehívását „amilyen gyorsan csak lehetséges".[39] Ő pontosan látta – budapesti követségük jelentései alapján is –, hogy a magyarországi vérbosszú ugyancsak indokolja a kérdés mielőbbi napirendre tűzését és a magyar helyzet további figyelemmel kísérését, hiszen mindez benne volt az eredeti ENSZ-határozatban is.[40] A világszervezet titkársága Lodge kérését továbbította a Közgyűlés elnökéhez, a thaiföldi Wan Waithayakon herceghez, aki ekkor már ugyancsak hazatért Bangkokba. Hammarskjöld Wan herceghez írott levelében azonban kissé módosítva idézte Lodge üzenetét: az „amilyen gyorsan csak lehetséges" helyett immár „amilyen gyorsan csak megoldható" szerepelt.[41] És ez nem stilisztikai változtatás volt, hanem tartalmi: a levelet fogalmazó Cordier ugyanis hozzátette még, hogy konkrét időpont nem szerepelt az amerikai javaslatban.[42] Ami persze

ugyancsak nem lehetett véletlen, ahogy az sem, hogy Lodge levelében is csak ülésszakról volt szó, nem rendkívüli ülésről. Végül még azt is megírta Cordier, hogy a többi tagország álláspontja, „úgy tűnik", a Közgyűlés szeptemberi összehívása körül kristályosodott ki, bár erre vonatkozó dokumentum nem szerepelt az iratok között.[43] Az ENSZ ügymenete alapján az Általános Bizottság tagjai döntenek a napirendről, a velük történő konzultáció szerint jelenleg szükségtelen erről határozni, tette hozzá a főtitkárhelyettes. Ez pedig megtakarítja a herceg számára a korai visszatérés fáradalmait New Yorkba – írta még Cordier.[44] Bangkok ugyebár valóban nincs a szomszédban.

A számos különös mozzanat, amely a „magyar ügy" kezelését jellemezte az ENSZ-ben, még mindig nem volt elegendő ahhoz, hogy az amerikai külpolitika vagy a titkosszolgálatok ingerküszöbét elérje mindaz, amit Bang-Jensen továbbított a szovjet befolyás természetéről, esélyeiről; bizonyítékairól. Később már sokakat meglepett, hogy ebben az időben senki nem kereste Bang-Jensent,[45] majd amikor az amerikai delegáció vezetője, Lodge és Barco mégis szóba elegyedett a dán tisztviselővel, egyenesen a bizonyítékokat akarták, amiket Bang-Jensen nem adhatott ki. Informátorainak okuk volt arra, hogy magasabb szintű kapcsolatfelvételre kérjék őt, ám a „szolgálati út" előírásai felülírtak minden mást. Lodge és Barco pedig megállapította, hogy Bang-Jensen gyanakvása minden alapot nélkülöz,[46] s a külügyi tisztviselők mindehhez azt is hozzátették, hogy mindössze egy elégedetlenkedő alkalmazottról van szó, aki feltehetően ellenszenvvel viseltetik Hammarskjöld iránt, és az sincs kizárva, hogy azok mozgatják, akik ellenzik a főtitkár újraválasztását.[47] Ezt a magyarázatot azután a titkosszolgálatok is átvették, majd papagáj módra ismételgették, amikor Bang-Jensen valamit lépni próbált. És ez is utalhat – paradox módon – gyanúja megalapozottságára.

Vagy éppen az volt Hammarskjöld újraválasztásának feltétele, hogy Bang-Jensen gyanúja ne kapjon nyilvánosságot? Dokumentumok erre is utalnak: ha a szovjet befolyás elérte ugyanis az ENSZ 38. emeletét, akkor éppen a befolyás fenntartása érdekében kell elhallgattatni, diszkreditálni, félreállítani azt, aki ennek az értesülésnek a birtokába jutott.[48]

Mindazok nyomán, amit a világszervezet titkársága tudatott Wan herceggel, a thaiföldi diplomata értett a szóból, és bár feleletnek nincs nyoma a dokumentumok között, a Közgyűlés elnöke az ülésszak összehívását júniusban nem kezdeményezte, és nem kezdeményezte júliusban sem. És amikor Cordier legközelebb – augusztus elején – kereste üzenetével a thaiföldi herceget, a magyar kérdés vitájának időpontját illetően már „feltett egy informális körkérdést" is. Aminek szintén nem maradt írásos nyoma, merthogy szóban kérdezte körbe a delegátusokat, bár tájékozódása – az ENSZ-ben ugyancsak szokatlan módon – nem terjedt ki minden tagállamra. Az így létrejött „jelentős többség" Cordier szerint egyöntetűen szeptember 10-ét javasolta a Közgyűlés összehívására.[49] Szóban, informálisan, szelektáltan. A javaslatot a herceg elfogadta,[50] így Magyarországon a nyár is zavartalanul telhetett a véres „konszolidációval".

De még valami mással is: a várakozással. Hogy talán csak a Közgyűlésig kell kibírni, ha őszig, hát addig, de akkor végre olyan határozatot hoz az ENSZ, amely

Wan Waithayakon herceg

csakugyan kötelező érvényű lesz tagállamai számára. Ez a reménykedés az Ausztriába menekült magyarok között is érezhető volt, hogy valaminek történnie kell, és azt követően talán hazatérhetnek – jelentette a bécsi magyar követség Budapestre.[51] És precedens is adódott, mégpedig az ENSZ egyik szakosított szervezetétől, az ILO-tól,[52] amelynek közgyűlése – itt a munkavállalóknak, a kétkezi dolgozóknak közvetlen képviselete van – elutasította a magyar delegáció mandátumát. Vagyis kizárta volna Magyarországot az ILO-ból az ENSZ-jelentés konklúziójaként, mintegy példát mutatva anyaszervezete számára is,[53] csakhogy a magyar kormány – felkészülve minden eshetőségre – villámgyorsan visszavonta a magyar ILO-delegáció megbízólevelét, így előzve meg a nyilvános és procedurális megaláztatást.[54]

Hogy ez az őszi ENSZ Közgyűlésen ne következhessék be, az a magyar külpolitika egyik legfontosabb célja volt 1957 forró nyarán. Az ajándékba kapott hónapok elegendőnek bizonyultak arra, hogy ennek – amennyire csak lehet – elejét vegyék, egyebek mellett a szavazati arányok befolyásolására tett kísérletekkel. A „testvéri" országokra természetesen feltétel nélkül számíthattak a voksoláskor, de a mérleg nyelvének ekkoriban mindinkább a „harmadik világ" frissen felszabadított államai számítottak, amelyek közül többen Hammarskjöld fontos és sikeres erőfeszítései eredményeként lettek az ENSZ tagállamai, és rövidesen a közgyűlés

legnépesebb csoportjává váltak. Ezek igen heterogén tömböt alkottak, s ennek megfelelően kellett érveket keresni támogatásuk megszerzése érdekében. De előbb kapcsolatot kellett teremteni velük, és ehhez legalább valamiféle formális fogadókészséget kicsikarni.

Három „diplomata" kapta feladatul ezeknek az államoknak a felkeresését, és – lehetőség szerint – meggyőzését: Szarka Károly, Péter János és Rácz Pál. Az idézőjel arra utal, hogy közülük legalább kettő titkosszolga volt: Rácz és Péter. Az előbbi ENSZ-beli megbízatása egyértelműen fedés volt, szerepe a drámai napokban fatálisnak bizonyult, s valóságos munkája nem maradt sokáig titok az amerikaiak előtt sem: 1957. június 14-én „Arany Jánost" nemkívánatos személynek nyilvánították, és kiutasították az Egyesült Államokból.[55] Mivel magyarázatot nem adtak és nyilvánosságra sem hozták az ügyet, csak találgatni lehetett, min bukott el az őrnagy elvtárs. Mód Péter rögtön tiltakozott a súlyos sérelem miatt, és azonnali kihallgatást kért a főtitkártól.[56] Hammarskjöld elmondta, hogy több efféle ügy volt folyamatban, s igazi hatásköre ebben neki nincs; Csernyisev később Mód tudomására hozta, hogy az ENSZ titkárságán gyakoribbak az efféle konfliktusok, mint a nemzeti delegációknál.[57] A missziók munkatársainál nyilván valószínűbb volt a megbízatások többfélesége, Rácz tehát feltehetően itt is túllépett valamilyen határon, hogy „persona non grata" lett. Annak, hogy a titkárság is be volt hálózva, a későbbiekben lett fontos szerepe.[58]

A delegáció másik tagja az ugyancsak titkosügynök Péter János volt, akit református lelkészként (1949–1956-ban püspökként) feltehetően náci múltja miatt zsarolták be az ávóba, ahol azután igen jól teljesített,[59] mégpedig magas rangú politikusok figyelésével és lebuktatásával; karrierje ennek megfelelően ívelt felfelé a későbbiekben, egészen a külügyminiszterségig. Sokak számára volt gyomorforgató kenetteljes beszédmódja, amellyel a kommunista bűnöket mentegette vagy éppen arrogánsan igazolta a Közgyűlés szószékén. A delegáció vezetője Szarka Károly lett, korábbi washingtoni követ, az ENSZ-felvétel idején Magyarország képviselője a világszervezetben, szakképzettségét tekintve vasesztergályos,[60] ekkoriban harmincas évei elején. Állambiztonsági tevékenységéről nem került elő adat, ugyanakkor szoros együttműködésben dolgozott a titkosszolgákkal. Kérlelhetetlen és gátlástalan ember hírében állt, a világszervezet magyar munkatársainak folklórja szerint nevében a becézés túlzásnak tűnt.[61]

A sorsdöntőnek tekintett utazás előkészítését Szarka később „botrányosnak" nevezte, panasza szerint munkatársai a legszimplább feladatokat sem tudták megoldani: gépelést, másolást, az utazásokra szóló helyfoglalást; sokat elmond gondolkodásmódjáról, hogy minderre a „szabotázs" szót használta.[62] Ugyanakkor munkájukat „nagyban elősegítette az a tény, hogy a Szovjetunió az ázsiai és afrikai ENSZ-tagállamoknak (...) emlékiratot adott át," ami nyilvánvalóan a zsarolásnak volt egy szalonképesebb formája; továbbá hogy a kínaiak is „érdeklődéssel" követték utazásukat.[63] A magyar kormánydelegációt helyenként protokollárisan köszöntötték, másutt azonban még fogadni sem kívánták – az előbbire Ceylon a példa, az utóbbira Tunisz; mindkettő képviselve volt a különbizottságban.[64] Ceylonban ekkoriban Gunewardene is számos bírálatban részesült, indiai elvtársaikat követve a ceyloni marxisták támadást intéztek a jelentés ellen, Gunewardene

kénytelen volt azzal védekezni, hogy ő mindvégig annyira „pártatlan" volt, hogy a bizottság tagjai közül többen hihették róla, hogy az oroszok embere.[65] Szarka későbbi beszámolójában leírta, hogy látogatásuk nyomán Ceylon visszahívja delegátusát az ENSZ bizottságából, a valóságban azonban Gunewardene a továbbiakban is részt vett a testület munkájában, nem utolsósorban ambíciói igézetében, hátha magasabb ENSZ-karriert is befuthat.

A magyar delegáció igen rugalmasan váltogatott érveinek elfogadása vagy elutasítása pontosan érzékeltette ezeknek az államoknak felemás helyzetét, amelyek gyarmati sorból szabadultak nemrég a nyugati demokráciák igája alól; s nem csak illúziókat fűzhettek a Szovjetunióhoz, de komoly segítséget is várhattak tőle – bár politikai szívességért, ha nem éppen befolyásért cserébe. És míg érzékelték annak veszedelmét, hogy egy erős szomszéd büntetlenül lerohanhat egy gyengébbet, azért a magyar helyzet a kongóihoz vagy az algériaihoz képest nem volt égbekiáltóan botrányos, csak szokásosan. A harmadik világ véleményvezérei – majd az el nem kötelezett államok mozgalmának vezetői –, Nehru és Nasszer személyesen fogadta a magyar delegációt, bár konkrét ígéretet nem kaptak tőlük a szavazásra vonatkozóan, amelyet számos további szempont befolyásolt, Kairóban például Szuez, Delhiben például Kasmír.

A magyar delegáció igen érzékenyen reagált arra is, hogy volt, ahol sajtóhírré váltak, másutt egyszerűen elhallgatták a bábkormány titkosrendőreinek vizitjét. Néhány arab államban bizalmasan elmondták, hogy Nagy Imre valójában zsidó, így nyilván a forradalom a cionista világ-összeesküvés része volt, másutt annak veszedelmével riogatták tárgyalópartnereiket, hogy egy ENSZ-bizottság vizsgálhatja szuverén államok belügyeit, aminek nyilván egyetlen diktátor sem örülhetett. Utazásáról Szarka egyenesen Kádárnak jelentett, ami ugyancsak érzékeltette az ügy fontosságát.[66]

Ugyanebben az időben indult útnak másféle támogatással és éppen ellentétes üzenettel, de hasonló irányban Kővágó József és többen a vezető vagy legalábbis reprezentatív emigránsok közül, hogy tájékoztassák a harmadik világ országainak közvéleményét arról, mi történt Magyarországon az elmúlt év októberében és azóta. Nagygyűléseken, egyetemeken, sajtóértekezleteken, civil szervezetek rendezvényein bukkantak fel, ritkábban politikai színtéren – ilyen esetekben a magyar diplomácia azonnal tiltakozott, erőfeszítéseket tett diszkreditálásukra, és ha lehetett, elhallgattatásukra, nemegyszer fenyegetéssel. Indiában maga Nehru elnök fogadta Kővágót,[67] a magyar követ felháborodottan érvelt azzal, hogy Magyarország soha nem engedné be területére Abdullah sejket, érzékeltetve a kasmíri kérdés érzékenységét és kezelésének esetleges analógiáit.[68] Ezeknek az utazásoknak az eleven sajtóvisszhangjában feltehetően szerepe volt azoknak a nyugati országoknak, amelyek a látogatások szervezésében és finanszírozásában szerepet játszottak, illetve a szponzorként is számottevő befolyással rendelkező amerikai hírszerzésnek.

A Budapesten kialakított külügyi stratégia részeként a washingtoni magyar ügyvivő – az ugyancsak titkosszolgálati múltú Zádor Tibor – utasítást kapott arra, hogy keresse fel az amerikai fővárosban szolgálatot teljesítő diplomaták közül azokat, akiktől a Kádár-rezsim valamiféle „megértést" remélhet az ENSZ-szavazás során. Washington azért volt fontos helyszín, mert sok esetben – különösen a fejlődő világ országaiban – a nagykövet egyben ENSZ-képviselő is volt. A szorgalmas és lojális Zádor hosszú beszámolókat küldött haza a marokkói, tunéziai, egyiptomi, ghánai, indonéz, szudáni, líbiai, jordániai, afganisztáni, laoszi, indiai, pakisztáni, szaúdi, finn, bolíviai, libanoni, uruguayi és kambodzsai képviseletek vezetőinél tett látogatásairól, ahol feltehetően nem volt elegendő, ha papagájként ismételgeti a brosúrákat, hanem érvelnie is kellett. Így találkozott Gunewardenével is, aki büszkén mondta el Zádornak, hogy azért vállalta a tagságot a különbizottságban, hogy ne csak „ellenségek" legyenek a testületben, továbbá azzal is dicsekedett, hogy nyolcvan oldalt kihagyatott a jelentésből, és több mint száz megfogalmazáson enyhített.[69] Hogy szégyenteljes hivalkodása keserves colombói tapasztalatainak volt az eredménye, netán helyezkedésének része a várható új gazda vazallusánál, netán az igazságot is fedte, nem tudható, de visszaemlékezők utaltak arra, hogy a tanúknak feltett keresztkérdései egy büntetőjogász mentalitását idézték, s Gunewardene a magyar ügyvivő előtt ezzel is büszkélkedett.[70]

Ugyanennek a kampánynak részeként egy indiai jogász is megbízást kapott a budapesti külügyminisztériumtól, hogy a magyar mandátum érvényességének érveit fogalmazza meg az ENSZ számára – hogy milyen értelemben, arra pontosan utal, hogy külügyi akták szerint a delhi magyar követség állta a honoráriumot.[71] Feltehetően nem pusztán jogi szakvéleményt vártak, hanem a harmadik világ befolyásolását, kerül, amibe kerül – az indiai szakember érveivel csak annyi volt a gond, hogy a magyar mandátum megvonásából, s nem felfüggesztéséből indult ki, ami pontosan jelzi, hogy a magyar külügytől indiai jogászokig mindenki ezt tartotta volna evidensnek; csak éppen az ENSZ nem. És volt még egy külföldi „védőügyvédje" a magyar kormánynak, aki a legátgondoltabb érveket szállította, mégpedig egyenesen Londonból: a Sztálin-díjas Denis Nowell Pritt,[72] a magyar követségnek és a szocializmus ügyének régi és kipróbált barátja. Hogy a brit egyetemeken képzett jogász maga jelentkezett vagy felkérést teljesített, az iratokból nem tudható, de a jelentésről készített jogelméleti tanulmányával nyilvánosan is a Kádár-rendszer mellé állt. Írásában kifogásolta, hogy a különbizottság tagjai csakis „kapitalista" országokat képviseltek, így tehát elfogultságukhoz nem férhetett kétség. A különbizottság jelentésének érvényességéhez elengedhetetlennek tartotta volna a kihallgatások során keletkezett jegyzőkönyvek nyilvánosságra hozatalát – akárcsak a Belügyminisztérium nyomozó hatóságai, illetve a magyar elhárítás. Jogi szakvéleménye szerint egyetlen bíróság sem fogadott volna el névtelen tanúkat – vagyis követelte az életüket vagy hozzátartozóikat, barátaikat féltő tanúk megnevezését –, és mindezekkel együtt alkalmatlannak ítélte a különbizottság információforrásait a hiteles kép kialakítására. Megítélése szerint a vizsgálatnak mindvégig nyilvánosnak kellett volna lennie, egyben mindkét oldal tanúit fel kellett volna sorakoztatni – egyebek mellett a lincselésekről szólva, amelyeknek nézetei szerint ártatlan emberek is áldozatául estek. És így folytatta tovább, brit jogi köntösbe öltöztetve a történelemhamisítás gondolatmenetét.[73]

A magyar külügy örömmel fogadta Pritt „tanulmányát", és stratégiája kialakítása során fel is használta érveit, hiszen azok egy nemzetközi jogban járatos ügyvédtől eredtek, aki ráadásul sokszor szolgált jó ügyet – Ho Si Minh védelmében

például, illetve később Afrikában –, de sokszor rosszat: egyebek mellett Finnország szovjet megtámadásának igazolásával. Ugyanakkor a brit kommunista pártból tizenhétezren léptek ki 1956-ot követően, mert hát megrendült Magyarország „tekintéje"[74] – írták a titkosszolgák arról a jelenségről, amely ekkor egész Európán végigsöpört. Volt, ahol a kommunista mozgalom halálos csókjává vált a szovjet invázió, volt, ahol a nézetrendszerek és a követendő stratégiák polarizálódását segítette és volt, ahol a szolgalelkűség vagy nyers érdek diadalmaskodott: a „guruló rubelek" mégiscsak fontosak voltak azok számára, akik másként nem futhattak volna be politikai karriert, mint Moszkva hathatós és borzalmas támogatásával. Ezért is volt megbecsült vendég a londoni magyar követség egy másik látogatója, John Desmond Bernal professzor, a karizmatikus és politikában is otthonos tudós, akinek marxista érdeklődése és „a nagy történelmi kísérlet" iránti szimpátiája nem volt titok.[75] Ő azonban arra használta szívélyes beszélő-viszonyát a keleti blokk képviselőivel, hogy enyhíteni próbáljon azok szenvedésein, akik ennek a kockázatosnak bizonyult történelmi kísérletnek az alanyai voltak. Közbenjárt a bebörtönzött írók érdekében, rendre tudósította a brit fővárosban dolgozó magyar külszolgákat a forradalom nyomán zajló véres konszolidáció fatális külföldi hatásáról, és a jelentés publikálása nyomán próbált szót érteni magyar „vendéglátóival", ugyanazzal a naivitással, amely azokat töltötte el, akik könyvekből ismerték a marxizmust, nem a szovjet gyakorlatból.

A jelentés a nyár folyamán nem csak „médiasztár" lett, továbbá megrendítő dokumentum és nyári olvasmány,[76] de némiképp üzleti siker is: az ENSZ könyvelői pontosan rögzítették, hogy a 30 000 angolul kiadott példányból 27 300 került piacra, a francia változatból 11 500, és két dollárral számolva egy példány eladását, a becsült bevétel 40 000 dollárra rúgott.[77] Nem kis összeg – akkor sem, ha a különbizottság költségvetése, ugyancsak pontos számítások nyomán ennek több mint háromszorosa volt: 113 800 dollárba került a testület működése és működtetése, s ehhez adódott a tagoknak fizetett 15 600 dollár, minden bizonnyal napidíj, hiszen a munka, mint tudjuk, ugyancsak elhúzódott.[78]

Tollal és fegyverrel

A jelentés publikálását követően az ENSZ Titkárságának figyelme a fogadtatásra irányult, amit rendkívüli alapossággal követtek és dokumentáltak New Yorkban, kiemelt figyelmet fordítva a legfőbb érintettekre: Budapestre és Moszkvára. Mintha várták volna, hogy a világszervezet munkájának eredménye ezeken a helyeken sem marad hatástalan. Így nem kis meglepetéssel érzékelték, hogy június 20-án még csend van, majd a támadás Moszkvából indult, s csak azt követték a magyarok. És nemcsak retorikusan, hanem (büntető)politikailag is: a jelentés publikálásának másnapján a Legfelsőbb Bíróság halálra ítélte Gáli Józsefet és Obersovszky Gyulát, és aligha véletlen – mint a Reuters írta Magyarországról a verdiktek áttekintése nyomán –, hogy a bíróságok ettől kezdődően még keményebben ítéltek.[79] Vagyis nem volt elég a retorikus ökölrázás, sem a jelentés állításainak visszautasítása, kevés volt a rágalmazás, hazudozás és fenyegetőzés, hanem meg kellett torolni az ENSZ akcióját a túszul ejtett lakosságon, legsúlyosabban pedig az őrizetben tartott forradalmárokon. A különbizottság előtt korábban tanúskodó Shawcross aggodalommal hívta fel a figyelmet a jogi elnyomás erősödésére, a Nemzetközi Jogászbizottság naprakész adatokkal rendelkezett a letartóztatások, internálások, kivégzések pontos számát illetően, nemcsak a megfélemlítésben élen járó pártlap közleményei nyomán, de a bírósági hirdetőtáblák olvasása révén is.[80] Mindezzel a világszervezet is tisztában volt, hiszen a közlemények és kimutatások a különbizottság titkárságán gyűltek, ahol összesítették, feldolgozták és elemezték mindezt, nem utolsósorban azért, hogy felhasználhassák a „magyar kérdésről" szóló – az ENSZ-határozatban is előírt – további jelentésekhez.

Szeptember elejére igen terjedelmes áttekintés állt össze a jelentésre adott magyar és szovjet válaszokról, amelyen belül külön figyelemmel kísérték az eltérése-

Obersovszky Gyula a népbíróság előtt 1957 februárjában

ket a két ország hivatalos propagandistáinak némiképp különböző beszédmódja között, s listákba gyűjtötték a bírálat különféle elemeit, tényeit, sajátosságait, feltehetően azért, hogy megfelelő választ adhassanak majd minderre a közgyűlési vitában.[81] Nem kerülte el figyelmüket, hogy Andersent náci szimpátiával vádolták, de hozzáfűzték, hogy a magyar propagandisták által felhasznált cikk íróját Dániában bíróság ítélte börtönbüntetésre rágalmazásért. Igen komoly hangsúllyal szerepeltek a különbizottság előtt vallomást tett névtelen tanúk, a rájuk irányuló figyelem már ekkor baljós volt és fenyegető.[82] Ugyanakkor az ENSZ munkatársainak is szemet szúrt, hogy a mégoly elvakult rágalmazók sem köszörülték sokat próbált nyelvüket a főtitkáron, hiszen újraválasztása a jelentés tárgyalásával azonos közgyűlésen volt esedékes. Végül függeléket csatoltak a harminckét oldalas áttekintéshez, amelyben fontosabb adatok, angolra fordított újságcikkek éppúgy szerepeltek, mint a jelentésből vett, eltorzított idézetek listája.[83]

Nezvál igazságügy-miniszter már tavasszal felhívta a bosszúspecialista Marosán és minisztertársai figyelmét arra, hogy „a nemzetközi reakció minden vonalon igyekszik igazságszolgáltatásunkat, törvényeinket bemocskolni"[84] – vagyis paranoid látásmódja szerint az imperialisták főcsapásának iránya a jogszolgáltatást vette célba. A levél szerint ez „befolyást gyakorol a bíróságok és ügyészségek munkájára", így megfelelő választ kell adni[85]; és hát mi más lenne a válasz, mint a fokozódó szigor. Ennek fényében még vérfagyasztóbb azoknak a bírálatoknak, olykor fenyegetőzéseknek a sorozata, amelyek az ekkor ismét tobzódó vérbírókat, verőlegényekből lett ügyészeket vádolta lágyszívűséggel, liberalizmussal, gyengeséggel, hasonlóan Rákosi súlyos kifogásaihoz.[86] Mintha éppenséggel ők is az „ellenforradalom" hívei lennének, és sorra mentenék fel a bűnösöket – pedig ismét tucatjával küldték bitófára az ártatlanokat. Csak ekkor már nem koholt vádakkal, mint korábban, hanem a jogértelmezés kifordításával, és nem „tervezett" összeesküvéseket büntettek, hanem a forradalom eseményeit kriminalizálták.

Hogy a magyar kormányhoz intézett hivatalos tiltakozás nemcsak hasztalan, de a szándékolttal ellentétes eredményt érhet el, azt az indiaiak érzékelték legpontosabban. Nekik fennmaradt beszélő viszonyuk a szovjet-magyarokkal, sőt közvetlen közelből követték az eseményeket, mivel a budapesti ügyvivő rendszeresen küldött információkat a terrorról és a megtorlásról. Bár Delhi számára fontos partner volt Moszkva, azért az együttműködésük mentén próbáltak közbenjárni, nem hivatalosan, hanem ügyesen, nem tiltakozásokkal, hanem empatikusan. Így feltehetően Göncz és Bibó ügyében miattuk enyhült az ítélet – noha még az indiai diplomata szerint is lett volna elegendő indok a „Festő" felakasztásához[87] –, és ezért kereshette a kapcsolatot a PEN Club is Nehruval az őrizetbe vett és ítéletükre váró írók érdekében. Ha a hivatalos tiltakozás hatástalan, akkor másként kell próbálkozni – ezt hasonlóan gondolhatták azok a művészek, akik aláírták az ebben a szellemben fogalmazott levelet: mások mellett T. S. Eliot, Albert Camus, Ignazio Silone és Karl Jaspers.[88]

Mindezzel együtt az indiai követség is az ávó célkeresztjében volt, és később letartóztatták a képviselet sofőrjét és mindenesét, Kozmovszky Tibort, aki igencsak fontos szerepet játszott a követség tájékoztatásában s ezzel – közvetetten – az indiai külpolitika alakításában. Rahman ügyvivő az őrizetbe vétel nyomán azonnal

felkereste a Külügyminisztérium ázsiai osztályának vezetőjét, aki nem volt más, mint Kós Péter volt ENSZ-nagykövet. Az ő hatásköre azonban nem terjedt ki az állambiztonságra, így a Moszkvában akkreditált indiai katonai attasé, Nanavati közbenjárását kellett kérni, akinek szerencsére maga Szerov volt a teniszpartnere.[89] Kozmovszky rövidesen kiszabadult, cserébe „csupán" a képviseleten levő széf kulcsait és a titkos kódokat kellett átadnia a magyar hatóságoknak, no meg ígéretet tennie a további rendszeres találkozókra és az állambiztonság munkatársainak tájékoztatására, amit meg is tett.[90]

A jelentés elleni szovjet-magyar tiltakozás „spontán" indulatát azután felváltotta az átgondolt és kérlelhetetlen gyűlölet mind 1956 eszméivel és vívmányaival szemben, mind pedig emlékezetének bemocskolása szándékával. Az ötös bizottság jelentéséről előbb rövid hírek, majd eltorzított válogatások jelentek meg a kommunista sajtóban, mintegy a hivatalos propaganda illusztrációjaként, míg a megbízható elvtársak megkapták csaknem teljes szövegét az MTI Bizalmas Tájékoztatójának „különkiadványaként".[91] A „piszkos dokumentum" – mint a külügy sietett minősíteni a jelentést[92] – a rezsim propagandistái szerint igazolta a kormány álláspontját, mely nem tekintette legitimnek a testületet, és be sem engedte őket Magyarország területére. Ennek megfelelően hiteles képet sem alkothattak a helyzetről, így információik forrásaként kénytelenek voltak szökevényekre, közöttük is jelentős számban egykori bűnözők vallomásaira támaszkodni. A tanúk közül csakugyan sokan járták meg Rákosi börtöneit, de hát Mód Péter és maga Kádár János is megjárta ezeket. Ha pedig el lehet tekinteni a hivatalos rehabilitálástól, akkor ezt az ő esetükben is meg lehetne tenni – ahogy Rákosi próbálkozott is ezzel, feljelentve Moszkvában a vérbosszú bajnokát és a New York-i ülésterembe delegált apologétáját.[93]

A magyar diplomácia ENSZ-stratégiájának kidolgozásához iránymutatást kapott a „testvéri országok" külügyi munkatársainak 1957. június 25–26-án tartott prágai értekezletén, amelyen a Külügyminisztérium Nemzetközi Osztályának vezetői – Kolozs Márta és Gyulai Ida – vettek részt. Itt Grepkin elvtárs azt javasolta, hogy a magyar delegáció ne defenzív, hanem offenzív stratégiát kövessen, így ne jogi, hanem politikai érvekkel verje vissza az imperialisták támadásait.[94] New Yorkban ugyanekkor az ENSZ-misszió munkatársai már hónapok óta készültek a jelentésre adandó felelettel – Hollai, Szabó, Rácz és Uranovicz Imre dolgozott a válaszon, szigorú határidőkkel és pontos munkamegosztásban.[95] Munkájukhoz rendre „anyagot" kértek Budapesttől, egyebek mellett a gazdasági eredményekről, az igazságszolgáltatás működéséről, a konszolidáció sikereiről. Továbbá információkat vártak a különbizottság tagjairól is, hogy személy szerint támadhassák őket, de figyelmük kiterjedt Lodge-ra és 1951-es antikommunista beszédére is, hogy igazolhassák az amerikai imperializmus folyamatos és szisztematikus aknamunkáját a népi demokráciákkal szemben. Ennek megfelelően tolódott el a hangsúly az „ellenforradalom" belső okairól a külsőkre.[96]

Ebből következően a magyarországi sztálinizmus szerepe mind halványabb lett az események indokai között, és csak annyi hibát ismertek el hivatalosan, hogy 1945 után „túlzottan liberálisak voltunk a fasisztákkal szemben". Vagyis Rákosi nem sújtott le megfelelő erővel a háborús bűnösökre, így az elszemtelenedő nácik

1956-ban újra próbálkoztak,[97] a Szovjetuniónak tehát nem volt más választása, mint hogy a párizsi békeszerződés értelmében eleget tegyen kötelezettségének.[98] Egy későbbi tervezetben ezen a logikán is túlléptek, az újabb változat szerint Mindszenty beszéde „jeladás" volt a tömegmészárlások megkezdésére, a Vérmező lett volna a kommunisták ezreinek legyilkolására kiválasztott helyszín, időpontját pedig november 5–6-ára tűzték ki. A gátlástalan konstrukció szerint a hercegprímás – aki nyilván a prímási palotából gyönyörködött volna a vérontásban –, Löwenstein herceggel[99] a harmadik világháború kirobbantásának lehetőségén is dolgozott, eszerint a németek kötötték volna le a szovjet erőket, mialatt az angolok és amerikaiak nekikezdhettek volna bombázásaiknak. Katonai attaséik ugyanis kapcsolatban álltak a fegyveres „bandákkal", nyilván ezt a tervezett forgatókönyvet egyeztették, végül pedig megindították volna az atomháborút. De hát szerencsére november 4-e megelőzte azt a bizonyos 5-ét.[100]

Hogy mindezek a tervek és érvek intenzív viták során csiszolódtak Budapesten, arra utal, hogy a tények eltorzításának ez a nagyságrendje mégsem vált hivatalos magyar álláspontté, s a vagdalkozás és durva fantáziálás a későbbiekben háttérbe szorult, bár mindvégig jelen volt. A propaganda persze döntő szerepet játszott, annál is inkább, mivel a külügyi tisztviselők szerint maga a különbizottság is effélét folytatott, ha egyszer „propagandaszónoklatok" meghallgatásával kezdte munkáját.[101] Érveik közé tartozott még, hogy a jelentés legfontosabb forrása – a tanúvallomások – nem tekinthetők reprezentatívaknak, hiszen kétszázezerből kevesebb, mint kétszáz tanú jutott szóhoz, vagyis egy ezrelék, akiknek kiválasztásában a bizottság tagjait jelölő, ellenséges érzésű kormányok szempontjai érvényesültek, ráadásul a tanúk „egzisztenciájuk biztosításáért"[102] vallottak, mert ezért „pénzt kaptak", no meg jövőjüket hosszabb távon is Nyugaton tervezték. Vallomásukban bármit „hazudhattak" – folytatták sajátos logikájuk szerint –, amúgy is furcsa az az eljárás, amelyben a bűnösök – rablók és gyilkosok – tanúskodnak saját áldozataikkal szemben, vették át a moszkvai rádió korábbi érveit.[103] A külügyi tisztviselők és a velük dolgozó titkosszolgák „abszurdnak" tartották, hogy a tanúk féltenék családjukat[104] – ugyanakkor, amikor a vallomástevők azonosítása nyomán környezettanulmányok tucatjai készültek hozzátartozóikról a nyomásgyakorlás lehetőségeinek vizsgálatával, és tervek születtek az emigráció néhány fontosabb tagjának likvidálására, hazarablására vagy beszervezésére.

Nem mulasztották el megemlíteni, hogy az októberi eseményeket, mint „ellenforradalmat" Nagy Imre is elítélte, és hogy ezért rendelte el a statáriumot.[105] Mind a volt miniszterelnök diszkreditálására, mind az események tendenciózus beállítására szolgálhatott volna, ha nyilvánosságra hozzák Nagy Imrének a Központi Vezetőség október 23–24-ei ülésén tett nyilatkozatait, amelyek „a birtokunkban" vannak, írták az „alapanyag" szerzői, de végül mégis lemondtak erről.[106] A magyar külügyi stratégia tervezőinek kapóra jött Kéthly Anna november 2-ai bécsi beszéde, amelyben drámai szavakkal írta le az ellenforradalom veszélyét Magyarországon, megidézve a fehérterror emlékét, és féltve a kommunistákat és családtagjaikat a bosszútól.[107] Különösnek találták, hogy minderről januárban nem szólt az ENSZ vizsgálóbizottsága előtt, ahogy Király Béla is hallgatott arról – tették hozzá a külszolgák –, hogy neki éppenséggel a Külügyminisztériumból kellett

kiűznie a „fegyveres bandákat", akik a Bem téri tisztviselőkben látták a legfőbb akadályát annak, hogy az ENSZ közbeléphessen Magyarországon.[108] Király vallomásában az sem került szóba, hogy csak október 28-án kapta meg kórházi zárójelentését, és azt követően kapcsolódhatott be a felkelés katonai vezetésébe.[109]

Mindezek mellett az Igazságügyi Minisztérium munkatársai – Eörsi Gyula hathatós segítségével – konkrét jogi tévedésekre is felhívták a figyelmet. Így arra például, hogy a kormány felmentéséhez annak nem kellett lemondania, hozzátéve, hogy az országgyűlés mandátumának meghosszabbításához nincs szükség alkotmánymódosításra, továbbá hogy nincs komolyabb jogalapja a Kádár-kormány törvényességét vitatóknak, mint azoknak, akik az egymást követő Nagy Imre-kormányok legitimitását kérdőjelezik meg, hiszen ezek közül egyik sem jelent meg idejében a *Magyar Közlöny*ben.[110] A felkelés szocialista jellegét azzal cáfolták, hogy a forradalom idején osztani kezdték a téeszek földjét, hogy a Fővárosi Tanácsból régi mintára polgármesteri hivatalt csináltak volna, hogy az állami vállalatokat részvénytársaságokká kívánták alakítani, és így tovább. Bizonyítani kívánták, hogy megkezdődött az ártatlanok üldözése, hiszen nemcsak ávósok kerültek veszélybe, hanem párttagok, téeszelnökök és egyszerű emberek is, akiket ávósoknak hittek.[111] Mindezzel a történelem kerekét forgatták volna vissza, felszámolva Magyarországon a népi demokratikus rendszert, és restaurálva a Horthy-fasizmust. Ugyanekkor történt – és aligha véletlenül –, hogy a Közel-Keleten is a gyarmati rendet kívánták visszaállítani csaknem ugyanazok – hajlítottak egy kicsit a tényeken –, akik Magyarországot is ki akarták ragadni a testvéri államok közösségéből, ám mindkettőnek elejét vette „a nagy Szovjetunió". Az ENSZ itt tehát rossz oldalon avatkozott volna a magyar eseményekbe, de még így, felemás szerepvállalásával is „sok fiatal magyar halálért felelős" – tudatta Mód nagykövet, de hogy milyen logikával jutott erre a konklúzióra, az titok maradt.[112] Végső érvként pedig hozzátették, hogy az „ellenforradalmárok" néhány nap alatt 237 személyt gyilkoltak meg, míg november 4-e óta a magyar bíróságok összesen 164 halálos ítéletet hoztak, de ezeket sem hajtották még végre mind; az arányok és mennyiségek még többször szóba kerültek.

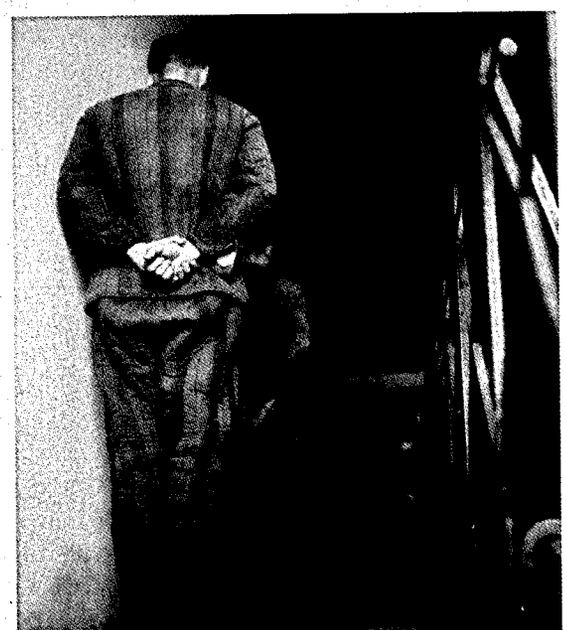

A váci börtön folyosóján az 1960-as évek elején

A magyar külpolitika önállóságát pontosan jelezte, hogy ugyanezen a tervezeten szerepelt a széljegyzet: „Gromovval megbeszélni ENSZ-delegáció utazását 9. 10.-re vagy csak 9. 11.-re"[113] – ezek szerint az orosz városparancsnok (egyben a szovjet állambiztonság tisztje) még 1957 augusztusában is a magyar külügyminisztérium felettese volt, és legfőbb szövetségesét a továbbélő ávóban látta, akárcsak főnöke, Szerov, aki magyarországi működését ugyancsak az államvédelem hálózatára építette. Az erősen kompromittált, de igencsak aktív ávósok szovjet támogatással a forradalom napjaiban meggyengült ügynöki hálózatot dinamikusan – olykor brutális nyomásgyakorlással – szervezték újjá. Márciusban a forradalom „újrakezdésének" megelőzésére sokakat letartóztattak (250 főt vettek preventív őrizetbe), a belügyminiszter-helyettesnek pedig büszkén jelentették, hogy „az elmúlt 10 nap alatt 74 ügynököt szerveztünk be"[114] – nyilván a gyengébbeket vagy a megfélemlíthetőket a letartóztatottak közül. „Az ügynökök megfelelő kihallgatás, leleplezés után kerülnek beszervezésre" – írta a belügyi kollégium anyagának szerzője –, így „több befolyásos egykori vezető, magas rangú horthysta csendőr és katonatiszt" vált a titkos hálózat tagjává. Az őrizetbe vételek, internálások, kihallgatások és a növekvő számú halálos ítéletek precedensei nyilvánvalóan tovább duzzasztották az ügynöklétszámot, így „jelentős számú új elvtárs kapott ügynökséget" – tartalmazta a jelentés, köztük „gyakorlatlanok is". Amikor pedig a politikai rendőrség a „mélyebb illegáció" feltárását kapta feladatul, hogy a felületi csapások után a „gyökeret" is támadhassák, akkor vált különösen fontossá, hogy a „külföldi irányító központokban" is felderítéseket végezzenek, és akciókat hajtsanak végre.[115]

E logika szerint a magyarországi ellenállást irányító Kéthly, Király, Kővágó és Kiss Sándor a „koalíciós illegáció" külföldre szökött vezetői voltak, s mivel az ávó által megnevezett politikusok valamennyien ENSZ-tanúk is voltak, a konstrukció így vált teljessé. Ez nemcsak azzal járt, hogy itthoni hozzátartozóik és barátaik is a politikai rendőrség látókörébe kerültek,[116] hogy környezettanulmányokkal, kihallgatásokkal, őrizetbe vételek nyomán felvett jegyzőkönyvekkel igyekeztek koncepciójukat bizonyítani a belügy munkatársai, hanem az ENSZ kriminalizálását is jelentette. Mindezek nyomán tehát a világszervezet is bekerült az ellenforradalom támogatóinak sorába, célponttá vált, ahova – akárcsak a „nyugati ellenforradalmi irányító központokba"[117] – ügynököket kellett telepíteni. Mindennek aktualitását a különbizottság jelentésének a közelgő ENSZ-ülésszakon tervezett vitája adta, hiszen ha 1956 őszén a „(...) horthysta erőszakszervezetek tagjai (...) abban reménykedtek, hogy majd az ENSZ diplomáciai, politikai és katonai síkon egyaránt rövidesen a segítségükre siet", akkor ez 1957-ben nyilván nem került még le a napirendről.[118]

A közgyűlésen követendő stratégiáról az MSZMP Politikai Bizottsága hozta a legfontosabb döntéseket. A testület 1957 nyarán tűzte napirendjére a kérdést, hogy kialakítsa a kormány által követendő irányvonalat. A két testületben persze sok személyi átfedés volt, de a hierarchia nem volt kérdéses, amit pontosan jelzett, hogy a PB nem fogadta el a Külügyminisztérium – hosszú hónapok óta készített – előterjesztését, és nyilatkozattervezete is több ponton eltért a Bem rakparton íródott javaslattól.[119] Júliusban került először napirendre az ügy, amikor mind az

ENSZ Közgyűlése előtt elmondandó beszéd tartalmáról, mind pedig az ennek támogatására indítandó „spontán" tömegmozgalomról döntöttek. A dokumentumok tanúsága szerint a legfőbb pártvezetés tagjai között éles véleménykülönbségek fogalmazódtak meg, sokszor igen határozott hangon, s ezek pontosan utaltak a korai Kádár-rezsim külpolitikáját meghatározó – olykor egymással ellentétes – tendenciákra. Ez akkor vált erőteljesen érzékelhetővé, amikor – ritkán – Kádár nem volt jelen a PB ülésén, így szabadabban és végletesebben fejthették ki nézeteiket elvtársai.[120] Az ülések légköre és a szóhasználat nem politikai vitára vallott, hanem haditerv készítésére: „pergőtűz", „sebezhetőség", „kontra-támadás" – ilyen terminológiát használtak a legfelső vezetők ekkor. A háborús pszichózisban a fenyegetettséget rendkívülinek érezték, Szirmai István például attól félt, hogy ősszel „nem küldenek-e ide ENSZ-hadsereget"[121] – vagyis még egy évvel az események után is elgondolható volt számukra a késsisakosok megjelenése Budapesten. A párt külügyi apparátusát vezető Szilágyi Dezső úgy tudta, hogy a jelentést „pár százmillió példányban" terjesztik,[122] ami ismét csak a lelkiállapotukról vallott pontosan, és nem a tényekről. Marosán egyenesen a trianoni kérdést is felvetette volna a forradalom nyomán, ettől azonban óva intette őt Münnich, aki szerint Trianon „nem jó fegyver" – Hruscsov katonatársa, a szovjet hírszerzés vezetőinek jó ismerője nyilván tudta, miért.[123]

A PB-viták szó szerinti jegyzőkönyvéből csakugyan kirajzolódnak az 1957 nyarán követett külpolitika alternatívái és útkeresése, ha rendkívül megszabott pályán is. Ennek része volt a történelmi logika fejre állítása, ami szerint 1956. november 4-én voltaképpen a Szovjetunió cselekedett az ENSZ Alapokmánya szellemében, megőrizve a békét Európa szívében, így nem szovjet intervencióról volt szó, hanem az ellenkezőjéről: „tervszerűen előkészített imperialista beavatkozásról".[124] Ezt hosszabb ideje a propaganda szintjén hajtották végre, majd egy alkalmasnak tűnő pillanatban fegyveres erővel támadtak. A politikusok szerint a nyugati követségek részesei voltak ennek a hatalomátvételi kísérletnek, így amikor a világszervezet felhasználta az általuk küldött „kémjelentéseket", akkor ugyanúgy a bűnösök érveit fogadta el, mint az „ellenforradalmárok" vallomásait hallgatva.[125] Az ENSZ tehát mondjon köszönetet a Szovjetuniónak, ahelyett, hogy elmarasztalná.

Budapesti lakájai már addig is köszönetet mondtak Moszkvának, és amikor a magyar diplomácia irányítója felkereste a budapesti szovjet városparancsnokot,[126] a telefonon felhívott Kuznyecov külügyminiszter-helyettes adott iránymutatást Horváth Imrének. A PB-határozatot követő kormányülés után Biszku Béla belügyminiszter utazott a szovjet fővárosba, míg Mód Péter New Yorkból jelentette, hogy sikeresen működik együtt a Szovjetunió képviselőivel.

A folyamatot a pártfőtitkár-miniszterelnök irányította, mégpedig kézi vezérléssel – a végső nyilatkozattervezeten is ott láthatók Kádár piros ceruzás javításai.[127] A PB-üléseket követő, augusztus végi kormányülések határozatai nyomán pontos munkamegosztás jött létre: Horváth, Szilágyi és Szirmai kapta feladatul a nyilatkozat véglegesítését, amit azután Kádár és Kállai nézett át és hagyott jóvá. Stratégiát dolgoztak ki arra az esetre, ha Mód Péter nem jutna szóhoz a Közgyűlésen – hiszen miért ne alkalmazhatná az ENSZ legalább ezt a szankciót a határozatait semmibe vevő tagállammal szemben –, ám végül a világszervezet még ezt

sem alkalmazta. Kádár a végső változaton azonban mégis enyhített, szinte „diplomatikus" hangvételre törekedett, stiláris javításai érzékelhetően ezt szolgálták – míg persze tartalmilag bátorította a rágalmazást és neosztálinista ökölrázást. Mindezek nyomán konszenzussá vált, hogy a hibákat „mértéktartóan említsük", legyen a felelősség teljes egészében a Nyugaté, így tehát a jelentés bírálatában ideológiai jogfolytonosságot vállaltak a magyar sztálinizmussal. Ha mindez nem lett volna elég, „lássák meg az imperialisták, mi történt itt május 1-jéig [amikor tömegeket vonultattak fel a kormány mellett], és üsse meg a guta őket" – javasolta végezetül Kádár.[128]

Mindezek mellett a pártfőtitkár a jogi érvelésre is hangsúlyt helyezett, de amikor Apró Antal megemlítette, hogy az Elnöki Tanács november 12-én Kéthlyt felmentette miniszteri tisztsége alól – ami persze azt jelentette, hogy korábban miniszter volt –, Kádár azzal szakította félbe, hogy Nagy Imre a teljes kormányt „félrelökte (...) az Elnöki Tanácsot is (...) megtagadták az országgyűlést".[129] Döntő érvként hozta fel, hogy Nagy Imre 9 miniszterével szemben ő 16 miniszterrel kormányzott, többségében ugyanabból a kabinetből – mintha a többség legitimitást is jelentene. Ennek képtelenségét nyilván Kádár maga is érzékelte, így egy lélegzettel hozzátette: „ők ezeket a dolgokat nap, mint nap elkövetik", már-

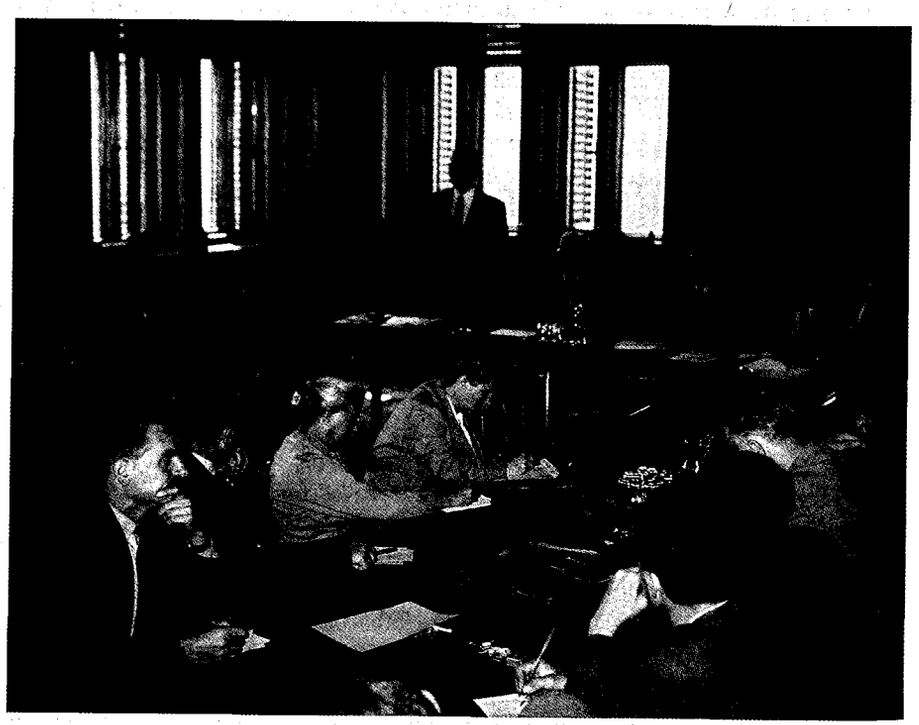

Horváth Imre beszél a Parlament bizottsági ülésén az ENSZ-jelentésről, mellette Kiss Károly, a külügyi bizottság elnöke, Nezvál Ferenc igazságügy-miniszter és Rónai Sándor, az Országgyűlés elnöke

mint az imperialisták azokat a törvénytelenségeket, amelyeket itt mentegetni, illetve cáfolni próbált.[130]

A nyilatkozattervezet egyéb abszurdumokat is tartalmazott, egyebek mellett azt, hogy voltaképpen Nagy Imre sértette meg a nemzetközi jogot azzal, hogy „kierőszakolta a szovjet csapatok visszavonását Budapestről", ezzel egyben az 1955. évi III. (a Varsói Szerződést becikkelyező) törvényt is áthágta, amire ezek szerint sem Kádár, sem Andropov nem figyelt fel az áthágás pillanatában, lévén hogy tárgyalásokba bocsátkoztak róla. Ebben az időben a kormánynyilatkozat szerint már „tömegesen dobtak át fasiszta bandákat", és az imperialisták tanácsára még „ellenkormány" is alakult a Dunántúlon, az ország kettészakításának szándékával.[131] Ebbe a stratégiába illeszkedett az ENSZ „ellenünk irányuló mesterkedése",[132] amit az amerikaiak kezdeményeztek és „szavazógépük" segítségével ők is vezetnek. Bizonyítékul említették, hogy az amerikai Kongresszus Külügyi Bizottsága az ENSZ-mandátum megvonását és gazdasági szankciókat javasolt mindaddig, amíg az adott tagország nem ismeri el az ENSZ illetékességét,[133] és természetesen figyelmen kívül hagyták, hogy ugyanezt az amerikai külügyminisztérium már nem javasolta, így nem is szavaztak róla. Ismételten elhangzott, hogy az ENSZ által szervezett segélyezés voltaképpen a hírszerző szervek fedését szolgálta,[134] ami pedig a hazugságot hálátlansággal tetézte. Összességében tehát támadással kellett felelni a vádakra, javasolta Kádár, majd finomított: „lehetőleg ne a négerek szerepeljenek, mint példák, hanem Libanon. stb." Némi gondolkodás után hozzátette: a „franciákat lehetőleg ne emlegessük, általában az amerikaiakat és egy kevéssé az angolokat".[135] Mert hát a külpolitika mégiscsak finom dolog.

Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke (balra) és Andropov az új év köszöntésére adott fogadáson 1957. január 1-jén

Ugyanebben az időben indult meg a vizsgálat a „törvénysértő miniszterelnök" ellen is, akinek egyik főbűne – a nyilatkozattervezet logikáját követve – éppen a világszervezet bevonása volt a konfliktuskezelésbe. Ugyanez a PB-ülés határozott arról is, hogy szeptember végén zárt tárgyaláson tűzzék ki a Nagy Imre és társai ellen indított büntetőpert, amelynek vizsgálata során eddig már 74 letartóztatást „foganatosítottak", és a készülő vádindítvány szerint 11 fő ebből „az összeesküvők vezető magja".[136] Biszku minderről Moszkvában referált Andropovnak,[137] hiszen ez a „kiemelt perek" közül is nyilvánvalóan a legkiemeltebb volt, a titkosszolga-nagykövet pedig az SZKP KB osztályvezetőjévé emelkedett azóta. A szovjetek azt kérték, hogy a Nagy Imre-perben halasszák el az ítélethozatalt késő őszre, amikor már lezajlott Moszkvában a kommunista világtalálkozó,[138] addig is az íróperek megfelelő atmoszférát teremthetnek Budapesten. Legalább több idejük lesz a vádindítványon dolgozni, hogy még nyilvánvalóbb legyen a volt miniszterelnök imperialistákhoz fűződő kapcsolata.

A PB-ülés javaslatára, a kormányhatározatnak megfelelően ezt követően lendült mozgásba az agitációs és propagandagépezet a közvélemény „megdolgozására" – a tervezett kampánynak az ENSZ közgyűlése előtt kellett eljutnia csúcspontjára.[139] Az akció mérete jelezte, milyen rendkívüli jelentőséget tulajdonított

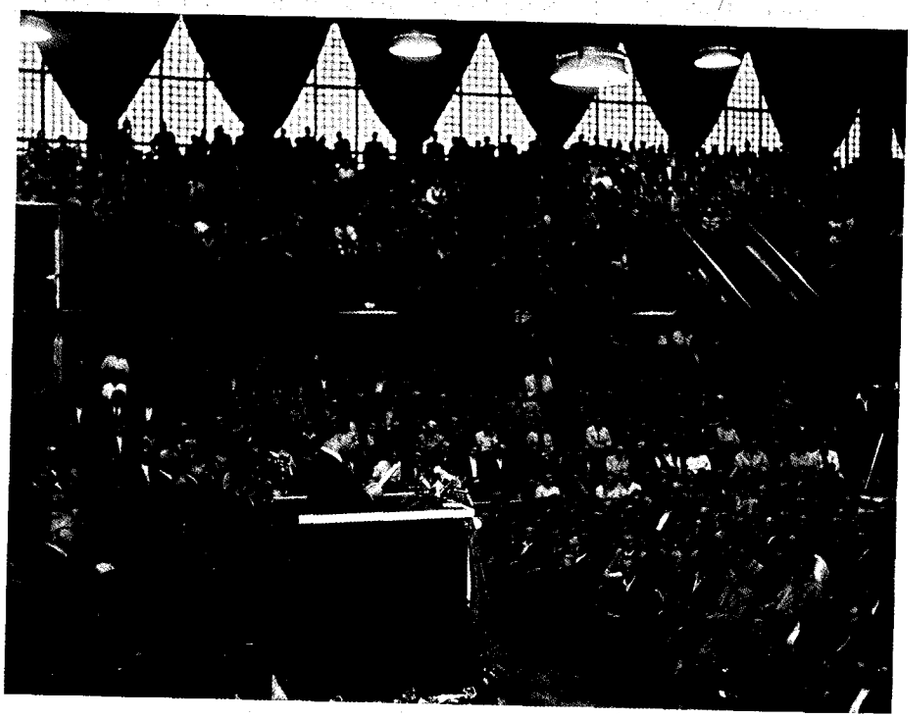

Fodor József olvassa fel az írók tiltakozását a Hazafias Népfront és az Országos Béketanács nagygyűlésén, melyet az ENSZ-különbizottság jelentése és a magyar ügy tárgyalása ellen tartottak a Sportcsarnokban, 1957. szeptember 4-én

a hatalom a világszervezetnek, amelynek jelentésével szemben voltaképpen a teljes társadalmat mozgósította. Ilyen átfogó kampány korábban nemigen volt, még a háborús pszichózis vagy a békekölcsön jegyzése sem hatotta át ilyen intenzíven a vallás, sport, tudomány, különféle szakmák, szervezetek és egyesületek képviselőit, ekkora sajtónyilvánosság előterében. A „spontán" tiltakozómozgalom szervezése igen szakszerű és hatékony volt,[140] s nem szűkölködött teátrális jelenetekben – üzemcsarnokokban és termelőszövetkezetekben rendezett nagygyűlésekben, gyári munkások sorállásában aláíróívek előtt, ünnepélyesen átnyújtott tiltakozó nyilatkozatokban, ezernyi levél és távirat feladásában, egyenesen az ENSZ főtitkárának címezve. Nem csak a részletek voltak a végletekig groteszkek, de az egész tökéletesen abszurd: parasztasszonyok, bányászok, rabbik, akadémikusok, sportolók, írók tiltakoztak szigorúan szabályozott módon egy olyan dokumentum ellen, amit egyáltalán nem ismertek.

A hatalom rettegésének mértékét pontosan jelezte, hogy nem tulajdonítottak kisebb jelentőséget a „propagandahadviselésnek", mint korábban a fegyveres harcnak. A rezsim az ellenforradalom folytatásaként tekintett az őszi közgyűlési ülésszakra, amely megelőzte a forradalom kirobbanásának egyéves évfordulóját.[141] Azt is pontosan tudták, hogy az Amerika Hangja és a Szabad Európa Rádió sorozatában ismertette a világszervezet dokumentumát, akárcsak a BBC magyar adása, amelynek szerkesztője egyébként a tanúként is meghallgatott Ignotus Pál volt.[142] Az ávósok becslése szerint a lakosság fele hallgatta ezeket az adásokat – dacolva besúgókkal, megfélemlítéssel, illetve a „rémhírterjesztésre" alkalmazható törvényekkel –, és a hiteles szöveg is utat talált Magyarországra, becsempészve vagy postán beküldve, olykor kommunista vezetők által írt könyvek borítójába kötve. Meg kellett tehát erősíteni a posta figyelését, a II/13-as (levélellenőrző) osztály létszámát jelentősen bővítették, nemcsak a bejuttatott küldemények vizsgálata miatt, hanem a közgyűlés ideje alatt az ENSZ-hez továbbítani kívánt információk kiszűrése végett is. Ezt ugyanis az ávósok „burkolt hírszerzésnek" tekintették, vagyis a kémkedés egyik, súlyosan minősülő fajtájának.[143]

A pártapparátus ezalatt szorgalmasan dolgozott a magyar–amerikai kapcsolatok mérgezésén, Washingtont téve elsősorban felelőssé az „ellenforradalomért", majd pedig az ENSZ-ben kierőszakolt „törvénytelen bizottságért".[144] A magyar propagandakiadványok elsősorban az USA szerepét hangsúlyozták és „bizonyították" nagy példányszámban kiadott, idegen nyelvekre lefordított képeskönyvben, kiállításokon, sajtóhírekben, filmeken.[145] Tutsek Gusztáv, gyakorló vérbíró[146] dokumentumot állított össze a magyar–amerikai kapcsolatokról, mégpedig 1943-tól kezdődően, „tényekkel bizonyítva" a megátalkodott ellenségeskedést, ami ezek szerint nem csupán a szocialista társadalmi rendszer, hanem egyenesen a magyar nép ellen irányult. Nem átallott olyan részletekbe menni, miszerint az Allen Dulles egykori résztulajdonában álló, Sullivan and Cromwell cég 1930-ban közreműködött náci kartellek szervezésében, hogy a fasizmussal létesített kapcsolat is a történeti múltban gyökerezzen, vagyis 1956-ban bezáruljon a kör.[147] Végül pedig a világszervezetet azért tették felelőssé, hogy a forradalmárok és az emigrációban élő magyar politikusok azt kívánták: az elkövetkező szabad választásokat az ENSZ felügyelje.[148]

Mindezek ellenére az ENSZ Közgyűlés ülésszaka idején valamiféle váratlan optimizmus töltötte be a tört gerincű, kétségbeesett és nélkülöző lakosságot. Mint arról – hangulatjelentésekből, titkos információkból[149] – a legfelső pártvezetés is értesült, néhol már csomagolni látták a szovjeteket, másutt hírek terjedtek arról, hogy a nemzetközi jog hatálya szerint, az ENSZ hivatalos testülete által feltárt tények alapján, immár kötelező érvényű lesz a világszervezet határozatának betartása. A pártapparátuson belül pánik volt érezhető: mi lesz, ha csakugyan érvényt szereznek az Alapokmány elveinek? A reménykedéssel – és riadalommal – arányos volt a karhatalmi készültség is, hiszen sem az ávó, sem a pártvezetés nem tudta, hogy nincs mitől tartani, a világszervezettől végképp nincs miért. Amikor szeptember 10-én megnyílt az ENSZ Közgyűlés ülésszaka, akkor már csaknem egy hete „teljes készültséget" rendelt el Garamvölgyi Vilmos országos rendőr-főkapitány, s ez túlterjedt „a magyar kérdés tárgyalásának idején". Augusztus 8-tól – vagyis az ENSZ elleni kampány kiteljesedésétől kezdődően – valamennyi rendőr-főkapitányságon teljes készültség volt, akárcsak a bűnügyi nyomozóknál, továbbá a karhatalmi és rendőrségi egységeknél, a közrendvédelemben és a közlekedésirányításban. Megerősítették a közbiztonsági őrizetesek kistarcsai és tököli táborának, valamint a büntetés-végrehajtás országos parancsnoksága egyéb intézményeinek őrzését. Folyamatos ügyeletet szerveztek, de az állomány minden tagjának a hivatali időn túl is lakásán kellett tartózkodnia, hogy bármikor mozgósítható legyen. A fontosabb objektumok fokozott védelme mellett szigorúan ellenőrizték a közlekedést és a szállítást, sűrűsödtek az igazoltatások, valamint csomag- és járműátvizsgálások vették elejét bármiféle „ellenséges" tevékenységnek, amelyet - esetleges bekövetkezésekor – „minden eszközzel"[150] fel kellett számolni. És hogy az eszközök tekintetében se legyen kétség, teljes harckészültséget rendeltek el az egységeknél, ennek megfelelően élelemmel, lőszerrel és üzemanyaggal szerelték fel őket, megszervezték az erősítést és a „jelentő szolgálatot". Mintha kisebb háborúra készülnének fel akkor, amikor egy hivatalos dokumentumról szavaz egy távoli testület.[151]

A prevencióhoz tartozott az is, hogy „a hálózatot tartó operatív beosztottak" számára előírták: „szervezzenek fokozott találkozásokat a beosztottakkal" – bármit jelentsen is ez –, elsősorban az „ellenséges kategóriák felé". Ekkor már az alvilágban működő „bűnügyi hálózatba" is beépült az ávó, és ennek megfelelően onnan is igyekeztek információkat szerezni, feltételezve, hogy a „politikai alvilág" érintkezik a köztörvényessel, és jól ismerték annak gördülékenyen működő információs rendszerét.

A készültség hatalmas volt – a veszély pedig minimális. Néhány röplapon, viccen és sóhajon kívül nem volt más célpont, ez pedig feltehetően csalódást keltett a karhatalmi vezetőkben, akiknek kreálniuk kellett tehát valamiféle ellenállást, hogy majd lecsaphassanak rá.[152] De az ENSZ-vita során elrendelt készültség „főpróbája" lehetett a forradalom első évfordulójára időzített riadónak is, hiszen október 23-a elevenen támasztotta fel az egy évvel korábbi emlékeket. Erre az időre a szovjet egységeknél is készültséget rendeltek el, továbbá lezárták a határokat, és minden lehetséges helyszínen egyenruhás vagy civil öltözetű munkatársaival várta az emlékezni próbálókat az ávó.[153] Az ENSZ-vita esetleges belföldi következményeire vagy a világszervezet megemlékezésére is komoly figyelem irányult, így a Külügyminisztérium kiemelt védelmet kapott: két géppuskás raj őrizte az épületet, továbbá 32 munkásőr helyezkedett el stratégiai pozíciókban, az irattárból pedig elszállították a titkos iratokat.[154] De az emberek nem akarták megtámadni a Bem téri épületet, többnyire otthon és csendben emlékeztek, néhányan titokban a köztereken, és sokan börtönben.

A külföldi megemlékezéseken ugyanekkor elementárisan tört fel a harag és a kétségbeesés – Európa számos nagyvárosában, és persze New Yorkban. A Külügyminisztérium a titkosszolgálatokkal együtt követte az eseményeket, és mindent jelentettek Budapestre. A képviseletek védelmét megerősítették – ezt egyébként a fogadó ország rendfenntartói maguktól is elvégezték –, több helyen felfegyverezték diplomatáikat, akiknek a nyár óta 24 órán belül jelenteniük kellett minden beszélgetésről, amit bármelyik munkatársuk folytatott bárkivel: fogadásokon, tárgyalásokon, magánemberként.[155] De hát ezzel sem vehették elejét a tüntetéseknek, ablakbetöréseknek, akár gyújtogatásoknak, amelyekkel a nyugati demokráciákban kifejezték felháborodásukat a magyar forradalom vérbe fojtása miatt, és ami az ávó és a pártvezetés számára ismét csak azt igazolta, hogy az

Megemlékezés a forradalom első évfordulóján Amszterdamban, 1957. november 3-án; elöl középen Kéthly Anna

„imperialisták" provokálnak tovább, mert korábbi kísérletük a népi demokrácia megdöntésére csúfos vereséget szenvedett.[156]

De volt egy olyan külföldi helyszín, ahonnan talán még fenyegetőbb hírek érkeztek már hónapok óta: Moszkvából. Ahova egykor a tököli szovjet repülőtérről szöktek a legkompromittáltabb kommunisták, akik közül többen ott voltak Kádár „meggyőzésének" idején, a november 4-ét megelőző napokban, mintegy jelenlétükkel sugallva, hogy ha ő nem vállalja, lesznek itt, akik igen. Az ő haragjukat az ENSZ-vita különösen feltüzelte.

A hatalmi ambícióiban fáradhatatlan Rákosit nem a világszervezet dokumentuma háborította fel leginkább – mit is várhatna a dolgozó nép az imperialisták „szavazógépezetétől" –, hanem a magyar kormány erre adott válasza, amit „szégyenkezve és felháborodva" olvasott,[157] s ezt mindjárt tudatta is Hruscsovval és a szovjet pártvezetéssel. Ő ugyanis „alázatos és bocsánatkérő okmánynak" tartotta a hazugságokkal és ökölrázással teli nyilatkozatot, mert utalás maradt benne a „múlt hibáira", így tehát ebben is az „ellenforradalom" kapott hangot. És nem véletlenül: a volt pártfőtitkár felhívta a szovjet elvtársak figyelmét arra, hogy a magyar ENSZ-képviselő francia kém – mint ezt Mód Péter beismerte letartóztatását követően a vizsgálat során; a gyanút egyébként Puskin elvtárs, korábbi szovjet követ osztotta meg a pártvezetéssel.[158] Az amerikaiak szerepét ekkor is érzékelte Rákosi, mégpedig „a régi kipróbált kommunistáknak a párt- és állami vezetésből való eltávolításában", amit „Nagy Imre és sajnos Kádár elvtárs valósított meg, az amerikaiak közvetett nyomására".[159] Ezek szerint az ellenforradalomnak csak az egyik vezetőjét állították félre, hiszen amint „megkaparintották" az ország vezetését, az „gyorsan rásodródott a véres fasiszta ellenforradalom útjára".[160] Vagyis Rákosi szerint Kádár felelőssége sem volt kisebb, mint a romániai őrizetben tartott Nagy Imréé, és ugyanebbe a logikába illeszkedett az is, hogy a volt miniszterelnökkel való kapcsolatfelvételt – lemondása érdekében, még a jugoszláv követségen – a korábbi pártvezetés tagjai úgy értelmezték, mint Kádár állásfoglalását volt főnöke mellett.[161] Mindezeken túl az MSZMP vezetésének számos intézkedését – egyebek mellett a begyűjtés eltörlését, az üzemi normarendszer változását, a téeszek felbomlását – a bukott moszkoviták az „ellenforradalom" folytatásának tekintették, amelynek gazdasági következményei fatálisak lesznek. Rákosi keveselte a tucatjával hozott halálos ítéleteket, Moszkvából egyenesen úgy látta, hogy a „fasiszta rémtettek" kivizsgálását megakadályozzák, mert az „ügyészségen és a bíróságon hemzsegnek a fasiszta, horthysta ügyészek és bírák". Felháborította az is, hogy „a nyugatra szökött ellenforradalmárok teljes amnesztiát kapnak", míg nekik a Szovjetunióba kellett „emigrálniuk", otthon maradt elvtársaik pedig „belső száműzetésben sínylődnek".[162] Boldoczki János, Rákosi volt külügyminisztere, későbbi moszkvai követ mindezek nyomán felvetette, hogy a volt MDP Központi Vezetőségének Szovjetunióban tartózkodó tagjait össze kellene hívni, s Moszkvából szervezhetnék a sztálinista ellentámadást. Egyben helytelenítette, hogy Horváth Imre utazik az ENSZ-vitára, ő Szarka Károlyt szívesebben látta volna a világszervezet üléstermében,[163] ami sokat elmond a fiatal diplomata kötődéséről és karakteréről, ha egyszer a sztálinisták belé vetették reményüket.

Kádár emlékezetes, 1956. november 4-ei nyilatkozatában ugyan kijelentette, hogy a „kormány nem tűri meg, hogy a dolgozókat bármi ürügy alapján üldözzék azért, mert a legutóbbi idők eseményeiben részt vettek", továbbá ígéretet tett az „eddigi igazgatási szervek és a forradalmi tanácsok demokratikus választásának" biztosítására, egyben „a szovjet csapatok Magyarország területéről való kivonásáról" szóló tárgyalásokra,[164] de hát ez azóta a történelmi emlékezet részévé vált, nem programmá. Bár a forradalom eszméinek és vívmányainak fontos részét vállalta és támogatta ekkor, ezt a vállalást éppúgy Moszkvában fogalmazták, mint az egész kormánynyilatkozatot, és az eltelt időben nyilvánvalóvá vált, hogy ezek pusztán taktikai engedmények voltak, és nem betartásra szánt ígéretek. Ekkor még „nyugtalanította" Kádárt a Nagy Imre-kérdés is, de a szovjet elvtársak – Szuszlov és Arisztov – még november 12-én megnyugtatták, hogy eljárása mindenben jogszerű. Szerovval még azt is megbeszélték, hogy a katonai hatóságok és állambiztonsági szervek „ne vegyenek több olyan embert őrizetbe, akik nem ellenségek"[165] – ezek szerint addig vettek.

A honvéd karhatalom éjszakai razziája Budapesten, 1957 elején

Persze azután is vettek őrizetbe, de már a magyar szervek, ahogy bő fél év múlva, az ENSZ-vitára készült dokumentumokban szereplő adatok bizonyították. Az információt szolgáltató Igazságügyi Minisztérium és a Legfőbb Ügyészség jóvoltából ennek nagyságrendje is pontosan látható volt: 1956. november 4-e és 1957. június 30-a között a bíróságok 21 987 személyt ítéltek el, 56-ot halálra, 16 427-et börtönbüntetésre, 4098-at pénzbüntetésre, 820 pedig „más intézkedés" hatálya alá esett. A katonai bíróságok ugyanekkor 1575 embert ítéltek el, 62-t

halálra, 1183 főt börtönre, 350-et egyéb büntetésre.[166] A Belügyminisztérium összefoglalója feltehetően még az áprilisra tervezett ENSZ-vitára készült, természetesen „belső" anyagként, és a február közepétől április elejéig tartó időszakot fogta át, vagyis a némiképp megszilárdult hatalom bosszúállásának kezdetétől a „MUK" tervezésén keresztül egészen a felszabadulás ünnepéig „foganatosított" intézkedéseket összegezte. Az őrizetbe vételek nem kis részben azoknak a „monstre razziáknak" az eredményei voltak, amelyekre az adott időszakban 709 alkalommal került sor, egy időben 3-4000 szolgálattevő, vagyis rendőr, karhatalmista, munkásőr részvételével. Ha ezt a bő másfél hónapra osztjuk el, képet alkothatunk az akció méretéről és átfogó – megfélemlítő – jellegéről, ami 12 421 őrizetbe vételhez vezetett, ezek nyomán 5877 politikai bűncselekményt tártak fel, továbbá 1826 szökött rabot szállítottak vissza őrzésük helyére (a létszám fennmaradó része „köztörvényes" volt).[167] Mindezeken túl 3724 főt internáltak, 8766-ot vettek „preventív őrizetbe", és 315-öt helyeztek rendőri felügyelet alá. És bár az Igazságügyi Minisztérium az ENSZ jelentését cáfolva „valótlannak" nevezte, hogy az alapjognak

Káldor Vera a bíróság előtt, 1957 májusában; a háttérben Angyal István, Eörsi István és mások. Dr. Káldor Vera 1955-től a Péterfy Sándor Utcai Kórházban dolgozott, a forradalom alatt részt vett a sebesültek mentésében. 1956 decemberében élettársával, Gáli Józseffel együtt letartóztatták, és 3 év szabadságvesztésre ítélték.

tekintett sztrájkért halálbüntetést szabhatnának ki a bíróságok, ám sokatmondóan hozzátették, hogy a világszervezet testületének jogi tudatlanságára vall „sztrájk cselekményével összekeverni a tömeges munkabeszüntetésre irányuló magatartást", mert azt természetesen gyorsított eljárásban tárgyalták a bíróságok, akárcsak a szabotázst és a rombolást, amelyekért kiszabható volt a legsúlyosabb büntetés.[168] Döntő érvként hozzátették, hogy „a munkásőrség megszervezésével a kormány felfegyverezte a munkásokat", mintha a volt ávósokból és karrieristákból verbuvált „élcsapatnak" bármi köze lett volna a kétkezi dolgozókhoz; továbbá megírták, hogy a vizsgálatok és perek jogszerűen zajlanak, hiszen „kényszerítő eszközök igénybe vétele tilos".[169] Ugyanekkor azonban hivatalosan is szóvá tették – ha nyilvánosan nem is –, hogy olykor a rendszer tévedésből őrizetbe vett hívei is életüket vesztették a vizsgálat során.

A világszervezet vitájára készülve a Külügyminisztérium és az Igazságügyi Minisztérium hosszas levelezésbe kezdett, elsősorban a bosszúállás módozatainak értelmezéséről, miután a nemzetközi figyelem – és ezen belül az ENSZ figyelme – a folyamatosan és tömegesen zajló perekre irányult, s az ezáltal megszegett ígéretekre. A Nemzetközi Jogászbizottság minderről pontos és naprakész híradással szolgált, és a Magyarországon akkreditált diplomaták közül többen is folyamatosan figyelemmel kísérték a bíróságok működését. 1957 júniusában a jogászokból álló nemzetközi bizottság egységes táblázatba szerkesztette az elítéltek nevét, korát, foglalkozását, az ítéletek jellegét, az esetleges fellebbezés lehetőségét, s ezt bocsátotta közre a jogbiztonsággal szembeni „kihívás" dokumentumaként.[170] Mindezek mellett „Igazságszolgáltatás Magyarországon" címmel időről időre áttekintette a jogtiprások rendszerét, ennek alakulását, több forrásból beszerzett dokumentumok alapján: pontosan megadott vádpontokkal, ítéletekkel, fellebbezéssel – majd pedig a kivégzések időpontjával. Kronológiájuk 1956. november 4-étől 1957. február végéig tartott, de korábban is és később is adtak ki pontos és megrendítő dokumentumokat.[171] Ez a magyar Külügyminisztériumhoz éppúgy eljutott, mint az ENSZ-hez, az előbbi az illetékes intézményektől kért további adatokat és érveket a jelentések cáfolatára, amiket a közgyűlési vitában is felhasználhat, az utóbbi a különbizottság titkárságára továbbította a dokumentumot.

A jogászbizottság munkáját figyelemmel kísérő Shawcross a helyzet súlyosságát felismerve a jelentés publikálását követően sajtótájékoztatót tartott,[172] és arra hívta fel a figyelmet, hogy az ENSZ dokumentuma elsősorban november 4-éig követi az eseményeket, a megtorlás azonban utána kezdődött – és azóta is tart. Pontosan látta, hogyan szűkült az ENSZ mozgástere: csaknem egyedüli lehetősége a magyar helyzet figyelemmel kísérése volt, s ezzel a bosszúállás mértékének esetleges mérséklése. A sajtótájékoztató leirata eljutott a világszervezethez is, s ezen belül a különbizottság titkárságához, vagyis nem a főtitkárhoz, és nem is a bizottság tagjaihoz. Itt döntöttek – pontosabban itt döntött William Jordan – arról, hogy mi legyen a beérkezett információk sorsa; ez legalábbis különös volt, és az ügymenetet tekintve nem kevéssé aggályos. Miként az is, hogy nem egy irat azzal a megjegyzéssel került irattárba, hogy „a Bizottság ezt a jelentést nem terjesztheti a Közgyűlés elé, az ENSZ 1132 (XI) határozata értelmében",[173] vagyis a különbizottságot megalkotó döntés elejét vette bizonyos információk továbbítá-

sának, feldolgozásának, értelmezésének és a további lépések megtételének. Pedig az a határozat a magyar helyzet kivizsgálásáról szólt, a forradalomról és annak jellegéről, valamint további jelentések készítéséről, tehát a helyzet folyamatos figyelemmel kíséréséről. Aligha irattározásról.

Márpedig az egyetlen reményforrásnak tűnő ENSZ-be folyamatosan és bőségesen áradtak az információk Magyarországról, a legkülönfélébb csatornákon keresztül, függetlenül felhatalmazástól, illetékességtől és hatáskörtől. Ennek megfelelően a „fogadott közlések"[174] mappái hatalmasakra duzzadtak, ezek forrásai egyszerre voltak sajtóanyagok, követségi jelentések – mindig az adott ország ENSZ-képviselője által továbbítva –, magyar és kelet-európai emigráns szervezetek közleményei, de magánlevelek, önkéntes informátorok összegzései vagy kétségbeesett segélykiáltások is. A remény 1957 nyarán, a közgyűlési ülésszakra készülődve erősödött fel, abban a hitben, hogy a magyar ügy vitájával nemcsak a történelem kerül elő, hanem a borzalmas jelen is. És nem ok nélkül: a különbizottság titkársága a magyarországi belpolitikai eseményeket mindvégig közelről követte: Kádár kormányának átalakítását és ennek lehetséges következményeit, az összeülő Országgyűlés ügymenetét és az ott elhangzó beszédeket, Marosán május 1-jei dühödt ökölrázását, Kádár további szószegéseit és mocskolódását, valamint a szovjetekkel való kapcsolatok alakulásának minden fontosabb mozzanatát.[175] Az ENSZ-könyvtár újabb bibliográfiát állított össze a forradalmat követő eseményekről, ami hat sűrűn gépelt oldalt tett ki, s amit ugyanúgy nyilvántartásba vett az ötös bizottság titkársága, mint a Magyar Forradalmi Tanács jelentéseit a magyarországi helyzet alakulásáról, a perekről szóló híradásokat, az emberi jogi sérelmeket, vagy éppen „egy tanú meghallgatásának javaslatát". És éppen itt és ebből adódtak a gondok: hogy többnyire csak „nyilvántartásba vett".

Amikor a későbbiekben felmerült, hogy a különbizottság titkársága miért nem hozta a testület tagjainak tudomására a hozzá befutó, sokszor drámai értesüléseket, a titkárságot vezető Jordan azt válaszolta, hogy a beérkezett dokumentációk listáját rendszeresen elküldték a bizottság tagjainak, és egyes dokumentumokat is, ahogy azt „a Bizottság titkárságának vezetője megfelelőnek látta, a tagok által kifejezett kívánság fényében".[176] Vagyis a tagoknak „kívánni" kellett a dokumentumokat, míg a beérkezett információk jegyzékéből legfeljebb annyit tudhattak, hogy mikor és kitől jött távirat, levél, kimutatás, vagy egyéb információ, amelynek tartalmára mindössze röviden utaltak. Így például egy Brüsszelből feladott augusztusi távirat egy „tanú meghallgatásának javaslatát" tartalmazta akkor, amikor – mint később felidézték – a tanúkihallgatások már lezárultak. Csakhogy ezt a táviratot Heltai György küldte, egy másik ENSZ-dokumentum meghatározása szerint „megbízott külügyminiszter",[177] a tanú pedig Maléter testőre volt, aki megszökött a szovjetek fogságából, és olyan értesüléseket kívánt megosztani az ENSZ-szel, amelyek jelentősége rendkívüli lehetett.[178] Heltai azért táviratozott Brüsszelből, mert Maléter sorsa nem lehetett közömbös az ENSZ főtitkára számára, és ekkor már látni lehetett, hogy a sok kisebb per után készülődnek a nagyobbak, vagyis a forradalom vezetői lesznek a bosszúállás következő áldozatai.

De a hosszú lista „34. tételére" a bizottság tagjai közül senki nem volt kíváncsi, nem is lett folytatása az ügynek az ENSZ-ben; a Fő utcában azonban lett, ami

a vesztőhelyen lezárult. Ugyanakkor Jordan, a rengeteg információ fogadása és „érkeztetése" nyomán már áprilisban két levéltervezetet kért Hámoritól, az egyikben köszönettel visszaigazolták az ENSZ-hez küldött információt, hozzátéve, hogy köröznifogják a Bizottság tagjai között; a másikban a köszönet mellől ez az utalás elmaradt. A professzionális bürokrata ugyanakkor kidolgozta a sokféle dokumentum, híradás, levél rendezésének elveit,[179] hogy rendelkezésükre álljon, ha szükséges. Hiszen érkezett áttekintés a magyar szellemi élet „megtisztításáról", a hadsereg és a karhatalom újjászervezéséről, a sajtóban lezajló változásokról – mégpedig lapokra és személyekre lebontva –, a népbíróságok felállításáról és bizonyos ügyvédek eltiltásáról – nehogy „államtitkot" érintő tárgyalásokon vegyenek részt[180] – és így tovább: a véres konszolidáció teljes „körpanorámája" megmutatkozhatott volna New Yorkban. Rendszeresen megérkeztek Pásztor Tamás helyzetjelentései Bécsből, ahova viszonylag közvetlen és friss hírek juthattak el Budapestről, és az amerikai külügyminisztérium is megosztotta értesüléseit az ENSZ-szel, köztük persze a téveseket is: például tízezernyi tinédzser deportálásáról Kínába és Szibériába.[181] Ennek természetesen nem a valóságtartalma volt érdekes – hiszen az nem volt –, hanem a fogadását követő csend, amely még a hírforrás azonosítását, az információ megerősítését vagy cáfolását sem tartalmazta. Tudtak New Yorkban arról is, hogy Zsukov Budapesten tárgyalt, s ennek eredményeként a Közgyűlés idejére törvényesíthetik a szovjet csapatok magyarországi jelenlétét[182]; és a nyár folyamán pontosan érzékelték a Legfelsőbb Bíróság szigorodó ítélkezési gyakorlatát.[183] Mindez aligha kerülte el a különbizottság titkárságának figyelmét, de nem került tovább a testület tagjaihoz, mert azoknak a tételszám alapján kérniük kellett volna a vonatkozó iratokat – nem kérték.

A dokumentumok közül több is közvetlenül érintette a világszervezetet, így például Bibó István nyilatkozata a „Magyarország állami, társadalmi és gazdasági rendjének alapelveiről és a politikai kibontakozás útjáról",[184] amely szinte kinyújtott kéz volt a szovjetek felé, együttműködési terv és szelíd konszolidáció ajánlata: az 1956-ban újjáéledő pártok javaslata a békés kibontakozásra. Ezzel Moszkvát éppúgy megkeresték, mint a világszervezetet, mégpedig ismét csak a baráti és semleges indiai diplomácia közvetítésével.

„ENSZ-kémek" halála

Az ENSZ-hez eljuttatott üzenet és kibontakozási javaslat azonban „aktív kémkapcsolatként"[185] jelent meg például a Bibó-per másodrendű vádlottja, Göncz Árpád elleni vádiratban.[186] Születtek halálos ítéletek is a világszervezet számára folytatott „kémkedés" vádjával, s ezt a történetet akkor is el kell mondani, ha számos bizonytalan pontja miatt nem tudható, hogy a három akasztott ember végül az ávónak tett – közvetett – szolgálatot, vagy a világszervezet javára tett erre kísérletet. Már maga a kiindulás is különös volt, az egyik ENSZ-tanú – akit a későbbi vizsgálatban már úgy határoztak meg, mint aki „sokáig az ellenforradalmi ötös bizottsághoz tartozó csoport bizalmi embere volt",[187] Lengyel Alfonz egy titkos futár útján, egykori fo-

golytársaitól levélben kért adatokat, amelyeket az ENSZ Közgyűlés vitájában majd felhasználhatnak. Kiss Sándort tájékoztatta New Yorkban, hogy sikerült otthoni kapcsolatokra szert tennie, így információkhoz juthatnak mindarról, ami ekkor Magyarországon történt.[188] Ennek a kezdeményezésnek az ENSZ iratai között nincs nyoma, ahogy Lengyel Alfonzról sem tudni többet, mint hogy tanúskodott a különbizottság előtt.[189] A levelei azonban – amelyeket későbbi nyilatkozatában hamisítványoknak nevezett[190] – egy politikai ambíciókkal rendelkező, hézagos valóságérzékkel bíró, börtönviselt emigránsról tanúskodnak, aki „Kedves Csabukám" megszólítással egyebek mellett arra kért egy bizonyos Füzéséry-Nagy Csabát, hogy a „Nagy Imre-kéziratot" Kardos Lászlótól vegye át és csempéssze Nyugatra, továbbá belpolitikai helyzetrajzot is adjon kéthetente-havonta, otthoni források alapján. Ebben legyen szó arról, amit „az oroszok" csinálnak, különös tekintettel az elhurcolásokra, hogy ezt az ENSZ-nek jelenthessék. Terhelő adatokat kért továbbá Kádárról, mintegy azzal számolva, hogy egy későbbi hatalomváltás során erre szükség lehet, továbbá utasításokat is küldött, hogy milyen politikai szerepet vállaljanak a jövőben, beleértve az esetleges miniszteri tárcák elosztását is. Utalt a Bibó-tervre mint a szovjet csapatkivonás alapjára, ugyanakkor – és ez már különösnek tűnik – adatokat igényelt a hadseregről, a fegyvertárakról, továbbá térképeket kért, valamint a csapatmozgások figyelését; mindezek nyilvánvalóan túlmutattak a világszervezet vizsgálatán. Mégpedig egy esetleges fegyveres felkelés irányában, amelynek ekkor semmiféle realitása nem volt, ahogy mégoly erőtlen előkészületeinek sem. Később a politikai rendőrség vizsgálati irataiban mindez már úgy jelent meg, hogy „felszólította az itthon maradt volt politikai foglyokat, hogy ismét lépjenek fel és aktivizálódjanak. Ehhez minden segítséget megígért: pénzt, fegyvert..."[191] Vagyis az információtól rövid út vezetett az ávósok gondolkodásában a fegyverekig, amelyekről azonban a levelek nem szóltak.

„Csabukámnak" kellett tehát megszerezni és Nyugatra juttatni az értesüléseket, mégpedig – a levél sajátos terminológiáját alkalmazva, amely nyilván az éberen őrködő ávó figyelmét lett volna hivatva elaltatni – „Lajcsi", vagyis Czermann

A „vasfüggöny" helyreállítása 1957-ben

Alajos megkeresésével, hogy „az összes volt bulitársának bevonásával kiépítsen egy szakmai gyűjtőcsoportot".[192] Vagyis volt börtöntársaikat kellett volna bevonni az adatgyűjtésbe, hogy mindezek New Yorkba továbbításával – bízva az ENSZ szerepében – enyhíthetnek a terroron, vagy akár létrejöhet egy konszenzusra épülő konszolidáció. Az iratok szerint Füzéséry-Nagy Csaba 1957 májusában kapta a megbízást Lengyel Alfonztól Bécsben,[193] az időzítés az ENSZ-vita miatt lehetett lényeges, mert bár a különbizottság már elhagyta az osztrák fővárost, ekkor még elképzelhető volt, hogy a világszervezet a nyári szünet előtt tűzi napirendre a „magyar kérdést", vagy akár rendkívüli közgyűlési ülést szentel neki.

A terveknek megfelelően Füzéséry-Nagy titokban visszatért Magyarországra, s felkereste a Lengyel által megjelölt két „bulitársat", Lukács Lászlót és Czermann Alajost. „Lajcsi" lakásán találkoztak, ahol a megbízást „Csabukám" átadta Lukácsnak, aki azonban „a legcsekélyebb lelkesedést sem mutatta (...) egy rendszertelen és sok tekintetben érthetetlen megbízással áll szemben, melynek a komolysága igen csekély"[194] – jelentették ügynökök az epizódról. Okkal érezték különösnek Füzéséry-Nagy határátlépéseit, ezért Cziffra Györgytől kértek megerősítést, hogy csakugyan hihetnek-e neki. Rövidesen meg is kapták az igenlő választ, ettől kezdődően bíztak a futárban, aki nem volt más, mint az államvédelem „Szilvási" fedőnevű ügynöke, testvére, György pedig – akit budapesti kapcsolatként vontak be az „összeesküvésbe" – a „Regős" fedőnevet kapta a politikai rendőrségtől, mert ő is annak dolgozott.

Füzéséry-Nagyék egyébként nem voltak ismeretlenek az államvédelem előtt,[195] maga a futár – Csaba – rendőr alhadnagyként szolgált a negyvenes évek végén, amíg fegyelmi úton el nem bocsátották, majd 7 év börtönre ítélték tiltott határátlépésért, fogolyszöktetésért és árdrágító üzérkedésért. A rabságból azonban kegyelemmel szabadult, mivel időközben beszervezték fogdaügynöknek,[196] ám a dokumentumok szerint tartótisztjének figyelmeztetnie kellett, hogy „cellatársaival szemben ne legyen kezdeményező". 1956-ban disszidált, de megőrizte kapcsolatát a politikai rendőrséggel, amely ezt követően külföldön alkalmazta.

Az „összeesküvés" indítéka elsősorban az ENSZ tájékoztatása volt, ami egy másik állambiztonsági iratban „kémtevékenység"[197] minősítést kapott. Lukács László a világszervezetnek szolgáltatott volna adatokat, amiket a futárnak kellett külföldre juttatnia.[198] A megbízáshoz pénz is tartozott, nem is kevés, amit Füzéséry ajánlott Lukácsnak, de a dokumentumokban nem szerepel, hogy ennek forrása Lengyel Alfonz lett volna, így feltehetően „Szilvási" valóságos megbízói, az ávósok finanszírozták az adatgyűjtést, a voltaképpeni kémtevékenységet. Legalábbis erre enged következtetni egy későbbi feljegyzés, amelyben a Belügyminisztérium egy másik osztályáról (II/2) kérdeztek a pénz eredetére.[199] Bár a pénz forrása homályban maradt, sorsa azonban nem: a történtek rekonstrukciója során úgy tűnt, az összeesküvők találkozásai során több alkalommal „inkább a szeszesital fogyasztása állt előtérben",[200] mégpedig nem is kis mértékben, s a nagyvonalú támogatásnak köszönhetően egyik vendéglátóipari üzemegység zárórája után a másikban. Mind az átvett, mind a későbbi munkáért ígért pénz alkohol formájában olajozta az „összeesküvést", amelynek során előbb Lukács kapcsolatrendszere, később fantáziája kezdett működni. Czermann Alajos bevonása és Tumbász Ákos

megkeresése tovább bővítette a titkos „hálózatot", s ismeretségeik révén az államvédelmi iratokban mindez úgy jelent meg, mint további társadalmi csoportok, rétegek, sőt vidékek ellenforradalmi erőinek mobilizálásra tett kísérlet.

Lukács maga szívesen hencegett széles körű kapcsolatrendszerével, amit azután nem kevéssé kiszínezve adott tovább megbízóinak „Szilvási". Így egy 1957. júliusi jelentésben az ávósok már úgy fogalmaztak, hogy „a csoportnak kiterjedt kapcsolata van Budapest belső kerületeihez" (néhányan ott laktak), „a csepeli vasműhöz" (Lukács ott dolgozott), „az egyetemi diáksághoz" (ez a tanulmányait folytató Czermannra utalt), valamint Székesfehérvár, Győr és Szombathely ellenforradalmi köreihez" (ami pedig a barátok és rokonság lakóhelyének tanulmányozásából származott).[201] A későbbiekben ez kiterjedt a pécsi „urániumbánya adataira" (Lukács sógora a közelben végezte szakmai gyakorlatát), valamint a budaörsi és a Ferihegyi repülőtér felderítésére (ugyancsak az ismerősök munkahelye révén), és volt még egy kapcsolat a „hadifémek" ismerőjéhez, akikre Lukács voltaképpen csak röviden utalt Füzesérynek, inkább saját szerepe fontosságát hangsúlyozva, mert az említett csoportoknak, illetve személyeknek nem volt dokumentálható tevékenységük, ilyesmit még az államvédelem sem tudott produkálni.

Amikor 1957 szeptemberében ismét találkozott „Szilvási" Lukáccsal, nem csak pénzt ajánlott a dokumentumokért, de a Caritas segélyszervezet csomagjait is, amelyeket az illegalitásban működő ellenállóknak továbbíthatna Lukács.[202] A rászorulók pontos meghatározása kedvéért még egy névsort is összeállítottak, amely a segélyezetteket tartalmazta, adott esetben szerepüket is leírva, amit azután ugyancsak a vizsgálati iratokhoz csatoltak.[203] Mivel ebben az időben tűzte napirendjére az ENSZ a „magyar kérdést", az ellenállókban felmerült a tiltakozás, esetleg sztrájk szervezésének ötlete, a jelentés ellen szervezett hivatalos kampánnyal szemben. Ehhez is Füzséry-Nagy adott anyagokat, amelyeket Lukács sokszorosított, mégpedig ismerőse révén a budafoki katolikus egyházközség másológépén, így a „klerikális reakció" is a vizsgálat célkeresztjébe került, a másolóval rendelkező jezsuitákat a nyomozás során nevesítették is.[204]

A következő találkozón Füzséry iratokat adott át Lukácsnak, a későbbi vizsgálat jegyzőkönyvei szerint az összeesküvés vezetője vállalta, hogy „az átadott katonai és ENSZ-kérdőívekre 2-3 napon belül felel".[205] Mindez nem csupán azért különös, mert összevonta a katonai kérdéseket a világszervezet tevékenységével, de főként azért, mert az ENSZ semmiféle írásos anyagot nem juttatott be az országba, a magyar kormánynak szóló hivatalos dokumentumokon kívül. Kérdőívei csak a különbizottságnak voltak, mégpedig a vizsgálata során alkalmazott „fact sheet"-ek,[206] amelyek a bizottság előtt megjelenő – külföldre menekült – tanúk fontosabb adatait tartalmazta, hogy a testület tagjai tudják, ki jelenik meg előttük.

Hogy a megtorlás és a terror fontosabb tényeit, beleértve a letartóztatásokat, internálásokat és különféle egyéb büntetéseket[207] tudatni kellett a világgal, pontosabban a világszervezettel, az döntő jelentőségű volt, és a New Yorkba juttatott információk részben eredhettek Lukácséktól is. Akárcsak a Bécsben dolgozó Pásztor Tamástól, akár a Szabadságharcos Szövetségtől, akár Lengyel Alfonztól, bár ennek az eddig megismert dokumentumokban nincs nyoma. Az államvédelem

számára azonban az, aki efféle adatokat szolgáltatott, az a „nyugati hatalmak zsoldjában álló emigrációs szervezetek részére kémtevékenységet fejt ki",[208] s ennek megfelelően üldözendő és büntetendő. A nyomozás során bizonyítást nyert előttük, hogy „hírszerző munkájuknak az volt az elvi alapja, hogy gyűlölik a Magyar Népköztársaságban uralkodó állami és társadalmi rendet",[209] vagyis meggyőződésük alapján kémkedtek. A nyomozás során fel kívánták tárni tehát ennek a „gyűlöletnek" az eredetét, ami nem jelentett nehézséget az ávónak, ha egyszer „bűnözőkről" volt szó, akik korábban jogerős ítélettel kerültek rács mögé. A „bulitársakat" többnyire a Grősz-perben vagy annak mellékpereiben ítélték el, vagyis konstruált perben, de ez most nem számított,[210] ugyanakkor hamar kiderült, hogy a „főkolomposok" egyenesen fasiszták voltak: Lukács 1939 és 1941 között nyilas párttag volt, Tumbász Ákos nyilas párttagságának kérdése ugyancsak felmerült,[211] a kör bezárult.

Az összeesküvők azonban a kémkedés mellett további bűncselekményeket is elkövettek: Tumbász Ákosnak személyi igazolványra volt szüksége, és kész volt pénzt adni egy hamis okmányért, amit a konspirációba később bevont László Bélától kapott meg, ő pedig „kapcsolattartói megbízásából"[212] juttatta el az igazolványt Tumbásznak, lévén kezdettől az ávó ügynöke. Egy másik ügynök, Füzséry-Nagy a fiatal Tumbász szépírói ambícióit támogatta azzal, hogy a Münchenben szerkesztett *Nemzetőr*höz csempészte ki a forradalomról szóló novelláit, amelyekről előbb másolatokat készített, és azokat átadta a politikai rendőrségnek.[213] Mivel az ávó saját ügynökeiben sem bízott, így több alkalommal találkozott velük Horváth Dezső mérnök, korábbi ellenálló, akit ugyancsak bevontak az „összeesküvésbe". Horváth egyike volt azoknak, aki preventív őrizetbe vétele „első perceiben felajánlotta szolgálatait" a rendőrségnek, így rövidesen a BM II/5 osztályának dolgozott, feltehetően igen jó eredménnyel, mert felmerült nyugatra telepítésének lehetősége is.[214] Ugyanebben az „Intézkedési tervben" szerepel, hogy Czermann Alajost is „tanulmányozzuk beszervezés céljából", mert remek kapcsolatokkal rendelkezett az „illegális csoportok (papok) felé".[215] A nyomozás és vizsgálat egy pontján az összeesküvés vezetőjének, Lukács Lászlónak a „feldolgozása" is felmerült, hasonló céllal.[216] Ám egyikből sem lett semmi, túl azon, hogy a tervek pontosan jelezték, milyen könnyű volt az átjárás az akasztófa és a titkosügynökség között – legalábbis az egyik irányban.

Az ügynökökkel behálózott összeesküvés vezetője, Lukács ekkor már „nagyon ideges" volt, attól félt, hogy figyelik – jelentette az őt figyelő Füzséry, aki nyilván nem tudta, hogy őt is többen figyelik. Utasítása szerint azonban szemrehányást tett Lukácsnak, hogy nem teljesítette a rá bízott feladatot, aminek nyomán a férfi elsírta magát, s hogy teljesítse megbízói elvárását, a gyár portájáról ellopta a Csepel Művek belső telefonkönyvét, és átadta Füzséry nek. A pénzszűkébe került összeesküvő ezért további 5000 forintot kapott – hatalmas pénz volt ez akkor. Hogy ez a könyv „tulajdonképpen egy siffre",[217] azt „Laczkovics" ügynök jelentette, és bár a vizsgálat során kért szakértői vélemény szerint sem volt bizalmas irat a telefonkönyv, még akkor sem, ha kitűnik belőle az üzem szervezeti felépítése, valamint gyártási ágai,[218] végül ez vált a Lukács-per „corpus delicti"-jévé.

Marosán György szónokol egy munkásgyűlésén a budapesti Köztársaság téren, 1957. március 29-én

A nyomozás iratai szerint az „ellenálló csoport" néhány tagja Marosán „kinyírását" tervezte, és bár kétségtelen, hogy a megtorlás vezéralakja a leggyűlöltebb figurák közé tartozott, sikeres merénylet elkövetésére aligha nyílhatott esély, és efféle előkészületeire sem utaltak a dokumentumok. Mivel a politikai rendőrség vezetői nehezményezték, hogy Laczkovics „provokatív úton igyekszik eredményt elérni",[219] nem zárható ki, hogy ez a terv is inkább benne született meg. Nemsokára az összeesküvők fegyveres találkozót szerveztek egy vendéglőben, ami elszántságukat volt hivatva bizonyítani, de itt sem zárható ki a provokáció. A találkozón „Laczkovics" kitette az asztalra 7.65-ös pisztolyát, mintegy nyomatékul, amikor közölte Lukáccsal, hogy ha csalódnak benne, agyonlövik.[220] A rendőrség természetesen értesült arról, hogy „fegyveres akció" készül, ezért „lefigyelés" céljából civil ruhások népesítették be a helyiséget, közöttük a „Kockásnak" nevezett operatív tiszt is, akit a volt elítéltek jól ismertek a „Gyűjtőből".[221] Így az összeesküvők gyanút fogtak és elszeleltek, bár a jegyzőkönyvbe vett emlékezések szerint ezt követően egy rádióra tettek szert, és az éjszaka hátralévő része mulatással telt, amiből az alkohol aligha hiányzott.

A gyanakvás ekkor már feltehetően az „összeesküvők" között is erősödött: 1958 januárjának elején jelentette megbízóinak Füzeséry, hogy Lukács Lászlóra és Horváthra gyanakszik,[222] majd a „főkolompos" üzenetet küldött „Regős" révén „Szilvásinak", hogy vigyázzon, ne jöjjön haza, mert nyomukban az ávó.[223] Ekkor kapott üzenetet Czermann-né egy börtönből szabaduló ismerős révén, hogy

„Csabával mindent leállítani",[224] vagyis a futár végül mégis gyanúba keveredett. Füzeséry nem sokkal azelőtt látogatta meg Czermann feleségét munkahelyén, az Egyetemi Könyvtárban, ahol azt latolgatták, hogy az ENSZ Közgyűlése nyomán várható-e a főtitkár magyarországi látogatása, mert ezek szerint eleven volt még a remény.[225] Az asszony Füzeséry távozása előtt óvatosságból körülnézett az utcán, hogy tiszta-e a levegő.

Füzeséry-Nagy Csabának még egy feladatot kellett végrehajtania, ami aligha lehetett Lengyel Alfonz kérése: információt kellett szereznie a szovjet hadsereg egységeinek elhelyezkedésére, felszereltségére vonatkozóan, továbbá a Pécs környéki uránbányákról. Lukács sógora, Bajzik Ferenc szakmai gyakorlatát végezte Pécs mellett, és orosztudása miatt olykor igénybe vették tolmácsként az „ideiglenesen" ott tartózkodó katonai egységeknél.[226] Lukács hencegése nyomán támadhatott az az elgondolás, hogy a hírszerzési hálózat abban az irányban is bővíthető. Az ősz folyamán Füzeséry és Lukács felkereste Bajzikot Pécsett, hogy az információk megszerzésével bízzák meg.[227] A Baranya Megyei Politikai Nyomozó Osztály ekkor már kapcsolatba lépett a szovjet tanácsadókkal, az A/1 laktanyában Hodzsikov őrnagy katonai elhárító tehát kioktatta az Alexejev fedőnevű tisztet – akivel Bajzik korábban kapcsolatban volt –, valamint bemutatta Dimitrov mérnöknek, akitől dezinformációs térképeket vett át.[228] A konspirált találkozó meg is történt, ennek során azonban – a jelentések szerint – „az ügynök jobban leittasodott, mint Bajzik", így sikere kétségessé vált. Bajzikot ekkor már egy egész brigádnyi elhárító és nyomozó követte és figyelte, munkahelyi telefonját lehallgatták, munkatársait kikérdezték, minden lépését regisztrálták.[229] Vagyis szoros ellenőrzéssel követték a feltehetően egyszerű, de fatális provokációt, amelyhez más iratok – egy újabb „operatív terv" – szerint az is hozzátartozott, hogy „Regős" egy fadobozos szovjet pisztoly megszerzésével bízta meg Bajzikot, háromezer dollárért.[230] Egy egész vagyon – négy év lett belőle.

Az „összeesküvés" felszámolása feltehetően éppúgy egy operatív terv részeként történt meg, mint létrehozása. Időzítésénél szerepet játszhatott a megfélemlítés dramaturgiája, az előkészületek a Nagy Imre-perre, és az ahhoz szükséges bizonyítékok produkálása; de lehetett valamiféle belső hatalmi harc része a belügy különféle osztályai között, amire közvetetten ugyancsak utalnak az államvédelmi dokumentumok. 1958 márciusában állították elő Lukács Lászlót,[231] illegális hírszerző tevékenység gyanújával, ebben nevesítették is a világszervezetet, majd őrizetbe vették Czermann Alajost is – „állandóan legyen mellette fogdaügynök" szerepelt a parancsban –, ellenőrizték apósát, hozzátartozóit, és elrendelték, hogy valamennyi általa említett személyt „feldolgozás alá kell vonni".[232] Tumbász és menyasszonya ekkor szökni próbált, elindultak a jugoszláv határ felé, a két fiatal azonban 1957 szeptembere óta „szoros figyelés" alatt állt, mások mellett jelentett róla „Laczkovics", egykori parancsnoka a Corvin közben,[233] és figyelte őket a „Maróti Lajos" fedőnevű ügynök.[234] Az ügyiratokban „Cingár" kódnéven tartották nyilván Tumbászt, aki aligha tudta, hogy szerelme, Forró Marianna is szolgálatokat tett korábban az ávónak, és bár ekkorra már megszakadt a kapcsolata a titkosrendőrséggel, de egy rokona „a szovjet állambiztonsági szervek egyik ügynöke" volt, akinek felmerült ekkor Magyarországra utaztatása is.[235] 1958. február 21-én

Forró Marianna és Tumbász Ákos

indultak el Budapestről, s akkor már minden lépésüket követte és dokumentálta az ávó, kihallgattak mindenkit, aki kapcsolatba került velük, s bár a fiatalok megkönnyebbülhettek, amikor február 24-én átlépték a déli határt, a jugoszláv hatóságok visszaadták őket a magyar állambiztonsági szerveknek.[236]

Ami hátravolt, az a keserves bohózatot valódi tragédiává változtatta: előbb a Belügyminisztérium osztályai között zajlott ingerült levelezés arról, honnan volt a pénz Lukács számára, ki adott engedélyt a dokumentumok külföldre csempészésére, tájékoztatták-e a megfelelő osztályt az akciók fontosabb részleteiről, és így tovább. Az igazoló jelentés arra utalt, hogy minden az előírásoknak megfelelően történt, és Füzséry-Nagy nem volt kezdeményező – ez pedig pontosan sejteti a gyanút, ami a belső vizsgálatot elindíthatta.[237] Az is sokatmondó, hogy a politikai rendőrség nem engedélyezte, hogy a dokumentumokat a vizsgálatban felhasználják, vagyis a jegyzőkönyvekből, levelezésekből, jelentésekből semmi nem volt átadható az ügyészségnek és a bíróságnak. A tízoldalas vádirat végül 11 vádlottat marasztalt el, aminek nyomán a Budapesti Katonai Bíróság 1958. szeptember 30-án Lukácsot halálra, Tumbászt és Czermannt életfogytiglanra ítélte, Forró Mariannát két év börtönre, Bajzik Ferencet négyre.[238] A bűncselekményeket „rendkívüli társadalmi veszélyességűnek" tartotta a bíróság, Lukácsot pedig „megnevelhetetlennek" nevezte, aki másokat is bűncselekményekre késztet.[239] Lukácsot 1959. január 13-án háromnegyed nyolckor akasztották fel, az iratok szerint nyolc perccel később már beállt a halál.[240] A fellebbezések nyomán azután Czermannt és Tumbászt is halálra ítélték, a Legfőbb Ügyész törvényességi óvása nyomán a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának Különtanácsa az ő ítéletüket is súlyosbította, a bírósági különtanács átalakult kegyelmi tanáccsá, és elutasították a kérelmeket. Március 25-én reggel 8:40 és 9:00 óra között a halálos ítéleteket végrehajtották.[241]

VI.

ŐSZ NEW YORKBAN

Mit jelent egy jelentés?

1957 szeptemberében New Yorkban már minden készen állt az ENSZ különbizottsága által kiadott jelentés megvitatására. A Közgyűlés tizennegyedik ülésszakának közelgő megnyitása ismét és erőteljesen irányította a figyelmet Magyarországra. Ha már a jelentés publikálása nyomán nem kívánt a világszervezet kezdeni valamit a hirtelen feltámadó figyelemmel, most elérkezett a „rendes" közgyűlés alkalma a jelentéstételre – igaz, a határozatban szereplő határidőhöz képest egy ülésszakkal később.[1] És voltak ugyan egyéb lényeges, nemegyszer sorsdöntő kérdések az ENSZ napirendjén, de a „magyar kérdéshez" fogható aligha. Szuez krízise lezárult, a kongói dráma még nem vált tragédiává, előkerültek hát az általánosabb ügyek: a nagyhatalmak nukleáris szembenállásának mérséklése, a „teljes" leszerelés szokásosan napirendre vett illúziója vagy a világűr békés meghódítása. Ez utóbbinak adott nyomatékot, hogy ekkor indult föld körüli pályára a Szputnyik, a szovjet technológiai és tudományos fölény bizonyítéka, ennek minden politikai velejárójával.[2]

A nyár nemcsak rendkívüli közgyűlési ülés nélkül telt el, de bizony véget ért anélkül, hogy a különbizottság úgynevezett kiegészítő vagy pótlólagos jelentést tett volna, amely feltárja és nyilvánosságra hozza, hogy mi történt a jelentésben leírt időszak után: 1957 januárjától augusztusig. Márpedig ezt éppolyan érvényes közgyűlési határozat írta elő, mint a jelentéstétel határidejét. A világszervezet vezetése egyiket sem tartotta be, pedig folyamatosan ömlöttek az információk New Yorkba mindarról, ami a forradalom – a jelentésben mesterien rekonstruált történetének – következménye volt. Ami megtörtént – megtörtént, azt már nem lehetett befolyásolni, de a következményeket talán még lehetett volna, éppen a további jelentésekkel. Ezért határozott a Közgyűlés a „magyar helyzet" folyamatos figyelemmel kíséréséről és „időről időre" kiegészítő jelentések közreadásáról. Márpedig a sajtóból is érzékelhető volt a magyarországi „konszolidáció" sokféle borzalma: bosszúállás, megfélemlítés, megtorlás, az ígéretek megszegése, a forra-

dalom eredményeinek lerombolása, az új hatalom brutális berendezkedése; az események gyors és visszafordíthatatlan egymásutánjában.

A magyarországi helyzet figyelemmel kísérése és dokumentálása kezdettől fogva szerepelt a különbizottság tervei között is. A testület megalapítását követően, a januári előkészületek során a „megfontolásra szánt szempontok" között az egyik legfontosabb a „további jelentések"[3] készítése volt, amit a jelentéstevő a bizottság munkájának tervezésekor már hangsúlyozott. Ennek része volt a folyamatos információgyűjtés, majd ezek időről időre történő közreadása további jelentések formájában a Közgyűlésnek és a tagállamoknak.[4]

A jelentés publikálása nyomán a titkárságot vezető Jordan is a munka folytatására készült, bár egy levelében az általa használt feltételes mód arra utalt, hogy a közgyűlési határozat betartása mégsem volt számára egészen egyértelmű. Július legelején tudtára adta Protićnak, hogy „bizonyos mennyiségű munkát végeznünk kell" a magyar helyzet kapcsán, majd hozzátette: „abban az esetben, ha a Bizottság úgy dönt, hogy ismét összeül".[5] Márpedig a bizottság aligha dönthetett másként, s ennek tudatában Alsing Andersen elnök nem sokkal a jelentés közreadása – és komoly sikere – után „rendkívüli érdeklődését" fejezte ki Jordannek írt levelében a következő lépés iránt. Ami csakis a kiegészítő jelentés készítése lehetne a közelmúlt magyarországi eseményeiről. És mivel jól tudta, hogy az ENSZ-nek bőséges anyaga van minderről – hiszen ezek folyamatosan érkeztek a jelentés írása idején is, majd pedig a dokumentumok listáit körözték –, azt javasolta, hogy a titkárság augusztus 15-ig készítsen egy vázlatot, amit a különbizottság ülése elfogad. Így arra kérte Jordant, hogy vegye fel a kapcsolatot Shannnel és a többi taggal, kezdjenek neki a munkának, aláhúzva: asap. Vagyis a lehető leghamarabb.[6]

Nemcsak a különbizottság titkárságán, hanem Protić főtitkárhelyettes íróasztalán is gyűltek a feljegyzések a magyar helyzetről, pontos időbeli bontásban és olykor témakörök szerint csoportosítva, érzékeltetve a helyzet mind drámaibbá válását.[7] Az ijesztő fejleményeket jól érzékeltette, hogy a Vöröskereszt – minden óvatossága és politikamentessége ellenére – tudatta a világszervezettel, hogy a magyar hatóságok csak július folyamán, pontosabban az 5-étől 20-áig terjedő bő két hétben háromezer embert vettek őrizetbe, s elhelyezésük megoldására kinyitottak egy használaton kívüli börtönt. A segélyszervezet továbbra is sikertelenül próbált a fogva tartottak körülményeiről információt kapni, és bár a bebörtönzöttek családját segíteni próbálták, mindez csak tüneti kezelés lehetett.[8] A világszervezethez éppen azért fordultak, mert annak lehet eszköze a baj orvoslására is.[9]

A dokumentumok tanúsága szerint itt és ekkor történt valami, aminek lényege még nem ismert, de következménye igen: az ENSZ vezetése kész lett arra, hogy áthágja a Közgyűlés határozatát. Immár nem volt elég Waithayakon közgyűlési elnököt (félre)informálni, hogy ne hívjon össze rendkívüli közgyűlést nyárra a magyar ügyben. Immár nekikezdtek volna az újabb, naprakész jelentés készítésének, beindult ennek gépezete – le kellett tehát állítani. Meg kellett akadályozni a különbizottság elnökének kezdeményezését, elejét kellett venni annak, hogy a tagok folytassák a munkát – nem kevesebbet kellett elérni, mint hogy a „magyar kérdés" maradjon csak múlt időben.

Az óvatos és körültekintő Jordan később több levélben is utalt egy párbeszédre, amelyben minden bizonnyal azt a döntést tudatták vele, hogy nem lesz több jelentés. Ennek közvetett dokumentálására annál is inkább szüksége lehetett, mert a döntésnek az is része volt, hogy a közgyűlési határozat semmibevételének és elszabotálásának tőle kell kiindulnia. Július 16-án Protićnak írott levelében Jordan – Cordiert idézve – úgy fogalmazott, hogy a kiegészítő jelentés kérdése „fel sem merül", így csak a legminimálisabb feltételeket biztosítják a munka folytatásához.[10] Mivel Andersen álláspontja egyértelműen ennek az ellenkezője volt, ezért Jordan a jelentéstevő Shann-nel vette fel a kapcsolatot, átnyúlva az elnök feje fölött, semmibe véve annak utasítását. Jordan mindkettejüknek levelet írt, amelynek tervezetét előbb elküldte Cordiernek és Protićnak. A főtitkárhelyetteseknek szóló kísérőlevélben fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a bizottság két – kulcsszerepet játszó – tagjának nem említi meg, hogy Cordier és Protić – a világszervezet kulcsfigurái – egyetértenek abban: „nem lenne bölcs dolog" egy újabb jelentéssel előállni. És hogy végképp semmi kétség ne legyen annak kapcsán, hogy a döntés a legmagasabb szinten született, Jordan leírta, hogy a Hammarskjölddel való egyeztetés nyomán ezt a javaslatot úgy adja elő Andersennek és a bizottság tagjainak, mint a sajátját, mégpedig „annak bármiféle jelzése nélkül, hogy ez a főtitkár vagy a Titkárság hivatalos álláspontja lenne".[11] Jordan mindezt nyilván azért vetette papírra azoknak, akik nemcsak tudták, hanem egyenesen erre instruálták őt, hogy mindenfelől védje magát – megfogadva a *Cover your ass!* („Fedezd a segged!") amerikai életbölcsességet.

Az már csak Jordan ügyes taktikázásán múlott, hogy miként tudja elérni a közgyűlési határozat megszegését. Shann lett ebben a helyzetben a kulcsfigura, aki egyébként a jelentés „szerzőjeként" komoly presztízsre tett szert,[12] noha bennfentes információk szerint sem az írásban, sem a szerkesztésben nem vett részt és a felelőtlenségig közönyös volt az ügy iránt.[13] Most őt kereste meg levelével Hammarskjöld, aki Andersen javaslata nyomán azt hangsúlyozta, hogy főtitkárként nem foglalhat el olyan álláspontot, amelyben szembefordulna egy efféle politikai kezdeményezéssel.[14] Ebből Shann pontosan megértette: az ő feladata lesz, hogy szembeforduljon vele. Postafordultával válaszolt a főtitkárnak, hangsúlyozva, hogy „erélyesen ellenez" minden olyan lépést, ami további jelentésekhez vezetne, részben mert nem lenne értékelhető mondandójuk, részben mert nem akarna a jogszolgáltatás belpolitikai kérdéseinek „vékony jegére" tévedni. Szavainak azzal is súlyt adott, hogy figyelmeztette Jordant: a bizottság titkársága a jelentéstevő egyetértése nélkül nem körözhet ezzel kapcsolatos dokumentumokat a tagok között, márpedig ő semmiképpen nem vesz részt egy efféle akcióban.[15] És akkor már csak a főtitkárnak kellett visszaigazolnia, hogy Andersen javaslatát illetően teljes mértékben egyetért Shann-nel (vagyis saját magával),[16] Jordan pedig világossá tette, hogy nem ad tovább a bizottság tagjainak semmiféle anyagot (vagyis az ENSZ-hez érkezett információkat), hacsak nem kap erre utasítást Shanntől[17] – aki éppen ekkor tiltakozott ez ellen. A kör bezárult.

Andersennek Jordan előbb udvariasan megírta, hogy természetesen kész arra, hogy kívánságának megfelelően haladjon tovább, ugyanakkor hozzátette, hogy a tervezet elkészítése a jelentéstevő feladata – noha ő tudta legjobban, hogy ezt

korábban a titkárság végezte, lévén hogy ő irányította a munkát. Másik kifogásként jelezte aggályait a ceyloni belpolitikai helyzet változását illetően, így Gunewardene aligha adná nevét egy újabb jelentéshez – írta –, vagyis aligha lenne egységes támogatottsága mindennek a bizottságon belül.[18] Balszerencséjére azonban az International News Service ekkor adott hírt arról, hogy a magyarországi deportálások, a naponta végrehajtott halálos ítéletek, a titkosrendőrség terrorja láttán a sokszor ingadozó és belpolitikai támadásoknak kitett Gunewardene úgy nyilatkozott, hogy igenis fontosnak gondolja újabb jelentés kiadását a szeptemberi közgyűlési ülés idejére.[19] A szabotőröknek tehát újabb kifogás után kellett nézniük. Slim pedig azzal a javaslattal fordul az amerikai Külügyminisztériumhoz, hogy a különbizottság ne fejezze be munkáját, hanem ismételten kérjen bebocsáttatást Budapestre.[20]

A naiv és kevéssé eszes Andersen július végén sürgetően ismételte meg javaslatát Jordannek, hozzátéve, hogy ha a titkárságnak nincs birtokában más lényegi információ, mint ami az újságokban szerepel bebörtönzésekről, kivégzésekről, deportálásokról, akkor ezek alapján kellene megszerkeszteniük a kiegészítő jelentést. A munkatársakat egy 20–30 oldalas anyag összeállítására kérte, amely mindössze a tények áttekintésére szorítkozna.[21] Jordan arról biztosította Andersent, hogy természetesen a különbizottság titkársága figyelemmel kíséri a fejleményeket, de hozzátette, hogy a rendelkezésre álló információ viszonylag „sekély", továbbá egy újabb, elsősorban ezekre épülő kiegészítés elvonhatja a figyelmet magának a jelentésnek a legfontosabb megállapításairól. Végül azzal zárta levelét, hogy a Közgyűlés további iránymutatásának hiányában abban is bizonytalan, hogy mi lenne megfelelő tárgya egy efféle dokumentumnak.[22]

Mintha Jordan nem olvasta volna a különbizottságot életre hívó határozatot, és mintha nem hozzá futottak volna be a kétségbeejtő magyarországi helyzetről szóló információk. A tagállamok pontosan értelmezték a határozatot: az amerikaiak sajtótájékoztatón jelentették ki, hogy kérni fogják a különbizottság működésének folytatását, mégpedig kibővített hatáskörrel. Washingtonban azt is fontosnak gondolták, hogy az ENSZ frissítse jelentését, vagyis aktualizálják a korábban leírtakat, akár egy újabb jelentés benyújtásával. Budapesti forrásaik nyomán pontosan látták, milyen mértékben nőtt a politikai nyomás Magyarországon, hogyan szaporodtak a letartóztatások, és miként telepedett az országra a megfélemlítés légköre. Az ENSZ-nek foglalkoznia kell mindezzel, és követelnie kell a politikai üldöztetés befejezését.[23] Hasonlóan látta a helyzetet a tagállamok többsége.

Amikor a főtitkárt hónapokkal később további jelentések kiadásáról kérdezték, azt válaszolta, hogy erről a különbizottságnak kell döntenie, ha megfelelő anyag birtokában van.[24] Mintha nem tudta volna pontosan, hogy nem a különbizottság döntött, hanem ő és szűk köre, pedig a megfelelőnél is megfelelőbb anyagok álltak a rendelkezésükre – és a megfelelő ebben az esetben a kétségbeejtőt és a döbbenetest jelentette.

Szeptemberi intermezzo

Az „igazság pillanata" nem érkezett el Budapesten, nem csomagoltak „az oroszok", nem küldtek Magyarországra ENSZ-megfigyelőket egy új, demokratikus választás ellenőrzésére. Ez a pillanat nem érkezett el New Yorkban sem, ahonnan nem utasították ki a bitorló kormány delegáltjait, nem helyeztek kilátásba szankciókat az ENSZ-határozatok megszegői számára, és hallgatólagosan bár, de törvényesnek tekintették a bábkormányt. A Közgyűlésre kiutazó magyar küldöttség megbízólevelét Dobi István írta alá 1957. augusztus 30-án: ugyanakkor, amikor az ENSZ elleni kampány tetőpontjára hágott Budapesten. A delegációt Horváth Imre külügyminiszter vezette, vele utaztak helyettesei, Sík Endre és Péter János, és ott voltak az ávósok is, továbbá néhány szakértő, tolmács és pár bürokrata.[25] Az állambiztonsági szolgálatok feljegyezték, hogy jogászok nem kívántak kiutazni az ülésszakra,[26] noha a lelkes és gátlástalan Eörsi Gyula szorgalmasan szállította a „muníciót", amelyet Horváth Imre és Mód Péter fel is használt. A kormánynyilatkozatot – vagyis a választ a jelentésre – többen és többször nézték át és javítgatták, mielőtt minden tézisét a legmagasabb szinten ellenőrizték és nyilvánosságra hozták. Mód Péter beszédének tervezetét egy egész csapat írta és csiszolta, végül huszonöt oldalra rúgott, miután a jelentés egyes fejezeteire adandó válaszokat az érintett minisztériumok kidolgozták, szigorú határidőre, még szigorúbb szempontok alapján. A Külügyminisztérium kollégiuma szerint ezen az őszön nem volt jelentősebb kérdés Magyarország számára, mint az „ENSZ-ügy",[27] melyet egyébként hivatalos kommunikációjukban bagatellizálni igyekeztek: az ellenforradalom erőtlen utóvédharca, imperialista beavatkozási kísérlet, Alapokmány-ellenes provokáció. Ugyanakkor a magyar delegáció tagjai minden eshetőségre felkészültek, de ez a „minden" szeptemberben már sokkal kevesebb volt, mint januárban lehetett volna. A múló idővel folyamatosan szűkült a világszervezet mozgástere, különösnek csak az tűnhetett, hogy még ezt sem kívánta kihasználni.[28]

Horváth Imre később úgy idézte fel ezt az ülésszakot, mint amikor a barátaik is vonakodtak szóba állni velük, páriákként közlekedtek a folyosókon. Sík Endre valamennyi amerikai ismerősét egy csapásra vesztette el ezen az őszön, ugyanakkor „emelt főről" beszélt, amivel a világszervezetben szembe tudtak nézni bárkivel.[29] A nehézségeket elmélyítette, hogy Horváth Imre rosszul lett az ülésszakon, és beszéde elmondása után összeesett, aligha függetlenül mindattól, ami történt. Rosszulléte ekkor még nem volt végzetes, a közgyűlés ülése idején – Hammarskjöld naptárának tanúsága szerint – kétszer is találkozott az ENSZ főtitkárával, 1957. szeptember 17-én és október 14-én. Az utóbbi alkalommal Hammarskjöld helyetteseivel együtt a magyar delegáció fogadásán is részt vett,[30] miként a későbbi különmegbízott, Sir Leslie Munro is ott pezsgőzött a bitorlókkal.[31] Kilenc nappal a forradalom első évfordulója előtt, New Yorkban.

Pedig a jelentés által a világszervezet egész apparátusa, tagországai és delegáltjai is pontos és átfogó képet kaptak mindarról, ami Magyarországon történt, a Közgyűlés napirendje pedig ismételten ráirányította a figyelmet a történelmi botrányra, s az azt elmélyítő véres „konszolidációra". A vitában elhangzó felszóla-

lások nem kímélték a Kádár-rendszert, és bár hivatalos ENSZ-dokumentum nem foglalkozott mindazzal, ami a forradalom óta történt, sokan saját forrásból szerezhettek tudomást az alapjogok megsértéséről, az Alapokmány semmibevételéről. Az eltelt tizenegy hónap annyit mindenképpen bizonyított, hogy ezek nem egyszeri és véletlen események voltak, hanem a kádári politika maga, nem „kilengések", hanem a fősodor.

A magyar delegáció a Közgyűlésen hallgatta a sokszor rendkívül éles megfogalmazásokat, de nem védekezett, nem érvelt és nem cáfolt, hanem támadott: imperialista befolyás, fasiszta revans, a régi rend visszaállításának kísérlete szerepelt dühödt retorikájukban.[32] Ennek megfelelően készültek a vitára a „testvéri" országok is, pontos munkamegosztásban egymással, amit rendszeres konzultációkon alakítottak ki és „finomítottak". Más és más szempontból kértek erre vonatkozó „dokumentumokat" a magyar diplomatáktól, akik készséggel osztották meg durva propagandájukat a szocialista országokkal.[33] Némiképp a sztálini perek logikájának megfelelően építettek fel olyan konstrukciókat a forradalom kapcsán, amelyek nemcsak a józan észnek mondtak ellen – például hogy kommunisták miképpen is vezethettek fasiszta felkelést –, hanem az ekkorra már hitelesen rekonstruált eseményeknek is, hiszen a jelentés napról napra, óráról órára idézte fel a forradalmat, és annak minden epizódját, követelését, tézisét dokumentumokkal támasztotta alá. Mindezt azonban a szovjet-magyarok és „testvéreik" koholmánynak és konstrukciónak hazudták, és saját „dokumentumaikkal" cáfolták a jelentés állításait, olykor szinte ipari módszerekkel előállított hamisítványokkal, torzításokkal, dezinformálással.

Míg a különbizottság munkája jelentős eredménnyel zárult, addig további sorsa és mandátuma ezen a Közgyűlésen nem rendeződött egyértelműen.[34] Bár a testület hivatalosan nem oszlott fel, de az előző közgyűlési határozathoz hasonló megerősítést sem kapott, ahogy újabb feladatot sem. Ennek oka lehetett a testületen belüli konszenzus várható megrendülése, hiszen Ceylon további részvétele „nem valószínű", Tunézia szerepvállalása is bizonytalanná vált – mint Hammarskjöld elmondta, paradox módon nem másnak, mint Mód Péter magyar ENSZ-képviselőnek.[35] Ceylon esetében jelentős szerepet játszott a szovjet gazdasági segítségért benyújtott politikai számla,[36] Tunéziáéban pedig a közelben zajló, mindent felülíró algériai függetlenségi háború. Így az öt tagból kettő részvétele legalábbis bizonytalanná vált, túl az elnökén és a jelentéstevőén.

De volt még egy mozzanat, ami ezt a holtpontot indokolta: az ENSZ-főtitkár újraválasztása, ami ugyanezen az ülésszakon volt esedékes. Ehhez pedig a nagyhatalmak egységes támogatására volt szükség, s bár Hammarskjöld volt a legesélyesebb jelölt, nem ő volt az egyetlen. Ennek megfelelően – mint Mód Péter jelentette Budapestre – a főtitkár „kitér olyan kérdések elől, amelyeket nem tudna közmegelégedéssel elintézni",[37] ami pedig nem kevesebbnek, mint mandátumának mondott ellent, nem is szólva az ENSZ hivatásáról. Hiszen a „magyar ügyet" sem lehetett volna „közmegelégedéssel" elintézni, miként egyetlen súlyos nemzetközi konfliktust sem.

Később egy színdarab is felidézte a jelentésről szóló ENSZ-vita légkörét, azt a „küzdelmet", amelyben ismét meg kellett védeni a „munkáshatalmat", és ábrázolta a csaknem harci események láncolatából álló „rendkívüli állapotot", amelyben a magyar delegációnak küzdenie kellett ezen az őszön.[38] A valóság azonban ennél sokkal békésebb volt, mert bár vagy kétezernyi tüntető állt őrséget az ENSZ-székház előtt a „magyar ügy" tárgyalása idején,[39] de azokat éppoly gondosan távol tartották a diplomatáktól, ahogyan a magyar küldöttséget mindvégig a New York-i rendőrség óvta az esetleges atrocitásoktól. Hogy ezt – mások mellett – Sík miniszterhelyettes állandó kontrollnak és zaklatásnak tekintette, az része volt az ideológiai köntösbe bújtatott paranoiának, amely elsősorban a hivatalos küldöttséget jellemezte, nem a helyzetet. Mert Horváth, Sík és társaik ugyanakkor természetesnek vélték, hogy éljenek annak a szervezetnek minden eszközével és kiváltságával, amelyet rágalmaztak, és amellyel harcot vívtak. Hivatalos instrukcióik között is szerepelt, hogy kapcsolódjanak be a közgyűlési bizottságok munkájába – a titkosszolgálatok ihletésére a „beépülni", illetve „behatolni" terminusokat használták[40] –, és a világszervezet egyáltalán nem zárkózott el attól, hogy az őt folyamatosan támadó, határozatait semmibe vevő tagállamának a többiekével egyenlő lehetőséget biztosítson akkor is, ha mandátuma éppen fel volt függesztve. A magyar Külügyminisztérium vezetése már a nyári felkészülés idején úgy döntött, hogy megpróbálnak részt venni az ENSZ munkájában, hiszen lemaradást érzékeltek a lengyelekkel, csehekkel, jugoszlávokkal szemben, már a felvétel idején ugyanis közel tízéves hátrányt kellett volna behozniuk.[41]

A „hadiállapottal" egy időben a kooperáció elmélyítésének igénye igencsak különösnek tűnhetett az ENSZ vezetése előtt is, érzékelve, hogy a magyar kormány álláspontja a világszervezettel szemben érezhető „keményedésen ment keresztül". Hozzátették, hogy a letartóztatások, internálások, perek, amelyek mintha szeptemberben alábbhagytak volna, októberben sokasodtak, „valószínűleg a közgyűlési ülésszak miatt".[42] Mintha csak a túszul tartott lakosság sorsán akarták volna érzékeltetni a budapesti vezetők, hogy az ENSZ segíteni nem tud, ártani azonban igen. Az ENSZ elemzői azt is megállapították – és ez már a kádári stratégia kibontakozását is jelezte –, hogy a kormánynak sikerült fenntartania a rendet és a nyugalmat, néhány fontos területen ugyanis megegye-

Kiállítás a Műegyetemen az „ellenforradalomról" 1957 októberében

zésre törekedett az elnyomottakkal, egyszersmind emelni igyekezett az életszínvonalat. Mindezért cserébe a közelmúlttal kapcsolatosan erősödött az ideológiai csőlátás és a sztálinizmus szerecsenmosdatása. Ennek megfelelően az „októberi sajnálatos eseményekért" a „revizionizmust" és a nyugati beavatkozást tették felelőssé, nem a sztálinistákat – akikből egyébként a New York-i delegáció többsége is állt.[43]

A magyar vezetés ennek megfelelően értékelte a közgyűlési szavazást is, amely ismételten elítélte a Szovjetunió fegyveres intervencióját, s ezzel az Alapokmány megszegését, kitért a tömeges deportálásokra, s utalt az ezt tiltó genfi konvencióra. Magyarországot ugyanakkor elmarasztalták az ENSZ határozatainak figyelmen kívül hagyása miatt, akárcsak egy szűk évvel korábban, és amelynek semmiféle következménye nem lett, sem ekkor, sem azóta.

A vitát követő szavazást a budapesti Külügyminisztérium rendkívüli figyelemmel kísérte, és valamennyi tagország voksát nyilvántartotta. Ennek nyomán tiltakoztak számos fővárosban, és kerestek fogást az „ellenünk szavazó" országokon. Így például Puja Frigyes bécsi követ Ausztria Külügyminisztériumának igazgatója előtt fejezte ki rosszallását a jelentés „hazugságainak" elfogadása miatt, függetlenül attól a hálától, amivel az osztrákoknak a menekültkérdés kapcsán tartoztak, amit viszont nem fejeztek ki. Puja sokatmondóan arra is kitért, hogy az ENSZ-dokumentum alapjául főként tanúvallomások szolgáltak, amelyek hitelessége megkérdőjelezhető, majd hozzátette – mintegy érvként –, hogy „mi ismerjük a nevüket".[44] Ugyanilyen pontossággal fejezte ki köszönetét a magyar kormányzat a „velünk" szavazóknak, így például a belgrádi magyar követ köszönetet mondott a jugoszláv kormánynak delegátusa közgyűlési beszédéért, és szinte ugyanezzel a lélegzettel nyilvánította ki háláját azért, hogy a hozzájuk menekült szegedi ávós vezetőkkel és családtagjaikkal „úgy foglalkoztak, mint vendégekkel, s nem úgy, mint emigránsokkal".[45] Ez nemcsak a jugoszlávokról mond el sokat, hanem a külügy értékrendjéről is.

Amiként a szavazás előtti nyáron politikai turnéval és burkolt vagy nyílt nyomásgyakorlással próbálták magyar külügyesek javukra billenteni a mérleget, most – az esemény után – tapasztalataikat átgondolva s további lépéseket tervezve tiltakoztak vagy köszöngettek. A görögöknél sikeres érvnek bizonyult a magyarországi diaszpóra hogyléte és jövője, miként Izraelt is befolyásolni tudták a magyarországi zsidók sorsával.[46] Sok esetben azonban komoly csalódás töltötte el a budapesti vezetést, és nem kevés energiát fektettek a különféle megtorlási lehetőségek fontolgatásába, pedig egy kicsi és szegény országnak nyilvánvalóan korlátozottak a lehetőségei akkor is, ha valamiféle ártalmat kíván okozni.

Hammarskjöldöt ugyanezen az ülésszakon nagy többséggel újraválasztották.

És volt még egy választás – az előzőektől egyáltalán nem függetlenül –, ez pedig a „magyar ügyet" a továbbiakban napirenden tartó különmegbízott kiválasztása és közgyűlési felhatalmazása volt.[47] Neki az lett a feladata, hogy figyelemmel kísérje a Magyarországon kialakult, illetve folyamatosan alakuló helyzetet, és valamiféle megoldást javasoljon rendezésére. Erre az ENSZ vezetése a thaiföldi külügyminisztert és leköszönő közgyűlési elnököt, Wan Waithayakon herceget kérte fel, aki tekintélyes, harmadik világbeli, képzett és érzékeny értelmiségi volt, okkal remélhette Hammarskjöld, hogy szót ért a magyarokkal. Hogy a hercegi származás nem volt feltétlenül előny ebben a kontextusban, arra talán nem figyelt – „Királyok, hercegek, grófok / Naplopók és burzsoák" zengte még a Kossuth rádió olykor reggelente –, vagy ha figyelt, akkor pedig ugyanazt a stratégiát követte ebben az esetben is, mint Andersen elnöki pozíciójával: hogy lehetőséget adjon a megbízott kompromittálására. És erre a feltételezésre a későbbiek okot is szolgáltattak.

A Közgyűlés szeptember 16-án kelt határozata szerint Wan herceg feladata az volna, hogy „tegyen olyan lépéseket, amilyeneket megfelelőeknek tart az ENSZ céljainak elérésére, s jelentsen erről a Közgyűlésnek".[48] A különmegbízott elfogadta a megbízást, és a határozatnak megfelelően „lépésről lépésre" haladt, amihez – mint nyilatkozta – időre lesz szüksége.[49] És csakugyan, idővel felvette a kapcsolatot a szovjet és magyar külügyminisztériummal, amelyek természetesen nem fogadták el az ENSZ illetékességét a „magyar ügyben", mint ezt többször is közölték már. Ennek megfelelően hosszasan fogalmazott memorandumát át sem vették, hiszen „belügyről" van szó, mint nem kevés kárörömmel idézte fel ezt az epizódot az emlékiratot elutasító Sík Endre. A herceg nem adta fel, és úgy gondolta, a „csendes diplomácia" eszközeivel lehetne megoldani a konfliktust, és a korábbi kudarcok nyomán ebben bízott Hammarskjöld is. Csakhogy Wan Waithayakon működésében ez a csend olyannyira eluralkodott, hogy tevékenységének nyomát alig lehet találni az ügyiratok között, nemcsak az ENSZ-levéltárakban, hanem Thaiföldön vagy az olyannyira érzékeny és szemfüles magyar diplomácia táviratai között sem, de még más érintett országok külügyi levéltáraiból sem került elő akár csak említése Wan herceg bármiféle próbálkozásának. A magyar külügyminiszter-helyettes később úgy idézte fel a herceg megbízásának különös sorsát, hogy amint elmagyarázta neki, mi is történt az elmúlt évben Magyarországon, a különmegbízott letett „beavatkozási szándékáról", sőt meggyőződött „kormányunk jó szándékáról", mert „jól ismeri pozitív tevékenységét".[50] A visszaemlékező szerint Waithayakon azért akart beutazni Magyarországra, hogy szemtanúként számolhasson be az itthoni helyzetről, és ennek nyomán „feloldaná a velünk szemben kialakult ellenséges légkört".[51] Hogy ez diplomáciai ravaszkodás volt, netán emlékírói hazudozás vagy őszinte ostobaság, ma már nem tudható. A „beadványt" pedig – Sík emlékiratai szerint – maga a herceg vette vissza ezek után, megköszönve, hogy a magyar politikusok megóvták attól, hogy „blamálja magát".[52]

Az újraválasztott főtitkár ekkoriban tudta meg, hogy Bang-Jensen gyanakodott arra, hogy a szovjetek befolyásolják döntéseit – mindez nem érte meglepetésként, vagyis feltehetően eljutott már hozzá a hír. Az azonban alighanem különös lehetett számára, hogy ezt éppen az amerikai delegáció vezetőitől tudta meg, akiket a dán alkalmazott bizalmas információjával korábban felkeresett, de akiknek fontosabb volt a „szívélyes viszony"[53] fenntartása a pozíciójában újabb évekre megerősített Hammarskjölddel, semmint a keleti blokkból való diplomaták élete vagy Bang-Jensen bizalma; nem is szólva a világszervezet működéséről. Az amerikaiak az információ megosztásáért cserébe csak azt kérték, hogy a magyar ügyet ne tévessze szem elől az ENSZ vezetése – pontosabban: ennek legalább a „benyomása" maradjon meg –, s erre Cordier is rábólintott.[54]

A forradalom első évfordulója rendkívül erőteljesen idézte fel mindazt, ami Budapesten és az országban történt, és nem lehetett szem elől téveszteni azt sem, ami azóta határozta meg Magyarország sorsát. A világszervezet titkársága 1957. október 24-én összeállított egy dokumentumot a magyar helyzetről, amelyet Jordan azzal továbbított a különmegbízottnak, hogy „egy példány hasznos lehet Wan herceg számára"[55] –, de hogy csakugyan használ vette-e a különmegbízott, és mi módon, az nem tudható. Ahogy az sem, hogy azokat a további iratokat, köztük Bibó fontos javaslatát, amelyeket másnap kapott meg Jordantól a herceg, egyáltalán olvasta-e, mert tevékenységében nincs erre utaló mozzanat. Az viszont, hogy Jordan ekkor már Protićnak is jelezte a dokumentum postázását,[56] azt sejteti, az óvatos bürokrata szükségesnek tartotta, hogy nyomatékosan utaljon az információk továbbítására. Mert rövidesen Hammarskjöld is úgy látta, hogy a „hercegünk" által követett csendes diplomáciának semmiféle hatása nincs, s ezt azzal toldotta meg, hogy Wan „buddhai mosolya mögött a magyar ügy többé-kevésbé feledésbe merült".[57]

Pedig Magyarországon ekkor még érvényben volt a rendkívüli állapot, amelyet csak az első évforduló után oldottak fel, de a sztrájkért még halálbüntetés járt, a letartóztatások és perek száma pedig tovább nőtt, és sokan éltek még azok közül, akiket rövidesen megölt a bosszúállás gépezete. A kormány hivatalosan tiltakozni kívánt az „ellenforradalom előkészítésében" szerepet játszó államoknál, egyben kísérletet tettek egyes, Budapesten akkreditált diplomaták kompromittálására: Fry brit követ és Turbet-Delof francia kulturális attasé kiutasításának lehetőségét mérlegelték, hiszen akkor a hírek áramlása is apadna.[58] Ennek fényében még meglepőbb, hogy amikor a herceg december elején beszámolt tevékenységéről a Közgyűlésnek, mindössze az „apró lépéseket" és a formális gesztusokat tudta felsorolni, semmi többet.[59] Talán ez is indokolhatta, hogy a különbizottság ismét összeült, és bár hivatalos iránymutatást nem kapott, megállapította, hogy a Közgyűlés a herceg jelentése nyomán semmiféle lépést nem tett, és megerősítette, hogy a testület kész a herceggel való együttműködésre.[60] A maga diplomatikus módján mindkét állítás jelentős.

Az ENSZ tehát hivatalosan napirenden tartotta a „magyar kérdést", amelyen belül akár stratégiaváltásnak is tűnhetett a különmegbízott kinevezése. Wan ezt követően különféle levelek és dokumentumok címzettjévé vált. 1958 januárjában a három vezető emigráns, Kéthly, Király és Kővágó közös levélben fordult a herceghez: konkrét eseteket sorolva a kádári terrorról, tájékoztatva őt a munkástanácsok végzetéről, és felhívva a figyelmet Dudás és Maléter sorsára.[61] Válasz nem található az iratok között.

Ugyanakkor az ENSZ Titkárságán már megszületett az az elhatározás, hogy a magyar ügyben nem adnak ki több közgyűlési dokumentumot, és a beérkező levelek és egyéb iratok mindössze a bizottság listáján jelennek meg.[62] Vagyis: nem adják közre, nem hozzák nyilvánosságra, nem juttatják el a testület tagjaihoz és a világszervezet tagországaihoz, sőt az is kérdéses, hogy a különmegbízottnak megküldik-e, és ha netán igen, következik-e belőle valami. Mert a buddhai mosoly mögött talán nemcsak feledés volt, hanem feledtetés is. „Szeptember 10-e szégyenletes nap az ENSZ történetében" – írta a *Népszabadság* a Közgyűlés vitájának kezdetén, és ebben volt némi igazság, ha éppen nem is abban az értelemben, mint a pártlap vélte.

Titokzatos szolgák

Mindez azonban csak a felszín volt: hogy a mélyben miféle folyamatok zajlottak, ma még legfeljebb csak sejthető. Ez nemcsak az ENSZ ügymenetére és sajátos működésére érvényes, de még a látszólag egységes, militáns és elszánt magyar delegáció tevékenységére is – ha a róluk szóló titkosszolgálati iratokon keresztül tekintünk működésükre. Hiszen őket sem kímélte az általános gyanakvás, és a sztálini gyakorlathoz híven a leglojálisabbakat is meg kellett figyelni, róluk is fontos volt tudni, miként viselkednek, mit gondolnak, ha nem hivatalosan nyilatkoznak meg, esetleg miféle gyengeségeik vannak, amelyek által adott esetben kényszeríteni, diszkreditálni vagy kompromittálni lehet őket. A képviseletet vezető Mód Péter sofőrje – „Szalai" fedőnéven[63] – titkos ügynök volt, és New York-i főnökéről jelentett valóságos feletteseinek Budapesten, ahonnan feltehetően instrukciókat is kapott. De minden egyes munkatársról, delegátusról, tolmácsról is rendszeresen küldtek jelentéseket olykor legközelebbi kollégáik, akik talán nem tudták, hogy egy náluk magasabb rangú ávósról jelentenek.

A missziót tökéletesen „behálózták" a titkos kapcsolatok, nemcsak a diplomaták és adminisztrátorok voltak ennek részei, hanem az egész működésbe beleszövődött: az egyik titkosszolga felesége a telefonközpontot kezelte, a másik takarított és így készített nagyon is intim környezettanulmányt a misszió tagjairól. Az „elvtársak" által hazahozott bőrkabátok éppúgy ügyirattá váltak, mint olykor az „éberség hiánya", amikor illetéktelen hivatalsegédek – akik nemegyszer ugyancsak titkosszolgák voltak – belepillanthattak a bizalmas dokumentumokba.[64] Rendszeresen kértek jelentéseket a Közgyűlésre kiutazó delegátusok és kísérőik viselkedéséről, beszélgetéseikről, időtöltésükről, arról, hogy kikkel találkoznak, és mit vásárolnak New Yorkban[65] – mégiscsak a hiánygazdaság mélypontján tengődtek az otthoniak. A részletes – és olykor igen érdekes – beszámolókban az őrnagy Hollairól éppúgy szó van, mint a gépírónőről, a könyvelőről, mint a – korábban nyilas szerepvállalással vádolt – sajtószóvivőről, Randé Jenőről. Minden információra szükség volt, ezeket tárolták, feldolgozták, később pedig a „személyzeti munkához" kapcsolódó iratok közé kerültek, az úgynevezett „káderanyagba" – amelybe azonban a külügy személyzetise nem tekinthetett bele.

A jelentésekben gyanúsítások, vádak és rágalmak is szerepeltek, egyebek mellett az, hogy az – ugyancsak ügynök – Várkonyi Péter 1956-ban állítólag a függetlenségi nyilatkozatot fogalmazta – a súlyos vád adatközlője is meg van adva (Sárkány László), hogy ha a híresztelés mégsem bizonyulna igaznak, akkor forrása felelősségre vonható legyen. Az ENSZ-osztály New Yorkba utazó vezetői és szakemberei többségükben – a titkosszolgálati iratok szerint – „polgári" vagy „kispolgári" származásúak voltak, s ez nemcsak a korszak retorikájában, hanem mindennapi gyakorlatában is aggályos volt. Konrád Edit „kispolgár", de Kolozs Márta

már „önző polgár", akinek karrierjét az egyengeti, hogy Sebes István miniszterhelyettes sógornője[66] – ezek szerint a vádaskodás árnyéka rávetülhet a minisztérium vezetőire is. Gyulai Ida a róla jelentő ügynök szerint „önállótlan" és ugyancsak polgári gondolkodású – ez már a származásnál erőteljesebben esik latba –, míg a sokszor túlzottan is lojális Uranoviczot karrierizmussal vádolták, továbbá azzal, hogy kétértelmű nyilatkozatot tett az „ellenforradalom" idején, bár csak közeli ismerősének.[67] Az irat végén az ügynök számára kijelölt „Feladat" egyértelmű: „az ismert külügyminisztériumi dolgozókról kompromittáló adatok leírása,"[68] nyilvánvalóan esetleges későbbi felhasználásra. És ezeket aligha volt nehéz megszerezni, lévén, hogy az összezártság, az intrikák, az előrejutás lehetőségének korlátozottsága ihletően hatott a rosszindulatra és a politikai súlyú pletykálkodásra. Mindezek mellett a misszió tagjainak és személyzetének gyermekei otthon éltek – mintegy túszként –, a külügy gyermekotthonában.

A közgyűlési vitával, illetve a jelentéssel kapcsolatos „legsikeresebb" titkosszolgálati akciót Bécsben hajtották végre, aminek átütő hatásához hozzátartozott, hogy sokáig rejtve maradt az ávó szerepe az egész történetben. A gondosan kiagyalt és remekül időzített színjáték főszereplője egy „meghasonlott" kisgazda politikus volt, az ausztriai emigrációban élő Szabó Miklós. Az ő katartikus elhatározásához, hogy „önként" hazatér Magyarországra, az adta a döntő lökést, hogy rádöbbent: hazája csak eszközül szolgált az ENSZ akciói mögött álló amerikai imperializmus számára, hogy gátlástalan és könyörtelen harcában felhasználja népünket szuperhatalmi érdekei érvényesítésére. A világszervezet ezért szór rágalmakat hazánkra, ezért hoz létre aljas manipulációval, zsarolással, fenyegetéssel,

Szabó Miklós sajtóértekezletet tart 1957. október 3-án a MÚOSZ székházában

pénzzel hivatalos ENSZ-dokumentumot, amelyet szavazógépe határozattá emelt, de amelyről ő most elmondja a teljes igazságot. Mert nemcsak a jelentést ismeri, hanem keletkezésének körülményeit, az emigráció egyik vezetőjeként ugyanis korábban az előkészületek tevékeny részese volt.

Szabó Miklós nem csak azt a szerepet vállalta, hogy az emigráció legbelső köreiből egyszerre kiszakítsa magát, és – „polgári" politikusként, látszólag fenntartva távolságtartását a szocialista rendszertől – öntudatos hazafiként visszatérjen, de az ávó is hajlandó volt feláldozni egyik legsikeresebb ügynökét, ha leleplezésével még várt is. Szabó 1956 előtt „szökött" Nyugatra, majd sikerrel épült be a régi emigráció vezetőségébe. Ily módon fogadta Ausztriában az ötvenhatos menekülteket, szerepet kapott segélyezésükben és elhelyezésükben, funkciója révén áttekintette és dokumentálta a menekültek megannyi ügyét, beleértve a különbizottság bécsi működését is. Alkatánál fogva ugyanakkor képes volt konfliktusokat gerjeszteni, egységet bontani, intrikálni és akár még ellenérzéseket is kelteni az általa képviselt, emigrációban működő intézményekkel szemben.[69]

Politikai pályáját Szabó a Kisgazda Párt aktivistájaként, még a koalíciós időkben kezdte, ambiciózus és tehetséges fiatalként kapcsolatba került vezető kisgazdákkal, így megszerezte Nagy Ferenc miniszterelnök bizalmát is. A székház védelmében fegyveres szolgálatot is vállalt, és amikor pártjával együtt annak vezetője „lebukott", Szabót elszántsága, militáns szerepe és makacssága miatt különös kegyetlenséggel törte meg az ávó. A meggyötört Szabó számára vallatói borzalmas konstrukciót eszeltek ki, azt kellett bemagolnia és felmondania a bíróságon,[70] csoda, hogy megúszta az akasztófát. A szenvedések nyomán a börtönben fogdaügynök lett, munkáját egyre sikeresebben végezte, így néhány évvel később amnesztiával szabadulhatott. Ennek feltétele volt az ügynöki munka folytatása immár szabadlábon, sőt külföldön. Alapos kiképzés és kipróbálás után nyugatra telepítették: „szökése" a sztálinista diktatúrából heroikusnak tűnt, pedig csak jól átgondolt titkosszolgálati akció volt.[71] Egykori kisgazda kapcsolatai nyomán Amerika lett volna az úti célja, de végül Bécsből nem ment tovább. Előtörténete, hősiessége és tagadhatatlan politikai érzéke megnyerte számára az emigráció vezetőinek bizalmát, s amikor kitört a forradalom, egy segélyszállítmányt hozott Budapestre. Bécsbe visszatérve a Menekültügyi Főbiztosság megbízottjaként fontos szerepet kapott a menekültek fogadásában, segélyezésében, továbbküldésében.[72] Egyszerre élvezte Kéthly Anna, Király Béla, és Kiss Sándor bizalmát és támogatását, így részt vett a strasbourgi Forradalmi Tanács szervezésében, majd vezetésében. Helyismerete és a menekültekkel kapcsolatos tapasztalatai nyomán bekapcsolódott az ENSZ különbizottságának bécsi munkájába, segített a tanúk kiválasztásában, felkészítésében, vallomástételük megszervezésében.

Néhány hónappal később váratlanul eltűnt Bécsből – nem kevés aggodalmat keltve, hiszen korábban már utalt arra, hogy feltehetően figyelik, és attól tartott, hogy elrabolják, erővel hazaviszik és megölik.[73] Közeli munkatársainak sem tűnt fel ekkor, hogy távozása előtt több napon át rendezte iratait, mert nem csak maga távozott, hanem elkísérte működésének csaknem teljes dokumentációja. Amikor Budapesten feltűnt, közeli ismerősei ezt jogos megkeseredettségével, csalódottságával, kétségbeesésével magyarázták.[74] Becsületéről szólva még azt is hozzátették,

hogy újonnan vásárolt gépkocsiját sem vitte magával, mert még tartozott a részletekkel.[75]

Az igazság persze az volt, hogy Szabó nem tudott vezetni, és bár nemegyszer panaszkodott az emigráció vezetőinek filléres gondjai miatt, mégis vásárolt egy sportkocsit – mint hangsúlyozta: munkájának akadálytalan és hatékony végzése érdekében. Hogy az autó Ausztriában maradt, de a rengeteg irat eltűnt, az persze gyanús volt – a megkeseredettek mégsem visznek haza levéltárakat –, így Király Béla és Kéthly Anna sietve Bécsbe utazott, hogy felmérje a kárt.[76] A Szabóval többször együtt dolgozó Pásztor Tamás is azonnal felkereste barátja lakását, hogy áttekintse, mi maradt és mi nem, de még a bécsi amerikai követség is döbbenten állt az eset előtt, és magyarázatot keresett.

Szabó Budapesten a különbizottság jelentésének „élő" cáfolatául egy rendkívül jól szervezett médiakampány főszereplője lett, ami szinte felfoghatatlan volt mindazok számára, akik ismerték. „Leleplezéseiben" keveredett a rágalom, a sértettség, a képtelen konstrukciók megannyi eleme és a rendkívül pontos adatok sokasága, ami óhatatlanul a hitelesség látszatát kölcsönözte vallomásának. Nemzetközi sajtótájékoztatójának angol fordítása másnap Hammarskjöld íróasztalán volt, ebben Szabó tételesen sorolta az „imperialisták" manipulációit, a jelentés alapjának hamis voltát, a hazugságok és rágalmak érdekében felhasznált nyomásgyakorlást, pénzt, akár zsarolást, hozzáfűzve az emigráció legbelső köreiből származó információkat a viszályokról, intrikáról és sérelmekről – a lista hosszú volt és viszolyogtató. Az ENSZ főtitkára megdöbbenve és elhűlve kért magyarázatot, hogy mindez miként lehetséges.[77]

Puja Frigyes követ nem kis körömmel jelentette Bécsből, hogy „megdöbbenés" és zavar uralkodott Szabó távozása nyomán – és nagy félelem, hiszen úgy tudták, birtokában van „a névsor", vagyis a különbizottság által meghallgatott, névtelenül tanúskodók listája.[78] A követ levelében az is szerepelt, hogy ennek nyomán sokan félteni kezdték otthoni hozzátartozóikat,[79] mert hírek szerint már meg is kezdődtek a letartóztatások. Ez utóbbit már Pásztor Tamás írta, aki a Szabó lakásában tett látogatásakor látta, hogy „Tömérdek iratot vitt magával haza, jegyzőkönyveket, névsorokat, egész levelezését".[80] Márpedig nemcsak az otthoni hozzátartozók neve szerepelt iratai között, hanem a velük való illegális érintkezés módjai és csatornái is – ez pedig szintén büntetőjogi következményekkel járhatott. Pásztor az amerikai konzul kérésére jelentést írt, amelyben összefoglalta tapasztalatait, felmerült ugyanis a gyanú, hogy másoknak is szerepe lehetett Szabó Miklós hazatérésében.[81]

A hazahozott iratok között szerepelt a „Feljegyzés" Szabó kapcsolatairól, az emigráció csaknem valamennyi jelentős képviselőjével, Varga Bélától Horváth Jánosig, Királyon, Kővágón, Kiss Sándoron keresztül rengetegen tűntek fel címekkel, telefonszámokkal, rövidebb-hosszabb jellemzésekkel – külön kitérve esetleges gyengeségeikre.[82] Puja is azt jelentette, hogy a volt kisgazda „sok kompromittálót tud",[83] amihez ezek szerint a bizonyítékokat is hazaszállította. A „Szabó Miklós kiegészítő megjegyzései" című dossziéban például nyugták, átvételi elismervények, fotók, levelek, menekülttáborok, emigrált diákok és iskolák ügyeivel kapcsolatos iratok és különféle tervek szerepeltek, olyan dokumentumok, amelyek

tömegével tartalmaztak bizalmas információkat[84] – például a pénzsegélyek nagyságáról, a kedvezményezettekről és a folyósításának időpontjáról. Mindezek nyomán – a magyar követség jelentése szerint – Grubhofer államtitkár „magához hívatta a lapok szerkesztőit", és arra kérte őket, „ne sokat írjanak erről az ügyről",[85] feltehetően azért, hogy ne keltsenek pánikot a menekültek körében (persze a magyar diplomaták szégyenkezést és cenzúrát olvastak ki ebből). Az ávó legfőbb fogása azonban az volt, hogy „nála van a kihallgatottak névsora",[86] – mint a bécsi követ megkönnyebbülten jelentette. Pásztor az erősödő aggodalom nyomán egy levelében megírta, hogy az „UNO-tanúk névsora nálam van elzárva és azt sem Szabó Miklós, sem senki más illetéktelen nem láthatta".[87] A félelem megalapozott volt, a névsor hollétével kapcsolatos állítások azonban nem voltak igazak. Annak egyetlen példánya Bang-Jensennél volt.

Valamiféle lista persze lehetett Pásztornál és Szabónál is, hiszen mindketten részt vettek a különbizottság bécsi munkájában. Egy résztvevő erre úgy emlékezett vissza, hogy Pásztor „állította elő a tanúkat (...) Rendszeresen bejárt Paul Bank Jansonhoz [sic!]",[88] akit mint ügyintézőt és ügyészt említett az emigrációba telepített ügynök. Azt is hozzátette, hogy Pásztor nem csak felsorakoztatta a tanúkat, de egyben ő „készítette elő a vallomásokat",[89] s feltételezett instrukciói Szabó rágalmaiban is szerepeltek.

A titkosszolgálatoknál azután összeértek a szálak: Pásztor Tamás ugyanis „Katona Kálmán" fedőnéven nem sokkal korábban még titkos ügynök volt. Őt is a börtönben foglalkoztatta először az ávó, egyszerű vamzerként kezdte, majd szabadlábon folytatta a besúgást – talán éppen ez volt szabadulásának feltétele –, a forradalom alatt is. Október 29-éig „rendszeresen adott telefonjelentést",[90] utána feltehetően azért nem, mert Bécsből drágább volt a telefon – időközben ugyanis az osztrák fővárosba távozott. Azelőtt még a Kisgazdapárt II. kerületi csoportját szervezte újjá, ott folytatva, ahol a koalíciós idők végén abbahagyta. A belügyi dokumentumok szerint nagyobb léptékű politikai feladatot is vállalt: az akták azt tanúsítják, hogy a „IV. osztállyal" volt kapcsolatban, így „tanácsunk alapján javasolta Kovács Bélát Belügyminiszternek".[91]

Az emigrációban már megpróbált szabadulni kínos múltjától, ami persze utolérte: sokan emlékeztek fogdaügynöki szerepére. Pásztor igazolást kért volna arról, hogy fegyveresen harcolt,[92] noha visszaemlékezők szerint minden fegyvere egy íróasztal és egy titkárnő volt, legfeljebb még némi cigaretta. Ügynöki múltját viszont vállalnia kellett, így azt kívánta később igazolni, hogy besúgói tevékenysége során „senkinek sem ártott, sőt inkább használt".[93] Ez reménytelen vállalkozás volt, az ávó zárkáiban ugyanis Pásztor nem csupán szorgalmas, de sikeres fogdaügynök is volt, 1949-től 1955-ig „Fogdahálózati munkája során kb. 100 év börtönbüntetést foganatosítottunk" – írta róla egy később keletkezett jelentés.[94] Dolgozott nyugati kémügyekben, szabotázsok leleplezésén, szocdemek terveinek megismerésén, különféle szervezkedések feltárásán, valamint „Felderítő munkát végzett a Botond hadosztály ügyében és a Faddy-féle fegyveres szervezkedésben", valamint a „fehér partizánok" lebuktatásában,[95] továbbá „az ő munkája alapján akasztották fel Fiala Józsefet".[96] A jelentős kisgazda politikusról és újságíróról, Dessewffy Gyuláról írt kézírásos levele ugyancsak az ávó birtokában volt, de „dol-

gozott Kővágó Józsefre is, akit egyébként mint mezítlábas ügynököt mi is foglalkoztattunk"[97] tette hozzá a jelentés szerzője, sokatmondóan.

Fogsága idején Pásztor börtönkönyvtárosként járta a cellákat, hozta-vitte a könyvek mellett a híreket, amelyeket azután a fogvatartókkal is megosztott, egyebek mellett arról, hogy a rabok a könyvekben aláhúzásokkal üzennek egymásnak. Hogy elterelje magáról az erősödő gyanút, egyszer azt kérte, hogy őt is szidják majd össze a cellában,[98] mert mind többeknek tűnt fel a neki juttatott bőséges ételadag, alkalmanként a cigaretta, s hogy olykor még levelet is kaphatott vagy írhatott. Amikor megbízói számára foglalta össze tevékenységét, akkor hét évre visszamenőleg, időrendi pontokba rendezve „ismertette mindazon személyeket, akikre mint fogdaügynök dolgozott".[99] Mindennek révén az ávó megtudhatta, miféle, a „vizsgálat előtt elhallgatott bűncselekményét derítette fel, s ennek eredményeként a személyek milyen ítéletet kaptak".[100] Olykor akasztófát.

Dicstelen működésére a menekültek közül többen emlékezhettek, hiszen voltak közöttük ennek kárvallottjai is. Később egy levél úgy idézte fel az újbóli találkozást Pásztorral, mint aki „Bécsben a kihallgatások magyar titkára lett. Számosan azért nem mertünk vallomást tenni, mert féltünk attól, hogy ez a közismert vamzer és ávós spicli hazajelenti ezeknek a vallomásoknak a szövegét."[101] Márpedig ennek következményeként az ávó „megismeri azoknak neveit és adatait, akiket a magyar ügyben kihallgattak. Ennek következménye az lett, hogy odahaza a vallomástevők hozzátartozói közül sok szerencsétlen családdal szemben alkalmaztak megtorló intézkedéseket".[102] Ezek a szavak pontosan kifejezték a tanúk félelmét, de nem voltak feltétlenül igazak, mert bár a leleplező levél jogos aggodalmat fejezett ki, de éppen az ávó szolgálatában íródott, Pásztor kompromittálásának szándékával, miután sikertelenül próbálták szolgálatai folytatására bírni 1958-ban, Bécsben.

Korábban úgy tűnt, „Katona Kálmán" ismételt alkalmazása kockázatos volna, mivel „erősen kompromittálódott".[103] Tovább nehezítette a helyzetet, hogy „tartója, Müller Károly is disszidált",[104] márpedig olykor fontos dokumentumokkal, például ügynöklistákkal, bizalmas információkkal együtt távoztak magas rangú tisztek. Pásztor magabiztos fellépése, nyelvtudása, széles körű kapcsolatrendszere, dinamizmusa mellett még egy fontos mozzanat játszhatott szerepet tervezett „újrafelvételében" – szerelmi kalandja az ENSZ különbizottságának titkárnőjével, Jordan legközelebbi, adminisztratív munkatársával, Ita Glance-szel. A lehengerlő modorú, jóképű, európai látókörű, börtönviselt férfi és a naiv amerikai gépírókislány románcára kezdettől komor árnyékot vetett, hogy a kissé fonnyadó szépségű Ita stratégiai pozícióban volt, hiszen a különbizottság minden bizalmas irata átment a kezén, s a bizottság egész működését nemcsak átlátta, hanem Jordan instrukciói szerint irányította is. A férfi hatása rendkívüli lehetett, ha a Bécsben töltött rövid napok – és a folyamatos munka – ellenére nemcsak romantikus pillanatok adódtak, hanem eljegyzés, majd házasság is. A „hozomány" – egyebek mellett – az amerikai állampolgárság lett volna, ám az egyik belügyi jelentés úgy fogalmazott, hogy Pásztor házassága és amerikai kivándorlása is „a mi érdekünkben" történik.[105] Akkor pedig a történet mégiscsak folytatódott szabad földön.

Csakhogy az amerikai vízumot Pásztor – homályos múltja, s talán hasonlóképpen áttekinthetetlen jelene miatt – sokáig nem kapta meg.[106] Pedig nem csupán bécsi tartózkodása idején volt a különbizottság segítségére,[107] később is fontos szerepet játszott az ENSZ tájékoztatásában a magyarországi helyzetről, a világszervezet határozatában szereplő, elszabotált „UNO kiegészítő jelentés" készítésével. Az otthonról kapott információk alapján folyamatosan gyűjtötte az anyagot a további jelentésekhez, amit a „Howard" fedőnevű ügynök szavai szerint Pásztor „Genfben kezdeményezett és szerkeszt".[108] A későbbi évek során időről időre elkészítette összegzéseit, követve az ENSZ-jelentés felépítését, tárgyköreit, stílusát, s ezeket csak annyiban módosította, amennyiben a magyarországi helyzet változott. Ezeket továbbította New Yorkba, sokszor mintegy jogi érvényességű klauzulát illesztve a kompilációhoz (pecséttel, aláírással, ügyvédi ellenjegyzéssel), sőt olykor tanúkat is „kihallgatott". Mindezek mellett „rendszeres sajtótájékoztatót" is tartott, hogy felhívja a figyelmet a folyamatosan romló magyarországi helyzetre, s ebben bizonyára segítségére volt a sajtóval kialakított jó kapcsolata, nyelvtudása és kommunikációs készsége.[109]

A szerelmeseket hamar elszakította egymástól munkájuk, Ita Glance visszatért a különbizottsággal New Yorkba, Pásztor Bécsben maradt, és a távolból tervezték közös életüket. „Még szünet előtt lesz az esküvőnk", írta egy levelében Pásztor Budapestre, amiről az ávó gondosan másolatot készített.[110] A levél időpontjából sejthető, hogy 1957 karácsonyi szünetére utalt Pásztor, aki azonban ugyanebben a levélben azt is leírta, hogy „Schleswiggel éppen akkor éltük szerelmünk legszebb heteit, miután férje ebben az időben Németországban tartózkodott".[111] Így persze kérdéses, hogy szerelmi házasság köttetett volna Itával, de volt még egy tényező: Ita pénze, ami a jövedelem nélküli emigránsnak nagyon jól jött: az ávó pontosan vezetett nyilvántartása szerint 1957 októberében 200 dollár[112] érkezett a vőlegény címére, amit később további csekkek követtek.

Mindez Budapesten arra szolgált, hogy „Katonát" reaktiválják, amit a legkülönfélébb eszközök alkalmazásával próbálták elérni. Ezek között szerepelt a korrumpálás: pénz, autó, állás ígérete; és egy, talán ezeknél is lényegesebb mozzanat: idős és gyengéden szeretett anyjának kiengedése hozzá, Ausztriába.[113] Az ávó gondosan követte és dokumentálta a családi telefonbeszélgetéseket, lemásolta a levelezést,[114] pontosan tudták, hogy ezen a ponton a volt ügynök zsarolható. Az asszony nyugdíját jelentősen megemelték (900 forintra), és kivándorló útlevelet ígértek neki.

Pásztortól cserében azt kérték, hogy „hozza magával azt a listát, melyen az ötös bizottság által kihallgatott tanúk nevei vannak felsorolva. Ez a lista tudomásunk szerint jelenleg is az ő birtokában van".[115] Ezek szerint Szabó Miklós nem vitte haza a névsort, az ávó pedig mindenképpen meg akarta tudni, kik tanúskodtak névtelenül. A tervek szerint a bécsi rezidentúra diplomáciai fedésben dolgozó tisztjei vették fel Pásztorral a kapcsolatot, s az előzmények nyomán a volt ügynök „elvi beleegyezését" adta az együttműködéshez.[116] Így vett újabb lendületet „Pásztor Tamás 'Katona Kálmán' Ausztriába szökött áruló ügynök újjászervezése", s a megfelelő konspirációs feltételekkel létrejött találkozón már csak a végső részleteket kellett volna tisztázni. Hogy Pásztor meggondolta magát, vagy tőrbe akarta

csalni az ávósokat, netán amerikai vízumának siettetésére tervelte ki a hidegháborús mozifilmbe illő jelenetet, nem tudni. A találkozóra érkező, „gyanútlan" magyar diplomatákat hirtelen civil ruhás osztrák titkosrendőrök vették körül, igazoltatás következett, és bár a fegyverek a kabátzsebekben maradtak, az ávósokat pedig védte a diplomáciai immunitás, a helyzet magáért beszélt.

Az epizód folytatásaként kiutasították Ausztriából Kertész József „diplomatát", Julius Raab kancellár pedig hivatalába kérette Puja Frigyes követet, hogy kifejezze tiltakozását a magyar menekült zaklatása miatt.[117] A sajtóvisszhang sem volt kicsi, s míg a magyar külügy provokációról beszélt, és Puja memoranduma „hihetetlen arcátlanságról"[118] szólt, addig a *Népszabadság* cikke szerint a hazatérni kívánó Pásztor beszélte volna meg döntése részleteit a követség alkalmazottjaival, amikor rajtuk ütöttek, nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy megakadályozzák a repatriálást. A pártlap szerint az osztrákok még a „véletlenül" arra sétáló másik magyar diplomatát is „belekeverték" az ügybe,[119] arra viszont nem tértek ki, hogy a hazatérés adminisztrálására miért nem a konzuli iroda, hanem egy bécsi park volt a legalkalmasabb helyszín. Nyugati lapok arra hívták fel a figyelmet, hogy a menekültek a magyar titkosszolgálat célkeresztjében vannak, védelmüket pedig – állampolgárság híján – az ENSZ-nek, pontosabban az UNHCR-nek kellene ellátnia.[120]

Az idős Pásztorné időközben javait pénzzé tette, lakását eladta, otthoni életét felszámolta, utazására mindent előkészített, de mivel „Katona" nem állt kötélnek, az anya útlevelét a tervezett indulás előtt 24 órával bevonták.[121] Az ávó jól számított: a jelentések szerint Pásztor Tamás ezt követően „összeomlott", és hirtelen arra is rádöbbent, hogy számára „veszélyessé vált Bécs", mint kétségbeesetten megírta barátjának.[122] Levelét ismét előbb olvasta az ávó, mint a címzett, és Pásztor joggal „félt, hogy erőszakos úton ki akarjuk emelni" – jegyezte meg elégedetten az ávó, hiszen ilyesmi a rezidentúra munkatervében eljárásként olykor szerepelt.[123] A történteket figyelemmel kísérő szovjet elhárítás szerint azonban az egész ügy Pásztor provokációja volt, szimpla „komédia, hogy átmentsék az USA-ba".[124] A szovjet hírszerzés szerint az osztrák elhárítás és az amerikai követség egyként „szigorú ellenőrzés alá vonta" Pásztort, ami talán nemcsak védelmét szolgálta ekkor, hanem kiismerését is: kinek dolgozik voltaképpen? Ennek tisztázására az amerikaiak információt – „őszinte véleményt"[125] – kértek Pásztorról, mégpedig Szennik Györgytől, attól az ügynöktől, akit az ávó sikerrel telepített Bécsbe.

Budapesten „Katona" sikertelen beszervezése nyomán lejáratása mellett döntöttek, és ismét csak nem válogattak az eszközökben. Mindez a tervek szerint a renegát ügynök „végső elkeseredését és teljes kompromittálódását eredményezi",[126] vagyis meghiúsíthatta amerikai vízumának megszerzését, továbbá ellehetetleníthette őt a magyar emigráció előtt. A bécsi rezidentúra Mercedes írógépén született az a levél, amit negyven címre küldtek el – szigorúan betartva a konspiráció feltételeit: osztrák borítékban, bécsi postabélyegzővel, a Volt Politikai Foglyok Önvédelmi Szervezetének Archívuma nevében –, a címzettek között szerepeltek vezető emigránsok, magyar nyelvű újságok, egykori politikusok.[127] Az aláírás nélkül feladott levél írója azzal magyarázta névtelenségét, hogy „fél a hasonló fajmagyaroktól" – utalva Pásztor zsidó származására –, de üzenetét figyelmeztetésnek szánta, mert a „biboldó plutokrata" még „ma is eredményes munkát végez".[128] A levél hosszan részletezte a besúgó korábbi működését, amelynek bizonyítékaként mellékelték Pásztor kézzel írott feljelentő levelét Dessewffy Gyuláról. Az ügynök anyjának folyósított kiemelt nyugdíjat is azzal magyarázták, hogy „fia eredményes munkát végez számukra",[129] és utaltak a különbizottsági kihallgatások során szerzett információkat követő magyarországi bosszúállásra mint Pásztor működésének „eredményére".

Hogy semmit ne bízzanak a véletlenre, „kompromittáló anyagot" helyeztek el Pásztor lakásán – a levél állításait bizonyítva, hogy még mindig nekik dolgozik –, és idős, kétségbeesett anyját is tájékoztatták fia besúgói tevékenységéről.[130] A siker azonban felemás volt, mert sokan észrevették az ávó keze nyomát az egész akción – maguk a bizonyítékok sem kerülhettek elő máshonnan –, ugyanakkor gyanútlanabb vagy éppen a titkosszolgálatok által valamiként befolyásolt lapok közzétették a leleplezést,[131] ami ártott Pásztornak, és kissé megrendítette az ENSZ különbizottságának működésébe vetett hitet.

Hiszen Pásztor volt az, aki „Megszervezte az UNO 'Magyar ügy' bizottság részére a tanúk összegyűjtését és jegyzőkönyvezését",[132] – idézte fel az amerikaiak kérésére Szennik György a volt vamzer szerepét az ENSZ-vizsgálatban.

Ügynökként ő is sikereket próbált elérni, és ehhez hozzájárult „művészi" presztízsének növekedése: a forradalomról készített rajzsorozatát a *Times* közölte, s ekkor már Rockefeller-ösztöndíjban is részesült.[133] „[K]iváló tehetség" – értékelte az ávó mind besúgói, mind művészi munkáját.[134] A jobboldali meggyőződésű, börtönviselt festő bécsi megjelenése nem tűnt fel, fogdaügynöki munkája, továbbá a forradalom alatti provokációi, ismeretlenek maradtak a menekültek előtt. Akárcsak honoráriuma, hiszen amerikai ösztöndíja mellett a „bécsi rezidentúra által tartott Szeles fedőnevű ügynök" to-

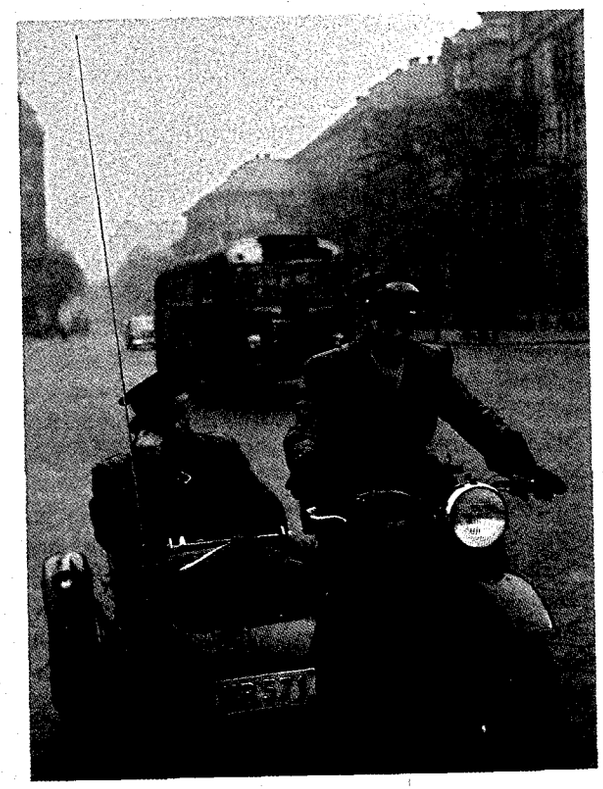

Rendőrjárőr Budapesten, 1957 márciusában

vábbi 5000 schillinget kapott „ellátmányként" megbízóitól.[135] A titkosszolgálat nem csak Pásztor Tamás és Kiss Sándor ellen tervezte Szennik „felhasználását", be akarták építeni a jobboldali emigrációba, így továbbirányították Nyugat-Németországba.[136] A kádári propaganda szívesen nevezte „fasiszta" emigrációnak a nyugati magyarság politizáló részét, „Szelesnek" azonban csakugyan valamikori cinkosaival, az egykori fasisztákkal kellett kapcsolatot találnia, akik közül többen éltek német földön.

Az ügynök „telepítését" hosszú és alapos kiképzés előzte meg Magyarországon, amelynek során a legapróbb részletekre is kitanították a félszemű festőt: a „figyelés" megtervezése és végrehajtása, a kapcsolatfelvétel konspiratív formái, a „postaláda" kijelölése és alkalmazása a titkos küldemények számára éppúgy szerepelt ebben, mint eljárás az esetleges lelepleződés esetén – beleértve azt is, hogy ki ellen fordítsa fegyverét a végső pillanatban.[137] Szennik mindent kitűnően elsajátított, elégedett kiképzői „kezdeményező és aktív" ügynököt ismertek meg benne, így reményük lehetett arra, hogy bejut „az emigráció szívébe".[138] A konspirációhoz forradalom utáni letartóztatása, sőt: megveretése is hozzátartozott, akárcsak az ezt követően végrehajtott házkutatás, így senki nem fogott gyanút – még saját felesége sem, aki előtt ugyancsak eltitkolta megbízatását. Amikor pedig az asszony véletlenül rejtélyes írásokra talált férje zakója zsebében, meg volt győződve arról, hogy férje nem a magyar, hanem valamelyik nyugati titkosszolgálatnak dolgozik.[139]

Telepítése előtt néhány nappal „Szeles" kérelmezte, hogy titkos párttag lehessen, levelét „Harcos kommunista üdvözlettel" zárta, egyben biztosította megbízóit, hogy „felül tudtam emelkedni az engem ért sérelmeken", amelyek száma megannyi bűne ellenére sem volt kevés. Ekkor már „se bosszú, se disszidálás" nem állt szándékában, mert „magyar vagyok és a munkásosztályhoz tartozónak érzem magam".[140] A forradalmat úgy idézte fel, mint amikor pusztán „emberbaráti szolgálatot" végzett, még „a legvadabb ellenforradalmi anarchia közepette" is, így mindössze „véletlenül kíváncsiságból belekeveredtem a Rádiót ostromló tömegbe".[141] Szorgalmasan folytatta ügynöki tevékenységét is, 1957 februárjában már jelentett ismerőseiről, embercsempészeket buktatott le, és felhívta az ávó figyelmét arra, hogy ismerősei dokumentumfilm-felvételeket akarnak Nyugatra juttatni, mégpedig az ENSZ számára.[142] Jó barátságot ápolt Kozmovszky Tiborral, aki az indiai követség sofőrjeként játszott szerepet a semleges ország diplomatáinak tájékoztatásában, illetve az ellenállókkal való kapcsolatteremtésben, feltehetően a politikai rendőrség tudtával.

Szennik betanítását és operatív kiképzését a határon történő „átdobása" követte, amely nem kevés körültekintéssel 1957. április 18-án 22 és 23 óra között történt, Bozsoknál.[143] Felesége semmiről nem tudott, így Magyarországon maradt, számára az ávó egy „legendát" fundált ki férjével együtt, amely egyszerre volt személyes, szentimentális és hiteles, de az asszony számára kétségbeejtő: szenvedésről, megértetlenségről és jövőbeli újratalálkozásukról. Szennikné nem tudta, hogy férje 15 éves „tanítványának", Farkas Erzsébetnek Nyugatra juttatását kérte kapcsolattartójától, az ávó által dokumentált indoklás szerint felesége nem akart gyereket, ő pedig szeretett volna.[144] Ezek szerint egyenesen egy gyereklánytól.

„Szabad földre" érkezve azonban megváltozott Szennik narratívája, itt már úgy idézte fel az eseményeket, hogy „a felkelés egyik szervezője és vezetője voltam a Rádió ostrománál",[145] egyéb hőstetteit is megemlítette, benne politikai szerepvállalását és segélyszállítmányainak kalandos, olykor éppen veszedelmes útját. Elhagyta hazáját, mert elege lett „a bolsevista pokolból" – érvelt –, hiszen egykor megjárta az Andrássy út 60.-at, ahol „embertelen szenvedésekkel teli három hónapot" töltött, amikor az „alvilágból feltört szadista söpredék kínozta halálra a magyar hazafiak ezreit". Szennik úgy tekintett vissza „szocreál" korszakára, mint amikor arra kényszerítették, hogy a három „főcsirkefogóról" (Lenin, Sztálin, Rákosi) fessen lepedő nagyságú giccseket.[146] De Nyugaton már mindezeknek vége, tanulni és dolgozni szeretett volna, „[é]letem és művészi fejlődésem biztosítása érdekében szabad földön keresek menedéket" – zárta az emigrációnak szóló, nagyon is hihető indoklását.[147]

Csakugyan „dolgozni" kezdett, ami – a titkosszolgálati terminológiában – kapcsolatfelvételt, valamint információk megszerzését és a magyar titkosszolgálatok számára történő továbbítását jelentette. A célszemélyek között küldetése elején Ney Károly volt az egyik legjelentősebb, akit a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetségből ismert Szennik, vele együtt volt tagja a Waffen SS-nek, s az egykori Obersturbannführer ekkor Münchenben a szélsőjobboldali emigráció egyik vezéralakjává vált. Az ávó ismeretei szerint az alezredes Winkelmann tábornok ismerőse volt, akit pedig a NATO-főparancsnok Speidel tábornok barátjaként tartottak nyilván, így Szennik csakugyan az egyik legfontosabb hírforrás közelébe kerülhetett.[148]

Elhagyott felesége Budapesten öngyilkossági gondolatokkal foglalkozott, de az ávó nem hagyta magára, Molnár Ferenc rendőrnyomozó százados kereste fel Szenniknét, „Mohácsi" néven mutatkozott be, grafikusnak mondta magát, és támogatást ígért mind neki, mind a festő idős édesanyjának. Az ügynök felesége hamar bizalmába fogadta az ávóst, elmondta neki, mennyire gyűlöli a szocialista rendszert, akárcsak a férje, aki azért is „keveredett bele" a forradalomba, mert korábban nem engedték érvényesülni.[149] De az asszony nemcsak hírforrás volt, hanem később túszá vált, Szennik terve a gyereklány kiszöktetésére és teherbe ejtésére ugyanis megakadt az ávó gépezetében, és akár ezért, akár a festő karaktere miatt, titkos munkálkodása is akadozott. Ezt követően tudatták vele, hogy ha megtagadná az együttműködést, feleségét bebörtönzik, őt pedig távollétében mint hazaárulót elítélik. Hiszen államvédelmi titkok birtokában van, aminek a „legkisebb formában" való megsértése is súlyosan szankcionálható. Szennik mindezt tudomásul vette, az ezt tartalmazó nyilatkozatot korábban aláírta.[150]

Csakhogy Szennik nem jutott be az emigráció belső köreibe, nem járt sikerrel Nyugat-Németországban, a fontosabb emigránsokról nem szerzett érdemi információt még Ausztriában sem. Csaknem minden ígérete és a vele kapcsolatos nagyszabású tervek jó része beváltatlan maradt. Ezt ő részben lehetőségei – pontosabban: anyagi mozgástere – korlátaival magyarázta, és a siker zálogaként egyre többet követelt. Amikor az ávó nem szállította ki számára a kívánt gyereklányt, akkor legalább felesége kijuttatását kérte, mind erélyesebben. Pénzt akart, egyre többet. Titkos találkozókon olyan hangot használt kapcsolattartójával, hogy nem-

egyszer sietve kellett elhagyniuk a konspiráció színhelyéül választott kávéházat. Az eredmények ekkor már régen nem igazolták a Szennikbe vetett bizalmat, ugyanakkor félő volt, hogy viselkedésével dekonspirálja a rezidentúrát.[151] 1958 májusában rendelték haza a felsült ügynököt, a magyar titkosszolgálat munkatársai az „osztrák vonalon meglévő határkapun" titokban „átvették" Szelest,[152] ami pontosan jelezte, hogy az ávó igen szabadon mozoghatott ki-be Ausztriába, s ennek során embereket is mozgathatott. A hazahozott ügynöknek komolyabb hasznát itthon sem vették, bár hosszú jellemzésekben írta le emigránstársait, sorolva címüket, foglalkozásukat, tulajdonságaikat. Külön kitért az ENSZ-vizsgálatra, és a vallomást tett forradalmárokra.[153]

Megalapozott volt tehát a tanúk között érzékelhető félelem, hiszen névtelenségük menedékében sem lehettek egészen biztosak abban, hogy nem azonosítják-e a vallomástevőket, s nem kerülnek ekként akár ők, akár otthoni hozzátartozóik az ávó célkeresztjébe. És bár a forradalom idején szétesett az ügynöki hálózat, a nyilvánosságra kerülő iratok nyomán sokan dekonspirálódtak, mások külföldre menekültek; de a hálózat újjászervezése 1957-től kezdődően gyorsan és sikeresen haladt, nem utolsósorban a forradalmi eseményekben részt vett, majd fenyegetéssel, zsarolással, vagy „bűnbánattal" beszervezett ügynökök bevonásával. A külföldre távozott „hálózati személyek" egy részét is felkutatták,[154] és ha lehetett, szép szóval vagy zsarolással sokukat reaktiválták. Külön tervet dolgoztak ki „hazaáruló BM- és HM-tisztek ügye"[155] kapcsán, amelyben intenzíven foglalkoztatták a magyar hírszerzőket, hiszen adott esetben titkos módszereket, külföldi ügynökök listáját, berendezéseket vagy eszközöket adhattak át az „ellenségnek".

A meggyőzés, fenyegetés, zsarolás mellett a pénz is fontos szerepet játszott az ügynöki hálózat létrehozásában és működtetésében, s a titkosszolgálat nem volt anyagi eszközök híján. A bécsi rezidentúra jelentése szerint „Kapcsolataink jutalmazásában" komoly összegek olajozták a gépezetet: a „Vitéz Elek"[156] fedőnevű ügynök munkájáért 2500 schillingben részesült, „Újhelyi" ugyanennyiben, Vitéznek emellett költségeire 400 schillinget szántak és szüleinek kávét ajándékoztak 100 schilling értékben.[157] „Madary" az iratok szerint „1 db. arany 'Doxa' órával" lett gazdagabb teljesítménye jutalmaként[158] – a sor hosszan folytatható. Magyarország ugyanekkor krónikus devizahiányban szenvedett, és esély sem volt a gazdaság devizatermelő képességének rövid távú beindítására. Így feltehetően volt mit jutalmazni, „Vitéz" ugyanis nemcsak a Magyar Szabadságharcos Szövetség európai elnökségének volt tagja – amelyben egy másik ügynök is szerepet kapott „Kassai" fedőnéven –, hanem kapcsolatot teremtett a NATO-hírszerzéssel,[159] és közel volt Király Bélához éppúgy, mint annak ellenlábasához, Dálnoki Veress Lajoshoz, valamint az emigrációban ugyancsak fontos szerepet játszó Vidovics Ferenchez is.[160] „Kövi János" ügynök is az emigráció csúcsvezetőivel tartott kapcsolatot, egykor államtitkár volt, és 1954-től élt Ausztriában; senki nem feltételezte volna a régi vágású úriemberről, hogy az ávónak dolgozik. A Magyar Harcosok Bajtársi Közösségében „Nagy Mihály" ügynök jutott vezető szerephez, rajta kívül „Zolnai István" is az ávónak jelentett a szervezetről.[161] Az ő feladata a „Magyarország felé használt csatornák felderítése" volt,[162] míg Molnár György bécsi könyvkereskedő éppenséggel az otthonról érkező hírek feladóiról küldött tájékoztatást.[163] Az üzenetek kijuttatása hírszerző tevékenység volt, az ENSZ tájékoztatása is ide tartozott, hiszen az elhárítás számára kémközpontnak számított, ilyen értelemben informálása az alkotmányos rend elleni támadásnak minősült. 1958 márciusában már azt jelenthették Bécsből, hogy „betudunk [sic!] hatolni az illegális csatornába".[164] A különbizottság előtt vallomást tett – és azonosított – tanúkat folyamatosan figyelemmel kísérték: Kővágóra és Pásztorra „Nádori Imre" dolgozott, Király, Kéthly, Benjámin Olivér körül továbbra is nyüzsögtek az ügynökök, utánpótlásban nem volt hiány, mert a sokszor megélhetési gondokkal küszködő menekültek számára erős kísértést jelentett a titkos munkáért felajánlott honorárium borzalmas létbiztonsága. Mindezek nyomán a budapesti „központ" Magyarországon is fel tudta tárni az azonosított ENSZ-tanúk kapcsolatrendszerét, tevékenységét, különös tekintettel az információk külföldre juttatására.

A titkosszolgálati rezidentúra sok esetben nem elégedett meg az információk áramlásának figyelésével és az „ellenséges" tevékenység követésével, „támadó jellegű" feladatokat[165] is kapott. Ez részben az emigráció szervezeteinek „bomlasztását és bénítását" jelentette, főképpen az „egység létrehozására irányuló törekvések" megakadályozását, ami a magyar hagyományok ismeretében nem volt megoldhatatlan feladat. Az ávó szerint ezek a csoportok „veszélyt jelentenek államunk biztonságára",[166] noha azt akkor már jó ideje szavatolta a szovjet hadsereg. Az emigrációban érzékelhető sokféle meghasonlás, vita, ellentét mind kiaknázható volt a budapesti „központ" számára, hiszen ilyenek létrejöttek a régi és új emigránsok között, továbbá a konzervatívok és liberálisok különbségében, de akár vallás vagy származás mentén is.[167] Az amerikai emigráció vezetése ki akarta zárni tagjai közül a marxistákat, illetve a szocialistákat, noha nem kevesen menekültek közülük is a tengerentúlra. Mindezek nyomán olyan csoportokban is sikerült szinte szakadásig feszíteni a húrt, mint a Szabadságharcos Világszövetség vagy az emigrációban működő szociáldemokrata párt. Hogy ezek mennyiben voltak sikeres titkosszolgálati akciók eredményei, vagy a „négy-öt magyar összehajol" szokásos velejárója, még nem tudható.[168] Kéthly pozícióját azonban sikerült meggyengíteni, és a korábban a néphadseregben szolgáló Király Bélát is sok bírálat érte kinti társai részéről. Régi és új sérelmek váltak alkalmassá a bomlasztásra és a diszkreditálásra – persze maguk a történelemben alakuló és azt alakító szereplők is alkalmasak voltak erre.

A „támadó jellegű" feladatokat közvetett módon is teljesíteni lehetett, egyebek mellett a leleplezéseket követő kirekesztés, megbélyegzés és akár bosszúállás révén, hiszen a titkosszolgálatok lejáratókampányaik során tudatták a sértettel vagy annak családtagjaival, hogy mit követett el velük szemben a „célszemély". De a támadás nemegyszer maguknak a titkosszolgáknak a feladata volt, így például a bécsi rezidentúra 1958. március 31-én elfogadott „félévi munkatervében" egyebek mellett a „jelentősebb személyek önkéntes hazatérésre bírása" nyomán az „illegális úton való hazahozatala, esetleg likvidálása" is szerepelt.[169] Márpedig a jelentőség igencsak relatív fogalom, a tanúk félelme szerint akár a világszervezet bizottsága előtt tett tanúvallomás is elég lehetett hozzá, hiszen kémkedésnek, illetve hazaárulásnak minősült. Nem sokkal a tanúkihallgatások után „speciális harci feladat" céljából telepítettek egy ügynököt Bécsbe,[170] akinek kiképzése és megbízása

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED

azt sejteti, hogy munkája során adott esetben a legvégső eszközöket is igénybe vehette. Ugyanekkor egy másik ügynök a „konspiratív hazahozatalok"[171] terén dolgozott, megbízhatósága tökéletesnek tűnt, hiszen a Szabad Európa Rádiónak is munkatársa volt; a „hazahozatal" terminusa ebben a szövegösszefüggésben sokatmondó, mivel hiányzik belőle az önkéntesség mozzanata.

Sok volt forradalmárt, illetve azonosított ENSZ-tanút családtagjaikon keresztül közelítettek meg,[172] egyeseket beszerveztek, majd kiutaztattak, mások a tusz szerepét játszották, s mind erősebb nyomást gyakoroltak rájuk idehaza, beleértve a közvetlen kényszert is.[173] Voltak, akik maguk jelentkeztek szolgálatra családtagjaik kiutaztatása reményében, mint Bánkúti Géza.[174] Ezekben az esetekben a Vöröskereszt által ugyancsak szorgalmazott családegyesítés adminisztrációja vált az ávó eszközévé, mint például Bécsben, ahol „a konzuli osztály csaknem minden beosztását hírszerzőink és tmt-ink töltenek be"[175] – jelentették.

Az ENSZ elleni akció során a magyar titkosszolgálat egyik fontos információforrása a lehallgatás volt, ami természetesen a diplomáciai képviseleteket sem kímélte, így értesülhettek a budapesti francia követség és a párizsi külügyminisztérium üzenetváltásairól. Budapesten is tudták, a különbizottság jelentéstevője aggályosnak találta, hogy a világszervezet titkársága nem osztja a bizottság „orientációját", vagyis hátráltatja a munkát. Ettől talán az sem volt független, hogy a jelentéstevő, Shann „[t]apasztalatai szerint a Titkárság személyzetében nyüzsgő moszkvai ügynökök" nagyon is éberek, ezért óvatosan járt el, és Budapesten erről az óvatosságáról is tudtak.[176] És akkor már Moszkvában is tudtak, hiszen az együttműködés a szovjet titkosszolgálattal folyamatos volt, az úgynevezett tanácsadó elvtársak ugyanis minden fontosabb helyszínen jelen voltak, így a Belügyminisztériumban is, a szovjet társszervezet képviselőiként. A „tanácsadás" része volt az információk megosztása, ennek megfelelően a Svájcba menekült magyarokkal „kapcsolatos kérdésekről" például nem kevesebb, mint 16 dossziényi iratot adtak át a szovjet „nagykövetség" munkatársai magyar kollégáiknak.[177]

Az ENSZ-vizsgálat tanúi közül a Londonban vallomást tett menekültek is a titkosszolgálatok célkeresztjébe kerültek, részben az emigrációban szerkesztett *Irodalmi Újság* munkatársaiként – Szász Béla, Faludy György, Ignotus Pál, Pálóczi-Horváth György, Aczél Tamás és mások –, részben mint régi kommunisták, akik között nem egy jelentős külügyi, titkosszolgálati vagy politikai tapasztalattal rendelkezett.[178] Nem véletlen, hogy közöttük voltak azok is, akik nem akarták, hogy Hammarskjöld megtudja a nevüket, feltehetően olyan információval rendelkeztek, ami szerint maga a főtitkár is biztonsági kockázatot jelentett. Az angliai magyar emigrációra vonatkozó titkosszolgálati iratok igen pontos információkat tartalmaztak a különféle emigráns csoportokról, a szociáldemokratákról, a Magyar Írók Szövetsége Külföldön elnevezésű szervezetről, feltárták, honnan van támogatásuk, hol található az irodájuk és így tovább. A Londonban működő magyar étterem „operatív" kihasználása is felmerült, később pedig a Déry-bizottságba is sikerült egy ügynököt delegálni.[179]

Az ENSZ előtt tanúskodók azonosításának egyik indoka a vallomástevők diszkreditálása volt, nem is sikertelenül. Ennek kapcsán felkeresték az otthon maradt barátokat, kollégákat, családtagokat, hátha így is fogást találnak a „hazaárulókon". 1957. április 1-jén „Fejér" fedőnevű ügynök Nyugatról jelentett Kiss Sándorról, Horváth Jánosról és B. Rácz Istvánról, s ezt egészítette ki a hazai kapcsolatrendszer „feldolgozása". Ennek megfelelően következett az „Intézkedés[:] ...az ország területén levő fontos személyeket lepriorálom, papkát állítunk fel" – szerepelt a titkosszolgálati tervezetben, a terminológia pontosan utal a szovjet befolyásra.[180] Az „Ottó" fedőnevű ügynök a tanúskodó Frankról jelentett[181] – nem tudva, hogy maga a célszemély is az ávónak dolgozik –, míg a volt szociáldemokrata budapesti rendőrfőkapitány-helyettes, Benjámin Olivér kapcsolatainak feltárása és esetleges felhasználása éveken át foglalkoztatta a magyar titkosszolgálatot. Itthoni hozzátartozóiról – akárcsak Kiss Sándor vagy B. Rácz családjáról – környezettanulmány készült, a „kérdőjegyek" Benjámin valamennyi rokonát és számos nőismerősét lefedték. Itthoni kapcsolatairól azután a „presszós alapon" beszervezett, „Muki" fedőnevű ügynöktől is pontos információkban részesültek,[182] hiszen minden kompromittáló adatra szükség volt. Így nem csak a Benjámin korábbi – konstruált – pere kapcsán keletkezett iratokat tekintették át ismét, de még az egykori házkutatás anyagát is elővették,[183] mi használható abból fel. Kísérletet tettek az emigráns szociáldemokraták egységének megbontására, felhasználva a rengeteg információt – részleges sikerrel.[184] A meghasonlások és ellentétek szításában tehát mindvégig fontos szerepet játszott a „Fasiszta magyar emigrációs szervezetek vezetőinek kompromittálása",[185] ami annál is könnyebb volt, mert az ávó kezében bőségesen voltak erre felhasználható – valóságos vagy konstruált – dokumentumok.[186]

A rengeteg információ folyamatosan gyarapodó aktákba rendeződött, így Budapesten olykor napra vagy akár órára pontosan tudták, hogy merrefelé utazik Kéthly Anna, Király Béla, Nagy Ferenc, Auer Pál, Varga Béla vagy mások, sokszor azt is feltárták, ki finanszírozta az utakat, s ennek kapcsán – sztálinista logikájuk szerint – feltételezték, hogy melyik titkosszolgálat megbízását teljesítik. Az iratokban kitértek konfliktusaikra, gyengeségeikre, a velük szemben megfogalmazott vádakra, de még betegségeikre is.[187]

Egy ügynök sikerrel bekerült a Rab Nemzetek Tanácsába, ami kitűnő lehetőségnek bizonyult a folyamatos adatgyűjtésre vezető emigránsokról.[188] A legveszedelmesebb ellenségnek Király Bélát tekintették, mint aki a „legtevékenyebb",[189] s fenyegetést jelent Magyarország törvényes rendjére, nem utolsósorban a nemzetközi szervezetek – az ENSZ – révén. „Kémkedés, diverziós és terrorcselekmények" is szerepeltek tevékenységének alternatívái között, s mindezek megelőzésére a bomlasztás, szembeállítás, csapásmérés taktikáját alakították ki a BM II. Főosztályán. További ügynököket telepítettek Király „köré", akik pontosan tudósítottak a volt főparancsnokról, órára lebontva megadták „mozgási területét", s ezen belül azt is, hogy kivel, mikor és hol találkozott.[190] Távirati úton egy „határ menti találkozó" létrejöttére tettek javaslatot, felmerülhetett akár még a határ megnyitása is annyi időre, amíg Királyt áthozzák. Később a kompromittálás mellett döntöttek, az ávó felidézte, hogy 1951-ben Király az állambiztonság segítségére volt,[191] további iratok fogdahálózati munkáját bizonyították,[192] és gyanút keltettek azzal, hogy a katonai perek során ugyan őt is halálra ítélték, de csak ő maradt egyedül életben valamennyi vádlott közül, akikre olykor terhelő vallomást tett.

Nem maradt el azoknak az újságcikkeknek a közrebocsátása sem, amelyekben Király Rajk ellen uszított, vagy éppen az általa szervezett, 1950-es díszszemlét írta le, dicsőítette a „sztálini hadsereget", s hirdette, hogy a kommunista eszme „legyőzhetetlen".[193] Mindez csak az ávó logikája szerint fért össze azzal, hogy közben az angolszászok javára kémkedett, és persze vissza-visszatért részvételének ügye a Szovjetunió ellen indított háborúban.[194] És bár Királyt tisztázták az ellene felhozott vádak alól, Ledényi Ferenc hadbíró később megóvta a rehabilitáló határozatot, így a Katonai Bíróság 1957. április 26-án „hatályukban visszaállítja a Kb.T. 014/1952/53. sz. ítéletet"[195] – vagyis a konstruált peren alapulót.

Hogy mindezek mellett még megvádolták sikkasztással is, továbbá homoszexuális kapcsolatokkal, a forradalom idején elkövetett rablással, majd pedig a felkelés elárulásával, az főként a titkosszolgálati vezetők fantáziájára utalt.[196] Ugyanakkor az emigráció megbontását az a röpirat szolgálta, amit Dálnoki Veress Lajos nevében írt Szabó Gyula rendőr hadnagy, és öt-hatszáz példányban terjesztettek „illegálisan", részben a katonai vezetők – Lengyel Béla, Zákó András – körében, részben mindazokban a szervezetekben, ahol Király tisztséget viselt. Mindezekre szükség volt a karizmatikus katonai parancsnok hiteltelenítése céljából, elsősorban az ENSZ előtt, amelynek a „magyar ügyet" vizsgáló különbizottsága számára Király szerepe fontos volt, és némiképp az is maradt.

A másik kiemelt ENSZ-tanú, s a világszervezet hírforrása a továbbiakban is Kéthly Anna, akinek még „közeledési kísérletéről" is tudomást szereztek a szovjetek, de az iratok szerint Kádár elzárkózott a kapcsolatfelvételtől, és inkább a szociáldemokrata vezető kompromittálása mellett döntött, bár „taktikai okokból bizonyos lépéseket tennénk Kéthly és környezete tevékenységének semlegesítésére" – zárult a javaslat.[197] Végül ismét csak Kéthly börtönben írt kétségbeesett leveleit, kényszer hatására tett vallomásait használták fel tekintélye aláásására, míg sikerült információforrásait teljesen ügynökök által irányítani, és minden levelét, üzenetét, álnéven írt képeslapját a titkosszolgálatok számára hasznosítani.

Mindez feltehetően még mindig csak a felszín volt. A mélyben sokkal veszedelmesebb és kétségbeejtőbb folyamatok zajlottak.

VII.

POVL BANG-JENSEN

A meghurcolt hős

Mindaz, ami a felszínen és a mélyben történt, mintha két külön történet lett volna: az egyiket a nyilvánosságnak írták, nem kevés retorikai bűvészmutatvánnyal, a másik pedig a nyers, olykor könyörtelen pragmatizmus eredménye volt, de a színfalak mögé szorítva. Hogy ez némelyek számára nehezen volt elviselhető, arra Povl Bang-Jensen története lehet bizonyíték, és mert ez tragédiával zárult, az a legsúlyosabb ellentmondásokat is megmutatja.

Azt a cinizmusba hajló pragmatizmust, ami az ENSZ-ben a magyar kérdés – vagy „probléma" – kezelését jellemezte, a dán ENSZ-alkalmazott egy idő után már nem tudta elfogadni, mert közelről látta, érzékelte a mind súlyosabb ellentmondásokat, és mert hitt abban az intézményben, amelyben dolgozott. Meglepve tapasztalta, hogy mások – a történet szereplőinek többsége – ugyanezt nem érezték elviselhetetlennek. Az elviselhetőség határát számára akkor lépték át az események, amikor az intézményes képmutatásnak az ENSZ alapelveiben még bízó, de egyébként reményvesztett emberek áldozatául estek.

A „magyar ügyet" vizsgáló különbizottság másodtitkárának történetéről[1] sokat tudunk, de élete végső szakaszával és halálával kapcsolatban sok mindenre csak következtetni lehet, elsősorban azoknak a dokumentumoknak a kutathatóvá válása révén, amelyeket csaknem hatvan évig elzárva tartottak.[2] Ezekben az iratokban pontosan megmutatkozik, hogy mennyire alapvető volt Bang-Jensen szerepe a „magyar ügy" ENSZ-beli történetében, előbb lelkiismeretesen végzett munkája, később azonban éppen konfliktusai, majd halálával végződő küzdelme miatt.[3] Mindez ráirányította a figyelmet azokra az ellentmondásokra és veszedelmekre, amelyek a jó szándékkal létrehozott világszervezetet alkalmassá tették rossz szándékú politikai erők brutális haszonszerzésére. Ami előbb Bang-Jensen által, később pedig vele történt, az pontosan jelezte a világszervezet kényszerű pragmatizmusba ágyazott morális krízisét.

Bang-Jensen nemzetközi alkalmazott volt, így elsősorban a világszervezethez fűzte lojalitás, nem saját hazájának ENSZ-képviseletéhez, és ez egyáltalán nem mellékes. Képzettsége, tapasztalatai, működése és karaktere nem a szokványos külszolgálat sémájába vagy tradíciójába illett – ez kiemelte s elszigetelte őt a diplomaták és bürokraták körében.[4] Hogy az instrukciókat nem végrehajtani kell, hanem olykor mérlegelni, hogy a moralitás felülírja a lojalitást, hogy a történelmi helyzet olykor „hazaárulásra" kötelez, az egyszerre volt második világháborús szerepvállalásának tanulsága és sorsává váló jelleme: *ethos anthropos daimon*.[5]

Bang-Jensent a „magyar ügy" előtt semmi nem kötötte Közép-Európához vagy éppenséggel Magyarországhoz, az 1930-as évektől élt Amerikában, otthonossága egyszerre volt személyes és professzionális, szívélyes viszonya az amerikai politikai elittel évtizedes múltra tekintett vissza.[6] Mindennek eredményeként ENSZ-tisztviselő lett, és igazi közösségre talált az „ENSZ-családban", a New York melletti Long Islanden elhelyezkedő Great Neckben, ahol egymás szomszédságában éltek a nemrég létrehozott szervezet alkalmazottjai. Az otthonossághoz hozzájárult a világszervezet szerepébe vetett bizalom és az a rengeteg illúzió, ami olyannyira tiszteletreméltóvá tette az ENSZ-et.

Hogy ez a bizalom a „magyar ügyben" hiábavaló volt, annak politikai motívumai – a szovjet vétó – természetesen nyilvánvalóak voltak, de a későbbi fejlemé-

Bang-Jensen családja körében

nyek során egyre több kérdés szegélyezte az „ügymenetet". Ezek közé tartozott a Kádár-kormány legitimitásának hallgatólagos elfogadása, a jelentés készítésének különös elhúzódása, a benne levő hibák és tévedések érintetlenül hagyása, a rendkívüli közgyűlés összehívásának elmaradása, a további jelentések megszületésének megakadályozása, s a garantáltan passzív különmegbízott kinevezése. Mindösszesen: a közgyűlési határozatok „felülírása" vagy elszabotálása, és éppen nem a magyarok érdekében.

Mindezt Bang-Jensen igen pontosan érzékelte, talán pontosabban, mint a különbizottság tagjai, hiszen másodtitkári tevékenysége éppen efféle kérdések köré rendeződött: részt vett a tanúk megkeresésében, ügyeik intézésében, majd előválogatásukban. Tevékenysége során pontosan átlátta a különbizottság működésének logisztikáját és elősegítette munkáját, a legapróbb kérdésektől (helyiség és tolmácsberendezés bérlése, napidíjak) a legátfogóbbakig: a tanúk biztonságáig, mondandójuk, vallomásuk fontosságáig a vizsgálat egészének kontextusában. Később a jelentés írásában játszott komoly szerepet, majd pedig a szerkesztés, összecsiszolás, korrekciók folyamatában. És itt kezdődtek a konfliktusok.

Történelmi tapasztalatai és a „magyar kérdés" igencsak átfogó ismerete nyomán Bang-Jensen pontosan érzékelte a világszervezetben keletkezett politikai deficitet, és egy idő elteltével már nem tartotta véletlennek. A különbizottság munkája során kialakult súrlódások – elsősorban Bécsben – még nem tűntek többnek, mint a nehéz feltételek között végzett feladatok sajnálatos velejáróinak, amit elmélyített közvetlen főnökétől, William Jordantől eltérő alkata, mentalitása és preferenciái. Mindezt azonban a jelentés írása lefordította alapelveik szembeszegülésének nyelvére, és ezzel kezdődött az ő „kálváriája".

Az ötös bizottság jelentése „történetírás" volt, nemcsak abban az értelemben, hogy a világszervezet krónikási feladatra vállalkozott, hanem abban is, hogy magának a történelemnek a befolyásolása céljából írták. Jelentősége ezért volt rendkívüli, és ezért volt komoly a tét, ami abban a dilemmában is megmutatkozott, hogy a vállalt feladatot akkor teljesítik-e jobban, ha szigorú tárgyszerűséggel beszélnek maguk a tények, vagy ha az adatok mellett az elvek is szerepet kapnak. Ennek megítélésében eltért a bizottság tagjainak véleménye, és eltérések voltak a titkárságon belül is, főként a megbízható bürokrata – Jordan – és a beosztottjaként dolgozó, elvhű idealista – Bang-Jensen – között. Ezt pedig már akkor sejteni lehetett, amikor létrejött a különbizottság.[7]

A feladat persze rendkívüli volt, az anyag hatalmas, az idő kevés – megannyi tényező, ami az ellentétek megtárgyalása és feloldása helyett inkább kiéleződésüket idézi elő. És ami a munka során még nem volt nyilvánvaló, a jelentés írásakor felszínre került. Hiszen a tanúvallomásokat tartalmazó jegyzőkönyvek terjedelme, illetve a tanúk által „becsatolt" dokumentumok mennyisége hatalmas volt, akárcsak az angolra fordított sajtószemlék, hivatalos állásfoglalások, határozatok, dekrétumok sokasága, nem is szólva a könyvtárnyi szakirodalomról. A különbizottság tagjai által elfogadott szerkezet támpontokat adott a jelentés kidolgozásához, de ezután következtek a részletek, ahol közismerten az ördög lakik. Ugyanakkor a titkárság tagjai által írt fejezeteket illető végső döntés már nem a szerzőké volt, hanem a jelentéstevőé, az elkészült dokumentumot pedig a testületnek kellett el-

fogadnia. Így tehát nem a tények szerepe volt döntő, nem is a megteremtett narratíváé, hanem a politikusoké. Bang-Jensen számára azonban semmi más nem számított, csak a tények, az igazság, a drámai helyzet pontos rekonstrukciója, mert bármiféle következtetés csak azon alapulhatott.

Mindezek jelentősége azért volt rendkívüli, mert alapkérdéseket érintett. Mert például tény, hogy november 4-én hajnalban indult meg a szovjet támadás, és az is tény, hogy ezt követően jelentették be a Kádár-kormány megalakulását,[8] csakhogy az időeltérés pontosan jelezte, hogy Kádár nem kérhette kormányfőként a beavatkozást, akkor pedig a katonai akciónak nem volt legitimitása. A hivatalos közlönyben is csak jóval azután jelentették be a kormány megalakulását, mint ahogy „de facto" működni kezdett, így ténynek tekinthető, hogy a hatalom elbitorlása előzte meg a törvényességet jelentő hivatalos közleményt. A példák sora hosszan folytatódott, hiszen a deportálástól kezdődően a civil lakosság sérelmére elkövetett atrocitásokig számos olyan mozzanatra derült fény, amelyek tényszerű felidézése egyben elvi jelentőségű volt.

Hogy Bang-Jensen segítsége a pontatlanságok orvoslásában, a kimaradt mozzanatok beillesztésében, adott esetben a hangsúlyok módosításában mennyire fontos volt, azt nemcsak a különbizottság elnöke mondta el később, hanem a titkárság munkatársai is hangsúlyozták, és – ekkor még – senki nem vitatta, hogy csodálatra méltó volt szerepe a munkavégzés során.[9] Ezért érezhette különösnek a másodtitkár, hogy javaslatait, korrekcióit többnyire mégsem fogadták meg, a különbizottság elé kerülő szövegváltozatban számos javításának nem volt nyoma, vagy az általa egyszer már kijavított hibák visszakerültek a szövegbe. Kihagyásokat, belső ellentmondásokat is észrevett, s ekkor gyanakodni kezdett, hogy mindez nem lehet véletlen, hogy itt szándékosság működik, és ezzel a jelentés hitelességét ásnák alá, könnyű céltáblát teremtve a kommunista propaganda számára.

A jelentés korrekciói kapcsán Bang-Jensen előbb írásban fordult a jelentéstevőhöz, majd érdemi válasz híján személyesen kereste meg, de Shann nem kívánta meghallgatni a kifogásokat, és a „szolgálati út" betartására utasította őt. Bang-Jensen listájának áttanulmányozását Jordan is elutasította.[10] A különbizottság elnöke, Alsing Andersen ugyan egyértett vele, ám nem tudta befolyásolni kollégáit, s ez is különösnek tűnhetett. Ugyanakkor közeledett a végső határidő, és félő volt, hogy a tévedések, pontatlanságok miatt a vizsgálat, a jelentés, és ezzel a „magyar ügy" érdekében végzett egész munka, az ENSZ egyedüli komoly kísérlete a kérdés politikai rendezésére támadhatóvá, hiteltelenné, végső soron nevetségessé válik.[11] Később Jordan mindezt úgy idézte fel, hogy akkor már nagyon szorított az idő, és mintegy 1500 változtatás átvezetésén addigra túljutottak.[12]

A delegátusok társalgójában lezajlott epizód nyomán, amikor Bang-Jensen feldúltságában megragadta Shann zakóját, a jelentéstevő a továbbiakban csak a titkárság vezetőjével kívánt kommunikálni, vagyis Jordannak kizárólagos szerepet adott a végső változat létrehozásában. Neki pedig elege volt „akadékoskodó" beosztottjából, így Bang-Jensent egyszerűen eltiltotta a munkában való további részvételtől, irodájából elhozatta a fontosabb dokumentumokat, közöttük Bang-Jensen gondosan elkészített jegyzeteinek és hibalistáinak ott található példá-

nyait.[13] Az ENSZ vezetése elfogadta Jordan álláspontját: nem az igazság számított, hanem a „szolgálati út" betartása.[14]

A másodtitkár ezután felajánlott lemondását nem fogadták el, de munkáját sem végezhette lelkiismerete szerint, mert nem sokkal később hatáskörét is elvették, vagyis hivatalosan nem maradt befolyása arra, amiért felelősséget érzett. Amikor ennek kapcsán személyesen Hammarskjöldhöz fordult, megbízását hivatalosan is felfüggesztették[15] – éppen a legérzékenyebb időszakban és drámai döntések előterében. Kifogásait és fenntartásait Cordier főtitkárhelyettes egyszerűen azzal magyarázta, hogy „Bang-Jensen nagyon rossz állapotban van".[16]

Bang-Jensen tehát a jelentés elkészülésének végső fázisában nem követhette a dokumentum formálódását, sőt a végső változatból még egy példányt sem kapott.[17] Kifogásait mint alaptalanokat vizsgálat nélkül utasították el, Jordan az idő szorítására hivatkozott, s arra, hogy a jelentést jól ismerték és el is fogadták a különbizottság tagjai[18] – akkor miért is akadékoskodik itt a titkárság munkatársa? Amikor Bang-Jensen története később drámai fordulatot vett, s utólag kivizsgálták ezt a kérdést is, akkor már mind Jordan, mind Shann úgy emlékezett, hogy a másodtitkár kifogásait „gondosan mérlegelték".[19] Pedig erről szó sem volt, még akkor sem, amikor Bang-Jensen személyes hangú levélben fordult az ENSZ főtitkárához, hogy megossza vele aggályait. Az ügy jelentőségére utal, hogy a levél kézhezvétele után Hammarskjöld személyesen hívta telefonon, de akkor már Bang-Jensen szabadságra indult a családjával haza, Dániába. A főtitkár még a kikötőbe is utána telefonáltatott, de már későn. Ezután személyes hangú, saját kezével írott levélben kérte, hogy visszatérte után találkozzanak.[20]

Bang-Jensennek visszatérése után, vagyis 1957 augusztusában Hammarskjöld mégsem adott alkalmat a találkozásra, helyettese, Ralph Bunche kapta a feladatot, hogy járjon a végére a dolognak. Ekkorra a „magyar kérdés" iránt érdeklődők előtt már nyilvánvalóvá vált, hogy sem rendkívüli ülésszakot nem hívnak össze, sem további jelentések nem születnek, vagyis a „magyar ügy" elaltatásának folyamata sikeresen halad. Bunche, a tehetséges és karizmatikus főtitkárhelyettes[21] előtt mindez nemcsak ismert volt, hanem okaival is tisztában lehetett, emellett Bang-Jensennek a Cordier által „diagnosztizált" „betegségéről" is tudomása volt, feltehetően hasonló anamnézist vártak tőle. És mivel a dán diplomata fellépésében, a szabotázs emlegetésében és a szovjet befolyás feltételezésében Bunche a hidegháborús hisztéria újraéledésének veszélyét láthatta, amelynek egykor ő is csaknem áldozatául esett, indulattal közeledett a kérdéshez.[22] Meglehetősen különös hangnemben fogadta Bang-Jensent, nevetségesnek gondolta kifogásait és nem kívánt megismerkedni bizonyítékaival – a dán alkalmazott azonban a disszonáns „felütés" ellenére higgadtan mondta el, hogy szerinte mind a különbizottság elnökét, mind jelentéstevőjét félrevezették, a jelentésbe bekerült tévedések nem szándéktalanok, s az, hogy javításukra nem kapott módot, feltehetően azért történt, mert Jordan valamiféle „nyomásnak" engedett, amelynek eredeteként a kommunista zsarolás sem zárható ki.[23] Bang-Jensen naivan hozzátette, hogy Andersent „befolyásolni próbálták" az újabb jelentés kezdeményezésével szemben, feltehetően igen magas szintről (mintha Bunche nem ugyaninnen érkezett volna...) – Andersennek ugyanis Jordan arra hivatkozott, hogy nincs elegendő dokumentum

a birtokukban, míg korábban a „hatalmas mennyiségű" iratanyagra panaszkodott.[24] Ugyanakkor ezt a dokumentációt Jordan nem adta tovább a különbizottság tagjainak, ahogy korábban is kísérletet tett több, kulcsfontosságú mozzanat elhallgatására.[25] A deportálásokról szóló hírek mellett Maléter szökött testőrének nem sokkal korábbi jelentkezéséről sem szólt, noha az kész lett volna elmondani számos fontos – addig ismeretlen – részletet, s ügyében a forradalom egyik meghatározó személyisége, Heltai György táviratozott Brüsszelből.[26] Mindez nem lehet véletlen, jelentette ki Bang-Jensen, amint az sem, hogy kifogásait senki nem vizsgálta komolyan.

Bunche érdes stílusa feltehetően megenyhült, amikor a Titkárság három további tagját: Héderváry Klárát, Vernon Duckworth-Barkert és Marc Schreibert hallgatta meg az ügyben, mégpedig „informálisan",[27] ami egy főtitkárhelyettes és ENSZ-alkalmazottak között különös. Végül pedig William Jordannel konzultált, aki tételesen próbálta cáfolni Bang-Jensen fenntartásait, így elmondta, hogy a különbizottság tagjainak soha nem kellett megismerniük minden hozzájuk került dokumentumot, mert a titkár fel volt hatalmazva arra, hogy belátása szerint bocsássa eléjük az iratokat, „nehogy elárassza őket az anyag"[28] – tette hozzá, ami elég különös fenntartás. A Pásztor Tamás által rendre összeállított és továbbított kiegészítő jelentéseket pedig azért nem olvasták, mert „senki sem kérte ki azokat".[29] A kör bezárult: amiről nem tudtak, azt nyilván kérni sem tudták, és ezt így tartották rendjén valónak azokról a dokumentumokról, amelyeket pedig sokszor életük kockáztatásával csempésztek Nyugatra kétségbeesett magyarországi szemtanúk.

Bunche aggodalma érezhető volt, amikor a deportálásokkal kapcsolatos információk elakadásával kapcsolatban – Bang-Jensen emlékei szerint – Jordan egyenesen a főtitkár utasítására utalt, csakúgy, mint amikor Maléter testőrének jelentkezését hallgatta el a különbizottság tagjai előtt azzal az indokkal, hogy a bizottság akkor már befejezte a kihallgatásokat, és hozzátette, hogy ebben az ügyben a főtitkár sem gondolkodott másként.[30] Jordan ezt később letagadta, és az anyagi feltételek megteremtésének nehézségeire hivatkozott. Bunche bizalmasan fűzte hozzá, hogy Jordan itt talán „túlzottan hajlékonynak bizonyult", és igen valószínű, hogy ezt az indokot Bang-Jensennel is megosztotta.[31] A másodtitkár ekkor már magának Hammarskjöldnek írta meg, hogy a szabotázs feltételezhetően az ő utasításai alapján történik, ami elég súlyos állítás a világszervezet vezetőjével kapcsolatosan, kiváltképp akkor, amikor erre vonatkozóan csak közvetett bizonyítékok állnak rendelkezésre.[32] Bunche pedig érdemi mérlegelés helyett, az elvárásoknak megfelelően, megerősítette Cordier „diagnózisát", sőt továbbment: szerinte Bang-Jensen egyenesen „elmebeteg", aki még akár „fizikai erőszakot is alkalmazhat másokkal vagy önmagával szemben".[33] Mintha ekkor már megszületett volna az a forgatókönyv, ami azután meg is valósult a Bang-Jensen életéből még hátralevő két évben.

Tanúk célkeresztben

Ehhez azonban kellett még egy jelentős fordulópont, ami nyilvánvalóvá tette az összeegyeztethetetlen különbségeket moralitásban, felfogásban, értékrendben. Ez pedig a különbizottság előtt vallomást tevő tanúk sorsához kötődött, ami mindazok után, ami addig történt, mintha csak a szükségszerűség pecsétjét nyomta volna a véletlenek sorozatára.

A különbizottság vizsgálatának egyik legfontosabb forrása – és tagadhatatlanul legdrámaibb mozzanata – annak a 111 tanúnak a kihallgatása volt, akik részt vettek a forradalomban, annak előkészítésében vagy utóvédharcaiban, illetve akik lényegi kiegészítő információval rendelkeztek akár arról, ami a 13 fényes napban történt, akár az előzményekről, a kiváltó okokról. A nézőpontok és narratívák mozaikjából állt össze azután az az ismeretanyag, amit dokumentumokkal kiegészítve, előzetes szempontok alapján megszerkesztve, folyamatosan ellenőrizve a jelentésben a világszervezet közgyűlése elé bocsátottak.

A tanúk válogatásán, reprezentativitásuk biztosításán és a meghallgatásukkal kapcsolatos megannyi logisztikai feladaton túl a legfontosabb szempont biztonságuk garantálása volt. Sokan tartottak attól, hogy ha a magyar hatóságok azonosítják őket, saját magukat vagy hozzátartozóikat bántódás éri.[34] Ez a különbizottság működésének első pillanatától, vagyis 1957. február elejétől kezdődően fontos szempont volt, így amikor az ENSZ főtitkárhelyettese levelet írt a világszervezet könyvelőjének a tanúmeghallgatásokkal kapcsolatos költségekről, utasítása szerint az erre szánt összeget Bang-Jensen rendelkezésére kellett bocsátani anélkül, hogy ezért pontos és névre szóló elszámolást kérhetett volna. A nyugtákon „1. Menekült", „2. Menekült" stb. szerepelt csak, a név szerinti azonosításra alkalmas listát ugyanis Bang-Jensen vezette és őrizte, s ezt nem bocsátották az ENSZ gazdasági ügyintézői rendelkezésére.[35] A pénz arra szolgált, hogy a kihallgatás helyszínére utaztassák a tanúkat, kifizessék a vízum költségeit, és persze a megélhetés kiadásait is fedezni kellett a helyszínen, olykor akár több napon keresztül. A Bang-Jensen által felvett 3150 dollárból (tanúnként és naponként 10 dollárral számoltak) a kihallgatások befejezéséig – 1957 áprilisáig – felhasználtak 3099-et.[36] Hogy mindezt egyedül Bang-Jensenre bízták, az utal a bele vetett feltétlen bizalomra is.

A névtelenül tett tanúvallomás egyáltalán nem volt szokatlan eljárás ekkoriban, az amerikai Szenátus bizottsági meghallgatásain visszaemlékezők szerint olykor még sebészmaszkot is viseltek a tanúk,[37] de a távoli Ausztráliában is azt kérték a vallomást tevő magyarok, hogy senki ne ismerhesse meg a nevüket, Olaszországban egy menekültekről szóló könyv címébe is bekerült a névtelenség imperatívusza.[38] A különbizottság előtt több tanú a vallomástétel előfeltételéül szabta az inkognitót, hiszen az ENSZ-be vetett bizalmat erősen megtépázta mindaz, ami a forradalom alatt történt, illetve nem történt a világszervezetben. Bang-Jensen szerepe azért volt alapvető, mert benne azok is megbíztak, akik az ENSZ-ben vagy annak vezetőjében nem.[39]

A másodtitkár pontosan érzékelte, milyen óriási a felelőssége – az ő szaván és megbízhatóságán múlott, hogy se maguk a tanúk, se magyarországi hozzátarto-

zóik ne válhassanak áldozatokká.[40] Mivel ez a különbizottság vezetője és tagjai számára is világos volt, már a tanúk megkeresésekor névtelenséget ígértek azoknak, akik ezt kérték, s ezt a különbizottság elnöke szóban megerősítette minden egyes vallomástétel előtt.[41] Ehhez tartozott annak elhatározása, hogy – „általános szabályként" – Kéthly, Király és Kővágó New York-i nyilvános meghallgatását követően csakis zárt üléseket tartanak.[42] A bizottság tagjai a meghallgatások során pontosan érzékelték a rettegés erejét, amit az is táplált, hogy nemcsak a névsor, de a vallomások alapján is azonosíthatók voltak a tanúk.

A jegyzőkönyvek szerint ugyanis a vallomástevők rövid bemutatkozással kezdték, kitértek a forradalomban játszott szerepükre, olykor menekülésük körülményeire és számos egyéb, személyes mozzanatra. Így tehát a különbizottság titkársága figyelmet fordított a dokumentumok biztonságára, bár a jegyzőkönyvek esetleges „elkeveredésének" kockázata nem volt kicsi – erre Jordan egyik körlevele is utalt.[43] A jelentés összeállításáért felelős Shann azért utasította el, hogy a dokumentumhoz függelékként mellékeljék a jegyzőkönyveket, mert az alkalmas lehet a névtelenség feloldására, tisztában volt tehát a hanyag iratkezelés jelentős kockázatával.[44] És bár az ENSZ-dokumentum publikálását követő sajtókonferencián kérdésre válaszolva Shann nem tudott arról, hogy bármelyik tanút vagy annak családját retorzió érte volna ezért, a félelemről azonban tudott, és persze okairól is.[45] Azt pedig csak az információáramlás akadozása miatt nem tudta, miféle retorziók is érhették a tanúkat is, a családtagokat is.[46]

A jegyzőkönyveken túl azok a kartonok is alkalmasak voltak a tanúk azonosítására, amelyeken 1-től 34-ig számozva igen pontos adatokat vettek fel a lehetséges vallomástevőkről, továbbá terjedelmes volt az a levelezés is, amit a lehetséges, majd a kiválasztott tanúkkal folytattak a különbizottság titkárságának munkatársai; alkalmanként rövid összegzést kértek tőlük arról, amiről a bizottság előtt beszélni tudnának.[47] A különbizottság munkatársai az előzetes interjúk után minden, azonosításra alkalmas iratot lelkiismeretesen elégettek,[48] de ez értelemszerűen nem terjedt ki valamennyi iratra. Így számos dokumentum fennmaradt, felbecsülhetetlen szolgálatot téve ezzel a történeti kutatásnak,[49] más iratok pedig a titkosszolgálatokhoz kerülve tehettek – könnyebben felbecsülhető – szolgálatot a bosszúállóknak. Mert a tanúmeghallgatások leírt változatából jutott a magyar állambiztonságnak is, akiknek ez kapóra jött, hiszen ekkor amúgy is a forradalom eseményeinek feltárásával és értelmezésével foglalkoztak, persze büntetőjogi szempontból.[50]

A tanúk egyetlen hiteles névsora azonban Bang-Jensennél volt, aki emiatt igen hamar a titkosszolgálatok célkeresztjébe került.[51] Egyes iratokban „ügyésznek" nevezték, a kifizetett napidíjak ürügyén a tanúk vallomásának megvásárlásával vádolták őt, és tudtak kapcsolatáról az amerikai titkosszolgálattal – ha éppenséggel ez a háborús években volt is csak eleven, és a dán antifasiszta ellenállás támogatását szolgálta. Bár ekkoriban azért törekedett Bang-Jensen az ismételt kapcsolatfelvételre Washingtonnal, hogy a meghasonlott, hozzá forduló, menedékjogot kérő „keleti blokkbeli" diplomatáknak segítsen, majd pedig azért, hogy megoszthassa velük az ENSZ-ben érzékelhető szovjet befolyással kapcsolatos gyanúját. De erre ekkor már hiába törekedett.

Hogy a tanúk nem ok nélkül féltek, azt a magyarországi „igazságszolgáltatás" dokumentumai is igazolják – már ahogy a forradalom utáni bosszúállást Budapesten elnevezték. A Magyar Jogászszövetség főtitkára, Kovács István Nezvál Ferenc igazságügyi miniszternek írt levelében határozta meg, hogy a tanúk „közönséges bűnözők (...) elkövették a disszidálás bűncselekményét" – ezzel tehát az ígért amnesztiára érdemtelenek –, valamint „szökésükkel tanúsítják, hogy eleve szemben állnak azokkal, akikkel kapcsolatban tanúskodnak". Ez pedig a logika szerint részrehajlást és gyűlöletet jelent, vallomásuk tehát ezért sem lehet szavahihető. Ami azonban mindennél fontosabb volt: mind a 111-en a „tanúvallomás megtételével a hűtlenség, kémkedés stb. legsúlyosabb bűncselekményeit követték el",[52] tehát valamennyien rászolgáltak a méltó büntetésre.

A hazaárulók, kémek és egyéb bűnözők „szabad földön" sem érezhették magukat biztonságban, többen a vallomástételre is úgy indultak, hogy ne lehessen felismerni őket, és voltak, akik Bang-Jensennek is álnevet adtak meg. Természetesen okuk volt a félelemre: évekkel később, a bécsi rezidentúra 1960-as munkatervében is szerepelt egy emigráns „erőszakos kiemelésével kapcsolatos akció", amelynek előkészítésére ügynököt telepítettek Ausztriába[53] – egy volt birkózót, hogy a fizikai ellenállás se okozzon gondot –, de a titkosszolgálatokkal jó kapcsolatot ápoló, majd Amerikában évek múltán menedékjogot kérő Radványi János likvidálására is születtek tervek Budapesten.[54] A tanúk közül az amnesztia reményében az Egyesült Államokból visszatérő Török Istvánt fogták perbe és akasztották fel, a vádak – még a szokásos konstrukciókat is alulmúló – megalapozatlansága nyomán feltételezhető, hogy a New York-i ENSZ-palotában történt „hazaárulása" miatt szorult nyakán a hurok.[55] Pásztor Tamás később tudatta a világszervezettel, hogy a Nyugatról hazacsábított menekültek közül többeket kivégeztek: Lenz Istvánt halálra ítélték, Loós Istvánt börtönbüntetésre, másokat beszerveztek, megzsaroltak, a titkosszolgálattal való együttműködésre kényszerítettek, közöttük ENSZ-tanúkat is. Menekült diákok pedig egyszerűen „eltűntek", mint erről a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottság bécsi képviselője hírt adott az ENSZ-nek.[56]

Hatalmas apparátus dolgozott Budapesten a tanúk azonosításán, hogy „lelepleződésükkel", szavahihetőségük kétségbevonásával a jelentés egészét cáfolhassák. És míg korábban azt követelték, hogy „hozzák nyilvánosságra a tanúk neveit és vallomásuk teljes szövegét",[57] később megváltozott a csapásirány, mert Kádár nem kívánt egy – szavai szerint – „nyolcezer oldalas rémregényt" olvasni. Az azonosított tanúkról kompromittáló adatokat kívántak nyilvánosságra hozni, hogy korábbi bűnlajstromuk jól illeszkedjék az „ellenforradalom" hivatalos narratívájába: fasiszták, nyilasok, csendőrök, horthysták és lumpenek randalíroztak itt, meg néhány megtévesztett dolgozó. A munka azonban nem volt könnyű, mert bár Szabó Miklós hazatérése nyomán Puja követ büszkén jelentette Horváth külügyminiszternek, hogy „A tanúk neveit titokban tartották, azonban mi ismerjük a nevüket",[58] ez feltehetően csak a bécsi tanúkra vonatkozott, s talán közülük sem mindenkire. Egyébként aligha panaszkodott volna a Külügyminisztérium Nemzetközi Szervezetek Osztályát vezető Kolozs Márta arra, hogy „heteket töltöttünk azzal, hogy azonosítsuk a tanúkat",[59] pedig a Belügyminisztériumtól minden segítséget megkaptak, s ekkor a hírszerzés is hozzájuk tartozott. A Biszku Béla vezette mi-

nisztérium így is tetemes anyagot adott át az ENSZ-osztálynak, amelyben egyebek mellett szerepeltek a „francia követség futártáviratai",[60] a lehallgatások eredménye, továbbá egy feljegyzésben hét tanút neveztek meg, akikkel szemben konkrétan is elindulhatott a rágalmazó kampány.

Ebben a folyamatban felhasználtak mindent, az Andrássy út 60. vallatószobáinak véres fantazmagóriáitól a titkosügynökök által terjesztett rágalmakig, kiagyalhattak újabb vádakat, vagy tényeket torzíthattak el, a propagandisták leleményessége nem ismert határt. Így például a tanúvallomást tett Szász Béla – a Rajk-per egyik vádlottja, korábban az államvédelem ügynöke – a propaganda szerint „elismerte", hogy kém volt, akárcsak az engedelmességet Bécsben megtagadó Pásztor Tamás, akit azonban nem tanúként, hanem a meghallgatandó menekültek szervezőjeként és „instruálójaként" szerepeltettek az iratokban. Az ugyancsak tanúskodó Bereczky Lászlóról leírták, hogy 1945-ben megölt egy szovjet katonát, Széchenyi Györgyről, hogy földbirtokos volt, Szőllősy Endre hadbíróként kompromittálódott, a sort mindaddig folytatni tudták, amíg csak akarták, megismételték a régebbi vádakat és újakat kreáltak hozzájuk.

Munkásőrök egy miskolci politikai nagygyűlésen, 1957 áprilisában

A munka része volt, hogy az azonosított tanúk családját is figyelték, róluk sok esetben „környezettanulmányt" készítettek, leveleiket ellenőrizték, telefonhívásaikat lehallgatták, ügynökeiket a családtagokra állították, hátha újabb és jelentős érvekhez juthatnak ezáltal a New York-i vitában. Nemcsak Király Béla, Kéthly Anna, Kővágó József, valamint a jelentős szerepet játszó Heltai György rokonai változtak „célszemélyekké", de a legegyszerűbb tanúkéi is, amennyiben kilétüket sikerült megállapítani. A hazai ügynöki hálózat feladata az volt, hogy „Az emigránsok itthoni hozzátartozóit derítse fel folyamatosan"[61] – az anyag gyűlt is, és a legkülönfélébb kombinációkkal vált alkalmassá felhasználásra, zsarolásra, kompromittálásra, fenyegetésre, vagy csak bármikor elővehető nyilvántartásra, a nyomásgyakorlás fenntartása vagy fokozása céljából. Így gyűjtöttek anyagot Kiss Sándor Menyhért nevű testvéréről, akire a „Tóth Péter" fedőnevű ügynök dolgozott,[62] míg Vásárosnaményban élő családját „Kutasi" kereste fel. Kiss Sándor kinti kapcsolatait „Albaret" próbálta feltárni, s figyelmük egy 1955-ös ügynöki jelentésre is kiterjedt, amely Kiss 1947-es feljegyzéseit tartalmazta.[63] B. Rácz István is szerepelt ezen a listán – akit a *Pravda* „Berács" néven rágalmazott vallomástétele nyomán, s a magyar lapok is így keresztelték át –, akiről pontosan tudták, mikor hívta fel családját, hogy „hallja a hangjukat".[64] A régi ügynököket újraaktiválták, dolgoztatták rá és a további itthon maradottakra. Több esetben az ávó meghosszabbított kezeként működő Magyarok Világszövetségének „fedésében" keresték fel magát a célszemélyt. A sor itt is hosszú volt, a munka tetemes, az eredmény pedig felemás.

A különös fordulat a tanúk azonosításának váratlan igényével éppolyan véletlenszerűen tűnt fel, mint amilyen hirtelen gyorsította fel az eseményeket, jóval a meghallgatások lezárulása után. Egy kiutasítási eljárás vette kezdetét Amerikában, amelynek érintettje, Szabó Károly azzal próbálta megakadályozni kitoloncolását, hogy elmondta: tanúskodott az ENSZ előtt, és ezért otthon veszélybe kerülne az élete. Október 8-án Dulles kérte az amerikai ENSZ-missziót Szabó Károly azonosítására.[65] Az amerikai hatóságok megkeresték a világszervezetet, hogy ellenőrizzék Szabó állítását, amikor kiderült, hogy a különbizottság iratai között nincs erre vonatkozó adat. Az egyetlen névsort ugyanis, amelyik a név nélkül vallomást tett tanúk azonosítására alkalmas volt, Bang-Jensen őrizte. Ekkor azonban őt már eltávolították a különbizottság apparátusából, és míg a volt másodtitkár a megkeresés nyomán azonnal tudta és meg is adta a választ – igen, Szabó tanúskodott[66] –, felettesei ekkor ébredtek rá „meglepetésszerűen", hogy

valami nem stimmel. Hogy a világszervezet adminisztrációja nem állt a helyzet magaslatán, ha egyszer szem elől téveszthet egy ilyen fontos dokumentumot.[67]

Ezt követően szólították fel Bang-Jensent a „titkos lista" átadására,[68] ám a pozíciójától megfosztott, megalázott, kétségeire megnyugtató választ nem kapó Bang-Jensen gyanakvását a „magyar ügy" ENSZ-beli történetének megannyi mozzanata megerősítette, és alátámasztotta a „keleti blokk" – ki tudja, milyen sorsra jutott – diplomatáinak információját a szovjet befolyásról. Megtagadta az engedelmességet: lelkiismereti okokból nem adhatja át a névsort, felelte Dragoslav Protićnak, aki éppolyan jól tudta, mint mindenki más az ENSZ titkárságán, hogy munkatársai őelőtte szovjet főnököknek engedelmeskedtek, és ugyanígy lesz őutána is. A vita során Bang-Jensen „naivnak" nevezte Protićot, ha azt gondolja, hogy a lista az általa vezetett főosztályon biztonságban lehet, márpedig ő nem mehet bele becstelen játékba azoknak az embereknek a bizalmával, az életével és jövőjével, akik csak neki fedték fel kilétüket.[69]

Protić szóban és írásban is azonnal tájékoztatta Hammarskjöldöt,[70] ő pedig még ugyanaznap magyarázatot kért Bang-Jensentől. A volt másodtitkár válaszul megírta, hogy a kihallgatások előtt a tanúknak az ENSZ iránti nyílt bizalmatlanságával találkozott, többen elbátortalanodtak vagy eltűntek a vallomástétel előtt. Szabó Miklós története később megerősítette félelmüket, hogy a kommunista titkosszolgálatok a nyomukban vannak. Milyen különös – tette hozzá Bang-Jensen –, hogy Hammarskjöld mindeddig nem akarta tudni, miért tartott a két prominens, Londonban tanúvallomást tett magyar kommunista attól, hogy a világszervezet főtitkára megismerje a nevüket, pedig neki megindokolták félelmüket.[71]

A főtitkár további hallgatása ennek nyomán éppolyan kínos volt, mint a hivatali huzavona, mert egyfelől a névsor csakugyan ENSZ-dokumentum volt, amely nem lehet magánkézben, másfelől az is bizonyos volt, hogy a magánkéz jelenti az egyedüli garanciát arra, hogy a lista ne kerülhessen illetéktelen kezekbe. Márpedig ennek indoka sokkal magasabb rendű volt, mint az ügymenet előírásai. És nem csak az eddigi epizódok erősítették meg Bang-Jensen aggályait, de az is különös volt a számára, hogy egyszerre ilyen fontos lett az a lista, amely az elmúlt hónapokban senkinek nem jutott eszébe. Amikor Bang-Jensen még hónapokkal korábban jelezte, hogy iratai között ismeretlenek kutattak, nem esett szó róla, amikor főnökeihez beidézték, amikor felmentették, amikor „betegnek"[72] nyilvánították, nem kérték. Ráadásul a hivatalos amerikai megkeresésre feleletet tudtak adni – akkor pedig mi lehet a valóságos indok? December 12-én kereste fel az amerikai ENSZ-missziót ugyanebben az ügyben egy szenátusi albizottság tagja, Nelson Frank, aki arra volt kíváncsi, ki kérte a névsort. A felelet annyi volt, hogy ez a világszervezet belső ügye, és nincs róla információjuk, noha akkor már a sajtóban is jelentek meg híradások erről a különös kérésről. Az amerikai titkosszolgálatok is értesültek erről, okuk lett volna legalább utánanézni a furcsa fejleményeknek, de – felsőbb utasításra – ezt követően is passzívak maradtak.[73]

Az ügy rövidesen nyilvánosságot kapott, s ennek nyomán erősödött az aggodalom a menekültek között. A magyar szabadságharcosok külön is kifejezték az ENSZ-nek mély aggályukat, Robert Morris, a Szenátus jogi munkatársa pedig

Szabó Miklós hazatérése nyomán szólt a magyar menekültek között érzékelhető pánikról.[74] Ha a teljes lista a bosszúállók kezébe kerül, annak következményei beláthatatlanok lehetnek. Nem csak a menekültek és a tanúk, de a sajtóban megjelent híradások nyomán a közvélemény is Bang-Jensen mellé állt, akit az ENSZ vezetése által alkalmazott intenzív és nem egészen érthető nyomásgyakorlás is megerősített igazában. Nem kockáztathat.

Bang-Jensen ekkor – felesége kérésére – levelet írt, amelyben kijelentette: „soha nem követek el öngyilkosságot, semmiféle körülmények között, [mivel] ez teljesen ellentmondana egész természetemnek és vallásos meggyőződésemnek." Majd részletekbe menve, csaknem pontosan két évvel halála előtt rajzolta meg annak körülményeit: „ha saját kézírásommal bármiféle, ennek ellentmondó feljegyzést találnának, az hamisítvány." Bár egyáltalán nem becsüli alá azokat az erőket, amelyek „felismerték, hogy nem hátrálok meg", önként nem lép ki a konfliktusok közül.[75]

A világszervezet vezetése előbb azzal érvelt, hogy nem csak a névsor, de az ENSZ által őrzött egyéb dokumentumok is alkalmasak lehetnek a tanúk azonosítására, ami persze Bang-Jensent éppen hogy nem győzte meg.[76] Ahogy az is megerősítette elszántságát, hogy bár korábban több gyanús mozzanatot jelentett Jordannek, bejelentését semmiféle intézkedés nem követte, akkor sem, amikor egy alkalommal ismeretlenek a fiókjait is felnyitották, és akkor sem, amikor pénzt ajánlottak dokumentumokért.[77] Rajta kívül az sem okozott gondot senkinek, hogy a genfi segédszemélyzetben tolmácsok, teremőrök és ki tudja még kik érkeztek a szovjet blokkból, neki talán azért, mert ő rendelkezett egyedül konspirációs tapasztalattal még az antifasiszta ellenállás szervezésének idejéből. Rajta kívül más nem gondolt volna arra, hogy a vizsgálat érzékenysége miatt rejtjelezze a listát, hogy különleges eszközöket használjon elrejtésére, ugyanakkor félrevezető iratokat helyezzen el irodájában – mint később rögzítette. Az ENSZ vezetése nem kis elképedéssel olvasta a volt másodtitkár memorandumait, aki hivatkozásai között utalt barátja, Niels Bohr szerepére a szigorúan titkos Manhattan-projektben, amelyről – mint a fizikus barátja, illetve az emigráns dán követség munkatársa – értesülésekkel rendelkezett.[78]

Később Protić úgy fogalmazott, hogy Bang-Jensennek semmiféle felhatalmazása nem volt arra, hogy a lista egyedüli őrzője legyen.[79] Andersen is úgy idézte fel a főtitkárnak írt levelében a tanúk félelmére adott feleletüket, hogy a bizottság tagjai és titkársága közösen vállalták a felelősséget a névtelenség biztosításáért. A testület volt elnöke úgy vélte, hogy egyebek mellett a jegyzőkönyvek is megfelelő biztonságban vannak az ENSZ-székházban, bár nem zárta ki, hogy „bizonyos esetekben" kémek is dolgozhatnak „a világ politikai főhadiszállásán".[80] Shann megerősítette, hogy a „legtöbb esetben" Bang-Jensen válogatta előzetesen a tanúkat, így neki volt minderről legátfogóbb ismerete, de a konkrét kérdésben igen sarkosan fogalmazott: a másodtitkár eljárása „csaknem bűncselekmény" volna az ő hazájában.[81] A kérdés megoldását azonban ez sem segítette, a világszervezet vezetése változatlanul követelte a listát, Bang-Jensen pedig úgy vélte, hogy nem lehet függelemsértésnek tekinteni azt, ha valaki fizikai vagy morális okokból nem teljesít egy utasítást.[82]

Ralph Bunche, az ENSZ főtitkárhelyettese 1963-ban

Hammarskjöld lépéskényszerbe került, s némi tétovázás után egy külső, „független" jogászt kért fel a követendő eljárás meghatározására. Ez pedig Ernest Gross volt, korábban az amerikai ENSZ-misszió tagja, külügyi tisztségviselő, de ismeretségük régebbi keletű volt: Gross a világszervezetet is érintő, amerikai belpolitikai viharok közepette volt a főtitkár segítségére.[83] Mindezek nyomán Gross függetlensége kérdéses volt, akárcsak bevonása a világszervezet kényes, belső ügyeibe, bizalmas iratok tanulmányozásába, ráadásul mindezt indokolni sem volt egyszerű, hiszen az ENSZ meglehetősen komoly jogi apparátussal rendelkezett. Az eljárás nemcsak szokatlan volt, de a szervezet belső működési rendjének is ellentmondott. Hogy mindennek maga Ernest Gross is tudatában volt, azt pontosan jelzi, hogy Bang-Jensen halála után, a washingtoni Szenátus vizsgálata során folyamatosan kitért a hivatalos megkeresés és válaszadás elől.[84]

A jogász a világszervezet két magas rangú tisztviselőjével együtt egy „nem formális" testületet hozott létre, amely státusza miatt csak ajánlásokat tehetett a főtitkárnak. A felemás helyzetben azonban Gross egyszerre lehetett – és volt – kivizsgálója a történteknek, továbbá ügyésze, bírója és adott esetben szóvivője is a saját nevét viselő bizottságnak. Amely – mint Hammarskjöld naptára tanúsítja[85] – igen intenzív kapcsolatban volt mind a főtitkárral, mind annak helyettesével, Cordierrel, aki ugyancsak közelről követte az eseményeket, így a vizsgálat nem

egy dokumentumához férhetett hozzá még annak befejezése előtt. Gross és munkatársai az iratok áttanulmányozása, majd pedig a munkatársak meghallgatása nyomán alakították ki álláspontjukat. A vizsgálat kimenetele mindezek nyomán aligha lehetett kétséges. Bang-Jensent ugyanakkor a vádpontokról nem tájékoztatták, így nem tudhatta, mi ellen kellene védekeznie, és az ügyében beidézett tanúk vallomásaihoz sem jutott hozzá, továbbá beadványairól sem tudta, figyelembe veszik-e. Az általa kért iratokat nem bocsátották a rendelkezésére, és azt követően, hogy megnevezte ügyvédjét, egyáltalán nem hallgatta meg őt a bizottság. Észrevételezte, hogy a gépiratban 231 helyen hibásan adták vissza vallomását, saját szavaira sem ismert rá, de ez sem számított.[86]

Ennek felismerése nyomán avatkozott az egyre kínosabb ügybe Henrik von Kauffmann dán nagykövet, remek diplomata, a második világháború idején a washingtoni független dán misszió vezetője, Bang-Jensen korábbi főnöke és barátja. 1957 decemberében nem kevés diplomáciai érzékkel, empátiával és odaadással egy kompromisszumos megegyezést dolgozott ki, amely szerint Bang-Jensen átadja a tanúk névsorát Andersennek, aki vállalja ennek megőrzéséért a felelősséget s az ehhez szükséges biztonsági feltételek megteremtését.[87] Kauffmann komoly tekintéllyel bírt amerikai politikusok között, ugyanakkor értette volt munkatársa morális fenntartásait. Minden elő volt készítve az egyezségre, presztízsveszteség nélkül kerülhetett volna ki a világszervezet a konfliktusból, és Bang-Jensen is tarthatta volna a tanúknak adott szavát. Amikor azonban – néhány nappal később – Andersen találkozott Bang-Jensennel, hogy átvegye a névsort, honfitársa nem tudta átadni, mert őt csak a tanúk tudták volna felmenteni a lista őrzésének erkölcsi kötelezettsége alól, mondta.[88]

Hogy mi történt a két időpont között, csak találgatni lehet – talán a Grossbizottság működésének egyoldalúsága okozhatta a megtorpanást: a hosszasan és tendenciózusan zajló kihallgatások, s ezzel Bang-Jensen kizárása a róla szóló folyamatból; vagy lehetett egyéb, ennél súlyosabb indoka is annak, hogy mégsem jött létre kompromisszum. Ugyanekkor Bang-Jensennel szemben igencsak hathatós, demonstratív és megalázó intézkedéseket „foganatosítottak", azelőtt tehát, hogy hivatalosan lezárták volna a vizsgálatot. Talán ez döbbentette rá a dán ENSZ-alkalmazottat, hogy itt nem arról van szó, amit vizsgálniuk kellene: a biztonsági feltételeket, adott szót, tanúk bizalmát; hanem megfélemlítésről, megalázásról, karaktergyilkosságról – és mindezekről feltehetően éppen azért, hogy ne derüljön ki az, ami az egész ügyben a leglényegesebb és a legaggasztóbb. Akkor pedig nem szabad elsimítani semmit, akkor nincs kompromisszum.[89]

Bang-Jensen 1957. december 6-án vette kézhez a hivatalos értesítést arról, hogy felfüggesztették a szolgálatból, s az iratot átnyújtó személyzeti főnök hozzátette, hogy a munkavégzés alól is felmentik.[90] Bang-Jensen kérdésére Robertson azt felelte, hogy az okokat nem mondhatja el, ugyanakkor felszólította, hogy felfüggesztéséről senkinek se beszéljen. Az iroda ajtajánál két biztonsági őr várta, hogy azonnal kivezessék az épületből – ami legalábbis különös eljárás egy adminisztratív ügyben. A biztonsági személyzet odarendelését később azzal indokolták, hogy garantálják: Bang-Jensen „üres kézzel" távozik a világszervezet épületéből[91] – ami persze még kínosabb és megalázóbb megfontolás. A jelenet pontos

rekonstrukciója a későbbi igazoló jelentések alapján végezhető el, amelyeket éppen az ügy szokatlansága miatt írattak annak résztvevőivel – de nem az elrendelőivel. A főtitkár ugyanis ezen a napon nem volt New Yorkban, ő maga későbbi nyilatkozata szerint „szükségtelennek" tartotta ezt az eljárást, s elejét vette volna.[92] Akik azonban nem csak szükségesnek, de egyenesen nélkülözhetetlennek tartották, azok nem véletlenül időzítették erre a napra az ügyirat átvételét, mert az ajtón kívül talán hangos jelenetre számítottak, esetleg ennél is többre, lökdösődésre, dulakodásra, saját iratainak erőteljes követelésére, olyasmire, amivel bizonyíthatták volna Bang-Jensen kiegyensúlyozatlanságát, végső soron: betegségét. De rosszul számítottak, ugyanis sem az „eljárás alá vont" alkalmazott, sem – az emlékezők szerint igencsak zavarban levő – biztonsági személyzet nem akart botrányt, és Bang-Jensen békésen távozott.[93] És hogy semmi további kétség ne legyen az indítékok iránt, ugyanekkor átkutatták Bang-Jensen íróasztalát, továbbá kicserélték a zárakat iratszekrényén és szobájának ajtaján. Kilenc nap múlva vehette csak magához telefonkönyvét és csekkfüzetét, s akkor azt is láthatta, hogy felnyitották fiókjait és átkutatták iratait.[94]

Amikor a főtitkár visszatért, visszaállították az eredeti állapotot, még aznap délután.[95]

A különbizottság összehívását ekkor azzal hárították el a főtitkárhelyettesek, hogy ennek az ügynek „a világ közvéleménye szemében aránytalanul felnagyítaná jelentőségét", és meg is hamisítaná a konfliktus jellegét, mintegy azt sugallva, hogy a bizalmas dokumentumok őrzése nincs megfelelően biztosítva az ENSZ-ben. Pedig ami történt, az „egyszerű és nyilvánvaló engedetlenség", tették még hozzá, hiszen a világszervezet korábbi 12 esztendejében semmiféle fontos dokumentum nem szivárgott ki, és ez a tanúk névsorával sem lehet másként.[96] Mintha nem emlékeznének ezt megcáfoló precedensekre, mintha nem olvasták volna tökéletes angol fordításban a megnevezett tanúkat rágalmazó cikkeket a kommunista sajtóból, mintha nem utasítottak volna ki rendszeresen gyanús ügybe keveredett diplomatákat. Amikor egy szovjet főtitkárhelyettes menedékjogot kért az Egyesült Államokban, huszonnyolc közeli munkatársa közül huszonegyet jelölt meg a szovjet titkosszolgálatok alkalmazottjaként, a KGB mellett a katonai hírszerzés, a GRU is dolgozott az üvegpalotában. A hétszáz szovjet alkalmazott közül a KGB New York-i rezidense szerint három tucat volt a tiszt.[97]

Hogy Cordier állásfoglalása mégsem elégített ki mindenkit – egyebek mellett a különbizottság tagjait sem –, azt pontosan jelzi, hogy december 17-ére mégis összehívták a testület ülését, annak nyomán, hogy „bizonyos dokumentumok" biztonsági problémái „jelentős nyilvános visszhangot" keltettek. Protić és Cordier ekkor tájékoztatást adott az ENSZ iratkezelésének biztonsági rendszeréről,[98] s ez önmagában is sokatmondó: nyilván azért kellett tájékoztatniuk a bizottságot, mert azoknak addig erről nem volt fogalmuk. Az is beszédes, hogy maga Protić sem tudta, pontosan milyen iratok vannak Bang-Jensennél, míg Cordier érvelésének eleven cáfolata volt számos dokumentum illetéktelen helyre kerülése.[99] A különbizottság azonban elfogadta a beszámolót, és egyöntetűen állást foglalt az ENSZ vezetése mellett.[100] De többet a bizottság tagjai sem tehettek, mint feltétlen lojalitásukat kinyilvánítva várták, hogy Bang-Jensen mit is fog tenni.

A vizsgálatot időközben lezárták, áttekintettek számos iratot, és befejezték a meghallgatásokat – csak Héderváry Klára meghallgatásának jegyzőkönyve mintegy hatvan oldalra rúgott.[101] Sietve hívták Manilából New Yorkba Shannt mint az események egyik fontos tanúját, akinek konfliktusa a másodtitkárral közismert volt, s ez ügyben már exponálta is magát.[102] A Gross-bizottság írni kezdte jelentését, amelyben megerősítették, hogy minden, az ENSZ tevékenysége folyamán keletkező irat az ENSZ tulajdonát képezi, ezeket senki nem veheti illetéktelenül magához; annál is kevésbé, mert semmiféle bizonyítéka nincs annak, hogy a biztonsági feltételek ne lennének megfelelőek a világszervezetben, Bang-Jensen állításai tehát nem felelnek meg a valóságnak.[103] Hogy eltekintettek számos korábbi esettől, amikor fontos dokumentumok kerültek ki az ENSZ-ből, hogy Samarasekara felfüggesztése, majd elbocsátása sem volt említésre érdemes,[104] az éppúgy koncepciós eljárásra utalt, mint az, hogy maga Bang-Jensen nem ismerhette meg a jelentés tartalmát, amit pedig még vázlatos formában elküldtek Cordiernek.[105] Ehhez tartozott az is, hogy a volt másodtitkár nem kapott esélyt arra, hogy feleljen a jelentésben foglaltakra, s amikor végre megérkezett hozzá egy példány, addigra ugyanezt már a sajtó képviselőihez is eljuttatták.[106] A testület három konkrét esetet vizsgált ki a Bang-Jensen által kifogásolt huszonnyolcból (szabotázsról, információk elhallgatásától, biztonsági kérdésekről), a fenntartásokat „tökéletesen alaptalanoknak" találta, s ezt általánosította a további esetekre. Mivel a különbizottság munkája során nem volt panasz a biztonsági előírásokra, azok megítélésük szerint megfelelőek voltak. Bang-Jensen azonban a maga „akadékoskodásával" hátráltatta a munkát, továbbá áthágta a „szolgálati utat", amikor panaszával a bizottság elnökéhez fordult. A titkár helyesen járt el az információk megszűrésével, ugyanakkor a jelentés megítélése nem a titkárság, hanem a jelentéstevő dolga, a titkárságnak érdemi beleszólása abba nem lehet. A tanúk névsora pedig éppen őrzésének „rendkívüli bizonytalansága" nyomán elvesztette hitelességét, így nincs más megoldás, mint ennek megsemmisítése. A vádlottnak jogi segítséget nyújtó Anthony Panuch megdöbbent, hogy a Gross-bizottság vizsgálóbíróként, ügyészként, esküdtszékként és bíróságként működött, hogy a vizsgálat során kiadott belső jelentés prejudikált, annak közzétételével pedig adatokat szivárogtattak ki a sajtónak. Panuch az egész eljárást „gyáva és aljas támadásnak" tekintette, amilyenre amerikai bíróságnak nem volna lehetősége, kitervelői és végrehajtói az ENSZ különleges jogi státusával éltek vissza.[107]

Mindez ugyanannak a karaktergyilkosságnak volt része, mint Bang-Jensen kivezettetése az épületből, mint megrágalmazása, mint mentális egészségének kétségbe vonása, s aligha szolgált más célt, mint hogy elvonja a figyelmet a leglényegesebbről, a tanúk sorsáról.[108] Csakhogy a mozgástér egyre szűkült, mert mindkét fél egyre erőteljesebben manőverezte be magát egy szilárdan megalapozott elvi alapállásba, amelyből nemigen volt hova mozdulni. Ugyanakkor nem pusztán teoretikus kérdés volt az intézmény követelménye a morállal szemben, hanem nagyon is praktikus: eleven életek és sorsok múltak rajta, nem is szólva arról, hogy precedenssé válhatott volna további vizsgálatok számára: miként merjen bárki is vallomást tenni a világszervezet vizsgálóbizottsága előtt a jövőben, ha nem lehet

biztos abban, hogy a bizalmas információk védettek maradnak?[109] Másfelől pedig felül lehet-e írni a működés szabályait annak esetleges hiányosságai miatt?

Semmisítsék meg a listát – javasolta végül Andersen, aki a különbizottság elnökeként komoly felelősséget viselt az általa adott biztosíték betartásáért és betartatásáért. Ez természetesen nem csak szokatlan, de egyenesen „rendkívüli eljárás" lett volna, de hát rendkívüli helyzetek nem elégedhetnek meg kevesebbel.[110] Hogy ez a döntés milyen sok fejtörést jelentett Hammarskjöldnek, arra naptárának bejegyzéseiből is következtetni lehet, továbbá abból a rengeteg újságcikkből, levélből, táviratból, amelyek reflektáltak a drámai döntésre.[111]

Végül 1958. január 18-án Protić főtitkárhelyettes, a biztonsági szolgálat főnöke, Bang-Jensen és ügyvédje jelenlétében az ENSZ épületének tetején elégettek három borítékot: egy Bang-Jensen zsebéből, egy a táskájából, egy pedig egy banki küldönctől került a fémkosárba; a küldönc elismervényt kapott, s ezt is becsatolták az iratok közé. Majd jegyzőkönyvet vettek fel a helyszínen,[112] és nézték a hamvadó, zárt borítékokat – amelyekben nem volt névsor.

Bang-Jensen büntetőjogi felelőssége tudatában jelentette ki, hogy a megsemmisítetten kívül nem rendelkezik további példányokkal,[113] és nem hazudott. Viszont pontosan érzékelte a döntő pillanatban rejlő kockázatot, hogy akár csapdába is csalhatják, és erővel veszik el tőle a névsort, ezért ugyanannak a napnak a hajnalán, otthon, a nappali kandallójában, felesége jelenlétében valóban elégette a dokumentumot.[114] Így hivatalos közlemények tárgya lett a tökéletesen abszurd aktus – érdektelen papírok ceremoniális elégetése zárt borítékokban –, a tanúk azonban biztonságban érezhették magukat.

Az ENSZ vezetése elfogadta ezt a „sajnálatos" precedenst, de nem nyugodott bele. Az ügyet le lehetett volna végre zárni, de mintha éppen ekkor vette volna igazán kezdetét. A Gross-jelentés hatása eltörpült az égetés „hírértéke" mellett, amely bejárta a világsajtót, Hammarskjöldnek is több sajtókonferencián kellett felelnie ezzel kapcsolatos kérdésekre, ha ugyan éppen felelt, ha nem maradt csendben vagy nem adta át a szót helyettesének, Cordiernek. A Bang-Jensen elleni eljárás során érzékelhető adminisztratív és jogi problémák azonban éppúgy szemet szúrtak az újságíróknak, mint az érdemiek, Samarasekara neve éppúgy elhangzott, mint a tizenkét viharos év több olyan epizódjának felidézése, amelyek Bang-Jensen aggodalmát igazolták az ENSZ bizalmas ügykezelése kapcsán.[115]

A politikai visszhang is jelentős volt, a holland parlamentben az ügyben elhangzott aggodalmas interpellációra válaszul a külügyminiszter az ENSZ álláspontját ismételte meg sajátjaként,[116] de a „magyar ügy" és benne az ENSZ felemás szerepe szintén napirendre került. A brit törvényhozásban John Baird munkáspárti képviselő vetette fel – nem függetlenül a szovjet sugalmazástól –, hogy most, hogy a bizonyító anyag kétséges voltára fény derült, nem vonja-e vissza jelentését is az ENSZ.[117] A szovjet-magyarok továbbmentek, ők Bang-Jensen „felelőtlenségéről" írtak – akárcsak a világszervezet vezetői –, de számukra az iratégetés, az eredeti vallomások forrásának megsemmisítése „érvénytelenítette" az ENSZ saját határozatait, sőt: „a bizottság törvénytelen működésére jellemző, hogy a szolgálatára rendelt titkársági alkalmazott önkényes eljárását maguk az ENSZ-hatóságok

voltak kénytelenek megbélyegezni".[118] És bár a Gross-jelentés – nem utolsósorban a benne rejlő érzékeny információk miatt – bizalmas maradt, saját konklúzióit és Cordier haragos kijelentéseit cáfolva bizony jutott belőle Moszkvába is, Budapestre is.[119] Hogy a szovjet és a magyar fővárosban jól ismerték az ENSZ belső ügyeit, az végre átlépte az amerikai külpolitika ingerküszöbét, így Dulles tudni akarta, mi volt a forrása például a *Népszabadság* február 8-ai cikkének, és vizsgálatot indított ennek kiderítésére, egyben javasolta az ENSZ Titkárságának sürgős tájékoztatását.[120] Ott azonban csak annyi merült fel, hogy igazolni kellene a sajtótámadásokkal szemben a különbizottság módszerének érvényességét – de „Bang-Jensen megvédése nélkül".[121]

Budapesten pedig „A magyar ügy fejleményei a XII. Közgyűlés óta" feliratú dossziéban egymás mellé került a Bang-Jensen-ügy, továbbá Maléter és társai peranyaga.[122] Kissé profetikusan...

Fegyelmik és fellebbezések

Bang-Jensen története innentől kezdve akár a magányos dán hős harca lehetne az arctalan és embertelen hatalommal, ha nem lett volna egyszerre Magyarország ügye is. Ezt a legpontosabban Hammarskjöld főtitkár érzékelte, amikor a „Magyarország 1958" feliratú iratgyűjtőben őrizte meg a Bang-Jensennel kapcsolatos sajtóközleményeket – beleértve a magyar kormányét –, a névsor elégetésének dokumentumait és egy háromoldalas jogi okfejtést arról, hogy miért állt hatalmában vizsgálóbizottságot felállítani.[123]

A sajtóvisszhang eleven volt, és szinte kizárólag Bang-Jensennel rokonszenvezett. A dániai közvélemény meggyőzésére Andersen – aki akkor már teljes egészében az ENSZ hivatalos álláspontját képviselte – Shanntól kérte el egy korábbi levelét, amelyben a jelentéstevő igen ingerülten és indulatosan szólt Bang-Jensenről még a nyáron.[124] Ezt később tudta nélkül használta fel az ENSZ vezetése, ami nem kevés keserűséget szült a levél írójában, de akkor már nem tágított korábbi meggyőződésétől. Az amerikai AP sajtóügynökség azt is hírül adta, hogy Bang-Jensen annak ellenére maradni kíván a világszervezet kötelékében, hogy több állásajánlattal keresték meg, közöttük igen vonzóakkal is. Rendkívül erőteljes volt a civil szimpátia kifejeződése: második világháborús veteránoktól magyar szabadságharcosokon át amerikai liberálisokig sokan hangsúlyozták egyetértésüket és együttérzésüket a küzdelmében.[125]

A Gross-bizottság „ajánlásai" nyomán a főtitkár úgy döntött, hogy Bang-Jensen ügyét az Egyesített Fegyelmi Bizottság vizsgálja meg, amely az ENSZ legmagasabb jogi fóruma – egyben belső intézménye – volt, így státuszáról a világszervezet szabályzatai rendelkeztek. Már az intézkedés is arra utalt, hogy Bang-Jensen fenntartásait és az utasítások megtagadását fegyelmi vétségnek tekintették, eljárásuk során pedig nem reagáltak érdemi problémájára. Itt már nem vontak be külső „szakértőt", az ENSZ jogi apparátusa lendült működésbe, és ennek természetesen ugyancsak jelentős következményei lettek.[126]

Bang-Jensen 1958. február 18-án kapott értesítést arról, hogy tárgyalni kezdték ügyét, tehát a különbizottsággal kapcsolatos „vádaskodását", kitérve annak titkára és jelentéstevője ellen felhozott kifogásaikra, és utaltak a Bang-Jensen birtokában levő hivatalos iratokra is.[127] Az ENSZ fegyelmi testülete és a világszervezet jogászai több mint tíz hétig dolgoztak az ügyön, nem kevés – a későbbiek során évtizedekre elzárt – dokumentum áttekintésével és újabbak létrehozásával, meghallgatásokkal, jogi szakvélemények bekérésével, mindezt állandó, intenzív kapcsolatban Sztavropulosz főjogásszal és Cordier főtitkárhelyettessel.

Az ügy fegyelmi bizottság elé utalásával a döntéshozó mindezt az intézmény belső, adminisztratív kérdésének tekintette, nem pedig érdemi véleménykülönbségnek, mindkét fél meghallgatásával tisztázható, jogilag értelmezhető, majd bírói döntést igénylő folyamatnak. Még különösebb volt, hogy előrebocsátották: nem kérdőjelezik meg a különbizottság véleményét – amely igen egyértelműen foglalt állást Bang-Jensennel szemben –, ahogy nem kívánták újrakezdeni a „különféle bizonyítékok és információk kezelésének kérdését" sem, ami pedig az egész konfliktussorozat kiindulópontja, és legdöntőbb összetevője volt.[128] Vagyis csakugyan úgy mentek el a lényeg mellett, mintha látnák. A jogi segítséget nyújtó Anthony Panuch megítélése szerint, ha Bang-Jensen egy amerikai bíróságon beperelte volna a Gross-bizottságot, továbbá Cordiert és a főtitkárt, feltehetően megnyerte volna a pert.[129]

Bang-Jensen méltán érezhette úgy, hogy jogi tudását latba vetve itt és ekkor tudja majd megvédeni igazát, hogy a megfelelő dokumentumokkal és koherens érveléssel igazolni tudja fenntartásait, gyanúját és egész eljárását, nem utolsósorban a világszervezet hasznára, amelynek elveiben makacsul hitt, és amelynek működését javítani kívánta. Mivel a rá vonatkozó iratok jelentős részének nem volt birtokában, ezért kérelmezte azok kiadását védekezése számára, továbbá összeállított egy iratlistát azoknak a kérdéseknek a tisztázására is, amelyekben konfliktusainak eredetét és ügyének alakulását lehetett (volna) nyomon követni.

Ezek többségét azonban nem kapta meg. A kérelmek nagyobb részét a bizottság teljesen „irrelevánsnak" ítélte, ennek megfelelően nem is mérlegelték a megjelölt iratok kiadhatóságát.[130] Általában véve sem kívántak „bizonyítékok vizsgálatával" foglalkozni, még olyankor sem, amikor Bang-Jensen a saját „betegségére" és „mentális stabilitására" vonatkozó feltételezések indokaira kérdezett.[131] Korábbi tapasztalatait, vagyis működésének előzményeit hasonlóképpen „a vizsgálat tárgyán kívülinek" tekintették; ami pedig a legfontosabb kérdés volt – a tanúk névtelenségére tett ígéret, amit minden bizottsági tag és az elnök is osztott, és ami egyébként az egész ENSZ-vizsgálat végrehajtásának alapvető feltétele volt –, azt az alkalmazottakra vonatkozó szabályokkal ellentétesnek ítélték.[132]

Az eredmény mindezek nyomán aligha lehetett kétséges, a végső verdikt sokatmondóan hangsúlyozta, hogy a világszervezet titkársági alkalmazottjainak személyes meggyőződését „alá kell rendelniük a felelős vezetők döntéseinek", és el kell fogadni „feltétlen tekintélyüket" minden lényeges kérdésben. Mivel ezeknek nem felelt meg Bang-Jensen, alkalmatlanná vált az ENSZ Titkárságán végezhető munkára, így „magatartásbeli vétségek" miatt elbocsátását javasolták.[133]

A személyzeti tanács nem sokkal később egyértelműen hibásnak nevezte a bizottság jelentését, ami álláspontjuk szerint önmagában is érvénytelenítette következtetéseit.[134] Bang-Jensen csak annyit kért, hogy hozzák nyilvánosságra az ő álláspontját is, hiszen a konfliktus lényegéről nem esik szó, amíg ő nem szólhat. Nem hozták.

Hogy az ENSZ vezetése csakugyan morálisan vesztes helyzetbe manőverezte magát, azt pontosan jelezte, hogy ugyanekkor, még egyszer és utoljára, erőfeszítéseket tettek a konfliktus elsimítására, amelyben most a világszervezet titkárságával jó kapcsolatot ápoló dán ENSZ-misszió volt a kezdeményező. Javaslatuk szerint „barátságos megoldást" kellene találni az ügy lezárására, hiszen ez volna az ENSZ érdeke is.[135] A Titkárság ekkor annyi kompromisszumra mutatott hajlandóságot, hogy Bang-Jensen lemondását elfogadják, amennyiben benyújtja, egyben kifejezik elismerésüket munkája iránt, és még sajnálkozni is készek voltak a fejleményeken.[136] A főtitkár még aznap levelet írt Bang-Jensennek ebben a szellemben, kérve egyben, hogy feleljen a jelentésben felsorolt vádakra.[137] Bang-Jensen kész lett volna minderre, de csak akkor, ha érdemben tud válaszolni, amihez pedig a kért dokumentumok volnának szükségesek. És ismét nem kapta meg ezeket, így nem tudott válaszolni, és hát a kompromisszum sem jöhetett létre. Merthogy ezek „irrelevánsak", írta Cordier a dán misszionak; és ezzel ismét megakadt az ügy megoldása, de már végleg.[138] Bang-Jensen június 14-ére huszonkilenc oldalon írta le álláspontját, bizonyítékokkal alátámasztva, érintve minden lényeges kérdést és valamennyi ellentmondást, kitért a névsorra és végigtekintette a vele szemben indult eljárást.[139]

1958. június 16-án tudatta a világszervezet személyzeti főnöke, hogy a főtitkár aznap dönt Bang-Jensen ügyében.[140] És a döntés nem lehetett már más, mint hogy megválik az akadékoskodó dántól. Elkészült a tizenkét oldalas felmondólevél, amit azzal egy időben tettek volna közzé, amikor átadják az érintettnek. Azután mégsem tették közzé.

Mert ugyanezen a napon ért New Yorkba Nagy Imre és társai kivégzésének híre, és a kettő között akarva-akaratlanul összefüggést teremtett volna a rettenetes egybeesés. Mert hát volt is összefüggés, amire Bang-Jensen hívta fel a főtitkár figyelmét: felelősségére mindabban, ami történt.[141] Voltaképpen bűnrészességére. És ez a kétségbeesett gesztus indokolhatta azt is, hogy hiába rugaszkodott neki még egyszer a két fontos barát, a legtekintélyesebb amerikai dánok: Bohr és Kauffmann, hogy megoldást találjanak, június 19-én tett végső kísérletük hiábavalónak bizonyult.[142] Sem Bang-Jensent és családját nem tudták megóvni az elkövetkező hónapok kálváriájától, sem a világszervezetet attól, hogy sajtója a „valaha létező legrosszabb" legyen.[143]

Végül július 3-án küldték el a hosszú levelet Bang-Jensennek, az időzítés ismét csak ravaszul nem volt véletlen: a július 4-ei ünnepségeket megelőző hosszú hétvége kezdődött aznap. A felmondólevélnek függeléke is volt, amelyben Bang-Jensen olvashatta Andersen, Shann és Protić levelét, amelyben más és más indokokkal, de egységesen ítélték el tevékenységét, mintegy illusztrálva a fegyelmi bizottság határozatát.[144] Hammarskjöld ugyanezen a napon magyarázkodó levelet írt a dán miniszterelnöknek, hiszen ez a megoldás aligha volt „barátinak" mond-

ható. Emlékeztette legutóbbi találkozásukra, és személyes hangon kérte akkori megbeszélésük eredményének figyelembevételét a hivatalos kommentárokban.[145]

Bang-Jensen elbocsátásának másnapján, telefonon hívták Alice Widener újságírót, aki már korábban foglalkozott az üggyel, és a hívó megismételte az újságírónő januári cikkének címét: „Mentsék meg Bang-Jensent!"[146]

Amint elterjedt a tucatnyi oldalon indokolt felmondás híre, szinte felkavarodott a sajtó és a közvélemény, és folyamatosan áradtak a döbbenettel, felháborodással és értetlenséggel átitatott cikkek, táviratok, levelek.[147] Egyedül a dán rádió New York-i tudósítója maradt feltételek nélkül lojális az ENSZ vezetéséhez, és képviselte következetesen, olykor éppen arrogánsan a világszervezet álláspontját. Eszerint Bang-Jensen egykor „kezet emelt" Shannre, továbbá nem tudta bizonyítani a szabotázs vádját, sem a Magyarországról érkező információk elhallgatását. Christian Winther azt is megkérdezte, hogy biztonságban volna-e Bang-Jensennél a lista, ha esetleg politikai tábort váltana. Vagy ha váratlanul meghalna.[148]

Bang-Jensen már csak azért kérte a főtitkár döntésének megváltoztatását, hogy maga adhassa be felmondását, akár másnap. Mert ezt a határozatot így nem fogadhatta el, tette hozzá, ismételten kérve, hogy az ő álláspontját is publikálják ugyanolyan széles körben, mint a vele szemben megfogalmazottat.[149] Nem publikálták. Így maga kereste az alkalmat és lehetőséget, hogy tudathassa védekezésének érveit, s ebben benne volt a szabotázstól a jelentés tévedéseiig megannyi döntő mozzanat, tételesen cáfolva a hivatalos vádakat. Kitért továbbá a Gross-bizottság különös jogi státuszára – és a nem csekély honoráriumra, amit a „független" jogász korábban bezsebelhetett –, hozzátéve, hogy nem láthatta azokat a tanúvallomásokat sem, amelyekre a vádakat alapozták. Végkielégítését visszautasította mint vesztegetési kísérletet, és nem fogadta el Hammarskjöld érveit, így végkövetkeztetését – elbocsátását – sem.[150]

Az indulatok mindezek nyomán elszabadultak: Andersen és Shann nyilvánosan foglalt állást Bang-Jensennel szemben, még végletesebben, mint korábban. Jordan ekkor már arra a kijelentésre ragadtatta magát, hogy Bécsben Bang-Jensen inkompetenciáját fegyelmezetlenséggel tetézte – noha ő is pontosan tudta, hogy a másodtitkáron múlt, hogy egyáltalán létrejöhettek a meghallgatások.[151] A titkár ekkor már úgy látta, hogy „egyáltalán nem voltak tévedések a jelentésben", noha tisztában volt azzal, hogy az ellenkezője igaz. A Maléter testőréről érkezett, elsülylyesztett távirattal álláspontja szerint „érdemben foglalkoztak", majd pedig Protić erősítette meg, hogy a másodtitkár nem volt felhatalmazva arra, hogy egyedül ő ismerje a neveket.[152] Az indulatok erejét és az érvek gyengeségét pontosan érzékelteti, hogy ugyanekkor suttogó propagandát indítottak Bang-Jensennel szemben, feltehetően ugyanebből a forrásból: alkoholizmusáról, pszichopátiájáról, szexuális zavarairól szóltak, vagyis a karaktergyilkosság új frontja nyílt. Az óvatosabbak – gyávábbak – azzal próbálták megúszni az állásfoglalást, hogy hozzátették: a jelentést végül is az egész bizottság elfogadta, sőt az egész világ nagyra értékelte, benne a magyar forradalmárok is.[153] Mintha ez mentené a menthetetlent.

Bang-Jensen a fegyelmi bizottság határozatának megfellebbezése mellett döntött, egyben táviratilag kérte a világszervezet személyzeti vezetőjétől, hogy iratai érintetlenül maradjanak.[154] McDiarmid azonban azt felelte, hogy irodáját ki kell

ürítenie, hivatalos iratait pedig az előírt szelekció után helyezze el a szabályoknak megfelelően.[155] Bang-Jensen válaszul tudatta, hogy amíg fellebbezése folyamatban van, teljes jogú alkalmazottnak tekintendő, így bármiféle státuszát illető döntés idő előtti. 17 416 dollár 65 centes végkielégítését azért küldte vissza, mert a világszervezet vezetőinek döntését mint érvénytelent, nem fogadhatta el.[156] Hogy az ENSZ-ben megelőlegezték a fellebbezés eredményét, vagyis az Adminisztratív Bíróság ekkor még meg sem hozott döntését, azt pontosan jelzi, hogy ugyanekkor függesztették fel betegbiztosítását, vonták be a világszervezet épületébe érvényes belépőjét, valamint autójának behajtási engedélyét, így amikor legközelebb munkahelyére érkezett, már csak napi belépőt kaphatott, mint egy látogató vagy egy vendég.[157] A bizalmas iratokat a könyvtárban helyezték el, zár alatt, ami ismét csak nem felelt meg az ügyiratkezelés feltételeinek.[158]

Látogatására később Robert Morris is elkísérte Bang-Jensent, aki a kezdetektől, vagyis 1956 novemberétől követte az eseményeket,[159] de a folyamat újabb szakaszában már jogi képviseletét is vállalta – mint a világszervezet rosszmájú személyzetisei megjegyezték: „további értesítésig", hiszen állításuk szerint Bang-Jensennel „lehetetlen együtt dolgozni", aminek ismét nem a valósághoz volt köze, hanem a karaktergyilkosság sikerére utalt.[160] Mivel logikájuk szerint az elbocsátás július 3-án életbe lépett, amit nem érint a fellebbezés, ismételten követelték, hogy ürítse ki irodáját. A leveleket Sztavropulosz gondosan átolvasta és elküldésüket engedélyezte, vagyis az eljárás az ENSZ főjogászának konszenzusával zajlott.[161]

Aligha lehetett véletlen – az iratok kezelése kapcsán pedig igencsak aggályosnak tűnhetett –, hogy ekkor lépett Protić helyébe Anatolij Dobrinyin szovjet diplomata, vagyis a főosztály visszakerült Moszkva fennhatósága alá. Hammarskjöld már májusban elrendelte, hogy június 10-től a különbizottság ügyeit Humphrey Trevelyan intézze, utasításának másolata Cordierhez és Dobrinyinhoz is megérkezett.[162] A különbizottsággal, illetve a „magyar kérdéssel" kapcsolatos további ügyek pedig a végrehajtásért felelős helyetteséhez tartoztak ezt követően, mégpedig kezdetben nem Cordierhez, hanem Ralph Bunche-hoz. Legalábbis erre utalt egy levél, amit Trevelyan írt Bunche-nak, amikor egyéb megbízatása miatt visszaadta a nála elhelyezett bizalmas iratokat. Bunche azonban továbbirányította a kényes dokumentumokat, mint nyilván az egész ügyet Cordierhez: „Nem fogom kinyitni – írta Bunche az iratokról –, tartsuk a te irodádban."[163] Hogy Cordiernek ez ellen aligha lehetett kifogása, arra abból is következtetni lehet, hogy a „magyar ügy" csaknem teljes dokumentációja hozzá került, beleértve Bang-Jensen íróasztalának és irattárolóinak tartalmát is, benne az egykori dán alkalmazott személyes feljegyzéseivel. Mindez „új számkombinációval ellátott" zár védelmében biztosította, hogy az iratokhoz csak Cordiernek legyen hozzáférése.[164]

Cordier mindvégig kulcsszerepet játszott a Bang-Jensennel szembeni ENSZ-hadjáratban, mind a színfalak mögött, mind nyilvánosan. A dán diplomata szemében emögött a különbizottsággal kapcsolatos törekvések voltak, mégpedig kártékonyak és sikeresek, amelyek nyomán Bang-Jensen felesége (akkor már özvegye) férje helyett úgy fogalmazott: Cordier „a szovjetek embere".[165] Minden bizonnyal erről szóltak a „keleti blokk-beli" diplomaták, még 1956 novemberében.

Anatolij Dobrinyin nagykövet és Andrej Gromiko külügyminiszter a Fehér Házban, 1962. október 18-án (a hintaszékben John F. Kennedy elnök)

Robert Morris megpróbálta az amerikai Szenátus figyelmét is felhívni az itt sejthető problémákra, erre azonban csak késve – igencsak megkésve: Bang-Jensen halála után – került sor, a Szenátus Belbiztonsági Albizottságának vizsgálati eredményei pedig semmiben sem különböztek az újságírók tényfeltárásától.[166] Hogy Bang-Jensen gyanújával, majd egész küzdelmével a világszervezet működését mélységes szkepszissel szemlélő amerikai „héják", vagyis McCarthy követőinek malmára hajtotta volna a vizet, az meghatározó volt sorsának alakulásában, hiszen az ENSZ-ben ennek tapasztalatai keservesek voltak, és ekkor még igen elevenek. A jogi védelmet vállaló Robert Morrist hidegháborús veteránként határozta meg egy nem nyilvános ENSZ-dokumentum, amelyben a Bang-Jensen-ügyet tették felelőssé azért, hogy a különféle fenyegetések miatt Hammarskjöldnek ebben az időben folyamatos védelmet kellett biztosítani, továbbá hogy ismeretlenek megrongálták a gépkocsiját.[167]

Hogy maga a főtitkár volna az egyik legfőbb „biztonsági kockázat", arra nem csak a Londonban vallomást tett magyar kommunisták utaltak, de a Bang-Jensen-ügyben nyomozó két újságíró is érzékelte: a főtitkár különös alkata, magánya, intim férfibarátságai, elejtett utalásai nyomán felmerült, hogy saját neméhez vonzódik, ez pedig a korszakban bűncselekménynek számított, és bármiféle konkrét bizonyíték zsarolhatóvá tette volna. Erre utalt a korabeli szóbeszéd, és talán ezt nem akarta megtudni, amikor Bang-Jensen felajánlotta neki, hogy elmondja, amit hallott róla, előrebocsátva, hogy jelentős emberek sebezhetősége is jelentős.[168]

Ugyanebben az időben, 1958 őszén Bang-Jensent felkereste az FBI két munkatársa, J. Edgar Hoover személyes megbízottai, akik a New York-i irodában

csaknem öt órán keresztül hallgatták meg, hogy megtudják: a dán ENSZ-alkalmazott mire alapozta komoly gyanúját.[169] Bang-Jensen nekik sem akarta feltárni, amit tud, az idő nyilván elegendő volt számos közvetett bizonyíték feltárására, az egész processzus ismertetésére, amiről egyébként a titkosszolgálatok mindent tudtak; de ezek után sem történt semmi. Illetve csak annyi, hogy sorsára hagyták a fellebbezését benyújtó „bajkeverőt", és amikor többek szerint veszélyes ismeretei miatt élete is veszélybe kerülhetett, és ennek megfelelő intézkedéseket javasoltak, akkor sem biztosítottak számára védelmet.[170] És nyomozni sem kezdtek, visszatérő indokként hangsúlyozták, hogy sem kémkedésről, sem egyéb hírszerzési tevékenységről nincs szó, vagyis az FBI ebben nem illetékes.[171] Mindebben a CIA sem volt illetékes, de mindkét szervezet figyelemmel kísérte az eseményeket, amelyekről egy alkalommal még az amerikai elnök helyettesét is tájékoztatták, mégpedig a Nemzetbiztonsági Bizottság ülésén.[172]

Nehéz magyarázatot találni arra, miért maradtak az amerikaiak passzívak akkor, amikor Bang-Jensen segítséget kért a dezertálást tervező keleti diplomaták számára, amikor jelezte gyanúját a „magyar ügy" kezelésével kapcsolatos ellentmondások nyomán, majd amikor a tanúk névsorának átadása súlyos konfliktusokat gerjesztett. James Barco, az amerikai ENSZ-misszió tagja több alkalommal találkozott a dánnal, de hogy az üzenetek nála akadtak-e el, vagy éppen feletteseinél, nem tudható.[173] Ahogy az sem, hogy Barco miért jegyezte le Bang-Jensen információit akkor, amikor az éppen azt kérte, hogy semmi ne kerüljön írásba, és így esetleg avatatlan szemek elé; vagy éppen ezek a szemek voltak túl élesek és vették elejét bármiféle további intézkedésnek – mintegy beigazolva a gyanakvást.[174] Később Barco sietve jelezte feletteseinek, hogy tétlenségük nyomán Bang-Jensen a nyilvánossághoz fordulhat, ekkor pedig nem a probléma orvoslását tartotta feladatának, hanem meg akarta akadályozni napvilágra kerülését.[175] Az események egy pontján Kauffmann követ létrehozott egy találkozót Allen Dulles, a hírszerzés vezetője és Bang-Jensen között, de ez inkább társasági esemény benyomását keltette, semmint egy súlyos gyanú bizalmas megosztását. Hogy a CIA igazgatóját ekkor már tájékoztatták Bang-Jensen „zavart" viselkedéséről és „ellentmondásos" politikai szerepéről, az sikerrel akadályozta meg, hogy mondandóját komolyan vegye.[176]

Ami még különösebb: az amerikai ENSZ-misszió a krízis kiteljesedése során egységesen fordult el tőle, telefonhívását nem fogadták, üzeneteire nem reagáltak, amit nemcsak a jó modor kívánt volna meg, hanem Bang-Jensen múltja is. Hogy mindez a legmagasabb szintű egyetértéssel találkozott, arra utal Lodge és Dulles külügyminiszter megbeszélése már 1957. november 27-én, amikor Bang-Jensenről tárgyaltak.[177] Barco, akit legelőször avatott be gyanújába, rendre kitért a vele való találkozás elől.[178] Ennek legszomorúbb mozzanata az lehetett, hogy amikor Lodge a történtekről tájékozódni akart, nem Bang-Jensenhez fordult, hanem Hammarskjöldhöz. Öt nappal a felmondólevél elküldése után a főtitkár személyesen tájékoztatta az amerikai delegátust arról, hogy az iratot aznap délután 4 órakor nyilvánosságra hozzák. Ami nem tűnt fel az ENSZ-delegátusnak, az a szenátusi vizsgálat számára „példátlan" volt.[179] Lodge a felmondólevél szövegét azzal a magyarázattal kapta meg, hogy a „zavar és torzítások, amelyek lábra kaptak ebben az országban", indokolták a személyi ügyek nyilvánosságra hozatalát, ami ugyan szo-

katlan, de ebben az esetben szükséges eljárás volt.[180] Lodge mindezek után biztos lehetett abban, hogy a tanúk nincsenek veszélyben, helyettese, Wadsworth pedig azt is hozzátette, hogy a főtitkárnak „teljesen igaza van Bang-Jensen eltávolításában".[181] Különös módon a dán ENSZ-képviselő kérdésére, hogy a konfliktusban végül is melyik oldalon állnak, Lodge azt válaszolta, hogy egyiken sem, hiszen egy dán állampolgár és az ENSZ vezetése közötti ellentétről van szó, amikor pedig ennek ellentmondó újságcikkeket idézett Hesselund-Jensen amerikai kollégája nyilatkozatairól, Lodge egyszerűen letagadta mindezt.[182] Az amerikai külügyminiszter-helyettes ugyanebben az időben a szenátus külügyi bizottságának érdeklődésére egyenesen úgy felelt, hogy Bang-Jensen eltávolítása a világszervezet szabályzatainak megfelelően történt, a mindenkire egyként érvényes eljárásokat figyelembe véve, amelyeket pedig a Közgyűlés határozott meg és fogadott el. És hozzátette, hogy különben is megalapozatlanok voltak Bang-Jensennek az ENSZ Titkárságával kapcsolatos fenntartásai.[183] Ennek megfelelően reagáltak az amerikaiak a rengeteg felháborodott, megdöbbent vagy éppen kétségbeesett üzenetre: hogy az Egyesült Államok magára hagyta azt a hívét, aki pedig feltétlenül bízott benne, és ennek történelmi sorsfordulókon adta tanúbizonyságát.[184] A tanúként és partnerként egykor fontos szerepet betöltő CIA csak annyit kért a Külügyminisztériumtól, hogy nyilatkozataikat egyeztessék velük is.[185]

Az ekkor tagadott, de legalábbis lekicsinyelt szovjet befolyásról, illetve az ügynökök – Bang-Jensen meghurcoltatása idején is folyó – tevékenységéről könyv jelent meg néhány év múlva, amelynek borítóján Lodge ajánlása szerepelt.[186] Ez arra utal, hogy ő is tisztában volt mindazzal, amivel dán kollégája, csak éppen számára a politika felülírta a moralitást. Bang-Jensennél éppen fordítva volt.

Henry Cabot Lodge amerikai ENSZ-nagykövet

És éppen ezért történt, hogy a Bang-Jensen elbocsátását követő sajtóvisszhang rendkívüli volt, és nemcsak a személye miatt, hanem az általa képviselt elvek, mentalitás és moralitás érvényességéből fakadóan. Eleven emlék volt még a nürnbergi per a maga jogi és morális precedenseivel, Keleten pedig friss élmény az SZKP XX. kongresszusán megtört hallgatás és kollektív cinkosság nyilvánvalóvá tett morális deficitje. Még újsághírekbe kerültek azok az esetek, amikor a személyes erkölcsiséget feláldozták a hierarchikusan tagolt kollektíva oltárán, és konkrétan mutatkoztak meg azok előtt is, akik a Bang-Jensenéitől eltérő politikai és erkölcsi tapasztalatokkal érkeztek történetünk közelébe. És éppenséggel sokfelől jöttek az ENSZ-be: Ausztráliától Ceylonig és Dániától Tunéziáig, a helyszín pedig az Egyesült Államok volt, a szabadelvűség otthona. És mindennek során elsősorban a sajtó vállalta annak az ügynek a képviseletét, amelyet kormányok és diplomaták nem vállaltak fel, az ENSZ-ben végképp nem, s ez arra utalt, hogy itt a közvélemény állt szemben az alá-fölé rendeltségekből álló, kompromisszumkész vagy éppen hipokrita intézmény képviselőivel.[187]

Az indulatok mértéke, amellyel a résztvevők közül többen a Bang-Jensen-ügyhöz közeledtek, pontosan érzékeltette, hogy ekkor már nem érvekről volt szó, különben azok is elegendőek lettek volna, hanem meggyőződésről és intézményesült mentalitásról. Az ENSZ Titkárságán kívül a különbizottság két legfontosabb tagja, az elnök és a jelentéstevő járt élen a szenvedélyek irányított felkorbácsolásában: Andersen és Shann. A dán honfitárs, aki korábban még osztotta Bang-Jensen kétségeit, és közvetíteni próbált fontos pillanatokban, ekkor már elzárkózott a találkozástól is egykori munkatársával, nem kívánta meghallgatni érveit, és magyarázatot sem adott konok hallgatására. Andersen később büszkén jelentette Hammarskjöldnek, hogy Dániában is elkerülte a találkozást a másodtitkárral, ahol pedig a miniszterelnök, a külügyminiszter, a gazdasági tárca vezetője és az oktatási miniszter is fogadta, a sajtó egységesen állt mögötte, pártállástól függetlenül, és a magyarokkal szolidáris dán közvélemény.[188] Bang-Jensen felmondólevelének másolatát az ENSZ főtitkára elküldte a dán miniszterelnöknek, és kérte, hogy a dán kormány vegye figyelembe, hogy túlmentek minden lehetséges határon, mert várták, hátha munkatársuk visszanyeri lelki egyensúlyát.[189] Hogy ezt csakugyan figyelembe vették, arra utal az amerikai titkosszolgálatokhoz eljutott jelentés, amely szerint Jens Otto Krag külügyminiszter elutasította Bang-Jensen visszavételét a külszolgálatba.[190]

Amerikában is hasonlóan egységes irányult rokonszenv Bang-Jensenre, és a sajtó is ennek megfelelően reagált, így csak az ENSZ sajtóirodáját vezető – Hammarskjöldhöz rendkívül lojális – Wilder Foote jelentette a világszervezet koppenhágai információs központjának, hogy Amerikában a sajtó „figyelmen kívül hagyta" a Bang-Jensen-ügyet, leszámítva egy szélsőjobboldali kétheti lapot, a *U.S.A.*-t.[191] Valójában a konfliktus igen jelentős sajtóvisszhangot kapott, amely „kivétel nélkül kedvez Bang-Jensennek", mint jelentették a konfliktusban ugyancsak érintett ausztrál Shann főnökének, a canberrai külügyminiszternek, egyenesen az Egyesült Államokból.

J. Edgar Hoover, az FBI vezetője

Shann rágalmai nyomán Ausztráliában nem kis döbbenettel kérdezték, hogy miféle szerepet játszott az ügyben honfitársuk, hiszen egyes híradások szerint „egy bizonyos ausztrál diplomata"[192] volt a kitervelője a Bang-Jensen elleni kampánynak, aminek voltaképpeni célja az volt, hogy a világszervezet apparátusa segítségével diszkreditálják a magyar forradalomról szóló jelentést.[193] Sokan döbbenten álltak a tény előtt, hogy a közismerten antikommunista Shann, akinek Bang-Jensent kritizáló, dühös és méltatlan leveleit nemcsak a sajtóban idézték, hanem maga Hammarskjöld is szerepeltette a felmondás indokai között – hogyan juthatott idáig.[194] Ausztrália külügyminisztériuma információkat kért New Yorkból és Washingtonból, míg az ausztrál sajtó – a dánhoz hasonlóan – itt is egységesen Bang-Jensen mellé állt.[195] Shannt időközben Bang-Jensen is megkereste, magyarázatért és a történtek pontos felidézése kedvéért, de a volt másodtitkárnak sem ő, sem utódja, az ausztrál ENSZ-missziót vezető Ronald Walker nem kívánt válaszolni. Az egyik levélen azonban ott szerepelt az emlékeztető: „Andyt hívni" – vagyis a becenéven emlegetett főtitkárhelyettes nyilván tájékoztatást várt minden lépésről, és feltehetően meg is kapta; nem csak a titkárság munkatársaitól, de a vele lojális tagállamok képviselőitől is.[196] „Ha Bang-Jensennek igaza van, és nem bolond – idézte fel Shann később konfliktusát Robert Morrisnak –, akkor én egy velejéig becstelen, ráadásul veszedelmes szervezetnek dolgozom."[197] Márpedig ez elgondolhatatlannak tűnt.

Míg a közvélemény csaknem egységesen Bang-Jensen mellett állt, ő maga a világszervezeten belül végleg légüres térbe került. Amikor korábbi munkahelyén felbukkant egy alkalommal a sajtótudósítók között, érzékelhette a rokonszenvet, és aligha tudta, hogy megjelenéséről azonnal tudomást szerzett Cordier, aki – a dokumentumok szerint is – árgus szemekkel figyelte a volt másodtitkár minden lépését.[198] Bang-Jensennek nem maradt más eszköze, mint a nyilvánosság, és a türelem, amellyel várta a végső szót, fellebbezése elbírálását. Állhatatosságával és kitartásával sokkal nagyobb hatást ért el, mint az ENSZ érhetett a maga indulatos és kapkodó kampányával, s végül valamiféle morális és politikai jelképpé emelkedett, elsősorban a magyar forradalmárok számára, de azok előtt is, akik számára a bizalom és az erkölcs imperatívusza feltétlen volt. Akik pedig szembeszálltak vele – akarva-akaratlanul –, ezekkel az alapelvekkel is szembeszálltak.[199]

A fellebbviteli eljárásra készülő ENSZ vezetése természetesen érveket keresett Bang-Jensen immár végső és jogerős eltávolítására, s ennek kapcsán még az is szóba került, hogy a fellebbező „engedetlenségének jelentős előzményei vannak, a különbizottsághoz való kinevezésénél korábbról".[200] Vagyis mintha visszaeső parancsmegtagadóról volna szó, ám maguk a prejudikálók aligha gondoltak utána, hogy Bang-Jensen nevezetes parancsmegtagadása a nácik által megszállt Koppenhágából küldött utasításokra vonatkozott. Bill Kemsely pedig – a főtitkár által látamozott levelében – további precedensként arra a „nyugtalanító szóbeszédre" is kitért, amely Bang-Jensennek a háborút közvetlenül követő időszakban folytatott tevékenységét érintette.[201] Ez pedig az úgynevezett „húsvéti válság" lehetett, vagyis a Dánia ellen készülő szovjet támadás fenyegetésének híre, amely amerikai forrásból jutott a követséghez, s végső soron Dánia semlegességének feladásához vezetett. Természetesen nem kevés „nyugtalanító" mozzanatot tartalmazott,

amelyek közül nem zárható ki az amerikai provokáció sem, amely azután Bang-Jensen külpolitikai karrierjébe került. Szovjet támadás ugyanis nem következett, csak éppen az nem tudható, hogy ha Bang-Jensen nem érkezik Koppenhágába és nem rázza fel a közvéleményt, akkor nem következett volna-e.[202]

Aligha lehetett kétséges, hogy a világszervezet mindezek nyomán kívánta-e munkatársai között tudni Bang-Jensent, aki azonban már régen nem az állásáért küzdött, hanem az igazáért, ami nemcsak az ő igaza volt, hanem azoké is, akik bíztak benne, és akik még valaha bízni akartak az ENSZ-ben. Ekkor már hónapok óta elsősorban adminisztratív eljárások és különféle bizottságok formájában mutatkozott meg előtte a világszervezet, legalábbis hivatalosan – személyesen pedig rengeteg biztatás és együttérzés kísérte küzdelmét. Amikor Dániába utazott, támogatásért és a történtek személyes tisztázása kedvéért, Hans C. Hansen miniszterelnök is fogadta, bár ez politikai támogatást éppen nem jelentett, erkölcsit igen: Koppenhágából azt javasolták az ENSZ-nek, hogy az eljárás során inkább több iratot adjanak ki Bang-Jensennek, mint kevesebbet. És míg a dán kormány érdemben távolságot tartott tőle, a hazai közvélemény nyomásával szemben nem maradhatott közömbös, így a fellebbezéssel kapcsolatos eljárás jogi költségeire – amelyek Amerikában igen tetemesek lehetnek egy elhúzódó és komoly szakértelmet igénylő ügyben – megszavazott számára 5000 dollárt, utólagos elszámolásra, bizonylatok ellenében.[203] Koppenhágából ugyanakkor sietve tudatták az ENSZ vezetésével, hogy támogatásuk nem jelenti azt, hogy ne bíznának a világszervezet jogszolgáltatásában, sem azt, hogy bármilyen formában állást foglalnának a kérdésben. De hát ők is tudták, hogy honfitársuk anyagi forrásai kimerültek, végkielégítését nem fogadta el, fizetést július óta nem kapott, míg öt gyerek gondját kell viselnie. Ugyanebben az időben Bang-Jensen elutasított egy szerződést, hogy megpróbáltatásait könyvben írja le – nem akart ártani az ENSZ-nek. Húszezer dollár tiszteletdíjról mondott le, ugyanakkor, amikor házára jelzáloghitelt vett fel, hogy a további küzdelemnek ne legyen anyagi akadálya.[204]

Az „Adminisztratív Bíróság 80. számú esete"[205] hasonlóan alapos és hasonlóan elfogult vizsgálódásra épült, mint a korábbi két eljárás, amit pontosan érzékeltet, hogy szinte hiánytalanul azok iratanyagára támaszkodott. Az összegyűlt dokumentumok tetemesek voltak, hét kötetet töltöttek meg, és az utolsó kötetet az 1958. december 5-én meghozott ítélet zárta, a 227.-től a 259. tételig rendszerezett dokumentumokkal.[206] Ezek között – meglepő módon – olyasmi is szerepelt, mint Bang-Jensen egy telefonbeszélgetésének átirata,[207] továbbá közlemények, szabályok és rendeletek, levelek, határozatok, feljegyzések – ez utóbbiból 15 oldal terjedelmű is akadt.[208] Talán szokatlan, hogy egy „adminisztratív" eljárás ilyen bőségben tartalmazza az ügy sajtóvisszhangját, ugyanis számos cikk fordítása szerepelt a gyűjteményben, valamint Bang-Jensen nyilatkozatai mellett megtalálhatók voltak mindazok a dokumentumok, amelyeket a fellebbező kért, majd ismételten kért, és amelyeket nem ítéltek számára kiadhatóaknak. Mérlegelhetőnek azonban igen, de csakis az adminisztratív bíróság számára.

A testület azután összeült, és tanúként megidézték Cordier főtitkárhelyettest, aki már közvetlenül kívánt az ügybe avatkozni, így maga lépett a – meglehetősen egyenlőtlen feltételeket biztosító – küzdőtérre. Előrebocsátotta, hogy a különbi-

zottság „független testület" volt, amelyre a világszervezet titkárságának semmiféle befolyása nem lehetett, ennek megfelelően tevékenységével kapcsolatosan semmiféle vizsgálatra, nyomozásra, tényfeltárásra nem kerülhet sor; Bang-Jensen aggályait tehát formálisan utasította el.[209] Mindezt persze cáfolták a tények: az ENSZ közgyűlési határozata nyomán a Titkárság javaslatai alapján állították fel a testületet és szervezték a bizottság tevékenységét, közvetett befolyását nemegyszer éppen Cordier használta fel. Az eljárás rendjében pedig döntő szerepet játszott a bizottság mellé rendelt titkárság, amely az ENSZ adminisztratív struktúrájának volt fontos eleme.

A világszervezet vezetésére, így a főtitkárra vonatkozó megjegyzésekkel kapcsolatosan Cordier hangsúlyozta, hogy ezek alkalmasak lehetnek a bizalom aláásására az intézmény egészében. Márpedig ha „a szervezet érdekei voltak veszélyben", akkor elengedhetetlen a határozott fellépés, miként ez Bang-Jensennel szemben történt. A Gross-bizottság bevonását a főtitkárhelyettes azzal indokolta, hogy az ügy – visszhangja révén – már az ENSZ falain kívülre került, így külső segítség kellett a megoldásához. Bang-Jensen lényegi fenntartásait, illetve bírálatát: a névsorral, a tanúk védelmével, a vizsgálat bizalmas jellegével kapcsolatosan azzal utasította vissza, hogy azok a világszervezet belső biztonsági intézkedéseit érintik, ezekkel kapcsolatosan pedig semmiféle információ nem adható ki, hiszen akkor hatékonyságuk szenvedne csorbát.[210] A tanúk névsorát ezek szerint a belső rendelkezések iránymutatását követően, az ügyiratkezelési szabályzat megfelelő pontjai szerint kellett volna őrizni mint „nem hivatalos forrásból érkező bizalmas dokumentumot". Az ilyesmit pedig különleges küldönccel, zárt borítékban szükséges továbbítani,[211] használata után zár alatt tartani – és így sorolta tovább Cordier, mintha ezek közül bármelyik eljárást alkalmazták volna a különbizottság működése során vagy akár az után. A valóság azonban az volt – és a munka szervezése ezt pontosan megmutatta –, hogy minderről tudomásuk sem volt azoknak, akik az iratokkal foglalkoztak New Yorkban, majd Európában, s a rendelkezések ismeretének, így betartásuknak a hiánya senkinek sem tűnt fel mindaddig, amíg ki nem pattant az ügy. Amely azután nyilvánosság elé került, ez pedig ugyancsak ellentmondott az alkalmazottakra vonatkozó szabályoknak a főtitkárhelyettes szerint, mert sajtónyilatkozatokat önállóan nem tehettek, különösen bizalmas kérdésekben nem.[212] Összegezve azonban azt hangsúlyozta Cordier, hogy az ENSZ elmúlt 12 éve tanúsítja, hogy a bizalmas információk nem szivároghatnak ki a világszervezetből. Hogy ezt semmiféle tény nem támasztja alá, az sokaknak szemet szúrt, egyebek mellett az FBI-nak is – de nem kívántak ebből semmiféle következtetést levonni.[213] Akárcsak a CIA, amely teljes egészében azonosult az ENSZ hivatalos állásfoglalásával.[214]

Cordier azért jelent meg személyesen a testület előtt, hogy – szavai szerint – elhárítsa a világszervezetre mért „halálos csapást", amire ezek szerint Bang-Jensen készült. Mindezek nyomán a fellebbviteli kérelem elutasítása senkit nem lephetett meg.

A vallomástétel időpontja pedig november 26-a volt. Egy évvel később éppen ezen a napon találták meg a dán diplomata holttestét.

VIII.

MEGTÖRT CSEND

Visszaszámolás

Amíg az ENSZ Titkársága időt, energiát és pénzt nem kímélve statuált példát egyik alkalmazottján, s ennek során többkötetnyi iratanyagot gyűjtöttek, hogy megfogalmazzák kifogásaikat, addig a világszervezet hallgatása sem volt kevésbé különös azzal a másik „eljárással" szemben, amely ugyanekkor zajlott Budapesten. Mindkét „ügy" végpontja ugyanarra a napra esett, 1958. június 16-ára, hétfőre. Bang-Jensen felmondólevelén ez a dátum szerepelt volna, ha a magyar Igazságügyi Minisztérium közleménye nem lát napvilágot ugyanekkor, „Nagy Imre és bűntársai" elítéléséről és kivégzéséről.

Pedig hát Bang-Jensennek azért (is) kellett távoznia, mert érzékelte, sőt érzékeltette azt a fatális összefüggést, talán cinkosságot, amely a világszervezet csendje és a magyar miniszterelnök kivégzése között fennállt, és mert ő személyes felelősséget érzett azért a politikusért, aki egy ponton, meglehet, kétségbeesésében, az ENSZ kezébe tette le maga és országa sorsát. A drámai órákban, napokban, majd hetekben aligha lehetett segíteni, de azóta hónapok, aztán évek teltek el a segítség hathatós kísérlete nélkül.

A volt miniszterelnök hollétéről és hogylétéről a különbizottság több alkalommal is kért információt, majd találkozót is javasoltak, akár Nagy Imre tartózkodási helyén, akár másutt – hiába; ám a jelentés benyújtása óta ennek nemigen lett folytatása, hivatalosan szinte egyáltalán nem. Amikor pedig a nyugtalanító magyarországi fejleményekről érkező hírek átléptek egy – meglehetősen tágas – tűréshatárt, akkor Lodge amerikai ENSZ-nagykövet kérdezett több vezető forradalmár sorsára,[1] nem Hammarskjöld. Ezzel pedig mintegy visszaigazolta a magyarországi propaganda érveit, hogy lám, imperialista gazdáik aggódnak bukott lakájaikért, míg ugyanezt a rágalmat nehezebb lett volna a főtitkárnak címezni. És bár a magyar külügyi szóvivő sietett közölni, hogy Nagy Imrét nem állítják bíróság elé[2] – néhány héttel később Rajnai Sándor Snagovban letartóztatta a volt miniszterelnö-

köt és „csoportja" több tagját, akik előbb egy bukaresti börtönbe kerültek, majd onnan Budapestre.[3]

Mindezektől feltehetően aligha függetlenül, és csaknem ugyanekkor született egy „személyes és bizalmas" feljegyzés William Jordan számára, amelynek – még azonosítatlan – szerzője felhívta a különbizottság titkárának figyelmét arra, hogy a testületnek komolyan kellene foglalkoznia Nagy Imre sorsával, „mert bármiféle hiba a részünkről végzetes lehet számára".[4] Ez egyszerre utalhatott óvatosságra, de lépéskényszerre is, feltehetően a letartóztatások híre nyomán. Nem sokkal később maga XII. Pius pápa figyelmeztette személyesen Hammarskjöldöt Maléter sorsának alakulására: tudomása szerint kínvallatáson ment keresztül, és rövidesen perbe fogják.[5]

A korábban tagadott per megkezdése a magyar parlament ülése nyomán vált nagyon is valószínűvé. Dobi István beszédében ugyanis kitért az „ellenforradalom" vezetőinek felelősségre vonására, és éppen elég halálos ítélet született már addig a kisebb szerepet játszó „ellenforradalmárok" elmarasztalása nyomán ahhoz, hogy pontosan lehessen sejteni, vezetőikre mi vár.[6] Az ENSZ arról is értesült, hogy Kádárék létrehozták „koncentrációs táboraikat", és bevezették az adminisztratív őrizet intézményét, vagyis a véres konszolidáció által teremtett relatív stabilitás nyomán előkészítették a szisztematikus bosszúállást. Így tehát – néhány hónappal a heves cáfolatok nyomán – a külügyi szóvivő bejelentette a Maléter-per kezdetét, s ezzel párhuzamosan a propagandagépezet megfogalmazta az első vád-

Nagy Imre 1958. június 15-én, a halálos ítélet kihirdetését követően az utolsó szó jogán beszél a bíróság előtt

pontokat: Maléter az angolok számára kémkedett, katonai diktatúrával akarta átvenni a hatalmat, megszegte esküjét – és így tovább.[7]

Hogy a büntetőeljárás megkezdésének időzítése mégsem volt a legmegfelelőbb, azt Moszkva tudatta a magyar pártvezetéssel, amely a „legmagasabb szinten" akarta megvitatni a megkezdődő bírósági eljárásokat, főként a Nagy Imre-perrel kapcsolatos kérdéseket.[8] Azokat a „belügyeket" tehát, amelyeket Biszku belügyminiszter tárgyalt meg Andropovval, aki ekkor már a Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottságának osztályvezetőjeként fogadta a magyar belügyminisztert, minden bizonnyal megőrzött, sőt talán megemelt titkosszolgálati rangja mellett. A korábbi budapesti szovjet nagykövetnek pártja nevében csak annyi kérése volt, hogy ne hozzanak ítéletet Budapesten az év végére Moszkvába tervezett kommunista világtalálkozó előtt.[9]

Az előkészületek azonban folytatódtak, s ezekről újabb aggasztó hírek érkeztek New Yorkba, a vádemelés lehetőségéről Maléter, Kovács Béla, Kopácsi és mások ellen, a névsorból egyértelműnek tűntek az előkészületek a Nagy Imre-perre.[10] De ekkor is csak az amerikaiak kérdeztek Nagy Imre hollétére, valamint a bebörtönzött lázadók sorsára, s mivel semmiféle megnyugtató válasz nem érkezett, Lodge nagykövet felvetette egy rendkívüli ENSZ-ülésszak összehívásának lehetőségét.[11] December 16-án Hammarskjöld táviratozott Horváth Imrének, és kész lett volna Budapestre jönni, de a szovjet nagykövet azzal kereste fel Kádárt, hogy utasítsa el a látogatást.[12] Mód nagykövet amúgy is „alaptalan híreszteléseknek" nevezte budapesti elvtársai előkészületeit a sorozatgyilkosságra, míg az őt személyesen kérdező latin-amerikai diplomaták előtt – akik között ott volt Fabregat, a csoport doyenje, egyben a különbizottság tagja – egyszerűen letagadta a pereket, így a küldöttség nem tudott kinek kegyelmet kérni.[13]

Pedig a világszervezet nem csak Nagy Imre kétségbeesett táviratainak címzettjeként volt érintett, de Maléter sorsáért a főtitkár személyesen is felelősséget vállalt: 1957. szeptember 10-én – a „magyar ügy" vitájának kezdetén – családjának megígérte közbenjárását a volt honvédelmi miniszter érdekében.[14] Mária, Pál, Mari és Judit még fényképezkedett is Hammarskjölddel, akinek az aggódó családtagok elmondták, hogy halálos ítéleténél kevesebbel aligha érik be az új hatalom bíróságai.[15] Ígéretéhez híven Hammarskjöld kísérletet is tett a közbenjárásra, de – különös fordulattal – ezt mégsem a világszervezet főtitkáraként kezdeményezte, hanem mint „férfi a férfinak" vetette fel a kegyelem kérdését Horváth Imre külügyminiszternek írt levelében. Indokként ennek megfelelően nem ENSZ-határozatokra és a nemzetközi jogra hivatkozott, hanem személyes kérést tolmácsolt, egyben kifejezte bizalmát, hogy a magyar kormány a „legmagasabb rendű emberiességi szempontokat veszi figyelembe" az eljárás során.[16]

Budapesten kissé eljátszottak a gondolattal, hogy meghívják Hammarskjöldöt, hiszen korábban meghívták Moszkvába, ahova el is látogatott. Még egy nyári budapesti vizit terve is felmerült – akár azon a végzetes június közepén is jöhetett volna –, ám a meghívók kategorikusan elutasították, hogy a főtitkár beleártsa magát az „ellenforradalmárok" elleni eljárásokba. Horváth miniszter ennek megfelelően tudatta a főtitkárral, hogy belügyről van szó, amelybe az ENSZ-nek nincs beleszólása.[17]

A dokumentumok tanúsága szerint Hammarskjöld személyes iratai között őrizte a magyarországi jogi bosszúállásról szóló tudósításokat, a perek listáit a vádlottak nevével, a „bűncselekmények" megnevezésével, az eljárások és tárgyalások időpontjával, az ügyet tárgyaló bírókkal, ítéletekkel. A Rab Nemzetek Szövetségének pontosan dokumentált összefoglalójára azután kézzel írta rá: „Prince Wan?" – sokatmondó kérdőjellel a Különmegbízott neve mellett.[18] A hercegnek a különbizottság titkársága is küldött tájékoztatót – talán a kérdőjeles megjegyzés nyomán –, ám válaszra vagy bármiféle egyéb lépésre nem utalnak a fellelhető dokumentumok.[19] Hogy efféle csakugyan nem érkezhetett, arra pedig az a döntés utal, amely szerint a különbizottság a Közgyűlés felhatalmazása alapján a továbbiakban is figyelemmel fogja kísérni a magyarországi eseményeket.[20]

De nem csak ők kísérték figyelemmel, hanem Protić főtitkárhelyettes is, aki nem sokkal később jelentést küldött Hammarskjöldnek, egyfelől megerősítve, hogy Kádár nyilatkozatai arra utalnak, hogy Malétert és a forradalom több vezetőjét rövidesen perbe fogják, másfelől – ki tudja, milyen forrásból, de nyilvánvalóan a megnyugtatás szándékával – hozzátette, hogy „diplomáciai megfigyelők" valószínűnek tartják, hogy Nagy Imre ügyében valamiféle kompromisszum jön létre.[21] Mintha éppenséggel el akarná oszlatni a félelmeket, és ekként elejét venni határozottabb ENSZ-fellépésnek. Aligha véletlenül, de: sikeresen.

A Nagy Imre elleni bírósági eljárással egy időben nyílt kiállítás Budapesten a magyarországi „konszolidációról", amelynek 35. tablóján, a 6. képen Hammarskjöld volt látható, mégpedig Mód Péter társaságában, nyilvánvalóan azt a benyomást keltve, hogy az ENSZ partner ebben a folyamatban.[22] Wan herceg „Buddha-mosolya" a főtitkári várakozásoknak megfelelően feledtette a „magyar ügyet", ám a szándékosan előidézett csendet lassan túlharsogták a magyarországi helyzet romlásáról áradó hírek. Így a titkos perekről szóló értesülések nyomán a különbizottság ismét összeült, de Andersen elnök távollétében Ronald Walker ausztrál diplomata vette át a vezetést, aki a Manilába kinevezett Shannt helyettesítette.[23] A testület összehívását talán az ENSZ Titkársága kezdeményezte – hiszen a Közgyűlés erre vonatkozóan nem hozott újabb határozatot –, de Walker aggálya is szerepet játszhatott. Bár újonc volt a „magyar ügyben", és a hatáskörök áttekintése során utalt a különmegbízott „kiemelt felelősségére", de ugyanakkor sokatmondóan kérte a világszervezet Titkárságát, hogy „teljes körűen informálják a bizottság tagjait" mindarról, ami Magyarországon történik.[24] Kérése arra utalt, hogy ez nem történt meg, de ahhoz, hogy megtörténhessék, a lojális Jordannek főnöke, Protić engedélyét kellett kérnie, s ennek megadása nyomán alkothattak képet a bizottság tagjai a rendkívül aggasztóvá vált magyar helyzetről.[25] Igencsak különös, hogy január 20-án éppen Shann, a korábbi ausztrál delegátus „ellenzi élesen" a munka folytatását, illetve újabb jelentés kiadását: a „magyar kérdésben" nincs szükség további lépésekre – írta –, sőt azt javasolta, hogy a következő Közgyűlésen oszoljon fel a bizottság.[26] Az amerikai külügyminisztérium meglepődött azon, hogy a különbizottság passzivitása ellenállássá változott, így Londont kérte meg, hogy gyakoroljanak nyomást az ausztrálokra, adják végre fel konok és érthetetlen ellenkezésüket.[27] Csakhogy a britek is kételkedtek egy újabb jelentés hasznában, így a nyomásgyakorlás elmaradt.[28]

Ugyanakkor nem zárható ki, hogy az ENSZ Titkárságának vonakodása volt a döntő tényező, s ez Manilán (ahol Shann nagykövet volt), majd Canberrán (ahol figyeltek véleményére) keresztül ért el New Yorkba. Ettől talán nem függetlenül, áprilisra a különbizottság is szétesett: Andersen politikai ambíciókkal tért vissza Dániába, Gunewardenét leváltották a misszió vezetéséről, Fabregat a világszervezet információs bizottságában kapott szerepet, Slim otthoni feladataira koncentrált. Az ausztrálok ekkor már úgy ítélték meg, hogy a különbizottság egyszerű propagandaeszközzé változott, Wan herceget pedig fel kellene menteni „tökéletesen hatástalan megbízatása alól".[29] Andersen 1957 decemberében már sejtette, hogy több ülése nem lesz a különbizottságnak, „ha csak nem következnek be váratlan, súlyos események".[30] Mert ezek szerint – jó politikai érzékkel – ő számított váratlan, súlyos eseményekre, amelyek be is következtek, éppen az ő hallgatásuk nyomán.

A világszervezethez érkező táviratok a megkezdődött politikai perekről szóltak, a Titkárság munkatársai folyamatosan bővítették a gép- és kézírásos listákat, amelyek egyre hosszabbak és vészjóslóbbak lettek.[31] Jordan ismét csak Protićtól kért iránymutatást arról, miként továbbítsa a híreket a különbizottság tagjaihoz, az ezután létrejövő összegzések valószínűleg ennek eredményeként születtek, ismét csak a Titkárságra bízva a beérkező információk szelektálását, rangsorolását, továbbítását.[32] Így szerezhettek tudomást New Yorkban a budapesti kormány újabb megtorló intézkedéseiről, a főügyész és a Legfelsőbb Bíróság elnöke vérszomjas beszédeiről, amelyekben az „ellenforradalom" elleni harc fokozására hívták fel a figyelmet, túlzottan enyhének tartva az addig meghozott ítéleteket. A különbizottság tagjai nyomon követhették az amerikai ENSZ-misszió levélváltását a magyar delegátussal a név szerint felsorolt magyar politikusok ügyében, majd pedig olvashattak az ítéletekről, a börtönbüntetésekről, a kivégzésekről, s ezek fényében kaptak értesüléseket a „Nagy Imre és Maléter Pál elleni perekről".[33] Mindezekhez csatlakozott a magyar emigráció vezetőinek kérése, hogy fogadja őket Hammarskjöld, hogy megoszthassák vele – írásba foglalni nem kívánt – információikat, ám a dokumentumok tanúsága szerint erre nem volt alkalmuk.

Feltehetően a gyanú eloszlatására szolgált ugyanekkor az a szovjet javaslat – mégpedig Szoboljev ENSZ-képviselőtől és Dobrinyin főtitkárhelyettestől –, hogy hívják meg Hammarskjöldöt Budapestre.[34] A főtitkár aligha jönne el, de taktikailag helyesebb, ha ő mond nemet, tették hozzá. Hammarskjöld áprilisban csakugyan kitért Mód Péter meghívása elől, tavaszra Kuala Lumpurba ígérkezett el, majd afrikai országokba készült, így feltehetően a nyáron sem fog ráérni – jelentette a delegátus Budapestre, megnyugtatva főnökeit, hogy a főtitkár figyelme aligha irányul a közeljövőben Magyarországra.[35]

A kommunista világtalálkozó után[36] azonban még mindig nem jött el a perek folytatásának és főként: befejezésének ideje, mivel a Szovjetunió hirtelen „békeoffenzívába" lendült, így tovább kellett várni a főbűnösök likvidálásával. Csakhogy az offenzíva nem érte el célját, így elképzelhető, hogy az dühítette fel a Kreml döntéshozóit, hogy a moszkvai ajánlatok, majd az ezt követő konkrét lépések – a szovjet seregek kivonása Romániából, illetve egy hadosztályé Magyarországról – amerikai válasz nélkül maradtak.[37] A nyugatiak távolságtartását a magyar

helyzet romlása is okozhatta, vagyis a bosszúállás folytatódása, sőt fokozódása, amire aggodalommal kérdeztek rá időről időre Washingtonból.[38]

A magyar Külügyminisztériumban mindezt úgy értékelték, mint a „defenzívába" szorított Nyugat reakcióját, s a konfliktust tovább élezte, hogy a szovjet–amerikai csúcstalálkozó sem jött létre ekkor.[39] Azonban a „magyar kérdés" újratárgyalását sem javasolták az amerikaiak a XIII. Közgyűlés napirendjére ebben az időben, és nem kis megkönnyebbüléssel jelentette Mód követ, hogy a magyar delegáció elszigeteltsége oldódott kissé, olyannyira, hogy a magyar–amerikai kapcsolatok „normalizálása" is felmerült Gromiko külügyminiszter és magyar kollégája megbeszélésén.[40] A szovjet politikus jól sejtette, hogy „legjobb szövetségesünk az idő", az pedig tovább érlelte a konszolidáció véres gyümölcseit.[41] Így hát nemsokára a magyar diplomaták és titkosszolgák utasítást kaptak: tájékozódjanak egy esetleges súlyos döntés várható külpolitikai hatásáról.

A felszabadulás 13. évfordulóján Magyarországra látogató Hruscsov – mint ezt a vizitet elemző ENSZ-jelentések is kiemelték – kétszer is kijelentette, hogy Nagy Imre „áruló", ez pedig valószínűsítette, hogy a nyolcnapos látogatás során „a legmagasabb szinten" döntöttek egykori elvtársukról.[42] Márpedig az árulók sorsa közismert volt a kommunista pártok történetében, s ennek jelentőségét kiemelte, hogy Hruscsov kiszorította vetélytársait a Politbüróból, és sikeresen szerelt le korábban egy (neo)sztálinista puccskísérletet. Néhány nappal Hruscsov elutazását követően a budapesti külügy utasította a New York-i diplomatákat, hogy „a legkörültekintőbb módon" informálódjanak a különbizottság szándékairól.[43] Ezzel

Hruscsov búcsúzik Budapesten 1958. április 10-én

egy időben egy „ellentámadás" stratégiáját és taktikáját is kidolgozták, ha a testület netán „támadásba" lendülne, nyilván nyomós okkal. Áttekintették továbbá, hogy Magyarország hány nemzetközi szervezetnek a tagja, és volt-e olyan, amelyből 1956 novembere után kizárták.[44] Talán őket is meglepte, hogy nem volt. Később Budapestről tájékoztatást kértek minden konferenciáról, amelyen Magyarország addig részt vett, feltehetően ugyanennek a felkészülési tervnek a részeként.[45] Ugyanakkor egy márciusi feljegyzés szerint a nemzetközi szervezetekben való részvétel „tetemes devizába" került, Sík Endre pedig sokatmondóan rákérdezett, hogy „arányban áll-e ez az összeg az elért erkölcsi és anyagi haszonnal"?[46] És míg elkezdték kidolgozni a „magyar kérdés kiküszöbölésének" tervét, ugyanakkor felkészültek a várható támadásokra, amelyeket valamiféle súlyos indok feltehetően meg fog indítani.[47]

Mód Péter a Budapestről kapott utasításnak megfelelően New Yorkban felkereste a Gunewardene helyére lépő Claude Corea ceyloni ENSZ-nagykövetet, aki „nagyon szívélyesen fogadott" – jelentette a magyar diplomata –, és ígéretet is tett, hogy „óvatosan" informálódni fog a különbizottság szándékairól.[48] Zádor Tibor ügyvivő Washingtonban kért találkozót Mongi Slimtől, aki készségesen fogadta, és elmondta, hogy két évvel az 1956-os események után a különbizottság működése „több mint időszerűtlen".[49] Később Zádor felkereste Gunewardenét is, aki egyenesen úgy fogalmazott, hogy „fáradt az egész ügytől", és a jelentés publikálása óta csak a sajtóból értesült arról, mi történik Magyarországon. Egyben „örömét fejezi ki" Zádor Tibornak, „hogy egy olyan nehéz helyzetből ilyen hamar sikeresen ki tudtunk kerülni," és hozzátette, hogy „a maga részéről az egész ügyet lezártnak tekinti, és nem hajlandó többé részt venni a bizottság munkájában, annak ellenére, hogy a bizottság formálisan nem szűnt meg létezni".[50] Azt pedig feltehetően büszkén tette hozzá, hogy az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának elnökeként „elejét vette" a Magyarország elleni amerikai támadásoknak, majd bevallotta, hogy karrierjét igencsak megtépázta részvétele a különbizottságban, így soha többé nem vállalna ilyen feladatot.[51]

Budapestre egyéb forrásból is érkeztek információk, hiszen Dobrinyin főtitkárhelyettes folyamatosan jelentett Moszkvának, onnan pedig a magyar vonatkozású hírek egy része eljutott a magyar fővárosba, így okkal gondolhatták a rezsim vezetői, hogy a testület munkájának megindítása nehézkes lenne, ha egyáltalán még lehetséges volna. Bár 1958 áprilisában a külügy a különbizottság „esetleg beterjesztendő újabb jelentéséről" szólt, ez inkább hipotézis volt, semmint valódi lehetőség.[52]

A Nagy Imre és társai kivégzése előtti hetekben a magyarországi „elnyomás erősödéséről" szóltak az ENSZ-hez befutó jelentések,[53] amelyekben hosszan sorolták a pereket, rövidesen pedig az ENSZ Titkársága által fogadott üzenetek listáján ott volt Varga Béla kérése a különbizottság sürgős összehívása érdekében, a baljós magyarországi fejlemények nyomán, egyben tájékoztatva a világszervezetet az utóbbi időszak drákói intézkedéseiről.[54] A bizottság azonban nem ült össze, még akkor sem, amikor a titkársági összefoglalók Nezval igazságügyi minisztertől angolra fordítva idézték, hogy a bíróságok számos esetben nem jártak el kellő szigorral, amikor a törvény szerint meg kellett volna torolni az ellenforradalmi bű-

nöket, és rövidesen várható a rendszerellenes erők végleges „likvidálása".[55] Szerepelt a hírekben Nemes Dezső támadása is Nagy Imre ellen a *Társadalmi Szemle* hasábjain. Bár a külügyi szóvivő még márciusban sem rendelkezett információval „efféle perről", Kádár pedig egy beszédben úgy fogalmazott, hogy Nagy Imre egy saját maga által választott „romániai pihenőhelyen" tartózkodik,[56] azonban a Reuters bécsi források alapján jelentette, hogy Nagy Imrét és Maléter Pált átszállították a Fő utcába.[57] Hogy mindez „esetleg Nagy Imre peréhez vezethet", annak megítélését „túl korainak" érezték a budapesti amerikai követségen.[58] A létrejövő Kádár–Tito-találkozó időzítése sem lehetett véletlen, dönteni kellett a jugoszláv követség volt vendégéről. És az ezt követő moszkvai csúcstalálkozó is ebbe a sorba illeszkedett, amelynek idejére ismét csak felfüggesztették a Nagy Imre-pert.

Mindennek nyomán aligha véletlen, hogy Protić újabb jelentésében a per felfüggesztését hangsúlyozta, és bár megemlítette, hogy Nagy Imrét és Lukács Györgyöt támadások érték különféle fórumokon, hozzátette, hogy a „kirakatpert" minden bizonnyal elnapolták – tudomása szerint „sine die".[59] Lukács csakugyan hazamehetett, miután ígéretet tett arra, hogy többé nem ártja magát a politikába, de Nagy Imre nem. Ismét úgy tűnt, mintha a volt miniszterelnök iránti aggodalmat tompította volna a főtitkárnak címzett jelentés jugoszláv helyettesétől, sőt a Magyarországra irányuló figyelmet is mérsékelte volna, talán azért, hogy a bekövetkezendőket semmi ne zavarja meg. Ugyanez határozhatta meg annak az iratcsomónak a sorsát is, amely június 9-én – vagyis éppen egy héttel a kivégzés előtt – jutott el Trevelyanon és Cordieren keresztül Hammarskjöldhöz, „Különféle hír-

Protić és Arkagyij Szoboljev egy ENSZ-konferencián

adások" felirattal. Hat dossziéban gyűjtötték össze a „magyar kérdés" teljes áttekintését, röviddel azelőtt, hogy a dráma tragédiává vált.[60]

Azon a napon, amikor Nagy Imre fellépett az alacsony zsámolyra, majd nyakára ráillesztették a hurkot, hogy ezután két oldalról két foglár kötélen tartsa összekötözött kezét, amikor a hóhérsegéd kirúgja alóla a zsámolyt, majd az ítéletvégrehajtó a bitónak támasztott létrán fellépve, némiképp előrehajolva eltörje a nyakcsigolyát, mind Lodge, mind Szoboljev ENSZ-nagykövet hivatalos volt Hammarskjöldhöz. A főtitkár naptára szerint másnap késő délután Lodge visszatért hozzá a 38. emeletre, aligha függetlenül mindattól, ami előző nap hajnalban a budapesti Kisfogház udvarán történt.[61] Ugyanakkor az aznapra szóló bejegyzések között „Fabian" neve áthúzva szerepelt, ami arra utalhatott, hogy a magyar emigráció egyik vezetője kapott ugyan időpontot, de valami okból mégsem került sor a főtitkárral való találkozásra. Nagy Imre kivégzése nyomán Kéthly Anna is táviratozott Lodge-nak, és kihallgatást kért az amerikai delegátustól, aki azonban elutasította a találkozást, mivel Kéthly nem volt hivatalos kormányképviselő.[62]

Amennyire váratlan volt Nagy Imre kivégzése, annyira volt szükségszerű is. 1956 közel volt a kommunizmus „vaskorához", a párton belüli nézeteltéréseket inkább intézték akasztásokkal, mint nyílt vitákkal, a kritika eszköze az ügyészség volt, az ítéleteket pedig a bírók inkább csak közölték, mint hozták. A döbbenetes a kegyetlenség és az időzítés volt, a csaknem teljesen pacifikált ország váratlan és nem egészen érthető újabb megfélemlítése; és emlékezetes maradt az írásos garancia, amit Nagy Imre kapott, hogy nem lesz bántódása. Mindezekkel együtt ez a per alapvetően tért el a konstruált perektől, s erre a későbbiekben utaltak is a jogi köntösbe öltöztetett vérbosszú végrehajtói és apologétái. Rákosi alatt ugyanis tervezett bűncselekmények feltételezett elkövetőire kértek halálos ítéletet, itt azonban egy valóságosan lezajlott – retorikájuk szerint – „véres puccskísérlet" nyomán büntették ennek kitervelőit és végrehajtóit. Ami persze éppúgy nem volt igaz, mint Rajk összeesküvése, de itt nem a fantázia játszott szerepet csőszkunyhóval és titkos konspirációval, hanem a jogszolgáltatás perverziójával létező törvényeket tettek alkalmassá nem létező bűncselekmények megtorlására. Ezek között szerepelt a „fasiszta felkelés" vádja, az „imperialista befolyásé" – és nem utolsósorban: az ENSZ-hez fordulás hazaárulással felérő „tényállása".

A világszervezet efféle kriminalizálása annál különösebb volt, mivel a többmilliónyi dollárt érő segélyt a forradalom utáni újrakezdéshez s ennek nyomán a konszolidációhoz mégiscsak az ENSZ biztosította. És ha nem is gondoltak a menekültek tömegére, akiket a világszervezet fogadott és látott el – pedig gondoltak: rossz sorsuk olykor jegyzékváltások tárgya lett –, maga a nemzetközi intézmény tolerálta a magyar jogtiprókat, akik rágalmazással viszonozták nagyvonalúságukat, vagy inkább szemhunyásukat. Nagy Imre elítélésében azonban főbenjáró bűncselekménynek tekintették az ENSZ bevonását a szovjet–magyar konfliktus kezelésébe, ennek nyomán pedig a tagállamok nyilvánosságát és az Alapokmány érvényesítésének igényét állították bíróság elé. És míg idegen seregek segítették hatalomra és tartották ott Kádárékat, ők éppen a világszervezethez küldött táviratot tekintették nyílt felhívásnak a fegyveres intervencióra. Az ENSZ-ben érvényesülő befolyás retorikájuk szerint „imperialista" volt (noha ekkor már kisebbségben

voltak az „imperialisták" a világszervezetben), sőt egyenesen „fasiszta" (noha éppen azzal szemben jött létre egykor az ENSZ), mindez pedig Magyarország függetlenségét fenyegette, mintha a nemzetek közössége egy ellenséges nagyhatalom volna, amely lerohanja a tagdíját végre rendező Magyar Népköztársaságot. A sikeres szuezi rendteremtés precedense helyett a koreai konfliktus eszkalálódására utaltak, érvelésük szerint Magyarország „második Koreává" vált volna, ha Nagy Imre táviratára érdemben reagál a világszervezet.

Volt azonban még egy fontos mozzanat, ami a Nagy Imre-per kapcsán nem az ENSZ-re, de éppen a különbizottságra vonatkozott. „Nagy Imre és társai tárgyalásán nem-e a legsúlyosabb és legdöntőbb vádakat szolgáltatták azok a bizalmas vallomások, amiket itt jóhiszemű emberek a legnagyobb titoktartásban bízva megtettek" – idézték fel később a bizonyító anyag összegyűjtését egy levélben, nem éppen tökéletes grammatikával és nem is a legjobb szándékkal.[63] Hiszen a külpolitikai vonatkozások fontos szerepet játszottak az ENSZ-vizsgálatban, ahogy a forradalom fontos követelései külpolitikai jellegűek is voltak: a semlegesség, a kilépés a Varsói Szerződésből, a Szovjetunióhoz való viszony újragondolása. Ezeket pedig leghitelesebben mégiscsak az ENSZ-vizsgálat rekonstruálta, és a „meghasonlott" Szabó Miklós később úgy idézte fel egy honfitársának „az Ötös Bizottság részére kifejtett tevékenységét", mint amelynek során „módjában volt olyan anyagok birtokába jutni, amelyek Nagy Imréék elítélésénél döntő jelentőségűek voltak".[64] Vagyis elképzelhető, hogy a tanúvallomások New Yorkból csakugyan visszajutottak a Fő utcába, és ezeket a perben felhasználták azok, akik kiaknázták az ENSZ – valóságos – vétkét: a könnyelműséget a tanúvallomások kezelésében.[65] És hát a maga módján itt is érintkezett Nagy Imre és Bang-Jensen története.

Elszámolás

Az ENSZ vezetésében a döbbenet, a megrendülés és felháborodás általános volt – a lelkifurdalás már kevésbé, vagy legalábbis nem nyomon követhetően. Komoly dilemmát az okozott Hammarskjöld és munkatársai számára, hogy miképpen reagáljon a világszervezet. A különbizottság ekkorra már többé-kevésbé szétesett, bár elvileg tájékoztatva volt mindarról, ami megelőzte a kivégzéseket, de ezek szerint hiába. A különmegbízott ekkoriban Thaiföld külügyeivel volt elfoglalva, látókörébe aligha került „különmegbízásának" tárgya. Ma még nem tudható, hogy Wan herceg az ENSZ táviratából értesült-e a kivégzésekről, vagy a nemzetközi sajtóból, de annyi bizonyos, hogy nem a világszervezethez érkező híradásokból, amelyeket nem olvasott, mert talán el sem jutottak hozzá.

Kéthly Anna a kivégzés másnapján követelte a „törvénytelen Kádár-kormány delegációjának kizárását",[66] ami ekkor sem történt meg, és amikor a tragédia nyomán a világszervezet levelezésbe kezdett a magyar ENSZ-képviselettel, magyarázatot kérve és tiltakozását kifejezve, a levelet és a borítékot a Módot helyettesítő Hollai őrnagy küldte vissza a főtitkárnak azzal, hogy itt valaki visszaél a világszervezet felségjelével.[67]

A főtitkár ekkor Jeruzsálemben volt és ott hallgatott. Az ENSZ-nek azonban szólnia kellett, így igen hamar és igencsak beszédesen mind a különmegbízott, mind pedig a különbizottság kiadott egy-egy kommünikét, egymástól függetlenül ítélve el a kivégzéseket. Wan herceg „embertelen cselekedetnek"[68] nevezte az ítélet-végrehajtásokat, az öttagú testület pedig felidézte azokat a garanciákat, amelyeket korábban az áldozatok – szavaik szerint: „a remény jelképei" – kaptak majdani hóhéraiktól.[69]

De hogy ezen túl mi történjék, az nagyon is kérdéses volt. Trevelyan a főtitkár tájékoztatása során utalt arra, hogy a különbizottság néhány tagja a közeli napokban találkozni fog, és dönthet a további lépésekről, legalábbis „létezésének hátralevő idejére" – tette hozzá –, mert ezek szerint napjaik éppen ekkor lettek megszámlálva.[70] A különbizottság titkársága összeállított egy terjedelmes iratcsomót a perek és a kivégzések kapcsán, mind magyarországi forrásokból, mind nemzetköziekből, mert ezek bőségesen rendelkezésükre álltak, és a bizottság számára készítettek valamiféle „ügymenetet" is, amely a Dániából New Yorkba hívott elnök, Alsing Andersen várható érkezését is magában foglalta.[71]

Ugyanakkor a különbizottságot vezető Walker még utasításra várt Canberrából, és szorongott, hogy az amerikaiak nyomást fognak gyakorolni rájuk, mielőtt az instrukció megérkezik.[72] A testület nyilatkozatának kiadásán túl egyelőre többet nem kívánt tenni, és a tanácsért megkeresett Shann csak annyit felelt, hogy ők mindössze tényfeltáró bizottság voltak, amelynek funkciója már „elpárolgott".[73] Végül megérkezett az utasítás, mégpedig a különbizottság mielőbbi összehívására, amit feltehetően megelőzött egy telefonbeszélgetés New York és Canberra között, mégpedig azzal a konklúzióval, hogy ha nem állnak a kezdeményezés élére, akkor azon kapják majd magukat, hogy a hajuknál fogva rángatják bele őket.[74]

A dokumentáció olvasásakor a testület tagjaiban a zavar feltehetően fokozódott: a kivégzések optikájából tekintve minden beérkezett híradás és bekért irat időben és pontosan utalt arra, ami június 16-án bekövetkezett, a magyar propaganda pedig „kontextusba" helyezte mindazt, ami történt. A különbizottság közleménye után Jordan udvarias levélben kereste meg a különmegbízottat, hogy a herceg „kívánsága szerint" rendelkezésére állnak konzultációkra és együttműködésre.[75] Mindez ezen a ponton már kissé megkésettnek tűnik, és jól sejteti, hogy efféléről addig nem volt szó. Néhány nappal később – talán a válasz nyomán, talán annak hiányában – felajánlotta azoknak a híradásoknak a listáját, amelyek a világszervezet székhelyére érkeztek a magyar kérdés kapcsán, s amelyek – szavai szerint – „érdekelhetik" a különmegbízottat.[76] Továbbításnak azonban nincs nyoma, ahogy semmiféle egyéb lépésnek sincs, leszámítva egy táviratot, amelyben Wan herceg közölte: a különbizottság helyesen teszi, ha a továbbiakban is információkat gyűjt, hogy jelenthessen a Közgyűlésnek. Ami pedig egyértelműen az ő feladata volt – azaz lett volna.[77]

Az ENSZ két fórumának egymástól független működése, valamint főtitkárának beszédes csendje pontosan mutatta az ügy elaltatásának sikerét és a dezorientálás, illetve dezinformálás eredményeit. Mindez a halottak szempontjából már mindegy volt, de az élőkéből még nem, mert a megszegett ígéretek, a nemzetközi jog lábbal tiprása, az Alapokmány nyílt és szisztematikus semmibevétele túllépett

egy igen tág tűréshatárt is, így tömegével érkeztek a táviratok, levelek, tiltakozások, valamint felszólítások egy rendkívüli ülésszak összehívására. Annál is inkább, mert a megerősödő figyelem azokra irányult, akik még életben maradtak, de a kivégzésekkel egy időben perük újabb fordulatot vett, s több mint száz esetben felülvizsgálat várt rájuk. A kádárista jogszolgáltatás újítása pedig egyebek mellett az volt, hogy nemcsak a felülvizsgálatok, hanem a fellebbezések nyomán is rendre súlyosabb ítéleteket hoztak a bíróságok, így sokak élete került ekkor közvetlen veszélybe.[78]

A kivégzések gyors, bár némiképp koordinálatlan elítélésén túl az ENSZ különbizottsága egy újabb jelentés összeállítása és publikálása mellett döntött, amire egyébként eredeti mandátumuk is felhatalmazást adott. Ennek elkészítése azonban jelentős nehézségekbe ütközött, ahogy a testület sietve New Yorkba hívott elnöke, Alsing Andersen később egy magánlevelében fogalmazott: „Alig tudod elképzelni, milyen nehéz volt megírni Nagy Imréről szóló aprócska jelentésünket" – panaszkodott, majd részletekbe ment: „Fabregat temperamentumával egyfelől, és a vonakodó Sir Claude Coreával másfelől, akit elbátortalanított a merész Gunewardene tapasztalata."[79] Meglepő, bár érthető fordulattal pedig hozzátette, hogy ennek nyomán a különbizottság tevékenysége rövidesen véget ér. Amit azonban ekkor még nem lehetett nyilvánosságra hozni, kiváltképp nem a tervezett jelentés kiadása előtt, a friss és elementáris nemzetközi felháborodás kontextusában.

A jelentés nem csak „aprócska" volt, de némiképp kínos is, hiszen nagyobbrészt azoknak a lépéseknek a számbavételét tartalmazta, amelyeket az ENSZ, illetve annak képviselői megtettek. A levelek és táviratok szövegének közlése mellett annak dokumentálása is szerepelt, hogy mindezeket megválaszolatlanul hagyták vagy elutasították a legérintettebbek: Magyarország, Szovjetunió, Románia. Ezeken túl már csak a beérkezett híradások szerepelhettek, illetve a kivégzések ténye és értékelése a nemzetközi jog, illetve az ENSZ-határozatok szempontjából; mindez még pontosabban világított rá a világszervezet passzivitásában rejlő részfelelősségére.[80] És ha ez mind nem lenne még elég beszédes, a dokumentumok tanúsága szerint a titkárságot irányító Jordan, aki helyzeténél fogva a legtöbb információ birtokában volt, ekkor is megpróbálta elejét venni az újabb jelentés létrehozásának. Mert míg a különbizottságot vezető Walker nekikezdett az újabb dokumentum összeállításának és szerkesztésének, Jordant – mint egy levelében fogalmazott – „kissé zavarta" ez a terv, mégpedig azért, mert megítélése szerint „kielégítő" jelentést aligha adhatnak ki ebben a tárgyban.[81] Később egyenesen úgy fogalmazott, hogy „következtetéseim szerint nem létezik elegendő kiegészítő anyag bármiféle jelentéshez, amely a fő jelentéshez fogható".[82] Pedig ha valaki, hát éppen ő – aki fogadta, iktatta, ismerte és elvileg továbbította a drámai híradásokat – tudta legpontosabban, miféle és mennyi „anyag" jutott el a világszervezethez. Pontosabban: a titkársághoz, még pontosabban: a titkársági irattárolókhoz. És azt is pontosan tudta, hogy mi volt ezekben az iratokban: a borzalmas konszolidáció dokumentálása, amely a forradalom vezetőinek kivégzésével ismét bizonyította kérlelhetetlen brutalitását. És ezt kellett volna ekkor szó nélkül hagyni! Ha azonban mégis jelentést kell írni – tette hozzá Jordan –, akkor egy „formális" dokumentum szülessen, amely kitér a perekre, kivégzésekre és a különbizottság

által tett lépésekre.[83] Ennyi – és ez legyen egyben a hattyúdala a testületnek, amelynek működéséből – feljegyzései szerint – összesen még két ülés lett volna hátra.[84] A különbizottságon belüli konfliktusok azonban még a kivégzések egyöntetű elítélését is megnehezítették, mint az ausztrálok az amerikai ENSZ-misszió-nak panaszkodtak. Fabregat a jelentésben azt érezte problémának, amit Corea vívmánynak, Slim saját hazája tragédiáival vetette össze a magyarországit, az ausztrál diplomata pedig nem tudta kezelni az ellentéteket. Andersen elnök a drámai értesüléseket, amelyeket folyamatosan kapott Magyarországról, említésre érdemesnek sem tartotta sajtókonferenciáján, feleletei formálisak voltak, utazott haza, Koppenhágába.[85]

Hogy ugyanekkor jutott el a főtitkárhoz is a különbizottság „hátralevő működésének" terve, az előzetes egyeztetésre utal, amelynek nyomán a Magyarországról érkező jelentéseket átirányították az Emberi Jogi Bizottsághoz, a fontosabb iratokat pedig közvetlenül továbbították volna a különbizottság tagjainak, a kevésbé lényeges információkról listákat kívántak körözni közöttük, amelyek átvételét visszaigazolták volna.[86] Feltehetően azért, hogy ne legyen félreértés a híradások megosztását tekintve, ugyanakkor az információk szelekciója előzze meg azok célba juttatását. A fennmaradó, rövid időre.

És ez ismét sokat mond az információk kezeléséről és továbbításáról. Gunewardene pontosan fogalmazott, amikor elmondta, hogy csak a sajtóból követhette az eseményeket, és aligha volt ez másként Andersennel. Amikor Bartha János ideiglenes ügyvivő a kivégzések után egy héttel Washingtonban felkereste a ceyloni diplomatát, hogy kipuhatolja a különbizottság további terveit, azért fordult éppen és először hozzá, mert Gunewardenét már a vizsgálat során is „gyenge láncszemnek" vélték, ráadásul korábban részt vett egy, a követség által szervezett filmbemutatón, ami legalábbis gesztusértékű volt. A távol-keleti diplomata a találkozón „elismeréssel nyilatkozott Magyarország szilárd helyzetéről",[87] ami néhány nappal a kivégzések után legalábbis furcsán hangzott. Elmondta még, hogy semmiféle „felszólítást" nem kapott a különbizottságtól, és ennek megfelelően utasítása sincs kormányától. Mindez abból is eredhetett, hogy visszavonták a bizottságban való részvételére szóló mandátumát, amit azután csak egy – a feltehetően utolsónak szánt – ülésre kapott vissza.[88] Az események sajátos dramaturgiájához tartozott, hogy éppen az ügyvivő látogatása idején hívta Shann telefonon Gunewardenét, aki a telefonhívás nyomán mégis igent mondott a különbizottság következő ülésén való részvételre, noha röviddel azelőtt még azt hangsúlyozta, hogy Ceylon mellett Dánia és Tunézia is „befejezettnek tekinti a magyar ügyet".[89] Bartha ezt jelentésében „karrierisztikus megnyilvánulásnak" tekintette – szeret szerepelni, hiú ember, tette hozzá –, amit alátámasztott, hogy a ceyloni diplomata hivatali szobáját saját portréi díszítették.[90]

Nyilván oka is, okozata is volt mindennek, hogy a különbizottság a két jelentés között igencsak kicserélődött: Walker képviselte Ausztráliát, Uruguayt Montero-Bustamente reprezentálta, Dániát Meinstorp, az ENSZ delegáció vezetőjének helyettese, Ceylont Corea, Tunéziát Slim utódja, Moncef Kedadi, vagyis a tagok újoncok voltak, akik a munka előző szakaszában nem vettek részt, miként a világszervezet Titkárságát képviselő Humphrey Trevelyan sem.[91]

Az előző év júniusában nem hivatalosan szélnek eresztett testület tehát ismét találkozott és összeült, de nem egy ülést tartott, mint Jordan feltételezte és tervezte, hanem június 26. és július 17. között legalább hetet, ami ismét arra utalt, hogy az ENSZ vezetése, illetve a testület tagjai kétféleképpen tekintettek az eseményekre és ezekből adódó feladatukra. Walker kérdésesnek tartotta még ekkor is, hogy egyáltalán megbirkóznak-e a feladattal: „elsősorban Fabregatnak az emberi jogokat illető szenvedélye és Corea miatt", az újabb ceyloni képviselő ugyanis „képtelen elfogadni bármit is, ami bírálná a szovjeteket", amikor pedig Gunewardene lépett a helyére, tartózkodásra instruálták.[92] Kompetenciájuk tisztázása során vált egyértelművé, hogy csak a vizsgálat és jelentéstétel lehet a dolguk, nincs hatáskörük a Közgyűlés összehívására, aminek igénye ezek szerint komolyan felmerült.[93] Saját feladatuk és az ENSZ szerepvállalása kapcsán ugyanakkor hangsúlyozták, hogy Nagy Imre egykor a világszervezethez fordult, így illetékesek az ügyében, ami egyben nemzetközi jogi vonatkozásokkal is rendelkezik, nem utolsósorban a kivégzett miniszterelnök személyét illető, több ENSZ-tagállamot is érintő garanciák révén. Ekkor már az ausztrálok is feladták korábbi „makacs ellenállásukat" a különbizottság működése kapcsán, talán megsejtve, hogy annak is része lehetett a bekövetkezett tragédiában.[94]

A világ számos távoli pontjáról összetrombitált diplomaták New Yorkban arról is értesülhettek, hogy a jelentés elfogadása óta havi összefoglalókat kaptak, ezek között „több jelentést perekről és kivégzésekről".[95] Ez később jegyzőkönyvbe is került, noha legfeljebb formálisan lehetett igaz, lényegét tekintve aligha, és a dokumentumok között sincs nyoma havonta Manilába vagy Koppenhágába továbbított információknak. A következő ülésen Jordan úgy „finomította" mindezt, hogy a titkárság összegzéseket készített, amelyekben a magyar vonatkozású sajtójelentéseket és rádióadások leírását foglalták össze, de „a titkos perekről és kivégzésekről" nem kaphattak információt. Ami ismét csak nem volt igaz, hiszen ezekről is rendszeresen és pontosan érkeztek híradások New Yorkba. Ugyanakkor a titkárság tagjai sem kaptak pontos iránymutatást azzal kapcsolatosan, mit is kellene tenniük a beérkezett információkkal.[96]

A különbizottság ülésére Amerikába érkező Andersen azonban egyenesen „gratulált a titkárnak és munkatársainak a kitűnő havi összefoglalásokért",[97] ami a korábbiak fényében legalábbis különösen hangzott. Amikor belekezdtek a munkába, hamar nyilvánvalóvá vált, hogy egy vagy két ülés semmiképpen sem elegendő, mint ezt korábban az ENSZ vezetése remélte. Az újabb jelentés létrehozását ugyanis komoly vita kísérte, mind a testület szerepéről és lehetőségeiről, mind felhatalmazásáról. A vitában egyebek mellett többször felmerült, hogy a most bosszúálló Kádár is tagja volt annak a kormánynak, amely az ENSZ-hez fordult, hogy ennek hangsúlyozása talán nem volna haszontalan, és általános volt a megdöbbenés a menedékjog nemzetközi konvencióinak ilyen brutális semmibevétele nyomán.[98] A testület vitájának egyik sarkpontja volt a világszervezet passzivitásának érzékelése és érzékeltetése, mind Fabregat, mind Slim hangsúlyozta, hogy „a különmegbízott (...) nem kommunikált a különbizottsággal, és semmiféle lépést nem tett a vádlottak érdekében".[99] Ez egyfelől a felelősség áthárítását jelentette, másfelől pedig a jogos harag kifejezése volt a bekövetkezett tragédia nyomán, s ennek indokait ők

a készülő jelentésbe is belefoglalták volna. Az elnöklő Andersen azonban „rendkívül szerencsétlennek" nevezte, ha azt a benyomást keltik, mintha konfliktus lenne a különmegbízott és a különbizottság között[100] – mi más lenne fontosabb, mint a látszat fenntartása, még egy ilyen méretű tragédia árnyékában is. A másnapi ülésen az ENSZ-titkárságot képviselő Marc Schreiber pedig felolvasta Wan herceg táviratát, amelyben kifejezte elismerését a különbizottság állásfoglalása iránt, s ezt aligha lehetett volna bírálattal viszonozni.[101]

Slim pontosan érzékelte, hogy munkájuk újabb tragédiákat előzhet meg, legalább azokét, akik ekkor sorsukra vártak: az ismét perbe fogott Rajk Júlia életét – tette hozzá a tunéziai – „az aggodalom kifejezése (...) megmentheti".[102] Ugyanakkor 1956 és 1958 között nemcsak Magyarországon, hanem világszerte peregtek az események, így később Slim azt is hangsúlyozta, hogy nem a kivégzések önmagukban, hanem azok „indoka és módja" az, ami újabb állásfoglalásukat szükségessé teszi, mert a budapesti ítélet-végrehajtások nem állhatnak ki az összehasonlítást Algériával.[103]

A jelentés az ülések nyomán elkészült, belefoglalták az előzményeket, a hivatalos megkereséseket, az elutasításokat, hozzáfűzték a különbizottság tevékenységének kissé felstilizált leírását, és idézték Kádár korábbi nyilatkozatát, aki szerint „sem Nagy Imre maga, sem politikai csoportja nem akarta az ellenforradalmi rendszert tudatosan segíteni".[104] Elítélték a kivégzéseket, kifejezték megdöbbenésüket, a függelék pedig tartalmazta a releváns dokumentumokat: leveleket, sajtóközleményeket, ítéleteket.[105] Értelemszerűen semmi utalás nem volt arra, hogy mi érkezett korábban a világszervezethez, hogy mi lett elhallgatva, hogy hányféle forrásból lehetett pontosan érzékelni mindazt, ami bekövetkezett, de amivel senki nem kívánt érdemben foglalkozni.

A 301-es parcella jeltelen sírjai 1989 elején

1958. július 17-én, a különbizottság 80. ülésén már csomagoltak a diplomaták, másnap Slim távozott New Yorkból, akkor már Andersen is tervezte hazaútját, Walkert elszólították feladatai, a többiek is visszatértek korábbi megbízatásukhoz. Bár a jegyzőkönyv tartalmazta aggodalmuk kifejezését a letartóztatások számának emelkedése, a titkosrendőrség fokozódó aktivitása és a jogszolgáltatás szigorodása miatt, más már nem történt.[106] A különbizottság munkája ezzel egyszer s mindenkorra véget ért.

A budapesti Legfelsőbb Bíróság tárgyalótermeinek ajtaján kifüggesztett ügyrend szerint ugyanekkor 105 per felülvizsgálatát kezdeményezték. Az információ megérkezett New Yorkba is.[107]

Leszámolás

Hogy mennyire „hideg zuhanyként"[108] érte a kivégzések híre a Nyugatot, azt jól érzékelték Budapesten, ahonnan igen felkészülten adták ki utasításaikat a külképviseleteknek. Felhívták a figyelmet arra, hogy „provokációk" követhetik a kivégzéseket, egyben megtiltottak minden nyilatkozatot a sajtónak vagy bármiféle egyéb fórumnak, csakis az Igazságügyi Minisztérium közleményét lehetett ismételgetniük.[109] Pontos instrukciókat kaptak a „megerősített éberség és ügyelet" fenntartására, a fokozott védelmi készültséggel kapcsolatosan, jól érzékelték, hogy a nemzetközi közvélemény tűréshatárát tették ekkor próbára. A mindenre kiterjedő utasításokat pontosabb vagy részletesebb tájékoztatás azonban nem követte, a diplomaták így csakugyan a szűkszavú közleményre voltak utalva, ha akartak sem oszthattak volna meg bármiféle további értesülést külföldi kollégáikkal vagy újságírókkal, mert effélével maguk sem rendelkeztek. Hogy az éberség a külszolgák figyelésére is kiterjedt, azt pontosan érzékelteti, hogy vezető külügyi tisztviselők – közöttük a komoly tapasztalattal rendelkező Puja Frigyes vagy Péter János – ekkoriban nem „szolgálati úton" keresett kapcsolatot a miniszterrel, hanem kézírásos leveleket küldtek, zárt borítékban, „saját kezű felbontásra".[110]

A Külügyminisztérium mellett az MSZMP Politikai Bizottsága is napirendre tűzte a kivégzéseket követő világvisszhang ügyét, amelynek „kezelése" során egyebek mellett országok szerinti javaslat született arra, hogy miként lehet a várható, súlyosabb következmények hatását mérsékelni.[111] A döntéseket pontos instrukciók követték, amelyek nyomán a zsarolástól a meggyőzésen át a szívesség felajánlásáig vagy éppen valamiféle támogatás kilátásba helyezéséig terjedtek az alkalmazható „külpolitikai" eszközök.[112] A harmadik világ több kormányát meg kellett győzni arról, hogy az „ellenforradalmat" szándékosan időzítették a szuezi válság kirobbantásának napjaira, hogy a magyarországi események elvonják a figyelmet a gyarmattartók véres kalandjáról, Münnich Ferenc levelet írt Nasszernek, Nehrunak, Sukarnónak és Menonnak, utóbbit Moszkvában Boldoczki követ igyekezett személyesen is megdolgozni. Megfelelő fórumokon szóltak a „fasizmus visszaállításának közvetlen veszélyéről", másutt az ellenforradalmárok „halállistáiról", amelyek alapján tízezreket mészároltak volna le, az érvek és „tények" változatossága rendkívüli volt, és ismét igénybe vette a sztálinista perek vallatóinak és ügyészeinek fantáziáját.[113]

Ugyanakkor Budapesten higgadtan és körültekintően készítettek mérleget a várható veszteségekről, amelyek közül az egyik legdöntőbb a nyugati kommunista pártok meghasadása, sok esetben tagjaik tömeges kilépése volt, amelynek folyamata már 1956. november 4-e után megkezdődött.[114] Hasonló veszteségként tekintettek a jugoszlávokhoz fűződő viszony drámai romlására, akiknek döbbenetével és tiltakozásával jó előre számoltak, és bár segítségüket korábban igénybe vették, most Budapesten mégis komoly rágalomhadjáratba kezdtek ellenük, Belgrádot is felelőssé téve a Magyarországon bekövetkezett véres eseményekért.[115] De az egyik legfőbb aggodalom forrása változatlanul az ENSZ volt, s annak esélye, hogy a mindeddig felfüggesztett mandátumot végleg megvonják, s a miniszterelnök kivégzése nyomán Magyarországot kizárják a világszervezetből.[116] Budapesten javaslat készült a magyar delegáció számára erre az eshetőségre is: az akkreditáció elutasítása előtt a küldöttség sietve hagyja el az üléstermet, ugyanekkor az Elnöki Tanács táviratot küld Hammarskjöldnek a magyar delegáció mandátumának visszavonásáról.[117]

Hogy a különbizottság ismét összeült, azt a washingtoni ügyvivő jelentéséből tudták Budapesten, és bár azt is érzékelték, hogy „nincs elegendő erkölcsi erő a világban a szükséges ENSZ-akcióhoz", mint az amerikai emigrációban élő Nagy Ferenc fogalmazott, azért ebben nem lehettek egészen biztosak.[118] Június 20-án született egy „intézkedési terv" a rendkívüli közgyűlés összehívása esetére – ami azután nem következett be –, így előkészületeiket az őszi, rendes közgyűlésre összpontosították.[119] Pedig már június 18-án Hammarskjöld előtt volt a franciák és amerikaiak sürgős kezdeményezése, csak az ügymenet kérdéseit kellett volna tisztázni, így június 19-én az ENSZ egyik vezető jogásza, Marc Schreiber arra kérte Jordant, hogy vizsgálja meg a szükséges feltételeket és tegyen javaslatot. Később a kezdeményezők vonták vissza tervüket – ebben a rezignáció éppúgy szerepet játszhatott, mint a politikai pragmatizmus.[120] Budapest számára baljós előjelnek tűnt ugyanakkor, hogy az ENSZ Munkaügyi Szervezetének konferenciáján elutasították a magyar mandátumot, a küldöttség elszigeteltsége a delegátusok számára is nehezen volt elviselhető, mindebből arra következtettek, hogy a magyar ENSZ-küldöttség akkreditációjának kérdése az őszi közgyűlésen „a legélesebb formában fel fog merülni".[121] És bár a megbélyegzéstől nem tartottak – az „gyakorlatilag semmit nem jelent" – mint írták –, ám ha most egyszerre és visszamenőleg is elverik rajtuk a port az Alapokmány megsértéséért, a közgyűlési határozatok semmibevételéért, a kétséges legitimitásért, akkor a nemzetközi elszigetelődés olyan mértékével szembesülhetnek, aminek súlyos következményei lehetnek.[122]

A nemzetközi tiltakozási hullám hatalmas volt: tüntetések zajlottak a magyar és szovjet követségeknél, táviratok, jegyzékek és levelek érkeztek tömegével a külképviseletekre és a Külügyminisztériumba, és még a barátinak remélt India is „felvilágosítást kért" a perekről.[123] A kormány megpróbálta elhitetni, hogy álláspontja mit sem változott, így az amnesztia ígérete óta mindössze annyi történt, hogy alaposan kivizsgálták a történteket, s az események teljes rekonstrukciója során

számos új értesülés birtokába jutottak és eddig ismeretlen összefüggéseket tártak fel. Mindezek nyomán egy „lezajlott puccskísérlet" következményeivel kellett szembesülniük, ráadásul a „politikai perek nem magyarországi specialitások" – hangsúlyozták, hiszen ekkor még sokfelé kerültek elveikért börtönbe emberek, és itt nem elvekről volt szó, hanem hatalomátvételi kísérletről. „Nagy Imre és társai összeesküvéséről" egy egész kötetnyi bizonyító anyagot szerkesztettek egybe és adtak ki négy nyelven az őszi Közgyűlés idejére, az úgynevezett „Fehér könyv" ötödik köteteként, hogy semmi kétség ne férhessen a bírói ítélet megalapozottságához. Bőségesen ellátták vele a külképviseleteket, a testvérpártokat, a szocialista országokat, de jutott belőle a pápának, és persze számos példányt szállítottak az ENSZ-be.[124]

Ekkor a nyugati hatalmakban felmerült a diplomáciai kapcsolatok megszakítása Magyarországgal, a követek visszarendelése és a jogtipró elszigetelése, de ez sem következett be: maradjon a kérdés az ENSZ előtt, javasolta végül az amerikai külügyminisztérium, lemondva a további érdemi lépésekről.[125] Kós Péter azonban moszkvai tárgyalásai nyomán, 1958. július végén jelentette, hogy nem lesz rendkívüli közgyűlés,[126] és bár aggodalommal kísérték figyelemmel az újabb jelentés előkészületeit és közreadását, elolvasása nyomán Budapesten megértették, hogy nincs miért aggódniuk. De azért semmit nem bíztak a véletlenre: négy munkacsoport dolgozott a várható „támadások" visszaverésén, amelyeket „néhány elítélt hazaáruló ürügyén" indítottak a Magyar Népköztársaság ellen.[127] A csoportok segítséget kaptak mind a „tömegszervezetektől", mind pedig szakemberektől, tudósoktól, jogászoktól. Dolgozott a propagandagépezet is, a különbizottság dokumentumát az „ENSZ szégyenének" minősítették, a világszervezet nézetük szerint a „bűnösök patrónusává" vált, az újabb jelentés interpretációjuk szerint „a tények szuverén megvetésén" alapult, összességében pedig „túlszárnyalja a nyugati sajtótermékek legvadabb népellenes propagandájának teljesítményét".[128] Természetesen Budapesten is szemet szúrt, hogy a Nagy Imre és társai kivégzése nyomán kiadott ENSZ-dokumentum négy fejezetéből kettő a különbizottság addigi tevékenységével foglalkozott, de mivel a testületet önmagában változatlanul Alapokmány-ellenesnek tekintették, nem kívántak érdemben törődni vele.

Az indulatok szítása mellett az „antifasiszta" érvrendszer újra és újra visszatért, hiszen már az 1957-es jelentést is azzal hitelteleníteték volna, hogy abban a bizottság a „külföldre szökött fasiszták hazugságait jelentésben foglalta össze".[129] A felkészülést segítő propagandisták ennek megfelelően SS-osztagokat vizionáltak a harcokban, vöröskeresztes repülőkön szállított hadianyagot, kiszabadított háborús bűnösöket és felfegyverzett terroristákat, továbbá Gehlen-ügynököket, ami a retorikájukban majdnem megegyezett a fasisztával.[130] Tizenöt sűrűn gépelt oldalon keresztül sorolták a kiszabadított rabok által korábban elkövetett bűncselekményeket, így az „ellenforradalom" idején „általánossá váló" „rablások" és „gyilkosságok" szervesen illeszkedtek ebbe a logikába, akárcsak a fasiszta „reváns" budapesti kísérlete.[131] Az ENSZ pedig a bűnösök pártját fogta, még a lincseléseket is helyeselte. Június 20-ra elkészült Budapesten az „intézkedési terv" az ENSZ rendkívüli közgyűlésének összehívása esetére, amelynek érvei között szerepelt, hogy a kivégzettek „bűnük súlyában bűnhődtek", a korábbi „elnéző álláspont"

tarthatatlanná vált, mivel „súlyosan terhelő bizonyítékok" kerültek napvilágra. „Hivatalos támogatásukkal 234 védtelen állampolgárt koncoltak fel, további háromezret vetettek börtönbe, és több mint tízezer személyről állítottak össze halállistát."[132]

A Nagy Imre-per koncepciója nemcsak ebből az egyébként abszurd érvrendszerből adódott – kommunistákat, antifasisztákat, zsidó származású értelmiségieket is nácizmussal vádoltak –, hanem abból is, hogy a vizsgálat eredménye szerint Nagy Imre „magyar állampolgárok törvénytelen meggyilkolását készítette elő",[133] amire igen nehéz lett volna valóságos bizonyítékot találni. Ugyanakkor hangsúlyozták, hogy a halálos ítéletet megalapozó törvényeket nem a kommunista hatalomátvétel, és éppen nem november 4-e után hozták, azok szerepeltek már az 1930-as, 1934-es és 1946-os büntetőjogban is.[134] Ugyancsak a valóságtól való teljes elrugaszkodás jegyében tudatták, hogy Maléter letartóztatását a „Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány karhatalmi alakulatai hajtották végre"[135] – ami ezek szerint Szerov tábornoknak különleges identitást kölcsönzött –, miként a szovjet csapatok mindvégig a magyar kormány felkérésére, „és mindig annak utasításai alapján"[136] hajtották végre akcióikat, így tehát a Nagy Imre-kormány kérte volna önnön megsemmisítését.

Az antifasiszta partizánvezér, Josip Broz Tito által vezetett Jugoszláviát már nehezebb lett volna bevonni egy fasiszta összeesküvésbe, így egy jól irányzott magyar diplomáciai jegyzéknek kellett „megelőznie" és másféle összefüggések közé helyeznie a kivégzések nyomán várható belgrádi tiltakozást. Ebben a forradalom előkészítésével vádolták a déli szomszédokat, és bár elismerően szóltak a „jelentős önzetlen erőfeszítésekről", amelyeket a délszláv elvtársak tettek a „magyar helyzet megszilárdításáért", mégis, logikájuk szerint a bűnösök „ott kerestek menedékjogot, ahonnan már régebben is támogatást kaptak".[137] Mindezeken túl – a vádaskodás szerint – a fegyveres ellenállás szítását, a sztrájk szervezését, a Szabad Európa Rádióval való kapcsolattartást és az illegális lapkiadást is jugoszláv segítséggel végezte a „Nagy-csoport", mégpedig „földalatti aknamunkájuk" részeként; írták ezt azokról a napokról, amikor szovjet páncélosok fogták szoros gyűrűbe az épületet.

Az ENSZ a propagandaanyag rágalmaiban egy igen eredeti koncepció alapján került szóba: eszerint az „ellenforradalmárok" Sopron elszakítására törekedtek, hogy az „Formosaként"[138] képviselje Magyarországot a világszervezetben, akár nemzetközi intervenciót is kikényszerítve. Ezt előzték meg a szovjet elvtársak önzetlen segítségükkel, a legitimitással kapcsolatosan pedig hozzátették, hogy a világszervezet szavazattöbbsége nem jelenti a világ népeinek valóságos többségét, hiszen a népi Kína is a „mi" oldalunkon állt, sok százmillió kommunistával.[139]

Mindezek nyomán Budapesten tudatták az ENSZ-szel, hogy a „pohár betelt".[140] Annyira azonban nem telt be, hogy utasították volna a magyar ENSZ-képviselőt a kérdés napirendről történő levételének követelésére, tudván, hogy azt úgyis leszavaznák, és a voksolást megelőző vita aligha erősítené a magyar külügy pozícióit. Ugyanezért nem akarták az amerikai „aknamunka" – egyik legfőbb vádpontjuk – napirendre tűzését és kivizsgáltatását sem, mert az Egyesült Államok nyilván minden további nélkül hozzájárulna a vizsgálathoz, amitől viszont Magyarország elzárkózna.[141]

A magyar propagandának kapóra jött a rövidesen nyilvánosságot kapó Bang-Jensen-ügy, hiszen a dán ENSZ-tisztviselő elbocsátása nyomán feleleveníthették érveiket a „bizonyítékok" megsemmisítéséről – ami értesüléseik szerint nem csak a névsort érintette, de a jegyzőkönyveket is –, az egész vizsgálat hitelességének kétségbevonásáig.[142] Hozzátették, hogy bizonnyal azért kellett elégetni a tanúk listáját, mert annak nyilvánosságra hozatala jobban kompromittálta volna a világszervezetet, mint elhamvasztása.[143] Az ENSZ-en belüli konfliktust rendkívül találékonyan állította szolgálatába a kommunista propaganda, és nem kevés sikerrel terelte el a legérzékenyebb időszakban a figyelmet a súlyosabb kérdésekről.

Mindezzel együtt a magyar diplomácia elszigeteltsége mind teljesebbé vált, amit a washingtoni ügyvivő nem csak a nyugatiak részéről érzékelt, de egyes „testvéri országok" felől is: így például Lengyelország és Jugoszlávia képviselője kitért a kivégzés értékelése elől egy koktélparti alkalmával.[144] Bartha dolgát nehezítette, akárcsak Mód Péterét és a New York-i magyar ENSZ-képviseletét, hogy alig jutott hozzájuk információ Budapestről, így értesüléseiket főként a sajtóból szerezhették, olykor a szovjet elvtársaktól, akik nemsokára megnyugtatták a magyar diplomatákat, hogy nem csak a rendkívüli közgyűlésről nem lesz szó, de a különbizottság is „végleg befejezte működését".[145] A különmegbízott szeptemberben azt kérte, hogy ne „kerüljön képbe" a magyar ügyben, az ausztrálok pedig a herceg megbízatásának visszavonását javasolták, a különbizottság tevékenységének lezárásával együtt. Ez szövetségeseik számára is váratlan, és nem kevéssé érthetetlen volt: „indokaik nem teljesen világosak" rögzítették ennek nyomán Washingtonban.[146]

Mindezzel együtt a mártír miniszterelnök árnyékától nem szabadulhattak a külszolgák. Bár jogosan szúrt szemet a magyar diplomatáknak az Amerikában hirtelen általánossá váló „Nagy Imre-kultusz",[147] hiszen emlékezhettek még az amerikai tartózkodásra a forradalom „moszkovita" vezetőjével szemben, akinek ellenében Mindszentyt támogatták. Csakhogy a hercegprímás egy levelében egyebek mellett kifejtette, hogy 1944-et tekintette a legitimáció végének, zárójelbe téve az 1945-öt követő szabad választásokat. Nézete szerint az 1956-os szabadságharcosok a kétezer éves magyar területekért harcoltak, aki tehát feladná a területi követeléseket, nemzetáruló.[148] Továbbá Kéthlyről elmondta, hogy „marxista", Király „karrierista és kommunista", Nagy Ferenc pedig egykor támogatta a bolsevizmust és Rákosit. A legnagyobb földbirtokos – az egyház – vezetőjeként hozzátette, hogy a földreform végrehajtása törvénytelen volt és gazdasági katasztrófához vezetett – a sor folytatható. Az amerikai követség különös lakója felszólította az Egyesült Államokat, hogy ne okozzon még több szenvedést Magyarországnak, ha már korábban – például a Szabad Európa Rádió adásaival – annyi gyötrelmet zúdított az országra.[149]

Mindez persze nem csökkentette a kivégzést követő elementáris felháborodást, aminek azután az Amerikában élő ügyvéd, Varga László jogi keretet kívánt adni – talán azért is, mert ez némiképp hiányzott az ENSZ-jelentésből, és ez a hiány egyes amerikai jogászoknak is feltűnt.[150]

A magyar kormánynak ugyanakkor rendkívül kapóra jött annak a brit jogásznak, Denis Prittnek ismételt ajánlkozása, aki nem volt ismeretlen a sztálinista ve-

zetők előtt, a „királynő tanácsosa" már 1958 januárjában meghívást kapott a londoni magyar követségre,[151] feltehetően ez is megalapozta későbbi ajánlatát, amellyel július legelején kereste fel a magyar külképviseletet: hogy tanulmányt írna a Nagy Imre-perről. Talán nem független ettől, hogy a brit követ az elsők között értesült a per lehetőségéről, s ezt azonnal megírta Londonba.[152] Pritt azt kérte, hogy az Igazságügyi Minisztérium hívja meg őt, ha lehet, feleségével együtt, Budapestre, hogy hozzáférhessen a periratokhoz, ahogy erre egyébként még a harmincas évek Moszkvájában is módja volt.[153] Egy hónap múlva a követség „díjmentes vízumot" biztosított a brit jogásznak és feleségének,[154] és a Budapestre érkező Pritt találkozhatott a főügyésszel, bírókkal, ügyvédekkel, és tanulmányozhatta az egész Nagy Imre-ügy bizonyító anyagát. A dokumentációt később úgy írta le, hogy „...két szoba van, mennyezetig ellene szóló bizonyítékokkal",[155] vagyis feltehetően csakugyan hozzáférhetett a teljes iratanyaghoz, ami minden konstrukciója ellenére – vagy éppen amiatt – tetemesre duzzadt. A hivatalos magyar álláspontot mindezek nyomán tette magáévá, bár az ajánlkozás már megelőlegezte különös hajlandóságát. A pert „szokásosnak" és „szükségesnek" tartotta, a vizsgálat menetét és a vádemelést „rendben lévőnek", ennek nyomán a legsúlyosabb ítéletet is megalapozottnak: „a világ egyetlen bíróságán se lett volna esélye" – mondta el még Budapesten az indiai ügyvivőnek, aki vacsorára látta vendégül.[156] Ékesszólása és lehengerlő érvei megdöbbentették Rahmant és a vacsora többi vendégét, miként az is, hogy elfogadta a vérbíróság érveit a tervezett tömeggyilkosságokról, valamint polgárháborús veszedelmet látott, amit az amerikai Kongresszus készített elő, a kelet-európai ellenállás nagyvonalú támogatásával.[157] Nézeteit ígérete szerint tanulmányban foglalta össze a *New World Review* számára, a gépírásos szöveg egy példánya a magyar Külügyminisztériumban igen sok javításon ment keresztül, majd hozzáillesztettek egy „addendumot" Nagy Imre Romániába történő „elrablásáról", amelyet a kikérés indokai követtek, amit pedig a magyar hatóságok részéről az időközben megszerzett, új ismeretek indokoltak.[158]

Aligha kétséges, hogy a brit jogász komoly muníciót biztosított az őszi ENSZ-vita magyar hóhérsegédeinek, s ennek jutalma lehetett – egyebek mellett – az a vacsora, amit „Pritt barátunkkal" fogyasztottak 1958 decemberében a londoni magyar képviseleten.[159] A magyar követ dolga ezzel együtt sem volt könnyű: amikor korábban brit kommunista vezetőkkel vacsorázott, azok politikai és taktikai hibának nevezték Nagy Imre kivégzését, amelynek nyomán pártjuk rosszabb helyzetbe került, mint az „ellenforradalom" után.[160] Tömegesen léptek ki soraikból tagjaik, a szakszervezeteknél megszűnt befolyásuk, Skóciában új párt alakult – sorolták, s csalódásukat sem rejtették véka alá, hiszen márciusban Budapesten tárgyaló küldöttségüknek személyesen Kádár elvtárs tagadta, hogy szó volna Nagy Imre-perről.[161] A nemzetközi munkásmozgalom ügye nem belügy – tették hozzá –, és a Nagy Imre-kivégzés csakugyan messze túlmutatott Budapesten és túl Kelet-Európán; hatása bizonyos értelemben sokkolóbb volt, mint az 1956-os tragédiáé.

De nem az ENSZ számára. Az 1958-as nyári jelentés kiadása után két hónappal Hammarskjöld már vacsorázni hívta a New Yorkba látogató magyar külügyminisztert, és az állandó delegáció vezetőjét,[162] amit a magyar kommunisták minden retorikus ökölrázásuk ellenére el is fogadtak. Hogy a vacsora jó hangulatban

zajlott, az egy későbbi sajtónyilatkozatból sejthető, amely szerint a magyar ügy „aligha kerül" a közgyűlés napirendjére – értelmezte Sík külügyminiszter egy interjúban a főtitkár szavait.[163] Hammarskjöldnek a nemzetközi felhördülés nyomán ezt a „félreértést" korrigálnia kellett,[164] emlékezete szerint legfeljebb annyi hangzott el, hogy a magyar kérdés vitája feltehetően rövidebb lesz, mint korábbi ülésszakokon. Hogy létrejött-e valamiféle szimpátia a művelt és mélyen gondolkodó Hammarskjöld és az egyetemi katedrán otthonos, a közgyűlés ülésezése idején is a New York Public Library Schomburg-gyűjteményében kutató Sík Endre között – aki ugyanakkor képezte ki magát Afrika-szakértővé, amikor a főtitkár is a fekete kontinens felé fordult –, csak sejthető.[165] Ami tudható, hogy október végén a magyar kérdés visszakerült Protićhoz, az utasítást tartalmazó dokumentumra Hammarskjöld odaírta, hogy mindezt beszéljék át, miként „a magyar kérdést is."[166] Nem sokkal később – feltehetően a meghozott döntés következményeként – Bunche átadott Cordiernek egy feljegyzést, mely szerint a magyar kérdés dokumentumai lezárt irattárolókban Cordier irodájába kerülnek, s addig maradnak ott, amíg teljes leírás nem készül róluk.[167] Vagyis a terjedelmes és igencsak érzékeny dokumentáció visszajutott a főtitkárhelyetteshez, aki feltehetően ezekbe éppúgy bepillantott, mint korábban Bang-Jensen ugyancsak őhozzá került irataiba. Nem tudni, hogy a lelkiismeretes Jordan miért nem készített jegyzéket, vagy az miért nem került Cordierhez.

Mert a „magyar ügy" dokumentumai ezt követően is folyamatosan gyarapodtak,[168] ahogy tovább romlott a helyzet Magyarországon, és bár Jordan utalt kollégáival folytatott levélváltásaiban a beérkező híradásokra, azok irattárba kerültek, annak dacára, hogy nem egy közülük azonnali és sürgős akciót követelt volna.[169] Érkeztetésükre, visszajelzésükre a Titkárságon éppúgy formanyomtatványt rendszeresítettek, mint nyilvántartásukra, amelyet ezek után már a különbizottság tagjai nem kaptak meg, ahogy a különmegbízott feltehetően addig sem.

A nemzetközi szervezet alig palástolt közönye szabad utat nyitott Magyarországon a bosszúállásnak, mint ezt még olyan távol is érezték, mint Skóciában, ahol a *Glasgow Herald* újságírói a folytatódó titkos perekről értesülve megállapították: semmi esély nincs arra, hogy Magyarországon segíteni lehessen.[170] Péter János közgyűlési beszédében elmondta, hogy ő, aki egykor püspök volt, eltörölné a halálos ítéleteket – de hát egyelőre mégsem lehet, főbenjáró bűnök esetében végképp nem.[171] Ekkor még százan éltek azok közül, akik a következő években azután áldozatul estek a bosszúnak, és már nem volt miben reménykedniük.[172]

A megtört csend után beálló hallgatás még áthatóbb volt.

IX.

EPILÓGUS

Különb megbízott

A történet vége semmivel sem volt szebb, mint egyes epizódjai vagy előzményei – de tanulságosabbnak bizonyult. 1958 májusától, amikor a magyar üggyel is megbízott főtitkárhelyettest, Dragoslav Protićot Anatolij Dobrinyin váltotta fel ezen a poszton, a szovjet diplomata kinevezésétől kezdődően több iratot másolatban, hivatalból megkapott, közöttük a „magyar kérdésre" vonatkozóakat is. Mindez talán nem befolyásolta az elhúzódó és megoldatlan krízist, de feltehetően „transzparenssé" tette Dobrinyin révén azok előtt, akik ebben súlyosan érintve voltak. Akik miatt a „kérdést" egyáltalán fel kellett tenni.

Mindezzel természetesen az ENSZ vezetése is tisztában volt. Bár Trevelyan átvette a „magyar ügyet" Protićtól, öt hónap múlva Hammarskjöld mégis másképp döntött, és az „ügy" visszakerült a horvát diplomatához.[1] A feladat vándorlásával együtt nyilván ügyiratok mozogtak, listák és dokumentumok kerültek egyik osztályról a másikra abban az intézményben, amelyben ezek kezelése nem volt biztonságosan megoldva. Bang-Jensen története éppen azt sugallta, hogy az ENSZ vezetői számára nem ez a kockázatos eljárás volt probléma, hanem ennek nyilvánosságra hozatala.

Hammarskjöld mindezzel bizonnyal tisztában volt, nem egy „persona non grata"-ügy fordult meg íróasztalán, a főtitkár politikai pragmatizmusát – hogy azokkal kell boldogulnia, akiket ide küldenek – feltehetően az a magasrendű szellemi tájékozódás ellensúlyozta, ami szilárd és tágas perspektívát kínált számára, messze a mindennapi dilemmák fölött. 1958 májusában például Martin Bubert fogadta irodájában, a Biztonsági Tanács elhúzódó ülésszakai alatt fejben klasszikusokat fordított svédre, a világszervezet épületében meditációs termet rendezett be.[2] Ugyanakkor a naplóiban rögzített mélyebb reflexiók, amelyek a teendők szikár listája mellett a töprengő és vívódó Hammarskjöldre utaltak, 1956-ban szakadtak meg, végleg.[3]

1958 késő nyarát a magyar Külügyminisztériumban lázas készülődés töltötte be, a különféle lehetséges forgatókönyvek és intézkedések végiggondolása és a rájuk adható válaszok kialakítása volt napirenden. Noha az ENSZ-ben semmi jele nem volt annak, hogy a világszervezet „pohara" is betelt volna vagy a júliusban kiadott jelentésnek bármiféle konkrét következménye lenne,[4] Budapesten attól tartottak, nem ez az utolsó szó a magyar miniszterelnök és a katonai tárgyalóküldöttség vezetőjének kivégzése nyomán. A világszervezet azonban ekkor sem kívánt részletekbe menően foglalkozni az üggyel, ahogy semmiféle következtetést sem vont le, s ennek megfelelően intézkedéseket sem helyezett kilátásba. Sokan azonban éppen ekkor, és talán éppen ezért tartották elviselhetetlennek mindazt, ami történt, és ami nem történt. 1958 novemberében létrejött a Rendkívüli Bizottság a Magyarországi ENSZ-Akció Érdekében, amelynek tagjai között amerikai szenátorok, politikusok, értelmiségiek és pénzemberek is szerepeltek – Rockefellertől Hooverig.[5] Ez egyfelől „bizonyította" a kommunista propaganda téziseit, hogy az amerikai imperialisták, hírszerzők és nagytőkések állnak a világszervezet Magyarországot elítélő aknamunkája mögött, másfelől jelezte, hogy sokak számára ez a passzivitás már túl volt a tűréshatáron. A bizottság javasolta a magyar „bábküldöttség" kizárását és Magyarország tagságának felfüggesztését, hogy a világszervezet munkájában csak akkor vehessen részt a továbbiakban, ha annak határozatait betartja. Hiszen ha a nyugati tagállamok Szuezben alávetették magukat a nemzetközi közösség határozatainak, tegyék ugyanezt a szovjet-magyarok is. Érvelésük rendkívül logikus és pontos volt, ami persze mit sem ért – nemcsak a kommunista politikusok vették semmibe, hanem az ENSZ vezetői is.

Időközben elégedetten állapították meg Budapesten, hogy a mandátumvizsgáló bizottságban is többségbe kerültek a „szimpatizánsok", így a kiutasításra szánt „bábok" nem csupán a paradox jogfolytonosság okán maradhattak a helyükön, amit elfogadott a nemzetközi politika könyörtelen realitásérzéke, de azért is, mert az akkreditációt rendben találhatták azok, akiket ennek megállapítására rendelt a Közgyűlés.[6]

Az 1958. őszi ülésszak végül napirendjére vette a „magyar kérdést", nem sürgősséggel ugyan, de legalább el sem tűnt a napirendről, mint ezt a Hammarskjölddel beszélő Sík Endre külügyminiszter korábban remélte. Az újabb jelentés nyomán a Közgyűlés elítélte a kivégzéseket, a határozatok figyelmen kívül hagyása miatt elmarasztalta Magyarországot, megbélyegezte az elnyomást, és összességében jelentős követeléseket tartalmazott[7]; mintha ezeket nem tartalmazták volna az eddigi határozatok és jelentések egytől egyig, ez pedig óhatatlanul aláásta az újabb jelentés erejét és a belőlük fakadó határozatok jelentőségét.

Hogy ez a csend nem pusztán a tehetetlenségében zavart többségé volt, hanem a tudatosan irányított világszervezeté is, azt pontosan jelezte a korábbi különmegbízott, Wan herceg formális szerepvállalásán messze túlmutató, beszédes hallgatása. És hogy kétség se férhessen a világszervezet álláspontjához, az ENSZ vezetése köszönetet mondott „munkájáért", amelynek teljes hatástalanságát tükrözte a jelentés maga: a herceg semmit sem tudott elérni, a kádári bosszúállás gépezete tovább dolgozott, mind súlyosabb áldozatokat szedve. A köszönet persze a világszervezet virágnyelvén – mint erre Sztavropulosz főjogász rámutatott – egyben

megbízatásának végét is jelentette, anélkül azonban, hogy ezt kimondták volna.[8] És azt sem mondták ki, hogy a különbizottságnak vége lett. De hogy napirenden maradjon az „ügy", új különmegbízottat jelölt a titkárság, Sir Leslie Munro újzélandi politikust, kétszeres brit lovagot, a Közgyűlés korábbi elnökét.[9] De ő már – az ENSZ vezetésének javaslata nyomán – csökkentett hatáskörrel kezdhetett munkájához, mindössze jelentéstételre volt joga, valamint „hasznos kezdeményezésekre". Pozíciójának efféle lefokozását a Közgyűlés is rendben találta.[10]

A kétméteres, „nehézsúlyú" – mázsán fölüli – óriás a külpolitikán túl az újságírásban és az egyetemi világban is otthonos volt, továbbá nem volt sem herceg, mint Wan, sem „náci kollaboráns", mint Andersen. A királynő 1955-ben ütötte a Szent Mihály és Szent György Lovagrendjének parancsnokává Munrót, amelyhez 1957-ben még a Királyi Viktória Rendet adományozta neki.[11] A titulusokkal elhalmozott „Sir Leslie" ugyanakkor – mintegy „sokoldalúságának" bizonyosságaként – a J. P. Morgan bankház lobbistájaként is felbukkant hazájában, később pedig az amerikai Bankers Trust Co. ügynökeként egyengette amerikai cégek külföldi befektetéseit.[12] Sok millió dollárra rúgó üzletekről volt szó, amelyért cserébe – a világszervezet levéltárában őrzött dokumentumok tanúsága szerint – nem csak honoráriumot kapott, de az amerikai bankház segített neki az adóelkerülésben is.[13]

Sík külügyminiszter nem kis elégedettséggel nyugtázta, hogy előbb a főtitkár, majd pedig Wan herceg kudarca után Munro „már meg sem próbált Magyarországra látogatni"[14] – amihez hozzátartozott, hogy a különmegbízott több alkalommal kereste Mód követet, pontosan tudva, milyen eredménnyel jár beutazási kérelmének elbírálása: magánemberként jöhet, felelte a magyar ENSZ-delegátus, de „Alapokmány-ellenes" megbízatását a magyar kormány nem ismeri el. Sík pontosan fogalmazott, amikor „munka nélkül szerzett pénznek" tekintette azt a tízezer dollárt, amit Munro költségei megtérítésén túl a világszervezettől kapott, hogy azután „európai kéjutazásra" költhesse, a „magyar ügy" vizsgálatának ürügyén.[15]

A különmegbízott kinevezésének jelentőségét emelte, hogy Ceylon képviselője – kormánya utasítására – korábban kilépett a különbizottságból, és kezdeményezte annak megszüntetését.[16] Kicsivel később tudatták a budapesti Külügyminisztériummal, hogy a ceyloni ENSZ-képviselő nem fog Magyarországot elítélő határozatot megszavazni, aminek jelentősége a különbizottság egyik tagállamától, Nagy Imréék kivégzésének évében mégiscsak rendkívüli volt.[17] A hírek folyamatosan érkeztek Magyarországról New Yorkba, és bár Sík külügyminiszter hangsúlyozta, hogy „felhatalmazták annak tudatására, hogy a bírósági eljárások lezárultak és befejeződnek", ez messze nem volt igaz.[18] A közgyűlési ülésszakot megelőző hetekben ugyanis a magyar vezetésben sztálinista ellentámadásról érkeztek hírek az ENSZ-be, mivel a Szovjetunióból visszatért Budapestre a „régi gárda" több tagja, s nem egy közülük vezető pozícióba kerülve szembefordult Kádárral.[19] Talán ennek volt betudható, hogy a Nagy Imre-kivégzést követően – minden korábbi ígéret ellenére – fokozódott a terror, így áradtak az aggasztó hírek az elítéltekről: Bibó Istvántól Lőcsei Pálon keresztül Tánczos Gáborig.

A fellángoló bosszúhadjárat része volt – és ez már közvetlenül érintette a világszervezetet –, hogy letartóztatták és bíróság elé állították a Vöröskereszt több magyarországi vezetőjét, hiszen 1958-ra a segélyakció már lezárult, a hatalom konszolidálódott, a segítségnyújtás mindinkább közvetett formákat öltött. A magyar segélymunkások perének híre eljutott New Yorkba, de a világszervezet reakciójának nincs nyoma; a svájci központ legalább átvállalta az ügyvédi költségeket, amelyek ekkoriban tetemesek voltak. Bár a jogszolgáltatás sajátossága miatt, feleslegesek.[20]

Mindezekkel egy időben a magyar ENSZ-misszió lassan kezdett „szalonképessé válni" New Yorkban, még nem telt el fél év Nagy Imréék kivégzése óta, de már vacsorameghívások érkeztek, az elítélő határozat ellenére oldódott az elszigeteltség, különféle kapcsolatfelvételek szerepeltek a New Yorkból küldött jelentésekben.[21] Budapesten nem kis megkönnyebbüléssel érzékelték, hogy az amerikai retorika élessége nem akadályozta meg a különbizottság működésének lezárását.[22] A Szovjetunióhoz leglojálisabb Ceylon a következő év elején már diplomáciai kapcsolatot létesített Magyarországgal, és a véleményvezérnek tekinthető indiai diplomácia jelentős alakja, Arthur Lall 1959 második felében ellátogatott Budapestre.[23]

A washingtoni emigráns magyar „lobbi" erőtlen volt és megosztott, a forradalom idején rosszul tájékozódtak, akcióik később sem bizonyultak sikereseknek, sem az amerikai döntéshozókat, sem az ENSZ lépéseit nem tudták befolyásolni. A korai emigránsok, akik még a kommunista hatalomátvétel elől menekültek a tengerentúlra és beágyazódtak az ottani politikai életbe, nemigen rendelkeztek komoly kapcsolatrendszerrel és befolyással, akik pedig később érkeztek, nem kevéssé romantikus előtörténettel, effélét még nem alakíthattak ki. Különben is bajos lett volna egységet teremteni régi „royalistákkal", vagy egykori irredentákkal – akik Erdélyi Magyar Felszabadítási Szövetséget alapítottak vagy éppen Dél-magyarországi Felszabadító Tanácsot hoztak létre[24] – volt Petőfi-körösöknek, akik között több egykori kommunista is volt, s aligha húztak gyászszalagos díszmagyart Trianon 40. évfordulójára.

1959 márciusában Mód Péter megnyugvással vehette szemügyre, hogy William Jordan – ekkor már Munro főtanácsadója – „normálisan végzi egyéb titkársági munkáit Dobrinyin elvtárs osztályán"[25] – nyilván szovjet felettese instrukcióit követte, és lojális bürokrataként aligha kereste a konfrontáció alkalmait. Később Cordier főtitkárhelyettessel beszélgetve Mód arról is értesülhetett, hogy Munróról „még csak azt sem lehet mondani, hogy állandó irodája van", tehát nem hajtották végre azt a közgyűlési határozatot, amely a Különmegbízott munkafeltételeinek megteremtésére vonatkozott.[26] Mivel időközben Sir Leslie pártja megbukott az új-zélandi választásokon, így külpolitikai mozgástere csak annyi lehetett, amennyit az ENSZ biztosított számára, noha Washingtonban már májusban szemet szúrt, hogy „Munro semmit nem csinál mint jelentéstevő".[27] Amikor Munro és Mód levelezését – feltehetően a külügyminiszteri megjegyzés nyomán – Jordan Washingtonba továbbította, talán éppen azt akarta tudatni, hogy a passzivitás intézményesült. A magyar ügy dokumentálása, az információk fogadása, rendszerezése, továbbítása továbbra is Héderváry Klára dolga volt, de már Dobrinyin alárendeltjeként. A szovjet diplomata persze hivatalosan nem tekinthetett be a sokszor érzékeny információkat tartalmazó iratokba, ám ezekhez hozzáférhetett Jordan, később pedig – ki tudja, miért – Cordier kapott felhatalmazást a dokumentációba való betekintésre.[28]

1959. márciusban kivégezték Gábor Lászlót, aki már 1956. október 24-én, a forradalom kitörése nyomán követelte az ENSZ-csapatok behívását. 1956. november 12-én tartóztatták le, majd később elítélték, haláláig 28 hónapot töltött börtönben. Akasztása után két nappal a Legfelsőbb Bíróság halálra ítélte Czermann Alajost és Tumbász Ákost, a „népi demokratikus államrend megátalkodott ellenségeit", akik ugyancsak „az ENSZ kémei" voltak.[29]

Mód és Cordier ebben az időben többször találkozott, egy alkalommal a magyar diplomata az Emberi Jogok Nemzetközi Ligájának beadványát is elolvashatta a főtitkárhelyettes irodájában, továbbá Pásztor Tamás rendszeresen küldött dokumentációját, amelyről azután pontos jelentést továbbított Budapestre, megadva a benne szereplő valamennyi nevet és a forrást. A szerzők persze eredendően nem a magyar elhárításnak címezték írásukat – amely vélhetően a dokumentumoknak hasznát vette –, hanem az ENSZ figyelmét hívták volna fel egyebek mellett arra, hogy sok emigráns az amnesztiaígéret hírére hazatért, közülük azonban sokakat letartóztattak, másoknak már a határátlépés után nyoma veszett, később többeket kivégeztek.[30]

Az 1959-es nyár végéhez közeledve sem volt „semmi jele" annak, hogy Munro jelentést akarna készíteni – mint Mód megkönnyebbülten érzékelte –, indoklásként hozzátette, hogy talán azért, mert „az egyetlen beosztottat, aki eddig névleg a magyar ügyekkel is meg volt bízva, hosszabb időre elkérték egy más munkaterületre".[31] Ez a beosztott Héderváry Klára volt, aki hivatali megbízatása nyomán lelkiismeretesen végezte munkáját a magyar ügyben is, és minden bizonnyal azt várta, hogy szükség legyen az általa összeállított és folyamatosan frissített dokumentációra. Cordier egy alkalommal Mód érdeklődésére úgy határozta meg a munkavégzés arányait, hogy a „magyar kérdéssel" megbízott két ENSZ-alkalmazott „95%-ban" nem a magyar ügyön dolgozik.[32] Túl azon, hogy Munrónak sem vizsgálatra, sem javaslattételre nem volt mandátuma,[33] közismert népszerűtlensége befolyásolhatta az általa képviselt ügyet, az új-zélandi diplomatát „szinte senki sem kedveli" – fogalmazott róla Lodge.[34] Mód Péter ugyanakkor azt jelentette Budapestre, hogy maga a főtitkár is „hangsúlyozottan" közölte vele, „hogy a titkárság nem tulajdonít jelentőséget Munro megbízatásának, és már csak ezért sem ad különösebb segítséget neki".[35] Amikor a nyár végén, a következő közgyűlésre készülve Hammarskjöld a magyar ügy sorsát latolgatta, akkor pedig már az „elenyészik" kifejezést használta: „peter out".[36]

És míg a budapesti Külügyminisztériumban „A magyar kérdés napirendre tűzésének esélye" folyamatos és nem kevéssé aggodalmas mérlegelés tárgya volt, addig hivatalosan és feltehetően nem hivatalosan is kérték, hogy a „baráti országok támogassák Magyarországot az ENSZ titkárságán", hiszen ez „a múltban rendkívül hasznosnak bizonyult".[37] Vagyis a 38. emelet ezek szerint befolyásolható volt és – a kommunista külügyesek reményei szerint – az is maradt.

Kuznyecov szovjet külügyminiszter-helyettes ekkor arra hívta fel az ENSZ-tagállamok figyelmét, hogy a nemzetközi feszültség enyhülésének nem tenne jót a magyar kérdés napirendre vétele.[38] Lodge amerikai ENSZ-delegátus kénytelen volt erre azt felelni, hogy a határozatok semmibevétele sem tesz jót az enyhülésnek, de a szovjet fenyegetés nem maradt visszhangtalan: a kérdést mindvégig figyelemmel kísérő ausztrálok például úgy érezték, nem lenne jó magukra vonni Moszkva haragját, mert az keresztezheti terveiket Új-Guineában és az Antarktiszon.[39]

A britek ennél pontosabban és kritikusabban fogalmaztak: ha egyszer Munrónak semmi lényeges jelentenivalója nincs, mivel nem jutott be Magyarországra, így tevékenysége javarészt New York-i beszélgetésekre és a titkárságon gyűjtött jelentések átolvasására szorítkozott, akkor talán jobb, ha a kérdés elő sem kerül.[40] Az ausztrál külügy egyetértett Londonnal, azzal a kiegészítéssel, hogy az általános közgyűlési vitán azért majd szóba hozhatják Magyarországot. Meg akarták várni mindezzel együtt a különmegbízott jelentését, továbbá a lassan alakuló, de orientációs pontot jelentő amerikai álláspontot. És míg tartottak attól, hogy az „enyhülés" légkörében a magyar ügy felvetése elidegeníthetné az el nem kötelezett államokat – amelyek között számos fontos partnerük volt –, meglephette őket, hogy a forradalom harmadik évfordulójához közeledve Munro még mindig nem terjesztette be jelentését. Ha pedig a Közgyűlés napirendje elkészül, az már aligha vehető tárgysorozatba. Az évforduló előtt egy héttel pedig megszűnt az ENSZ-rádió magyar adása, ami Washingtont és Munrót is meglepetésszerűen érte, mögötte szovjet befolyást sejtettek.[41]

Dobrinyin azt sem mulasztotta el tudatni magyar elvtársaival, hogy Munro napidíja 35 dollár – tisztes summa abban az időben –, s némi számolással méltán következtetett arra Péter János külügyminiszter-helyettes, hogy „Magyarország-ellenes szolgálataiért" az új-zélandi diplomata külön fizetést húz az amerikaiaktól.[42] Ez ebben a formában nem volt egészen igaz, de másként igen: lobbitevékenységének nagyvonalú honorálásán túl előadások tartásával, ünnepi összejövetelek szónokaként, felkért hozzászólóként Amerikában intenzíven foglalkoztatták. Ennek nyomán „Beszédfelkérések" feliratú dossziéi – amelyeket az ENSZ levéltára őrzött meg, ezek szerint a világszervezet munkatársaként végezte ezt a munkát –, több irattárolót töltöttek meg.[43] 1959 novemberében, vagyis az ENSZ közgyűlésének idején éppen Honoluluban adott elő mérnökök és építészek összejövetelén, és már tárgyalásokban volt egy pennsylvaniai meghívásról, majd nemsokára rákérdezett az érte járó „pontos díjra", mert 500 dollárnál kevesebbet – mint írta – nem fogadhat el.[44] Egy előadások szervezésével foglalkozó ügynökség is közvetítette Munrót beszédek tartására, ezzel kapcsolatos adminisztratív teendőit pedig a különmegbízotti iroda titkárnője végezte. És nem volt ez másként üzleti tevékenységével sem, az erre vonatkozó dokumentumok ugyanis a világszervezet levéltárában maradtak fenn, a „magyar ügyre" vonatkozó akták között. Gyakori és igen távoli utazásai során tehát a kitartó Jordan hosszú táviratokban küldte utána a „magyar üggyel" kapcsolatos fejlemények híreit, amelyek olykor Kuvaitban, máskor Líbiában vagy éppen Londonban érték utol a különmegbízottat.[45]

Londoni útja során Munro felkereste Shannt, a különbizottság egykori jelentéstevőjét, akinek azóta Manilából a brit fővárosba vezetett külszolgálati karrierje. Hazaküldött jelentésében Shann nem kevés malíciával számolt be Munróval való találkozásáról, mert „kétségkívül megfelelő embernek" találta az új-zélandi diplomatát a megbízatásra, annak dacára, hogy a brit sajtó „észre sem vette", hogy Angliába érkezett. Mindez a beszámoló szerint haraggal töltötte el Munrót, főként pedig az bántotta, hogy javadalmazása – ekkor napi 75 dollár – számára rendkívül kevésnek tűnt, márpedig Shann megítélése szerint ez volt az, ami legfőképpen foglalkoztatta új-zélandi kollégáját.[46] Megbízatását persze nem akarta feladni – folytatódott a beszámoló –, dacára annak, hogy a brit külügyminiszterrel való találkozása is jelentéktelenre sikeredett. Mindezek nyomán Munro maga akarta kezébe venni a sajtó érdeklődésének felkeltését, komoly újságcikket tervezett, anyaggyűjtésre pedig Ausztriába utazott, hogy felkeressen egy menekülttábort, noha ennek fontosságát – három évvel az események után – már nehéz volt érzékelni, mint erre ironikusan utalt is Shann.[47]

A *New York Times* szerkesztősége szívesen fogadta Munro ajánlkozását, az amerikai lap rangja és olvasótábora ugyancsak rendkívüli volt, a különmegbízott írásának publikálása az ENSZ-vita idején nagyon is aktuális lehetett volna.[48] Munro kérésére az UNHCR tisztviselője megszervezte egy menekülttábor meglátogatását, ahol találkozhatott magyarokkal, beszélhetett velük, megismerhette körülményeiket, múltjukat, perspektíváikat.[49] De mivel a különmegbízott csak egy délelőttöt szánt erre, így mindössze a táborban élő asszonyokkal találkozhatott, körbejárhatta lakókörzeteiket, meghallgathatta történeteiket. Csakhogy ekkor már a menekültek többsége elhagyta Ausztriát, a maradók pedig integrálódni kezdtek, a férfiak dolgoztak, a gyerekek iskolába jártak, több nőnek is adódott feladat, és míg mindenkinek hiányzott az otthon, nehéz volt bizonytalanságban élni, aggódtak a magyarországi hozzátartozókért és feleleventették a lassan homályosuló eseményeket – egyik sem jelentett olyan információt, ami a banalitás határát kicsit is túllépte volna. Munro mindezzel együtt hét oldalt írt látogatásáról, majd elküldte a *New York Times* szerkesztőségének, ahol azonban visszautasították az érdektelen és fellengzős cikket, hiszen egy ilyen fontos ügyben dolgozó diplomatát a saját érdekében is jobb megkímélni a nyilvános blamázstól.[50]

Bécsi utazása során Munro az osztrák külügyminisztériumban is megfordult, tárgyalásairól Kreisky külügyminiszter-helyettes üzenetéből alkothatunk képet, aki ennek nyomán azzal a javaslattal kereste meg magyar kollégáját, hogy engedjék be a különmegbízottat, aki megszállna egy Duna-parti szállodában, írna egy jelentést, és azzal végre le lehetne zárni az egész ügyet. Az osztrák politikus hozzátette: „nem akarna semmiféle vizsgálatot tartani (...) beszélne néhány vezetővel",[51] ami mégiscsak különös felfogása a különmegbízott mandátumának. Kreisky felemás üzenetét Haymerle, a bécsi külügy osztályvezetője erősítette meg kicsit később: eszerint hivatalos megbízatása ellenére magánembernek tekinthetnék Munrót Budapesten, s ha látogatása lezajlott, elősegítenék az egész ügy „csendes és békés felszámolását".[52]

De hát Budapesten ekkoriban mást is fel kívántak számolni, amiről pontos jelentések érkeztek New Yorkba, „Perek és ítéletek" cím alatt, amelyhez mind

Bruno Kreisky; 1959-től 1966-ig külügyminiszter, 1970-től 1983-ig Ausztria szövetségi kancellárja – és Kádár legközelebbi nyugati támogatója – volt.

a Rab Nemzetek Szövetsége továbbított pontos információkat, mind az amerikai követség.[53] A világszervezet elszalasztott lehetőségeiről kritikusan szólt az amerikai külügyi államtitkár, s ezt nem sokkal később a Kongresszus demokrata képviselőcsoportjának vezetője egészítette ki: az ENSZ figyelmének híján a rendszer több mint száz ellenfelét végezték ki eddig Magyarországon.[54] És ez még fele sem volt a majdani teljes létszámnak.

Jordan azonban – aki főtanácsadóként segítette Sir Leslie munkáját – még ekkor is kételkedett a számok megbízhatóságában, a beérkező hírek autenticitásában.[55] És amikor végre összeállították Munro jelentését az ENSZ Közgyűlésének, nem tartotta szükségesnek, hogy az elnyomást alátámasztó híradások listája legalább egy mellékletben szerepeljen.[56] Kéthly Anna levélben kért találkozót a különmegbízottól – egy San Franciscó-i gyűlésre utazva állt volna meg New Yorkban –, amire feltehetően nem került sor, dokumentum legalábbis nem tanúskodik efféléről.[57] Fábián Béla „országjelentése" azonban megmaradt az iratok között,

egy alapos és pontos áttekintés arról, mivel jár a gazdaság működésének minden áron való megindítása, hogy ne csak a politikai események adjanak támpontot a közgyűlési vitához, de a másként kemény tények is.[58]

Munro készülő jelentésének háttéranyaga igen terjedelmes volt, hozzá tartozott a „magyar kérdés" ENSZ-en belüli történetének számos dokumentuma: közgyűlési viták jegyzőkönyvei, a mandátumvizsgáló bizottság jelentése, tagállamok levelei a kérdés napirendre vételével kapcsolatosan, és ezekre vonatkozó, terjedelmes jogi és ügyrendi magyarázatok.[59] Az 1959. őszi közgyűlés végül 74. napirendi pontként vette tárgysorozatba a „magyar ügyet", ami igencsak egyértelmű és sokak számára elkeserítő jelzés volt.[60] A Cordierrel való beszélgetés nyomán Munro maga is érzékelte, hogy jelentésének megvitatása minden bizonnyal háttérbe szorul, ha éppen el nem marad; a különmegbízott Lodge-nak írt tehát aggódó levelet, s hogy végül amerikai közbenjárás segített a „magyar kérdés" napirendre vételében, vagy az ENSZ vezetése sem akarta ejteni az egész ügyet három évvel a forradalom kitörése, és egy évvel vezetőinek kivégzése után, nem tudható.[61]

A kéréssel kapcsolatos zavar oka az is lehetett, hogy Munro nem kívánta előzetesen benyújtani jelentését, hanem beszéde megtartása közben osztották volna szét a tagállamok képviselői között. Az is visszatetszést keltett – még az új-zélandi diplomatával rokonszenvező ausztrálokban is –, hogy megbízatását követően egy évvel még mindig „rágódik" a dokumentumon,[62] s feltehetően a Közgyűlés elnöke is tartózkodott attól, hogy előzetesen nem olvasott iratot vegyenek a tanácskozás tárgysorozatába.[63] A napirend kialakításában illetékes bizottság három támogató és három ellenző szónokot hallgatott meg a szavazás előtt. Érintettként Péter János külügyminiszter-helyettes magát a napirendre vétel javaslatát is „érvénytelennek" nevezte, a világszervezet határozatait pedig mindössze „ajánlásoknak" tekintette – hasonlóan ahhoz, ahogy a franciák értelmezték az afrikai atomkísérleteikkel kapcsolatos közgyűlési határozatokat.[64]

Közben telt az idő, és újabb drámai kérdések homályosították el a hároméves tragédiát: a spanyol képviselő Tibet frissen végrehajtott kínai annektálását ajánlotta napirendre, a prioritásokat újragondolták volna a korábban fontos szerepet játszó ausztrálok, míg például az indonéziai területi viták kapcsán vélte úgy az új-zélandi kormány, hogy abban az ENSZ nem illetékes, lévén szó holland „belügyről".[65]

Végül december elején került napirendre a „magyar ügy", Munro jelentése igen pontosan fogalmazott a megtorlásokról, a betartatlan ENSZ-határozatokról, a folyamatosan elkövetett jogsértésekről, és mindarról, ami változatlan maradt az eltelt három évben. De mert már három év mégiscsak eltelt, és mert nem csillapult az elnyomás intenzitása, ez a változatlanság drámaivá vált. Sajtóközlemény, jegyzőkönyv, állásfoglalások követték a közgyűlési vitát, amelyet a világszervezet Titkársága gondosan gyűjtött és dokumentált, majd határozattá emelkedett a közgyűlési javaslat arról, hogy Munro folytassa „erőfeszítéseit".[66] Csakhogy a különmegbízott jelentését nem ő maga, hanem munkatársai állították össze, a dokumentumok tanúsága szerint Munrónak érdemben nemigen volt megjegyzése, miként rálátása sem arra, amit képviselt, az „erőfeszítés" szó így kissé ironikusan csengett.

Minderről egy tévéműsor nyomán lehet pontos képet alkotni, amelyet a CBS élőben sugárzott – fontos napon: 1959. november 25-én[67] –, és amelynek 150 dolláros honoráriumáért Munro több levelet is küldött a tévétársaság producerének. Ennek az interjúnak „nem hivatalos átirata" azonban nem a magyar ügyre vonatkozó irattárolóban maradt fenn, hanem a „Beszédfelkérések" feliratú dossziéban, „Akcióban az ENSZ" címmel. A műsorvezető „akciót" firtató kérdésére a különmegbízott azt felelte, hogy munkája során megkérte a magyar ENSZ-delegátust, hogy járjon közbe kormányánál a titkos perek megszüntetése érdekében, és hogy hirdessenek amnesztiát. „Nem hiszem, hogy bármi lényeges történt volna az ügyben" – tette hozzá, és azt is elmondta, hogy sajtóhírekből és hivatalos magyar közleményekből állította össze jelentését.[68] Hogy milyen egyéb forrásokból dolgozott, arra nem tért ki, miként arra sem, hogy ha semmi lényeges nem történt „akciói" nyomán, akkor nem kellene esetleg arra törekednie, hogy valami mégis történjék. „A magyar népnek tudnia kell, hogy nem felejtettük el" – fejezte be Munro, ami igencsak sovány vigasz volt a terror tombolása idején. Hogy mindez nem csak utólag tűnik különösnek, arra pontosan utal, hogy ugyanebben a műsorban később egy újságírótól az is elhangzott, hogy a különmegbízott jelentése csalódást okozott, mert alig tartalmazott valamiféle információt.[69] Ami pedig – ma már tudjuk – ekkor is bőségesen állt az ENSZ rendelkezésére.

Ekkor merült fel több magas rangú ENSZ-képviselőben, hogy inkább Andersent kellene felkérni Munro megbízatásának átvételére,[70] de a Közgyűlés végül mégis tőle várt további „erőfeszítéseket". Mandátuma meghosszabbítását követően Sir Leslie utazgathatott tovább, újabb beszédfelkérésekre mondhatott igent, megszólításában pedig használhatta az ENSZ különmegbízotti titulusát.[71]

Az enyhülés jelei ekkor már érzékelhetőek voltak: Magyarország – még felfüggesztett mandátummal – szerepet kapott a világűr békés felhasználásáról tanácskozó ENSZ-bizottságban, ami meglehetős „meglepetést és aggodalmat" keltett Munróban,[72] és pontosan jelezte a világszervezet pragmatikus kétarcúságát, amit nagyszerűen szolgált a különmegbízott intézményesített cinizmusa. Csak Magyarországon nem változott semmi.

November 25-e, másként

Ugyanazon a napon, amikor tárgysorozatba vették a „magyar kérdést", ami sokak számára a nemzetközi figyelem fenntartásának egyedüli esélye volt,[73] és amikor az illetékes különmegbízott Manhattantől több száz mérföldre tartott előadást; a reggeli órákban lakóhelyétől nem messze megtalálták Povl Bang-Jensen holttestét.

A világszervezet „magyar üggyel" foglalkozó korábbi alkalmazottjának kapcsolata júliusban megszakadt az ENSZ-szel, de meggyőződéséhez ragaszkodott, eltávolítását jogellenesnek tartva végkielégítését nem vette fel, és küzdelmét sem adta fel. Hiszen fegyelmi ügye semmiféle kapcsolatban nem volt konfliktusának lényegével, így nem mondhatott le arról, hogy bizonyítsa igazát: a világszervezet érdekében, és azokéban is, akik bíztak benne. Elbocsátása után egy segélyszervezetnél helyezkedett el: a CARE azonban csak ideiglenesen alkalmazta, és fizetése is elmaradt ENSZ-beli jövedelmétől.[74]

Bang-Jensen holtteste az Alley Pond Parkban
(New York, 1959. november 26.)

A világszervezettől való eltávolításának módja és a vele szemben indított eljárásokat átható indulat csak erősítette sejtéseit, s ha korábban gyanakodott, 1958 júliusától már csaknem bizonyos lehetett abban, hogy az üvegpalotában valami nincs rendben. És most nem az Alapokmány megsértőire gondolt, sem a közgyűlési határozatok következmények nélküli semmibevételére, hanem a megannyi gyanús mozzanatra, amelyekre felhívta a figyelmet, de amelyek kivizsgálása helyett őellene indítottak eljárást. Ekkor már nem kötötte Bang-Jensent az ENSZ belső szabályzata, de ártani sem akart annak az intézménynek, amelyben hitt. Éppen azoktól a súlyos ártalmaktól akarta megóvni a világszervezetet, amelyek tudomására jutottak, így a továbbiakban is bizonyítékokat gyűjtött mindarról, ami erősödő gyanúját táplálta. Voltak, akik segítettek neki ebben az ENSZ-en belül és kívül, mások elutasították fenntartásait, míg nem kevesen aggódtak a biztonságáért, néhányan egyenesen az életéért.[75] Jogi rehabilitálásának lehetőségeit – újabb bizonyítékok ismeretében – ügyvédek vizsgálták.[76] Nyomozás azonban akkor sem következett, amikor Walter Anderson admirális személyes és kézzel írt levélben hívta fel Hoover figyelmét Bang-Jensen sorsára, gyanújára és a vele szemben indított eljárás sajátosságaira, hozzátéve, hogy egy hosszú tengeri utazás alkalmával győződhetett meg arról, hogy a dán ENSZ-alkalmazott kifogástalan lelki és szellemi állapotban van.[77] A levélíró ugyanazt a választ kapta, ami a titkosszolgálatok távolságtartásából fakadt: az FBI-nak nincs jogosultsága bármiféle vizsgálat kez-

deményezésére, erre utasítást kell kapnia a Legfőbb Ügyésztől.[78] A CIA pedig éppen ekkor tanúsított „diszkrét érdeklődést" Bang-Jensen jelenlegi állása és jövedelme iránt, továbbá kapcsolatát illetően a dán külszolgálattal és esetleg egyéb diplomáciai testületekkel, beleértve jövőbeli terveit és politikai motivációit. Mintha éppenséggel ő lenne gyanúsított.[79] Nyomozásról, gyanúi kivizsgálásáról – illetékesség és utasítás hiányában – nem volt szó.

Ami ezután következett, még nemigen áttekinthető. Nyár végén, pontosabban augusztus 25-én egy – ismeretlenekkel létrejött – találkozón feltehetően olyan bizonyítékokat ajánlottak Bang-Jensennek, amelyek igazolhatták gyanakvását, ám ezeket aznap aligha kapta meg, mert 28-án és 30-án is folytatódtak ezek a találkozások. Közeli ismerősök úgy sejtették: ezek során „Bang-Jensen valami igen hatalmasba botlott", ami aligha lehetett más, mint új, feltehetően drámai információ korábbi gyanújáról.[80] Hogy érzékelte az ezzel kapcsolatos kockázatot, arra az utal, hogy amikor október végén hajnalig kimaradt, előbb megtisztította és magánál tartotta a háború idején vásárolt pisztolyát. Később gyermekei is felidézték, hogy éjszakánként bádogedényt tettek a bejárati ajtó mögé, hogy csörrenése jelezze, ha valaki belép.

A halálát megelőző napokban baljós eseményekre utaltak későbbi dokumentumok, amelyeket az amerikai hatóságok sem akkor, sem azután nem mérlegeltek, tehát nem indítottak nyomozást ezekkel kapcsolatosan, sem életében, sem halála után.[81] A történet későbbi rekonstrukciója során idézték fel azt az elhangzott mondatot, hogy „ne becsülje alá" a vele szemben álló erőket, ami feltehetően egy, az ENSZ-ben járatos ismeretlentől származott. Bang-Jensen búcsúlevelének egy sora erre felelhetett: „alábecsültem a velem szemben álló erőket". Állítólag hangfelvételeket ígért ugyanez az ismeretlen, aki azonban hirtelen – s talán ez is stratégiájuk része volt – „rácsapta az ajtót", Bang-Jensen tehát magára maradt gyanújával és a bizonyíték létezésének tudatával. Szeptemberben figyelmeztette Horváth Jánost, hogy ne mondjanak még le róla, de egyben jelezte: olyan emberekkel van dolga most, akik „nem barátságosak".[82]

Azon a novemberi reggelen, amikor a „magyar ügyet" tárgyalni kezdte az ENSZ, Bang-Jensen már harmadik napja ismeretlen helyen tartózkodott. Otthonról úgy távozott, mint más reggeleken, és irodájában sem tűnhetett fel semmi különös: ott volt esőkabátja, kalapja, iratai.[83] Hálaadás napja volt, a legjelentősebb amerikai ünnep, amit mindig a családjával töltött. Két nappal korábban indult el otthonról, talán a legvégső bizonyosságért. Miután felesége bejelentette eltűnését, huszonnégyezer rendőrnek adták ki Bang-Jensen adatait, és sürgősséggel táviratozták meg az FBI vezetőjének, aki ugyanilyen sürgősséggel utasította kollégáit, hogy ne nyomozzanak.[84] A másnapi újságokban már szerepelt, hogy elkezdték a környék erdős területeinek átkutatását.[85] Hogy a három távol töltött nap után az Alley Pond Parkban kutyát sétáltató helybeliek találták meg, noha személyleírását közreadták, újságok címlapján szerepelt, csak tovább sűrítette a rejtélyek szövevényét.[86] Akárcsak az, hogy simára borotválva feküdt az út mellett, hogy jobb kezénél volt a pisztoly, noha balkezes volt, hogy búcsúlevele mintha rejtélyes üzeneteket tartalmazott volna.[87] A rendőrség azonnal nyomozni kezdett, aminek során azonban számos hibát követtek el, talán szándéktalanul.[88] Különös módon Bang-

Jensen ügyvédje, Clifford Forster már ekkor felkészítette az asszonyt „a legroszszabbra". A New York-i FBI bekapcsolódott a vizsgálatba, mígnem Washingtonból váratlanul leállították őket.[89] És ez is különös volt. Miként az is, hogy már a rendőrségi körözés szövegében szerepelt, hogy Bang-Jensen kedélyállapota borús, mintha csak előlegeznék az öngyilkosság lehetőségét.[90] A borúra persze volt oka, de a derűre is lett volna, nem csak alkata miatt, de mert ezen az őszön Bang-Jensennek komoly tervei voltak, rangos felkérései, új távlatok nyíltak előtte, miközben a szolidaritás elementáris megnyilvánulásának megannyi kifejezése áramlott felé.[91] Sokan támogatták küzdelmében, amely ezen a késő őszi napon véget ért.

A világszervezet levéltárának tanúsága szerint az ENSZ vezetői rendkívül alaposan és körültekintően gyűjtöttek minden adatot, újságcikket, hivatalos dokumentumot Bang-Jensen eltűnéséről, tragikus halálának körülményeiről és a nyomozásról. A rendőrségi jelentések, a keresésére kiadott felhívások éppúgy megtalálhatók az irattárolókban, mint részletek Bang-Jensen utolsó napjairól, benne a feleség állítólagos utalása férje valamiféle „amnéziájára". Mintha éppenséggel érveket kellett volna gyűjteniük, dokumentálniuk mindent, mégpedig egy olyan alkalmazottra vonatkozóan, aki ekkor már tizenhat hónapja nem volt a világszervezet munkatársa.[92]

Az ENSZ irattára gondosan megőrizte, hogy mind Hammarskjöld, mind Cordier és felesége táviratban fejezte ki együttérzését az özvegynek, és még a konstruált pert idéző eljárás ügyésze, Gross is hirtelen „mély szimpátiát" érzett áldozata és annak családja iránt.[93] Ugyanő később és bizalmasan leírta, hogy a halál körülményeinek feltárása igencsak hiányos volt, hogy a rendőrség rendkívül hanyagul kezelte az ügyet: nem kérdezték meg a környéken lakókat, nem határozták meg pontosan a halál időpontját, nem keresték a teherautót, amely ráhajtott a helyszínre, nem vizsgálták meg Bang-Jensen hátrahagyott iratait[94] – a sor folytatható. Mindennek fényében még különösebb lehetett, hogy a holttestet igen hamar elhamvasztották, mintegy megelőzve, hogy bármiféle további vizsgálat tárgya lehessen, noha a két boncolási jegyzőkönyv kétféle következtetésre jutott.[95]

Nem csak a rendőrség végzett „szánalmas" munkát, mint ezt később hivatalos amerikai tisztviselők is megállapították, de a titkosszolgálatok is asszisztáltak hozzá, noha pontosan érzékelték a hiányosságokat a bizonyítékok feltárásában – és gondosan elzárkóztak újabb bizonyítékok megismerésétől, amelyek esetleg felelősségükre is rámutatnának.[96] Amikor a későbbiekben felmerült szerepük a történtekben – vagy éppen távolságtartásuk –, az illetékesség hiányán túl rendre megismételték az ENSZ-ben megfogalmazott vádakat Bang-Jensennel szemben („súlyos fegyelmezetlenség", „ellenszenv Hammarskjöld iránt" stb.) és rendre öngyilkosságra utaltak a halál okaként.[97] A szenátusi vizsgálat idején az FBI egyik vezető munkatársa igen határozottan jelentette ki, hogy semmiféle ténybeli alapja nincs annak, hogy „a szovjetek meggyilkolták Bang-Jensent", noha folyamatosan dokumentálták a nyomozás hiányosságait és érzékelték a mögötte rejlő ellentmondásokat, amelyeknek azonban mintha nem akartak volna a végére járni.[98] A Rab Nemzetek Szövetsége ugyancsak kérelmezte a tragédia körülményeinek

feltárását, a CIA iratai szerint egy efféle nyomozás Allen Dulles bizalmas jóváhagyásával történne.[99] De nem történt.

A gyanús körülmények sokasága, és különösképpen ezek figyelmen kívül hagyása nem egy kortársban érlelte meg annak felismerését, hogy itt semmi nem lehetett szándéktalan, hogy Bang-Jensen haláláért részfelelősséget visel valamenynyi kondoleáló.[100] Világos volt az is, hogy ha az ENSZ vezetőinek volt félnivalójuk, az Bang-Jensen halálával megszűnt. Ha másoknak volt kellemetlen mindaz, amit Bang-Jensen tudott, vagy amire rádöbbent, akkor ettől kezdődően ők is biztonságban érezhették magukat. És volt, aki úgy fogalmazott, hogy ezért egyszer még megfizetnek.[101] De egyelőre csak Bang-Jensen fizetett az életével. Koppenhágai temetése csendes volt és felkavaró, öt gyerek az urna körül, Bohr és Kauffmann a gyászolók között, és a dániai ellenállás több hőse. Magánemberként jelent meg a külügyminiszter, képviseltette magát az amerikai követség, a magyar emigráció egyik vezetőjeként számontartott Hennyey Gusztáv mondott gyászbeszédet 1959. december 3-án, vagyis egy héttel azt követően, hogy Bang-Jensen holttestét megtalálták.

Tragikus történetének mozaikdarabjai kinek-kinek meggyőződése és ismeretei szerint kezdtek összeállni, bár ahogy gyarapodtak az információk, úgy sokasodtak a rejtélyek is. A sajtóvisszhang szinte kivétel nélkül elmarasztalta a világszervezetet,[102] mert okozati sorba állították Bang-Jensen kétségeit és fenntartásait, a vele szemben indult fegyelmi eljárást, az ezzel együtt megkezdett karaktergyilkosságot, végül az elbocsátást és a halált. Minderre a tragédia éppen nem tett pontot, és ha eddig el lehetett tussolni a történteket, ezek után már nem volt rá mód. Legalábbis a reménykedők szerint: nyomozásnak kell indulnia, aminek ki kell terjednie mindarra, ami eddig titokban maradt.

Feltehetően Hammarskjöld előtt is ekkor tárult fel a történet a maga egészében, sok epizódja ugyanis nélküle, távollétében vagy éppen tudtán kívül történt. Így például a Bang-Jensen „elmeállapotát" célzó vizsgálatot annak idején nem jelentették neki, most pedig – egy bizalmas feljegyzésben – úgy írták le, mint valamiféle jótékony kezdeményezést az egykori alkalmazott érdekében, amit azért nem tudattak a világszervezet vezetőivel, mert „személyes jellegű" volt.[103] A főtitkár ezt a memorandumot is elküldte Grossnak, mert az ügyet nem tekintette lezártnak, nyilván jogilag sem.[104] Ugyanakkor Hammarskjöld attól tartott, hogy az öngyilkosság „a mccarthyánus hisztéria felszítására" szolgálhat, s bár most sokan sorakoztak volna fel Bang-Jensen mellett az ENSZ korábbi bírálói közül, az is világos volt, hogy ő sem kért egykor belőlük, hiszen kétségei függetlenek voltak mindenféle politikai motivációtól.[105]

A magabiztos Cordier azonban „folyosói pletykának" minősítette a biztonsági hézagok létezését, a dezertálni próbáló keleti diplomaták szándékát híresztelésnek nevezte, és „tökéletesen alaptalannak" tekintette mindazt, amit Bang-Jensen bizonyítani akart.[106] A kondoleálástól a kegyeletsértésig rövid út vezetett: december 22-én egy „kronológiai emlékeztető" ismételte meg az ENSZ vezetésének korábbi érveit Bang-Jensen ügyével kapcsolatban, cáfolva a sajtóban megfogalmazott feltételezéseket, és hangsúlyozva, hogy a titkos ügykezeléssel soha nem volt gond az ENSZ-ben. A következő év elején is megjelent az ENSZ-nek

egy hasonló emlékeztetője,[107] amelyben a Bang-Jensen elleni, immár posztumusz kampány részeként adták közre a rá vonatkozó „tényeket". 100 példány készült belőle, és a főtitkár maga írta az előterjesztésre, hogy kinek küldjenek belőle, egy mellékelt listán további címzettek szerepeltek.[108] Hogy ennek a dokumentumnak egyik pontjára – már hogy soha nem szivárgott ki információ az ENSZ-ből – az amerikai titkosszolgálatok munkatársa nagy kérdőjelet rajzolt, önmagáért beszél.[109] Azt pedig, hogy miféle kockázata lehetett mindannak, amit Bang-Jensen tudott, pontosan jelzi, hogy halála után másfél évvel a szenátusi vizsgálat munkatársai felvetették, hogy „a személyes biztonság okából" Bang-Jensen özvegye adja át megőrzésre a Szenátusnak férje jegyzeteit.[110] Korábban pedig még a férfi ügyvédje, Clifford Forster azért javasolta a nyomozás leállítását, „hogy megvédjék a családot".[111]

A sajtó azonban mind Amerikában, mind Dániában, de még Ausztráliában is pontosan érzékelte, hogy mekkora lehet a baj az ENSZ-ben, ha minderre szükség van. És talán nem csak ott: hiszen sem a rendőrség, sem a titkosszolgálatok, de jelentős politikusok sem kívántak végére járni annak, aminek Bang-Jensen korábban nem tudott, így két újságíró, DeWitt Copp és Marshall Peck próbálta elvégezni az el nem végzett munkát. Felháborodva a történteken, egyre nyomasztóbbnak érezve a csendet, nekiindultak, felkeresték a legfontosabb szereplőket és helyszíneket, szóra bírták mindazokat, akiknek szerepük lehetett az eseményekben, elolvasták a megszerezhető dokumentumokat, az ENSZ-ből egy névtelen, de segítőkész munkatárs információkat és iratokat szivárogtatott ki számukra, és telefonon beszéltek az özveggyel.[112] Hogy jó munkát végeztek, azt bizonyítja, hogy könyvük, az *Árulás az ENSZ-ben* egyszerre keltette fel a szovjetek és a világszervezet vezetőinek haragját, és végre a lassan reagáló amerikai politika is lépéskényszerbe került.[113] Washingtonnak meg kellett nyilatkoznia, hiszen Bang-Jensen fontos szövetségesük volt a háború idején, és konfliktusai során számos alkalommal keresett kapcsolatot az amerikai politika szereplőivel. Bő egy évvel a tragédia után a Szenátus Belbiztonsági Albizottsága vizsgálatot indított, negyven szereplőt hallgattak meg, ötezer oldalnyi dokumentumot kértek be és értékeltek, majd jelentést adtak ki.[114] Ebben azonban sem az ENSZ-ben érvényesülő szovjet befolyás mértékét nem tudták meghatározni, sem a különbizottság munkájának ellentmondásaira nem tértek ki, míg kíméletesen szóltak a világszervezet főtitkáráról.[115] A titkok maradtak, nem csak az ENSZ-re vonatkozóan, de a halál pontos okát illetően is – vagyis jól dolgoztak azok, akik erre törekedtek.[116]

A szenátusi bizottság működése idején már Hammarskjöld életéből sem volt sok hátra, ő azonban a vizsgálatot a „folytatódó mítoszteremtés" részének tekintette, Copp és Peck könyvét pedig puszta sárdobálásnak.[117] Később egy dán lap hétrészes sorozatban idézte fel Bang-Jensen történetét, majd hosszú névsort mellékelt a politikai okokból elkövetett „öngyilkosságokról".[118] Sokan bírálták a szenátusi jelentést, mint ami nélkülözi a fontosabb tényeket, és még többen az ENSZ vezetését, amely folytatta a rágalomkampányt Bang-Jensennel szemben ahelyett, hogy szembenézett volna a kellemetlen igazsággal. Más újságok részletekbe mentek: a koppenhágai *Information* szerint a szovjetek lehallgatták a különbizottság üléseit – forrásaik szerint legalábbis Bécsben[119] –, mások azt próbálták értelmezni,

miért is enged Hammarskjöld növekvő teret a szovjet ambícióknak a világszervezetben, nem utolsósorban a döntések előkészítése és végrehajtásuk ellenőrzése szempontjából jelentős szerepet játszó Titkárságon.[120] Hogy Washington mindvégig passzív maradt, abból többen arra következtettek, hogy nemcsak az ENSZ Titkárságán, hanem az amerikai külügyben és talán hírszerzésben is befolyással lehetnek szovjet ügynökök. És éppen erre hívta volna fel a figyelmet Bang-Jensen.

Az ausztrál külpolitika szinte tényszerűen – de persze bizalmasan – állapította meg, hogy az ENSZ Titkárságát a kommunisták kémkedésre és befolyásszerzésre használják, és feltehetően ezzel a felismerésükkel nem voltak egyedül.[121] Canberra a különbizottság révén többszörösen is érintve volt a „magyar ügyben", s ennek kapcsán Bang-Jensen sorsában, így folyamatosan figyelemmel kísérte a volt jelentéstevővel, Shann-nel kapcsolatos kommentárokat és hivatalos nyilatkozatokat, amelyekből persze a történet felidézésekor volt éppen elegendő.[122] Hiszen ő nem kívánta látni Bang-Jensen hibalistáit, majd ő tagadta le elutasítását, őt próbálta szenvedélyesen meggyőzni a dán a jelentésben sejthető problémákról, amit azután igen egyoldalúan idézett fel Shann; és az ő levelére hivatkozott a főtitkár talán legterjedelmesebben Bang-Jensen elbocsátásakor.[123] Mindezt ebben a tragikussá váló kontextusban kellemetlen volt viszontlátni, mert hiszen maga az egykori jelentéstevő is tudta: a világszervezet titkárságán „nyüzsögnek" Moszkva ügynökei.[124] De hát ő ebből nem vont le további következtetéseket, vagy egyszerűen csak nem zavarta.

Így az ausztrál külügyminiszternek „iránymutatást" kellett kiadnia az újságok részére,[125] miként is értelmezzék a történteket, a politikusok csak akkor akartak nyilatkozni, ha Shann neve kedvezőtlen fényben kerül elő. Copp és Peck könyvében éppen ez történt, akik az eseményeket felidézve a felelősségtudat érdemi hierarchiáját teremtették meg a hivatali rangsor formális viszonyai helyett: a másodtitkár kételyei, fenntartásai, gondjai – amit a jelentéstevő lesöpört volna az asztalról – drámai súllyal kerültek elő. Mindezekkel Shann nem kívánt vitatkozni, inkább az egész könyvet „fikciónak" minősítette, ami mentesítette attól, hogy szembenézzen saját szerepével Bang-Jensen sorsában.[126]

Shann meg kívánta osztani a felelősséget azokkal, akik őt eszközül használták, így azokra a levelekre, üzenetekre hivatkozott, amelyeket Hammarskjölddel, Cordierrel és Gross-szal váltott Bang-Jensen kapcsán.[127] Felidézte a főtitkár szavait, aki abban reménykedett, hogy Bang-Jensennek „idegrohama" múltával ismét hasznát veheti az ENSZ, így nem kell drasztikusan fellépnie ellene, hiszen mindvégig hűségesen szolgálta a világszervezet ügyét, no és öt gyerek apja.[128] Hogy azután mégis fel kellett, az nem kevéssé Shann-nek volt betudható, aki készségesen hallgatta meg mind Cordiert, mind Hammarskjöldöt, akár a további jelentések elszabotálásáról volt szó, akár Bang-Jensen megalapozott gyanújának cáfolatáról. Így közvetetten bár, de ártott annak az ügynek, amelyen dolgozott, és akaratlanul talán, segítette a „Kadir-rezsimet", mint elgépelve leírták Canberrában.[129] A külügy hiába tiltakozott energikusan, s nevezte „nonsense"-nek ezt a feltételezést, a szándék nemcsak elvált az eredménytől, de szembe is fordult vele. Többet nem tehetett az ausztrál külpolitika sem, mint hogy rossz könyvnek nevezte Copp és Peck munkáját, hátha akkor nem lesz olyan nagy a baj.[130] Ugyanakkor politikai realitásérzéküket pontosan jelezte, hogy a szenátusi vizsgálat nyomán ők is megállapították: Bang-Jensen halála „inkább gyilkosság, mint öngyilkosság",[131] de ebből sem vontak le további következtetéseket.

És ezzel sem voltak egyedül. És maradt is azután ennyiben minden.

„Kadir" az ENSZ-ben

Hogy Bang-Jensen halálával egy időben a „magyar ügy" is meghalt az ENSZ-ben, azt a közel sem vétlen Jordan fogalmazta meg, amikor a következő év elején áttekintette a kérdés napirenden tartásának esélyét. Az elfogadott újabb közgyűlési határozat felkérte ugyan Munrót, hogy jelentsen minden „rendkívüli fejleményről", ám a főtanácsadó Jordan okkal kételkedett abban, hogy valamiféle alapos vagy inkább tisztességes dokumentum szerkeszthető lenne a továbbiakban.[132] Azt is feltételezte, hogy aligha lesz indok újabb jelentés közreadására, úgy pedig a munka folytatható az eddigieknek megfelelően, vagyis Héderváry Klára részmunkaidős foglalkoztatásával. „Ha azonban Magyarország kérdését nem tekintjük valójában halott kérdésnek – tette hozzá –, akkor a jelenlegi rendszer véleményem szerint alkalmatlan a munka folytatására."[133] Míg tehát a tapasztalt bürokrata ismét csak nem a lényegi kérdésekre reflektált – vagyis a világszervezet határozatainak figyelmen kívül hagyására, a különmegbízott lelkiismeretlenségére, az ENSZ passzivitására a magyarországi terror folytatódása ellenére –, hanem a hivatali ügymenetre, és írásba akarta adni, hogy a munka érdemi végzésére a jelenlegi rendszer alkalmatlan. Mindezek révén pedig ismét csak „fedezte a seggét".

Ugyanekkor, feltehetően a „magyar ügy" lassú eltemetésének folyamatában, az ENSZ-ben listát állítottak össze azokról a fontosabb szervezetekről, amelyek az Egyesült Államokban a kérdés iránt érdeklődést mutattak. Ezekről alapos leírást is készítettek, feltehetően azért, hogy a világszervezet Titkárságán felmérjék lobbierejüket.[134] A fejleményekben szerepet játszhatott az 1960-ban meghirdetett részleges magyarországi amnesztia, amelynek során mások mellett Déry Tibor és Háy Gyula nyerhette vissza szabadságát, igaz, velük együtt Farkas Mihály és Farkas Vladimir is.[135] Ugyanekkor megszüntették az internálótáborokat, és bár az 1956-os forradalom elítéltjeinek többsége ezután is rács mögött maradt – mint ezt az állambiztonsági szolgálatok elégedetten vették tudomásul –, a háborús bűnösök egy részére is kiterjedt a Népköztársaság kegyelme.[136]

Az Amerikában működő magyar szervezetekkel a magyar titkosszolgálatok is kapcsolatot kerestek, és közülük nem egyet – például az ENSZ ügyében legaktívabb Magyar Bizottságot – megpróbálták behálózni. A Bizottság jogásza, Varga László mint „elhárítási objektum" került elő különféle kombinációkban: az ügyvéd édesapját felkeresték Magyarországon, környezettanulmányt készítettek róla, feltárták fiával tartott kapcsolatát, fogást kerestek a szülőkön.[137] Varga New York-i irodáját titokban megfigyelték, mozgását és baráti körét tanulmányozták, régi barátját – akit titkos ügynökként alkalmaztak – ráállították, hogy próbálja meg beszervezni a kommunista állambiztonság hálózatába. Különféle ürügyekkel „fe-

dett" kapcsolatot kerestek vele, majd hivatalos úton busás honoráriumot ajánlottak fel jelentéktelen szolgálataiért. Csikós Imre rendőr százados, főoperatív beosztott több alternatívát dolgozott ki Varga beépítésére, amelyeket az ENSZ ügyében aktív jogász – a dokumentumok tanúsága szerint – sikerrel elkerült, de a titkosszolgálati munka intenzitása pontosan utalt a világszervezetnek tulajdonított jelentőségre; legalábbis a magyar politikusok és titkosszolgák számára, akik nem tudták, hogy immár árnyékra vetődnek.

Vagy tudták – de a felfokozott figyelmet és ennek megfelelő tervezést a magyarországi belpolitikai fejlemények indokolhatták, a „keményvonalasok" és a pragmatikusok közötti harc ismételt fellángolása, ami nem kerülte el az ENSZ figyelmét sem. Az előbbiek nemegyszer Moszkva jóindulatát kívánták megnyerni tervezett hatalmi restaurációjukhoz,[138] az utóbbiak pragmatizmusához nemegyszer hozzátartozott a „keményvonalas" módszerek átvétele, adott esetben a sztálinisták „túlszárnyalása", uralmuk fenntartása érdekében. Ebben az összefüggésben tűnt hihetőnek százötven magyar tinédzser kivégzésének híre, akiket a forradalomban való fegyveres részvétellel vádoltak, majd – a híradások szerint – halálra ítéltek. 1960 februárjában érkeztek az első hírek a világszervezethez, több hírügynökség jelentése nyomán, a hivatalos budapesti cáfolatok – mivel korábban is hazugak voltak – csak olajat öntöttek a tűzre.[139] A magyar üggyel foglalkozó különmegbízottat Kuvaitban érte utol az üzenet, ahol éppen amerikai cégek befektetési lehetőségeiről tárgyalt az uralkodóval, innen kérték állásfoglalását a távoli tizenévesek sejthető tragédiájáról.[140] Csakhogy az értesülés forrása szokatlan volt, Jordan okkal volt óvatos, hiszen az ENSZ tekintélyének nem tett volna jót alaptalan híresztelések komolyan vétele. Mivel ebben az esetben nem volt lehetőség az információ ellenőrzésére, a dokumentumokban mindvégig „állítólagos" kivégzésekről volt szó, és sajtószemlék, elemzések, összegzések nyomán végül elmaradt a megerősítés.[141] Az információt Jordannak továbbító Héderváry Klára hiába várt Munro „megerősítésére" Kuvaitból, válasz nem érkezett.[142] A tiltakozás tehát elmaradt, mégpedig okkal: mert nem került sor efféle kivégzésekre, így az óvatosság megalapozott volt, Munro hallgatásáról ugyanezt azonban nem lehetett elmondani.

Munro 1960 januárjában indult a Közel-Keletre. Előbb Amerikában tájékozódott az American Independent Oil Company tevékenységéről, majd Londonban folytatott tárgyalásokat a British Petroleum korábbi elnökével, William Frazerrel.[143] Az utazást, amelyre felesége is elkísérte, egy amerikai bank szervezte, szaúd-arábiai és kuvaiti üzleti kapcsolatok megteremtése volt a feladata, londoni tárgyalásain feltehetően ezek részleteiről volt szó, hiszen a briteknek komoly helyismeretük volt, és persze üzleti érdekeltségeik is a látogatásra kiszemelt területen. A magyar ügyet képviselő különmegbízott tehát hivatalos tevékenységével egy időben – amelyet az 1960-as esztendőben 14 000 dolláros térítésért végzett[144] – a világszervezet tudtával és jóváhagyásával amerikai cégek lobbistája volt a Közel-Keleten. Egy áprilisban kelt dokumentum Munro „missziójának" nevezte közel-keleti turnéját, amelyhez az ENSZ európai irodája adott háttéranyagot, egyebek mellett a Perzsa-öböl nemzetközi helyzetéről készült jelentést.[145]

A különmegbízott és felesége felkereste Líbiát, Egyiptomot, Libanont, Szaúd-Arábiát, Kuvaitot, s több helyszínen brit és amerikai diplomaták is csatlakoztak hozzájuk, hogy tekintélyükkel és kapcsolatrendszerükkel segítsék „Sir és Lady Leslie" munkáját. Így kaphatott szakszerű javaslatokat a Kuvait uralkodójával folytatott megbeszélésekhez, illetve ajánlást Bader Al-Mullához és testvéreihez, akik – a háttéranyag szerint – „Kuvait vezető kereskedői (...) reputációjukat vagyonuknak és a kormányzati körökbe való erős beágyazottságuknak köszönhetik."[146] Munro a Bankers Trust érdekében tárgyalt a hatalmasságokkal, így felhívta a kuvaiti pénzügyminiszter, Dzsabiz al-Ahmed asz-Szabáh sejk figyelmét az uralkodócsalád befektetési lehetőségeire a „szabad nemzetek jól megalapozott vállalkozásaiban".[147] A különmegbízott Líbia királyával is találkozhatott, akivel olajról és befektetési tervekről beszélt,[148] a szaúdi királyt táviratban kereste meg, és ennek nyomán feltehetően személyesen is.[149] Útja egyéb állomásain sem adta alább uralkodóknál, hiszen ezekben az országokban a gazdasági döntéseket gyakorló despoták hozták, akiket senki nem választott meg, és akiknek személyes anyagi érdekei tradicionálisan felülírták az általuk vezetett ország érdekeit. Munro tehát – brit és amerikai segítséggel, valamint az ENSZ jóváhagyásával – harácsoló önkényuraknak gazsulált, megbízói érdekében, de bizonnyal zsíros koncokért, míg időről időre táviratokban értesült a „magyar üggyel" kapcsolatos fejleményekről. A dokumentumok tanúsága szerint Jordannek olykor a Kuwait Oil Company címére kellett küldeni táviratait, olykor más helyszínekre, amennyiben a különmegbízottal tudatni kívánta mindazt, ami az általa „képviselt" országban történt. Így hosszú táviratok érkeztek a távoli királyságokba a magyarországi tervgazdaság helyzetéről, a földek kényszerkollektivizálásáról, a perekről, ítéletekről, és persze a nem csökkenő számú kivégzésekről.[150]

Hogy a különmegbízott sikerrel járt, az abból sejthető, hogy Amerikába visszatérve Munro gazdasági kapcsolatai tovább erősödtek, 1960 márciusában már a detroiti Gazdasági Klub vacsorameghívásának tett eleget, amelyen II. Henry Ford is megjelent, az illusztris társaságnak bő egy hónappal korábban Richard Nixon tartott előadást.[151] 1960 júniusában a Gulf Oil Company elnökének azért mondott köszönetet, mert William Whiteford rendelkezésére bocsátotta a társaság magánrepülőgépét, amelyen „igazán kényelmesen" utazott.[152] Mindezek mellett folyamatosan ajánlkozott előadások tartására, ilyenkor különmegbízottként és az ENSZ XII. közgyűlésének elnökeként hirdette magát. A közvetítőiroda kedvéért részletekbe is ment: „rendelkezésre állás: általános (...) díjazás: körülbelül 600 dollár, időponttól és helyszíntől függően", és a témák is fel vannak sorolva – amelyek közül azonban Magyarország, valamint az 1956-os forradalom beszédesen hiányzott.[153] Míg mindehhez felhasználta ENSZ-beli pozícióját és annak apparátusát, addig a Bankers Trust által kitöltött amerikai adóbevallás szerint „az adófizető 1958. szeptember 16-át követően – amikor beszüntette nagyköveti tevékenységét – üzleti vállalkozásokba kapcsolódott az Egyesült Államokban."[154] Az időpont árulkodó módon egybeesik különmegbízotti kinevezésével.

Hogy mindezek okán vagy éppen ellenére szólt Cabot Lodge amerikai ENSZ-nagykövet a Közgyűlés előtt Munro „csodálatra méltó tulajdonságairól",[155] az nem tudható, de a „magyar ügy" drámája lassan homályosulni kezdett, ritkán ke-

Cabot Lodge és Munro a Biztonsági Tanács üléstermében

rült elő a sajtóban, a könyörtelen konszolidáció ugyanis részben eseménytelen volt, részben pedig a folyamatos intenzitással zajló bosszú hírértéke hasonló intenzitással csökkent. 1960 nyarán tehát meglepőnek tűnik az *Albany Times* újságcikke, amely „Sir Leslie"-t már címében a „Vörösök legfőbb célpontjának" nevezi, akit – legalábbis a szerző szerint – Moszkva „első számú közellenségének"

tart. A rövid és frappáns írás a „kétméteres és százkilós új-zélandi őrkutyáról" azzal folytatódott, hogy Munro minden lehetséges alkalommal „megmarja a Kremlbeli elnyomókat".[156] Az amerikai újságíró, Pierre J. Huss írását gondosan megőrizte a különmegbízott titkársága, miközben a szerző ekkor már gyűjtötte anyagát néhány éven belül megjelenő könyvéhez, amely az ENSZ-be férkőzött kommunista ügynökökről szólt. Részben ugyanarról, amire Bang-Jensen hívta fel a figyelmet, amit az ENSZ vezetése élesen visszautasított, ami később eltávolításának egyik indokává vált; és mindehhez aktívan asszisztált a kötetet melegen ajánló Cabot Lodge.

Mivel Munro feltehetően érzékelte a feladata ellátásával kapcsolatos „deficitet", úgy döntött, hogy sajtókonferenciát tart a „magyar ügyről" Genfben. A helyszínválasztást indokolhatta, hogy a város az ENSZ európai központja volt, továbbá a nemzetközi politika egyik fontos helyszíne, de talán az is szerepet játszott benne, hogy itt volt a székhelye a Nemzetközi Jogászbizottságnak – ennek vezetője, Jean-Flavien Lalive főtitkár a kezdetektől rendkívül fontos információkat továbbított a magyarországi elnyomásról, és folyamatosan napirenden tartotta a jogi vérbosszú ügyét.[157]

A sajtóértekezlet előkészítését a korábban már Genfbe helyezett Hámori László végezte, bár a magyar ügy egyik legavatottabb szakértőjét nem sokkal korábban az ENSZ kábítószer-bizottságához, Genfbe irányították.[158] Hámori „személyes és bizalmas" feliratú üzeneteiben Jordant folyamatosan informálta a magyarországi helyzetről, aki mindezt továbbította a különmegbízottnak, feltehetően némi szelekció után. A Genfbe látogató „Sir és Lady Munro" programját is Hámori készítette elő, így a különmegbízott találkozott az Egyházak Világtanácsának képviselőivel, az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság vezetőjével, továbbá a Vöröskereszt elnökével, Léopold Boissier-vel.[159]

A sajtóértekezlet indokát hivatalosan a még mindig megszegett ENSZ-határozatok jelentették, továbbá az 1956-os lázadókat csak kis részben érintő amnesztia, az indokolatlanul tetemes büntetési tételek, illetve a jogalkalmazás politikai eszközzé tétele. Munro napirendre vette magyarországi látogatásának meghiúsulását is, így a helyszíni vizsgálódás megakadályozását, pedig még Hruscsovot is megkereste ebben az ügyben – rendkívül naivan vagy éppen rafináltan.[160] Mindezek nem először hangzottak el, egyedüli újdonságként az ENSZ közreműködésével szervezett „hazatelepítési program" került szóba Genfben, amellyel kapcsolatosan olyan hírek érkeztek, hogy egyes hazatérők lakóhelyükről „ismeretlen helyre távoztak", és talán nem önszántukból. Voltak, akik eltűntek, de a világszervezet információkat kapott „átnevelésekről", sőt kivégzésekről is.[161] Mindezek megerősítésére Munro ismét csak helyszíni vizsgálatot kezdeményezett, de beutazási engedélyt ezután sem kapott Magyarországra, maradt tehát a nyomásgyakorlás félszívű kísérlete.

Egy Genfbe telepített magyar diplomata ugyancsak ott volt a sajtókonferencián, gondosan jegyzetelt, így valamennyi elhangzott név és minden információ hamar visszajutott Budapestre.[162] Jelentős segítség volt ez a Külügyminisztérium számára az ENSZ őszi ülésszakára történő felkészüléshez, míg a nevekkel és értesülésekkel – főként pedig azok Nyugatra juttatásának módjával – az államvédelem foglalkozott. Hogy a sajtóértekezlet valóságos célja mi volt, azt pontosan jelzi,

hogy teljes dokumentációját Munro sietve megküldette Washingtonba, mégpedig személyesen Herter külügyminiszternek címezve, hiszen az eddigiekben is amerikai kezdeményezésre – ha nem is mindig hivatalos amerikai javaslatra – vették az ENSZ-ülésszak napirendjére a „magyar ügyet".[163] A szorgalmas Hámori feladata volt az is, hogy a sajtóértekezlet visszhangját folyamatosan figyelje, gyűjtse, dokumentálja, és New Yorkba juttassa, hogy Munro a világszervezetben is bizonyítani tudja majd fontosságát és „nem lankadó" erőfeszítéseit.[164]

Ez utóbbiak mind nyilvánvalóbb kudarca – a különmegbízott ciklikus fontoskodása ellenére – gyakorlott diplomatáknak már rég szemet szúrt, kiváltképp a magyarországi események fényében, amelyekről budapesti képviseletükön keresztül a befolyásosabb ENSZ-tagállamok rendre tájékoztatást kaptak.[165] A tavaszi sajtókonferenciát további különmegbízotti akció nem követte, a nyári hónapok azután az őszi ülésszak tervezésével teltek, hiszen a világ krízisövezeteinek száma – Tibet, Kuba, Kongó – éppen nem csökkent 1960-ban. Az ENSZ-ben a „magyar üggyel" foglalkozó munkatársaknak feltűnt Sir Leslie sajátos szerepfelfogása, így Héderváry Klára nem kis malíciával számolt be Jordannek a különmegbízott felemás aktivitásáról. Az ENSZ vezetésének figyelmét ekkor csaknem teljesen lekötötte a kongói válság kezelése, s a tetszhalott magyar ügyet élesztgető Munróról Héderváry úgy fogalmazott: „az a benyomásom, hogy Sir Leslie nincs igazán tudatában annak, milyen is a légkör az ENSZ-ben, ebben a pillanatban".[166] Jordan ekkor Angliában volt, Munro hazautazott Új-Zélandra, egyedül Héderváry Klára maradt New Yorkban, így Jordan válaszában azt javasolta, hogy halasszák szeptemberre a tervezett jelentés főbb téziseinek átgondolását.[167]

Hogy Munro sikerrel lobbizott megbízatása folytatásáért, azt pontosan jelezte, hogy az olaszok a különmegbízott visszahívását a „magyar ügy temetésének hivatalos aktusaként" értelmezték volna,[168] noha ezt az ügyet Jordan már egy éve halottnak nevezte. A „végtisztesség" megadásának kérdése megosztotta az ügyet egykor napirendre javasló tagállamokat: az angolok a „magyar kérdés" csendes elhantolására sarkallták szövetségeseiket,[169] míg Lodge éppen Munrótól kért javaslatokat a napirendre vétel indoklásához, bár egy dokumentum arra utalt, hogy döntés nemcsak a „magyar ügyről" nem született, hanem arról sem, hogy ezt vele folytassák, vagy nélküle.[170] Ez pedig arra utalt, hogy az amerikai álláspont sem alakult még ki, ugyanakkor a közeledő választások erőteljesen befolyásolták az Egyesült Államokban létrejövő politikai mozgásteret – ha nem is olyan tragikusan, mint négy éve.[171]

Augusztus elejére a világszervezet részéről egy sokatmondó köszönet fogalmazódott meg Munro részére, amely világossá tette volna – az ENSZ nem kevéssé képmutató viselkedési kódexének megfelelően –, hogy „szolgálataira nincs szükség többé".[172] De ha a „magyar ügyet" nem ő képviseli a továbbiakban, akkor ki tehetné? A különbizottságban korábban kulcsszerepet játszó ausztrálok Londonban próbáltak tájékozódni, Shann úgy tolmácsolta a brit álláspontot, hogy bármiféle vita a magyar ügyről „kevéssé lesz gyümölcsöző".[173] Az ausztrálok készek voltak elfogadni fontos szövetségesük körülményes elutasítását, annál is inkább, mert pontosan érzékelték, hogy az ENSZ-be újonnan felvett – elsősorban „harmadik világbeli" – tagországok rokonszenvét is eljátszhatják a „magyar kérdés" napirendre erőltetésével. És hogy a pragmatikus szempontok se hiányozzanak: az érdekszférájuknak tekintett Új-Guineával fenntartott kapcsolataikat is sértené a kérdés vitára bocsátása – mert ezek szerint a „magyar ügy" hatása globális volt.[174] Az ausztrál külügyminisztérium tehát arra utasította ENSZ-képviselőjét, hogy ne támogassa a kérdés megvitatását, hiszen mindez eddig is csak az ENSZ „végletes tehetetlenségét" bizonyította.[175] A britek arra készültek, hogy az amerikaiakat is meggyőzzék az ügy napirendről történő levételéről, mivel szerintük a valóság túllépett a problémán, ráadásul mindaz, ami történik, sérelmes a józan gondolkodás számára.[176]

A magyar kormány „felkészülési terve" az újabb ülésszakra rendkívül körültekintő volt, hiszen a következő közgyűlési ülésszakon a szocialista országok vezetői Hruscsovval az élen személyesen vettek részt.[177] Így beutazási engedélyt kért az Egyesült Államokba „őexcellenciája" Kádár János, az ENSZ határozatait lábbal tipró diktátor, a világszervezet egyik legfőbb rágalmazója, aki elvtársaival együtt mégiscsak a Közgyűlést választotta fellépése színteréül, amelynek jelentőségét évek óta szisztematikusan próbálták aláásni. New Yorkban azonban mégsem az ENSZ, hanem az amerikai politika bírálata állt a középpontban, amit egy háttéranyagként készített külpolitikai elemzés 1918-tól tekintett át, felidézve és rendszerezve a magyar sérelmeket, mintegy történeti kontextusba helyezve az aktuálpolitikai megrendelést.[178] Az ENSZ csak annyiban vált bírálat tárgyává, amennyiben az amerikaiak által működtetett „szavazógépként" végrehajtotta az imperialisták megrendeléseit. Ezek közé tartozott a „kóbor lovag" megbízása is – ahogy Munrót minősítette a *Magyar Nemzet* publicistája –, viszont számos egyéb súlyos kifogás ellenére Hammarskjöld bírálata ismét és feltűnően elmaradt.[179] Ennek oka az lehetett, hogy Budapesten úgy értesültek – egyébként helyesen –, hogy a főtitkár „nem támogatja Munro hidegháborús akcióit", míg négy éve esedékes magyarországi látogatásának elmaradását úgy értékelték, hogy „Magyarország semmiféle problémát nem képez".[180]

Az ENSZ vezetése komoly gesztusokat tett a szocialista államfők és pártfőtitkárok kedvéért, így például a „magyar kérdés" vitáját elhalasztották arra az időpontra, amikor a legfőbb érintettek már távoztak New Yorkból.[181] Ezt egyenesen Cordier főtitkárhelyettes üzente meg a pártfőtitkároknak, így megkönnyebbülten vették tudomásul a budapesti Külügyminisztériumban, akárcsak Moszkvában, hogy „megkezdődött az ENSZ-ben a 'magyar kérdés' eltemetésének szakasza".[182] Szeptember elején megérkezett a világszervezet akkreditációs bizottságához a XV. Közgyűlésen részt vevő magyar küldöttség névsora, külön levélben részletezték a delegáció tagjainak pozícióit, melynek vezetője „Őexcellenciája Kádár János államminiszter".[183]

Hogy milyen lehetett a tíznapos utazás a *Baltika* nevű szovjet tengerjárón, s miként kovácsolta össze a bezártság és hullámverés a testvérpártok vezetőit, csak találgatni lehet. Az ENSZ pulpitusáról azután ideológiai offenzívát indítottak, egyébként sűrű politikai térben: a győztes kubai forradalom vezetője, Fidel Castro négy és fél órás beszédet tartott, és szállodájából átköltözött a „néger gettóba", a Harlembe. Hruscsov hirtelen felindulásában cipőjével verte az asztalt, és persze Algéria, Libanon, Ciprus égető kérdései előkerültek, a kongói és a tibeti dráma

mellett. Mindezek mentén pontosan érzékelhető volt a „magyar ügy" háttérbe szorulása, amelynek már a napirendre vételénél a közelmúltban felvett tagállamok jó része tartózkodott.[184] Mindezzel együtt Kádár beszéde előtt a delegátusok több mint fele elhagyta az üléstermet – pontosan érzékeltetve, hogy a napirendtől függetlenül nem fogadják el a bitorlók erőszakra és hazugságokra alapozott „jogfolytonosságát".[185]

Pedig ennek a „jogfolytonosságnak" a megszüntetése egy formális hiányosságból is adódhatott volna: Magyarország ugyanis akkor már két éve nem fizette be a világszervezet tagdíját, ezért pedig szavazati jogától való megfosztásával szankcionálhatták volna.[186] A szocialista országok közül egyedüliként a Magyar Népköztársaság tartozott: 1958-ban 163 667 dollárt, 1959-ben pedig 231 558 dollárt mulasztott el átutalni a sokat bírált világszervezetnek, ami persze az ENSZ költségvetésének csak töredéke volt, ám a tagság feltétele. Hogy ez puszta figyelmetlenség volt, krónikus devizahiány következménye vagy átgondolt stratégia, nem tudható, netán a felfüggesztett mandátum miatt nem intézkedtek a pénz átutalásáról, vagy a „rágalmazó" Munrót nem kívánták finanszírozni a magyar dolgozók dollárjaiból. A későbbi fejlemények arra utaltak, hogy Kádár látogatása után Magyarország rendezte a számlát, és ez burkoltan azt sejtette, hogy nincs messze a felfüggesztett mandátum ismételt megadása.

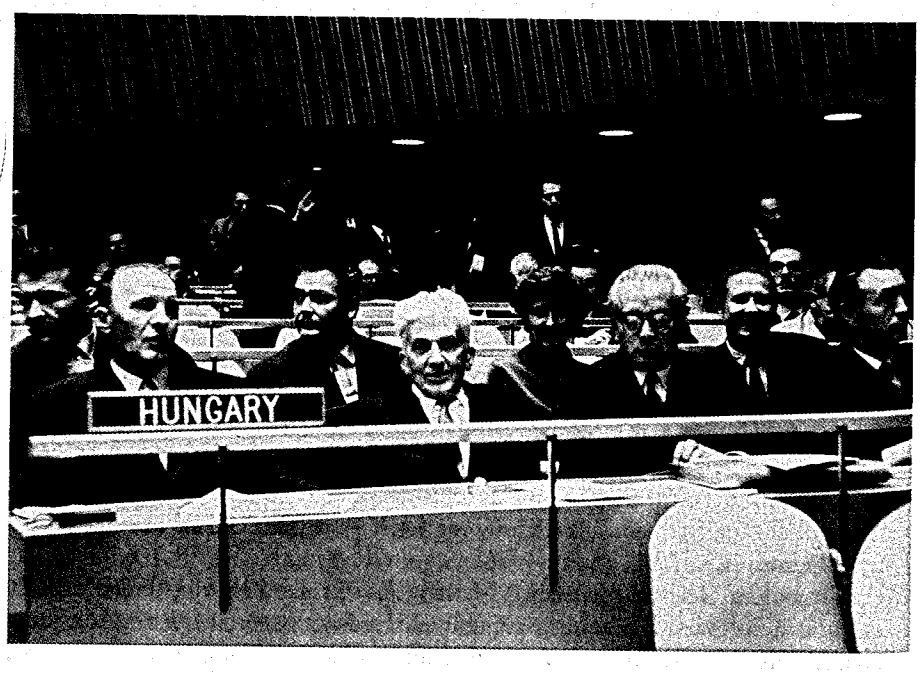

Kádár János az ENSZ közgyűlésén 1960. október 8-án; mellette Sík Endre külügyminiszter és Péter János külügyminiszter-helyettes, mögötte Erdélyi Károly, az MSZMP KB külügyi osztályának munkatársa

Hogy a különmegbízott a folyosón vagy az ülésteremben találkozott-e a pártfőtitkárral, arról a dokumentumok éppúgy nem tudósítanak, mint arról, hogy esetleg Kádár viszontláthatta-e New Yorkban volt minisztertársát, a vendégjegygyel rendelkező Kéthly Annát. Munro sikerrel intézte el, hogy ő maga belépőt kapjon a közgyűlési terembe, és különmegbízottként szerepeljen a világszervezet belső telefonkönyvében. Titkársága belépési engedélyt szerzett Kéthly Anna mellett Bartók László volt nagykövetnek, valamint a Magyar Bizottmány és a Rab Nemzetek Szövetsége néhány vezetőjének.[187] Legalább a karzatról követhették az eseményeket, ha már változtatni nem tudtak rajtuk.

A különmegbízott aktivizálódása, illetve a „magyar kérdés" napirendre vétele ismét felcsillantotta a reményt, hogy érdemes az ENSZ elé tárni a borzalmas konszolidáció megrázó epizódjait. A megélénkülő figyelem nyomán jelentős emigránsok közvetítésével újabb üzenetek érték el Munrót. Így Ignotus Pál – volt ENSZ-tanú – hívta fel figyelmét az ötvenhatos elítéltek egy részének éhségsztrájkjára, Mérei Ferenc és Bibó István nevét említve.[188] Hámori László értesülései szerint Bibót, Göncz Árpádot és Kardos Lászlót Vácról Budapestre szállították, ahol összeesküvés vádjával katonai bíróság elé állíthatják őket.[189] Kiss Sándor telefonon kereste meg a különmegbízott titkárságát, a korábbi információk megerősítésével és hasonlóan drámai hírekkel, mint a dokumentumok pontosan tanúsítják.[190] Munro azonban „ellenőrizetlennek" nevezte a három forrásból egybehangzóan súlyos üzenetet, és hivatalos minőségében nem tett lépést, mint ahogy ellenőrizni sem kívánta az információkat.[191]

1960. november 29-én Munro ebédet adott a delegátusok étkezőjében több jelentős diplomatának, valamint fontosabb munkatársainak, feltehetően azért, hogy informálisan is megerősítse pozícióját. Az ebéden mások mellett megjelent U Thant, ekkor még burmai delegátus, a későbbi főtitkár, valamit Jordan. A dokumentumok azt is pontosan rögzítették, hogy a meghívás ellenére nem ebédelt a különmegbízottal James Wadsworth, az új amerikai ENSZ-nagykövet, távol maradt az indiai misszió vezetője, Krisna Menon, és nem jött el a különbizottságban fontos szerepet játszó, később pedig közgyűlési elnöknek választott Mongi Slim sem.[192] Az informális találkozás időzítésére és jelentőségére magyarázatot adhat, hogy az ebéd előtt néhány nappal Munro levelet írt Hammarskjöldnek, miután a főtitkár a közgyűlés három korábbi elnökét konzultációra hívta, Munro azonban kimaradt közülük. A különmegbízott sértett hangú üzenetben tudatta Hammarskjölddel, hogy bár sejti, mi lehetett távol tartásának oka, ez bizonnyal szemet szúrt másoknak is, és méltánytalannak érezte, hogy ezt a főtitkár nem közölte vele.[193] Konkrétumokról az üzenet nem szólt, így csak találgatni lehet, miért nem akart vele is szót váltani Hammarskjöld, ugyanakkor aligha vitatható, hogy különmegbízotti reputációjára és presztízsére ez a mozzanat szükségképpen árnyékot vetett. Vagy éppen működéséből vetült az árnyék funkciójára, és Hammarskjöld ezt érzékelve üzent ilyen formán?

Munro 1960. december 1-jén nyújtotta be jelentését a Közgyűlésnek, 18 oldal terjedelemben tényszerűen és pontosan összegezve mindazt, ami történt Magyarországon – és ami nem történt: az ENSZ határozatainak végrehajtása.[194] Péter János külügyminiszter-helyettes tiltakozó levelet küldött a világszervezet főtitká-

rának, kérve, hogy azt Munro jelentéséhez hasonlóan hivatalos dokumentumként bocsássa közre az ENSZ, ami a szükséges javítások és stilizálás után meg is történt.[195] A közgyűlés rövid vita után újabb határozatot hozott, eszerint Munro továbbra is megőrizhette pozícióját, vizsgálatot és további jelentéseket vártak tőle, prolongálva a „magyar ügy" tetszhalálát.

Ugyanekkor nyújtotta be a különmegbízott hivatala az eltelt két esztendő költségeinek elszámolását, amit több levélváltás követett arról, mi elszámolható, és mi nem.[196] A tetemes summa részleteként taxiszámlák, telefonköltségek éppúgy megmaradtak az iratok között, mint két grillezett sertésborda és két Martini vendéglői blokkja, amit minden bizonnyal különmegbízotti minőségében fogyasztott Sir Leslie.[197]

A dokumentumok között szereplő számos meghívás, felkérés mellett a Rutgers Egyetemen tanuló magyar diákok invitálása is megérkezett a különmegbízotthoz az általuk szervezett „Magyar Hétre". Ez a levél azonban az elutasított meghívások mappájába került, Nagy Károly levelére kézzel írta Munro, hogy „nem tudja elfogadni", vagyis írásos választ nem kaptak a magyarok, csak a titkárnő által továbbított üzenetet.[198] A forradalom negyedik évfordulóján nem fért bele a különmegbízott programjába az utazás, még a közeli kisvárosba sem.

Időközben a Nemzetközi Jogászbizottság továbbította New Yorkba a magyarországi közelmúlt jogi fejleményeiről szóló áttekintését, amely szerint rendkívül aggasztóvá vált a helyzet: az újabban hozott törvények, illetve törvényerejű rendeletek, az ezeket megalapozó országgyűlési határozatok, majd a mindezeket alkalmazó perek az elnyomó rendszer tartós és erőteljes radikalizálódására utaltak. Ezek között olyan mozzanatok is szerepeltek, mint a vádlottak jogi védelmének hiánya, a korábban a Szovjetunióba deportáltak helyzetének rendezetlensége, a rendőrségi felügyelet intézményének kiterjesztése, és a sor még hosszan folytatódott.[199] Hammarskjöld személyes hangú levélben köszönte meg a tájékoztatást, miközben pontosan tudta, hogy kiknek engedte át pár hete az ENSZ szószékét, és hogy egy jogilag és politikailag is elfogadhatatlan helyzet fenntartásához asszisztál ezzel. A főtitkár tudatában volt annak is, hogy aki a tagországok tudomására hozhatná az intézményesített jogtiprást és a nem csillapuló bosszú kollektív tragédiáját, vagyis Sir Leslie Munro számára sem elfogadható tárgyalópartner. Hogy nemsokára éppen őt helyeztette át a Nemzetközi Jogászbizottsághoz, az pedig még elgondolkodtatóbb, vagy éppen elkeserítőbb.

Ugyanekkor Munro is érzékelhette, hogy nem sokáig élvezheti a „magyar ügy" képviselete által biztosított kiváltságokat, így a jelentés benyújtását követően „bejelentkezett" pártja vezetőinél Új-Zélandon, hogy örömmel vállalna valamiféle szerepet egy általuk alakított kormányban.[200] Csakhogy a távoli szigetország belpolitikai fordulatai nem kedveztek ambícióinak, így nem maradt más választása, mint a „magyar ügy", amelynek képviselete – a fel-fellángoló reménykedés ellenére – mind anakronisztikusabbá vált, nem utolsósorban éppen őmiatta.

„Ügynökséget építeni feladatunk"

Míg az 1956-os forradalom napjaiban a külképviseleteken működő titkos ügynökségek több helyen lelepleződtek, olykor hazarendelték az ávósokat vagy maguk menekültek el „állomáshelyükről", addig az egyik legfontosabb rezidentúra, a New York-i épségben, sőt sikeres akciók végrehajtásával vészelte át a drámai fordulatokat. Elvesztette ugyan egyik fontos tisztjét, Rácz Pált, akit lelepleződése után hazarendeltek, itthon előléptettek és a titkosszolgálatok irányításában kapott szerepet, helyére pedig újabb tisztet küldtek volna Budapestről: Triebwasser Józsefet, akit nem csak hírszerzésre, de „kisebb operatív akciók" végrehajtására is kiképeztek volna. Beszervezési terve nyomán már „legendát" is kidolgozott a titkosszolgálat, pontosan megrendezett találkozókkal vonták volna be a munkába, mielőtt ENSZ-diplomataként állomáshelyére küldik; amikor egyszerre megszakadt az ígéretes folyamat. „A katonák ügynöke" – volt a lakonikus magyarázat, az ávónak más jelöltet kellett keresnie.[201] Az operatív akciók végrehajtása – mással – napirenden maradt.

A New York-i rezidentúra szerepe 1957 januárjától kezdődően is alapvető jelentőségű volt, hiszen a „magyar kérdés" napirendre kerülése ekkor még beláthatatlan következményekhez vezethetett volna az ENSZ-ben. A hírszerzés folyamatosan követte az eseményeket, amelyeket nemegyszer befolyásolni is tudott. Az ávó megerősödése – paradox módon – éppen megszüntetésével esett egybe, hiszen míg Kádár demonstratívan szakított a Rákosi-korszak egyik leggyűlöltebb intézményével, addig annak sem személyi állománya, sem módszerei, sem pedig céljai nem változtak alapvetően. Illetve az utóbbiak megalapozottabbakká váltak: már nem tervezett akciókat előztek volna meg, hanem „valóságosan végrehajtott puccs-kísérletről" beszéltek, vagyis a forradalom visszamenőleg „igazolta" szerepvállalásukat. Mindennek személyes pátoszt és indítékot adott, hogy felismerték: a rendszer fenntartásával együtt az „életükért" küzdenek – látták, mi történt nem egy sorstársukkal Budapesten az októberi napokban. A New York-i rezidentúra, illetve ENSZ-képviselet beszédesen és többször is utalt az ávó fontos és pozitív szerepére, mind a forradalom előtt, mind alatta, és nem csak egymás közötti beszélgetéseken, de hivatalos dokumentumokban is.

Az egyik legfőbb feladatuk a várható fejlemények áttekintése és adott esetben befolyásolása volt, s a titkos munkatársak tudták, hogy ezekhez az ENSZ bizalmas iratai nélkülözhetetlenek. Hogy a világszervezet dokumentumaihoz a hozzáférés nem volt nehéz, azt Héderváry Klára példája bizonyítja: az évek folyamán több mint nyolcezer dokumentumot őrzött meg, felismerve ezek rendkívüli történeti értékét, majd komoly nehézségek nélkül szállított ki a világszervezet épületéből.[202] Mivel az ENSZ vezetése a Bang-Jensen-ügy kapcsán többször hangsúlyozta, hogy iratok nem kerülhettek illetéktelen helyre, a gyanakvást a legmagasabb szinten alatták el. Ugyanakkor ma már pontosan tudható, hogy fontos, olykor sorsdöntő dokumentumokból több is eljutott Budapestre, s onnan Moszkvába; közöttük akár olyanok is, amelyek diplomáciai csatornákon keresztül érkeztek New Yorkba.[203]

A másik fontos feladat a különbizottság előtt vallomást tett, három nyilvános tanú elleni lejáratókampány volt, amit az ávó sikerrel tervezett és hajtott végre.

Kővágó József és Kéthly Anna mellett a legjelentősebb célpont Király Béla volt, akit azért pécéztek ki, mert az ENSZ-szel mindvégig kapcsolatban maradt – legfőképpen Bang-Jensennel, amíg élt. Király aktáit a világszervezet elleni kampány idején rendre elővették, hiszen viszonylag „könnyű" célpont volt: harcolt a világháborúban a szovjetek ellen, majd feladva Kőszeg védelmét átállt az „ellenséghez", és szolgálta az egymást váltó rezsimeket, mégpedig általában igen magas rangban.[204] 1945-ös igazolása után a néphadsereghez került, dicsőítette a szovjet hadsereget, elítélte Rajkot, katonatársait lebuktatta,[205] és bár konstruált perben, és súlyos fizikai, illetve lelki kínzások után ítélték halálra, mégis egyedül ő élte túl a katonai vezetést sújtó tisztogatásokat. Nagy Imre nevezte ki a Nemzetőrség főparancsnokává, majd november 4-e után elhagyta az országot, tevékenysége tehát számos felületet kínált a legkülönfélébb eredetű kritikának, adott esetben rágalomnak vagy ellenségeskedésnek, s ezt tovább erősítette, hogy az aktív és koncepciózus főtiszt az emigráció egyik vezéralakjává vált, szervezeteket alapított, egységet próbált teremteni egy igencsak széttagolt és véletlenszerű közösségben.

A feszültségek növeléséhez hozzájárult, hogy Király igen jelentős pénzek fölött rendelkezett, mind az általa vezetett szervezetek működtetése, mind az emigránsok támogatása céljából. A hivatalos magyar propagandában „háborús bűnösnek" és „amerikai kémnek" is nevezett ENSZ-tanú titkosszolgálati dossziéjából

Benjámin Olivér és Király Béla közös sajtótájékoztatón Strasbourgban, 1957. január 5-én

előkeresték a Czebe testvérek lebuktatásának ügyét: a volt katonai vezetők kompromittálásában Király döntő szerepet játszott, hiszen a vele folytatott és tudtával lehallgatott beszélgetésük alapozta meg ítéleteiket; az ügyben Király, mint Kx100 számú ügynök szerepelt.[206] A főparancsnok első felesége – ekkor már dr. Gulyás Andorné – „Pécsi" fedőnéven az állambiztonság ügynöke volt, a családi kapcsolatok révén az ávó bepillanthatott Király magánéletének mélyrétegeibe.[207] Több ügynököt is telepítettek Király köré, akik befolyásolták döntéseit, szelektálták az információkat, részt vettek az emigráció szervezésében – feladatuk szerint: „bomlasztásában" –, és percre pontosan jelentettek Királyról.[208] A Magyar Szabadságharcos Szövetség viharos történetében az ávó szerepe mindvégig jelentős volt, a párizsi kongresszus „puccsa" nyomán szakadás következett be, s egy New York-i bíróságon indított per során aligha sejtette az amerikai jogszolgáltatás fontos intézménye, hogy voltaképpen egy titkosszolgálati „mesterterv" távoli végrehajtójaként ítélkezik.[209] Az ellentétek könnyen éleződtek ki az amúgy is megosztott magyar emigrációban, s a „haraszt" zörgése elsősorban az ávónak kedvezett.[210]

Az ENSZ különbizottsága előtt ugyancsak vallomást tevő Benjámin Olivért röplapakcióval próbálták lejáratni, noha korábban „tippként" foglalkoztak vele: a volt budapesti rendőrfőkapitányt a kommunista titkosszolgálat ügynökének akarták beszervezni. Ennek érdekében utazott ki hozzá az „Óvári" fedőnevű, „szociáldemokrata vonalon foglalkoztatott" ügynök Bécsbe, de érkezése előtt már két, ugyancsak Ausztriába telepített ügynök, „Kövi" és „Sági" is tárgyalt vele.[211] Az emigrációban is aktív politikusról környezettanulmányokat készítettek, korábbi letartóztatásának és perének dokumentumait ismét elővették, számos nőügyét feltérképezték és Kéthly Annához való viszonyát is pontosan ismerték. A „célszemély" megsejthetett valamit ebből a különös figyelemből, mert mindinkább attól tartott, hogy „elkapják vagy valamilyen módon az életére fognak törni".[212] Amikor a beszervezés meghiúsult, börtönbeli vallomásaival kívánták kompromittálni, nem is sikertelenül. A rágalmazás és a megfélemlítés nyomán Benjámin Olivér hátralépett, a továbbiakban visszavonult a közélettől.[213] Példája elbátortalanította az ENSZ különbizottsága előtt vallomást tett menekültek egy részét attól, hogy bármiféle szerepet vállaljanak a továbbiakban, akár a „magyar ügyet" vizsgáló világszervezet számára, akár az emigráció szervezésében. Az ávó sikerrel dolgozott.

Az emigráció behálózásának mértékéről igen nehéz pontos fogalmat alkotni, de annyi tudható, hogy a 60-as évek elejére komoly adatbázis jött létre a fontosabb szerepet játszó menekült politikusokról, s különösképpen az „Ellenséges emigráns vezetők magyarországi kapcsolatairól", amely kiemelten érdekelte a politikai rendőrséget. A mappában számos név szerepelt, címekkel, munkahellyel, rokoni és családi kapcsolatokkal.[214] A kiutazók között meglehetős számban voltak ügynökök, nemegyszer komoly megbízás végrehajtásának feladatával. Így például a „Szatmári" fedőnevű ügynöknek a vallásos szervezeteket kellett feltérképeznie, s ezt sikerrel tehette, ha még istentiszteletet is tartott New Yorkban. A „Lónyai" fedőnevű „társadalmi kapcsolat" a Kossuth Foundationba látogatott, diákszervezetek vendége volt, hazatérve a Városkapu presszóban számolt be tapasztalatairól, és kapott új megbízást.[215] De az egyik legfontosabb feladat az emigrációban élő egykori ügynökök újbóli felderítése volt, és – amennyiben lehetőség volt rá: szép

szóval, zsarolással, hozzátartozókra gyakorolt nyomással – újraaktivizálásukra törekedett az ávó. Hiszen komoly fenyegetést jelentett az „áruló ügynökök" esetleges kapcsolatfelvétele a nyugati titkosszolgálatokkal, vagy csak az emigráns magyar szervezetekkel, hiszen lebuktathatták felső kapcsolataikat vagy megnevezhettek további ügynököket.[216] A tét nem volt kicsi, az ügynökségek „újraépítése" rendkívüli feladat volt, míg az „áruló" sem kockáztatott keveset, hiszen ha államtitoksértést követett el, halálra ítélhették. Így került az ávó látókörébe az amerikai Magyar Bizottság New York-i irodájának igazgatója, Hahn Sándor, korábban a katonapolitikai osztály ügynöke, aki kulcspozícióban volt a tengerentúli emigráció egyik legfontosabb szervezetében, így Csikós Imre rendőr százados szerint „újjászervezése szükséges".[217] Az ugyancsak Amerikában élő Németh Sándor „Vince" fedőnéven állt az állambiztonság szolgálatában, ám 1956-ot követően felesége után San Franciscóba távozott. Némethet már 1946-ban beszervezték a szovjetek, miután a háború idején a magyar vezérkar „defenzív" osztályának dolgozott, ebben a minőségében kapcsolatban volt a német titkosszolgálatokkal, miközben zsidókat is mentett.[218] 1944-ben Nyugatra szöktették, ahol kapcsolatba kerül a CIC-vel – az amerikai katonai titkosszolgálattal –, ekkor pedig nekik segített lebuktatni szökött gestapósokat és SD-seket, de még az „aranyvonat" fosztogatóit is. A szovjetek ezt követően letartóztatták, Vorkutára került kényszermunkára, rehabilitálása után pedig bányát igazgatott ugyanott. Hazatérését követően bekapcsolódott az ávó munkájába – bár korábban nemet mondott Péter Gábornak –, feltehetően jelentős feladatok végzését bízták rá. A forradalom után azonban eltávozott az országból, és eltűnt Amerikában, valahol a nyugati parton. Vagy csak a magyar hírszerzés szeme elől tűnt el? 1962-ben, állambiztonsági akták szerint a „Tanácsadó elvtársat" kellett megkérdezni arról, hogy ha Németh Sándor nincs is a magyar titkosszolgálatok látókörében – azért nem áll-e kapcsolatban a szovjet állambiztonsággal?[219]

Az 1960-as évek elején merült fel ismét Varga László „beszervezésének fokozatos előkészítése", s ennek nyomán vált nyilvánvalóvá, hogy már 1956 februárjától megkezdődött konspiratív „feldolgozása", így nem az ENSZ vizsgálata kapcsán került először a titkosszolgálatok látókörébe.[220] Az eltelt évek bizonyították, hogy Varga az „emigráció egyik legjelentősebb alakja" – és ami még fontosabb: az ENSZ-hez „eljuttatott beadványok szerkesztője, élvonalbeli, érdemi szerzője". A budapesti központ „tippként" foglalkozott személyével, irodájának megfigyelésén, forgalmának megbecsülésén túl magyarországi levelezését is ellenőrizték, s arra jutottak, hogy „jó hírszerző lehetőségekkel rendelkezik".[221] Három irányból indult újra az akció: otthon élő szüleit keresték fel a Magyarok Világszövetsége „munkatársai", hogy konzuli útlevelet ajánljanak az idős párnak. Ugyanekkor jogászként adtak feladatot Vargának New Yorkban, még tanulmányt is rendeltek volna tőle. Végül elindították gyerekkori barátját, dr. Bollobás Bélát, aki „Roberto" fedőnéven dolgozott az államvédelemnek, hogy egy európai helyszínen, személyes találkozásuk során bírja rá Vargát az együttműködésre.[222] Addigra már pontosan látták, hogy a jelentős emigránsnak honvágya van, hogy szülei kiutazásáért kész volna áldozatot hozni, továbbá depresszióval küzd. Mindez alkalmassá tehette őt arra, hogy feladatokat vállaljon, s ennek nyomán lassan bevonják a titkosszolgálatok munkájába, s így akár az ő megbízásukból lássa el „információval" a világszervezetet.

Mindezeken túl a titkosszolgálatok jelentős „sikere" volt az ENSZ munkatársai közé küldött magyar szakemberek beszervezése, mert dacára a felfüggesztett mandátumnak, a tagdíjhátraléknak és a határozatok semmibevételének, erre komoly lehetőség adódott. Aligha nélkülözte az iróniát, hogy éppen az Emberi Jogi Bizottságba érkezett 1961. február 14-én Budapestről egy három nyelven beszélő, kitűnően képzett jogász, Gömöri Edit. A tehetséges fiatal nő túlélte az auschwitzi haláltábort, és talán borzalmas tapasztalatairól nem függetlenül lépett nemzetközi jogi pályára. A világszervezet munkatársai – mint az állambiztonsági dokumentumok is rögzítették[223] – lelkesen fogadták Gömörit, aki elsőként érkezett a bizottságba egy „népi demokráciából". Csakhogy az ifjú hölgyet kiutazása előtt beépítette a titkosszolgálat, és „Sásdi" fedőnéven foglalkoztatta, miután gondosan ellenőrizték otthoni kapcsolatait, továbbá figyelték levelezését, lehallgatták telefonját. New Yorkba érkezése után a megadott jelszó alapján kinti tartótisztje, „Róna" vette fel vele a kapcsolatot, a munkaterv szerint az „ENSZ Titkárságának objektumszerű feldolgozása vonalán" kellett „Sásdinak" eredményt elérnie.[224] Az Emberi Jogi Bizottság tagjaként rálátása volt a Titkárság munkájára: „Ilyen irányú felhívásra közlöm az általam ismert UN munkatársak adatait" – jelentette nemsokára –, huszonhét név következett, beosztással, rövid jellemzéssel, adott esetben beszédes részletek megadásával.[225] Feltehetően a tartótiszt utasításának megfelelően kapcsolatot keresett Héderváry Klárával is, aki ekkor „Titkár" fedőnéven került a titkosszolgálatok adatbázisába, hiszen a magyar származású alkalmazottnak „jó hírszerző lehetőségei vannak", továbbá a „magyar üggyel" foglalkozó különmegbízott, Munro egyik legközelebbi munkatársa volt.[226] Gömöri azzal az ürüggyel kereste fel Héderváryt, hogy betekinthessen a világszervezet által megrendelt magyar lapokba, de valóságos bizalom nem alakult ki a két nő között, „Titkár" feltehetően tartott a Budapestről küldött munkatárstól, „Sásdi" pedig aligha végezte feladatát nagy lelkesedéssel, amiért tartótisztje bírálta is.[227] A kapcsolat egyben „sötét" információszerzésre is alkalmas volt, miközben „Róna" azt próbálta figyelemmel kísérni, hogy Gömöri csakugyan jelent-e mindenkiről. A biztonsági feltételek megteremtése érdekében a fiatal jogász a misszión írta jelentéseit, ami egyértelművé tette a hivatalos magyar küldöttséggel való kapcsolatát, noha nemzetközi alkalmazottként függetlennek kellett volna maradnia.

„Sásdi" sikeres beilleszkedése nyomán az ENSZ-titkárság egyik tagjától vacsorameghívást kapott, amelynek kapcsán tartótisztje „átvette" volna néhány kapcsolatát – de hogy erre csakugyan sor került-e, arra a hozzáférhető dokumentumok nem utalnak.[228] Egy „ENSZ-hétvégére" – amely feltehetően a „csapatépítés" és ismerkedés korabeli alkalma volt – „a rezidentúra egyik tagja" el is kísérte, ami feltehetően nehézkessé tette a szabad és felhőtlen kapcsolatteremtést. Mindezzel együtt a „Sásdit" övező titkosszolgálati bizalmatlanság nem oszlott, de feladatait minden bizonnyal elvégezte, kizárásnak, elbocsátásnak, lelepleződésnek nincs nyoma az iratokban.[229]

Az ENSZ munkatársaként a későbbiekben kiutazó Révész Józsefet ugyancsak alaposan kiképezték a titkos „információs és operatív lehetőségek" kiaknázására,

a konspiráció szabályaira és az ENSZ-Titkársággal való kapcsolatteremtésre, amely feltételezhetően az egyik legfontosabb „objektum" volt a magyar titkosszolgálatok számára.[230] A fiatal újságírót még Ford-ösztöndíjra is javasolta az állambiztonság, s ennek nyomán szélesedtek kapcsolatteremtési lehetőségei, amelyeket az ügynök feltehetően ki is használt, legalábbis erre utal hazatérése utáni kitüntetése, és – olykor nem csekély – számláinak folyamatos rendezése a titkosszolgálatok nem apadó forrásaiból.

Az ENSZ-rádió magyar adásának megszüntetése után – ami, mint az állambiztonság feljegyezte: „főtitkári utasításra" történt – a korábban a közvetítéseket szerkesztő Kelen Imre jelentkezett a magyar missziónál, hogy felajánlja szolgálatait.[231] Az egykor sikeres karikaturista a háború előtt került a tengerentúlra, majd később a világszervezethez, ekkor pedig „Zordid" néven szerepelt a titkosszolgálati dossziékban, hiszen nem a misszió, hanem a rezidentúra tartott igényt esetleges szolgálataira. Pontosan érzékelték, hogy Kelent komoly sérelem érte azzal, hogy nem értesítették az adás beszüntetéséről, s ezt kihasználhatják éppúgy, mint helyismeretét és átfogó kapcsolatrendszerét, ám hogy történt-e más is az ajánlkozáson túl, arról a hozzáférhető dokumentumok nem szólnak.

Az ENSZ Titkársága volt ugyan a legfőbb célpont, de a szakosított szervezetekhez is kerültek ügynökök, a „Tóth" fedőnevű titkos munkatárs például az Európai Gazdasági Bizottságnál dolgozott, de kapcsolatot teremtett – feltehetően utasításra – az OEEC-vel, a GATT-tal, az UNCTAD-dal. Több alkalommal utazott New Yorkba, kihasználta a „sötét hírszerzés" lehetőségeit, és folyamatosan ellátta hírekkel a budapesti központot.[232] Az ENSZ Titkárságával ő is, mások is kapcsolatot kerestek, hiszen a magyar hírszerzés számára éppen a világszervezet adminisztratív központja volt az, ahol „nekünk ügynökséget építeni feladatunk".[233] Ezt a „Petit" fedőnevű jelölt kapcsán hangsúlyozták, hiszen az amerikai emigrációban élő, magyar származású könyvtárost „összekötő ügynöknek" szemelte ki az államvédelem, s próbálta együttműködésre bírni abban az intézményben, amely rövidesen kész volt arra, hogy normalizálja kapcsolatát egyik tagállamával, noha az mindent megtett ennek meghiúsítására.

Borul a fátyol

A történet vége semmivel sem volt szebb, mint a kezdete, hiszen öt évvel a forradalom után a világszervezet mozgástere is folyamatosan csökkent, amit a vasmarokkal végrehajtott magyarországi konszolidáció idején sem kívánt vagy tudott maradéktalanul kihasználni. Az 1961-es év nemzetközi politikai eseményei igen intenzíven vonták el a figyelmet Magyarországról, mind földrajzilag, mind karakterükben: a Tibet annektálása nyomán zajló rombolás, Kongó szétszakítása, Ciprus krízise, Libanon drámája vagy a Szovjetunió fölött lelőtt amerikai kémrepülőgép ügye folyamatos kihívást jelentett az ENSZ számára, elevenebbet, mint a fél évtizede meg nem válaszolt „magyar kérdés". Ez utóbbi a világpolitika kontextusában legfeljebb a nagyhatalmak közötti alkudozás egyik tételeként jöhetett

számításba, ha azok taktikai okokból éppen nem a konfrontáció, hanem a kooperáció mellett döntöttek.

Moszkva és Washington már 1961 februárjában kész volt tárgyalni bizonyos kölcsönös engedményekről, így a kollektív szemhunyás politikája még akár az enyhülést is elősegíthette.[234] Az egyébként nem túlzottan aktív Munro, amint hírét vette az alkudozásoknak, március elején tervezetet íratott Jordannel a „magyar kérdésnek" az ENSZ napirendjéről történő esetleges levétele ellen, az érveket ekkor is hűséges főtanácsadójától kölcsönözte.[235] Áprilisban még egy határozattervezetet is előkészítettek, mintegy előlegezve az őszi közgyűlési ülésszak döntését.[236] Minderről a magyar hatóságok igen hamar tudomást szereztek, így sajtótámadás indult a „kóbor lovag" ellen, aki immár Magyarország „ellenségeivel paktál".[237] Az érvek között az is elhangzott, hogy ritka precedens, hogy évi 10 ezer dollárt kap egy ENSZ-tisztviselő „egy tagállam rágalmazásáért", amit maga a tagállam is fizet. És bár ugyanekkor született meg a döntés, hogy Munro a Nemzetközi Jogászbizottság vezetését veszi át Genfben, azért különmegbízotti mandátuma még megmaradt, így tevékenységének látszata is.

Április végén sajtóközlemény részletezte az új-zélandi diplomata kvalitásait, aki nekikezdett a költözködéssel járó feladatoknak, természetesen az ENSZ apparátusának felhasználásával.[238] Útlevélkérelmet adott be olasz háztartási alkalmazottjuk számára Svájcba, vadonatúj Oldsmobile márkájú gépkocsijuk adásvételét intézte, Lady Muriel Olga Munro bankszámlájáról rendelkezett, továbbá adópapírok, genfi házbérlésük iratai, de még Robert Munro, a különmegbízott unokaöccse érdekében írt protekciót kérő levele is az ENSZ iratai között maradt meg.[239] A magyar külügy nyilatkozatában összetévesztette ugyan a hágai Nemzetközi Bíróságot a Nemzetközi Jogászbizottsággal,[240] a budapesti állambiztonság szakemberei azonban nem csak a pontos helyszínt és az intézmény nevét ismerték jól, de azt is tudták, hogy Munro új pozíciója inkább csak formális, voltaképpen megbukott az ENSZ-ben, és alkoholizmusa is közrejátszhatott New Yorkból történő eltávolításában.[241]

Ugyanekkor a Kozma utcai hóhér sem tétlenkedett, 1961-ben végezték ki a Baross téri felkelők három tagját, haláluk híre az ENSZ-hez is befutott: csaknem öt évvel a forradalom kirobbanása után még mindig akasztatnak a vérbíróságok.[242] És bár ezek az utolsó halálos ítéletek voltak a megtorlás borzalmas sorozatában, ezt akkor nem lehetett tudni, csak annyit, hogy a teljesen pacifikált országban a kivégzések folytatódtak. De hát a pacifikálás sem ment könnyen: ekkor írták meg a nagyobb világlapok, hogy Magyarországon a parasztoktól ismét elveszik a földet, ami a terméseredmények csökkenéséhez vezetett,[243] így szó volt a munkások nehéz helyzetéről és a sztálinista ellenzék megerősödéséről, valamint a kulturális élet totális kontrolljáról – nemegyszer korábbi ávósok kaptak vezető szerepet fontos szellemi műhelyekben. Mindezeket az információkat munkatársai rendre továbbították Munrónak, de a különmegbízott ingerküszöbét nem érték el ezek az események, ahogy feltehetően az a több száz oldalnyi háttéranyag sem, amely az ENSZ irattárában ezeknek az éveknek a dokumentumaiból fennmaradt.[244]

„Szabadegyháza, 1960. augusztus 20. Úttörőlány, kisfiú és asszonyok söpörnek az Alkotmány ünnepe előtt a termelőszövetkezeti tagok új házainak utcájában" – minden ízében hazug propagandafotó a kor sajtójából

Az amerikai Szenátus ingerküszöbét azonban ekkor már átlépte az ENSZ folyamatos és konok passzivitása, egyik albizottsága szóvá tette, hogy vajon miért vonakodik a világszervezet a „szovjet gyarmatosítás" kategorikus elítélésétől, hiszen naprakész értesüléseik voltak a magyarországi helyzetről, amelynek botránya az ENSZ csendje mellett még égbekiáltóbb volt.[245] Mindez annál különösebb lehetett Washington számára, mivel az ENSZ nyilvántartása szerint a különmegbízott 1961 első felében, pontosabban májusig 28 napot töltött el a „magyar ügy" tanulmányozásával, vagyis az év eleje óta minden héten legalább egy napot, olykor kettőt. Mindez azonban nem tevékenysége nyomán volt érzékelhető, hanem költségeinek elszámolása során, ugyanis Leslie Munro ötvendolláros napidíjjal számolva 1400 dollárt vett fel 1961. május 22-én, s hogy munkáját folyamatosan végezte a továbbiakban is, azt pontosan jelzi, hogy a világszervezet 1961. szeptember 5-én még több mint kétezret utalt neki, amiben már utazási költségei is benne voltak.[246] Repülőjegyek, vonatutazások számlái, taxik, telefonok tették ki a fennmaradó összeget, s hogy mindennek megtérítése nem volt puszta automatizmus, azt pontosan jelzi, hogy az ENSZ könyvelője például Munro egyik ebédszámláját nem fogadta el, ez már az egyébként nagyvonalú szervezet tűréshatárán is túl lehetett.[247] Hogy a költségelszámoláson túl mennyire kötötte le Munro figyelmét Magyarország, az pontosan kitetszik ekkor publikált könyvéből. *Az ENSZ – remény a megosztott világ számára* című művének 180 oldalából összesen három lapon említi Magyarországot, amellyel ekkor már harmadik éve foglalkozott.[248] Ugyanezt erősíti meg, hogy az NBC számára előadásra ajánlott témák között szerepelt a világszervezet békefenntartó ereje, továbbá a török–szír vita, de Magyarországról egyáltalán nem volt szó.[249]

Könyvének fogadtatására komoly figyelmet fordított a szerző, visszhangját szorgalmasan követte vagy inkább szervezte, az ENSZ irattárának dokumentumai szerint tárgyalt a jogokról, panaszkodott a terjesztésre, és különféle meghívásai során műve árusítását is intézte. Egy hivatalos céget kért fel a recenziók figyelemmel kísérésére, s a könyvről írt ismertetésekhez mellékelt fényképeken Munro olykor Hammarskjöld oldalán tűnt fel, máskor Dulles mellett. Régi képek voltak ezek, mert ekkor már sem New Yorkban, sem Washingtonban nem látták szívesen.[250]

Ahogy közeledett a közgyűlés kezdete, úgy vált egyre kétségesebbé, hogy egyáltalán napirendre kerül-e a „magyar kérdés". Munro számára azonban ekkor is az előadásokra való felkérések szervezése, megtartása, majd a honorárium „behajtása" jelentette tevékenységének súlypontját, négy vaskos mappában gyűltek az erre vonatkozó iratok, 1961-ben ez a mappa 160 oldalra rúgott,[251] ugyanakkor a különmegbízotti jelentés terjedelme 31 oldal volt.[252]

A „magyar ügy" végül mégis felkerült a világszervezet közgyűlésének napirendjére, de a 81. helyre szorult vissza.[253] Korábban már az amerikaiak is érzékelték, hogy „Munro nem számít (...) semmit sem sikerült elérnie", de novemberben mégis fogadta őt Bohlen külügyminiszter-helyettes,[254] s feltehetően ennek volt köszönhető a közgyűlési vita megszervezése, és az ő mandátumának még egy évvel történő meghosszabbítása is. Bár már egyre több tagország sürgette, hogy az ügyben „végre valami történjék", s felmerült a Biztonsági Tanács ír elnökének, Frederick Bolandnek Magyarországra küldése, ám Munro sikerrel vette elejét a tekintélyes politikus budapesti utazásának, így kizárólagosan tartotta meg pozícióját és vele intézményesített passzivitását.[255] Kérdéses természetesen, hogy miféle „aktivitásra" lett volna lehetősége, s volt-e más alternatívája a „magyar kérdésre" adott érdemi feleletnek, mint ez a tétlenség, de hát a forradalom kitörésének ötödik évfordulója közeledett, így a figyelem ismét az elnyomott országra irányult. A közgyűlési vitára készülve bejelentkezett Munróhoz Kéthly Anna, továbbá Varga Béla és Auer Pál, az ülésszakra időzítve jelent meg a *Nemzetőr* című, emigrációban kiadott lap angol nyelvű különszáma, és a Magyar Nemzeti Tanács nevében Nagy Ferenc volt miniszterelnök küldött üzenetet.[256] Októberben – naptára tanúsága szerint – Munro Kővágó Józseffel és Pásztor Tamással, novemberben Bartók Lászlóval tárgyalt, és persze mindezek közben Hámorival és Jordannel is, közgyűlési tevékenységében vagy különmegbízotti munkájában azonban ezeknek az eredménye nem tükröződött.[257] És bár Valerian Zorin szovjet ENSZ-nagykövet tiltakozott a kérdés tárgysorozatba vétele ellen,[258] a „magyar ügy" napirenden maradt, noha fogyatkozó többséggel, alkalmatlan különmegbízottal, és persze

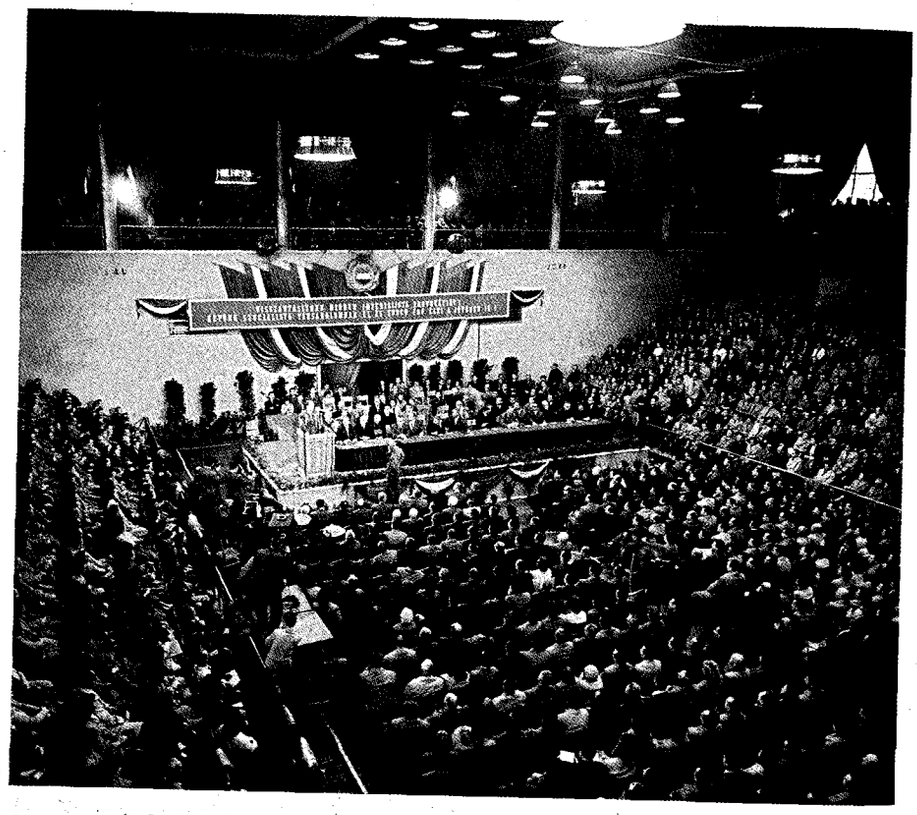

Az ENSZ-közgyűlésről hazatért Kádár nagygyűlésen számol be útjáról – 1960. október 15-én, a Sportcsarnokban

a meghozott határozatok ellenére ugyanazzal a tehetetlenséggel, mint ami az ENSZ-et az elmúlt években jellemezte.

Hogy ami ezután következett, az a gordiuszi csomó merész átvágása volt, vagy a teljes és feltétel nélküli kapituláció, az elsősorban értelmezés kérdése, de mindenképpen rendkívüli fordulatnak számított. A holtpontról való elmozdulás tragikus alkalmát Hammarskjöld főtitkár halála jelentette,[259] amelynek nyomán egyfelől új lapot lehetett nyitni az ENSZ és Magyarország kapcsolatában, másfelől pedig keserű élmények és személyes kudarctörténet nélkül lehetett újragondolni, mi történjék egy tagállammal, amelyet se lenyelni, se kiköpni nem tudott a világszervezet. Hogy a Hammarskjöld helyére lépő, ekkor még csak megbízott főtitkár, a burmai U Thant[260] számára a kérdés rendkívül fontos volt, az a dokumentumokból pontosan érzékelhető, bár voltak olyan feltételezések, amelyek szerint nem a kérdés megoldása, hanem szőnyeg alá söprése volt a dolga, s az sem önszántából, hanem a megválasztásához való szovjet hozzájárulás áraként.[261]

Az U Thant vezette burmai delegáció egykor elítélte a szovjet beavatkozást, és körültekintő, de következetes álláspontot képviselt a későbbiekben is, komoly figyelmet fordítva a forradalom leverésének világvisszhangjára, bár kevésbé a nyugati álláspontra, mint az el nem kötelezettekére és az ázsiaiakéra.[262] Az is kirajzolódik a dokumentumokból, hogy az új főtitkár pontosan tájékozódott a korábbi diplomáciai erőfeszítésekről, Hammarskjöld kísérleteiről és kudarcairól, illetve az ENSZ szerepéről a menekülteknek nyújtott támogatásban. Érzékelte ugyanakkor a „szovjet blokk" országainak kényszerpályáját is.[263]

A főtitkár a „magyar ügyben" azonban nem a különmegbízottól, hanem annak „főtanácsadójától", William Jordantől tájékozódott, aki memorandumában leírta, hogy újabb jelentés készítését „nemigen tartja kivitelezhetőnek", de arra is utalt, hogy Munrónak csak „meghatározott és limitált" mandátuma volt.[264] Hogy ezt követően jelentős változások zajlottak a világszervezet Titkárságán a „magyar ügy" kapcsán is, az Jordan következő feljegyzéséből érzékelhető, amelyben már nem a mandátumot tartotta a munka akadályának, hanem magát Munrót.[265] Érvei szerint ugyanis az új-zélandi diplomata azzal hiúsította meg Boland látogatását, amely előremozdíthatta volna az ügy megoldását, hogy neki van kizárólagos közgyűlési felhatalmazása a „magyar ügy" képviseletére a világszervezetben, ugyanakkor azzal, hogy az ENSZ-határozatok teljes és feltétlen betartatását követelte öt évvel a levert forradalom után, mintha realitásérzékét veszítette volna el. Az 1956-ban még igencsak elgondolható szovjet kivonulás, a szabad választások megtartása 1961-re már sajnálatosan nem lehetett reális cél, egyes-egyedül a teljes amnesztia maradt a listán. Hogy mindezt a főtanácsadó közös munkájuk során miért nem kívánta a különmegbízott tudomására hozni, az éppúgy titok maradt, mint az, hogy Munro ragaszkodása a határozatok szigorú betartásához elvszerűség volt-e, cinizmus vagy önzés.

Ezt követte a *France Soir* című lapban megjelent hír, mely szerint az ENSZ főtitkára mérlegeli egy budapesti látogatás lehetőségét, a magyar kormány ismételt meghívására, bár a bejelentés csaknem egybeesett azzal, hogy a világszervezet Közgyűlése ismét – immár sokadszor – ítélte el határozatainak figyelmen kívül hagyásáért Budapestet.[266]

Munro azonnal reagált a sajtóhírre, amelyet a dokumentumok szerint más formában nem is közöltek vele, nemhogy egyeztettek volna a hivatalos ENSZ-megbízottal, aki „meglepetéssel és aggodalommal" értesült a látogatás tervéről, s a híresztelés valóságalapjára kérdezett a főtitkártól.[267] A meghívás elfogadásának lehetőségét sajtóközleményben megerősítette a főtitkár irodája, ám a különmegbízott lecsendesítéséhez jogi érvekre volt szüksége a világszervezet vezetőjének. U Thant az ENSZ főjogászához fordult, a Bang-Jensen ügyében felemás szerepet játszó Sztavropuloszhoz, aki pontosan ismerte a „magyar ügy" addigi történetét. Miután hosszan elemezte a főtitkár felelősségi körét, szemben a különmegbízottéval, mindjárt utalt is az 1956. decemberi közgyűlési határozatra, amely szerint a főtitkár fel van hatalmazva „bármiféle kezdeményezésre", amit szükségesnek lát.[268] A kérdést legjobban ismerő Jordan a különmegbízott működését – akárcsak korábban a különbizottságét, vagy azt megelőzően magáét a főtitkárét az „abortive" jelzővel illette, bár ezeknek az abortumoknak a létrejöttéért ő maga is fáradhatatlanul dolgozott. És miután több mint száz oldalon áttekintette a különbizottság erőfeszítéseit, és mindezek hiábavalóságát az ezekre adott

magyar és szovjet válaszok tükrében, okkal jutott arra a következtetésre, hogy „az ENSZ méltóságát nem szolgálná kellőképpen ennek a kérdésnek a továbbhurcolása".[269]

Egy ponton látott mozgásteret Jordan, mégpedig az amnesztia kérdésében.[270] Erre utalt azzal is, hogy – megítélése szerint – az Egyesült Államok nem emelne akadályt a főtitkár budapesti látogatása elé, amennyiben Magyarország elfogadna bizonyos feltételeket.[271] És míg egyfelől az utazás „de facto" elismerését jelentené annak a rendszernek, amelyik egy pillanatra sem ismerte el az ENSZ fennhatóságát, másfelől bizonyos feltételekről megbeszéléseket lehetne kezdeni, amelyek a kérdés rendezéséhez vezethetnének, és talán mentenék, ami még menthető. Hiszen ekkorra már csaknem másfélszeresére emelkedett a diplomáciai képviseletek száma Budapesten: az 1957-es 40-nel szemben 1963-ra 59 ország kért akkreditációt a – nemzetközi jog szerint illegitim – rezsimtől.[272] A szovjet beavatkozás után sem szakadt meg egyetlen országgal sem a diplomáciai kapcsolat, s az azt követő években, az ENSZ-szel való konfliktusok sora és a magyar mandátum felfüggesztése éppenséggel nem járt külpolitikai elszigetelődéssel. Oldódott a magyar politikusokat sújtó diszkrimináció is: Horváth Imréék 1956 decemberében arra panaszkodtak, hogy helyzetük a világszervezetben rosszabb, mint a hidegháború mélypontján volt, de a nem sokkal később kiutazó Sík Endre már büszkén jelentette Budapestre, hogy összebarátkozott Krisna Menonnal, majd Arthur Lall-lal, később pedig U Thanttal, vagyis a harmadik világ tekintélyes politikusaival, véleményvezéreivel.[273]

Ekkor már Mód Pétert, a renegát forradalmárt és olykor karizmatikusan hazudozó, máskor fanatikusan vádaskodó ENSZ-képviselőt is visszahívták Budapestre, ahol miniszterhelyettesként folytathatta tevékenységét, így új lapot nyithatott az állomáshelyére érkező ENSZ-delegátus, Csatorday Károly.[274] Módhoz hasonlóan neki is volt mit kompenzálnia, 1956-os megingását borzalmas propagandaszólamokkal kívánta jóvátenni, talán ezért szemelték ki őt az egyik legfontosabb – bár egyelőre főként retorikus jelentőségű – külügyi posztra. Megbízólevelének átadása a még helyre nem állított mandátum ellenére sajtóhír volt, Csatorday kormánya nevében megerősítette U Thant meghívását Budapestre, és a főtitkár igen hamar jelezte „készségét a látogatásra".[275]

Mindezek fényében aligha volt kérdéses, hogy a „magyar ügy" napjai meg lettek számlálva, hogy ha a főtitkár csakugyan ellátogat Magyarországra, az teljes kapitulációt jelent, hiszen Budapest semmit, de semmit nem tartott magára nézve érvényesnek a meghozott ENSZ-határozatokból, amit a vizit sem fog kikényszeríteni. Így hát mozgalom indult „a magyar nemzet védelmére az ENSZ-ben", amelynek kiáltványát angolul is közreadták, résztvevői támogatókat kerestek, a nyomásgyakorlás eszközeit próbálgatták, politikai partnereket szereztek, reménykedtek, amíg bírtak.[276] Ugyanakkor azonban folyamatosan erodálódott a világszervezetben a „magyar ügyet" napirendre javasolók száma, és az elítélő határozatok meghozatalakor számottevően nőtt a tartózkodóké.[277] A Jordan által említett amerikai törekvés valamiféle új konszenzus megteremtésére rövidesen színfalak mögötti tapogatózássá változott, majd titkos tárgyalások kezdődtek, ami pedig a „normalizálódás" kölcsönös politikai akaratára utalt.[278] Amikor ennek híre

kiszivárgott, egy amerikai szenátor felszólította a kormányt a híresztelés sürgős cáfolatára, nehogy már a szovjetekkel egyezkedjenek a magyar kérdés „ejtéséről", a világszervezet tagállamai és az érintett nemzet háta mögött.[279] Pedig 1962-ben már sem a washingtoni külügyminiszter, sem helyettese nem fogadta a különmegbízottat, amit Munro sértett levélben vett tudomásul, jelezve egyben, hogy a „magyar kérdés" a közgyűlési napirend utolsó helyére szorult vissza. Nem volt egyedül abban sem – mint írta –, hogy „komoly aggodalommal" tölti el őt az amerikai kormány politikája „ebben a fontos kérdésben".[280]

Aggodalma ellenére – vagy annak oldására – a különmegbízott világ körüli utat tett az év folyamán: Teherán – Karacsi – Bombay – Manila – Hongkong – Tokió – Honolulu – San Francisco – Chicago – New York útvonalon, felesége kíséretében. És bár az iratokból nem derül ki, hogy ez miféle megbízatásához tartozott, de abból, hogy dokumentumai az ENSZ levéltárában találhatók, okkal következtethető, hogy a szervezés és nyilván a finanszírozás is a világszervezet feladata volt.[281] Az őszi közgyűlési ülés idején U Thant már nem Munróval, hanem Jordannel tanácskozott,[282] feltehetően a volt különbizottsági titkár, majd különmegbízotti „főtanácsadó" rendelkezett a legátfogóbb ismeretekkel a „magyar ügyről", Munro pedig ekkor már nem a főtitkárral vagy vezető diplomatákkal ebédelt a Delegátusok Termében, hanem mindössze „informális fogadást" adott közvetlen munkatársai számára. A meghívottak között volt Jordan, Protić, a titkárnő: Nora Fuchs, a korábbi segélyakciót koordináló Myer Cohen, Héderváry Klára, Pásztor Tamás és felesége – vagyis igen szűk kör.[283] Hogy ennek ellenére három láda italt rendelt „Sir Leslie", mégpedig a legjobbakból, és mindezeket az ENSZ irattárában őrzött dokumentumok szerint „lezárt állapotban" szállíttatta irodájába, arra utalhatott, hogy a „magyar ügy" napirendről való lekerülése során minden volt kolléga legalább két üveg tömény italt fogyasztott, de az sincs kizárva, hogy a különmegbízott alkoholizmusáról terjedő hírek megalapozottak voltak.[284]

A forradalom ötödik évfordulójára az ENSZ rengeteg petíciót kapott, amelyeket a legkülönfélébb szándékkal, javaslattal és várakozással küldtek a világszervezethez, ott pedig ezeket Munróhoz továbbították. A különmegbízott nem sokkal később valamennyit – hét iratdoboznyi terjedelemben – továbbküldte Jordan irodájába, hozzátéve, hogy ezek az iratok, „rendkívül érzékenyek", és szigorú őrizet alatt kell tartani 1963. június 30-ig.[285] Hogy miért éppen addig, azt talán az ENSZ belső iratkezelési rendje indokolhatta. Munro a petíciókra válaszlevélsémát dolgoztatott ki, amelyet ötven címre küldtek el, mellékelve a különmegbízott jelentésének másolatát.[286]

Nemcsak a petíciók utaltak arra, hogy a közvélemény még nem mondott le teljesen az ENSZ-ről a „magyar ügy" megoldásában, hanem az is, hogy Magyarországról folyamatosan érkeztek az információk. Munkatársai sajtószemléket állítottak össze Munro részére, továbbá angolra fordították az Országgyűlésnek és az MSZMP döntéshozó testületeinek fontosabb közleményeit, és változatlanul követni próbálták a bíróságok munkáját és a meghozott ítéleteket.[287] Mindezekből kirajzolódott a „konszolidáció" sikere, a gazdaság lassú regenerálódásával, az ipar fokozatos erősödésével, a mezőgazdaság működésének helyreállásával, továbbá jelei voltak a magánszférára nehezedő nyomás oldódásának, sőt bizonyos bátorító

tendenciák kibontakozásának is.[288] Ami a későbbiekben a Kádár-rendszer jellegzetességévé vált, csíraformában már megmutatkozott, bár még nem dőlt el, hogy inkább kivétel vagy szabály lesz a felemás liberalizálódás.

Az ENSZ-ből nehéz volt megítélni, hogy a hatalmi harc eldőlt-e Budapesten, és hogy a világszervezet nyomásának fenntartása vagy oldása lenne kedvezőbb a kibontakozás és valamiféle „normalizálódás" számára. 1962 nyarán Kádárnak sikerült néhány fontos, számára fenyegetést jelentő titkosszolgálati vezetőtől megszabadulnia, és ezzel talán megelőzött egy belső hatalomátvételt.[289] És bár a szovjet belpolitikai változásoktól és a Kremlben folyó csatározásoktól nem függetlenül, de Moszkva budapesti helytartója megszilárdította uralmát, végleg eltávolítva a bosszúszomjas és tettre kész sztálinistákat a hatalom közeléből, illetve a konszolidáció útjából.

Nem sejthető, miféle szándék vezérelte Munrót, amikor egy „huszárvágással" ekkor egyenesen Gromiko szovjet külügyminiszterhez fordult a „magyar ügyben", hivatalos ENSZ-megbízatására hivatkozva, de éppoly hiábavalóan, mint ahogy korábban Hruscsovhoz vagy Kádárhoz.[290] Ahogy közeledett az 1962-es ENSZ-közgyűlés időpontja, úgy vált mind bizonytalanabbá, hogy egyáltalán napirendre tud-e kerülni még a magyar kérdés. Végül a 92 pontból álló tárgysorozat 85. pontja lehetett,[291] ami pontosan utal a nemzetközi környezet változására, hiszen az ENSZ Közgyűlésének foglalkoznia kellett a kongói kérdés mellett a leszereléstől kezdődően a nukleáris fegyverkezésen keresztül a gyarmatok szabadságküzdelméig számos krízis kezelésével, továbbá vizsgálóbizottságot állított fel, hogy tisztázza Hammarskjöld halálának körülményeit. A hat éve lezáratlan „magyar ügy" botránya jelentősen megfakult, a voksoláskor az elmarasztaló szavazatokkal szemben többségbe kerültek azok, akik nem kívánták elítélni Kádárékat, illetve tartózkodtak. Ekkor már Csatorday utasította vissza a világszervezet „belügyekbe való beavatkozását", aki a szokásos retorika mellett obstrukcióba kezdett a „testvéri" országok segítségével a „magyar kérdés" adminisztratív kiüszöbölésére.[292] A vita során kellemetlen precedenssé vált, hogy Lisszabon ENSZ-képviselője a portugál gyarmatok kérdését tekintette „belügynek", és hasonló ereállyel tiltakoztak a volt gyarmattartók a dél-afrikai krízis napirendre vétele ellen is.[293] A különmegbízott 12 oldalra rúgó jelentése mindezzel együtt fontos dokumentum volt – az iratok szerint Hámori, Jordan és Héderváry munkája[294] –, ami mind általánosságban, mind konkrét részleteiben bemutatta a magyarországi helyzet alakulásának ellentmondásait, a közgyűlési határozatok következetes ignorálását, a létrejövő konszolidáció hatalmas áldozatait és felemás „sikerét". Kritikusai ugyanakkor ismételten felvetették a Munro markát ütő tetemes honorárium kérdését, amit „hidegháborús" szolgálataiért bezsebel, nyilván érzékelték, hogy ez a világszervezeten belül is érzékeny ponttá kezdett válni.[295]

Az ülésteremben egyre többen érezték úgy, hogy a sajnálatosan idejétmúlt kérdést csakugyan múlt időbe kell végre tenni, s hogy ezért Munro megbízatásának véget kell vetni; ez pedig 1962 decemberében a világszervezet vezetésében is megfogalmazódott. A képmutatás hagyományának megfelelően ezt inkább „implicit" módon kívánták tudatni vele és a világgal, semmint egyértelműen kimondani, így a következő év januárjában Munro „elbocsátása" szerepelt a belső dokumentumokban, s neki mindössze a köszönet jutott.[296] Paradox hivatkozásként ismét előkerült a közgyűlés 1956. decemberi határozata, amely szerint a főtitkár „kezdeményezésére" van bízva minden további lépés, ebből következően a különmegbízott tevékenységének folytatása – mint írták – „nem szükséges".[297]

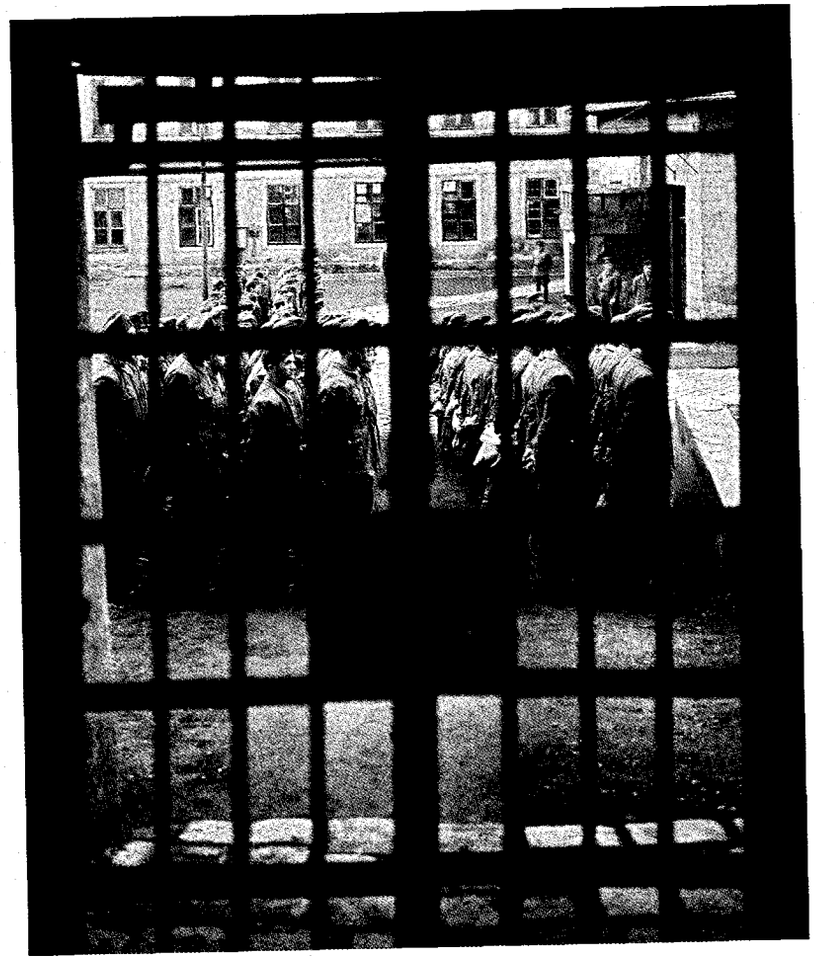

Rabok a váci börtön udvarán

A végjáték már egyáltalán nem volt drámai, inkább szánalmas, s némi – felemás – megkönnyebbüléshez vezetett. Ennek része volt, hogy az egyetlen engedmény, amit bő hat év után mégiscsak ki lehetett csikarni a bitorlóktól, nem volt több, mint az általuk kiszabott mértéktelen büntetések mérséklése: az amnesztia. De a budapesti konszolidációs paranoia szerint nyíltan és egyértelműen ezt sem lehetett kimondani, követelni még kevésbé: az amerikaiakkal titkos tárgyalásokat folytató Radványi Jánosnak Kádár nagyon pontosan meghagyta, hogy minél inkább erőltetik a tengerentúlon az amnesztiát, annál kevésbé fogják azt Budapesten

megadni.[298] Kádár azt is pontosan érzékelte, hogy belső ellenzéke – Marosántól Biszkun keresztül a belügyminisztérium vezetőiig – azonnal lecsapna rá mint egykori bűnrészesre, ha mentesítené a bebörtönzött forradalmárokat a jogkövetkezményektől.[299] Az ENSZ-mandátum visszaállításának feltételeként megfogalmazott amerikai követelés így egy „spontán" folyamat eredményeként érlelődött meg a magyar vezetésben, amely 1963. április 4-én látta elérkezettnek az időt, hogy megkegyelmezzen az életben maradottaknak. Legalábbis egy részüknek. És ezt az ENSZ-ben is pontosan érzékelték, mert igen alaposan és tüzetesen elemezték a meghirdetett közkegyelmet, már nem Munro és nem is Jordan, hanem az ENSZ jogászai. Pontos fordításban, tételesen tekintették át a különféle jogi kategóriákat és kitételeket, összevetették az újabb törvényt az 1959-es és 1960-as amnesztiával, tanulmányozták a vonatkozó jogszabályokat és az ítélkezési gyakorlatot, s megállapították, hogy átfogó kegyelemről van ugyan szó, amely sokféle „bűncselekményre" kiterjed, ám meglepően magas a kivételek száma, amelyek többsége éppen az '56-osokra illik.[300] Ezeket azután részletekbe menően is értelmezték és elemezték, bár még mindig csak a joganyagot,[301] hiszen a törvény konkrét alkalmazása ettől alapvetően eltért; többféle „bűncselekmény" pedig nem esett a közkegyelem hatálya alá, például a köztörvényesek, márpedig a forradalmat követő megtorlás jogi gyakorlata sokszor emelt köztörvényes vádat forradalmárok ellen.

Az ENSZ vezetésében és a közgyűlésen lassan, de egyértelműen érzékelhető volt, hogy új lapot nyitnak a világszervezet és a Magyar Népköztársaság kapcsolatában. Az sem volt kétséges, hogy ez miféle lehet – az eddigi szemhunyást csak végleges eltekintés válthatja fel, ez pedig érthető módon kavarta fel az indulatokat, és késztetett szólásra számos politikust, közöttük a magyar emigráció vezetőit. A teljes jogú tagság visszaadása, vagyis a magyar mandátum visszaállítása azok után, hogy a nemzetek közösségének határozatait semmibe vették, hogy a világszervezetet következmények nélkül rágalmazták és ellenséges hatalomnak tekintették – kétségbeejtő precedenssé vált, és alapjaiban rendítette meg az ENSZ morális rendjét. És mégis: 1963 júniusában az amerikaiak úgy döntöttek, hogy lezárják a magyar mandátum ügyét, és ha az amnesztia csakugyan életbe lép, egyben hozzájárulnak a főtitkár budapesti útjához is. Mindez még a színfalak mögött történt, mert a képmutatás tradíciója mégiscsak erőteljesebb volt, mint az olykor szégyenletes pragmatizmusé. 1963-ban már a szovjetek is csak rituálisan tiltakoztak egy dühös levélben a magyar „belügyekbe való beavatkozás ellen", bár különös módon nem a szovjet ENSZ-képviselő, hanem az ENSZ Moszkva által delegált főtitkárhelyettese nevében.[302]

A főtitkárnak nem kevés fejtörést okozott a „magyar kérdés" lezárásának konkrét menete, még akkor is, ha ez volt korábban – mint beszélték – véglegesítésének ára. Az ügyet áttekintő, U Thant számára készített egyik legutolsó erre vonatkozó feljegyzés megerősítette az ENSZ vezetőjének mozgásterét, ugyanakkor felsorolta azokat a határozatokat is, amelyeket Magyarország nem tartott be, és amelyek komolyan érintik az Alapokmányban lefektetett elveket.[303] U Thant jegyzeteiből és az összeállított memorandumokból érzékelhető, hogy ő is pozitív és fontos fejleménynek tekintette a magyarországi helyzet javulását, de ez lehet-e

fontosabb a világszervezet alapelveinél? És ha fontosabbnak tekinti, azzal nem haragítja-e magára azokat a nagyhatalmakat, amelyek egykor kidolgozták ezeket az elveket, és amelyek egyben a világszervezet legfőbb szponzorai voltak?[304] Ha viszont mégsem állítja vissza Magyarország mandátumát, és napirenden tartja a kérdést, nem szenvedne-e kellemetlen, sőt szégyenletes vereséget a következő közgyűlési szavazáson?

Az amerikaiakkal folytatott tárgyalásokról Radványi jelentette Budapestre, hogy a normalizálódás és az amnesztia nyomán várható a főtitkár látogatása,[305] s ezzel megnyílt az út a reménytelen helyzetből valamiféle reménytelibb irányba. Persze innen sem hiányozhattak a titkosszolgálatok, maga Radványi ugyanis már 1950-ben „Tinta Pál" fedőnéven az ávó titkos munkatársa volt, Svájcban diplomáciai fedésben együtt dolgozott a hírszerzés tisztjeivel, Rácz Pállal és Száll Józseffel. Később párizsi rezidensként kapott feladatot,[306] és azt követően is sikeresen vett részt a titkosszolgálatok munkájában, amikor washingtoni ügyvivőnek nevezték ki, majd pedig rábízták a magyar–amerikai titkos tárgyalásokat. Radványi „a munkásmozgalom régi harcosa" volt, ismerte Ságvárit, az 1956-os események idején a Partizánszövetség fegyvereseivel együtt szállt szembe az ellenforradalmárokkal, majd a szovjetekkel tért vissza a hatalomba.[307] Hogy mindebből semmi nem volt igaz, azt 1967-ben végrehajtott váratlan dezertálása nyomán tárta fel a titkosszol-

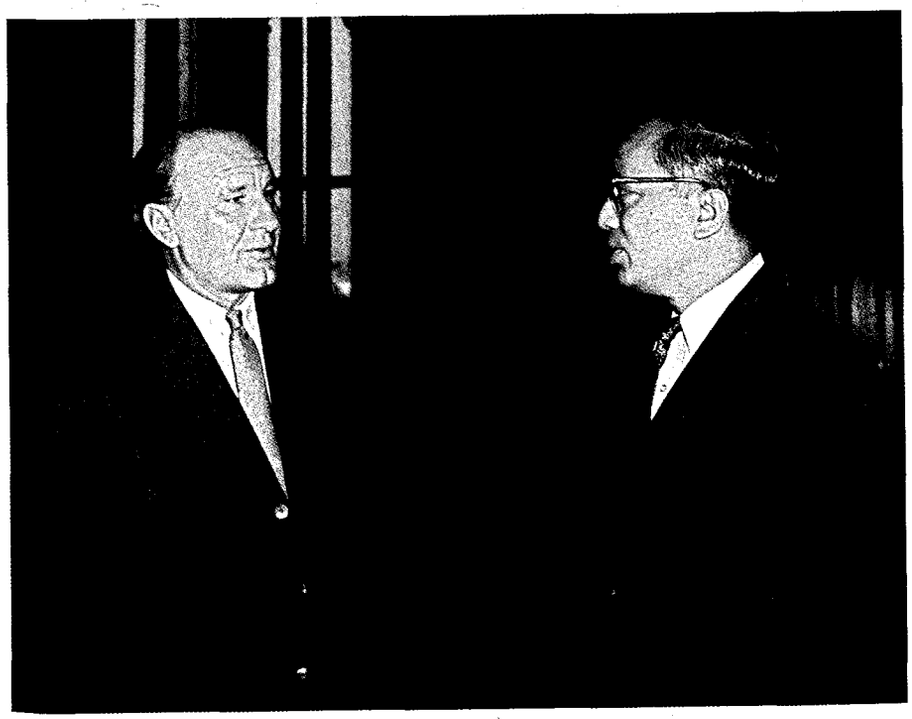

U Thant 1963. júliusi magyarországi látogatása során természetesen találkozott Kádár Jánossal is

gálat, miután Radványi menedékjogot kért az Egyesült Államokban.[308] A volt főtárgyalót, Kádár küldöncét, az ENSZ-mandátum visszaállításának egyik hősét Budapesten halálra ítélték hazaárulásért, kivégzését azonban a tengerentúlon kellett volna végrehajtani. Így miután nyomára bukkantak az Egyesült Államokban, „speciális környezettanulmányt" készítettek likvidálása céljából, majd kiszemelték a végrehajtót is. A „Rendkívüli esemény dosszié" több alternatíváját is tartalmazta a renegát ávós meggyilkolásának: vágó-szúró eszközöktől kezdve mérgezésig, végül azonban egyik alkalmazására sem került sor.[309]

A magyar mandátum visszaállítása elegendő öntudatot adott a kádári külügynek, a sikeres politikai akciók mentén nem volt szükség arra, hogy elrettentő példát statuáljanak. Budapesten is pontosan érzékelték, hogy az emigráció vezető politikusai közreműködésük nélkül is súlyos vereséget szenvedtek, a nemzetközi figyelem fenntartását szolgáló utolsó esélyük lehetett volna ugyanis az ENSZ napirendjén szereplő magyar ügy. Ennek az esélynek az elvesztését Király Béla a világosi fegyverletételhez hasonlította, míg Eckhart Sándor szerint a magyarság „Mohácsnál és Trianonnál is nagyobb tragédiája"[310] következett be.

A főtitkár 1963. júliusi magyarországi látogatásának „memorabiliáját" megőrizték az ENSZ Levéltárában: jó minőségű fényképeken látható, ahogy U Thant koccint a gyilkosokkal, beszédet mond a repülőtéren és az Akadémián, mosolyog, kezet ráz, figyel. A dossziéban szereplő beszédvázlataiból és kézírásos jegyzeteiből[311] sok minden kiderül, csak a lényeg nem. Hogy ha az egész ennyire, de ennyire egyszerű, akkor mi szükség volt a korábbi erőfeszítésekre?

Maradt a túlélés, és maradt az önsajnálat. Mohács. Világos. Trianon. New York. A remény halt meg utoljára. De meghalt.

Jegyzetek

Előszó

1 Utalás a Marx által idézett hegeli tételre, mely szerint a szabadság felismert szükségszerűség.

2 Az Egyesült Nemzetek Szervezetét 1945-ben hozták létre a fasizmussal szemben egységfrontot alkotó országok, Alapokmányát ugyanebben az évben fogalmazták meg, majd október 24-én írták alá.

3 A kutatás egy dokumentumfilm készítésével kezdődött, melynek alkalmát az adta, hogy Povl Bang-Jensen gyermekei Göncz Árpád köztársasági elnöktől vehették át apjuk posztumusz kitüntetését. Ennek kapcsán interjúsorozatot készítettünk velük, majd kísérletet tettünk története rekonstrukciójára. A filmet a Magyar Televízió mutatta be 1998-ban, *Halál Hálaadás napján* címen. A kutatást később folytattam, ennek összegzésére *a Bang-Jensen ügy. – '56 nyugati ellENSZélben* című könyvemben került sor. Nagy A. (2005)

4 DeWitt Copp és Marshall Peck: *Betrayal at the UN* című könyvükhöz közvetlenül Bang-Jensen halála után gyűjtöttek anyagot, melyet később a család jóvoltából, Bang-Jensen gyermekeinek segítségével megismerhettem. Copp, D. – Peck, M. (1961)

5 Az ENSZ „magyar üggyel" foglalkozó különmegbízottja előbb thaiföldi, később újzélandi diplomata volt, a különbizottság egyik tagja ceyloni (ma Srí Lanka).

I. rész

1 Ivan Sztyepanovics Konyev (1897–1973) marsall, a Szovjetunió hőse, a második világháború egyik legjelentősebb hadvezére, a Varsói Szerződés egyesített haderejének parancsnoka, a magyar forradalmat vérbe fojtó Forgószél hadművelet irányítója. (Egykor Lenin parancsára a kronstadti felkelést verte le, a háború után Ausztria katonai parancsnoka volt.)

2 A magyar forradalom fegyveres leverésének döntését dokumentálta Vlagyimir Nikiforovics Malin (az SZKP KB Általános Osztályának vezetője), aki részletekbe menően jegyzetelt a véleménykülönbségekről. Lásd: *Döntés a Kremlben*, Szereda, V. – Rainer M. J. (1996), továbbá Rainer M. J. (1996); Kramer, M. (1996)

3 A Szuezi-csatorna államosítása nyomán 1956. október 29-én, titkos izraeli–francia–brit tárgyalásokat követően Izrael támadást indított Egyiptom ellen, majd ebbe Franciaország és Anglia is bekapcsolódott. Lásd: Lefebvre, D. (1999)

4 Eszerint a szerződő országok az ENSZ Alapokmányának 51. cikkelye alapján nyújtanak egymásnak segítséget, s azonnal felfüggesztik az „intézkedést", amint a Biztonsági Tanács tesz lépéseket a konfliktus rendezésére. A dokumentumok megtalálhatók az ENSZ Irattárában (United Nations Archives and Records Management, továbbiakban: UNARM) S-0188-0006-0001 (Political and Security Council Affairs, 1947–1955).

5 A Nemzetek Szövetsége (más néven Népszövetség) 1919-ben jött létre, kudarcából okulva alakult meg az Egyesült Nemzetek Szervezete.

6 United Nations Relief and Rehabilitation Administration

7 Nagy Ferenc (1903–1979) kisgazda politikus, 1946-tól egy éven át Magyarország miniszterelnöke volt, 1947-ben lemondatták, így emigrációba vonult, amelynek meghatározó politikusaként dolgozott tovább.

8 Trygve Lie (1896–1968) norvég politikus, munkáspárti vezető és külügyminiszter, 1946–1952 között az ENSZ első főtitkára.

9 1946. november 21-én kelt levelében a miniszterelnök indokai között még a tél nehézségei és a járványok fenyegetése is szerepelt. UNARM S-0472-0055-0015-00001 UC

10 Kézzel volt a dokumentumra vezetve: „Action to Owen" (a főtitkár illetékes munkatársa foglalkozott az üggyel).

11 1947. augusztus 22-én az USA a Biztonsági Tanácsban elutasította Magyarország felvételi kérelmét, 1948. december 8-án B. Cohen amerikai ENSZ-delegátus nem ellenezte Magyarország felvételi kérelmét, ha megváltoztatja társadalmi rendszerét. 1949. április 4-én tárgyalta az ENSZ Mindszenty ügyét, majd szeptember 14-én „vádat emelt" Magyarország ellen az emberi jogok megsértése miatt. Mindezt egy 1957-ben összeállított lista tartalmazza, a magyar–amerikai kapcsolatokról. Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban MNL) XIX-J-29-a

12 Bulgáriával együtt kívánták Magyarországot is tanulmányozni. („Observance in Bulgaria and Hungary of Human Rights and Fundamental Freedom.") UNARM S-0501-0022-00001-UC

13 A koreai háború (1950–1953) az ENSZ akciójaként kezdődött, az Egyesült Államok vezetésével a déliek harcoltak az északiak ellen, az utóbbiakat a kommunista Kína és a Szovjetunió támogatta.

14 Andrej Januarjevics Visinszkij (1883–1954), Sztálin főügyésze, a konstruált perek végrehajtója, később politikusi és „tudományos" pályát fut be. 1946-tól 1949-ig volt a Szovjetunió ENSZ-képviselője.

15 Minden bizonnyal az ENSZ Társaságok Világszövetségéről van szó.

16 Bolgár (Breuer) Elek (1883–1955) gondolkodó, tudós, a szovjet hadsereg tisztje, majd diplomata.

17 Köves (Steiner) András (1900–1962) politikus, József Attila baráti köréhez tartozott, az ötvenes években diplomata.

18 Pálóczi-Horváth György (1908–1973) író, újságíró, Bajcsy-Zsilinszky Endre és Teleki Pál munkatársa, részt vett a háború alatt a sikertelen „kiugrási" tárgyalásokon.

Koholt vádak alapján letartóztatták, 1949–1954 között bebörtönözték, majd 1956 után Londonban telepedett le, tanúskodott az ENSZ különbizottsága előtt.

19 UNARM S-0441-0192-0008-00001

20 A szakosított szervezetek (FAO, UNESCO, WHO, ILO, stb.) konkrét szakterületek kérdéseivel foglalkoznak (mezőgazdaság, kultúra és oktatás, egészségügy, munkaügy). Budapest így például részt vett a kábítószerekkel kapcsolatos egyezményekről folyó tárgyalásokon, még a világszervezethez történő csatlakozás előtt.

21 1954 augusztusában utalta át a magyar Külügyminisztérium a pénzt, szeptemberben volt a tanácskozás. UNARM S-0441-0192-0008-00001

22 Szarka Károly (1923–2005) diplomata, 1953 és 1956 között washingtoni követ, 1955-ben a magyar ENSZ-küldöttség vezetője, később külügyminiszter-helyettes.

23 1953. augusztus 2-ai Feljegyzés Szarka Károly kiutazásakor, tájékoztatás a rezidentúráról. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ÁBTL) 3.2.6. OL-11/I. (A dossziéban orosz nyelvű iratok is szerepelnek.)

24 Radványi János (1922–2016) volt titkosszolgálati tiszt, majd külügyi tisztviselő, 1962-től a washingtoni követség ügyvivője, később politikai menedékjogot kért az Egyesült Államokban. Visszaemlékezései szerint a különféle titkosszolgálatok mellett, amelyek a külképviseleteken működtek, a külügyi munkatársak súlya kisebb volt. Radványi J. (1972), 98.

25 Olykor nem is egy, hanem több titkosszolgálat is jelen volt a képviseleten, így egy 1955-ös jelentés éles konfliktust tárt fel közöttük: a katonai elhárítás „Csapó" fedőnevű munkatársa bírálta és ezzel dekonspirálta a rezidentúrát mint „Péter Gábor-klikket". ÁBTL 3.2.6. OL-8-011/XII

26 A hírszerzés és elhárítás 1956-ig az Államvédelmi Hatósághoz tartozott. Az „ávó" kifejezés a Belügyminisztérium Államvédelmi Osztályára utal (az ÁVH elődjére); könyvemben az „ávós"-t általános terminusként használom, mindazokra vonatkoztatva, akik ennek az intézménynek tagjai voltak, és később – az intézmény nevének változása után – is annak elveit, mentalitását és módszereit követték.

27 Fehér Sándor áv. [államvédelmi] őrnagy elhárítóiskolát végzett a Szovjetunióban, Loránd György pedig ott született. Ugyanekkor van szó Szigeti (Schönwiesner) Károlyról, mint aki „speciális hírszerzőkiképzésben" részesült. Feltehetően azonos a későbbi külügyi tisztviselővel. ÁBTL 3.2.6. OL-11/I.

28 Várkonyi Péter (1931–2008) újságíró, politikus, később külügyminiszter. ÁBTL 3.2.6. OL-11/I.

29 Eörsi Gyula (1922–1992) jogász, washingtoni konzul, a Rákosi- és Kádár-éra jogrendszerének szakembere, később nagy ívű tudományos pályát is befut. ÁBTL 3.2.6. OL-11/IV. A. Érdemes felfigyelni az említettek rendkívül fiatal korára: húsz–harminc évesekről van szó.

30 Az állambiztonsági munkatársak panaszbejelentést is tettek. ÁBTL 3.2.6. OL-11/IV. A.

31 Az idézőjelbe tett nevek itt és a továbbiakban fedőnevekre utalnak. ÁBTL 3.2.6. OL-8-011/VIII

32 Uo.

33 Uo. és ÁBTL 3.2.6. OL-11/I

34 ÁBTL 3.2.6. OL-011/II

35 Hámori László (1915–1961) Amerikában élő ENSZ-alkalmazott, a később létrejövő ENSZ-bizottságban fontos szerepet játszott.

36 Később „Bertalannal" az „Arany János" fedőnevű ávós is foglalkozott (Rácz Pál). ÁBTL 3.2.6. OL-8-011/VIII. Az egyes nemzetek kvóták szerint tölthettek be állásokat a világszervezet apparátusában.

37 Rácz Pál (1928–1986) hírszerző tiszt (BM III/I), 1952–1957 főhadnagy, külügyi alkalmazott, később vezérőrnagy és a magyar ENSZ-küldöttség vezetője (1980–1986). Az egyik akta szerint a „központ" róla is gyűjtött kompromittáló anyagot. ÁBTL 3.2.6. OL-8-011/VIII

38 ÁBTL 3.2.6. OL-8-011/VIII. „Tamás" ügynök jelent a nőről, feltehetően ő környékezte meg.

39 Héderváry Klára (1920–2020) Budapesten született, de igen hamar külföldre került, felsőbb tanulmányait Amerikában végezte, majd az ENSZ-nél helyezkedett el, ahol jelentős pályát futott be.

40 Azt is jelentették, hogy „apja liberális párti képviselő volt" (Héderváry Lehel függetlenségi párti országgyűlési képviselő, Károlyi Mihály körének tagja), és hogy a nő „nem viseltetik ellenséges érzülettel". ÁBTL 3.2.6. OL-8-011/XII

41 ÁBTL 3.2.5. O-8-079

42 1954-ben Nagy Imre kérte ismét Magyarország felvételét az ENSZ-be. MNL XIX-J-1-j. 55. doboz KÜM/ 26h. Az elfogadott kérelmet Hegedüs András miniszterelnök és Boldoczki János külügyminiszter nyújtotta be az ENSZ-nek. National Archives and Records Administration (továbbiakban: NARA) 310.2/4-3055. A későbbi delegációban Losonczy Géza, Gimes Miklós és Vásárhelyi Miklós is szerepelt volna (újságíróként), lásd: Horváth Imre előterjesztését a Politikai Bizottsághoz, 1956. szeptember 11. MNL XIX-J-1-j. 55. doboz KÜM/ 26h.

43 ÁBTL 3.2.6. OL-8-011/XII

44 *Mindez az 1955. február 23-ai munkatervi javaslatban szerepelt (vagyis Magyarország tagfelvétele előtt).* ÁBTL 3.2.6. OL-011/V/B

45 ÁBTL 3.2.6. OL-011/II. 1955. október 26-án már két hónap sem volt a felvételig. Az emigráció egyik vezető politikusa, Varga Béla a Magyar Nemzeti Tanács nevében ugyanakkor a magyar kérelem elutasítását javasolta 1955. szeptember 27-én John Forster Dulles amerikai külügyminiszternek küldött levelében. NARA 310.2/9-2755

46 Lásd a *Szabad Nép* 1955. december 16-ai számát. A magyar ENSZ-tagságot külpolitikai győzelemként ünneplő propagandáról írt Charles Bohlen moszkvai követ 1955. december 16-án, NARA 310.2/12-1755 és Ravndal budapesti követ december 21-én NARA 310.2/12-2155

47 1955. december 16-ai levélben, ÁBTL 3.2.6. OL-8-011/VIII

48 A titkosszolgálati nomenklatúra szerint: áv. = államvédelmi, szds. = százados.

49 A dokumentumon szerepel, hogy látta Rajnai [Sándor] alezredes, és egy jelzés fordításra utal az iraton (nyilván oroszra). ÁBTL 3.2.6. OL-011/II.

50 Hollai Imre (1925–2017) műszerész, majd diplomata és hírszerző tiszt, ebben az időszakban őrnagy, diplomáciai „fedésben". 1960-ban szerelt le, ezt követően az MSZMP Külügyi Osztályát vezette, 1974-től 1980-ig ENSZ-képviselő volt, majd 1982–83-ban az ENSZ közgyűlés elnökévé választották, mindeddig egyetlen magyarként.

51 Hollai Imre dossziéja, ÁBTL 2.8.2.1-91. Hárs István (1924–2014) esztergályos, 1954–1956 között belügyminiszter-helyettes. Piros László (1917–2006) hentes, 1954–1956 között belügyminiszter.

52 Rácz Pál dossziéja ÁBTL 2.8.1.-6528, továbbá ÁBTL 3.2.5. O-8-79

53 1957. májusi kiutasításáról lásd: ÁBTL 2.8.1-6528

54 Rajnai Sándor (1922–1994) magas rangú ávós, a törvénytelenségek elkövetése miatt még szolgálati idejében megrótták; részt vett a forradalom vezetőinek felkutatásában és letartóztatásában, majd a bosszúállásban. Később titkosszolgálati, majd diplomáciai pályára lépett.

55 ÁBTL 3.2.6. OL-011/II

56 Uo. 1956 júliusára már készen van a szervezet: benne az állandó képviselő helyettesével [Lévai], a másodtitkárral [Víg], aki „Arannyal" együtt a delegáció tagja, a konzulhelyettes „Solymár", a kulturális attasé [Kékesi], a State Departmenttel pedig „Tamás" tartja a kapcsolatot. Lásd: „A rezidentúra tagjainak hivatali helyzete és munkája." ÁBTL 3.2.6. OL-08-011/VIII

57 ÁBTL 3.2.6. OL-08-011/VIII

58 Egyebek mellett felterjesztették Budapestre az álláspályázatokat. Uo.

59 ÁBTL 3.2.6. OL-011/II

60 ÁBTL 3.2.6. OL-08-011/VIII

61 Lásd Hammarskjöld naptárát: Dag Hammarskjöld Samling (Stockholm, Királyi Könyvtár Kézirattára, a továbbiakban: DHS) „Desk calendars 1956." DHS L 179:173 Magyarország felvételéhez sokan gratuláltak, mások mellett Krisna Menon (1896–1974) indiai politikus, diplomata, karizmatikus antiimperialista gondolkodó, illetve Leslie Munro (1901–1974) új-zélandi ügyvéd, politikus, újságíró, diplomata, az ENSZ Közgyűlésének elnöke, majd a „magyar üggyel" foglalkozó Különmegbízott.

62 DHS L 179:173

63 Andrew W. Cordier (1901–1975) politikus, diplomata, majd az ENSZ főtitkárhelyettese. Látogatása kapcsán a magyar külügy állított össze dokumentációt, mely szerint a vendég „Értesüléseink szerint a második ember a főtitkár után". Cordier köszönőlevelet küldött látogatása nyomán, illetve interjút közölt vele a *Szabad Nép*. (1955. augusztus 17.) MNL XIX-J-1-j 259. doboz, 26/h/13

64 DHS L 179:173

65 Kós Péter (1921–1994), eredeti nevén Raab Leó, illetve – anyja családnevén Lev Konduktorov – Oroszországban született, vegyész, majd diplomata. Orosz anyja révén néhány évig a Konduktorov Leó nevet használta (apja, Raab Nándor így akarta mentesíteni fiát a zsidó származása miatti jogfosztástól). Jelentős külügyi karriert futott be, majd szótárakat szerkesztett.

66 Kós 1956. június 24-én arról írt, hogy a technikai felszerelések hiánya miatt nehézkes a felkészülés az őszi ülésszakra. MNL XIX-J-1-n 66. doboz

67 MNL XIX-J-1-n 53. doboz (Horváth Imre iratai)

68 1955. december 16. és március 16. között.

69 *Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya* címen 1956-ban kis méretű kötet jelent meg, amely tartalmazta *A Nemzetközi Bíróság Alapszabályát* is, kiadóként a Magyar ENSZ Társaság volt feltüntetve.

70 1956 nyarán Szuszlov és Mikojan Budapestre érkezett, javaslatot tettek a pártvezetés megfiatalítására, a zsidó származású vezetők arányának csökkentésére, de egyben arra is, hogy csapást mérjenek a „pártellenes csoportokra" és „kialakult központjaikra". Úgy látták, hogy „az események a hatalom elvesztése felé tartanak", és nem kis meglepetéssel érzékelték a pártvezetés ezzel kapcsolatos „apátiáját". Szereda, V. – Sztikalin, A. (1993), 45–53.

71 Mikojan feladata volt annak biztosítása, hogy „nem várt események" bekövetkezésére legyen válságkezelési terv. Uo. 42. Lásd még Kramer, M. (1997), 363–365. Zsukov parancsára július 20-ára megszületett a magyarországi Különleges Hadtest „tevékenységi terve a társadalmi rend helyreállítására Magyarország területén", ami 3–6 óra felkészülést igényelt. Kirov, A. (1997), 68.

72 Lásd Horváth Imre előterjesztését Az MDP PB-hez, 1956. szeptember 11. MNL XIX-J-1-j 55. doboz

73 Lásd a budapesti amerikai követség táviratát, NARA 764.00/10-2656

74 MNL XIX-J-1-n 66. doboz, Sík Endre irathagyatéka.

75 Az ENSZ alapításának időpontja: 1945. október 24. DHS L 179:173

76 Lásd Király Béla, Charles Gati, Mark Kramer, Békés Csaba, Kecskés D. Gusztáv, Murányi Gábor és mások forrásközléseit és tanulmányait (bővebben a bibliográfiában).

77 A beavatkozásnak ekkor még nem volt jogalapja, a szovjet segítségkérést csak napokkal később írta alá Hegedüs András. Mértékéről azonban ma már pontos képet alkothatunk, Zsukov hadügyminiszter és Szokolovszkij vezérkari főnök üzeneteiből, eszerint 31 500 fő vett részt a bevonulásban, 1130 harckocsival és önjáró löveggel, 615 tüzérségi löveggel, 185 légvédelmi löveggel, 380 páncélozott szállító harci járművel és 3930 gépkocsival. 159 vadászrepülő és 1 bombázó hadosztály is kész volt a bevetésre. A katonai vezetők súlyos hibának tartották, „hogy tegnap éjszaka éjfél előtt nem engedélyezték a zavargások résztvevőinek lövetését". Szereda, V. – Sztikalin, A. (1993), 99–100. és 102–103.

78 A távirat szövegén enyhítettek Budapesten, kihagyva belőle az imperializmus aknamunkáját a zendülés kirobbanásáért felelőssé tevő utalást. Gál É. (1993), 59. Sík Endre emlékei szerint ő hívta fel Nagy Imrét a szöveg birtokában, aki egyetértett a távirattal, de végső formába Horváth Imre öntötte, aki így adta át a miniszterelnöknek láttamozásra. Sík E. (1970), 147–149. Az ENSZ-hez küldött tiltakozáson szerepel: „L. Nagy I." MOL XIX-J-1-k. 69. doboz 4/j. A moszkvai utasítás nyomán született nyilatkozat tervében az is benne volt, hogy a magyar kormány ENSZ-képviselője „követelje a kérdés tárgyalásának elhalasztását a magyar kormány képviselőjének megérkezéséig, azaz 5-7 napig". Lásd: Gál É. (1993), 59.

79 Ben Gurion izraeli miniszterelnök szerint a támadást azért kellett mielőbb megkezdeni, nehogy a szovjetek Egyiptom segítségére siessenek, így kapóra jött mindaz, ami Magyarországon történni kezdett. Lefebvre, D. (1999)

80 Lásd például: „Azonnal váltsák le a hazaáruló ENSZ-delegátust!", *Igazság*, 1956. október 30. „Kós Péter = Lev Konduktorov", *Magyar Nemzet*, 1956. október 31.

81 „Declaration of the Government [...] domestic jurisdiction [...] Article 2 (7)"; ennek pontos szövegét egyebek mellett az ausztrál ENSZ-képviselő is megtáviratozta Canberrába. Lásd: National Archives of Australia (továbbiakban: NAA) A 1209 1957/5279. Az ENSZ főtitkára 1956. október 29-én visszajelezte a Kós Péter által felolvasott nyilatkozat fogadását, amelyet másnap közreadtak a tagállamoknak is. UNARM S-0442-0138-06

82 A későbbiekben 1956. december 30-ra datálták Kós akkreditációjának megszüntetését (kezdete 1956. május 26-a volt), a magyar ENSZ-misszió 1957. január 8-án továbbította az ENSZ főtitkárának („Letter of recall of Dr. Péter Kós"), amikor az új delegátus, Mód Péter megérkezett. Mód franciául írt akkreditációjának dátuma december 30., ezt 1957. január 8-án adta át Hammarskjöldnek, az ENSZ Jogi Osztálya már másnap láttamozta: „Seen in Legal 9/1/57" UNARM S-0446-0105-0004-00001 UC

83 Kós Péter november 2-án utazott el New Yorkból, majd 10-én utazott vissza. MNL XIX-J-1-j 209. doboz. (Ugyanitt olvasható Mód megbízólevele.)

84 Horváth Imre (1901–1958) kommunista politikus, diplomata, majd külügyminiszter.

85 Heltai György (1914–1994) jogász, a nemzetközi hírű diplomata és jogtudós, Gajzágó László (1883–1953) tanítványa, akinek az ekkor az ENSZ tikárságán dolgozó Hámori László is diákja volt, és akitől nem csak Bibó István tanult, de a hágai Académie Institute de la Droit Internationale-ban 1936-ban minden bizonnyal maga Dag Hammarskjöld is. Heltai előbb külügyi tisztviselő volt, majd koncepciós perben elítélték, 1954-ben szabadult és csatlakozott Nagy Imre köréhez. Lásd az 1988-as Oral History interjút, készítette: Kenedi János (1956-os Intézet, Oral History Archívum, továbbiakban: OHA 184.)

86 Ennek leírását lásd az ausztrál külügyi iratokban, NAA A 1209 1957/5279. Mivel a koreai háború előzményei között ott volt a szovjetek távolmaradása a szavazástól, Moszkva képviselői ezt követően vétóztak, amihez a Biztonsági Tanács állandó tagjainak joga volt.

87 NAA A 1209 1957/5279

88 Ez még a vita előtt, 1956. október 25-én merült fel. NAA A 1209 1957/5279

89 Október 25-ei táviratuk egyébként nem kevéssé profetikus, amennyiben már ekkor úgy látták, hogy efféle lázadás nem vezethet sikerre, és csak a szovjet uralom erősödik meg általa. NAA A 1209 1957/5279

90 Washingtonban napokig nem alakult ki kormányzati álláspont a forradalom kapcsán, ugyanakkor intenzíven zajlott az elnökválasztási kampány. Három nappal az események kezdete után tárgyalt Dulles külügyminiszter az elnökkel arról, ami Magyarországon történik. (Pontosan: „I am meeting with President on this matter at 11:00.") NARA 764.00/10. 2656. Az amerikai hírszerzés nem érzékelte időben az '56-os ősz három legfontosabb politikai válságát: a lengyelt, a magyart és a közel-keletit. November 2-án Robert Murphy államtitkár úgy fogalmazott: „a hírszerzés teljes csődjének köszönhetően nem tudtunk az események elé menni". Idézi Machcewicz, (1997), 97. A lengyel események miatt a térségben már október során készültségben volt a szovjet hadsereg. Lásd: Szereda, V. – Rainer M. J. (1996), 42.

91 Lásd: Gál É. (1993), 60. Ugyanakkor azon sajnálkoztak, hogy az ÁVH személyi állományát az új hatalom nyilatkozatai szétzilálták és a „legállhatatosabb harcosok" helyére nem állt senki. Szerov KGB-főnök már meg is kezdte volna a főkolomposok „kiszűrését", a szovjet állambiztonságiak kétezer felkelőt letartóztattak, fegyvereiket elkobozták, október 27-én pedig megbeszélést folytattak Münnichhel és más karha-

talmi vezetőkkel a „szervezettebb" munkáról „az ellenséges elemekkel folytatott harcban". Lásd: Gál É. (1993), 62. Lásd még Szereda, V. – Sztikalin, A. (1993), 119–124.

92 Lásd: Rainer M. J. (1996) és Kramer, M. (1996). Különös, hogy ugyanekkor – október 28-án – már szükségesnek tartották, hogy Konyev mielőbb Magyarországra érkezzen. Lásd: Gál É. (1993), 61. 1956. október 26-án Mikojan és Szuszlov azt jelentette Budapestről, hogy „a szovjet csapatok kivonása elkerülhetetlenül az amerikai csapatok bevonulásához vezet". Szereda, V. – Sztikalin, A. (1993), 112. Október 30-án pedig azt javasolták, hogy a szovjet csapatokat összpontosítsák a magyar határon. Uo. 126. Ugyanezen a napon bízták meg Zsukovot, hogy dolgozzon ki „a magyarországi eseményekkel kapcsolatosan megfelelő intézkedési tervet". Uo., 130–131.

93 Még egy sajnálkozás is belefért a magyarországi vérontás miatt, és utalás a megkezdődött tárgyalásokra. Gál É. (1993), 76–77.

94 A Köztársaság téri sortűz képei rendkívül gyorsan érkeztek Moszkvába, akárcsak egy bizonyos „Víg őrnagy" vallomása arról, hogy „Miskolcon a lázadók a BM megyei főosztályának teljes állományát, a legutolsó katonáig megsemmisítették". Lásd: Gál É. (1993), 79–80. Figyelemre méltó, hogy Szerov folyamatosan dezinformálta a moszkvai döntéshozókat, október 28-án 18 csepeli kommunista legyilkolásáról küldött üzenetet Mikojannak és Szuszlovnak, továbbá arról írt, hogy távolsági buszokon „huligánok" igazoltatják az utasokat, és ha kommunistát találnak, agyonlövik. Lásd: uo., 62. Ugyancsak ő utalt egy, az amerikai követségen beépített „titkos informátorra", aki szerint „ha a felkelést záros határidőn belül nem számolják fel, akkor az USA javaslata alapján az ENSZ-csapatok közbelépnek, amiből egy második Korea lesz." Lásd: uo., 55. Különös módon az olasz kommunisták vezetője, Palmiro Togliatti is aggódott a magyarországi események miatt, őt azzal nyugtatta meg Hruscsov, hogy a „kettős játékot" játszó Nagy Imrével szemben egyelőre nem lépnek fel nyíltan, de „nem nyugszunk bele a reakciós fordulatba". Uo., 69.

95 A müncheni rádiófigyelő szolgálat jelentett Washingtonnak a mozgásokról, lásd a müncheni amerikai konzulátus táviratát, 1956. október 29-én. NARA 764.00/10-2956. Az amerikai ENSZ-képviselő, Cabot Lodge és Dulles telefonbeszélgetése szerint is „... there is clear evidence of considerable Soviet military activity in Hungary." Idézi: Ailinger, J. (1990), 38. Amerikai elemzők szerint október 24-től megszakítás nélkül zajlott a katonai felvonulás Magyarország ellen, mint az amerikai külügyminisztérium 1956. október 30-ai összegzésében olvasható. NARA 764.00/11-3056. Hruscsov a következő napokban valamennyi szövetségesével egyeztetett a beavatkozásról, és október 31-én küldött táviratot Titónak, hogy „a Magyarországon kialakult helyzet miatt szeretnék Önnel inkognitóban találkozni november 1-jén vagy 2-án reggel." Gál É. (1993), 70. A jelentős találkozásra végül Brioni szigetén került sor. A második invázió előkészítéseként november 2-án délben fél egykor leszálltak a veszprémi repülőtéren a 31. légideszant hadosztály katonái, a 38. hadsereg pedig átlépte a Kárpátokat. Lásd: Kirov, A. (1997), 68.

96 Jurij Vlagyimirovics Andropov (1914–1984) kommunista politikus, a Szovjetunió magyarországi nagykövete (1954–1957), az Állambiztonsági Bizottság (KGB) elnöke (1967–1982), majd haláláig az SZKP főtitkára. Október 31-én éjjel 2-kor hívta Horváth Imre külügyminiszter Andropov nagykövetet, és „Nagy Imre megbízásából"

elmondta, hogy „nem így állapodtunk meg", hozzátéve, hogy maga sem érti ezeket a szavakat. Majd Szarka Károly telefonált: „az illetékes magyar szervek ellenőrizték a szovjet csapatokkal kapcsolatos fenti híreket, és megállapították, hogy azok nem felelnek meg a valóságnak." Gál É. (1993), 67–68. Mindez pontosan tükrözi a külügyi apparátus vezetőinek felemás lojalitását.

97 Lásd: Gál É. (1993), 74. Nagy Imre azt is jelezte, hogy ha a szovjet csapatmozgás leáll, visszavonják az ENSZ-hez intézett kérést.

98 Mód Péter a Külügyminisztérium Forradalmi Bizottságának elnökeként írta alá a külföldi magyar követségeknek küldött körtáviratot azzal az utasítással, hogy továbbítsák állomáshelyük kormányához a magyar kormány döntését. MNL XIX-J-1-k. 69. doboz.

99 Kádár János (1912–1989) kommunista politikus, volt belügyminiszter (1948–1950), koholt vádak alapján elítélték, 1951–1954 között börtönbüntetését töltötte, majd rehabilitálták és az MDP vezetésébe került. A forradalom alatt Nagy Imre kormányának tagja volt, majd Moszkvába távozott, és a forradalmat vérbe fojtó hatalom vezetőjeként tért vissza.

100 Mindennek rekonstrukciója az ülésen részt vevő egyik politikus későbbi visszaemlékezését – feltehetően a külföldre távozott Heltai Györgyét – követi, akinek emlékei a titkosszolgálatok által jutottak vissza Budapestre. ÁBTL 3.2.3. Mt-1105/2; „Sümegi" jelentése Fejtő Ferenc cikke kapcsán, amely az *Esprit* című folyóiratban jelent meg. Andropov jelentése szerint a november 1-jei kormányülésen „Kádár kényszeredetten reagált", a november 2-ai kormányülésen pedig Nagy Imre „roppant ideges volt", egyben elmondta, hogy a szovjet bevonulásról tájékoztatják a Magyarországra akkreditált diplomatákat és a Biztonsági Tanácsot. Rákérdezett „ingerült hangon" Kádár és Münnich eltűnésére, amit „határozottan visszautasítottam" – írta Andropov. Lásd: Gál É. (1993), 74–82.

101 A két távirat közt nagyon jelentős az eltérés – a semlegesség elismeréséről, illetve garantálásáról. Lásd erről Békés Cs. (2007)

102 Rahman, A. (2006), 1. Mindez a magyar külügyi iratok között is fennmaradt, MNL XIX-J-1-j 81. doboz.

103 MNL XIX-J-1-j 81. doboz. Nagy Imre az emlékező Sík szerint Puja Frigyes bécsi magyar követnek telefonált, hogy a külügyi vezetők jöjjenek haza, de a Ferihegyi repülőtér Sík emlékei szerint „a felkelők kezén" volt (valójában a szovjetek vették körül). Így Bécsből Pozsonyba mentek, Horváth ott tudta meg, hogy már nem külügyminiszter. Sík E. (1970), 151–152.

104 A moszkvai utat még legközelebbi munkatársai előtt is titokban tartották, az érdeklődő Sík Endrének azt mondták, hogy Horváth rosszul lett és szanatóriumba vitték. A csehszlovák „összekötő" úgy tájékoztatta az aggódó külügyminiszter-helyettest, hogy Magyarországon dühöng az ellenforradalom, gyilkolják a kommunistákat, a határon pedig harc folyik a fasisztákkal. Ugyanakkor azt is tudta, hogy másnap „döntő változás lesz. Azt ki kell várni". Sík E. (1970), 154–156. Bár Rákosi is Moszkvában volt, a megbeszéléseken mégsem vett részt, később azonban azzal próbálta saját helyzetét erősíteni, hogy egybemosta Nagy Imre és Kádár szerepét a „véres fasiszta ellenforradalom" kirobbantásában. Szereda, V. – Sztikalin, A. (1993), 207–210.

105 „A követségeken nehéz helyzetbe kerültek a BM-ből küldött elvtársak. Csaknem teljes mértékben dekonspirálódtak." MNL 288 f 32/1957 / 7 ő.e. (MSZMP KB Külügyi Osztály iratai) A Külügyminisztérium Forradalmi Tanácsa által összeállított listán szerepelt Puja Frigyes, Kós Péter, Marjai József. Az ávósokról is listát állítottak össze és november elsején utasították a külképviseleteket, hogy a hírszerzőket azonnal küldjék haza. Ezt az utasítást még Horváth Imre írta alá. Lásd: Baráth M. – Gecsényi L. (2010), 40–41.

106 A minisztériumot megtámadó felkelők (Dudás József nevében) önhatalmúlag léptek fel és komoly károkat okoztak. Sík emlékei szerint október 24-én a 400 dolgozóból csak 50 jelent meg munkahelyén, míg a környék „hemzsegett az ellenforradalmároktól", de akik behatoltak az épületbe, azokat lefegyverezték és egy rögtönözve kialakított fogdába zárták. „Horváth elvtárs intézkedésére a minisztériumban őrséget szerveztünk [...] egy revolveren és egy ócska puskán kívül semmilyen fegyverünk nincsen..." Sík E. (1970), 140. és 157. A miniszter családjával az épületbe költözött.

107 Lásd: Izsák L. et. al. (1990), 110. Az idézet szöveghű.

108 Dragoslav Protić (1902–1972) horvát származású jugoszláv diplomata, 1945-től az ENSZ nemzetközi alkalmazottja, 1954–1958 között főtitkárhelyettes. Korábban együtt dolgozott Zincsenko, Szoboljev és Csernyisev főtitkárhelyettesekkel, négy irodavezetőjéből kettő a „keleti blokkból" származott, őt a „jugoszláv kvóta" részeként alkalmazták, ami lojalitást feltételezett Belgráddal. Lásd: *The Bang-Jensen Case.* (1961), 21. és 31. (Amikor a világszervezet főtitkárának kíséretében Belgrádba látogatott, magas tisztséget ajánlottak neki a külügyi apparátusban. Lásd a belgrádi amerikai követség táviratát 1956. július 18-án. NARA 315/7-1856). Az FBI figyelemre méltónak tartotta, hogy a kommunista hatalomátvétel után – a Tito–Sztálin barátság idején – is külszolgálatban maradt. Lásd az FBI által kiadott iratokat (a „Freedom of Information Act" alapján) a Bang-Jensen Iratanyagban (továbbiakban: BJI, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fond 413.), 33. doboz.

109 A dokumentumok az úgynevezett Cordier-iratok között maradtak fenn, amelyeket a leköszönő főtitkárhelyettes, Andrew W. Cordier a Columbia Egyetem kézirattárában helyezett el (Columbia University, Butler Library, Rare Books and Manuscript Collection, a továbbiakban: Andrew Cordier Papers: ACP) 182. doboz. 1956. november 3-án az ENSZ főtitkára idézte azt a táviratot, amely megfelelő ideiglenes felhatalmazást jelentett.

110 UNARM S-0442-0138-06

111 MNL XIX-J-1-j 81. doboz 4/j. Lásd még: Gál É. (1993), 127.

112 Idézi Eörsi L. (2000)

113 Ugyanilyen értelemben küldött utasítást Szoboljev ENSZ-képviselőnek az SZKP KB. Lásd: Gál É. (1993), 59.

114 Nemcsak tisztán nem láttak az amerikai döntéshozók, de többször tévedtek is. A hírszerzés 1955 áprilisában úgy vélte, hogy a rezsim biztonságban van, aktív ellenszegülés „elképzelhetetlen", sőt: „az elkövetkező öt évben nem várható, hogy szervezett és tevékeny ellenállás ütné fel a fejét". Lásd: *National Intelligence Estimate*, 1955. március 29. 1–6. és április 12. Annex E: Hungary. Csak Rajk László rehabilitálása nyomán fogalmazta meg Ravndal amerikai követ, hogy „a kelet-európai dominók dőlni kezdtek", lásd 1956. április 27-ei táviratát, „Recommended United States Action with Regard to Rajk Revelations in Hungary". NARA 611.64/4-2756. 1956-ban nem volt Magyarországon amerikai hírszerző, egy követségi munkatársat (Katona Géza) leszámítva, a washingtoni központban nem volt Magyarországra vonatkozó műveleti terv és szinte senki nem beszélt magyarul. Lásd még: Weiner T. (2008), 49.

115 Borhi L. (1999)

116 Radványi J. (1972), 3–7.

117 Lásd Varga Béla nyilatkozatát október 28-án tartott sajtóértekezletén. MNL XIX-J-1-j. 55-doboz. Minderről lásd: Gereben I. (2000). Barankovics István „élelmiszer, orvosság, tüzelő" küldését javasolta, Murphy államtitkár a Rab Nemzetek vezetőivel is találkozott, ahol George Bessenyeytől megtudhatta, hogy a kormányba került nem kommunista politikusok vagy filo-kommunisták, vagy nem létező pártok képviselői. Lásd: „Recent Developments in Hungary and Poland and Their Implications" Memorandum of Conversation, State Department, 1956. október 31. Résztvevők: Mr. Murphy, Mr. Leverich, Mr. Horner, Mr. Villis Masens, Mr. George Bessenyey, Mr. Stefan Korbonski – Assembly of Captive European Nations. NARA 760.00/10-3156

118 A CIA iratai szerint Frankfurt és Bécs mellett Athénból is sugározhatott a SZER a forradalom idején. Weiner T. (2008), 151. Dokumentumok bizonyítják, hogy a propagandát Washingtonból is bátorították, jelezve, hogy nincs semmiféle megkötés. (Pontosabban: „[...] to pump up the propaganda [...] Memo from RFE [Radio Free Europe] director in New York to Hungarian staff in Munnich: All restraints have gone off. No holds barred. Repeat: no holds barred.") Uo., 150. A CIA dokumentumai szerint ugyanekkor a „Radio Solidarists" is sugárzott (ugyancsak dezinformációkat: „neofascist Russians who had worked for the CIA since 1949, began broadcasts into Hungary saying an army of exile warrirors were heading for the border..."). Zákó András, a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségének vezetője sem örvendett megbecsülésnek Washingtonban. („[M]odel of intelligence enterpreneur [...] sold millions of dollars' worth of fabricated intelligence to every major American military and intelligence service from 1946 to 1952."); uo., 666. Az események kapcsán alig tájékozott bécsi CIA-főnök, Wisner október 28-án Párizsba repült a NATO-konferenciára. Később idegösszeomlás szélére jutott, alkoholizmusa elhatalmasodott, majd 1956. december 20-án delíriumban meghalt; uo., 153.

119 Idézi: Haraszti-Taylor É. (1995), 112–117. Pongrátz Ödön az ENSZ különbizottsága előtt jelentette ki, hogy Nagy Imre „valójában soha nem volt a forradalom vezére". Lásd Pongrátz vallomását az ENSZ különbizottsága előtt. BJI 44. doboz. Ugyanakkor Barnes amerikai ügyvivő Budapestről azt kérte, hogy „a média tartózkodjék a Nagy Imrét érintő kijelentésektől az elkövetkezőkben". Idézi: McCargar, J. C. (1997), 275.

120 Lásd: Swartz, M. (1988), 328–330.

121 Mindszenty 1958. január 10-én levelet írt az amerikai külügyminiszter-helyettesnek, s akkor arról szólt, hogy a forradalom a kétezer éves (!) magyar határokért is indult. NARA 764.00/1-1758 (Lásd az ügyvivő kísérő üzenetével, egy héttel a levél megírása után). Erről a napról – 1956. október 31-éről – memoárjában úgy fogalmazott, hogy nem lehetett bízni a bolsevikokban, ezért volt szükség az ENSZ beavatkozására. Mindszenty J. (1974), 201. Rádiószózatát lásd: Korányi T. (1989), 107–109. Kéthly Anna azonban fanatikusnak és reakciósnak írta le a prímást, aki visszaállíthatja a ki-

rályságot, mint ezt Kreisky külügymniszter-helyettes bizalmasan tudatta az amerikai követtel. Lásd a bécsi amerikai követség táviratát 1956. november 3-án NARA 764.00/11-356

122 1956. október 28. („In despair because of the tragic events ravaging my country Hungary I appeal to you urgently to do your utmost to support our case within the framework of the UN and obtain immediate cessation of brutal massacre of Hungary by Soviet troops. Admiral Horthy") Pecsét: Action to Protitch. UNARM S/3226 (PO/210 HUN)

123 Nem csak amerikai haderőről, de az ENSZ-békefenntartóiról sem lehetett szó. (1956. november 4-én a State Department fogalmazása szerint: „It was decided there should be no UN force for Hungary". NARA 764.00/11-456.)

124 Lásd az ausztrálok információját az amerikai külügyről. NAA A 1209 1957/5279. Mindezzel együtt Dulles „csodának" nevezte november 1-jei beszédében azt, ami Magyarországon történt, és Eisenhower elnök is optimistán instruálta a Budapestre induló követet. Lásd Machcewicz (1997), 99. és Borhi L. (2005), 171.

125 Mindehhez hozzátartozott, hogy „A szovjet vezetők figyelmét sem kerülhette el, hogy sem az elnök, sem a State Department, sem az Egyesült Államok ENSZ-képviselője nem reagált a Nagy Imre-kormány semlegességi nyilatkozatára." Kis J. (1987), 152. Lásd még Radványi J. (1972), 14.

126 Lodge ilyen értelmű nyilatkozatát lásd a róla szóló könyvben, Finger, S.M. (1980), 79.

127 NARA 764.00/10-2556 (Lodge: „UN action would provide psychological benefits. [...] UN is also a unique publicity center...")

128 A *Hétfői Hírek* 1956. október 29-ei cikke szerint „sine die" elhalasztották a magyar ügy tárgyalását.

129 1956. november 3-án a brit ENSZ-képviselő szerint Cabot Lodge-nak nem volt felhatalmazása a határozattervezet benyújtására, lévén a magyarországi helyzet áttekinthetetlen („too obscure"). A semlegesség kérdése sem volt könnyebb. („State Department were uncertain how to handle the Hungarian declaration of neutrality.") Lásd: Haraszti-Taylor É. (1995), 164.

130 Erről is pontosan jelentettek az ausztrálok. NAA A 1209 1957/5279. Az amerikai naivitás vagy éppen dilettantizmus Dulles nyilatkozatát is jellemezte, szerinte Magyarországon „a helyzet nagyjából magától is megoldódott". Idézi: Garthoff, R. (1997), 214. Miközben érkeztek hozzájuk a hírek a szovjet hadsereg előkészületeiről.

131 NAA A 1209 1957/5279

132 Lásd a testület összehívásáról szóló levelet 1956. október 27-én a BT elnökének. UNARM S/3690 (PO/210 HUN) A brit álláspontot illetően: Haraszti-Taylor É. (1997), 115. Dixon, brit ENSZ-képviselő szerint megfigyelők küldése ellentmondana az Alapokmány 2.(7.) fejezetének.

133 NARA 764.00/30-1056 (Az amerikai ENSZ-képviselőnek 1956. október 30-án küldött távirat szerint: „S(ecurity) C(ouncil) should not resume consideration Hungarian item until Thursday November 1.") Ugyanakkor fontosnak tartották Moszkva megnyugtatását, Dulles október 27-én Dallasban hangsúlyozta, hogy Amerika nem tekinti lehetséges katonai szövetségeseinek a szabadságukért felkelt népeket. Néhány nappal később Titón keresztül üzenték, hogy Amerika nem kívánja, hogy a Szovjetunió határai mellett vele szemben barátságtalan kormányok alakuljanak. Lásd: Ailinger, J. (1990), 34., Bohlen, C. (1973), 433. Mindennek nem csak tanúja, de szereplője is volt Charles Bohlen.

134 NARA 764.00/29-1056. Feltehetően ennek nyomán terjedt el Budapesten, hogy egy ENSZ-bizottság megérkezett Magyarországra. A meg nem erősített tudósítások tizenhat főből álló megfigyelőcsoportról szóltak, amely „késlekedés nélkül" látott hozzá „nemes és nem éppen veszélytelen" feladata végrehajtásához. Lásd: *Magyar Ifjúság*, 1956. november 3. A küldöttek a hírek szerint Prágából indultak és Pozsonyból érkeztek, és velük tért vissza Budapestre Horváth Imre és Sík Endre. *Népszabadság*, 1956. november 3. J. J. Leblond francia újságíró kiment a Ferihegyi repülőtérre, amit ekkor már körülvettek a szovjet csapatok. Lásd: Lasky, M. J. (1957) Az amerikai követség november 3-ai távirata sürgős tájékoztatást kért. („Please advise urgently if any information obtained about UN Committee concerned with Hungary presently reported in Bratislava.") NARA 320.11/356. Tildy Zoltán és Losonczy Géza is említette a bizottságot, lásd a *Valóság* és az *Egyetemi Ifjúság* november 4-ei számait. Más forrás szerint Nádor Ferenc ezredes repülőn hozta volna el Pozsonyból az ENSZ megfigyelőit. ÁBTL V-150005/2. (Kovács István és társai, vizsgálati dosszié)

135 Lásd: Haraszti-Taylor É. (1997), 451. (Fry: [General Assembly] „considering the issue urgently" és „send a comission of enquiry.")

136 1956. november 3. Nagy Imre távirata Hammarskjöldnek. UNARM S-0442-0138-06. Különös módon a forradalom során keletkezett iratanyag, Nagy Imre és az ENSZ kapcsolatáról, illetve a döntő napok eseményeiről Péter János hagyatékában maradt fenn, és csak 1973-ban került irattárba. MNL XIX-J-1-j 81. doboz (Péter János irathagyatéka)

137 Lásd az amerikai külügyminisztérium 1956. november 1-jei táviratát. („We understand SYG [Secretary General] seeking clarification whether Hungary wishes immediate consideration special GA [General Assembly].") NARA 764.00/11-156

138 DHS L 179:83

139 Erről pontosan jelentenek az ausztrálok. NAA A 1209 1957/5279

140 Lodge delegátust idézték ebben az értelemben az ausztrálok. NAA A 1209 1957/5279. Az amerikai ENSZ-misszió 1956. október 29-ei távirata is erre utalt. („Kos said [...] special envoy being sent from Budapest to present latest views.") NARA 764.00/10-2956

141 Lásd: ÁBTL K-1360/I

142 „Székely Bertalan"-ról lásd: Uo.

143 1961. november 21-ei jelentésben szerepel az elmarasztaló értékelés, 1956-os szerepe azonban jelentős volt. Uo.

144 Uo.

145 1961-ben készült jelentés „Székely Bertalan fedőnevű leszakadt titkosmunkatárs ügyében", amelyben idézik Hollai 1957. március 11-én a Külügyminisztériumban tartott beszámolóját. Uo.

146 Uo.

147 Uo.

148 Radványi János visszaemlékezései szerint Szabó karrierdiplomataként kezdte, és mindent végrehajtott, amit a szovjetek kértek tőle, de ennek okát egy sajátos „házi

őrizetben" látta Radványi, aki szerint mindenhova két titkos ügynök kísérte, s ők egy percre sem hagyták egyedül. Vagyis a szovjetek nem bíztak benne, és Szabó jól tudta, hogy a legkisebb engedetlenség fizikai megsemmisítéséhez vezethet. Radványi J. (1972), 14–15.

149 Hollai már 1956. november 23-án írt egy feljegyzést: „A magyar helyzettel kapcsolatos egyes kérdések" címen. MNL XIX-1-24a 3. doboz (New York)

150 1957. március 6-án számolt be Mód és Hollai a külügy ENSZ-osztálya tagjainak. MNL XIX-J-24-a 1. doboz (New York-i Főkonzulátus iratanyaga). A semlegességről szóló beszédet Szabónak a Közgyűlés rendkívüli ülésén kellett volna elmondania (amit egyébként Szuez ügyében hívtak össze). MNL XIX-J-1-j 81. doboz 4/j

151 MNL XIX-J-24-a 1. doboz.

152 A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány távirata Kádár János és Horváth Imre aláírásával érkezett Budapestről, az „érkeztetési pecsét" szerint november 4-én. (Hammarskjöld instrukciója: „Action to: Cordier.") UNARM S0442-0138 (PO/210). Szabónak később – amikor Rácz Pált hazarendelték – megszakadt a kapcsolata a titkosszolgálatokkal, és bár még három évet töltött az ENSZ-misszión, jelentős szerepe nem volt. Később „KGST-vonalra" került, és tevékenysége nagyrészt feledésbe merült. MNL XIX-J-1-j 81. doboz 4/j.

153 1956. november 2-án a washingtoni Külügyminisztérium a budapesti képviseletétől kérte ugyanezt. („Urgently require firm notification individuals represent Hungary UN.") NARA 764.00/11-356 Szarka Károly az amerikai érdeklődésre halogató választ adott: 1956. november 3-án: „1 p.m. [...] In phone conversation with Deputy Foreign Minister Szarka this morning, following (largely negative) statements made by latter: No decision yet who will be Hungarian delegates to UN..." NARA 764.00/11.356

154 Lásd: Radványi J. (1972), 17. és NAA A 1209 1957/5279

155 Auer Pál (1885–1978) jogász, kisgazda politikus, volt párizsi nagykövet, az emigráció meghatározó alakja. Nagy Ferenccel együtt november 3-án felhívták az ENSZ figyelmét a közelgő szovjet beavatkozásra, és 4-én vállalkoztak volna hazájuk képviseletére. UNARM S-0442-0138-06

156 MNL XIX-J-1-j 209. doboz.

157 Lásd Sík E. (1970), valamint Pálfy József – Kazimir Károly: *A magyar kérdés* című színművét (1971)

158 A táviratot november 4-én adták fel Bécsben. UNARM S-0442-0139-06

159 November 5-ei levele szerint, aznap reggel érkezett New Yorkba. ACP 184. doboz

160 November 7-én írt Kéthly ismét a főtitkárnak. (Aláírása szerint: „Anna Kéthly Minister of State, free Hungarian Government.") A táviratot Cordier főtitkárhelyettes szignálta ki Protićnak. Uo.

161 Uo.

162 Konsztantinosz Sztavropulosz (1905–1984) görög jogász és külpolitikus, 1955-től 1974-ig az ENSZ főjogásza.

163 Sík Endre emlékei szerint Bécsbe repültek egy vöröskeresztes repülőn, majd onnan vonattal utaztak Párizsba, azután tovább a tengerpartra, ahol hajóra szálltak. Sík E. (1970), 150. Budapestre való korábbi visszatérésük Pozsonyból páncélkocsiban történt, emlékei szerint megálltak a győri és székesfehérvári szovjet parancsnokságon.

New Yorkba utazását később úgy idézte fel, mint amikor a tököli szovjet repülőtérről helikopteren mentek Szolnokra, onnan Prágába, majd Amszterdam és New York volt az útirány. Uo. 159–161.

164 Protić főtitkárhelyettes jelentéseiről lásd később.

165 Kéthly A. (2007), 14.

166 Uo., 117–118.

167 Egy korábbi elképzelés szerint a miniszterelnök vezette volna a küldöttséget, amelynek tagjai között lett volna Tildy, Kéthly és Kovács Béla. Erről is november 1-jén döntött a kabinet, lásd: MNL MSZMP-iratok, 290.f. 23. ő.e., illetve Kiss J. – Ripp Z. – Vida I. (1995), 89.

168 Kéthly A. (2007), 97.

169 Uo., 56.

170 Kína képviseletét 1971-ig a Kuomintang-Kína (Tajvan) látta el.

171 Ekkoriban csalták csapdába az Algériai Felszabadítási Front vezetőit, a tárgyalásra érkező küldöttség a franciák karjaiba futott. Lásd a tuniszi amerikai követ információit 1956. október 27-én. NARA 651.72/10-2756, -2556. Anglia képviselője a világszervezetben korábban a „ciprusi terrorizmus" ellen emelte fel szavát. Lásd az amerikai ENSZ-misszió táviratát 1956. november 12-én. NARA 310.5/11-1256

172 Ausztrália állásfoglalása konszenzusra utalt, amely szerint „Mr. Horvath" egy orosz báb, és ideje volna eltávolítani a Közgyűlésből. NAA A 1209 1957/5279

173 A tagállamok számára ez nyilvánvaló volt, ahogy Dixon, brit képviselő megfogalmazta: „a Szovjetunió akciója az ENSZ alapjait rendítette meg". NAA A 1209 1957/5279

174 Dulles és Lodge véleménye különbözött a Kádár-kormány elismerését illetően, mint erről az ausztrálok beszámoltak. NAA A 1209 1957/5279. A Budapestre kinevezett Wailes követ még a forradalom idején érkezett Bécsbe, és kért állásfoglalást Washingtontól. (Lásd a bécsi amerikai követség táviratát 1956. november 1-jén, „Hungarians still appear have almost no knowledge of US position.") NARA 764.00/11-156. A követ november 2-án megérkezett állomáshelyére, de utasítása szerint nem adhatta át megbízólevelét Nagy Imrének. (Az erre vonatkozó washingtoni táviratot is Bécsbe küldték 1956. november 2-án. NARA 764.00/11-256.) Végül november 3-án (szombaton este) utasították megbízólevele átadására. NARA 764.00/2-1156. Barnes amerikai ügyvivő a helyszínen azt javasolta ugyanekkor, hogy az ENSZ sürgősen avatkozzon be. Lásd: Campbell, J. C. (1991), 743.

175 USNA 764.00/11-2656. Lodge követ kérésére később, az ENSZ előtt tervezett felszólalásból még az utalás is elmaradt a fegyveres segítségnyújtásra. NARA 764.00/11-856

176 Németh Bélát mint katonai vezetőt említi a dokumentum. A britek féltek a precedenstől, bár az is felmerült bennük később (1957. január elején), hogy ajánlatos az óvatosság, hátha Kéthly visszatér a hatalomba. NAA A 1209 1957/5279

177 NAA A 1209 1957/5283 és NAA A 1209 1957/5279. A dán delegáció ugyan javaslatot tett Kéthly felszólalásának felolvasására, majd legalább meghallgatására, de egyikre sem került sor. NARA 310.5/11-1256

178 Kéthly A. (2007), 100.

179 Kéthly szerint a főtitkár attól tartott, hogy az ő ENSZ-beli szerepe precedens lehet a latin-amerikai országok számára, s ezért nem ajánlotta a delegációknak megbízatása elfogadását. Uo., 117–119.

180 A svéd *Dagens Nyheter* 1956. november 21-én írt Kéthly vádjairól, hogy „formális indokokkal" utasította el a főtitkár felszólalását a Közgyűlésen. (A cikk másolatán Hammarskjöld írásával szerepel az utasítás, hogy csatolják a magyar ügy irataihoz.) ACP 184. doboz

181 Kéthly Anna 1956. november 8-án írt levelet a Közgyűlésnek arról, hogy Moszkva hivatalos partnernek fogadta el a magyar koalíciós kormányt, majd 24-én a Mandátumvizsgáló Bizottságnak címzett levelében úgy fogalmazott, hogy Kádárt elrabolták. A levél másolatát megküldte Hammarskjöldnek, aki ezt később megköszönte. ACP 184. doboz

182 Kéthly A. (2007), 42.

183 A felfüggesztésre akkor került sor, amikor Szabó még nem hivatalosan arról tájékoztatta a Biztonsági Tanácsot, hogy új kormány alakult. A BT nem hozott döntést. Radványi J. (1972), 15.

184 ACP 184. doboz („...no communication with Budapest.")

185 Az ENSZ segítsége a humanitárius katasztrófa megelőzésében felbecsülhetetlen jelentőségű volt. Ennek iratai több doboznyi terjedelműek. („Humanitarian Assistance to the Hungarian People"). UNARM S-0445-0195-12550-1. Lásd részletesebben a következő fejezetekben.

186 UNARM S-0009-0002-09

187 Marjai kinevezését is az Elnöki Tanács Elnöke és titkára írta alá. MNL XIX-J-1-k 94. doboz. A Cordier-iratok között szerepel a prágai feladású, Kádár által aláírt távirat; ACP 182. doboz. Mindez az amerikai külügy iratai között is megtalálható. NARA 310.5/11-856. Marjai azonban a helyzet tisztázódásáig nem kapott vízumot, lásd: NARA 7600/12-1156.

188 1956. november 26-án írta Marjai feljegyzését, amelyben felidézte az eseményeket, beleértve vízumkérelmét is, és Szabó nyilatkozatát arról, hogy Marjai lesz az ENSZ-delegáció vezetője. „A pokolba is elmegyek, ha küldenek" – kommentálta ENSZ-megbízását Marjai, aki azonban nem tudott angolul, és nemzetközi szervezetek munkájában sem volt gyakorlata. MNL XIX-J-1-n (Horváth Imre iratai)

189 Egyes ENSZ-iratok november 4-étől számítják egy megfigyelőcsoport tevékenységének megkezdését. „Group of Three on Hungary" November 4, 1956. – December 12, 1956. Ennek teljes dokumentációját lásd: ACP 184. doboz

190 DHS L 179:83. 1956. november 16-án háromfős jogászcsoport kezdte volna meg a munkát, november 23-án a főtitkár bebocsátásukat kérte a magyar hatóságoktól. NARA 764.00/11-1156. Ugyanezekről a lépésekről a magyar külügyminisztériumban 1958. január 18-án kronológiát állítottak össze. MNL XIX-J-1-j 56-os doboz

191 Már november 1-jén elterjedt, hogy Hammarskjöld Magyarországra jön, „külföldi újságírók" készítik elő az utazását (A *Kis Újság* aznapi tudósítása szerint), s ezek közül a *New York Times* tudósítójának vízumkérelme be is futott Budapestre.

192 DHS L 179:83

193 1956. november 14. DHS L 179:83. Sepilov külügyminiszter 1956. november 22-ei közgyűlési beszédében elmondta, hogy a második világháború óta Budapesten történt meg először, hogy fasiszta erők nyílt kihívást intézzenek a demokrácia erőivel szemben. Helyettesével, Kuznyecovval együtt a megfigyelők kérdését is a bukott puccsot mentegető „fasiszta törekvésnek" nevezte.

194 Sebes István külügyminiszter-helyettestől, november 10-én. DHS L 179:83

195 UNARM S-0442-0138-06

196 A kormány kommünikéjét Sebes november 19-én továbbította New Yorkba. UNARM S-0442-0138-06

197 „S.C." = Security Council (Biztonsági Tanács) DHS L 179:173

198 „G.A." = General Assembly (Közgyűlés)

199 Fontos mozzanat, hogy az előző két nap ülésein személyesen nem jelent meg a főtitkár, akit helyettese, Protić képviselt. Hallgatása sokaknak feltűnt.

200 Hammarskjöld később úgy emlékezett vissza: „Nem hiszem, hogy a Közgyűlés, vagy annak bármelyik tagja arra kért volna, hogy ugyanakkor figyeljek oda mindarra, ami Budapesten történik." (1959. május 21-ei sajtókonferenciáján fogalmazott a következőképpen: „Suez had a time priority in the thinking [...] It was history itself...") UNARM S-0442-0138

201 DHS L 179:173

202 1956. november 9. „Review of Recent Developments in Hungary". UNARM DAG-1.1.1.3. (Kézzel: „This paper was submitted to the Secretary General during the evening of November 9.")

203 A budapesti amerikai követség táviratai már november 18-án szóltak erről, majd 23-án és 26-án, az utóbbi a *Hajdú-bihari Napló* közvetett beismerését is továbbította, a 23-ai pedig egy jegyzőkönyvet tartalmazott az egyik deportálttal folytatott beszélgetésről. NARA 764.00/11-1756, valamint -1856, -2356 és -2656. Mindennek szovjet dokumentumait lásd: Gál É. (1993), a pontos kutatások adatait közli Váradi N. (2013), valamint UNARM S-0442-0138-06. További szovjet dokumentumok szerint 4-5 ezer letartóztatott érkezett szovjet börtönökbe, másokkal együtt volt MDP-tagok, diákok, 68 kiskorú, közöttük 9 kislány. A „letartóztatások egy része nem volt megalapozott" – ismerték be –, ezzel együtt a KGB nyolc nyomozója foglalkozott az őrizetbe vettekkel. Szereda, V. – Sztikalin, A. (1993), 155–157.

204 Lodge korábban jelezte Cordiernek, hogy nagy számban deportálják a magyarokat, a főtitkárhelyettes azt javasolta, hogy keressék meg az ügyben illetékes magyar kormányt, amely ezt természetesen tagadta. Lodge táviratait lásd NARA 764.00/11-1456

205 Cordiert aggodalommal töltötte el, hogy az amerikaiak a nyilvánossághoz fordulhatnak, Hammarskjöld pedig rendkívül „zavarónak" nevezte válaszában az ultimátumot, amely aligha segítene a magyarokon, de saját pozícióját veszélyeztetheti. „Van egy pont, amin túl már nem kellene nyomást gyakorolni rám" – írta. UNARM DAG 1.1.1.1.3. 15. doboz. Később, az ENSZ különbizottságának vizsgálata során nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzetközi nyomásgyakorlásnak része volt a deportálások leállításában és a deportáltak hazahozatalában. *Report of the UN Special Committee.* (1957) (Továbbiakban: *Report...*), 126.

206 UNARM DAG 1.1.1.3.

207 UNARM S-0188-0006-00003 (Protitch files)

208 UNARM S-0445-0196-12884-Part A 2UC

209 1956. november 11-én jelentette Szerov, hogy 120 újságíró folyamodott kiutazási engedélyért a budapesti városparancsnoksághoz, akik október 23. és 31. között vízum nélkül érkeztek a fővárosba. Szereda, V. – Sztikalin, A. (1993), 146.

210 Leslie Fry (1908–1976) diplomata, magyarországi követ (1955–1959); emlékeit könyvben is megírta, Fry, L. (1978).

211 UNARM S-0445-0196-12884-Part A 2UC. A jelentésekben szerepelt továbbá, hogy Nagy Imre nem ura a helyzetnek, realisztikus politika kialakítására alkalmatlan, az események áttekinthetetlenek, a hatalom labilis. Továbbá: a felkelés éppen akkor következett be, amikor Rákosi Mátyás változásokat kezdeményezett, azonban őt elmozdították, s 1948 előtti politikai erők érvényesültek. Nagy Imre a Szovjetunió vezetésének új irányvonalát sem követi, ezért mondta fel a Varsói Szerződést. Az országot szenvedélyes nacionalizmus uralja, a fegyveres összecsapásokban az államrendőrség a párt lojális tagjaival együtt védelmezi a rendszert. UNA S-0188

212 UNARM S-0445-0196-12884-Part A 3UC

213 „Hungarian Revolutionary Army." UNARM S-0445-0196-12884-Part A 3UC

214 Feltehetően Hámori Lászlótól. UNARM S-0445-0196-12884-Part A 3UC

215 UNARM S-0445-0196-12884-Part A 3UC. 1956. december 10-én a „Note on the Course of the Insurrection" szerint a szovjet hadsereg behívása a kormány határozata alapján történt, ugyanakkor ellentmondásos követelésekkel és nyomásgyakorlással vádolta a munkástanácsokat. Szólt az „ellenforradalmi elemek" erejéről, megállapítva, hogy a magyar helyzet kikerült az ellenőrzés alól, így a rendteremtés során az „alkotmányos procedúra finomságainak" betartására nem volt lehetőség, de az Elnöki Tanács november 9-én elismerte a kormányt, így az a jogi hiányosság megszűnt. UNARM DAG 1.1.1.3 Protitch-files

216 Kádár kormánya „dátum nélkül" alakult meg, november 12-én a Magyar Közlönyben is így jelent meg, amikor hivatalosan közzétették Nagy Imre felmentését. Mandátuma azonban mindaddig érvényes volt, tehát ha Kádár november 7-én délután 2-kor tette le esküjét, akkor Nagy Imre rádióbeszéde óta nem volt Magyarországnak törvényes kormánya, így a szovjetek behívását sem kezdeményezhette. Lásd: *Report...* (1957), 47. és Sólyom-Fekete, W. (1982), 5–13. Mindezt megerősíti, hogy már november 4-én utasították Firjubin belgrádi szovjet követet, hogy lépjen kapcsolatba Kardelj-lel, ő pedig kérjen nyilatkozatot Nagy Imrétől a Kádár-kormány támogatásáról. Az irat szerint a legfőbb indok az volt, hogy „megkönnyíti a magyar kérdésnek a BT-ben sorra kerülő tárgyalását". Gál É. (1993), 108.

217 A későbbi szenátusi vizsgálat szerint egyszerűen karrierista volt. Lásd: *The Bang-Jensen Case* (1961), 7.

218 Az ENSZ első főtitkára, Trygve Lie egyezett meg az alapítókkal arról még 1946-ban, Londonban, hogy egy főtitkárhelyettes (és ezzel a Politikai és Biztonsági Tanács Főosztályának vezetője) szovjet legyen. Lásd: Lie, T. (1954), 45.

219 Erről lásd Shevchenko, A. (1985) és Kalugin, O. (1994)

220 „Chronology of Events", majd a „Review of Events", később a „Chronological Summary of Developments" UNARM S-0188-0006-0002

221 International Commission of Jurists, genfi székhelyű szervezet, amely éveken át adott rendszeres, pontos tájékoztatást a magyarországi helyzetről, a forradalmat követően is.

222 1956. november 11-én nyújtották be 1956 első félévére vonatkozó jelentésüket. ACP 182. doboz

223 UNARM S-0188-0006-00002

224 Bizalmas információk szerint ez 1956. november 25-én történt, így elképzelhető, hogy a forradalom vérbe fojtásán túl Nagy Imre elrablása idézte elő meghasonlásukat. Lásd: *The Bang-Jensen Case* (1961), 27–37. Lásd még Mrs. Bang-Jensen tanúvallomását a szenátusi bizottság előtt, BJI 31. doboz

225 Később (1958. augusztus 13-án) a titkosszolgálatok iratai szerint három konkrét bizonyítékról lett volna szó. (Pontosan: „...three proofs [...] orders from Moscow carried out.") BJI 33. doboz. 1960-ban a CIA Allen Dulles számára készített memorandumában négy diplomatáról volt szó, egyiküknek konkrét bizonyítékai voltak a főtitkárhelyettessel szemben. („Four Soviet defectors [...] one of them turn over documents that proved that Andrew Cordier [...] is a Soviet agent.") BJI 33. doboz. Barco memoranduma 1957. május 3-án jutott el a CIA vezetőjéhez, aki azonban elhárította a megkeresést (pontosan: „outside the CIA's jurisdiction."); uo.

226 Egy későbbi CIA-dokumentum szerint ő volt az állambiztonsági képviselő az amerikai ENSZ-misszióban. (Pontosan: „State Security representative to the US Delegation.") BJI 33. doboz. A megkeresett diplomata emlékezését lásd: James Barco: Recollections of Dag Hammarskjöld and the United Nations. Oral History Research Office, Columbia University, 1964. Ennek rekonstrukcióját lásd Copp, D. – Peck, M. (1961). Lásd továbbá Robert Morris tanúvallomását a szenátus bizottsága előtt: BJI és *The Bang-Jensen Case* (1961), 40–42. Erről később könyvében is írt: Morris, R. (1979).

227 Lásd minderről az amerikai Szenátus vizsgálatának eredményét. *The Bang-Jensen Case.* (1961).

228 UNARM S-0446-0105-0004-00001 UC. November 11-én jelentette Hollai Budapestre, hogy „Horváth és Sík elvtársak [...] rendben megérkeztek." MNL XIX-J-1-k. 69. 4j

229 Sík Hámori Lászlónak később kifecsegte, hogy a magyar delegációt nem csak a szovjetek szorongatják, de „belülről" is nyomást gyakorolnak rá: Horváth sztálinista, Rácz rendőr, a többiek sem elsősorban diplomaták. Erről az amerikai misszió jelentett: USNA 310.5/12-656

230 Sík E. (1970), 164. Horváth Imre 1958-ban, 57 évesen meghalt.

231 Mód Péter (1911–1996) kommunista politikus, diplomata, részt vett a francia antifasiszta ellenállásban, majd Károlyi Mihály mellett dolgozott a párizsi magyar követségen. A Rajk-per kapcsán letartóztatták és elítélték, szabadulása után könyvtárosként helyezkedett el, majd külügyi szolgálatba lépett. 1957–1961 között Magyarország ENSZ-képviselője, majd külügyminiszter-helyettes, 1968-tól 1974-ig párizsi nagykövet volt.

232 1957. január 23-án küldi jelentését. MNL XIX-J-1-j 209. doboz

233 A szocialista országok diplomatái „baráti" követségeken, rendszeres egyeztetéseken, illetve protokolláris alkalmakkor találkoztak, s többször megfordultak a szovjet misszió Glen Cove-i „kastélyában". MNL XIX-1-24-a

234 MNL XIX-J-24-a 1. doboz

235 Lásd: Urquhart, B. (1984), Berggren, H. (2016)

236 Amikor Nehru indiai miniszterelnök Delhiben fogadta Kővágó Józsefet, említette neki, hogy Magyarország függetlenné válásával a Szovjetunió „európai hadállásai meggyengültek volna". MNL P 2245 1. doboz. Kővágó József iratai.

237 Idézi: Radványi J. (1972), 15.

238 Király Béla szárnysegéde („Virág") tájékoztatta az ávót. ÁBTL 1.6.90-6/1/1957. A honvédség vezetői szerint a légierő bombákkal és fedélzeti fegyverekkel 1-2 napra feltartóztathatta volna a szovjeteket.

239 De csak a kertésszel beszélhetett. Lásd Király interjúját, in: Swartz, M. B. (1988), 547.

240 Korányi T. (1989), 127. „ENSZ-csapatokra vagy rendőrségre csak abban az esetben van szükség, ha a szovjet csapatok kivonása nem történik megállapodásszerűen."

241 Lásd az Igazságügyi Minisztériumban őrzött periratokat és egyéb dokumentumokat, MNL IM 1959 00/4/1959 (Vázlat, 1957. augusztus 9.)

242 BM miniszterhelyettesi értekezlet, MNL XIX-B-1-j 1. doboz. Később halálos ítéletek alapultak azon – mint Batonai István és Batonai László esetében –, hogy az ENSZ-csapatok érkezésére vártak, hogy velük együtt harcoljanak a szovjet megszállók ellen. Lásd: Hegedűs B. A. (1996)

243 *Magyar Függetlenség* 1956. november 2. A Dunántúli Forradalmi Tanács már október 30-án négytagú küldöttséget indított volna az ENSZ-hez. Lásd: Méray T. (1959), 116.

244 ÁBTL 3.1.1. BT-602/1 „Szeles"-Szennik történetét lásd később.

245 1956.11.04. Stockholm – UN: „Goteborg radio here: SOS [...] one of the last remaining radio station call to the UN, early this morning the Soviet troops launched a general attack – immediate military aid – in the form of parachute troops over the Transdanubian provinces..." UNARM S-0442-0138-06

246 ACP 184. doboz. Később Magyarországon azzal vádolták Kéthlyt, hogy „nyílt fegyveres intervenciót szorgalmazott", amit a dokumentum terminológiája szerint a politikusok „UN-akciónak toltak át". MNL XIX-J-41-a

247 UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC. (Szavaival: „[...] police force [...] similar to the force sent to Egypt.")

248 Nagy Ferenc és Auer Pál üzenete szerint. UNARM S-0442-0138-06

249 1956. november 8. DHS L 179:83

250 Ezt az elgondolást ausztrál külügyi akták rögzítették. NAA A 1209 1957/5279

251 UNARM S-0890-0008-0001-0001 UC

252 Oláh Vilmos kihallgatási jegyzőkönyve. Nagy Imre és társai. MNL XX-5-h Vizsgálati iratok. V-150000/60

253 Rahman, A. (2006). Horváth külügyminiszter azt tanácsolta Hammarskjöldnek, hogy ha elhalasztja a Közgyűlés vitáját a „magyar ügyben", esetleg mérlegelnék budapesti meghívását. (Lásd Horváth Imre levelét 1956. november 27-én: „Dear Mr. Hammarskjold [...] the Hungarian delegation is under the impression that its Government is seriously considering the question of your visit [...] our Government has both its hand full, it cannot be expected to decide promptly regarding your journey.") NARA S-0442-0138. Ennek fényében utasította el a főtitkár, hogy az amerikaiak felvessék a magyar mandátum kérdését, mert megakadályozhatja magyarországi utazását. NARA 320.5764/12-556

254 Az amerikai álláspontot az ausztrál diplomácia is rögzítette. („US Delegation [...] regards any idea of translating UN Police Force to Hungary [...] completely irresponsible [...] not to encourage the Hungarians to take further risks in a situation in which the International community is powerless to give any more than strong moral support...") NAA A 1209 1957/5279. Ugyanakkor a rendőrség tudomására jutott, hogy a munkások több helyen sztrájkkal kényszerítették volna ki az ENSZ főtitkárának látogatását. Kajári E. (1996), vol. II. 49.

255 Radványi J. (1972), 11.

256 November 2-án a bécsi szovjet követségen megkezdték az irattár megsemmisítését, ami aggasztó jelnek számított. A Moszkvába menekült magyar sztálinisták azt javasolták, hogy a szovjet seregek lépjék át a határt, mint Figl osztrák külügyminiszter tudatta a bécsi francia követtel. („[S]tory of Moscow meeting at which Hungarians allegedly demanded reoccupation Austria.") A párizsi amerikai követség távirata 1957. március 8-án, NARA 663.64/3-857. A szovjet inváziótól való félelemről 1956. november 4-én a bécsi amerikai követség is tudósít. USNA 663.64/11-456

257 NAA A 1209 1957/5279. („[US] do not wish to give encouragements to revolt in East Europe which they cannot back up with real support.") Lásd még Kőrösi Zs. – Standeisky É. – Rainer M. J. (szerk.) (2000), 369–391.

II. fejezet

1 1956. november 4. Fogalmazó (Drafter): Protić, a címzett Szabó János. UNARM S-0442-0138-06. („Top priority, please expedite immediately.") Az ENSZ érzékelhető lassúsága miatt később az amerikai külügyminisztérium utasította Lodge delegátust, hogy sürgesse Hammarskjöldöt. Dulles betegsége miatt a távirat feladója ekkor a helyettese volt. („Acting Secretary of State.") NARA 764.00/11-856

2 1956. november 6. (Az eredeti szerint: „...obtaining information at headquarters from officials of the Nagy government.") ACP 182. doboz

3 Kéthly Anna nemcsak akkreditációval nem rendelkezett, de érvényes útlevéllel sem, hiszen „az ideiglenes kormány nem a törvényes és elismert kormánya" Magyarországnak, írták a brüsszeli amerikai követségről 1957. október 11-én Washingtonnak. Ugyanakkor „senki sem veszi magának a bátorságot vagy a fáradságot", hogy ezt Kéthly tudomására hozza, így Kéthly határátlépéseihez a kormányok és tisztviselőik szemhunyására van szükség. („Provisional Government is not the legal or recognized Government of Hungary. [...] no one has evidentally had the courage or inclination to tell she [sic!] that they are no longer valid.") NARA 764.00/10-1157

4 1956. november 6. (A dokumentum első változata [„First draft"] szerint.) ACP 182. doboz

5 ACP 182. doboz

6 1956. november 10-én kérte kérése támogatását, hogy eleget tehessen megbízatásának. ACP 182. doboz. (Ugyanez személyes hagyatékában is fennmaradt: DHS L 179:83)

7 UNARM S-0009-0002-09

8 1956. november 8-án küldte át Protić a listát, amely Cordier iratai között maradt fenn, és különféle szakemberek („visiting scholars") névsorát tartalmazta, szakterületük megnevezésével. ACP 184. doboz

9 ACP 182. doboz

10 Kételyekről is szólt az ügyirat („doubts") megfigyelők beengedésével kapcsolatosan, és a kapcsolatfelvétel aggályai is megfogalmazódtak („any investigation on the spot will entail contact with the Kadar government...") ACP 184. doboz. A kommunikáció feltételeinek nehézségei közé tartozott, hogy a kormány november 7-én, 6 óra 10 perckor érkezett Szolnokról Budapestre – mint ezt Zsukov jelentette –, és problémák adódtak az infrastruktúrával, a kommunikációs csatornákkal – ezernyi más gond mellett. Szereda, V. – Sztikalin, A. (1993), 139.

11 ACP 182. doboz

12 Már 1956. december 17-én javasolta Roscoe Drummond a *New York Herald Tribune*-ban, hogy a huszonkilenc Budapestre akkreditált külföldi képviselet vezetőjét az ENSZ főtitkára kérje fel a helyzet megfigyelésére. Január elején Fry követ vizsgálóbizottság létrehozására tett kísérletet: a diplomaták hitelesen és a helyszínről jelenthettek volna a forradalomról és az utána kialakult helyzetről. Fry 1957. január 4-ei emlékeztetőjét végül tíz követ, illetve ügyvivő vette át: a francia, argentin, belga, olasz, holland, török, finn, svéd, amerikai és indiai. (Lásd a brit külügyi iratokat: Foreign Office [a továbbiakban: FO] 371/128666). A magyar hatóságok „az imperialista követségek hírszerző tevékenységének" tekintették a találkozást (vagyis a diplomáciai státusszal össze nem egyeztethető kémkedésnek). BM II/2. Osztályának 8-212/57.4. jelentése, lásd: *Az 1956. évi magyarországi ellenforradalom az állambiztonsági munka tükrében.* ÁBTL V-150352

13 A stockholmi amerikai követség szerint a megfigyelés túlmutat mandátumukon („...beyond the normal competence of a diplomatic mission."), továbbá kockáztatja, hogy eljussanak a segélyek a rászorulókhoz („...jeopardize current relief activities in Hungary.") USNA 764.00/1-1657. Párizs elutasította a kezdeményezést: USNA 764.00/1-2657, míg a svéd és finn fenntartásokról a britek tudósítanak: FO 371/128666

14 Andropov azon lepődött meg november 8-án (vagyis egy nappal Kádárék megérkezését követően), hogy délelőtt 11-kor, a „munkaidő kellős közepén" a Parlament szinte üres, hat minisztert talált csak bent és szovjet katonákat. Szereda, V. – Sztikalin, A. (1993), 144.

15 UNARM S-0442-0138-06 („Hungary has disconnected.")

16 MNL XIX-J-1-k 55. doboz

17 Sík E. (1970)

18 MNL XIX-J-1-k 55. doboz

19 UNARM S-0009-0002-09. Az egyik dokumentumban a magyarországi utazás kapcsán Cordier neve szerepel, talán korábbi „helyismerete" nyomán. UNARM, DAG 1.1.1.3. 184. doboz. A látogatás tervezésének és meghiúsulásának eseménymenete az MSZMP dokumentumaiból rekonstruálható. MNL MSZMP-iratok, 228.f 5/2. Kádár az MSZMP Intézőbizottságának ülésén úgy fogalmazott: „Hammarskjöld bejelentette, hogy Egyiptomból visszajövet Budapesten fog tartózkodni, mi ezt nem vettük tudomásul." Lásd még: MNL 288.f 32/1962.

20 1956. november 14-én írta Hammarskjöldnek: „... ha budapesti látogatásod után az ENSZ érdekében állónak tartanád a működés saját rendszerének a megteremtését..." DHS L 179:83. Később Krisna Menon Moszkvában Bulganyinnal tárgyalt, ennek nyomán 1956. december 11-én az amerikai követ azt írta, hogy Hammarskjöld Budapestre utazhat. NARA 764.00/12-1156. A főtitkár is bejelentette ezt követően, hogy december 16-án három napra Budapestre látogat.

21 Az egyik efféle dátum a december 16-tól 18-ig terjedő időszakra utalt. DHS L 179:83. Lodge javaslata is ilyen értelemben hatalmazta volna fel Hammarskjöldöt jelentéstételre a Közgyűlésnek. Olgyay, G. (1971), 79–81. Az ausztrál ENSZ-misszió arra a „szóbeszédre" utalt november 30-án, hogy személyesen repül a főtitkár Magyarországra. NAA A 1209 1957/5279

22 1956. december 6-án készült a jogi osztály feljegyzése. UNARM S-0445-0195-12852-2UC

23 1957. január 8-án táviratozott ebben az értelemben a brit követ. ("The Indian first secretary has discolsed that De Seynes told him that the United Nations Secretary-General never wished to come here in December, and readily accepted the Hungarian Foreign Minister's reasons why the visit should be deferred.") FO 371/128666

24 UNARM S-0009-0002-09. Ugyanezt később egy Hammarskjöldhöz közeli forrás igen keserűen is megírta. UNARM S-0975-0030-0001-00001 UC

25 Hammarskjöld korábban azt remélte, hogy Szuezben maradandó békét teremtett, és ezt is korábbi sikereihez sorolta volna. (Biográfusa idézte a főtitkár szavait: „Suez will be my third child [...] with the help of God, be able to teach it to walk...") Berggren, H. (2016), 2. Ezt húzta át az izraeli–brit–francia támadás, majd mindaz, ami ebből következett.

26 1956. november 15-én ACP 182. doboz

27 UNARM S-1078-0064-0002-00001 UC (Az eredeti szöveget szerint: H[ammarskjold]'s sense of frustration over Hungary was not lessened by developments while he was in Cairo. [...] H[ammarskjold]'s awareness that he was being groomed as a scapegoat [...] was intensified by a cable from Cordier. [...] The Hungarian crises was a bleak reminder of the impotence of the UN in the face of determined action by a powerful souvereign state...")

28 UNARM S-1078-0064-0002-00001 UC (Pontosabban: „admitted failure to implement UN resolutions on Hungary.") Az ausztrálok szerint a konszenzus az volt, hogy a főtitkár „túl lassan cselekszik". NAA A 1209 1957/5279

29 1956. december 18-án fogalmazzák meg kifogásaikat az ausztrálok, december 20-án pedig hiányolják a politikai akaratot, ami aligha lesz meg még az évben. NAA A 1209 1957/5283

30 Ennek kapcsán 1956. december 20-án fogalmazódott meg az igen kritikus üzenet Hammarskjöldről a sokféle forrásból tájékozódó ausztrál diplomácia részéről. NAA A 1209 1957/5283

31 UNARM S-1078-0064-0002-00001 UC (Az eredeti dokumentum szerint – feltehetően Hammarskjöld egy közeli munkatársától: „The sense of frustration was escpecially accute. [...] GA given him special and unfulfillable responsibilities [...] [Hungary] compliance was refused, no delegation formally proposed a recommendation to the GA to the member States that they apply sanctions or use force to secure withdrawal of foreign troops. [...] the ghost of Hungary continued to haunt him...")

32 1957. november 21. *Dagens Nyheter*. ACP 184. doboz

33 Ezt Hollai és Mód is felidézte budapesti beszámolójukban a külügy munkatársainak. MNL XIX-J-24-a 1. doboz

34 Lásd az ausztrál diplomácia álláspontját. NAA A 1209 1957/5283 (Szavaik szerint: „...stamp of international approval of that regime.") Erről írt az indiai ügyvivő is: Rahman, A. (2006). Ugyanezért Varga Béla, az emigráció korábbi vezetője az amerikai külügyminiszternek 1956. december 5-én címzett táviratában a főtitkári utazást értelmetlennek és károsnak minősítette. NARA 764.00/12-556 (Pontosan: „...completely useless and even harmful.") Amikor Jagan Nath Khosla, India prágai követe ellátogatott Budapestre, hogy meggyőzze Kádárt Hammarskjöld fogadásáról, Kádár azzal védekezett, hogy amúgy is gyenge helyzetét megrendítené egy efféle vizit. Ekkor ugyanis még benne sem bíztak maradéktalanul szovjet gazdái, így például nem engedélyezték a magyar honvédség két ezredének felállítását, hűséges kommunistákból, miután a magyar hadsereget teljesen lefegyverezték november 4-én. Lásd Zsukov jelentését: Szereda, V. – Sztikalin, A. (1993), 137., továbbá 143. Kádár félelmét az is indokolhatta, hogy Tatabányán elterjedt, hogy az ENSZ főtitkára Magyarországra látogat, és fogadtatására nyolcvanezer ember indult volna a határra. Kajári E. (1996), illetve MNL MSZMP-iratok, 228.f 5/2.

35 MNL XIX-J-1-j 209. doboz

36 Sebes István távirata 1956. december 3-án UNARM S-0442-0138-06

37 1956. december 4-én fut be Budapestre. MNL XIX-J-1-j 209. doboz

38 ACP 184. doboz

39 NAA A 1209 1957/5279

40 Uo.

41 ACP 184. doboz

42 1956. december 14. ACP 182. doboz

43 UNARM S-0445-0198-13174 UC

44 Philippe de Seynes (1910–2003) francia diplomata; az ENSZ főtitkárhelyetteseként (1955–1968) a „magyar ügy" humanitárius kérdéseinek megoldására kapott megbízást.

45 UNARM S-0445-0196-12852-1 UC

46 ACP 182. doboz. Az 1957. január 16-ai „exkluzív" interjút Herman Ray készítette. (Ezek szerint: „[Kádár] criticized the UN [...] interference in the internal affairs of Hungary [...] ruled out any future visit of SYG.") (Az ENSZ-főtitkár – Secretary General – rövidítése az ENSZ irataiban többnyire: SYG.)

47 „Tájékoztató jelentés Hammarskjöld magyarországi utazása és az ENSZ Ötösbizottságával kapcsolatosan." ÁBTL BM II/2 (A világszervezet „magyar üggyel" foglalkozó bizottságát nevezték olykor „Ötösbizottságnak", mivel öt diplomatából állt a testület. Minderről bővebben később.)

48 Uo. 1956 utolsó napjaiban az ENSZ egy közleményt adott ki, amelyben felsorolták a világszervezet határozatait és kísérleteit a helyzet rendezésére október 28-tól december 31-ig. („The Situation in Hungary – Summary of UN Actions from 28 October to 31 December. Note to Correspondents.") Protitch files, UNARM DAG 1.1.1.3

49 1958-ban Tunéziában, a helyszínen sikertelenül próbált békét teremteni, Guatemaláig el sem juthatott. Lásd: Berggren, H. (2006), 1–4.

50 Hammarskjöld repülőgépe a kongói ENSZ-akció során zuhant le, minden bizonnyal merénylet következtében.

51 Berggren, H. (2016), 4.

52 Uo., 3.

53 Erre egy költeménye utal, amely szerint az unikornist – mert társat nem talált – az emberek perverznek csúfolták. Berggren szerint a francia nacionalista sajtó és Trygve Lie volt a homoszexualitásra utaló gyanúsítgatás forrása. Berggren, H. (2016), 3.

54 Hammarskjöld olykor költeményeket fordított a BT üléseinek szünetében vagy üresjárataiban. Berggren, H. (2016), 2. Naplója, illetve naptára pontos képet ad arról, kikkel kellett és kikkel lehetett találkoznia: Visinszkijtől Buberig és Lodge-tól Bohrig. DHS L 179:172 és L 179:173

55 A viccet Gordon Gaskill idézi – aki maga is Budapesten volt 1956. november 1-jén és 2-án – „Timetable of a Failure" c. írásában. *The Virginia Quarterly Review*, Vol. 34, No. 2 (Spring 1958), 161–191. A teljes szöveg fennmaradt az ENSZ Archívumában (a folyóiratban az írás rövidítve jelent meg). ACP 182. doboz

56 UNARM S-0009-0002-09

57 A magyarországi segélyezést a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága végezte (International Committee of the Red Cross), míg a menekültek ellátásával és elhelyezésével a Vöröskereszt Társaságok Ligája (League of Red Cross Societies) foglalkozott. Minderről bővebben lásd Kecskés D. G. (2018).

58 ACP 182. doboz

59 UNARM S-0445-0199-13409-9 UC. October 27–29 „Summary of Relief Announced to Geneva as on October 30, 1956 midnight."

60 Uo. „Wednesday evening airport closed [...] airlift suspended."

61 A magyarországi „konfliktus" pontos jogi minősítésével kapcsolatos vöröskeresztes dilemmákat lásd: Cardia, I. V. (2006), 197.

62 UNARM S-0445-0200-13409-2 UC

63 A szovjet kritika alapja a Vöröskereszt „burzsoá" jellegén túl második világháborús szerepvállalásából is adódott: megítélésük szerint sem a hadifoglyokat, sem a koncentrációs táborok lakóit nem védelmezték vagy segítették megfelelően. Lásd: Kecskés D. G. (2018)

64 Cardia, I. V. (2006), 22–32. Lásd még a Vöröskereszt jelentését: „Report on the Relief Action in Hungary. October 1956 – June, 1957. Geneva, October, 1957." UNARM 0445-0199-13409-4 UC

65 Erre már 1956. november 2-án sor került. UNARM 0445-0199-13409-4 UC

66 Szigethy Attila (1912–1957) politikus, a forradalom idején a Dunántúli Nemzeti Tanács elnöke.

67 Cardia, I. V. (2006), 49–51.

68 UNARM 0445-0199-13409-4 UC (Pontosan: „All communications were cut off.") Ugyanekkor a szovjet hírszerzés erős légitevékenységről jelentett: „Katonai szállítógépek összpontosítása Bécs közelében," amelyek azonban csak a vöröskeresztes segélyt szállították. Szereda, V. – Rainer M. J. (1996), 42.

69 UNARM 0445-0199-13409-4 UC (A jelentés szerint: „The convoy passed the frontier.") ACP 182. doboz (Itt hozzátették: „Hungarian frontier thrown open to two Red Cross columns.")

70 UNARM S-0445-0197-12888 UC (A tanácskozás konklúziója szerint: „In all possibility the I[nternational] R[ed] C[ross] could be the only means by which supplies could be sent to Hungary.")
71 UNARM S-0445-0198-13186-1 UC („Hungarian Note Verbale [...] welcomes assistance.")
72 1956. november 10. DHS L 179:83
73 Ennek kapcsán november 14-én találkozott a főtitkár Horváth Imrével. UNARM DAG 1.1.1.3.
74 Cardia, I. V. (2006), 48.
75 DHS L 179:83 („Hungary and Soviet Union [...] cooperate fully.")
76 Kuzma Jevdokivomics Grebennyik (1900–1974) volt Budapest városparancsnoka 1956–57-ben. Valószínűsíthetően nemcsak a Szovjet Hadsereg, hanem a KGB kötelékébe is tartozott. UNARM S-0445-0196-12884 – Part A – 1 UC (Az 1956. november 14-én kelt irat szerint: „Grebnick [sic] promised that every assistance would be given to facilitate the quick and unhampered transportation of relief consigments." Az aláírás: Hamori: jja, amelyben az utolsó három betű a gépelőre utal. A dokumentum a De Seynes-nek összeállított iratok között maradt fenn. A vöröskereszteseknek mindezek mellett vízumra volt szükségük munkájuk végzéséhez.)
77 Adriaan Pelt (1892–1981) holland diplomata, az ENSZ Európai Hivatalának főigazgatója, a magyar segélyezés egyik kulcsszereplője. UNARM S-0445-0197-12888 UC. (1956. november 7-én írt távirata szerint a segélyezés: „...independent of any political mission.")
78 ACP 182. doboz és DHS L 179:83 (Szavai szerint: „...hope UN will not repeat will not make any public gesture in connection with this situation...")
79 UNARM S-0445-0197-12888 UC (Ezzel az ENSZ tisztában volt: „...[I]n all probability the I[nternational] R[ed] C[ross] could be the only means by which supplies could be sent to Hungary.")
80 UNARM S-0445-0199-13407-6 UC (De Seynes így adta vissza Boissier szavait Hammarskjöldnek: „Mr. Boissier on 10 November said he was reluctant to became the agent of the UN for distributing aid to the Hungarian people for he was anxious to retain the stricktest neutrality...") A De Seynes és Boissier közötti telefonbeszélgetés átiratát az ENSZ jogi osztályának irataival őrzik. United Nations Department of Legal Affairs (a továbbiakban: UN DLA. A jogi iratok kutatásához hozzájárultak az illetékesek, de idézéshez, pontos forrásmegjelöléshez nem.) A Vöröskereszt főtitkára, Gallopin azt hangsúlyozta, hogy bármiféle egyéb intézmény által történő segélyezés propagandával járna együtt. A Vöröskereszt azonban „...garanciát jelent a propaganda veszélyével szemben, amellyel más körülmények között ezek a segélyek együtt járnak." Cardia, I. V. (2006), 57.
81 Sík E. (1970), 150.
82 Markó Gy. (2018), 1. és Radványi J. (1972), 37. Szerov KGB-tábornok pedig november 11-én azt jelentette Moszkvába, hogy az NSZK-ból érkező „kórházkonvojon" egyetlen egészségügyi dolgozó sem utazott. Szereda, V. – Sztikalin, A. (1993), 147.
83 MNL XIX-J-1-k 56. doboz.
84 Szennik György (1923–2007) Aba-Novák-tanítványként igen hamar kitűnt tehetségével, külföldi ösztöndíjakat kapott, majd fiatalon csatlakozott a szélsőjobboldali mozgalmakhoz, megjárta a frontot, és jelentős propagandistaként plakátjai még a Német Birodalomba is eljutottak. Részt vett antiszemita atrocitásokban is, a háború után elítélték, 1950-ben a váci fegyházban Kovács főhadnagy és Posta elhárító tisztek beszervezték, zárkaügynökként foglalkoztatták, majd beépítették, így ügynökként szabadult. ÁBTL 3.1.1. BT-602/2 „Szeles" (Szennik fedőneve).
85 Pásztor Tamás volt kisgazda politikus közbenjárására, aki a forradalom idején Bécsbe távozott. (Pásztor maga is zárkaügynök volt; minderről bővebben a későbbiekben lesz szó.)
86 ÁBTL 3.1.1. BT-602/2. Egy később kelt vádirat szerint „fiatal forradalmárok" már látták is az ENSZ-rendőrséget Székesfehérváron, egy újságcikkben pedig arról volt szó, hogy az osztrák határon állnak a kéksisakosok, behívásuk lehetősége állítólag elhangzott Dudás József és Nagy Imre találkozóján is. ÁBTL V-150352
87 ÁBTL 3.1.1. BT-602/2 „Szeles"
88 Uo.
89 ÁBTL 3.1.1. BT-602/1 „Szeles"
90 Bakay Szilárd (1892-1947) honvéd altábornagy, az 1944-es kiugrási kísérlet katonai vonatkozásait dolgozta ki, továbbá a németekkel szembeni fegyveres ellenállás lehetőségét.
91 A „kopjások" illegális, katonai szervezettségű, jobboldali mozgalomként működött, kapcsolatban a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségével. ÁBTL 3.1.1. BT-602/1 „Szeles"
92 ÁBTL 3.1.2. M-24193
93 1956. október 24-én „felhívtam Köves kartársat, majd Medgyesit." ÁBTL 3.1.1. BT-602/1.
94 Uo.
95 Uo.
96 Uo.
97 Uo.
98 Uo.
99 Cardia, I. V. (2006), 60.
100 ACP 184. doboz. (Az 1956. november 5-ei dokumentum szerint: „[W]ithout prejudice as to whether the UN recognises the Kadar government of Hungary which if it does is one of the main source of information concerning relief needs..." A félmondat mintha tartalmazna egy csavart a feltételes móddal, hogy mégiscsak el kellene ismerni a kormányt.)
101 ACP 184. doboz
102 1956. november 10-én írta Pelt Hammarskjöldnek és De Seynes-nek. DHS L 179:83
103 1956. november 11-én hivatalos ENSZ-sajtóközlemény utalt a magyar és szovjet együttműködésre. DHS L 179:83. Egy „memo" pedig a magyar külügyminiszterrel való találkozásról szólt. ACP 184. doboz
104 DHS L 179:83 (Az 1956. november 11-ei irat árulkodóan fogalmaz: „...[I]mmediate measures to furnish medical supplies, foodstuff and clothes to the territories affected by the recent events in Hungary." Vagyis a forradalom és invázió szinonimája a „közelmúltbeli események".)
105 1956. november 16. UNARM S-0445-0196-12852-2 UC

106 1956. november 13. Hammarskjöld Sebes Istvánnak. ACP 182. doboz (Pontosabban: „invite to reconsider...")
107 ACP 182. doboz. 1956. november 13. (Az eredetiben továbbá olvasható: „[O]n behalf of the Hungarian government expresses thanks to the SYG of the UN...")
108 UNARM S-0445-0199-13411 UC
109 Uo. (Pontosan: „line is *kept open* for operation under UN aegis..."; kiemelés az eredetiben.)
110 Uo.
111 DHS L 179:83
112 A segélyezés csúcspontján 126 jármű szolgálta a Vöröskereszt magyarországi akcióját. Cardia, I. V. (2006), 58–59. Az ENSZ dokumentumai között maradt fenn a feljegyzés a szállítmányozó cég hiányosságairól, ezt követően szervezték meg saját flottájukat. UNARM S-0445-0200-13409-2 UC
113 A Vöröskereszt aggályairól jelentős dokumentáció maradt fenn. UNARM S-0445-0199-13411 UC
114 UNARM S-0445-0199-13411 UC
115 Az ENSZ-ben William McCaw („acting controller") nyitotta meg a számlát, amely fölött De Seynes rendelkezett. UNARM S-0445-0199-13278-3 UC és S-0445-0199-13289 UC. Itt szerepelnek pontosan az UNHCR-nek átutalt összegek, illetve a táblázat tartalmazza a teljes pénzforgalmat. Pontos elnevezése: „Special Account Emergency Assistance to Hungarian People and Refugees."
116 1956. november 21-én írt De Seynes feljegyzést az iroda és a stáb létrejöttéről, közöttük volt Myer Cohen programvezető, Vernon Duckworth-Barker (1908–1997), a magyar irodalom remek fordítója, az Eötvös Collegium egykori angol lektora, Babits Mihály barátja, valamint Hámori László. ACP 182. A menekültkérdés ekkor kezdett kritikussá válni, októberben még csak 780 fő lépte át a határt, ami novemberre 113 810-re emelkedett. Soós K., 57. A segélyezés a Vöröskereszttel együttműködésben történt, a menekülteket az ENSZ szakosított szervezete, a Menekültügyi Főbiztosság (United Nations High Commissioner of Refugees, a továbbiakban UNHCR) vette gondjába, de itt is voltak együttműködő partnerek (erről bővebben később).
117 Cardia, I. V. (2006), 58.
118 Uo., 171.
119 Uo., 58.
120 UNARM S-0445-0200-13409-8 UC
121 Henrik Beer főképviselője volt a Vöröskereszt Társaságok Ligájának, ő koordinálta 14 ország vöröskereszteseinek munkáját (Portugália, Belgium, Kanada, Dánia, Finnország, Franciaország, NSZK, Nagy-Britannia, Lichtenstein, Olaszország, Hollandia, Norvégia, Svédország, Svájc) UNARM S-0445-0200-13409-8UC. Schaeffer amerikai volt, képzettsége szerint „disaster relief expert."
122 UNARM S-0445-0200-13409-8 UC
123 ACP 182. doboz
124 Cardia, I. V. (2006), 56–57. Puja Frigyes (1921–2008) diplomata, 1955-től 1959-ig bécsi nagykövet (a forradalom idején Prágába menekült, majd visszatért állomáshelyére), később (1973–1983) külügyminiszter.
125 UNARM S-0445-0199-13409-4 UC

126 1956. november 17. Távirat De Seynes-nek, a főtitkár figyelmébe ajánlva. UNARM S-0445-0197-13165-11 UC
127 Az ENSZ gyerekjóléti szervezete: United Nations Children's Fund. ACP 182. doboz.
128 1956. december 20–21. Cardia, I. V. (2006), 242.
129 ACP 182. doboz
130 Egyebek mellett a teherautó-szállítmányokról készültek kimutatások, külön listán tüntették fel a rakomány tartalmát, értékét, jellegét („Camions entre le 11 et 24 Novembre [...] Materials – valeur – medicaments, etc."). UNARM S-0445-0199-13267 UC
131 Cardia, I. V. (2006), 61.
132 UNARM S-0445-0198-13174 UC (1956. december 7-én Obez így fogalmazott: „...lack of funds compared to needs.")
133 1956. december 13-án írta De Seynes James Barcónak, az amerikai ENSZ-delegáció tagjának. (Pontosan: „[P]resent resources available to the Red Cross can cover relief to two percents of the population.") UNARM S-0445-0199-13289 UC
134 UNARM S-0445-0198-13174 UC. A távirat alapja egy magyarországi „helyzetértékelés" volt.
135 1957. január 29-én kelt levelében tekinti át Pelt a nyugat-európai közvélemény hangulatát, és utal arra a kritikára, ami az ENSZ válságkezelését érte egyfelől Szuez, másfelől Magyarország tekintetében. UNARM S-0445-0196-12884 Part B 3 UC
136 1956. december 13. De Seynes levele Barcónak. („...thereby demonstrating to the Hungarian people in a tangible way that some effect is being given to the resolution of the General Assembly.") UNARM S-0445-0199-13289 UC
137 UNARM S-0445-0199-13278-2 UC. 1956. december 6-án De Seynes a főtitkárhoz írott levelében megerősítette, hogy nem csak a magyarok, de a Vöröskereszt is ezt várja el a világszervezettől (Pontosan: „It is quite clear that the Hungarian people expect the UN to be active at least in connection with relief. Also the International Committee of the Red Cross certainly expects the UN to be more than a silent partner.") 1956. december 21-én az ENSZ felségjelének használatáról a jogi osztály vezetőjétől, Schachtertől kért állásfoglalást Hammarskjöld. UNARM S-0445-0197-13165-10 UC
138 UNARM S-0445-0197-13056-1 UC. 1957. január 4-én egyeztettek erről a State Departmentben. (A javasolt felirat: „Gift of the American people." Később figyelmeztették a donorokat, hogy a *Gift* németül mérget jelent, és az ezzel kapcsolatos háborús emlékek még elevenek voltak Magyarországon.)
139 UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC
140 Kádár még december közepén is be kívánta vonni a munkástanácsok tagjait a vezetésbe, kibővítette volna kormányát pártonkívüliekkel, és el akarta távolítani a rákosistákat, mint Andropov jelentette a moszkvai vezetésnek. Szereda, V. – Sztikalin, A. (1993), 185–187.
141 UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC
142 Mindez a forradalom előtt már nyilvánvaló volt, mégpedig a szovjetek számára is, 1956. október 12-én ugyanis Andropov jelentette Moszkvának, hogy a Gerővel való találkozás során megállapították: a gazdasági helyzet folyamatosan romlik, de a párt

vezetői „nem foglalkoznak a népgazdasággal". Szereda, V. – Sztikalin, A. (1993), 89–90. Az is itt hangzott el, hogy nem látják a helyzetből a kiutat.

143 1957. január 14. De Seynes a főtitkárnak: „... bare necessities of life [...] broadly interpreted [...] comprehensive problems of economic reconstruction [...] outline of relief through 15 July, 31.500.000 USD [...] urgent needs for assistance and in strengthening the economy." UNARM S-0445-0196-12884-PART B UC

144 UN UNARM S-0445-0196-12884-PART B 1 UC és Cardia, I. V. (2006), 60–61.

145 UNARM S-0445-0197-12888 UC

146 Food and Agriculture Organization of the United Nations. Friedrich Traugott Wahlen (1899–1985) svájci diplomata és mezőgazdasági szakember volt a szervezet Mezőgazdasági Főosztályának igazgatója, akinek elemzése később a világszervezet vezetői elé került. („Short survey of needs in Hungary [...] reestablishment agricultural production") UNARM S-0445-0196-12852-1 UC

147 UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC

148 1957. január 23-ai állapot szerint. UNARM S-0445-0196-12884-Part B 1 UC

149 UNARM S-0445-0199-13409-7 UC

150 Cardia, I. V. (2006), 58.

151 Lásd erről a Kecskés D. Gusztáv által idézett állambiztonsági iratokat. Kecskés D. G. (2018)

152 Cardia, I. V. (2006), 151. UNARM S-0445-0198-13185-1 UC

153 Lásd Gömöri György emlékezését a Petőfi Irodalmi Múzeum 2016-os rendezvényén (az „Ilyen nagy dolog a szabadság?" című kiállításhoz kapcsolódva).

154 UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC. Lásd még: Kecskés D. G. (2012) és (2018).

155 UNARM S-0445-0196-12884-PART B 2 UC (Pontosabban: „attitude légerement irrealiste.")

156 UNARM S-0445-0199-13407-2 UC (1957. január 7-én nyilatkozta a State Department: US „would extend no loans or economic aid to the Hungarian puppet government headed by Kadar.") UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC

157 UNARM S-0445-0196-12884-PART B 1 UC

158 UNARM S-0445-0196-12884-PART B 1 UC. (A dilemmáról 1957. január 22-én írta Cohen Obeznek: „...gloomy outlook as [...] both the US and the UK have been extremely firm [...] not to provide any assistance to the present regime in Hungary [...] Efforts to convince [...] relief to the Hungarian people and not to any regime [...] not producing much.")

159 UNARM S-0445-0198-13185 2 UC. De Seynes-nek a főtitkárhoz írt november 15-ei üzenete szerint: „...appeal issued in your name [...] requesting contiributions [...] The response to this appeal seem negligible..." UNARM S-0445-0199-13278-1 UC

160 UNARM S-0445-0199-13407-1 UC (Pontosan: „There are a number of negative replies on our files which are not included in this draft [General Assembly] document.") A budapesti diplomáciai képviseletek is bekapcsolódtak a segélyezésbe, mint ezt egy utalás sejteti az ENSZ-iratokban. Feltehetően rejtve vagy közvetetten dolgoztak, mert diplomáciai státuszukkal aligha fért össze a jótékonykodás, legyen szó akár életmentésről vagy a szenvedés enyhítéséről. UNARM S-0890-0008-0001-00001-UC

161 UNARM S-0445-0195-Part B-1 UC („UN Publicity Campaign for the Promotion of Humanitary Assistance to the Hungarian People.")

162 Department of Public Information (DPI). A magyar üggyel kapcsolatos sajtókampányért Duckworth-Barker volt felelős, akinek később még fontos szerepe lesz, ebbe a munkába is bekapcsolódott Hámori László.

163 UNARM S-0445-0195-12843-1 UC (Lásd például az 1956. december 19-ei iratban: „Lead for Hungarian Newscast.")

164 UNARM S-0445-0195-12843-1 UC. Az „OUT" című film készítésének szempontjait lásd: „Suggested Points for Final Appeal of the Film OUT."

165 A két szervezet közötti levelezést lásd: UNARM S-0445-0195-12843-1 UC

166 UNARM S-0445-0195-12843-2 UC

167 Lásd az ENSZ dokumentumai között: „Humanitarian Assistance – Relief in Hungary – UN Secretariat Progress Report." UNARM S-0445-0199-13411 UC. Terjedelmük igen számottevő.

168 Lásd Schreiber levelét a közgyűlési határozat jogi vonzatáról. UNARM S-0445-0197-13165-9 UC

169 UNARM S-0445-0194-12539-1,2 (Pontosan: „Humanitarian assistance to the Hungarian People. Appeals and Offers of Assistance. Daily Report on Relief – assistance provided and received.")

170 UNARM S-0442-0140-0003-00001 (Így például: 1956. december – 1957. április „Humanitarian Assistance to the Hungarian People. Appeals and offers of assistance. Cables, data, letters.")

171 UNARM S-0442-0140-0003-00001 (Így például: „Unconfirmed Reports of Forthcoming Relief Supplies to Hungary" és: „Estimation of Donations from Eastern Countries.")

172 1957. január 10-én Ewing, Sinard és De Seynes jelentésükben az addig beérkezett segélyt 6–7 millió dollárra becsülték. (A következő bontásban: szovjet kormány: 38 millió rubel, Moszkva városa 10,8 millió rubel, Kína: 30 millió rubel, Mongólia: 900 000 rubel, Észak-Korea: 401 000 rubel, Vietnám: 3 millió rubel, Csehszlovákia: 30 millió korona, NDK: 22 millió márka, Lengyelország: 100 millió złoty.) UNARM S-0445-0196-12884–Part B 3 UC (Lásd: „Report on present economic situation in Hungary.")

173 „Long time credits [...] very rough total" 420 millió dollár. UNARM S-0445-0196-12884–Part B 3 UC. Radványi János könyvében a Szovjetunió és a „keleti blokk" segélyét javakban 900 millió forintra teszi, 300 millió dollár hitelről ír, továbbá a Magyar Nemzeti Banknak 60 millió dollárt adott a Szovjetunió, Kína pedig 25 milliót. Radványi J. (1972), 167.

174 UNARM S-0445-0199-13278-1 UC („Humanitarian assistance, Channeling, Administration, and Appropriation of Funds received by the UN – Policy Decisions, Thanking contributions.")

175 1957. március 3. UNARM S-0445-0195-12550-3. Ugyanitt szerepel Izrael, Pakisztán, Vietnám hozzájárulása. Több felajánlás érkezett Japánból és Tajvanról is.

176 1957. március 4-én De Seynes és a főtitkár levelet váltott Lindt sajtókonferenciájáról, amelyet a magyar menekültekről és segélyezésről tartott. Felmerült a főtitkár személyes részvétele is, De Seynes azonban Hammarskjöld távolmaradását javasolta,

hogy ne kelljen magyarázkodnia, miért került egy magyar menekült harmincszor annyiba, mint egy palesztin. A főtitkár kézzel írta rá, hogy egyetért. DHS L 179:84

177 A nyilvántartás szerint: „Humanitarian assistance – Individuals: Parcel of used clothing by Margaret M. White (Nebraska) to the UN" UNARM S-0445-0195-12819 UC. Ugyanitt található a pénzadományok listája, különféle magánszemélyek csekkeket küldtek – egyebek mellett ápolónők 25 dollárt. Sok esetben a segélycsomagok nem voltak alkalmasak arra, hogy tömegszükségleteket elégítsenek ki, és ez újabb bonyodalmakat okozott. UNARM S-0445-0200-13409-2 UC

178 1957. január 21-én kelt dokumentumok szerint segélyszállítmányuk szétosztásánál jelen akart lenni az amerikai szervezet képviselője, amire nem kapott engedélyt, így végül a Vöröskereszt osztotta szét a takarókat. Élelmiszercsomagjaikat azonban azok sem továbbíthatták, mert szerepelt rajtuk, hogy „az amerikai nép ajándéka", márpedig efféléről hallani sem akartak a megajándékozottak új urai. MNL XIX-J-1-k 94. doboz. 1957. április 15-én egy előterjesztés már igen rosszhiszeműen tekinti át a segélyszervezetek listáját, azzal a konklúzióval, hogy az általuk felajánlott szállítmányok egy részét „nem fogjuk elfogadni". MNL XIX-J-1-o

179 Társadalmi szervezetként működött, nem azonos az UNICEF-fel. UNARM S-0445-0195-12558-1 és S-0445-0195-Part B 1 UC (Pontosan: „Humanitarian Assistance, NGOs" majd külön dokumentumban: „List of organizations working in Austria.")

180 UNARM S-0445-0195-Part B 1 UC

181 A sürgősséget a tavaszi vetés előkészítése magyarázta, mint Wahlen indokolta utazásukat 1957. január 11-én kelt levelében. (Pontosan: „...short survey of needs in Hungary [...] reestablishment agricultural production.") UNARM S-0445-0196-12852-1 UC. 1957. január 23-ai távirata szerint: „Following agreed with Hungarian group visiting Rome [...] method of distribution seeds.") UNARM S-0445-0197-12892-1 UC

182 1957. május 15-én küldte bizalmas táviratát az UNESCO képviselője budapesti útjáról. UNARM S-0445-0195-12550-1 (Tárgya: „Emergency educational assistance.") Dokumentumok foglalkoznak a menekült diákok tankönyv- és könyvellátásával, amit például az innsbrucki magyar iskolába küldtek. UN S-0445-0198-13185-1 UC

183 1957. március 13-án írt erről Paté az ENSZ főtitkárának. UNARM S-0445-0196-12852-1 UC

184 UNARM S-0445-01965-2840 UC. (A pontos megfogalmazás szerint: „irreparable damage.")

185 NAA A 1209 1957/5283. (Az ausztrál iratok szerint: „The UK Legation in Budapest received numerous and reliable reports that Red Cross supplies have been given to well known communists and sold to people.")

186 Rahman, A. (2006), 2.

187 1956. november 17-én írt ebben az értelemben Paté Ellsworth Bunkernek, az Amerikai Vöröskereszt elnökének, jelentős diplomatának (és „héjának"). UNARM S-0445-0197-13056-11 UC

188 ÁBTL 3.2.5. O-8-125/1. („Egyéb nemzetközi szervezetek.") Itt és a következőkben igen tanulságos áttekintést ad a titkosszolgálat a nyugati segélyszervezetekről.

189 Lásd a *New York Times* cikkét és Cohen 1957. március 7-ei levelét a főtitkárnak. DHS L 179:84

190 1957. március 28-án sajtóközleményt adott ki erről a Vöröskereszt. UNARM S-0445-0197-13165-7 UC. Pontosan: „... relief convoy for Budapest [...] no visa to the Swiss drivers and escorts (11 lorries with clothing, margarine, coal)." A segélyakció csúcspontján 150 svájci segélymunkás dolgozott a magyarok megsegítésén.

191 *New York Times*, 1957. április 15. „Hungary Hinders Red Cross Relief." UNARM S-0445-0199-13408-2 UC. (A cikk szerint: „The twice-weekly truck convoys were regarded here as symbolic envoys of the West.")

192 Lásd az 1957. április 15-ei Előterjesztést. MNL XIX-J-1-o

193 MNL XIX-J-1-k 55. doboz

194 UNARM S-0445-0197-12888 UC (Pontosan: „Arrest of Directors of the Hungarian Red Cross.") Lásd még: Cardia, I. V. (2006), 75–76.

195 Uo., 62–63.

196 Uo., 76.

197 Az „operation potatoe" (1957. április 17–29.) kifejezést az ENSZ irataiban használták. UNARM S-0445-0197-13165-1UC-6 UC

198 Mindezek Hammarskjöld iratai között maradtak fenn, közöttük német nyelvű jegyzőkönyvek is. DHS L 179:84

199 A holland külügyminisztérium szerint: „not simply technical error but one that showed bad faith on part of the Hungarian government." Ugyanitt 25 oldalas jelentés is olvasható (franciául), és egy telexkonferencia anyaga (németül). UNARM S-0445-0197-13165-6 UC

200 „Report of the Secretary General to the General Assembly." UNARM S-0445-0199-13408-1 UC. A tervezet kialakítását éles vita kísérte, az iratok tanúsága szerint.

201 Cardia, I. V. (2006), 21.

202 UNARM S-0445-0199-13409-4 UC

III. fejezet

1 Wahlenről lásd a 330. oldalon 146. jegyzetet. Pierre Sinard az Európai Gazdasági Bizottság mezőgazdasági osztályának volt igazgatója.

2 Lásd: „Report on Hungarian Mission by Dr. Wahlen and Mr. Sinard." 1956. december 18–28. UNARM S-0445-0196-12884-Part A 2 UC

3 Uo. 1956. december 22-éről azt írták: „...inspection of the H[ead] Q[uarters] of C[ommittee] I[nternational] [of the] R[ed] C[ross] in the Stiftkaserne, their automobile and truck parks, their warehouses at the Donaukanal outside Vienna."

4 Uo. (1956. december 23-áról pontosan: „[d]rive to Győr where on 24 December we met with Mr. Sibelka-Perleberg, Dr. Janossy, Mr. Fono, Mr. Sandor and Mr. Degacs with whom needs we discussed in details.")

5 Uo.; ezt a bécsi megbeszélések kapcsán is jelezték. (Pontosan: „... great care was excercised to avoid any publicity.")

6 Uo.; Boissier-vel és Obezzel beszélgetve vált ez nyilvánvalóvá. (Pontosan: „They are the most anxious not to get involved in any political issues and stressed the need to keep the political and humanitarian resolutions of the UN General Assembly strictly apart.")

7 Uo. (Pontosan: „The contacts on the political level provided for in point 4 of the minutes were not made, in keeping with subsequent cabled instructions from the Director-General.")

8 UNARM S-0445-0196-12884-Part A 3 UC. (A vöröskeresztesekkel folytatott megbeszélésről jelentette a két küldött: „They were therefore extremely pleased at the proposal of action for the rehabilitation of food production.")

9 A termelőszövetkezetek a jelentés szerint a felbomlás állapotában voltak. UNARM S-0445-0196-12884-Part A 2 UC

10 UNARM S-0445-0196-12884-Part A 3 UC

11 UNARM S-0445-0196-12884-Part A 2 UC

12 A FAO-küldöttség az állatállomány megóvását – mint ami szerintük a magyar nép tulajdona – alapvetőnek tartotta, s javasolta egyebek mellett a cukorrépával való takarmányozást, hiszen annak feldolgozását amúgy is ellehetetlenítette, hogy a cukorgyárak álltak, s üzemanyag híján nem tudták volna odaszállítani a termést. UNARM S-0445-0196-12884-Part A 3 UC

13 Uo. (A pontos fogalmazás előbb így hangzott: „...it would be entirely useless to send a second mission in the first half of January," majd a jelentés végén: „A further survey mission seems unnecesary.")

14 Mindez Hammarskjöld irathagyatékában is fennmaradt: DHS L 179:83 és 84. (1956. december 30. De Seynes írta Peltnek: „...the limitation in number is based on necessity to preserve secrecy," majd néhány nappal később, 1957. január 2-án: „Mission to Budapest: [...] Enquiry and not one to negotiate [...] three days intensive consultations...")

15 1957. január 18-án tartott sajtókonferenciájának leiratát lásd: ACP 182. doboz (ebben így fogalmaz: „...[a]bortive attempt to go to Budapest by the SYG preceded by my projected preparatory visit which never took place [...] I therefore undertook conversations here with the Hungarian delegation and we agreed on a fact-finding mission to Budapest. [...] no advance publicity [...] apologize for it.")

16 1956. december 31. (a dátumot később áthúzták). UNARM S-0445-0196-12884-Part A 2 UC

17 Binay Ranjan Sen (1898–1993), a FAO főigazgatója 1956 és 1967 között.

18 1957. január 3-án Sen főigazgató azt írta Hammarskjöldnek, hogy Wahlen nem indul Budapestre, majd rövidesen az ellenkezőjéről döntöttek. UNARM S-0445-0196-12884-Part B 2 UC (Pontosan: „[d]iscussion with Mr. De Seynes have been very satisfactory and that he [Wahlen] is proceeding to Budapest.")

19 A rendkívül alaposan összeállított és kommentált névsorban – mások mellett – szerepelt Kádár János, Rónai Sándor (kereskedelmi miniszter), Nyers Rezső, Vajda Imre és további tizenhét fő. UNARM S-0445-0196-12884-Part B 4 UC

20 A háttér-információ („Background information") tartalmazta a magyar kormány és a Vöröskereszt nyilatkozatait is, továbbá ismertetést a forradalomról („Note on the Course of Insurrection in Hungary") és a háború utáni politikai fejlődésről („Political developments of Hungary 1945–1956"). Érdekes módon a Kisgazdapártot „középtől jobbra" („right-of-the middle") pozicionálta, a Parasztpártot pedig „szélsőbalként" („extreme left"). UNARM S-0445-0196-12884-Part A 1 UC

21 A romániai Snagovban őrizték Nagy Imrét és munkatársait, családtagjaikkal együtt.

22 Lásd: Memo, 1956. november 12. UNARM S-0445-0196-12884-Part B 4 UC

23 Gunnar Myrdal (1898–1987) svéd közgazdász, ebben az időben az ENSZ Gazdasági Bizottságának vezetője, később Nobel-díjat kapott.

24 UNARM S-0445-0196-12884-Part B 4 UC. 1956. november 19. Notel (Research and Planning ECE) to Myrdal, Executive Secretary ECE.

25 UNARM S-0445-0196-12884-Part B 4 UC. (Az élelmiszer-ellátásról így írt: „...in Budapest and industrial centers [...] extremely serious [...] About 20 days of field work have been lost practically in the whole country because of military action and the lack of security on the countryside. ...exceptionally early winter further impedes field work..." Később: „Stocks at the date of 23 October have been completely used up and no supplies have been forthcoming since that date.") Utalt a szovjet segélyezés november 5-ei bejelentésére, ennek közzétett listáját is mellékelte. Kádár ekkor hívta fel a szocialista országokat a „testvéri segítség" fontosságára: élelmiszer, fűtő- és építőanyag, gyógyszer mielőbbi szállítására. Gál É. (1993), 111.

26 1956. november 10-én jelenti Zsukov, hogy Budapesten a lakosság hiányt szenved élelmiszerekben és tüzelőanyagban. „...Kádár János kormánya a szovjet alakulatok parancsnokságával közösen intézkedéseket tesz Budapest lakosságának élelmiszerrel való ellátására." Uo., 103.

27 Továbbá 50 000 t gabona és liszt, 3000 t hús, 2000 t vaj és zsiradék, 3 millió doboz tejkonzerv, 5000 t cukor, 10 000 t cement, 10 000 köbméter faáru szerepelt a listán – egyebek mellett – Bulganyin előterjesztésében, 44 millió devizarubel értékben. Mindezeken túl előírták az 1957 első negyedévére előirányzott áruk határidő előtti szállítását. Uo., 109–111.

28 Összegzésében egyebek mellett a *Népszabadság* 1956. december 28-ai cikkére is hivatkozott. UNARM S-0445-0196-12884-Part B 4 UC

29 UNARM S-0445-0196-12884-Part B 2 UC

30 ÁBTL 3.2.5. O-8-125/1

31 Jelentett róla „Pápai" fn. ügynök, míg a „Dóczi" és a „Debreceni" fedőnevű ügynökkel barátságban volt, előadónak javasolta őket, „Huszti" pedig egy főosztályon dolgozott vele. Uo.

32 UNARM S-0927-0002-0009-00001 UC (Pontosan: „Four men UN technical mission visits Hungary.")

33 1957. január 4-én küldött erről táviratot De Seynes a főtitkárnak. (Szó szerint: „[u]p to now we have escaped press [...] consult Hungarian authorities on the specific needs...") UNARM S-0445-0196-12884-Part A 2 UC. A későbbiekben az indiai ügyvivőnek Horváth külügyminiszter beszélt a látogatásról, a budapesti amerikai követség Washingtontól próbált tájékozódni, nem sok sikerrel. (1957. január 6-án jelentette a budapesti amerikai követség: „United Nations commission arrived Budapest Friday 4th. [...] Described as 'Economic' [...] First report given by Indian charge Rahman [...] as having been told by foreign minister Horvath in confidence. [...] Hungarian media maintaining complete silence on visit. [...] Legation [...] somewhat puzzled that United States and other missions here so uninformed." NARA 764.00/1-657) Dulles felelete szerint semmiféle információt nem kaptak a világszervezettől. (Pontosan: „...we received no advance official indication from SYG re[garding]

timing.") Ugyanakkor utasította a budapesti képviseletet, hogy ne vegyék fel velük a kapcsolatot. NARA 764.00/1-757

34 ACP 182. doboz

35 UNARM S-0445-0196-12884-Part B 4 UC és UNARM S-0445-0196-12884-Part A 1 UC

36 UNARM S-0445-0196-12884-Part A 2 UC. (Szavai szerint: „Study organization set up by Hungarian R[ed] C[ross] [...] for the distribution of supplies. [...] UN have concluded an agreement with the CICR [Comité international de la Croix-Rouge] for channelling of supplies [...] sole agent for the channelling of supplies and the utilization of funds contributed by the UN relief fund [...] The administration and distribution of supplies by these bodies (ICRC and Hungarian RC) are exemplary.") Mindezek a dokumentumok Hammarskjöld irathagyatékában is fennmaradtak. DHS L 179:83

37 ACP 182. doboz (Megfogalmazásuk szerint: „unrest", a forradalom vérbe fojtása nyomán.) DHS L 179:83

38 Egyebek mellett 10 000 tonna vetőmagról szóltak az igények, gépekről, műtrágyáról, 150 000 tonna gabonáról. UNARM S-0445-0196-12884-Part A 1 UC UN 213-4. Feltüntették, hogy a Szovjetunióból és Kínából is várható segítség, de ennek méretét nem ismerték. DHS L 179:83

39 UNARM S-0445-0196-12884-Part A 1 UC. Megemlítették, hogy a téeszek ötven százaléka felbomlott. (Mint írták: „[n]ew system of marketing [...] Farmers [...] have obtained the right to dissolve their cooperative farms [...] government intention to proceed with the sale of private farmers of land...")

40 DHS L 179:83 és UNARM S-0445-0196-12884-Part A 1 UC és 2 UC

41 Uo.

42 Uo.

43 ACP 182. doboz

44 Vasárnap délelőtt 10-kor kezdődött az előadás. (De Seynes szavaival: „[i]t took place because of lack of power, electricity and coal [...] gives you an idea of the conditions in Budapest.") ACP 182. doboz

45 UNARM S-0445-0196-12884-1 UC (De Seynes a főtitkárhoz erről így írt levelében: „There are already some disturbing reactions from delegations.")

46 Lásd 1957. január 4-én Cohen üzenetét Pelthez. ACP 182. doboz (Pontosan: „[i]f the story breaks through.")

47 UNARM S-0445-0196-Part A 2 UC (Pontosan: „Due to appearance stories New York papers Saturday we issuing press release New York, Geneva, Rome, immediately.")

48 UNARM S-0445-0196-12884-Part B 6 UC és Part A 2 UC („Drafter: Duckworth-Barker.")

49 MNL XIX-J-1-k 19. doboz

50 ACP 182. doboz

51 MNL XIX-J-1-j 208. doboz. Ugyanakkor De Seynes Kádár népszerűtlenségéről szólt a washingtoni külügyminisztériumban, amikor 1957. január 25-én oda látogatott. NARA 320.5764/1-2557. A magyarországi nyilvánosság a *Népszabadság* 1957. január 9-ei számából értesülhetett a látogatásról: „Miről tárgyalt Budapesten az

ENSZ főtitkárhelyettese?" – kérdezte a cím, majd a cikk felelt rá: „De Seynes-t csak az emberbaráti teendők szempontjából érdekelte Magyarország."

52 UNARM S-0445-0196-12884-1 UC. („Joint UN-FAO Mission to Hungary [...] Consultations with the Hungarian Government, December, 1956 – January, 1957.)

53 UNARM S-0445-0196-12884-Part B 5 UC. Ebben szerepel minden adat a segélyezés addigi eredményeiről. („Report by the Secretary General: Question considered by the second emergency special session of the GA from 4 to 10 November 1956. Humanitarian activities to assist Hungarian people.") 1957. január 17.

54 1957. január 21-én. UNARM S-0445-0196-12884-Part B 2 UC

55 MNL XIX-J-1-k 55. doboz. Felmerült a „segélyakció köntösében jelentkező beavatkozási kísérlet visszautasítására" való felkészülés is. MOL XIX-J-1-j. 39. doboz. Ugyanakkor Szarka Károly harmincmillió dollárt kért „sürgős segély" és „újjáépítési segély" formájában. MOL XIX-J-1-k. 19. doboz

56 UNARM S-0445-0196-12884-Part B 4 UC. (Szó szerint: „... no repeat no recommendation be included" és „cannot therefore be considered to be in any way a programme for reconstruction...")

57 ACP 182. doboz

58 UNARM S-0445-0196-12884-Part B 1 UC. („Senator Charges FAO Helped Hungarian Communists.")

59 DHS L 179:173

60 UNARM S-0445-0196-12884-Part A 1 UC. (1957. január 14-én így fogalmaznak: „Most gratified at cooperative spirit between mission members and impressed by important findings." Később: „[a]void conflicting accounts.")

61 UNARM S-0445-0196-12884-Part B 1 UC. (Szó szerint: „[a]uthorization for action by the UN [...] FAO authority is far from clear [...] we should insist that FAO action be fully coordinated by the UN [...] and full information [...] some orderly method of procedure needs to be worked out between UN, FAO and IRC. At present no coordinated action in this respect exists.")

62 UNARM S-0445-0196-12884-Part B 1 UC. Boissier később személyesen is Bécsbe, majd Budapestre látogatott. Lásd: Kecskés D. G. (2018)

63 NARA 310.5/12-1056. Hogy ez nem tükrözött teljes konszenzust a világszervezetben, arra utal, hogy a francia külügyminisztérium már 1956. október 27-én vizsgálóbizottság létrehozásával szemben foglalt állást, lásd: Békés Cs. (1996), 149. Ez később a magyar kormány hivatkozásaiban is feltűnt, a *Népszabadság* 1957. január 17-ei száma egyenesen Pineau francia miniszterelnököt idézte. Az angol külügyminisztérium szerint egy efféle bizottság létrehozása az Alapokmány II. fejezetének 7. bekezdését sértené (szó szerint: „[w]ould constitute a dangerous invasion of Art. 2 (7) of the Charter"), lásd: Haraszti-Taylor É. (1995), 115. A szovjetek saját bírálataikban ugyanerre a cikkelyre hivatkoztak. Mindettől aligha független, hogy 1957 márciusában Bermudán a Nyugat vezetői új stratégia kialakítását tervezték az ENSZ-ben, tekintettel a gyarapodó számú új tagokra, amelyek közül több felszabadult gyarmat volt. Így például meg kívánták akadályozni, hogy a még létező gyarmatokkal kapcsolatos kérdéseket megvitassák a világszervezetben, ezen belül pedig a faji politikát. (Szó szerint: „...internal administration of Colonial territories, for example in matters of racial policy.") Végezetül arra jutottak, hogy a Közgyűlés ne hozhasson köte-

lező érvényű határozatot, még olyat sem, amely az Alapokmányból következik. Lásd a brit külügyi iratokat (Foreign Office): FO 371/ 129913 „Bermuda Conference – March, 1957. Future Utilisation of the United Nations to Meet the Needs of the West".

64 Mindhárman elsősorban jogi és nem politikai szempontból tekintették volna át a helyzetet.

65 ACP 183. doboz

66 DHS L 179:83

67 Sík E. (1970), 197.

68 Lall már két nappal a szovjet beavatkozás után „CIA-puccsról" szólt, melyben Dulles külügyminiszter is érintve volt. NARA 310.5/11-656

69 1956. november 12. (Lall kinevezése kapcsán így fogalmaztak: „[Indian] government do not insist on previous Hungarian consent for the functioning of this Group and the participation thereof.") A precedens a Belgrádba akkreditált indiai követ, Samar Sen hasonló típusú tevékenysége volt Laoszban (magyarországi megfigyelőként az ő neve ugyancsak felmerült). ACP 183. doboz

70 List of visiting scholars. ACP 182. doboz

71 DHS L 179:83

72 Uo.

73 Uo.

74 Uo.

75 DHS L 179:83. 1956. november 28-án kérte Hammarskjöld Horváthtól a kormányálláspont tisztázását. (Szó szerint: „[i]mmediate clarification of the position of your government.")

76 1956. november 30. DHS L 179:83

77 Egy dátum és aláírás nélküli összegzés szerint a Titkárság birtokában levő dokumentumok tanulmányozása alapján levont pontos és pártatlan következtetések helytállónak tartották a Közgyűlés elítélő határozatát. ACP 184. doboz

78 Mindehhez hozzátartozott, hogy a kolumbiai delegátus arra panaszkodott az amerikaiak előtt, hogy norvég kollégáját csak a magyar ügy „jogszerűsége" érdekli, Lall pedig kibúvókat keres. NARA 310.5/12-1056 (Pontosan: „Lall would raise all kinds of difficulties and Gundersen would be very legalistic.")

79 DHS L 179:83. 1956. december 12-én Gundersen, Lall és Lleras írta alá a dokumentumot, utalva az előző napi megbeszélésre. („Note for the SYG") ACP 184. doboz. December 14-én adták ki lemondó nyilatkozatukat. („Statement by A. Lleras of Columbia concerning the suspension of the Commission of Investigation appointed by the SYG.") DHS L 179:83. A lemondást a főtitkár egy ideig nem hozta nyilvánosságra, Cordier annyit mondott az érdeklődő amerikai ENSZ-képviselőnek, hogy csak szóban adták vissza megbízatásukat, noha Lodge bizalmasan már megkapta Llerastól hivatalos lemondó levele másolatát. NARA 61164/12-1456

80 ACP 184. doboz

81 ACP 184. doboz (Pontosan: „[w]atch dog group [...] to suggest to the GA new steps that could be taken.")

82 DHS L 179:83

83 Mindkettőt érzékelte és jelentette például az ausztrál ENSZ-misszió. NAA A 1209 1957/5436

84 NAA A 1209 1957/5283 (1956. december 28-án jelentette az ausztrál ENSZ-delegátus amerikai partnereivel történő megbeszélése nyomán: „[c]onsidering actions and sanctions [...] I do not think anything effective is likely to be done by Hammarskjold. [...] he has bitten of more than he could chew. I do not think he has attempted to do great deal in settling the real issue except to avoid trouble." A Közel-Keletről szólva úgy fogalmazott: „...brought him very close to breakdown. [...] The Committee of three [...] has done nothing ...")

85 NAA A 1209 1957/5283. 1957. január 2-án a brit fővárosból jelentett erről az ausztrál főmegbízott. (London szerint: „SYG should request an account to be prepared by the Head of Diplomatic Missions to Budapest [...] three members replaced by observers on the spot. [...] Kadar would find it extremely difficult to restrict the activity of such observers.")

86 Lásd a második fejezet erre vonatkozó bekezdéseit.

87 Rahman indiai ügyvivő Gunewardenének adta át Bibó memorandumát, ami a brit követségre szállított italosládában volt. A dokumentumot Göncz Árpádtól Regéczy-Nagy László vette át, aktatáskáik kicserélésével. A követségről az irat Bécsbe jutott, majd ügynökök révén vissza Budapestre, ez lett Bibó István „aktív kémkapcsolatának" egyik bizonyítéka. Lásd: Regéczy-Nagy László-interjú. Készítette Körösényi András 1988-ban, 1956-os Intézet Oral History Archívum, 187. sz. Az ávó szerint: „Ezen időtől kezdve Dr. Bibó István aktív kémkapcsolatba lépett C. Copeval..." Az iratot küldők szándéka „az ENSZ előtti felhasználása Magyarország ellen..." In: *Az 1956. évi magyarországi ellenforradalom az állambiztonsági munka tükrében.* ÁBTL V-150352. III. 1157. o. és III. 1166.

88 Bethlenfalvy G. (2006), 1.

89 Rahman, A. (2006), 5.

90 Uo., 5. Az ügyvivő egyébként nem csak közvetítést, de olykor sofőrséget, sőt embercsempészetet is vállalt a forradalom után.

91 Bethlenfalvy G. (2006), 1.

92 A november 1-jei táviratban szerepelt 800 tank bevonulása Magyarországra, egyben megfogalmazódott a félelem az új világháború kitörésétől. Uo., 1.

93 India előbb tartózkodott a Szovjetunió elítélésétől, míg külföldi megfigyelők jelenlétét nemkívánatos precedensnek tekintette volna. Uo., 2. November 16-án került sor Nehru találkozójára Baktayval, aki ugyanekkor a Buddha születésnapja alkalmából rendezett ünnepségén is részt vett.

94 Rahman, A. (2006), 5.

95 A magyar származású Friedmann Magdolna a miniszterelnök unokatestvéréhez ment feleségül.

96 „Mindszenty udvart tartott [...] Tildy, Kéthly Anna és egy sor más szellem politikus csatlakozott a nyilvános vitákhoz. Löwenstein herceg befutott nyugatról." Rahman, A. (2006), 24.

97 November 18-án küldött Rahman átfogó jelentést a deportálásokról. November 11-én húszezer halottról és 80 ezer sebesültről tudósított. Bethlenfalvy G. (2006), 1–2.

98 Rahman, A. (2006), 2.

99 Bethlenfalvy G. (2006), 1. és Rahman, (2006), 3.
100 Rahman, A. (2006), 1–3.
101 Rahman, A. (2006), 3.
102 Uo., 3.
103 Erről beszélt egy tanú az ENSZ különbizottsága előtt Genfben, 1957. április 8-án, ehhez lásd USNA 320.5764/4-2257, és szóba került az MSZMP Intézőbizottságának ülésein is, MNL MSZMP-iratok, 228.f 5/2.
104 Rahman, A. (2006), 3.
105 Uo., 3. A sofőr, Kozmovszky Tibor korábban az ÁVH ügynöke volt, később újból kapott feladatokat a magyar titkosszolgálatoktól.
106 Uo., 4. A margitszigeti Nagyszállóban ugyanakkor találkozott a forradalom néhány vezetőjével is, így például Magos Gáborral (akit péksegédnek öltöztetve csempésztek ki az épületből). Lásd: Magos Gábor – Gimes Judit-interjú. Készítette Standeisky Éva 1993–94-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 531. sz. A nőtüntetésről lásd Sebestyén Mária interjúját. In: Bindorffer – Gyenes (1994), 145.
107 UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC
108 UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC (1957. január 22-én értesültek erről az amerikaiak: „Moscow would likely demand the recall of India's ambassador K.P.S. Menon unless he stops meddling into the Hungarian situation.")
109 Rahman, A. (2006), 4.
110 Kővágó József 1959-ben találkozott Nehruval, neki idézte fel ezeket az epizódokat. MNL P 2245 1. doboz
111 Radványi J. (1972), 22.
112 Uo., 22.
113 UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC (Szó szerint: „...super-secret conference in Kremlin on January 10 with the visiting Chinese PM Chou En-lai.")
114 „American imperialism took advantage of the UN to continue its support for the plot." UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC
115 „Socialism is a tree with many branches..." UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC
116 UNARM S-0445-0200-13409-2 UC (A Vöröskereszt jelentését idézi a dokumentum: „[w]eek after 27 October a thoursand people fled, many of them to return again when the order was restored.")
117 Lásd Cséby Lajos nagykövet levelét 1957 szeptemberéből Brilejnek. MNL XIX-J-1-j (Jugoszlávia) 11. doboz 4/j
118 A Vöröskereszt összefoglaló jelentése szerint már 1956. október 30-án érkeztek további menekültek. UNARM S-0445-0199-13408-4 UC
119 Counterintelligence Corps
120 ÁBTL MT 493/1.
121 Kéthly fiatal munkatársát, Szabó Miklóst hatalmazta fel az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának írt, Hammarskjöld közeli barátjának, a szervezetet vezető Lindtnek címzett levelében az emigránsok ausztriai képviseletére. A levél másolatát lásd Kiss Sándor hagyatékában a Ráday Levéltárban (a továbbiakban: RL) C/243.2. A Menekültügyi Főbiztosság működését és felépítését egy budapesti „Objektum-dosszié" írta le és elemezte, eszerint a szervezet „kémközpont, melynek leple mögött megfelelő fedéssel lehet dolgozni". Lindttel és helyettesével „van kapcsolatunk" – áll a dokumentumban, amelyet az elhárítás emigrációs részlegének adtak tovább „felhasználásra". „Az ENSZ különböző bizottságai." Objektumdosszié. ÁBTL 3.2.5 0-8-079
122 Lásd az összefoglaló jelentést: „Hungarian Refugee Relief. Report of the relief measures for Hungarian refugees undertaken by the League and Member National Sovieties in Austria, Yugoslavia and countries of transit and resettlement, October 1956 – September 1957." Geneva, 1957. UNARM S-0445-0200-13409-2 UC. Fontos itt is hangsúlyozni, hogy a Vöröskeresztes Társaságok Ligájáról van szó, nem a Nemzetközi Vöröskereszt Bizottságról.
123 Korábban a Segélyezési és Újjáépítési Ügynökség látott el hasonló feladatokat (1943-tól), az UNRRA-val a magyar kormányi is kapcsolatban volt. Lásd M. H. Sunjic tanulmányát, in: Békés Cs. – Kecskés D. G. (2006), 27.
124 UNARM S-0445-0198-13185 1 UC (Lásd az 1956. november 20-ai jelentést: „Interim Report by the SYG on refugees from Hungary.") Többen a második világháború óta éltek menekültként, mások az államszerződés belső mozgásait következtében.
125 UNARM S-0445-0198-13185 2 UC
126 DHS L 179:83
127 UNARM S-0445-0198-13205 UC
128 UNARM S-0445-0199-13411 UC (1957. november 23-án Mary Jeffreys a napi jelentésben azt írta Cohennek: „Information from UNHCR as at Wednesday night, 21 November: Registered arrivals to Austria 41.111 [...] departures 9.400 [...] broken up by countries to receive [...] others awaiting movement..." Itt is érzékelhető, hogy a regisztráltakon kívül voltak nem regisztrált menekültek is. Ausztria érthető módon csak ideiglenesen tudta befogadni ezt a tömeget.) UNARM S-0445-0198-13185 2 UC
129 UNARM S-0445-0198-13186-1 UC (Pontosabban: „[...] all the original estimates as to the probable size of the refugee influx had been rendered completely unrealistic by events...")
130 ACP 182. doboz (Pontosabban: „Soviet infantry has arrived on frontier and opened fire on refugees [...] many wounded.")
131 UNARM S-0445-0198-13185-2 UC (A menekültek elszállásolása során pontosan így merült fel: „Refugee housing [...] in the present political crises large miltary barracks could not be liberated...")
132 ACP 182. doboz és UNARM S-0445-0198-13185-2 UC (1956. november 17-én jelentik: „Great increase in influx of refugees in the last 24 hours. [...] 3000 more without accomodation [...] Temperature minus 10 degrees centigrade. Clothing newly arrived refugees drenched through crossing matches..." Az iratra kézzel vezették rá: „This is going to be very serious...")
133 UNARM S-0445-0198-13186-1 UC (Pontosabban: „It was therefore too early to raise such questions as the standards of feeding..." Dumming vöröskeresztes vezető jelentése szerint: „[...] mobile kitchens to the frontier area, telegraphic and cable messages from refugees to their families [...] shoes and underclothing for cca 5000 children between 6 and 14.") 1956. november 14-én egy orvoscsoport érkezett Angliából. UNARM S-0445-0195-12819 UC
134 Intergovernmental Committee for European Migration (Európai Migráció Kormányközi Bizottsága) az ENSZ rendszerén kívül működött, az Egyesült Államok és

szövetségesei alapították, hogy a menekülteket elszállítsák azokból az országokból, ahol túl sokan voltak (Németországi Szövetségi Köztársaság, Ausztria, Olaszország, Görögország). 1951-ben jött létre (ekkor még Provisional Intergovernmental Committee for the Movement of Migrants from Europe néven, amit egy évvel később megváltoztattak). Lásd: Kecskés D. G. (2018), 145 170.

135 Kecskés D. Gusztáv közlése. Lásd még Kecskés D. G. (2018) és Kecskés D. G. (2019).

136 Lásd az ENSZ elemzését: UNARM S-0445-0200-13409-2 UC. A Jugoszláviába menekült magyarok visszaadásáról tárgyalások kezdődtek a kérdésben illetékes magyar kormánybiztossal, így az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága Belgrádtól kért garanciát a Magyarországról távozók továbbengedésére. Minderről lásd a belgrádi külügyi iratokat: SzMDLA. Madarska 56. F-50. Ugyanekkor a belgrádi és a budapesti amerikai követség is beszámolt a jugoszláv határőrök brutalitásáról, magyar menekültek megveréséről és visszafordításáról. NARA 764.00/12-556 és -656. Ami pedig ennél is drámaibb volt: Murakeresztúrnál a jugoszláv hatóságok átadtak a BM főosztályának bizonyos „személyeket". Lásd: Kajári E. (1996), 138.

137 1957. január 20. UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC

138 UNARM S-0445-0196-12844 Part A 2 UC (Erről a Magyarországra utazó Wahlen számolt be: „[...] communication between Budapest and Vienna are much easier than expected [...] five minutes to establish telephone contacts [...] communications are apparently uncontrolled [...] people in Vienna receive telephone communications from friends in Budapest, enquireing after the best routes to leave the country...")

139 UNARM S-0445-0200-13409-2 UC

140 1956. december 20-án már születik egy jelentés. UNARM S-0442-0139-06. Bővebben az egészségi állapotról, benne a fogakról egy másik ügyirat szólt. UNARM S-0445-0200-13409-2 UC

141 UNARM S-0445-0198-13185-2 UC Ezek egy része feltehetően provokáció hatására robbant ki, de nem volt jelentéktelen a menekülés emlékének és a beláthatatlan jövőnek összegződő, pszichés nyomása, illetve a menekülttábori élet megannyi megpróbáltatása.

142 Egy 1957. október 30-án készült áttekintés szerint 150 tébécés volt a menekültek egy csoportjában és hatszáznál érzékeltek szocializációs gondokat. UNARM, S-0445-0198-13185-2 UC

143 UNARM S-0445-0200-13409-2 UC 244. (A Liga bécsi delegáltjának szavaival: „...withdrawal relief supplies from general stock for emergency aid to the new refugees.") Ekkor már csak napi 70 centet szántak egy menekült ellátására. 1957. február 7-én fogalmazta meg a Vöröskereszt végrehajtó bizottságának ülése, hogy a magyar menekültek problémája az emberiség lelkiismeretének próbatétele (pontosan: „constitutes a challenge to the conscience of humanity"). UNARM S-0445-0199 13407-2 UC

144 UNARM-0445-0199-13414-2 UC (1956. november 6-án Fereydoon Hoveyda, az ENSZ menekültügyi munkatársa így fogalmazott Genfbe küldött táviratában: „...transform building Traiskirchen into habitable quarters.") A volt katonai laktanyák állapota azonban sokszor volt kritikus, nem csak víz és ablak hiányzott, de olykor az ajtó is. UNARM-0445-0199-13185-2 UC

145 UNARM S-0445-0200-13409-2 UC (A dokumentum szerint: „One half of them [buildings] had been used to accomodate occupation forces, one quarter still housed old refugees [...] heavily dismantled.")

146 Az ENSZ-dokumentumok amerikai vállalatokra utaltak, amelyek előregyártott házakkal segítettek. UNARM S-0445-0199-13228 UC

147 UNARM S-0445-0200-13409-2 UC

148 UNARM S-0445-0199-13407-2 UC. (Az UNREF Végrehajtó Bizottságának 1957. március 7-ei állásfoglalása szerint: „...first asylum [...] need to ensure family unity.") A Vöröskereszt tevékenysége a családegyesítések szempontjából is rendkívül fontos volt, adatbankjuk, keresőszolgálatuk jelentőségét nemigen lehet túlbecsülni. Lásd: Kecskés D. G. (2018)

149 UNARM-0445-0199-13185-2 UC. (1956. november 20-án tartotta első ülését az albizottság: „UNHCR Co-ordinating Subcommittee on the Question of Refugees from Hungary." Ennek során utaltak a november 13-ai genfi értekezletre.)

150 UNARM S-0445-0198-13186-1 UC. (A dátum nélküli dokumentumban olvasható: „[...] serious lack of coordination [...] who controls the funds...")

151 UNARM S-0445-0198-13414-1 UC. (1957. január 17-én így fogalmaztak: „...systematic operation [...] needed.") Az UNREF az ENSZ Közgyűlésének hivatalos irataként tette közzé dokumentumát: „The problem of Hungarian Refugees in Austria," amely 91 oldalon és függelékeken keresztül tekintette át a legfőbb feladatokat: a koordinációtól a jövőbeli akciók tervezésén keresztül a lakhatás, ellátás, továbbutazás kérdéseiig. Itt rögzítették a különféle országok hozzájárulását is, továbbá felsorolták a hosszabb távú igényeket, közöttük a gyerekek iskoláztatását, a kisebb kölcsönök folyósítását, hogy új életet kezdhessenek a menekültek külföldön, és külön kitértek a „nehéz esetekre", mert ezek szerint azok is voltak.

152 UNARM S-0445-0199-13245-1 UC. (1957. február 28-án születik meg az egyezség: „Agreement on Assistance to Hungarian Refugees in Austria.") Ugyanakkor voltak már korábbi egyeztetések és megállapodások. Lásd: Kecskés D. G. (2018).

153 UNARM S-0445-0199-13245-1 UC. (Az UNHCR feladata ezek szerint: „...inspects the camps [...] to check the use of funds contributed by him." A függelékben a 40 tábor felsorolása szerepelt, a benne élők létszámával és a tábort fenntartó vöröskeresztesek nemzeti hovatartozásával.)

154 UNARM S-0445-0138 és MNL XIX-J-1-k 56. doboz (Szó szerint: „The Presidential Council of the Hungarian People's Republic has proclaimed a general amnesty for Hungarian citizens who return home [...] No criminal proceedings can be started for illegal border crossing [...] the persons who participated in the armed actions that occured after October 23, 1956 cannot be brought to court for criminal proceedings. [...] Protected [...] personal effects and homes [...] to ensure the conditions for the repatriation of Hungarian citizens...")

155 MNL XIX-J-1-j (Ausztria) 30. doboz

156 MNL XIX-J-1-k 94. doboz

157 MNL XIX-J-20-a

158 MNL XIX-B-1-a2 30. doboz. „Parancsgyűjtemény" A hazatérő menekültekkel való rossz bánásmódról lásd: Kajári E. (1996), az ezt követő megtorlásról: Bindorffer–Gyenes (1994), 22., a hazatérés hamis ígéreteiről: Szabó M. (1960). Mindennek do-

kumentációja: MNL XIX-J-1-j 55. doboz, benne egy 1959. június 4-ei feljegyzés: „Javaslat magyarellenes rágalmak visszaverésére" címen utal arra, hogy „valamennyi hazatérő aláírja azt az ívet, amelyen tudomásul veszi, ha az ellenforradalom alatt bűnt követett el, felelősségre vonják."

159 MNL XIX-J-41-a

160 1957. december 11-én kelt az ENSZ irattárában található dokumentum a vagyonelkobzásról. UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC (Pontosan: „Confiscating all property of Hungarians who had left their homes without leaving an address.")

161 MNL XIX-J-41-a

162 MNL XIX-J-1-j 83. doboz 5/1/004477

163 Külön kiemelték a lehetséges feszültségforrásokat a régi és új emigráció tagjai között, illetve az értelmiségiek és fizikai munkások között. MNL XIX-J-1-j 116. doboz 20/f

164 A strasbourgi Forradalmi Tanács létrejötte mérföldkő volt az emigráció életében, de ezzel csökkent a Magyar Nemzeti Bizottmány befolyása. (Ezért később az ávó dicséretében részesült az egyik szervező: „Szabó Miklós e szervezési tevékenységével megbontotta a Magyar Nemzeti Bizottmány egyeduralmát.") ÁBTL V-150352. II. 1257.

165 Wiesner, T. (2008) 148–153.

166 Az ENSZ különbizottságának is szemet szúrt, hogy a megkérdezettek rengeteg szovjet tankot lőttek ki: ha a szám reális lett volna, a felkelők legyőzhették volna a Szovjet Hadsereget. Héderváry Klára közlése.

167 MNL XIX-1-J-k 94. doboz

168 Cardia, I. V. (2006) 52–53. A jegyzék átadását a segélyszervezet megtagadta.

169 A kvótaemelések révén több mint harmincezer menekült érkezett Amerikába.

170 Kecskés D. G. (2016); lásd továbbá az amerikai Külügyminisztérium táviratát 1956. november 21-én: a menekültek között keressenek hírszerzési szempontból értékes személyeket NARA *764.00/11.2156 1956*. (A november 29-én érkezett utasítás szerint: „...intelligence officers make a spot check of some more interesting refugees.") NARA 764.00/11.2956

171 A titkosügynök – „SAC" [Secret Agent in Charge] – írta le jelentésében az FBI-t vezető Hoovernek 1960. január 13-án. (Pontosan: „...has learned from FBI that the names of these Iron Curtain diplomats were included in 3 written reports circulated at the State Department and among the US delegation at the UN.") BJI 33. doboz

172 Barco memoranduma a külügy számára 1957. március 7-én keletkezett, majd egy újabb június 20-án, a CIA vezetője, Allen Dulles is kapott másolatot, május 7-én. Az amerikai titkosszolgálatok egy szenátusi vizsgálat kapcsán tértek ki erre a különös passzivitásra egy 1961. május 8-ai jelentésükben. (Szó szerint: „...one of the questions that has never been resolved in the Bang-Jensen case involved his alleged knowledge of the identities of certain Soviet officials who desired to defect after the Hungarian revolt...") BJI 33. doboz

173 1961. augusztus 21-én kelt egy erre utaló „Memo". (Pontosan: „[Barco] has denied under oath that Bang-Jensen mentioned anything about [defectors] to him...") BJI 33. doboz

174 1957. március 20-án szerepelt az FBI-nál erre utaló irat („Check Bang-Jensen files."), majd 1957. június 3-án kérte ugyanezt a külügy az FBI-tól („Bang-Jensen's credibility.") BJI 33. doboz. Igen különös, hogy az ügyet figyelemmel kísérő CIA előbb norvég képviselőnek nevezte Bang-Jensent (1957. március 19.), majd a dán delegáció tagjának vélte. A hírszerzés kartotékjai között szerepeltek Bang-Jensennek a dániai antifasiszta ellenállással kapcsolatos iratai is 1942-ből. (Egyebek mellett: „[Bang-Jensen] talked to [...] in connection with possible sabotage operations in Denmark." Egy londoni bemutatkozás dokumentumán pedig az szerepelt: „[Bang-Jensen] good enough to cooperate." A februártól júliusig datált bejegyzésekben szó van még a zsidókérdésről, jütlandi repülőterekről és brit kapcsolatokról.) Uo.

175 1957. május 22-én készített hozzávetőleges összesítést az UNHCR. UNARM S-0445-0198-13185-1 UC („Children in Hungary whose parents are refugees" és „Unaccompanied children in the West.")

176 MNL XIX-J-1-j (Ausztria) 30. doboz és Cardia, I. V. (2006), 82.

177 UNARM S-0445-0199-13274-1 UC. 1957. január 10. („The Congress of Canadian Women: The appeal of National Council of Hungarian Women [...] returning their young people.")

178 UNARM S-0445-0199-13278-1 UC

179 UNREF 4th session. UNARM S-0445-0199-13407-1 UC. Mindez az ENSZ Közgyűlés dokumentumai között maradt fenn. („Standing Programme Sub-Committee Section V. Hungarian Refugees in Austria.")

180 Cardia, I. V. (2006), 82.

181 UNARM S-0445-0199-13274-1 UC (Szó szerint: „[SYG] „is not in a position to intervene officially.")

182 1957. március 3-án írta meg Maurice Paté a főtitkárnak európai útitervét: Genf, Bécs, Budapest, Prága, Varsó, Moszkva. UNARM S-0445-0198-13205 UC

183 Cardia, I. V. (2006) 109.

184 Ezek közül több is fennmaradt Héderváry Klára iratai között, OSZK Kézirattár, Fond 523. A továbbiakban: C[laire de] H[edervary] P[apers], a témakörök szerint rendezett gyűjteményben a vonatkozó dokumentumok a 10. témakörben (továbbiakban: tk) találhatók.

185 Így maradt fenn egy érzékletes leírás a magyar menekültek útját Bécsből Salzburgon át Kanadába, ábrázolva a segélymunkások jelenlétét a fontosabb állomásokon, az út közben osztott élelmiszert, a gyerekeknek juttatott tejet, a menekültcsoport kísérésének epizódjait, egészen a hajóra szállásig. UNARM S-0445-0200-13409-2 UC

186 1957. január 15-én küldte feljegyzését az ENSZ főtitkárának, amelynek függelékében szerepelnek a nyugati országokat érintő bírálatok, konkrét példákkal. Egyebek mellett a bécsi követségen felvett jegyzőkönyv, több levél 11–13 éves gyerekek távozásáról, megtévesztések, megfélemlítések példáival, a hazatérés kifejezett szándékának megakadályozásával, stb. UNARM S-0445-0199-13274-1 UC

187 1957. január 26-án küldte memorandumát az osztrák ENSZ-képviselő a főtitkárnak; UNARM S-0445-0199-13274-1 UC. (Végül hozzátette: „[Hungary] repeatedly refused to recognise the authority of the UN, now herself directs an appeal to this forum. It is completely impossible to understand however, that the Hungarian government find not one word of thanks to Austria and the other states who have given shelter to 170.000 Hungarian citizens.")

188 Dixon brit ENSZ-nagykövet a főtitkárnak, 1957. január 22-én. UNARM S-0445-0199-13274-1 UC. (Szó szerint: „[...] some surprise to HM Government that the Hungarian authorities, whose continued violation of human rights have been responsible for the flight of these refugees should now see fit to complain in this way of supposed violations in other countries.")

189 Az egyik ENSZ-kimutatásban táblázatba foglalva, pontosan szerepeltek a különféle táborok: így például a korneuburgi, amit az olaszok tartottak fenn, a Kaiser-Ebersdorf-kaszárnya, amit a franciák, a Rotschildspitalt pedig a svájciak üzemeltették. Kitértek a kapacitásra, a befogadottakra, a személyzetre, stb. UNARM S-0445-0199-13414-2 UC

190 UNARM S-0445-0199-13414-2 UC és S-0445-0200-13409-2 UC (Lásd ennek kapcsán: „Movement table [...] Date – Country – Total – Cummulative [...]" Továbbá: „In ten weeks 100.000 Hungarians had been moved to a total of 28 countries. [...] by the end of September 1957 50.000 more had followed to another 14 countries.") Izrael befogadott minden zsidó származású menekültet, Németország az Ausztriából érkezők 10%-át folyamatosan és előfeltételek nélkül, noha a háború vége óta tízmillióan érkeztek az NSZK-ba Keletről, és 1953-tól további 1 230 000 menekült a keleti zónából. Az angolok 19 000 menekültet fogadtak be, ezt később ötezerrel megemelték. UNARM S-0445-0199-13267 UC

191 UNARM S-0445-0199-13407-6 UC (Lásd a táblázatokat: „Notes on Statistics on Refugees from Hungary, Influx and Resettlement.")

192 UNARM S-0445-0199-13407-6 UC. Az Európán belüli utaztatás költsége 74,90 USD volt átlagban és fejenként, a tengerentúlié 125 USD. 1957. február 20-án az amerikai ENSZ-képviselet kérdezett rá annak az ötmillió dollárnak a felhasználására, amit a menekültek költségeire adott (1956. december 14-én 4 milliót, később még egyet), Cohen részletes kimutatással felelt (jelentésekkel, táblázatokkal, fotókkal). UNARM S-0445-0199-13407-6 UC. 1957 márciusában még kétmilliót adott a Jugoszláviából továbbszállítandó menekültek költségeire (akiket sem az NSZK, sem Svájc nem kívánt befogadni). UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC (Mindezzel együtt a pénzügyi kérdések előtérben maradtak: „[...] finance has became the deciding factor [...] to move Hungarian refugees in 1957.")

193 MNL XIX-J-29-o

194 MNL XIX-J-1-j (Jugoszlávia) 11. doboz

195 Ennek során egy jugoszláv diplomata halálos sérülést szenvedett.

196 MNL XIX-J-1-j (Jugoszlávia) 11. doboz

197 MNL XIX-J-29-o

198 MNL XIX-J-29-o. Nagy Imréék elrablásáról Szuszlov, Malenkov és Arisztov november 17-én egyeztek meg, majd Szerov és Münnich megtette a „szükséges intézkedést". Szereda, V. – Sztikalin, A. (1993), 143. Kádár János írásos garanciájáról Nagy Imre sértetlenségét illetően lásd Gibianski, L. (1998), 141–144. Moszkva szerint az egész társaságot célszerű lett volna „csapatainkra bízni", ezt táviratozták a szovjet fővárosból a belgrádi követnek, ahogy a hazainduló Lukács Györgyöt, Szántó Zoltánt és Vas Zoltánt is őrizetbe vették. Szereda, V. – Sztikalin, A. (1993), 224–225.

199 MNL XIX-J-29-o. A bukaresti kormány szerint a hagyományos román vendégszeretet alapján menedékjogot nyújtanak nekik, melyért a New Yorkban nyilatkozó külügyminiszter szerint a megvédelmezettek máris kifejezték hálájukat. G. Preoteasa román külügyminisztert idézi Haraszti-Taylor É. (1995), 223.

200 MNL XIX-J-1-j (Jugoszlávia) 11. doboz

201 Az indiai ügyvivő emlékezése szerint a nagykövet „Híres partizánvezér volt, de néhány hónap Budapesten elég volt ahhoz, hogy valóságos idegroncs legyen belőle." Rahman, A. (2006), 4.

202 MNL XIX-J-1-j (Jugoszlávia) 11. doboz. Kádár kiengedte volna Nagy Imrét Jugoszláviába, Gromiko azonban Andropovon keresztül rendre utasította. Lásd: Szereda, V. – Sztikalin, A. (1993), 229. Soldatić követtel tárgyalások kezdődtek, aki korábban közreműködött a forradalom vezetőinek begyűjtésében. Később Vidić külügyminiszter-helyettessel alkudoztak Kádárék a Parlamentben, november 16-ától egészen 22-éig. MNL XIX-J-1-j 55. doboz

203 Az ausztrál külügyi iratok Fry budapesti brit követ helyzetértékelésére utalnak. NAA A 1209 1957/5282 (Pontosan: „[...] unnecesary and premature to recognise Kadar government.")

204 NAA A 1209 1957/5282. (Az ausztrál külügyi iratokban olvasható Fry követ feljegyzése, amelynek címe: „Reaction to UN impotence. [...] [Hungarian people] especially disgusted that the UN should permit Imre Horvath to appear before it as the representative of Hungary, and say that the UN must surely know he represented only Kadar, a few Stalinists and Moscow.")

205 1957. január 21-én dönt így a párt, lásd a magyar követ londoni jelentését. MNL XIX-J-1-j (Nagy-Britannia) 14. doboz 286. Az ENSZ-iratok között szerepel brit parlamenti képviselők javaslata a diplomáciai kapcsolatok megszakításáról. ACP 182. doboz

206 1956. december 12-én jelent erről az ausztrál követ Phillips, az amerikai külügyminisztérium tájékoztatója nyomán. NAA A 1209 1957/5279. (Szó szerint: „[...] necessary to dramatise disapproval of Soviet action in Hungary [...] might result in expulsion of Western Missions from Hungary [...] loss of listening posts in Hungary [...] it would affect the movement of aid to Hungary.")

207 A kubai javaslattal szembeni érvek szerint: „pressure could be best applied while Hungary was in the UN rather than outside it." UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC

208 1956. november 2-án, amikor részt vett a Szocialista Internacionálé bécsi ülésén. MNL XIX-J-1-k 56. doboz

209 Kéthly A. (2007), 1.

210 ACP 182. doboz (Az irat címe: „The Situation in Hungary – Proposals to implement Par. 7 and 8 of the Resolution A/3286." Ebben olvasható: „This paper has been written without prejudice as to whether the UN recognises the Kadar government of Hungary which, if it does is one of the main sources of information concerning the relief needs of the Hungarian people". Mindez utalt a FAO, WHO, UNICEF, UNHCR szakosított szervezetekre és a Vöröskeresztre.)

211 Ekkor csak a „baráti delegációkkal" tartották a kapcsolatot, mindössze hivatalos fogadásokra és ebédekre jártak. MNL XIX-J-1-n (Horváth Imre iratai)

212 1956. december 8-án a nyugati szövetségesek végiggondolták, hogy mivel járna a magyar mandátum elutasítása. NAA A 1209 1957/5279 (Ezek szerint: „Rejection of

Hungarian credentials [...] constitutional and procedural difficulties [...] hamper contacts between Hungary and the UN [...] obstruct relief efforts [...] reduce morale of Hungarian people...") Az egyetlen nyugati gesztus az volt, hogy Wailes amerikai követ sokáig nem adta át megbízólevelét, ám a mandátumvizsgálatot követő napon a magyar kormány felszólította az amerikaiakat Wailes visszahívására, amennyiben továbbra sem adja át megbízólevelét. Radványi J. (1970), 33. Decemberben negyven amerikai képviselő a Magyarországgal létesített diplomáciai kapcsolatok megszakítását javasolta, amivel ekkor Budapesten is számoltak. NARA 764.00/11-1256, 764.00/12-956 és -1156. Ugyanekkor washingtoni képviselők, szenátorok, Truman egykori elnök és számos befolyásos politikus bizottságot hozott létre a magyarországi ENSZ-akcióért. („Emergency Committee for UN Action on Hungary.")

213 A „külállamok" elismerték a jelenlegi kormányt, fogalmazódott meg végül 1957. február 12-én Budapesten, tehát a Nagy Imre-kormány felmentését is, ez utóbbit „hallgatólagosan", de gyakorlatilag törvényes kormányként tekintettek a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányra. Ekkor keresték elő Kéthly kinevezésének *dokumentumait. 1957. április 17-én születik egy összefoglalás a mandátumkérdésről.* MNL XIX-J-36

214 A budapesti külügyi szakemberek egy hasonló brit precedensre is rábukkantak, még 1950-ből. Az iratban az is szerepelt, hogy mandátum csak akkor vizsgálható, ha azonos országban két kormány működik (márpedig a Nagy Imre-kormány ekkor már sem nem működött, sem nem volt azonos országban a Kádár-kormánnyal). MNL XIX-J-1-n 58. doboz (Volt külügyi vezetők iratanyaga) Sir Hartley Shawcross, a nemzetközi jog szakértője, a nürnbergi per korábbi ügyésze, az ENSZ különbizottsága előtt fejtette ki, hogy bár a Kádár-kormány nem törvényes, de Nagy Imre kormánya sem volt az, ráadásul az ő miniszterei aligha esküdtek volna fel az 1949-es alkotmányra. Kéthly persze képviselhette volna a folytonosságot, de ezt tehette Kádár is, hiszen ugyanannak a kormánynak voltak tagjai. FO 371/128677. Az ENSZ 1957. február 6-án döntött a magyar mandátum felfüggesztéséről.

215 DHS L 179:83

216 December 10-én Lodge javasolta a mandátum elutasítását, 12-ei felszólalásában pedig náci módszerek alkalmazásával vádolta a szovjeteket. NAA A 1209 1957/5279

217 1957. február 24-én tolmácsolják az ausztrálok a nyugati álláspontot. NAA A 1209 1957/5279

218 DHS L 179:83. Kéthly Anna 1957. január 12-én küldte levelét a „Credentials Committee"-nek, Hammarskjöld január 15-én visszaigazolta levele kézhezvételét. Az előzményekhez tartozott Kéthly 1956. november 12-ei távirata, mely szerint sürgette mandátumának elfogadását. (Pontosan: „I urgently ask the recognition of my mandate as the representative of Hungary's real government.") ACP 184. doboz. November 26-án Kéthly Annát felkereste a washingtoni külügyminisztérium munkatársa New York-i szállásán, de a látogatás szigorúan magánjellegű volt, miniszterként senki sem fogadta. NARA 764.00/11-2656. Meghallgatását a Közgyűlés előtt Anglia, Ausztrália, Hollandia és Új-Zéland képviselői sem támogatták, a „nemkívánatos precedens" miatt. (Lásd az amerikai ENSZ-misszió táviratát 1956. december 22-én, NARA 310.5/12-2256)

219 Radványi J. (1972), 33. Wailes követ távozott Magyarországról, de ugyanakkor Kós Pétert búcsúlátogatáson fogadták az amerikai külügyben, bár nem miniszteri, hanem államtitkári szinten. Ide tartozik, hogy Bohlen amerikai nagykövet tiltakozásul távol maradt a november 7-ei moszkvai fogadástól, lásd: Bohlen, C. E. (1973), 440. Eisenhower elnök két nappal később már elfogadta Vorosilov és Bulganyin gratulációját újraválasztásához. NARA 764.00/11.956. Király Bélával és Kéthly Annával tárgyalva Murphy külügyi államtitkárnál szóba került, hogy Magyarországot csak a törvényes (emigráns) vezetők képviselhetnék az ENSZ-ben, de reális lehetőségnek ez sem tűnt. USNA 764.00/1-256. Egyedüli kivételként a Strasbourgban működő Európa Tanács Konzultatív Testülete 113-as határozatában „tudomásul vette", hogy Magyarországon jelenleg nincs olyan kormány, amely a népet képviselné, s ezért alakult itt meg a Forradalmi Tanács. (Lásd: „Council of Europe – Consultative Assembly, 8th Ordinary Session, 3rd Part, 37th Sitting, Firday, 11th January, 1957 at 10 a.m. (A 31.709)") Ők ugyanakkor az ENSZ fennhatósága alá rendelt nemzetközi rendőri erő küldését javasolták Magyarországra.

220 DHS L 179:83 (1957. február 4-én írja Cordier Peltnek: „Hungarian credentials for the General Assembly delegation along with credentials all other members [...] considered at early meeting of Credentials Committee.")

221 DHS L 179:83 (1957. március 12-én írja Cordier Peltnek: „GA decided not to take action on the credentials of Hungarian delegation [...] nor does it prevent members of that delegation to participate [...] Hungary is listed in the report of the SYG to the GA on permanent missions to the UN [...] includes the name of the newly appointed representative of Hungary.")

222 Protić főtitkárhelyettes ezért joggal vélte politikai menekültnek a magyar ENSZ-delegátust, lásd Mód 1957. január 28-ai jelentését. MNL XIX-J-1-j. 209. doboz. Mód Péter életrajzát a külügy elkészítette, hogy New Yorkban majd közreadhassák. MNL XIX-1-J-j 209. doboz. Mód fiatal kommunistaként Károlyi Mihály párizsi nagykövet mellett dolgozott, akinek bizalmas leveleit (beleértve felesége írásait is) Rajk László belügyminiszternek továbbította Budapestre. Lásd: Hajdu T. (2003), 688. A Rajk-per mellékperében elítélték, 1949-től 1954-ig ült börtönben, Heltai György a „Borisz" fedőnevű ügynökkel (Nagy Péterrel) Brüsszelben idézte fel a Móddal töltött börtönéveket, amikor Mód „beismerte", hogy a francia hírszerzést szolgálja. Lásd az 1960. március 8-ai ügynöki jelentést, „Feljegyzés Heltairól". ÁBTL K-1701. Erről Rákosi is tájékoztatta Hruscsovot; Szereda, V. – Sztikalin, A. (1993).

223 MNL 288 f. 32/1958/11. ö.e. MSZMP KB Külügyi Osztály iratai

224 MNL 288 f. 32/1957/7. ö.e. MSZMP KB Külügyi Osztály iratai

225 MNL XIX-J-1-j 209. doboz

226 Éppen a magyar ügyet vizsgáló különbizottság megalakulása utáni héten tudatta ezt a magyar diplomatával. MNL XIX-J-1-j 209. doboz. Budapestről ugyanakkor a Központi Munkástanács a forradalom „jogutódjaként" levélben fordult Hammarskjöldhöz, és az ENSZ által ellenőrzött választásokat követelt, az idegen beavatkozás megszüntetését, és Kéthly mandátumának elismerését. NARA 764.00/1-1456. A levél felelet nélkül került a „magyar ügy" iratai közé.

227 Sík E. (1970), 169.

228 Sík E. (1970), 137. Sík leírta azt is, hogy a politikai elszigeteltség idején az ENSZ volt az egyetlen helyszín, ahol a külföldi diplomatákkal és államférfiakkal egyáltalán találkozhattak. Ugyanakkor a helyzet más szempontból is abszurdnak tűnt, mint az ENSZ-misszió második embere, Hollai Imre jelentette: „könyvtárunkban jóformán csak Lenin és Sztálin művek vannak [...] nincs alkotmányunk pl., sem magyar, sem angol nyelven." MNL XIX-J-1-j. 56. doboz

229 MNL XIX-J-1-j

230 Sík E. (1970), 135.

231 ACP 184. doboz (Kéthly kérése: „[...] circulate also my answer among the members of the UN.")

232 ACP 184. doboz

233 DHS L 179:83 (Lásd: „Background note on the Hungarian Revolution" a szerző L. H., aki szerint „participants considered the statement of Imre Nagy of 1 November (A/3251) as their basis for political action.")

234 Wan Waithayakon (1891–1976) thaiföldi arisztokrata, diplomata, értelmiségi, az ENSZ XI. Közgyűlésének (1956–1957) elnöke, majd Thaiföld külügyminisztere, illetve a világszervezetben a „Magyar kérdés" különmegbízottja.

235 MNL XIX-1-24a (New York-i magyar konzulátus iratai) Kérdés volt az is, hogy mikor térjen vissza az ülésterembe a magyar delegáció, Kuznyecov hangsúlyozta, hogy ez nehezebb lehet, mint kijönni onnan, mert felvetheti a mandátum kérdését. Lásd Mód 1957. január 26-ai jelentését, MNL XIX-J-1-j. 230. doboz

236 MNL XIX-1-24b. A kérést a Külügyminisztériumba továbbították, ahol visszakérdeztek, hogy milyen valutában fizessék be a tagdíjat?

237 DHS L 179:83 és MNL XIX-J-1-k 55. doboz

238 MNL XIX-1-24b

239 UNARM S-0009-0002-09. 1957. április 4-én ír D. Owen („Executive Chair Technical Assistance Board") minderről a főtitkárnak. (Szavai szerint: „Hungarian request for technical assistance [...] 50 fellowships for technical, scientific, medical training in Western European countries [...] equipment 50 000 USD [...] 11 additional fellowships and 25 000 USD technical equipment [...] Political considerations apart, there seems to be no reason why the TAB should not recommend.") Megemlíti, hogy Jugoszlávia, Görögország és Törökország hozzájutott hasonló segélyhez, ráadásul Magyarország hozzájárulása a különszámlához 1957-ben 42 608 USD volt.

240 DHS L 179:173

241 Az emigrációból „Dr. Fabian" (Fábián Béla [1889–1966] politikus, közíró) volt az egyedüli magyar, aki 1957. május 17-én találkozott a főtitkárral. DHS L 179:173. Ugyanakkor Sík Endre „coctail-party"-ján 1957. február 20-án megjelent De Seynes és Protić főtitkárhelyettes is. Lásd Mód jelentését MOL XIX-J-1-j. 209. doboz

242 Egyebek mellett a csepeli konfliktusról tudósított az 1957. január 11-én kelt dokumentum, ami a régi vezetők visszahelyezése miatt alakult ki a gyárban, ezt súlyosbította a bérmegállapítás igazságtalansága, aminek a karhatalom erőszakos fellépése és sortüze vetett véget. A véres eseményeken túl szó volt még elbocsátásokról, üzemanyag-válságról és hiánycikkekről. UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC

243 A Belügyminisztérium összefoglalója, 1957. április 10. 96 indokolatlan előállításról van szó az iratban, közülük volt olyan is, akit egy héten át börtönben tartottak. MNL XIX-B-1-y/1. doboz

244 UNARM S-0445-0199-13247-1 UC (1957 januárjában született az utasítás: „Any outstanding communication relating specifically to violations of human rights in Hungary should be summarized and included in the confidential list of communications to be submitted to the Committee of Human Rights.")

245 UNARM S-0445-0199-13247-1 UC (1957. február 13-án írja Schwelb a Division of Human Rights igazgatójának, Humphrey-nak: „The draft confidential list has not yet been returned to us from the Office of Undersecretary [...] still considering it...")

246 UNARM S-0445-0199-13247-1 UC. A tudósításokban szerepelt, hogy mikor vonták vissza a tankokat a hidakról és Budapest egyéb forgalmas csomópontjairól 1956 decemberében, továbbá az ellenállás esélyeiről, elsősorban a Munkástanácsok révén. UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC

247 Veszprémi egyetemisták mellett a Nyugati pályaudvar teljes takarítószemélyzete, valamint a tatabányai bányásziskola 16-17 éves tanulói, illetve a német vöröskereszt „elfogott" segélymunkása is szerepel a listákon, amelyen 23 nő, illetve egy 13 éves és négy 14 éves kislány neve is megtalálható. Váradi N. (2010), 41. A deportálás iratai között vannak a tököli tárgyalóküldöttség dokumentumai is, ezek szerint ők is a Szovjetunióba kerültek.

248 Az ENSZ különbizottsága előtt Linczmajer János negyedikes gimnazista tett tanúvallomást a deportálásokról (ld. a jelentés 729. bekezdését), lásd továbbá Váradi N. (2010), 42.

249 1956. november 14-én jelentette Szerov és Andropov, hogy Kádár és Münnich „nem helyeslik az ilyen szovjet eljárást", és tartanak a belpolitikai helyzet romlásától, esetleg vasutassztrájktól. Ennek nyomán „a mi vonalunkon utasítás ment arra, hogy a jövőben a letartóztatottakat zárt gépkocsikban szállítsák, megerősített konvojjal". Gál É. (1993), 132.

250 Váradi N. (2010), 41.

251 Markó Gy. (2018)

252 1957. április 15. MSZMP KB Külügyi Osztályának irányelvei. MNL 288-32/1959/2. ő.e.

253 1957. március 30-án ír levelet erről a prágai magyar követ Münnich Ferencnek. MNL XIX-J-1-n

254 Radványi János kortárs és bennfentes szavaival: „Salvaged from the ruins of 1956, the officer corps of the dissolved AVH recaptured the leading position in the newly organized Political Police." Radványi J. (1972), 68.

255 DHS L 179:83

256 Lásd Radványi J. (1972), 61. Kádár ekkor még Nagy Imréről is enyhébben fogalmazott, mint a későbbiekben.

257 UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC (Pontosan: „Sudden and unexpected news of Khrushchev presence in Budapest during the New Year for conferences with the Hungarian Party and government leaders.") A szovjet álláspont egyébként már 1956. október 28-ai táviratukban is érzékelhető volt. Gál É. (1993), 59. Radványi J. (1972), 61.

258 UNARM 0445-0196-12884-Part A 2 UC. 1957. január 5. „Declaration of Revolutionary Workers' and Peasants' Government."

259 UNARM 0445-0196-12884-Part A 2 UC (Lásd: 1956. december 31. „The Recent Developments in Hungary.") Moszkva a segélyeken túl 50 millió dollárnyi kölcsönnel járult hozzá a magyar gazdaság talpra állításához, egyben a kiszolgáltatottság erősítéséhez. A Magyarországnak nyújtott további külföldi segélyekről is kimutatás készült: Csehszlovákia – 90 millió korona, Lengyelország – 100 millió złoty, amit 160 milliónyi adomány egészített ki, illetve 160 tonna segélyszállítmány, Kína – 30 millió rubel, NDK – 22 millió márka, továbbá adományok és 4000 magyar gyerek meghívása. Románia – 13 millió lej és 60 milliónyi hitel, Jugoszlávia – 150 millió dinár, továbbá Mongólia, Albánia, Vietnám és Korea hozzájárulása is számottevő volt. A magyar sajtó szerint a 93 millió dollár értékű segélyből 48 millió érkezett a szocialista országokból. Feltüntették továbbá: Egyesült Államok – 20 millió dollár, Franciaország – 3 milliárd frank, valamint utaltak a Vöröskereszt és a Szakszervezetek Világszövetségének segélyére is. Gál É. (1993), 144.

260 Lásd Héderváry Klára iratait (CHP) 3. tk (Egyebek mellett: „Situation of the Hungarian press, 4 November, 1956 – 4 February, 1957.")

261 Lásd Puja Frigyes levelét 1957. március 24. Grabnernél elköltött ebédjéről, aki továbbította Peinsipp budapesti osztrák követ erre vonatkozó üzenetét. „Rendőrintézkedések" mellett az is szerepelt a panaszok között, hogy a „szemközti házból fényképfelvételeket készítenek". MNL XIX-J-1-j (Ausztria) 30. doboz

262 *Pravda*, 1957. március 5.

263 Marosán György (1908–1992) péksegéd, szociáldemokrata, majd kommunista politikus, a Kádár-kormány államminisztere, a politikai bosszúállás egyik vezéralakja.

264 Biszku Béla (1921–2016) kommunista politikus, a politikai bosszúállás egyik irányítója, belügyminiszter, miniszterelnök-helyettes, Kádár egyik közeli munkatársa.

265 Szénási Géza (1919–1979) jogász, rendőrtiszt, legfőbb ügyész, a politikai bosszúállás egyik végrehajtója.

266 Nezvál Ferenc (1909–1987) kommunista politikus, majd jogász, később igazságügyminiszter, a politikai megtorlás egyik vezéralakja.

267 Domokos József (1890–1978) kommunista politikus, jogász, a Legfelsőbb Bíróság elnökeként a politikai bosszúállás egyik irányítója.

268 UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC (Az ENSZ-dokumentum a *Népszabadság*ot idézte: „Intolerable liberalism is being shown by some prosecutors [...] causes grave political harm and hinders restoration of order and legalty [...] opens the way for our enemies to commit new crimes.") Moszkvában Rákosi Mátyás Hruscsovnak írt leveleiben érvelt hasonlóképpen, megemlítve, hogy: „A jelenlegi legfőbb ügyész egy idős burzsoá ügyvéd, aki kinevezése előtt hulladékanyagokkal kapcsolatos jogi tanácsadó volt, ami természetesen szintén visszatükröződik e fontos szerv munkájában." Szereda, V. – Sztikalin, A. (1993), 205.

269 Idézi: Urquhart, B. (1984), 236.

270 Cardia, I. V. (2006) 132.

271 Uo., 69. és 189.

272 Uo., 195.

273 Uo., 104.

IV. fejezet

1 Az ENSZ-ben keletkezett feljegyzés így szól az 1957 januárjában létrehozott, és végre működésre is alkalmas különbizottságról: „[It] was the eleventh approach by the Assembly since the Hungarian uprising early in November, 1956 [...] While resolution after resolution was passed in the UN GA in its desperate attempt to find remedy for the Hungarian issue..." UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC

2 Mindez egy 1957. január 19-én kelt, Kővágó Józsefnek írt levélben olvasható; a levélíró még hozzátette: „ideges hangulat a lágerekben". MNL P 2245, Kővágó József iratai

3 Röplap szövege MNL XIX-J-1-j (Ausztria) 71. doboz (Szabó Miklós iratai között). Lásd továbbá a korabeli pesti vicceket: „Mi az ENSZ új neve? – ImpotENSZ!"

4 1957. január 7. MNL P 2245 Kővágó József iratai

5 UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC. A már idézett visszatekintés szerint: „[SYG] [...] the authority given him 12 November to investigate the situation in Hungary did not allow him to make a broader kind of study which would be required as long as the Soviet Union and Hungary refuse to cooperate." Az ausztrál ENSZ-képviselő 1957. január 7-ei jelentése szerint a főtitkárt így mentették fel feladatai alól. NAA A 1209 1957/5283. A magyar külügy szerint Hammarskjöld „amerikai nyomásra" ment bele a Bizottság létrehozásába, „mert a korábbi határozatok végrehajtása terén nem tudott eredményt elérni. [...] személyileg mentesül a határozatban rá kiszabott feladatoktól..." MNL XIX-J-24a 1. doboz

6 Egy 1956. október 25-ei távirat szerint: „...establishment of Committee to determine facts and report results of findings to Council." NARA 764.00/10-2556.

7 Ezt 1957. január 3-án az ausztrál ENSZ-képviselő jelentette. NAA A 1209 1957/5283 (Pontosan: „The US delegation has drawn up a draft resolution to establish an investigation committee of five [...] representation would be political rather than judicial and representatives would need to travel to collect evidence.") Egy nappal korábban az amerikaiak üzenete szerint „Committee initiative US expects European member to come from." NARA 764.00/10-2556.

8 NAA A 1209 1957/5283 (az ausztrál delegátus 1957. január 10-ei jelentése szerint: „SYG believes hearings with refugees if extensive and organized in judicary satisfactory form, might yield valuable results [...] continued observation of developments...")

9 1956. december 8-án jelentettek erről az ausztrálok. NAA A 1209 1957/5279 (Pontosan: „Established committee on ways and means composed of five member states to study as a matter of urgency [...] First report by December 12...")

10 A szovjet tiltakozás mellett a nyomásgyakorlás is szerepet játszott, ennek nyomán India, Indonézia, Burma, illetve Kolumbia is elutasította a részvételt. A *Pravda* 1957. január 10-én a béke ellenségeinek nevezte azokat, akik információkat gyűjtenek „a hazafiakat akasztó hóhérokról". A *Népszabadság* 1957. január 11-én a magyar kormány nyilatkozatát közölte, egyenlőségjelet téve a „hivatásos felforgatók", illetve a „hírszerző szervek" módszerei és az ENSZ különbizottsága közé, egyben nyomatékosan felszólította a világszervezet tagállamait, hogy utasítsák el a belügyekbe való beavatkozást.

11 Alsing Andersen (1883–1962) dán szociáldemokrata politikus, 1957–1962 között a Szocialista Internacionálé elnöke.

12 Keith Charles Owen („Mick") Shann (1917–1988) ausztrál diplomata.

13 Mongi Slim (al-Mundzsi Szalim, 1908–1969) tunéziai jogász, politikus, diplomata, nagyapját kalózok rabolták el, majd eladták a tuniszi bégnek, aki később felszabadította, majd miniszterének nevezte ki – miként ő maga is miniszter volt, éppen az ENSZ-hez történt kinevezése előtt.

14 Ratnakirti Senerat Serasinghe Gunewardene (1899–1981) ceyloni politikus, miniszter, diplomata, ő folytatta a világszervezethez való csatlakozás tárgyalásait (Ceylont is 1955-ben vették fel az ENSZ-be). Jordelsma, J. (1966), 70–71.

15 Enrique Rodriguez Fabregat (1895–1976) professzor, újságíró, diplomata.

16 Dixon 1957. június 19-ei távirata szerint. FO 371/128679.

17 Az amerikai ENSZ-képviselet 1957. január 12-ei távirata szerint Protić állította össze a bizottságot. NARA 320.5764/1-1257.

18 Lásd *The Bang-Jensen Case.* (1961), 8. (Megfogalmazásuk szerint: „Total opportunist.")

19 Lásd Erling Bjøl interjúját, (Országos Széchényi Könyvtár, Történelmi Interjúk Tára; a továbbiakban: OSZK TIT)

20 1957 februárjában jött létre a budapesti külügyben az „Andersen-dosszié" a kompromittáló dokumentumok gyűjtésére; ennek egyik legfontosabb tétele Jon Galster dán jogász és történész *Jeg anklager Buhl og Alsing Andersen for højforraederi* (Hazaárulással vádolom Bruhlt és Alsing Andersent; Eget Forlag, 1954) című pamfletje volt. Ez 23 pontban támadta Andersent a németekkel való kollaborálásért, valamint azért, hogy ENSZ-beli szereplésével lejáratja Dánia tekintélyét és érdekeit. Mivel Galsternek sem volt jó a híre, és korábban már keveredett rágalmazási ügyekbe, adatait neve említése nélkül használták fel. Az „Anyagfelterjesztés Alsing Andersenről" azonban csak a különbizottság jelentésének publikálását követte. MNL XIX-J-13-a (Koppenhága). A parlamenti vizsgálat egyébként felmentette Andersent, amit persze a magyar propaganda elhallgatott, míg a vizsgálat ténye mégiscsak beszédes.

21 A brit ENSZ-misszió távirata szerint a főtitkár a politikai ítélőképesség hiányával, gerinctelenséggel, illetve az erős karakter hiányával jellemezte Andersent: „[Hammarskjöld] complained privately of Andersen's lack of political judgment and backbone", „never a strong character."1957. december 17. és 30. FO 371/128689. Az amerikaiak később felismerték, hogy Andersen kitűnő céltáblája lehetett a kommunista propagandának. (Lásd a koppenhágai követség táviratát 1957. december 10-én: „Andersen as Defense Minister [...] has been accused of complicity facilitating the occupation. [...] ...he is not popular in any event and as chairman of the UN GA Committee on Hungary was a natural target.") BJI 33. doboz

22 1957. április 10-én tartott sajtótájékoztatót Duckworth-Barker a különbizottság munkájáról Genfben, itt említett meg a tagokról több fontos részletet. MNL XIX-J-24-a. Egyébként már a bizottság létrejötte előtt jelezte az ausztrál ENSZ-képviselő, hogy részt kíván venni a munkában. NAA A 1209 1957/5283 (Pontosan: „I have told the US delegate that Australia would like to be considered for membership of the investigation committee.") Mindezt annak ellenére javasolták, hogy tisztában voltak a képviselő kiválasztásának nehézségével. (Szó szerint: „Australia is prepared to accept membership of Committee despite difficulties created in finding representative.")

23 Carbajal-Victoria jelezte az amerikai ENSZ-missziónak a Fabregat megválasztásából adódó gondokat: „would make poor and ineffective member." NARA 310.5/1-1257

24 1958. február 26-án jelentettek Budapestnek Barnayaka ceyloni első titkárral való beszélgetésükről a New York-i ENSZ-misszió munkatársai: „a magyar kérdés forró időszakában több alkalommal adott értékes tájékoztatást [...] Gunewardene komoly fékező tevékenységet fejtett ki." MNL XIX-J-1-j 209. doboz. Gunewardene korábban már felhívta a figyelmet arra, hogy senki nem kovácsolhat politikai tőkét más nép szenvedéséből, fontosnak tartotta a Szovjetunió szempontjainak figyelembevételét, és elutasította, hogy a világszervezet választásokat felügyeljen, vagy megfigyelőket küldhessen bárhova, az adott ország beleegyezése nélkül. NARA 310.5/11-956

25 Ezt 1957. július 21-én jelentik a Gunewardenét jól ismerő Petrželka csehszlovák követnél adott vacsoráról: „nem esküdt ellenség [...] nekünk akar segíteni". MNL XIX-J-29 (Washington)

26 1957. február 19-én jelenti Mód New Yorkból: Gunewardene „az általunk adott anyag alapján Kéthly Annával szemben kimutatta, hogy nem tekinthető miniszternek, mert esküt nem tett. (Ezt a bizottság az ő kijelentése szerint jegyzőkönyvbe is vette.) A többi tanúnak feltett kérdések alapján nyilvánvalóvá tette a felkelők atrocitásait." Kővágó megválasztásának törvényességét a Fővárosi Tanács működése alapján cáfolta. Továbbá kijelentette, hogy „a szovjet csapatokat mindkét esetben a törvényes magyar kormány hívta be a rend helyreállítására [...] ez minden kormánynak joga és kötelessége." MNL XIX-J-24a 1. doboz (New York-i Főkonzulátus iratai)

27 Vlagyimir Arszenyevics Grusa szovjet diplomata és hírszerző kapta meg egy fiatal ceyloni ENSZ-diplomatától, Dhanapala Samarasekarától a misszió üzenetváltásainak megfejtésére alkalmas kódkönyvet. Lásd: NARA 611.64/4-857. Minderről bővebben később.

28 Lásd az amerikai ENSZ-misszió táviratát 1957. január 12-én. NARA 310.5/1-1257. Ugyanakkor ő volt a testület tagjai közül az egyetlen, aki évekkel később vízumot kapott Magyarországra. (1962-ben látogatott Budapestre, akkor már Londonban dolgozó ceyloni főbiztosként.) MNL MSZMP-iratok 288.f.32/1962/10

29 1957. április 10. Sajtótájékoztató Genfben. MNL XIX-J-24a 2. doboz (New York-i Főkonzulátus iratai) Ugyanakkor a bizottság belső ellentmondásait pontosan – és bizalmasan – tárta fel Shann egy vacsorán, amelyre utal D. H. Popper levele Ware Adamshez 1957. március 13-án. USNA 764.00/3-1357. A genfi üzenet feladója a nemzetközi szervezethez delegált amerikai képviselő helyettese volt („Deputy US Representative for International Organizations"), aki a következőképpen adta vissza Shann szavait: „According to Shann, Andersen, the Danish chairman, is weak and not overtly intelligent. Fabregat is long-winded, illogical and not effective. Slim and his assistants greatly impress Shann as highly capable and intelligent people [...] Gunewardene is the most difficult of the lot. He is frankly hostile to the purposes of the investigation, drags his feet wherever possible, asks irrelevant questions and could only with difficulty be persuaded to agree to the Committee's interim report. [...] Shann further states that the Secretariat, from Hammarskjold on down, has been hostile to the Committee..."

30 A jelentés végül 148 oldalas lett, 785 bekezdéssel, névmutatóval, a legfontosabb dokumentumok jegyzékével és néhány közlésével, valójában csakugyan történelmi forrásmunka.

31 Mód Péter jelentése 1957. január 28. MNL XIX-J-1-j. 208. doboz

32 A brit ENSZ-alkalmazott 1940-ben szerzett Ph. D. fokozatot Londonban, majd a külügyminisztérium nemzetközi szervezetekkel foglalkozó osztályát vezette („Head of International Organization Section"), részt vett az ENSZ megalapításában, 1945-ben San Franciscóban a „Preparatory Commission for UN" tagja volt. UNARM S-0927-0006-0009-00001 UC

33 Vele és tevékenységével külön fejezet foglalkozik.

34 A későbbiekben az ellentétek kiéleződtek, s akkor vált nyilvánvalóvá, hogy ennek voltak előzményei, mint az FBI egyik jelentése utalt is erre. (James Barco, az amerikai ENSZ-misszió munkatársa kérdezett rá a Titkárságon dolgozó Feng-Yang Chaitól, akinek felelete szerint: „Bang-Jensen had a collision with Jordan [...] personality clash.") BJI 33. doboz

35 A különbizottság mandátumának része volt folyamatosan további jelentések („supplemental reports") kiadása is, amellyel a későbbiekben is tájékoztatják az ülésező Közgyűlést („...report its findings to the present Assembly session and thereafter to UN members and the Assembly if in session.") UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC Az ausztrálok is folyamatos megfigyelésről írtak 1957. január 10-én („SYG believes [...] continued observation of developments...") NAA A 1209 1957/5283

36 MNL XIX-J-1-o

37 Lásd az MSZMP 1958-as dokumentumát, MNL 288 f. 32/1958/11. ő.e.

38 1957. január 12-étől kezdődően a francia követséget lehallgatta a titkosszolgálat. ÁBTL „Tájékoztató jelentés Hammarskjöld magyarországi utazása és az ENSZ Ötös bizottságával kapcsolatos jelentések." Az 1957. február 14-én készült feljegyzés „A budapesti nyugati követségek által az ENSZ részére végzett munkáról" pontosan tartalmazta a december eleje óta tartott találkozók időpontját, helyszínét és olykor témáját, továbbá szó szerint idézték Peinsipp osztrák követ javaslatát, és tisztában voltak azzal, hogy a deportálásokról gyűjt adatot Fry brit követ és Fausto Malacrida svájci beosztott. MNL XIX-J-1-k 56. doboz. Egy „nyomozati anyag" a „francia követség hírszerző tisztjeiről" szólt, akik dokumentumot „állítottak össze és juttattak el az ENSZ titkárságához". Az ötvenhat oldalas „Rapport" szerzője Turbet-Delof kultúrattasé volt. 1957. február 15. „Rapport sur la révolution Hongroise" NUOI (National Unies et Organisations Internationales) EU. H. 114.

39 1957. január 31-én az ausztrál diplomáciai iratokban összefoglalták az eseményeket. NAA A 1209 1957/5282 (Eszerint: „In anticipation of a request from the SYG or later by the sub-committee appointed by the UN GA on the 10th January meeting of diplomatic representatives have been held in Budapest to produce a report on the events [...] up to 31 December factual recital of happenings has became known to the Hungarian authorities [...] French nervousness [...] it might jeopardize the position (possible existence) of Western Missions in Budapest [...] French may be justified in this view...")

40 Az ávó összefoglalása szerint (*Az 1956. évi magyarországi ellenforradalom az állambiztonsági munka tükrében.* ÁBTL V-150352 III.1288. o.) a jelentés elkészítéséhez adatokat szolgáltató tanúk, akiket a különbizottság meghallgatott, túl azon, hogy „szökevények", akik „szemben álltak azzal a rendszerrel, amelyről tanúskodnak", egyenesen az amerikai kémszolgálat alkalmazottjai, ugyanis „a jelentés lényegében az imperialista hírszerzőszervek és ügynökök adatai alapján készült el." Így a „tanúk [...] vagy régebbi, vagy újonnan beszervezett imperialista ügynökök voltak, akik személyét óvták a nyilvánosságtól."

41 DHS L 179:173 és DHS L 179:83

42 1957. január 30. „Future Work of the Committee. Rules of Procedure" ACP 183. doboz, DHS L 179:83 1957. február 6. „Draft Working Paper – Tentative Synopsis of Questions." DHS L 179:83

43 CHP 1. tk. (Pontosabban: „The resolution does not define in detail the subject of investigation and observation...")

44 Uo. (Pontosabban: „[...] set foot within Hungary [...] direct observation.")

45 ACP 183. doboz (Pontosabban: „[...] three gentlemen [...] without direct observation the UN might not go beyond the fringe of facts.")

46 Hammarskjöld kérelmét és az ezzel kapcsolatos politikai vitákat lásd: MSZMP-iratok, MNL 288.f./32/ 1962.

47 CHP 1. tk. (Hammarskjöld: „... method of taking evidence must be juridically satisfactory." Később: „...not suggested that a precise legal approach is necessarily required.")

48 Uo. (Szó szerint: „Method: oral hearing and questonnaire.")

49 1957. január 25. Hammarskjöld levele Módnak. MNL XIX-J-1-k 37. doboz (Ebben az áll: „[...] travel freely [...] relevant information including testimony and evidence." Később, 1957. március 19-én Jordan írt levelet Andersen nevében, amelyet 25-én utasított el Mód.) MNL XIX-1-24a

50 MNL XIX-J-1-j 81. doboz (Péter János iratai) (Eszerint: „[UN mehtods] identical to those employed by professional subversive and intelligence agencies...")

51 UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC (Pontosan: „The only source of direct information under these circumstances possibly available might be hearing refugees from Hungary, conducted in the first place in neighbouring countries.")

52 ACP 183. doboz (Pontosabban: „without endangering either witnesses or other people [...] private meetings.")

53 DHS L 179:83 (Eszerint: „Report at the present session.") A bizottság iratai konkrét határidőt is meghatároztak („Report should be a short one, aim to table its report by February 15.") CHP 1. tk. Ezt a magyar külügy is tudta és készült rá. MNL XIX-1-24a

54 CHP 1. tk. (Eszerint: „[...] end of March complete its report..." Ekkor a Közgyűlés befejezése is későbbre tolódott: „General Assembly close postponed from January 15 to March 15.")

55 Lásd az 1957. március 8-ai közgyűlési határozatot (General Assembly resolutions (XI) 1119)

56 DHS L 179:83 (Eszerint: „Complete its report not later than 20 April.") 1957. április 26-án Bécsből jelentették Budapestre az áprilisi határidőt, később pedig azt az „újabb fejleményt", hogy csak nyárra készül el a jelentés és az őszi Közgyűlés fogja megvitatni. MNL XIX-J-36 13. doboz (Bécsi nagykövetség iratai) Lásd még Duckworth-Barker sajtótájékoztatóját 1957. április 10-én. MNL XIX-J-24-a

57 Berggren, H. (2016), 1. A főtitkár számára nélkülözhetetlenné tette magát, sokszor éjszaka is dolgozott 38. emeleti irodájában, ahol egy kis apartmanban tölthette az éjjel hátralevő részét.

58 Hatalmas az irodalma Hiss ügynöki vagy kémtevékenységének. (Cordierről később két újságíró így fogalmazott: „No record at State Department how he was hired, no record as State Department employee [...] suddenly UN founding conference, as 'technical expert' hired by Alger Hiss.") Copp-Peck Notes, BJI 35. doboz

59 Lásd Mód 1957. január 28-ai jelentését, MNL XIX-J-1-j. 208. doboz

60 UARM S-0188-0006-0006 és 0007 („Report 1/4/1957", „Recent Developments" és „1/18/1957" rajta jelzés: „To SYG", illetve „Prepared for Special Committee.")

61 ACP 184. doboz (1956. december 17-ei feljegyzésükben – „Account of events" – szerepel több alkalommal: „Unclear.")

62 A 32 oldalnyi dokumentum november 23-ig tekinti át az eseményeket. ACP 184. doboz (Pontosabban: „shakiness of Nagy's position [...] Nagy was always being pushed by the revolutionaries, never leading...")

63 CHP 1. tk. („Reading List prepared by the Library.")

64 UNARM S-0252-0001-0018-00001. 1956. december 10. („Note on the Political Developments of Hungary 1945–1956.") 11 oldal. Az anyag egésze mint „genfi dokumentáció" („Documentation for Geneva") szerepel 1957. február 25-én, a különbizottság európai utazása kapcsán, amely Genfben kezdődött. CHP 1. tk.

65 1957. január 31. NAA A 1209 1957/5282 (Eszerint: „Committee of five [...] to call for reports from the individual governments' represented in Budapest..." Korábbi tervükre is utaltak: „Abstain: France, Denmark [...] difficulties with other missions, no joint report may be written.")

66 ACP 184. doboz (1957. február 8-ai feljegyzése szerint: „I did not myself agree that such a decision was taken [...] Mr Shann will press the matter in any event.")

67 A brit összefoglaló 1957. március 15-én jutott el ENSZ-képviselőjüktől a főtitkárhoz. UNARM S-0442-0139-06 és UNARM S-0442-039

68 Az olasz jelentés dátuma: 1957. április 5. CHP 1. tk. (Szó szerint: „On November 2nd report reaching Rome from many capitals of the satellites made it clear that the Russians determined to crush the Hungarian revolutionary movement.")

69 Uo. (Szó szerint az ávóról: „more flourishing than ever.")

70 Uo. „Statement of Events."

71 Ole Lippmann (1916–2002) üzletember, az antifasiszta dán ellenállás egyik vezéralakja, a dán segélyszállítmány kísérője. Magyarország drámai helyzetéről november 4-e után elsőként ő jelentett, ami november 17-én került tovább a világszervezethez. Lásd a Dán Királyi Levéltár (Rigsarkivet, a továbbiakban: RA) 5D 77A, Lásd még: Foss, N. (2014), 206.

72 CHP 1. tk. („Summary records [...] discussion on conduct and business..." 57 tétel szerepel csak a működés első hat hetében.)

73 A magyar adás megindulása ellen a magyar képviselet tiltakozott, beszüntetése ellen – évek múltán – az amerikai. MNL XIX-J-24a 1. doboz

74 NAA A 1209 1957/5283

75 MNL XIX-J-1-k 56. doboz. Ciprus ebben az időben angol fennhatóság alatt állt, akik függetlenségi törekvéseiknek drasztikusan vették elejét.

76 MNL XIX-J-20-a. Hammarskjöld a nyersanyagokban gazdag, és a külföldi érdekek miatt polgárháborúba sodródó Kongóban közvetített a szemben álló felek között, amikor repülőgépét lelőtték.

77 UNARM S-0927-0002-0002-00001 UC

78 Bulganyin miniszterelnök 1956. november 5-én atomtámadással fenyegette meg Párizst és Londont, amire valójában akkor még nem lett volna képes a szovjet nukleáris haderő.

79 1957. október 4-én lőtték fel a Szputnyik–1-et.

80 Így előválogatás során törekedtek arra, hogy értelmiségi, munkás, paraszt, diák, katona, pártbürokrata is szerepeljen a meghallgatottak között, és hasonló reprezentativitásra volt szükség az események rekonstrukciójában: orvos, szabadságharcos, katona, az ávó gyorsírója, külügyminiszter-helyettes, diáklány is vallomást tett.

81 Hogy a tanúk „mind hazaárulók", azt a *Népszabadság* írta meg: „[...] akik nyilván nem ok nélkül menekültek el Magyarországról, törvényeink hatósugarából." *Népszabadság*, 1957. július 4.

82 MNL XIX-J-1-j 209. doboz

83 A *New York Times* tudósítója a másnapi lapban meglepetten számolt be az érdeklődés lanyha voltáról. Ugyanekkor érkezett ugyanis a világszervezetbe a szaúdi trónörökös, a sajtó érdeklődését felkeltette az ismert Izrael-ellenes politikus jelenléte az ENSZ-ben.

84 ÁBTL 1525/1. Király Bélát 1956. augusztus 10-én rehabilitálták (1951. augusztus 17-én tartóztatták le, majd háborús bűntett, államrend elleni szervezkedés és kémkedés miatt halálra ítélték), MNL XIX-J-20a. Egy későbbi kiegészítésben még azt is hozzátették, hogy Gömbös Gyula vejeként SS-egységeket szervezett a második világháború idején, ami ugyancsak nem volt igaz (lásd 124. o.).

85 ÁBTL 1919/1,2,3,4,5. A dossziékban szerepelnek 1932-es titkos jelentések mellett az ötvenes években írt vallomásai, 1950-ben Kéthly „negyedszázados romboló tevékenységéről" beszélt, továbbá arról, hogy örömet okoz számára világfölfogásának bukása, „a mai idők eredményeivel" szemben.

86 Kende István tollából, *Népszabadság*, 1957. január 27. A budapesti titkosszolgálat később akciót készített elő Kéthlyvel szemben, „az ENSZ-ben esetleges szerepeltetése ellensúlyozása céljából", vagyis meg kellett akadályozni, hogy „hamis tanúként hallassa hangját és további hamis tanúkat vonultasson fel", König Miklós rendőr százados parancsa szerint. „Lejáratási akció" mellett döntöttek, amely a Közgyűlés idején érte volna el csúcspontját. Az emigráns szociáldemokrata csoportok közötti ellentét kiélezése is hozadéka lehetett a tervnek, amely szerint „zsidó szocdemek" támadnák Kéthlyt börtönben írt vallomásai alapján. Az iratot négy nyelven készítették a Belügyminisztérium nyomdájában, majd a bécsi, berlini, genfi, brüsszeli, párizsi, londoni és tel-avivi rezidentúra terjesztette. Ennek dokumentumait lásd: „Kéthly lejáratása és ENSZ-szereplésének ellensúlyozása" akcióterv, Csaba N. Imre rendőr százados, III/5. 1958. október 21. ÁBTL K-1919/5-6. Továbbá: B. Kádár Zs. (2002)

87 Kővágó felmentésének elejét vette, hogy „Nyugatra menekült ellenforradalmi csoportok vezetőjévé vált." MNL XIX-E-1-v, Igazságügyi Minisztérium iratai.

88 Király Béla „kijegyzetelt" beszédét lásd a BM II/1. Tájékoztatójában, 1957. május 8. „Király Béla beszéde az ENSZ előtt". ÁBTL 852/K. A különbizottság előtt tett val-

lomását névmutatóval egészítették ki, a „nyomozati cselekmények" elrendelésére aláhúzások utaltak, míg a *Life* című amerikai magazin erről szóló cikkét is hasonlóképpen dolgozták fel. A BM II/1. jelentését lásd: ÁBTL 1.11.7.1.

89 A szöveg 18 sűrűn gépelt lap volt, lásd: Kéthly Anna: *Szabadságot Magyarországnak!* (benne: „A magyar kérdést vizsgáló ENSZ-különbizottság zárt ülésének szövege"). Kéthly Anna Alapítvány, é.n. [1994]. Az amerikai delegáció 1957. január 28-án jelentette Washingtonnak, hogy a beszéd terjengős volt és túlzottan szerteágazó, Protić szerint a szónok a kívánttal ellentétes hatást ért el. NARA 310.5/1-2857.

90 Az ÁVH és a forradalom utáni politikai rendőrség „személyi állománya" csaknem ugyanaz volt. („Under the name of Department of Political Police the secret police apparatus was reorganized from the personnel of the discredited Stalinist A.V.H.") Lásd: Radványi J. (1972), 58.

91 MNL XIX-J-36 15. doboz

92 ÁBTL 1.6.10.11/1957. Az állambiztonsági iratokban található Király Béla ENSZ előtt tett vallomásának kijegyzetelt példánya, amelyen jelzik a pontos katonai adatokat, idézik a főparancsnok megfogalmazását, hogy Magyarország a Szovjetunió „agressziós támaszpontja", és ennek bizonyítékául a hadi fejlesztéseket, a repülőterek kiépítését is említi a vallomás. Az agresszió Jugoszlávia és Ausztria ellen irányulna, s ennek bizonyítására a szovjet hadseregről is szerepeltet adatokat Király. ÁBTL 1525/1

93 Uo. Király Béla állambiztonsági iratai között szerepelnek a Rajk-per során írt cikkei, dicsőítő írása a szovjet hadseregről, megemlítik, hogy ő szervezte az 1950-es díszszemlét, stb.

94 ÁBTL 1525/1. Az elhagyott feleség egyben információs csatornát jelentett a szélsőjobboldali nyugat-németországi emigráció felé is, amelyhez Király volt sógora tartozott.

95 A nevetséges félreértést – a londoni polgármester a Lord Mayor – még az ávó munkatársai korrigálták. ÁBTL 1525/1

96 MNL XIX-J-36 15. doboz

97 Puja Frigyes bécsi követ Horváth Imre külügyminiszternek jelentett erről 1957. december 4-én, az iraton „előadóként" a titkosszolgálatok egyik embere, „Kertész József" szerepelt. MNL XIX-J-36 15. doboz

98 ÁBTL 3.2.4. K-1469. Kuronya Kővágó eredeti neve volt, a dossziékon ez is szerepel.

99 1957 nyarán és azt követően Kővágó több országban tett látogatást, ahol a forradalomról beszélt és – lehetőség szerint – politikusokkal találkozott. Ez minden alkalommal a magyar Külügyminisztérium tiltakozását váltotta ki.

100 MNL XIX-J-1-n (Horváth Imre iratai). Ugyanekkor a pártlapban Sík Endre a nyilvános kihallgatások „kudarcáról" írt: „nevetve beszélnek Kéthly Annáról [...] Kővágót senki meg nem választotta és nem járt a Városházán," ennek nyomán a tanúmeghallgatásokról úgy fogalmaz: „a bizottság imperialista gazdáinak megriadását bizonyítja, hogy a nyilvános kihallgatásokat leállították." *Népszabadság*, 1957. március 17. A *Pravda* tovább ment, a lap szerint „a magyar nép mélységesen megveti" ezeket a bukott politikusokat, hozzátéve: „a nép haragja elől külföldre menekült" puccsistákról van szó. *Pravda*, 1957. augusztus 24. (A jelentés vitája előtt jelent meg az írás a szovjet pártlapban.)

101 MNL XIX-J-41a

102 A Belügyminisztérium II/3-as osztályának jelentése szerint Kéthly „olyan kiutazó személyekkel beszélget és kér tájékoztatást, akiket korábbról ismert. Ezek közül a jelentősebb személyek hálózati tagok". Az összefoglalás szerint: „lényeges üzeneteit ismerjük és az országból kivitt hírek tudomásunkkal, illetve az elhárítás tudomásával történik." BM II/3. Összefoglaló jelentését Kéthly Annáról, 1958. november 21-én. ÁBTL K-1919

103 MNL XIX-J-24a 1. doboz

104 CHP 1. tk.

105 ACP 182. doboz

106 Lásd Bang-Jensen 1957. június 6-ai levelét Hammarskjöldnek, idézi Copp, D. – Peck, M. (1961), 177–180.

107 Erre utalt Király Béla az amerikai Szenátus előtt tett vallomásában. *The Bang-Jensen Case*. (1961)

108 ÁBTL 3.2.6. OL-011/11

109 A tanúvallomások elérhetők az Open Society Archive (továbbiakban: OSA) honlapján (Héderváry-gyűjtemény / Tanúvallomások); az intézmény a Héderváry-iratok jelentős részét digitalizálta.

110 Columbia University Research Project on Hungary. Interjúk, ezek egy része ugyancsak az OSA honlapján keresztül érhető el.

111 Ezek az úgynevezett „Verbatim record"-ok, amelyek gépiratban tartalmazták a vallomást, illetve a különbizottság tagjainak kérdéseit.

112 Magyarról angolra, majd angolról franciára és spanyolra kellett fordítani. Héderváry Klára emlékei szerint például az államosításról szólva a borbélyok helyett bordélyokat értett és adott vissza a tolmács, nem kis meglepetést okozva. (Héderváry Klára szóbeli közlése.)

113 Volt, aki óvatosságból napszemüvegben, homlokba húzott kalappal és felhajtott kabátgallérral érkezett, többen feltárták ávós megkínzásuk nyomait, egyikük műszájpadlását vette ki a testület előtt, más körmeinek helyét, hegedetlen sérüléseit mutatta. Olyan is akadt, akit elragadó szenvedélye nyomán rendre kellett utasítani, és voltak a vallomás elől megszökő tanúk is. Lásd Héderváry Klára interjúját (OSZK TIT) és Magos Gábor és Gimes Judit visszaemlékezését idézett interjújukban (OHA 531).

114 Lásd Szörényi Éva levelét. (Így fogalmazott: a Forradalmi Tanács tagjai „have designated her [...] to represent them [...] in the free world, especially in the UN.") CHP 1. tk.

115 Taraszovics Sándor idézte fel a tanúk között elterjedt megfogalmazást: „You can trust the Dane..." OSZK TIT

116 1957. március 11-én. ACP 184. doboz

117 1957. március 1-jén. ACP 184. doboz

118 ACP 184. doboz

119 1957. március 11-én tett javaslatot James Wardrop (UK UN, Geneva) az újságírók meghallgatására. ACP 184. doboz. A forradalom idején 150 külföldi újságíró és fotós járt Magyarországon. Markó Gy. (2018), 20.

120 1957. február 19-én írja Pelt Hammarskjöldnek: „Swiss government hesitation about possible arrival Geneva Special Assembly Commission on the Hungarian Question." ACP 184. doboz

121 1957. március 11-én írja a főtitkár Protićnak: „Swiss observer no demarche on behalf of Swiss government." DHS L 179:83. Svájc nem tagja az ENSZ-nek, megfigyelőt delegált a világszervezethez.

122 1957. március 18-án. ACP 184. doboz

123 1957. február 15-én hívta Georges Picot a bizottságot Párizsba, március 14-én döntöttek lemondásáról; ACP 184. doboz. Korábban Hammarskjöld takarékossági okokból állást foglalt a látogatással szemben, noha Párizs a forradalmi emigráció egyik központja volt, továbbá a strasbourgi Forradalmi Tanács is francia földön működött.

124 A brit meghívás 1957. március 2-án jutott el a főtitkárhoz; ACP 184. doboz. Ignotus Pál, Szász Béla, Faludy György, Pálóczi-Horváth György és mások kaptak menedéket Angliában.

125 1957. április 16-án olvasható a szovjet–magyar tárgyalásokról kiadott angol nyelvű közleményben: „Austria [...] permitted the territory of their country to be used for activities obviously hostile to neighbouring Hungary [...] transfer of Horthy fascist gangs [...] armaments for the counterrevolutionary rebels [...] against neutrality." MNL XIX-J-36 13. doboz. Josef Ullrich csehszlovák delegátus felszólalása szerint hetven repülőgép szállított fegyveres fasisztákat Magyarországra. Határszemléken bizonyították szovjet ellenőröknek is, hogy nincsenek fegyveres „bandák" osztrák területen, a Bécsbe érkező Nagy Ferenc egykori miniszterelnököt visszafordították. A Közgyűlés vitájáról az amerikai ENSZ-misszió jelentett. USNA 310.5/11-956. Mindezek nyomán a *Népszabadság* 1957. március 7-én azt írta: „Ausztria nem enged menekülteket kihallgatni."

126 1957. április 15-én jelent Puja Bécsből MNL XIX-J-36 13. doboz

127 Mindezeket a feltételeket Protić továbbította a főtitkárnak március 4-én. (Pontosan: „...no visits to the camps, no hearing of witnesses, no publicity." Hammarskjöld szerint: „Then there is really no reason for a visit to Vienna.") UNARM Protitch files DAG 1.1.1.3.

128 1957. március 4-én közölte az osztrák ENSZ-képviselő: [Austria] „will facilitate its work as far as possible". ACP 184. doboz. A magyarországi „Márciusban Újra Kezdjük" (MUK) terve miatt óvakodtak a március 15-ei bécsi látogatástól. Lásd a brit ENSZ-képviselő 1957. március 2-ai táviratát: „[...] they have not arranged to be in Vienna on March 15. This is for fear of inciting demonstrations in Budapest." FO 371/128673

129 1957. március 24-ei levelében írta Puja. MNL XIX-J-36 13. doboz

130 1957. március 11-én számolt be Protić a főtitkárnak az osztrákokkal folyó tárgyalásokról. („Committeee would be welcome in Vienna but should not make hearings [...] long discussion [...] compromise [...] pending his [Hammerli] government's approval [...] hear only those witnesses who had already contacted Committee [...] Austrian government would not supply any list...") ACP 184. doboz

131 1957. március 24-én írt erről a *Sunday Times*ban Anthony Terry. (Pontosan: „Austrian authorities are frankly sceptical about the Commission's visit and refuse to take its activity seriously.") ACP 184. doboz

132 1957. március 25-én számolt be erről Jordan Protićnak és Cordier-nek. („Difficulties in Vienna [...] the government did no preliminary work...") ACP 184. doboz

133 A szervezésben részt vett Szabó Miklós, aki az emigráció egyik vezetőjeként azonban az ávó ügynöke volt. Szabó M. (1958), 236. o. A Politikai Nyomozó Főosztály II. osztályának 1957. március 11-ei és április 6-ai jelentése szerint „Az UNO Ötösbizottság Magyarország ellen folytatott hírszerző munkáját" huszonnyolc tagú „szakszemélyzet" segítette, melynek során negyvenhét jegyzőkönyvet „vesznek fel", ezek egy része magyar fordításban, az eredetivel egyező tipográfiával jutott el Budapestre. BJI 35. doboz. Király Béla és Kéthly Anna levélben kérte az ausztriai emigráció vezetőit, hogy segítsék a különbizottság munkáját, a Steiner Lajosnak címzett levél a II/2. főcsoport-főnökség iratai között is megtalálható, mint: „utasítás, hogy a disszidensek közül 'megfelelő' tanúkat kutassanak fel." Idézi: *Az 1956. évi magyarországi ellenforradalom az állambiztonsági munka tükrében.* ÁBTL V-150352 III. 1288. o.

134 1957. február 2. „Draft Working Paper on the Formulation of a Guide in the Examination of Witnesses" címen 63 oldalas elemzést készítettek. CHP 1. tk.

135 1957. január 14. Bela von Block: „Procedure Employed by the UN Subsidiary Organs in Taking Evidence..." Uo.

136 Gunewardene Kéthly meghallgatásakor Nagy Imrét „diktátornak" nevezte, mert megválasztásában nem érvényesülhetett a népakarat, így szerinte Kéthly egy diktátornak engedelmeskedett. Idézte azokat a sajtónyilatkozatokat is, amelyekben a miniszterasszony „fasiszta erőszakról" és a fehérterror jeleneteiről beszélt. Tudta továbbá, hogy őt nem eskették fel, míg Kádárt igen. Végül azzal fejezte be: „ez az, amit tudni kívántam." Kéthly A. (é. n.) 21. és 31. (Korábban Kéthly bizalmasan azt is elmondta Bécsben, hogy a kétszázezer kommunista funkcionáriusból talán csak néhány ezer menekülhet meg, mint a bécsi amerikai követség táviratában továbbította Kéthly szavait, amelyekről Kreisky tájékoztatta az amerikaiakat; NARA 764.00/11-356). Gunewardene kijelentette Király Béláról és Kővágó Józsefről – mint Mód Péter továbbította Budapestre – a „bulgár és a finn delegáltak előtt", hogy „azok egyszerűen fasiszták". Lásd Mód 1957. február 19-ei táviratát, MOL XIX-J-1-j 231. doboz. Később a ceyloni diplomata az akkori ellenállás vezetőinek nevére kérdezett, amelyre „UUU" tanú megtagadta a választ. Ezt amerikai külügyi iratok rögzítették. NARA 320.5764/4-1657

137 1957. február 2-án írt erről Jordan Protićnak a másolat kiadása kapcsán. (Pontosan: „English translation [...] approximation [...] diverges from what has been said [...] verbatim [...] to one effect [...] evidence being modified.") ACP 184. doboz

138 1957. február. Az „Interim Report of the Special Committee" veti fel ezt a kérdést. CHP 1. tk.

139 1957. február 11. „Draft Report of the Special Committee." DHS L 179:83

140 DHS L 179:83

141 ACP 184. doboz

142 A Bang-Jensen ügyében később folytatott szenátusi vizsgálat különösnek találta, hogy a bizottság működése során semmiféle biztonsági előírás nem volt, így „biztonsági tisztet" sem rendeltek ki a testület mellé. Lásd: *The Bang-Jensen Case (1961)*, 7.

143 ÁBTL 3.2.5. O-8-002/4 (Angliai magyar emigráció – „Dover" objektum-dosszié). A Nemzetközi Jogászbizottság alapos (a jogszolgáltatás minden részletére kiterjedő) elemzésében vizsgálta a megtorlást és megfélemlítést szolgáló törvényeket és rendelkezéseket, amelyek megállapításuk szerint a törvényesség minimális követelményeinek sem feleltek meg, és ellentmondtak a Magyar Népköztársaság által aláírt nemzetközi egyezményeknek is. Összegzését a különbizottság rendelkezésére bocsátotta 1957. március 31-én: *The Hungarian Situation and the Rule of Law* címen. BJI 37. doboz

144 ACP 184. doboz

145 Uo.

146 Sogno két ENSZ-tanúval, Jankovichcsal és Oltványival beszélve azt javasolta, hogy juttassanak fegyvereket az illegális ellenállócsoportok részére Magyarországra, elképzelése szerint egy következő felkelés már magával ragadja a többi szocialista ország elnyomottait is. Lásd a római amerikai követség táviratát 1957. január 20-án. NARA 764.00/1-2057

147 Jordan távirata Protićnak 1957. március 19-én, UNARM Protitch-files, DAG 1.1.1.3.

148 Jordan naponta írt levelet a Londonban tartózkodó Protićnak, amelyek másolatát New Yorkba küldte Cordiernek. (1957. március 25-ei levelében így fogalmazott: „Volume of work in Austria has been greatly increased [...] considerable burden of work [...] infinitely more difficult than in Geneva or Rome. [...] I had good reason for fear that our arrangements would break down...") CHP 1. tk.

149 ACP 184. doboz

150 1957. április 8-án jelentette Puja Frigyes Horváth Imrének: „Az ENSZ ötösbizottsága huszonnyolc tagú szakszemélyzet kíséretében a Staatsarchiv Wallnerstrassei helyiségeiben – tehát ugyanott, ahol a Repatriációs Vegyesbizottság tartja üléseit – hallgatta ki a 150 emberből kiválasztott 47 tanút." Hozzátette még, hogy a vallomásokat hangszalagra vették, amiket ugyanakkor tolmácsok „szinkronizáltak". A tanúknak napi 200 schillinget fizettek. MNL 13. doboz XIX-J-36

151 A titkosszolgálatok 47 tanúról írtak, Héderváry dokumentumai szerint 33-ból 31 volt névtelen. MNL XIX-J-36 13. doboz.

152 Az UNHCR megbízottja, Kéthly és Király bizalmasa, a strasbourgi Magyar Forradalmi Tanács egyik vezetője.

153 Pásztor Tamás szerepére utal Szabó M. (1958), 237., valamint „Roger" jelentése: ÁBTL 3.2.3. Mt 499/1 Egy korabeli cikk szerint a „vallomástevők egymást figyelmeztették arra a körülményre [...] hogy az előszobában tartózkodó magyar nyelvű UNO-alkalmazott éveken keresztül a kommunista titkosrendőrség besúgója volt". „Levél Bang-Jensenhez." *Nemzetőr*, 1958. augusztus 1.

154 Az amerikai követség indoka szerint az „Interagency Defector Committee" 1957. november 18-án Bécsből küldött távirata nyomán a katonai attasé ellenezte a vízum megadását („based on CIA information furnished by this office"). NARA 764.00/11-1857

155 Lásd a Bang-Jensen-ügy irodalmát: Copp, D. – Peck, M. (1961), Lidegaard, B. (1998), Nagy A. (2005). Lásd továbbá Fock Jenő hozzászólását az MSZMP PB 1957.

július 30-ai ülésén: „Megnyugtató, amit Biszku elvtárs mondott, hogy vannak megfelelő jelentések a kihallgatott tanúkról." MNL MSZMP-iratok 288 f. 5/37. „Roger" titkosügynök szavai szerint Kiss Sándor megpróbálja megszerezni a tanúk névsorát, és átadja neki. ÁBTL 3.2.3. Mt 499/2.

156 Az akkoriban terjedő hírek szerint szőnyegbe csavarva, uszályon szállítottak haza menekülteket (Mécs Imre közlése), vagy a megnyitott határkapun vittek át.

157 Ennek megfelelően 50–60 fővel bővült az állomány. Az elemzések szerint a „kapitalista" országokban dolgozó diplomaták 10%-ban a katonai, 27%-ban a belügyi hírszerzés tagjai voltak. Ahol rezidentúra működött, az arány magasabb volt. A titkos munkatársak aránya a minisztériumban 70% volt. Baráth M. – Gecsényi L. (2015), 42–47. és 66.

158 Foreign Office, 1957. március 26.: „Approximate estimate of costs" – itt szerepel tételként a „security guards", pontos időbeosztással. Egy másik iratban (1957. március 30.): „all costs by government [...] prepared offices." ACP 184. doboz.

159 Londonban tett vallomást mások mellett Ignotus Pál és Pálóczi-Horváth György, akik a meghallgatásukra javaslatot tevő brit külügyi tisztviselő szerint „a legjobb ENSZ-tanúk". A britek számára azonban kérdés volt, hogy mennyire szavahihetők a kommunisták, ha meghasonlottak is. Értesüléseik szerint Heltai az ÁVH-nak dolgozott, felesége, Lányi Ágnes pedig az NKVD-vel állt kapcsolatban. Lásd: „Hospitality of the United Nations Special Committee on Hungary", 1957. március 19. T. Brimelow. FO 371/128675 és „UN Special Committee on Hungary", 1957. április 1. E. E. Key. („Enquiries about George Heltai who appeared as a witness before the committee [...] there were some doubts as to his reliability [...] He worked in close co-operation with the A.V.H. and K.P.O. whom he kept posted on all matters pertaining foreign affairs and to whom he reported on members of the Hungarian Foreign Service as well as on members of the Diplomatic Corps in Budapest. [...] His wife was considered to be a convinced Communist and in the employ of the N.K.V.D.") FO 371/128675

160 ÁBTL, „Tájékoztató jelentés Hammarskjöld magyarországi utazása kapcsán".

161 „Dover" objektumdosszié, ÁBTL 3.2.5. O-8-002/4

162 MNL XIX-J-24a

163 Magos Gábor volt „XXX" tanú, vallomását a bizottság kérésére további feljegyzésekkel egészítette ki. Budapesten Móró István rendőr alezredes osztályvezető április 19-én jelentette, hogy a „különbizottság befejezte munkáját". Lásd: „Tájékoztató jelentés". BJI 35. doboz

164 Ide némi huzavona után beengedték az eseményről titokban és részletesen beszámoló magyar „diplomatát" is. MNL XIX-J-24a

165 Uo.

166 MNL XX-10-k

167 1957. január 21. („Draft Working Paper on the Organization of the Work of the Committee [...] Outstanding problem: the preparation of the report or reports...") CHP 1. tk. A Közgyűlés határozata az október 23-án kezdődő események rekonstruálásán túl előírta a magyar helyzet folyamatos megfigyelését is.

168 A tervek szerint tömör, fordításra alkalmas dokumentumot vártak. (Pontosan: „Final Report [...] short, readable and suspectible for translation [...] completed by February 15.") CHP 1. tk.

169 A második jelentés ezek szerint a különbizottság által létrehozott dokumentum, a harmadik pedig a Nagy Imréék kivégzését követő jelentés (1958-ból).

170 Ez nem csak elképzelés lehetett, de előírás is. (Lásd: „The Committee is required by terms of reference to report to this session of the General Assembly...") CHP 1. tk.

171 A különbizottság ülésének ún. *Provisional Summary Record*-ja foglalta össze a fontosabb döntéseket, 1957. február 11-én, Shann Working Paper-jében. (Ezen az ülésen egyebek mellett arról is szó volt, hogy Magyarországra kell utazniuk és találkozniuk kell Nagy Imrével). CHP 1 tk.

172 „Additional sources for draft report, memos, statements", 1957. február 18. CHP 1. tk.

173 1957. február 6-án így szerepelt a jegyzőkönyvben: „GA resolution's scope, yet the focus on Hungarian events related to UN Charter." A különbizottság 24. ülésén, 1957. február 11-én döntöttek úgy, hogy Magyarországra kell utazniuk. CHP 1. tk.

174 Erre is a háttérbeszélgetések utaltak. (Így például: „Gunewardene and Fabregat's concerns [...] outside the scope of the strictly factual and specific investigation...") CHP 1. tk.

175 NAA A 1209 1957/5282. Rendszeresen érkeztek távirati beszámolók a Nemzetközi Jogászbizottságtól (International Committee of Jurists), 1957. március 5-én egyenesen „secretary Jensen"-nek címezve. ACP 184. doboz

176 Az ausztrál külügyminisztérium 1957. január 31-én továbbította ENSZ-képviseletének az „Events in Hungary" című feljegyzést, amelynek forrása – mint sok más esetben – „Reports from UK Minister, Budapest". NAA A 1209 1957/528. A washingtoni Kongresszus egyik bizottsága előtt megszólaló emigráns vezetők becslése szerint 40–50 ezer embert deportáltak, 15–20 ezer halálos áldozatról tudtak, a letartóztatott, internált, bebörtönzött forradalmárok száma ugyanilyen nagyságrendű volt. Lásd: *International Communism (1957)*, VIII. A számok túlzóak voltak, de ennek nyomán sem lépett a különbizottság.

177 Ezt 1957. március 4-én rögzítették. („Working Paper for Outline of Report [...] not chronology but each chapter with a defined problem") CHP 2. tk. Genfben állapodtak meg a szerkesztés elveiben és 1957. április 8-án vették jegyzőkönyvbe. NARA 310.5764/4-1657 Lásd továbbá Jordan feljegyzését 1957. május 5-éről. („Tentative Organization of the Draft.") UNARM DAG 1.1.1.3. Protich files.

178 Lásd az 1957. április 4-ei emlékeztetőt. (Pontosan: „Report's main lines to discuss [...] Fabregat: Committee had already held too many private meetings, failed not only to live up to the expectations of the public but even to comply with GA instructions...") CHP 2. tk.

179 ACP 184. doboz (Pontosan: „...report of dissent.")

180 1957. április 3-án különféle változatokban is *gondolkodtak*. (Lásd: „*Messinesi to* Jordan, re: alternatives for the character of the Report.") CHP 2. tk.

181 Ők voltak a titkárság munkatársai, különféle szakterületek képviselői, az ENSZ Titkárságának nemzetközi alkalmazottjai. Lásd az 1957. április 10-ei tervet a vázlat készítéséről. („Drafting the report.") CHP 2. tk.

182 Különféle táblázatok foglalták össze a munka szervezését és fázisait. (Például: „Chapters – drafts – list of readers – room numbers to deliver / discuss – testimonies – details to include, etc.") CHP 2. tk.

183 Jordan május 14-én kérte erre munkatársait. (Pontosan: „...private life [...] organized accordingly.") UN / DLA

184 Lásd az 1957. május 5-ei iratot. (Ebben: „...chapter outlines [...] areas in which further information is needed [...] Suggested Content and Short Overview of Report by Jordan. Distribution of Work.") CHP 2. tk.

185 MNL MSZMP-iratok 288.f.32/1962/10. Lásd továbbá Zádor Tibor washingtoni ügyvivő jelentését 1958. május 28-án a Gunewardenével való beszélgetésről. MNL XIX J-1-j 231. doboz

186 1957. április 12-én írta Jordan Protićnak („schedule for leaving"), hogy Andersen csak május 16. után térhet vissza New Yorkba. (Lásd még az 1957. április 15-ei emlékeztetőt: „Protich to Cordier: Outline and Summary of Discussions, attached 58th meeting Verbatim Record, Geneva, April 8".) ACP 184. doboz

187 Hámori javításaival egészült ki a XIV. fejezet 1957. május 28-án. („Political Rights since 4 November.") CHP 2. tk.

188 Lásd a III. fejezet 1957. május 9-ei vázlatait. (Pontosan: „Chapter III. The Uprising as Seen by the USSR and by the Government of Kadar" Fifth draft.) A májusban megszületett következtetés („Conclusion") ugyancsak több változat nyomán alakult. CHP 2. tk.

189 1957 májusában és júniusában is születtek levelek (korábban a különbizottság utazásai miatt kellett leveleket írni, később Protić londoni tartózkodása miatt, ahol a leszerelési konferencián vett részt. Lásd: „Exchange of letters and cables between Protitch (London) and Jordan (New York)") ACP 184. doboz

190 1957. május 9-én írt erről Jordan Protićnak. (Szó szerint: „...labour on my part, both in toning down the somewhat emotional language [...] taking the edge of the more pointed observations...") UNARM DAG 1.1.1.3. Protitch files (Lásd még: „...considerable difficulties [...] tone of the Report urban [...] emotional language [...] pointed observations.") ACP 184. doboz

191 Mink A. (2010), 2–3.

192 Egyebek mellett hibásan szerepelt a szövegben, hogy Nagy Imre 1946-ban miniszterelnök volt (Nagy Ferenccel tévesztették össze), Dobi István fontos szavai kimaradtak, amelyekből pontosan kiderülhetett volna, hogy Kádár felesketése előtt hívták be az oroszokat, Kádár Andropov előtti tiltakozása is hiányzott, és nem derült ki, hol jött létre a Kádár-kormány. A Malétert letartóztató Szerovot nem „szovjet tisztek" kísérték, hiszen az NKVD-sek a tárgyaló szovjet katonákat is meglepték, és így tovább. (Lásd 1957. május 30-án készített listáját: „Chapter VIII. Omissions [...] Factual Errors [...] Some Notes re Factual Errors in 2nd Draft Chapter II.") BJI 3. doboz. Minderről bővebben a VII. fejezetben.

193 Copp, D. – Peck, M. (1961), 44.

194 Mink A. (2010), 1–2.

195 A francia követség kifogásait az állambiztonság is lehallgatta és rögzítette. ÁBTL „Tájékoztató jelentés Hammarskjöld magyarországi utazása és az ENSZ Ötös bizottságával kapcsolatos jelentések". Lásd még 1957. április 10-án: „French Observa-

tions on the Interim Report." CHP 2. tk. Az angol hibalista: „Comments by H.M. Legation on the Interim Report." Fry utalt ebben saját, korábbi táviratára is: „...my telegram # 504." A követ paragrafusonként haladt a szövegben, olykor különös kommentárokkal: „Par. 28–32 These are admirable... [...] Par. 36 „Presidential Council did not meet.") CHP 2. tk.

V. fejezet

1 1957. január 30-án merült fel több jelentés kiadása. (Pontosabban: „Report to this session of the GA [...] Committee should aim to table its report by February 15." Ugyanakkor szó van egy „small readable" jelentésről is. Ezt követné a nagyobb, amely bizonyítékokat tartalmazna: „[...] larger Report with evidence...") ACP 183. doboz

2 1957. április 24. Jordan levele Cordierhez: „secretariat to preapere Report of 120–140 000 words [...] 3 pages summary of the Report and its tone by Shann." ACP 183. doboz

3 A hangfelvételek sok esetben teljesebben őrzik a bizottsági tagok nézetkülönbségeit, mint az átírt jegyzőkönyvek. (Lásd erről: „Extract from the Verbatim Record of the 58th meeting", s ezt egészíti ki Protić levele Cordierhez: „Verbatim Records with views of each member [...] minority report by Gunewardene, then declined.") Uo.

4 1957. február 26. MNL XIX-J-24-a 1. doboz (a februári tervezetről van szó).

5 Uo.

6 Uo.

7 1957. április 26. MNL XIX-J-21-a 33. doboz

8 Mód „a jelentés hangja és tartalma" nyomán azt javasolta, hogy „a bizottság elnökét személyesen is kritizáljuk mint náci kollaboránst". Lásd Mód jelentését 1957. június 20-án. MNL XIX-J-1-j 230. doboz. A *Pravda* 1957. június 30-ai cikke szerint Andersen egy „hétpróbás hazaáruló náci-kollaboráns", míg a *Népszabadság* 1957. augusztus 4-én úgy fogalmazott, hogy a „dán hazaáruló által vezetett bizottság megtalálta a közös hangot a magyar nép árulóival". A cikk szerint Andersen „hazaáruló tevékenységét még 1955 januárjában is tárgyalta" a koppenhágai törvényhozás.

9 1957. április 23. MNL XIX-J-24-a 3. doboz

10 1957. április 12-én a magyar ENSZ-képviselet sajtóközleményt adott ki, utalva arra, hogy Mód megbeszélést folytatott a főtitkárral. DHS L 179:83 (A látogatást követően a brit ENSZ-képviselő 1957. május 28-ai táviratában úgy fogalmazott: Hammarskjöld „...remains indifferent to the Hungarian issue and is unsymphatetic towards the Special Committee." FO 371/128679)

11 DHS L 179:83

12 1957. április 4-ei sajtókonferencián hangzik el. MNL XIX-J-24-a 1. doboz

13 Uo.

14 1957. április 23. Uo.

15 Uo.

16 Hammarskjöldöt a franciák április elején emlékeztették Magyarországgal kapcsolatos felelősségére, illetve a következmények nélkül betartatlan ENSZ-határozatokra. Párizs egyeztetett Londonnal, mert a főtitkár különös „passzivitása" mindkét fővárosban szembeötlő volt. (1957. április 6-án a brit külügy szavaival: „Secretary

General's inactivity as regards Hungary. French have enquired about our views.") A franciák ekkor nem javasolták Hammarskjöld újraválasztását. FO 371/128676. A későbbiek megértése szempontjából fontos, hogy egy másik jelölt neve is felmerült a főtitkári posztra (erről Irán képviselője tájékoztatta bizalmasan az amerikaiakat), Sir Leslie Munróé; lásd az amerikai ENSZ-misszió táviratát 1957. június 6-án. USNA 315/6-657

17 MNL XIX-J-24-a 1. doboz

18 1957. május 10-én Jordan türelmetlenül táviratozott Andersennek. (Szó szerint: „Rapporteur greatly desires your arrival not later than 22 May for informal consideration of Report...") UNARM S-0442-0139-06. Ugyanitt szerepel, hogy Andersennek június 8-án vissza kell térnie ismét Dániába. (Április 24-én még Jordan úgy tájékoztatta Cordiert, hogy a bizottság elnöke korábban érkezik: „Special Committee meet on May 16 or 17 as Andersen cannot come to New York [...] general elections in Denmark.") ACP 183. doboz

19 ACP 183. doboz (Jordan szavaival: „Rapporteur [...] to leave to his post as the earliest...")

20 UNARM S-0442-0139-06

21 CHP 2. tk. (Eszerint: „International News Service has obtained exclusively [...] the Report only next week distributed [...] most intensive and complete immediate investigation of any revolution in history...")

22 MNL XIX-J-24-a 1. doboz

23 UNARM S-0442-0139-06 (Jordan szavaival: „[...] leakage not due in any way to Secretariat. Our security system is very good.")

24 MNL XIX-J-24-a 1. doboz. Mód 1957. június 27-ei levele szerint az International News Service ENSZ-tudósítója szerezte meg Fabregat-tól a jelentést, lásd: MNL XIX-J-1-j 56. doboz. Shann már korábban jelezte bizalmasan az amerikaiaknak, hogy ha a jelentés szövege kiszivárog, Gunewardene elhatárolódhat tőle. Lásd a genfi amerikai képviselet táviratát Washingtonba 1957. április 11-én, USNA 320.5764/4-1157. Ugyanakkor Shann a BBC rendelkezésére bocsátott bizalmasan egy példányt, akik ezek szerint diszkrétebbek voltak. (Lásd a brit ENSZ-képviselő táviratát 1957. május 28-án: „Shann has promised to let us have a final text of the Report at least three days before publication [...] This should give B.B.C. at least two and half days to work on it. [...] we may be able to get parts of the Report in final form before the whole is ready." FO 371/128679)

25 1957. május 31. „Magyar kérdéssel kapcsolatos újabb fejlemények." MNL XIX-J-24-a 1. doboz (Az amerikai ENSZ-misszió távirata már 1957. május 22-én jelezte: „Shann detected lack of enthusiasm in parts of the Secretariat.") NARA 310.5/5-2257

26 MNL XIX-J-24-a 1. doboz

27 ACP 183. doboz

28 ACP 184. doboz (1957. június 8. Jordan számolt be erről Protićnak: „Special Committee met this afternoon [...] SYG attended. Report approved subject to Genwardene's comments [...] Date of issuance uncertain...")

29 Április elején hirtelen hazarendelték New Yorkból Vlagyimir Grusát, aki Athénon keresztül utazott, a szovjet ENSZ-misszió pedig 1957. április 8-án cáfolta, hogy az

elutazásnak köze volna bármiféle, a diplomata státuszával összeegyeztethetetlen tevékenységhez. Lásd: NARA 611.64/4-857 (A *Ceylon Daily News* április 7-én athéni forrásra hivatkozva azt írta: „Soviet effort to prevent the publication of the UNO Report on Hungary", míg a ceyloni diplomata „fantasztikus kitalációnak" nevezte a vádaskodást. A *New York Times* 1957. április 7-ei száma is írt róla (eszerint „Shamarasekara turned over the Hungarian data to Vladimir Grusha."). Az FBI akkor csapott le, amikor a ceyloni diplomata átadta a szovjet tisztviselőnek ENSZ-missziója kódkönyvét, amiért munkaidő után ment be a távírószobába. A kód a Brit Nemzetközösség rejtjelezési technikájára épült, így olvasni lehetett a ceyloni misszió üzenetváltásait. Huss, P. J. – Carpozi, G. (1965), 126.

30 UNARM S-0442-0139-06. 1957. június 3-án rendelték haza Gunewardenét, aki tizenkét oldalon sorolta a jelentéssel kapcsolatos kifogásait, ezek egy részét a különbizottság elfogadta. Lásd Shann táviratát 1957. június 6-án az angol külügyi iratok között. FO 371/128679

31 1957. június 27-én küldött a magyar ENSZ-misszió jelentést a különbizottságról, de Arkagyevvel már akkor kapcsolatba léptek, amikor tudomást szereztek a bizottságon belüli nézetkülönbségekről. Arkagyev ezt követően beszélt Gunewardenével, hazautazása előtt (vagy annak indokaként). MNL XIX-J-24-a 1. doboz

32 Erről írt az amerikai ENSZ-misszió 1957. július 23-án. NARA 310.5/7-2357 (Pontosan: „From Cordier USUN [az USA ENSZ-missziójának rövidítése] learned Russians and Indians used considerable pressure to try to persuade Gunewardene not to sign Special Committee's report. [...] Menon also suggested he should append separate statement saying he agreed with much of report but not concur in all conclusions..." Ugyanitt utaltak arra is, hogy Arthur Lall a jelentést azzal cáfolta, hogy csak a menekültek vallomásaira épül, és hasonló szellemben minősítették Ceylonban többen is propagandaanyagnak az ENSZ-dokumentumot.) Lásd még: Joldersma, J. (1966), 187–190.

33 ACP 184. doboz. Lásd továbbá a brit ENSZ-képviselő 1957. június 14-ei táviratát. FO 371/128679 (Jordan írta Protićnak: „Report approved by Gunewardene.")

34 MNL XIX-J-24-a 1. doboz. Lásd továbbá az amerikai ENSZ-misszió értesülését (osztrák forrásból) 1957. május 14-én. (Eszerint Hammarskjöld „[...] does not favor special General Assembly to consider Special Committee report".) NARA 310.5/5-1457

35 1957. június 29-én írt erről az újság. (A cikket New Yorkba táviratozták, angolul. A jelentéssel és a különbizottsággal kapcsolatos minden sajtóközleményt az ENSZben gondosan archiváltak. „[SYG] silent on session [...] no comment on eventual GA special meeting...") A csendhez persze hozzátartozhatott, hogy 1957 nyarán Hruscsovval szemben sztálinista puccskísérletet hiúsítottak meg Moszkvában, így talán ezért nem kívánt az ENSZ a magyar ügyben ekkor feszültséget kelteni. A francia diplomácia tartózkodása is szerepet játszhatott, mert szerintük Magyarországon a rendkívüli ülésszak aligha segítene, míg alkalmat adhatna az „algériai kérdés" felvetésére. Lásd a washingtoni külügyminisztérium emlékeztetőjét NARA 651.72/6-2457 (A brit követség Párizsból 1957. május 27-én így jelentett: „[...] it would suit France better to keep the Hungarian ammunition for use on that occasion (General Assembly) than to shoot it off now".) FO 371/128679

36 Az ENSZ-dokumentumot filmen is feldolgozták és több ezer példányt adtak el a kötetből. Ugyanakkor voltak disszonáns hangok is: a koppenhágai *Information* 1957. június 28-án pusztán „történelmi dokumentumnak" nevezte a jelentést, benne „a régi München szellemét" látta. NARA 759.00/6-2857 A budapesti diplomáciai képviseletek tagjai hasonlóképpen kritikusak voltak, mint ezt a budapesti amerikai követség jelentette 1957. augusztus 1-jén. NARA 320.5764/8-157. Ugyanakkor Kéthly Anna gratulált a szerzőknek, és Kiss Sándor, Király Béla is érvényes dokumentumnak tartotta.

37 Így például a moszkvai rádió kritikáját is megőrizték, amely szerint a jelentés úgy kívánta kideríteni az igazságot, hogy csak a bűnösök vallomását hallgatta meg. (Pontosan: „[...] to discover the truth by only listening to the testimony of guilty.") A magyar tiltakozást is regisztrálták az ENSZ-ben, a Gyáros László külügyi szóvivő sajtótájékoztatóján elhangzott bírálatot, amit átvett a Reuters és az AP is. CHP 2. tk.

38 1957. június 21. A titkárság szemlézte a *Neue Zürcher Zeitung*, a *Herald Tribune*, az *Economist* és egyéb lapok cikkeit is, beleértve még a jugoszláv és ceyloni sajtó híradásait is. CHP 2. tk.

39 DHS L 179:84 (1957. június 27-én írta Lodge: „General Assembly session as soon as possible [...] present events [...] underscore the importance of further UN consideration of the situation in Hungary.")

40 Washingtonban májusban ismételten felmerült egy „ENSZ-megfigyelőkből álló, mozgó csoport" létrehozása, mint erre a magyar külügyben is felfigyeltek. MNL XIX-J-20-a

41 1957. június 27. ACP 183. doboz (Wan illetékessége volt a Közgyűlés összehívása: „...fixing the date as well as calling the session is a matter of the president of the General Assembly [...] letter on behalf of the sponsors of the Special Committee [...] considered by the General Assembly as soon as practicable...")

42 Aminek persze az is oka lehetett, hogy az amerikaiak sem voltak a rendkívüli közgyűlés mellett, de ezt titokban kellett tartaniuk. Lásd az amerikai külügyminiszter és Lodge telefonbeszélgetését 1957. június 19-én: „On the Hungarian business, the Sec[retary of State, Dulles] said while he supports L[odge]'s position about not having a GA meeting, you have to be awful careful we don't get the monkey pinned on our back that we are in the way. [...] The Sec[retary] said we want to be sure we don't lobby against it in any way hat will become known." Lásd: Glennon, J. (1990), 638.

43 DHS L 179:84 (1957. június 27-én üzent Cordier Wan hercegnek: „[...] no reference was made to exact timing [...] the views of many members seem to be centering on suggestion that the Assembly might be reconvened around 10 September.")

44 Uo. (Szó szerint: „[...] consultation of members of the General Committee, it would appear unnecessary actually to convene the General Committee [...] save you from an early return to New York.")

45 1957. december 24-én majd 30-án is felmerült mindez. („...why Bang-Jensen had not been interviewed.") BJI 33. doboz

46 Lásd az 1957. december 30-ai emlékeztetőt. (Pontosan: „Bang-Jensen's charges were without substance...") BJI 33. doboz. Mindennek ellenére az FBI elővette néhány magas rangú ENSZ-tisztviselő dossziéját, hogy megállapítsa, hogy semmiféle gya-

núra nincs ok. Később, egy 1958. szeptember 19-én kelt dokumentum szerint a következő ENSZ-tisztviselők voltak érintettek: Cordier, Bunche, William Ranallo (a főtitkár testőre), Leo Malania (orosz születésű, majd Kanadában élő ENSZ-alkalmazott, aki a kiadványokért felelt), Noël Monod (kincstárnok), De Seynes, Ernest Gross. Az iratok szerint a vizsgálat nem terjedt túl a korábbi megállapítások megismétlésén, megerősítve, hogy valamennyien lojálisak a világszervezethez.

47 Már 1957. szeptember 6-án így tájékoztatják Hoovert. (Szó szerint: „...disgrunted employee who may have a grudge against Hammarskjöld and whose charges are regarded as being without substance.") BJI 33. doboz

48 Különös módon erre éppen James Barco hívta fel az FBI-t vezető Hoover figyelmét 1957. június 26-án. (Pontosan: „...reelection [...] Soviets would not let him if their influence becomes clear.") BJI 33. doboz

49 Uo. (1957. augusztus 9-én ír Cordier Wan hercegnek: „[...] informal check [...] regarding timing of debate on Hungarian report [...] orally not intended to cover all UN delegations [...] the great majority favor September 10.") Mindezeken túl a késlekedés oka az is lehetett, hogy közös álláspontot alakítsanak ki a nyugati szövetségesek a jelentéssel kapcsolatosan, illetve ehhez megnyerjék a „harmadik világ" véleményvezéreinek támogatását. Lásd erről bővebben: Lieblich, E. (2019)

50 1957. augusztus 12-én küldte a herceg táviratát a szeptemberi időpont elfogadásáról. DHS L 179:84

51 1957. július 13. MNL XIX-J-1-j (Ausztria) 30. doboz

52 Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (International Labour Organization)

53 1957. június 21-én Georges Delaney, az amerikai munkások delegációjának vezetője bírálta a Szovjetuniót, a felszólalók szerint döntésük iránymutatás az ENSZ számára. (Szó szerint: „Lead for the UN.") CHP 2. tk.

54 1957. június 26-án vonta vissza a megbízólevelet a kormány. CHP 2. tk.

55 MNL XIX-J-29 (Washington)

56 1957. június 25-én jelentett Mód a találkozásról, amelyen a jelentés is szóba került. MNL XIX-J-1-j 209. doboz

57 MNL XIX-J-24-a 2. doboz

58 Lásd Héderváry Klára visszaemlékezését (OSZK TIT), továbbá Shevchenko, A. (1985) és Kalugin, O. (1994)

59 Radványi J. (1972), 90. (Szerinte Péter: „...undercover agent for the communist secret police.") A szerző azért is rendelkezhetett pontos értesülésekkel, mert maga is a titkosszolgálat embere volt. Lásd továbbá Jordan 1957. szeptemberi feljegyzését Péterről, amelyben – forrás nélkül – utalnak náci múltjára. BJI 30. doboz

60 Baráth M. – Gecsényi L. (2015.) 264. Érettségizett, feltehetően „gyorstalpalón".

61 Héderváry Klára közlése

62 MNL XIX-J-24-a 3. doboz. Kifogásait az utazás nyomán, 1957. augusztus 13-án rögzítette Szarka, erről jegyzőkönyv is született 1957. augusztus 20-án. MNL XIX-J-1-o

63 MNL XIX-J-24-a 3. doboz

64 Arra törekedtek, hogy megbontsák a különbizottság „véleményegységét," ezért figyelmeztetni kellett Ceylon és Tunézia kormányát „arra a kellemetlen helyzetre [...] amelyben az amerikai álláspont támogatása esetén találják magukat". Lásd Sík Endre

1957. augusztus 9-ei feljegyzését. MNL XIX-J-1-j 00180/46/1957. Bár Kéthlyt is fogadták Tuniszban, a szovjet gazdasági segély számukra is fontos volt (talán ezzel függött össze, hogy a nyár végén a washingtoni magyar ügyvivőt Slim „igen szívélyesen" fogadta). A magyar ügyvivővel való beszélgetésről készült jelentést lásd MNL XIX-J-1-k 114. doboz. A gazdasági nehézségekről Slim tárgyalt a washingtoni külügyminisztériumban is. NARA 655.72/5-2957

65 Az 1957 júliusában Ceylonban zajló vitát az ENSZ is dokumentálta. (Az iratok szerint: „Criticism of Gunewardene for participation [...] suspension suggested [...] communists attack the Report [...] Gunewardene: he was impartial [...] other members of the Committee had suspected that he was with the Russians...") ACP 184. doboz. A magyar küldöttséget Ceylonban augusztus 21-én a miniszterelnök fogadta, akit néhány órával korábban Vlagyimir Jakovlev szovjet követ látogatott meg, hogy a szovjet gazdasági segélyről tárgyaljanak. Lásd a colombói amerikai követség táviratait, 1957. augusztus 20-ról és szeptember 6-ról; NARA 746E.00(W)/8-2057 és 9-657. Mindezek nyomán a miniszterelnök megígérte, hogy „élesen fel fog lépni" Magyarország vagy a Szovjetunió elítélésével szemben, illetve a magyar mandátum mellett. Az utazásról szóló jelentéseket lásd MNL XIX-J-1-j 56. doboz

66 1957. szeptember 20-án került sor a személyes tájékoztatásra. MNL XIX-J-1-n 63. doboz. Mindezek mellett a külügyben áttekintették a „kapitalista" országokkal szemben tehető lépéseket is, zsarolás és taktikázás váltotta egymást, így például Athén esetében a magyarországi görögök sorsa játszhatott szerepet, Izraelben a családegyesítéssel érveltek, még Izlandot is megpróbálták zsarolni a halimport beszüntetésével. Lásd erről Radványi J. (1972), 79.; az izlandi halvásárlás „ügyiratát" lásd: MNL XIX-J-1-j 56. doboz

67 MNL P 2245 3. doboz. Lásd erről Kiss A. (2019)

68 MNL XIX-J-1-k 55. doboz. Mohamed Abdullah sejk, kasmíri politikus, az indiaiak 1953-ban bebörtönözték, majd száműzték.

69 1957. szeptember 12-én jelentett Zádor. MNL XIX-J-29 (Washington)

70 Lásd Taraszovics Sándor visszaemlékezését. OSZK TIT

71 1958. május 28-án írtak róla a delhi magyar követség kötelezettségvállalása kapcsán. MNL XIX-J-1-41-a

72 Denis Novell Pritt (1887–1972) brit jogász, egy ideig munkáspárti politikus, a Szovjetunió feltétlen híve és apologétája.

73 Uo. 1957. augusztus 27-én terjesztették fel Pritt jelentését. Korábban a Kovács Kálmán igazságügy-miniszter által megrendelt szakvélemény is a tanúk névtelenségének „jogi abszurdumát" hangsúlyozta. Lásd: Kovács Kálmán 1957. augusztus 5-ei levelét, Eörsi Gyula szakvéleményével: „Vázlat az ENSZ Ötösbizottságának eljárásáról." MOL XIX-J-1-j 56. doboz

74 *Sic!* Lásd az 1957. június 5-ei jelentést. ÁBTL 3.2.5. O-8-002/4 (Angliai magyar emigráció)

75 MNL XIX-J-41-a

76 Hogy a hidegháború kritikus időszakában a világszervezet által kiadott dokumentum milyen fontos szerepet játszott az antikommunista propagandában, arról lásd Lieblich, E. (2019)

77 CHP 2. tk. (1957. szeptember 12-én születik a „Publication and Distribution of Report," melyben szó esik az összegről is: „...far more than cover the printing".) 1957. június 21-én írt erről a *New York Times* („Record Sale Indicated on Report on Hungary").

78 1957. szeptember 17. Turner könyvelő levele a főtitkárhoz. ACP 184. doboz

79 Lásd Fry 1957. július 26-ai táviratát. (Szó szerint: „[...] the gap between the presentation of the Report and the debate on it has afforded the regime a breathtaking space for incalculable repression. [...] The day after the UN Investigation Committee published its Report the Supreme Court sentenced Gali and Obersovszky to death.") FO 371/128679. 1957. június 21-én jelentette a Reuters: „Budapest Courts Rulings Harsh."

80 CHP 9. tk. (Shawcross szavaival: „[...] legal repression [...] increasing...") A budapesti brit követ erősödő terrorról szóló tudósításai nyomán a londoni külügyminisztérium még májusban azt javasolta, hogy folyamatosan jelentsen a világszervezet a magyarországi elnyomásról, és az emberi jogok súlyos megsértéséről, mert ez visszatartó erővel bírhat. Lásd Fry 1957. május 24-ei jelentését (szavaival: „current reign of terror"), illetve Foster elemzését ugyanazon a napon Londonban. FO 371/128679. A Nemzetközi Jogászbizottság időről időre kiadta összegzését *The Hungarian Situation and the Rule of Law* címen. Az amerikai követség is részletekbe menően küldött információt a nyár folyamán, így például június 17-én, 21-én és 25-én összeállították a vádemelések és perek listáját, illetve a halálos ítéletekét, hivatalos magyar források alapján (amelyek között a tárgyalótermek ajtaján kifüggesztett információk is szerepeltek). Külön rubrikában tüntették fel a vádat, az ítéletet, a hír forrását és a többi lényeges adatot. Lásd: NARA 764.00/6-1757, -2157, -2557

81 1957. szeptember 6. UNARM S-0188-0006-0017 („Note on the Reactions of the Soviet Union and Hungary to the UN Action in the Hungarian Question.") 32 oldal

82 A július végi PB-ülésen arról referált a Nemzetközi Szervezetek Osztályát vezető Kolozs Márta, hogy vannak „részanyagok" a tanúkról, akiknek azonosításával heteket töltöttek. MNL XIX-J-1-j 56. doboz

83 UNARM S-0188-0006-0017

84 1957. március 19-én írt levelet Nezvál Marosánnak, Münnichnek és másoknak is ilyen tartalommal. MNL XIX-E-1-v. Már 1957 februárjában Dobi, Münnich és Nezvál bírósági vezetőket szólított fel a könyörtelen példastatuálásra, amiről értesülések érkeztek New Yorkba is: *The Hungarian Situation and the Rule of Law* (1957), 111–117.

85 MNL XIX-E-1-v

86 Lásd: Szereda, V. – Sztikalin, A. (1993), 45.

87 Bethlenfalvy, G. (2006), 3. Göncz Árpádot a „Festő" álnéven említi Rahman, hozzátéve: Bibóval együtt elég bizonyíték állt rendelkezésre felakasztásukhoz, ám „közbenjárásunk talán ettől mentette meg őket". Uo., 3.

88 Uo., 4.

89 Rahman, A. (2006), 5–6.

90 Uo., 5–6.

91 MNL XIX-J-1-k 94. doboz

92 MNL XIX-J-24-a

93 Vagyis Kádárt és Módot. Gál É. (1993), 44.

94 MNL XIX-J-1-k 94. doboz

95 1957. május 30-án már jelentettek munkájukról. Hogy itt is többségben voltak a titkosrendőrök, azt jól illusztrálja érvelésük módja, illetve az a javaslatuk, mely szerint a jelentés állításaival szemben kötelességük az „ÁVH megvédése". Gondolatmenetük szerint „a testület 1956-ra már szembenézett bűneivel, megbüntette a törvénysértőket, megtisztult, és már csak megannyi becsületes munkás és paraszt maradt soraiban". MNL XIX-J-1-k 94. doboz

96 1957. július 25-én írta Mód a beszédtervezetről, hogy „előre kell venni a külső okokat az ellenforradalom kirobbantásában". MNL XIX-J-1-k 55. doboz

97 MNL XIX-J-1-k 55. doboz és MNL XIX-J-36

98 1957. július 12. „A jelentés elleni beszéd gondolatmenete." MNL XIX-J-1-k 55. doboz

99 Hubertus Friedrich zu Löwenstein herceg (1906–1984) nyugatnémet újságíró, történész és politikus, az FDP képviselője a Bundestagban. 1956. október végén érkezett Budapestre, a szovjet invázió után letartóztatták, majd kiutasították.

100 MNL XIX-J-36

101 Nyilván Kéthly, Király és Kővágó vallomására gondoltak. A dokumentumban olvasható „Kiegészítés" egyes részletei angolul szerepelnek a dokumentumban (feltehetően a vita kedvéért fordították le: „[...] Special Committee [...] began its work by hearing propaganda speeches"). MNL XIX-J-1-k 55. doboz

102 MNL XIX-J-24-a és MNL XIX-E-1-v

103 MNL XIX-J-1-k 55. doboz

104 MNL XIX-E-1-v

105 Az ENSZ közgyűlési vita „alapanyagához". MNL XIX-J-1-20-a (Brüsszel) Lásd még a „Kiegészítés" 1957. június 24-én kelt javaslatát. MNL XIX-J-1-k 55. doboz és MNL XIX-E-1-v

106 MNL XIX-J-24-a

107 Uo.

108 Uo.

109 Uo.

110 MNL XIX-E-1-v. Eörsi Gyula jogelméleti fejtegetései a módszerre is kitértek: eszerint azért tartották titokban a tanúk nevét, hogy azok elrugaszkodhassanak a valóságtól, s azonosításuk lehetősége híján az eljárás ellenőrizhetetlenné váljék. Egyes „bűnözők és fasiszták" szerepeltetése ugyanis aláásná a jelentés hitelét, így munkája során az ENSZ „olyan eljárási standardokat követett, amelyek a demokratikus államokban teljesen ismeretlenek". Az ötös bizottság létrehozásának Alapokmány-ellenességét módszereinek illegitimitása teljesítette ki e logika szerint. A vallomástevők Nyugatra menekülése pedig bizonyítja elfogultságukat, továbbá a jogos büntetéstől való félelmüket, végső soron vétkességüket. És mivel a kétszázezerből alig kétszázan kerültek a bizottság elé, az előválogatás szempontja nyilván az volt, hogy megfeleljenek a vizsgálat prekoncepciójának. Névtelenségük indoka végül az is lehet, hogy maga a bizottság sem volt meggyőződve szavahihetőségükről.

111 Uo.

112 MNL XIX-J-24-a (Eszerint az ENSZ „[...] responsible for the death of many young Hungarians...")
113 Kézírással a nyilatkozattervezeten. MNL XIX-J-1-k 56. doboz
114 1957. március 27. A Belügyminisztérium Kollégiumának jegyzőkönyve. MNL XIX-B-1-y 1. doboz
115 Uo.
116 Uo.
117 Uo.
118 A belügyi összefoglaló 1957. április 10-én készült. MNL XIX-B-1-y 1. doboz
119 Az 1957. augusztus 21-én tartott PB-ülés jegyzőkönyve szerint. MNL M-KS 288. f. MSZMP PB iratanyaga, 40. ő. e.
120 Egyebek mellett 1957. július 30-án. MNL M-KS 288. f. MSZMP PB iratanyaga 5/37. ő. e.
121 MNL M-KS 288. f. MSZMP PB iratanyaga 4. és 88. ő. e.
122 MNL M-KS 288. f. MSZMP PB iratanyaga 5/37. ő. e.
123 Radványi J. (1972), 59.
124 MNL M-KS 288. f. MSZMP PB iratanyaga 40–44. ő. e.
125 Később úgy fogalmaztak: „a jelentés lényegében az imperialista hírszerző szervek és ügynökök adatai alapján készült el". Lásd: MNL MSZMP-iratok, 288f
126 MNL M-KS 288. f. MSZMP PB iratanyaga 40–44. ő. e.
127 MNL XIX-J-1-k 55. doboz
128 MNL M-KS 288. f. MSZMP PB iratanyaga 40. ő. e.
129 MNL XIX-J-1-k 56. doboz. A vitában egyébként az is elhangzott, hogy „Kétlit" alaptalanul vádolták kémkedéssel. Nezvál igazságügyi miniszter némi csalódással jegyezte meg a jelentésről: „engem az anyag nem említ".
130 MNL XIX-J-1-k 56. doboz. Az érvekhez tartozott, hogy Nagy Imre kormányának felmentéséhez nem volt szükség annak lemondására, ugyanakkor a Varsói Szerződést a kormány a parlament hozzájárulása nélkül nem mondhatta volna fel. Az utolsó szigorúan titkos változat dátuma: 1957. szeptember 6., 19 óra. A teljes dokumentációt lásd: MNL XIX-J-1-j 56. doboz
131 MNL XIX-J-1-k 56. doboz. Kuznyecov nyilatkozata szerint „a dolgozók elleni véres terror hihetetlen méreteket öltött [...] Horthy fasiszta hívei Győrben verődtek össze". Szarka Károly égő máglyákat látott „a világirodalom remekeiből". Lásd nyilatkozatát: MNL XIX-J-1-j 56. doboz. Más források fegyveres fasiszták beáramlásáról szóltak, becsléseik szerint száz vöröskeresztes repülőből negyven szállított hadianyagot, az ENSZ pedig Mindszenty kérésére „fegyvert, élelmiszert és gyógyszert" dobott volna le ejtőernyővel a lázadóknak. Ha a felkelők még három napig kitartanak, akkor az amerikaiak taktikai atomfegyvert is bevetettek volna. Lásd: Szabó M. (1958), 42–51. és Révész Gy. I. (1957) (Itt utal az *Observer* november 4-ei írására, amely atomfegyver bevetéséről szólt. 54.)
132 MNL XIX-J-1-k 55. doboz
133 1957. május 25-én a US Congress Foreign Committee Ausztriában tartotta ülését, akkor születtek ezek a javaslatok. MNL XIX-J-1-k 55. doboz
134 Név szerint a Caritast említik. MNL XIX-J-1-k 56. doboz
135 Uo. 1957. augusztus 23. „Kádár elvtárs megjegyzései."

136 Gál É. (1993), 199–200.
137 1957. augusztus 26-án Andropov, Rugyenko és Ivasutyin feljegyzése a Biszku Bélával folytatott megbeszélésről. Uo., 199–200.
138 1957. november 14–18. között Moszkvában rendezték a kommunista- és munkáspártok konferenciáját.
139 1957. június végén az MSZMP Központi Bizottság Titkársága a világszervezet jelentése ellen indított átfogó és szervezett kampányról határozott, az Agitációs és Propaganda Osztály irányításával, a Hazafias Népfront vezetésével. A „kezdeményezés" a debreceni fermentálóüzem dolgozóitól indult, majd a tarnaörsi tűzoltók, a királdi bányászasszonyok, a Tudományos Akadémia, a Nemzeti Színház tagjai, az egyházak vezetői, a Széchényi Könyvtár dolgozói, a művészeti szövetségek alkotói, és további munkások, parasztok, egyházak, katonák, egyetemi oktatók kezdtek „felháborodott tiltakozásba az ENSZ hazug jelentése ellen". Száz nagygyűlést tartottak országszerte, az Országos Béketanács „központi előadókat" biztosított ezekre. Lásd: Poór E. – Cseh G. B. (1995)
140 Ami a tárgyszerűséget illeti, a Táncsics Mihály Körben Kenyeres Júlia és Soltész Márta utasította vissza a „rágalmakat" és „torzításokat". Ugyanakkor beszédes – és talán nem véletlen –, hogy szinte minden szereplő neve hibásan hangzott el: Andersen „Olding" lett, Shann pedig „Chane", Gunewardene egyenesen „Bunavardene" stb. Még nem tudható, hogy rejtett tiltakozás volt a torzítás, netán trehányság, vagy csak az orosz fordítás pontatlansága. „Jegyzőkönyv a Táncsics Mihály-kör július 16-án délután fél hatkor tartott vitaestjéről." Lásd: MNL XIX-J-1-j 55. doboz
141 Az irányelveket tartalmazó párthatározat „fasizmusról" beszélt, amely az ellenforradalommal Magyarországon uralomra tört, s ezzel „megteremtődött volna" a harmadik világháború lehetősége. A jelentés „politikai támadás", voltaképpen a fegyveres hatalomátvételi kísérlet folytatása, Nagy Imre pedig az a politikus, akit a nyugatiak kiválasztottak a „munkáshatalom eltiprására". Lásd: Poór E. – Cseh G. B. (1995), 87–88.
142 1957. szeptember 2. Belügyminiszter helyettesének iratai. MNL XIX-B-1-y
143 MNL XIX-B-1-y 2. doboz
144 1957. november 16. Külügyi anyag a Közgyűlésre. MNL XIX-J-36
145 1957. november 1. 78 oldalas összeállítás a magyar–amerikai kapcsolatokról. MNL XIX-J-29-o. Lásd ugyanitt az „ellenforradalom képekben" című kötetet, amely ugyancsak elsősorban az USA-t bírálta.
146 Tutsek Gusztáv (1902–1971) bíró; a megtorlások során azok közé tartozott, akik a legtöbb halálos ítéletet hozták.
147 MNL XIX-J-24-a 1. doboz
148 1957. október 8. Tutsek anyagában az is szerepelt, hogy Varga Béla kapcsolatban volt az „ellenforradalom vezetőivel", akik addig kívántak harcolni, „míg el nem érik az önrendelkezést az ENSZ egy semleges bizottsága által ellenőrzött szabad választások útján". MNL XIX-J-1-k 55. doboz
149 Poór E. – Cseh G. B. (1995), 80–90.
150 MNL XIX-B-1-a 31. doboz. 43. sz. BM parancs.
151 Ugyanekkor hangulatjelentések szerint a háborús félelmek a lakosságon belül megerősödtek, elsősorban a nők között, akik megkezdték a felvásárlást. Attól is tartottak,

hogy leértékelik a forintot, és hírek szerint már nyomtatták az élelmiszerjegyeket. Idézi: Poór E. – Cseh G. B. (1995), 88.

152 Ennek következménye lehetett a későbbiekben leírt „Lukács-összeesküvés", amely nem kevés belügyi közreműködéssel jött létre, és vezetett három halálos ítélethez.

153 Radványi J. (1972), 32.

154 1957. október 19. „Intézkedések a Külügyminisztérium biztosítására 1957. október 21-től november 7-ig." MNL XIX.-J-1-n 72. doboz

155 1957. június 19-én utasítják például ilyen értelemben a belgiumi magyar képviseletet. Lásd: MNL XIX-J-20-a

156 Lásd például a *Népszabadság* 1957. augusztus 31-ei cikkét.

157 Gál É. (1993), 170.

158 Uo., 168.

159 Uo., 146.

160 Uo., 148.

161 Lásd Gerő Ernő, Hegedüs András és Kovács István levelét a SZKB KB elnökségének. Uo., 134.

162 Uo., 146–169. Azt is hozzátette, hogy ezekből még akár „illegális kommunista frakció vagy frakciók alakulhatnak".

163 Patolicsev külügyminiszter-helyettes feljegyzése a Boldoczkival folytatott megbeszéléséről 1957. november 10-én. Uo., 128. Boldoczki 1957. november 18-án írt levelében arról panaszkodott, hogy a párt vezetésébe „nem is magyar nemzetiségű" embereket (értsd: zsidókat) helyeztek. Uo., 137.

164 Uo., 90–91.

165 Uo., 130–131.

166 MNL XX-10-k

167 1957. április 10. BM Összefoglaló jelentés. Belügyminiszter helyettesének iratai. MNL XIX-B-1-y

168 MNL XIX-E-1-v

169 Uo.

170 MNL XIX-J-1-j 82. doboz („The Continuing Challenge of the Hungarian Situation to the Rule of Law.")

171 Uo. („Justice in Hungary. International Commission of Jurists. 3rd Report.")

172 Az elhangzottakat a londoni követ terjesztette fel 1957. június 27-én. MNL XIX-J-1-j 82. doboz

173 CHP 9. tk. (Szó szerint: „...since the Committee cannot submit this report to the GA in view of resolution 1132 (XI).")

174 Az úgynevezett „Communications Received" dossziék tartalmazták a beérkezett dokumentumokat, rendkívüli mennyiségben.

175 CHP 11. tk.

176 UNARM S-0370-0041-02 (Jordan ezt a következőképpen fogalmazta meg később az ENSZ egyik testülete, az Administrative Tribunal előtt: „Documentation has been sent to the members of the Committee as seemed to the secretary of the Committee appropriate in the light of the desire expressed by them.")

177 CHP 9. tk.

178 Uo. („Communications Received [...] Hungarian Revolutional National Committee, Reports on Hungary, June 1 – July 20. [...] Item 34 Cable dated 6 August from Mr. Gyorgy Heltai suggesting the hearing of a witness by the Committee.")

179 1957. április 15. Jordan levele Hámorinak: „draft letter to acknowledge the receipt of message." 1957. május 30. Sanford Schwarz levele Jordannak: „classification, arrangements of documents received by the Special Committee." CHP 9. tk.

180 CHP 9. tk. (Benne: 1957. június 6. „Purge of Hungarian intellectual life," majd „Julius von Mathe, major testimony about the army." 1957. március 13. „Situation and Development of Hungarian press after the Revolution." Szó van benne a *Népszabadság* elégetésével kifejezett tiltakozásról, és arról is, hogy a 600 ezres példányszámból 20-30 ezer kelt csak el.) Itt a „bizalmas" megjegyzés is szerepel, a bécsi eredetű dokumentumot olvasás után meg kellett volna semmisíteni („Confidential: Read and Destroy. Source: Vienna.")

181 1957. május 2-án küldte el az amerikai ENSZ-misszió jelentését a magyar helyzetről a különbizottságnak, 6-án beszélt Hruska szenátor 46 000 magyar tizenéves fiatal deportálásáról. CHP 9. tk.

182 1957. július 25. Zsukov Budapesten. CHP 8. tk.

183 Cordier iratai között is fennmaradtak efféle híradások: ACP 182. doboz (pl. 1957. augusztus 26. „List No. 2. Communications concerning violation of human rights in Hungary." Majd egy lista: „Punitive Actions in Hungary, October 1956 – August 1957"). Június 16-án írtak a népbíróságok felállításáról, bizonyos ügyvédek eltiltásáról, egy hivatásos bíró és négy „civil" ítélkezéséről, valamint a személyi igazolványok újraérvényesítésének következményeiről.

184 Gál É. (1993), 164.

185 ÁBTL 3.1.9. V-150352/2. A memorandum kijuttatásában Kozmovszky Tibor is segített. Rahman, A. (2006), 2. Bibó tárgyalása során a vádpontok között szerepelt, hogy külföldi haderőt kért hazája ellen. Lásd az amerikai követség jelentéseit, NARA 764.00/6-1157, továbbá a brit követség táviratait. Bibó letartóztatásáról május 29-én értesült Fry. FO 371/128679

186 Göncz Árpád a későbbi nyomozás során az indiai ügyvivő emlékei szerint szinte „felismerhetetlenné vált". Bethlenfalvy G. (1996), 3.

187 ÁBTL 3.2.5. O-13111

188 Lásd Lengyel Alfonz 1957. július 22-ei levelét a Ráday Levéltárban: „Igen értékes anyagot kaptam Magyarországról. Egy csempész, akivel a börtönben ültem, hozta át nekem. Igen értékes kontaktust tudtam felvenni a csepeli ellenállási szervezettel." RL C/243

189 Feltehetően névtelenül. Lengyel később művészettörténész lett az Egyesült Államokban, és évek múltán látogatóba hazatért Magyarországra.

190 A levelek kézzel íródtak, így viszonylag egyszerű lehet megállapítani hitelességüket, a borítékon, amely feltehetően eredeti, „An Herrn Csaba Füzeséry-Nagy" szerepel. ÁBTL 3.2.5. O-13111

191 Uo.

192 Uo.

193 ÁBTL V-146247/2. Füzeséry-Nagyot az iratok többnyire F. Nagyként említik.

194 1957. június 23-án született a jelentés, utalva egy korábbi találkozóra, amely szerint június 4-én Czermannék tartottak Füzeséry-Nagytól. 1957. június 7-én „Szilvási" (Füzeséry-Nagy Csaba fedőneve) azt állította, Salzburgból tért vissza, és jó a kapcsolata a Szabadságharcos Szövetséggel. ÁBTL 3.1.5. O-12132 Amikor először találkozott Lukács és Czermann Füzeséryvel, a fürdőszobában tanakodtak arról, nem ügynök-e a vendég. ÁBTL V-146.247

195 ÁBTL 3.1.9. V-53273. Az iratok szerint egyik testvére ÁVH-nyomozó volt.

196 1953-ban ítélték el, majd az 1950. évi 9. tvr. alapján kegyelemmel szabadult. 1954. április 10-én jelentették róla: „fogdaügynöknek beszerveztük [...] eddig már több ügyben dolgozott [...]" ÁBTL 3.1.9. V-53273

197 1958. április 10-ei jegyzőkönyv szerint: „Magyar Népköztársaság ellen nyugati hatalmak megbízásából kémtevékenységet folytattak." ÁBTL V-146247

198 ÁBTL V-146247/2. Lukács László előállításának indoka illegális hírszerző tevékenység volt, megbízatásának leírása szerint „olyan adatokat szerezzen be, amelyeket az ENSZ Közgyűlésén a magyar ügy tárgyalása során feltudnak [sic!] használni". Ez később a „hűtlenség" büntetőjogi kategóriájának minősült.

199 Szalma József alezredes később ennek tisztázását kérte a BM másik osztályától. ÁBTL V-146247/2

200 ÁBTL V-146247

201 Ugyanitt szerepelnek még – hasonló logika alapján – az V. kerület karhatalmi tisztjei, illetve kapcsolat a kesztölci bányász-összeesküvés egyik tagjával, jezsuita csoportokkal stb. ÁBTL 3.1.5. O-12132

202 Uo.

203 Uo.

204 Uo.

205 Uo.

206 CHP 1. tk.

207 Ezek is szerepelnek a kihallgatási jegyzőkönyvekben, de az ellenállásról, a közhangulatról is szó volt, akárcsak a bérekről és általánosabb kérdésekről. ÁBTL V-146247

208 ÁBTL V-146247. Július végén Lukács László bűnösnek vallotta magát, a szembesítés során „bűntársa" rávallott: „nyugati államok megbízottaival tart fenn kapcsolatot" – mondta el Kulcsár a vizsgálatot vezető tisztnek –, „az ellenforradalmi eseményekről dokumentumanyagot adott át az ENSZ részére". A vádlott 1958. július 21-ei vallomását lásd: Hadtörténeti Levéltár (a továbbiakban: HL) Budapesti Katonai Bíróság 0054/1958

209 ÁBTL V-146247

210 Grősz József kalocsai érsek ellen koholt vádak alapján indítottak eljárást, majd ítélték el 1951-ben. Ezzel együtt 24 mellékpert rendeztek, amelyekben több mint kétszáz ítélet született. Lukács 1953 és 1956 között börtönben ült, az ítélet szerint izgatásért, mert „a Szekszárdi-féle vendéglőben kissé italos állapotban" a demokrácia alapintézményei elleni kijelentéseket tett. Czermannt a Grősz-perben ítélték 15 évre, ráadásul „jogellenesen" szabadult 1956. október 27-én, így 1957. július 4-én ismét őrizetbe vették. ÁBTL V-146247

211 Már 1945-ben vizsgálták párttagságának kérdését. ÁBTL V-146247

212 ÁBTL V-146247. László Béla a Corvin közben harcolt, a börtönben beszervezték. A Fehér könyv IV. kötetében ő szólt arról, hogy amerikai fegyvereket használtak az ellenálláshoz. ÁBTL 3.1.5. O-12132 A beszervezés feltehetően annak nyomására történt, hogy a nyomozók „súlyosan terhelő dokumentumhoz jutottak [...] ügyében a legsúlyosabb ítélet várható..." ÁBTL V-146247

213 ÁBTL V-146247

214 Korábbi fedőneve „Kovács Péter". Amikor javaslat született őrizetbe vételére, fenyegetés hatására aláírt mindent, fedőneve „Hargittai"-ra változott. ÁBTL 3.1.5. O-12132

215 ÁBTL 3.1.5. O-12132

216 Uo.

217 1957. december 6-án jelenti „Laczkovics", aki egy Pongrátz Gergelynek írt levélről is szól. Uo.

218 A per során született az 1958. május 28-án kelt szakértői vélemény a Kohó- és Gépipari Minisztérium munkatársaitól. Hogy álláspontjukat nem vették figyelembe, az pontosan jelzi az egész eljárás koncepciós jellegét. ÁBTL V-146.247

219 „Laczkovics" 1957. december 10-én kelt jelentéséhez fűzik a rosszalló megjegyzést. Egy másik iraton az az utasítás olvasható: „ügynök ne kezdeményezzen". ÁBTL 3.1.5. O-12132

220 1957 decemberében jöttek össze egy kocsmában, itt „Kovács Péter" jelentett „Laczkovicsról", vagyis az egyik ügynök a másikról. Uo.

221 1957. december 13-ai jelentés. Uo.

222 Lukács bizalmatlanságát az is indokolta, hogy László Bélát kiengedték a börtönből, noha igen súlyosak voltak vele szemben a vádak. Uo.

223 Uo.

224 Az 1957. november 30-ai jelentés „Kovács Pál" ügynöktől származik. Uo. Ugyanez az ügynök jelentett arról, hogy László Györggyel Lukácsnál arról is szó volt, hogy az ellenállócsoportok működjenek együtt, ennek nyomán konkrétumokról is beszéltek – létszám, kapcsolatok, fegyverek –, de a jelentés értékelésében benne volt, hogy László is utasítást követett.

225 Leánykori nevén Forró Marianna; az ávó előtt ugyancsak ismert volt. Uo.

226 ÁBTL V-146247

227 1957. szeptember 10-én jelentettek az akcióról, amikor az uránbánya adatai mellett Lukács megígérte a budaörsi és Ferihegyi repülőtér leírásának megszerzését, és információkat a „hadifémekről". Lukács ekkor is pénzt kért. ÁBTL 3.1.5. O-12132

228 1957. október 24-én született a javaslat a pécsi RFK megfelelő osztályán. 1957. november 12. Baranya Megyei Politikai Nyomozó Osztály irata szerint Alekszejev fn. szovjet katona bevezetése megtörtént az ezred elhárító tisztjének közreműködésével. Uo.

229 1958. március 8. ÁBTL V-146247/1

230 1958. január 25-én merült fel a terv. Ekkor rendelkeztek őrizetbe vételekről is, azonban ezt az ügynökök lebuktatása nélkül kellett megoldani. ÁBTL V-146247

231 Másnap határozat született kémtevékenységéről, ami „hűtlenséget" is jelentett. ÁBTL V-146247

232 Welber fogdaügynök jelentését lásd ÁBTL 3.1.5. O-12132

233 Az 1957. szeptember 21-én született „Összefoglaló jelentés" írta le Tumbász „mozgását", valamint a javaslatot, hogy „bekívánjuk [sic!] vezetni 'Laczkovics' fn. ügynökünket, aki [...] Tumbász parancsnoka volt". „Laczkovicsot" bemutatták a futárnak, „nehogy dekonspirációt kövessünk el" az UU/2-h alosztállyal. Uo.

234 1958 januárjában több jelentés is szól „Cingárról", a szökés kapcsán „operatív terv" született február 11-én. Uo.

235 Uo. Tumbász titkos egyházi esküvőn vette feleségül korábban Forró Mariannát. ÁBTL V-146.247

236 Uo.

237 A II/2 alosztály 1958. január 25-én kelt iratai között szerepelt, hogy a „külső elhárítás vonalán foglalkoztatott Szilvási fedőnevű ügynök jelentése alapján foglalkoztunk Lukács László és társai feldolgozásával". ÁBTL V-146.247. 1957. szeptember 16-án adott Füzséry-Nagy Csaba információkat, amelyek alapján szeptember 24-én „operatív tervet" készítettek. Ebben szerepelt a teljes hálózat feltárása, a kapcsolatrendszer és tevékenység vizsgálata, a kapcsolatok megismerése a nyugati követségekkel, továbbá beszervezési tervek, valamint határidők, felelősök, és az említettek „felderítése". ÁBTL 3.1.5. O-12132. 1958. május 27-én Szalma József rendőr alezredes, a II/2 osztály vezetője kérdezett az engedélyekre és a pénzre, és kapott június 5-én kimerítő választ, amely szerint az ügynök nem kezdeményezett, minden az illetékes osztály tudomásával történt, és a II/8 (kémelhárítás) vezetőjével is egyeztettek mindent. ÁBTL V-146.247

238 Uo.

239 1958. szeptember 30. ÁBTL V-146.247. Mindehhez hozzátették, hogy azért „vállalkoztak kémtevékenység folytatására", hogy az általuk megszerzett adatokat az ENSZ Közgyűlése előtt felhasználják, mindez kimeríti a hűtlenség fogalmát, az ellenséges nemzetközi hatalom előtti rágalmazás pedig a bűnök „társadalmi veszélyességét rendkívüli mértékben megnöveli". HL – Budapesti Katonai Bíróság 0054/1958 (680.d.)

240 Lásd az ítélet-végrehajtás jegyzőkönyvét. ÁBTL 2.1.5. O-13111

241 ÁBTL V-146.247/1

VI. fejezet

1 United Nations: *Report of the Special Committee on the Problem of Hungary. General Assembly Official Records: 11th Session Supplement No. 18. (A/3592).* New York, 1957.

2 Lodge szavai szerint „a szabad világ halálra rémült, mert bizonyítva látta, hogy a Szovjetunió többé már nincs lemaradva". Lodge, C. (1976), 101.

3 UNARM S-0188-0006-0018. Erre utal 1957. január 17-i lista és felhívás. (Pontosan: „List of Points for Consideration [...] to prepare additional reports...")

4 ACP 184. doboz (Ebben szerepel 1957. március 9-én: „Revised Working Paper for Outline of the Report," benne: „Future Work of the Committee." Kitért a módszerekre is: „...gathering data on development of situation in Hungary and possibility of future reports to the GA and Member States".)

5 1957. július 2. ACP 184. doboz

6 „As soon as possible" rövidítése (kezdőbetűi összeolvasásával). (Lásd Andersen 1957. július 8-ai levelét Jordannak: „[...] highly interested in the next step [...] additional report on the recent events [...] Secretariat has material [...] draft additional report by August 15. Early September Special Committee approves the draft [...] Contact Shann and other members asap." (kiemelés az eredetiben) ACP 184. doboz 1957. július 30-án Andersen újra írt Jordannak. (Szó szerint: „[...] lack of time [...] Supplemental Report before September 10.") ACP 183. doboz

7 Ezek között olyan mozzanatok is szerepeltek, mint a szovjet katonai bíróságok működése Magyarországon, ami ugyancsak ellentmondott az Alapokmánynak. UNARM S-0188-0006-0005-től -0008-ig (Lásd: Protitch Papers, „Hungarian Developments 8/26/57" [...] „Note on Developments in Hungary since May 1957.")

8 Cardia, I. V. (2006), 71–72.

9 Fry követ ekkor sürgette az ENSZ-főtitkár budapesti látogatását, indokként szólt a közhangulatról, a várakozásokról, a perekről, megtorlásról, elnyomásról. 1957. augusztus 21-ei áttekintését lásd: Haraszti-Taylor É. (1995), 354. Az amerikai magyar emigráció a nyár végén „lobbycsoportot" hozott létre az ENSZ-akció támogatására, a Szabad Magyarország Nemzeti Képviselete „UN-bizottságán" keresztül friss hírekkel látta el a delegációkat. Tizenhét tagú munkacsoport mutatta be, mit jelent a „konszolidáció" az élet különféle területein, Magyarországon. Lásd erről Kiss Sándor 1957. augusztus 23-ai és 27-ei levelét. RL C/243.

10 1957. július 16. Jordan levele Protićnak: „[...] the fact is that the idea of a Supplementary Report seems to be pretty well out of the question [...] After discussion with Cordier I have made what are the minimum arrangements for the continuation of work [...]" ACP 184. doboz. 1957. augusztus 5-én utal Jordan Cordiernek írott levelében a beszélgetésre, aminek eredménye: „No more Reports." ACP 193. doboz

11 1957. augusztus 1. Jordan levele Protićnak: „I do not think it is wise to mention in my letter to Mr. Andersen the fact that both Mr. Cordier and you concur in the opinion that it would be unwise at the present time to go forward with a supplemental report. The understanding with the Secretary General was that I would put the matter to Mr. Andersen and to other members of the Committee purely on my authority as Secretary of the Committee without any indication of its being an official view of the Secretary General or of the Secretariat." ACP 184. doboz. 1957. augusztus 7. Protić levele Jordanhez: „I agree with you that it was [...] better that the expression of opinion concerning a supplemental report of the Special Committee on the Problem of Hungary comes only from you as Secretary." ACP 184. doboz

12 Erről bővebben lásd: Lieblich, E. (2019). (Pontosabban: „Shann received the full celebrity treatment. An admiring piece referred to him as a likeable, forthright, 'Best-Selling UN Author'. Shann, on his part was not averse to this framing.")

13 Különös módon az FBI iratai között maradt fenn ez az információ. (Szó szerint: „Rapporteur [...] no part in writing or compiling the Report [...] totally indifferent [...] generally irresponsible int he matter.") BJI 33. doboz

14 1957. július 30. DHS L 179:84

15 1957. július 22. Shann levele Hammarskjöldnek: „I am strongly opposed to such a move. [...] anything of value which we can furhter say [...] not begin to skate on thin ice of domestic jurisdiction [...] improper for the Secretariat without the Rapporteur to circulate a draft and as a Rapporteur I should not be party of such action." ACP 183. doboz. 1957. július 27-ei levelében írja Jordan Protićnak, hogy Cordier szerint

egy újabb jelentés szerkesztése „[...] would be inadvisable [...] it would be difficult to find an appropriate focus for a third report, since it would have mainly to center around the reports of trials and executions". BLCU DAG 1.1.1.3. Cordier files (az első jelentés eszerint a különbizottság februári belső anyaga volt). 1957. július 22-én már tudott erről az amerikai ENSZ-misszió is: Cordier szerint nincs szükség újabb jelentésre, de a döntés Shanné, akinek Jordan úgy írt: „presenting arguments in such way as to tip balance against Supplementary Report". NARA 320.5764/7-2257

16 1957. július 30. „I agree with you fully concerning the Andersen proposal." ACP 183. doboz

17 1957. július 15. Jordan levele Shannhez: „It is not my intention however to circulate any material to the Committee unless I receive instructions from you to do so." ACP 184. doboz

18 1957. július 15. Jordan levele Andersenhez. ACP 184. doboz

19 Gunewardene: „[...] to update the Report to the September UN General Assembly [...] deportations, daily executions, secret police terror [...]" ACP 184. doboz

20 Az 1957. augusztus 30-ai látogatásról készült emlékeztetőt lásd: NARA 320.5764/8-3057

21 1957. július 31. ACP 183. doboz

22 ACP 184. doboz. Lásd Jordan 1957. augusztus 1-jei levelét Andersennek. (Benne: „We are, of course keeping abreast with current developments [...] But our information is nevertheless relatively slender [...] The rather different subject matter of a Supplemental Report might also tend to divert attention from the main issues dealt with in the main report. [...] In the absence of further guidance from the assembly to ascertain what would be the appropriate focus of any new report...")

23 1957. augusztus 26. DHS L 179:84 Az ENSZ-hez folyamatosan érkeztek a budapesti amerikai követség pontos kimutatásai a perekről és ítéletekről.

24 UNARM S-0370-0041-03 (Az 1958. januári 21-ei sajtókonferencia leirata szerint: „Miss Frederick: [...] Special Committee [...] bring its findings up to date?" Hammarskjöld: „Decide for themselves [...] sufficient material usefully to pursue their work.")

25 A közgyűlésre utazó delegáció akkreditációja szerint Dobi István felhatalmazta Horváth Imrét, Sík Endrét, Mód Pétert, Péter Jánost, Szita Jánost, Kolozs Mártát, Ustor Endrét, Sárkány Lászlót, Hollai Imrét, Szabó Jánost Magyarország képviseletére a világszervezetben. UNARM S-0446-0116-0008-00001 - UC

26 ÁBTL 3.1.9. M-20.948. „Karcagi"

27 MNL XIX-J-1-n 63. doboz

28 Fontos szempont volt a felkészülésben, hogy a magyar delegációnak kellett „megvédenie" a Szovjetunió becsületét is, mint Nemes Dezső hangsúlyozta. Pontosan érzékelték ugyanis, hogy az Alapokmányt a Szovjetunió szegte meg, minden további – beleértve az ő hatalomra jutásukat – csak ennek következménye. MNL XIX-J-1-n 63. doboz

29 Sík E. (1970), 82–83.

30 DHS L 179:173. Lásd az erről szóló jelentést a pártiratok között, MNL MSZMP-iratok, 288f 5/49

31 MNL XIX-J-1-j 209. doboz

32 Erről szólt az úgynevezett „Fehér könyv" is, amelyet több nyelven kiadtak, és amelyet a delegáció tagjai magukkal vittek New Yorkba; ennek téziseit kiállításokon, filmeken is terjesztették. Mindezek mellett a kormányközlemény is hozzáférhető volt több nyelven, akárcsak egyéb propagandakiadványok. Kádár álláspontja szerint az érvelés és védekezés helyett a támadás a fontos, nem javasolt konkrét vitát az ENSZ-jelentésről, amelynek bizonyító anyagát sem kívánta látni, nehogy egy „8000 oldalas rémregényt" kelljen cáfolniuk. Lásd az augusztus 21-ei PB-ülés jegyzőkönyvét, MNL MSZMP-iratok 288 f5/40. A magyar Külügyminisztérium korábban azt kérte, hogy a világszervezet hozza nyilvánosságra „a tanúk neveit és vallomásaik teljes szövegét", mert bár a vizsgálat „minden jogszokással ellentétes", és „súlyosan sérti a jogszolgáltatás alapelveit", de azért meg akarták ismerni ennek alapját, ám ekkor ettől is eltekintettek. Lásd a Külügyminisztérium Sajtóosztályának javaslatát, 1957. szeptember 10. MOL XIX-J-1-j. 56. doboz II/2./a.d.

33 Rendszeres egyeztetéseket tartottak a szovjet blokk képviselői, amelynek mindig más és más misszió adott otthont. Az ENSZ-vitára való felkészülés már a prágai találkozóval elkezdődött, de még szeptember 26-án is kért anyagot a vitához Szergej Sztriganov szovjet ügyvivő Zádor Tibor washingtoni magyar ügyvivőtől. MNL XIX-J-29-o

34 A bizottság elnöke, Alsing Andersen nem rendelkezett semmiféle ENSZ-funkcióval és a dán delegáció tagja sem volt, míg a jelentéstevő, Shann Ausztrália manilai nagyköveteként foglalta el állomáshelyét, így 1957. október 2-án E. Ronald Walker került a helyére (mint: „Alternate Representative of Australia.") UNARM S-0442-0139-06

35 MNL XIX-j-24-a 2. doboz

36 1958. február 25-én írták alá Colombóban a kereskedelmi és gazdasági egyezményt a szovjetekkel, ennek előkészületei 1957 őszén már zajlottak. (Radványi szerint: „Soviet economical assistance played a primary role in convincing the government of Ceylon to withdraw from the Special Committee.") Radványi J. (1970), 52.

37 MNL XIX-j-24-a 2. doboz

38 Pálffy J. – Kazimir K. (1971)

39 MNL XIX-j-29-o

40 Sík Endre emlékirata szerint minden bizottság munkájában részt vettek. Sík E. (1970), 83. Lásd még: 1957. július 26. Javaslatok és tervek az ENSZ-szel kapcsolatban. MNL XIX-J-60-a

41 MNL XIX-J-60-a

42 1957. november 1-jén jegyezték fel mindezt. (Pontosabban: „A Note on Hungary [...] The government has endeavoured to maintain calm and order by granting concessions in certain important fields and by improving the standard of living. [...] The attitude of the Hungarian government towards the UN appears to have undergone a certain hardening. [...] The arrests, internments, trials that diminshed somewhat in September probably because of the General Assembly session, have again increased in October.") UNARM S-0188-0006-0004

43 Fábián Béla az amerikaiak számára jellemezte a delegációt: Péter János államvédelmi kapcsolatai lelkészsége idejéből erednek, Száll József elsősorban emigránsok zsarolásával foglalkozott, Hollai Imre tiszti rangot viselt, Keszthelyi Tibor és Uranovicz

Imre a hadnagyi rendfokozatig jutott el, Simó Kitty pedig nem oly régen még vallatásokban vett részt. Sík Endre szovjet állampolgár, a küldöttséget kísérő sajtótudósító, Randé Jenő pedig nyilas volt. Fábián információinak forrása nem ismeretes, ugyanakkor a vádak visszautasítására a magyar fél Fábiánról nyilvánosságra hozta, hogy Birkenauban kápó volt, társai fosztogatására, brutalitására, sőt gyilkosságaira is emlékeztek. Fábián levelét lásd a magyar külügyi iratok között: MNL XIX-J-1-j 213. doboz

44 1957. szeptember 20. Puja levele az osztrák külügy hivatalvezetőjénél, Platzer követnél tett látogatásáról. MNL XIX-J-36 (Bécsi magyar követség) 15. doboz

45 Cséby Lajos nagykövet levele 1957 szeptemberéből Brilejnek. MNL XIX-J-1-j (Jugoszlávia) 11. doboz 4/j

46 Radványi J. (1970), 54–55.

47 Szó szerint: „különleges képviselő" („Special Representative"). Fry budapesti brit követ már nyáron javasolta egy „különmegbízott" kinevezését, amire „szinte bárki alkalmasabb volna a jelenlegi főtitkárnál". (Lásd 1957. július 31-ei táviratát: „[...] almost everyone would be more suitable, on past records, than present Secretary General..." FO 371/128683)

48 UNARM S-0442-0139-06

49 Lásd 1957. december 9-ei jelentését. („Report of the General Assembly's Special representative on the Hungarian problem. [...] I would have to proceed step by step and that would take time...") ACP 184. doboz

50 Sík E. (1970), 182–184. Wan herceg hazája külügyminiszteréként ellátogathatott volna Magyarországra, de Londonból figyelmeztették, hogy megbízatása szerint csak az ENSZ különmegbízottjaként jöhet, így letett róla. Lásd a brit ENSZ-misszió 1957. október 17-ei táviratát, FO 371/128688. Jelentésében később Wan nem szólhatott másról, mint hiábavaló kísérleteiről. Az ausztrál diplomácia pontosan érzékelte ennek ellentmondását. (Rowland írta 1957. december 6-án: „A half-hearted yearly discussion of Hungary could eventually bring the whole story of the UN action on Hungary into disrepute. To put it bluntly, the item would be a bore." FO 371/128688. Lásd ugyanitt: a külügyminisztérium értékelését.)

51 Sík E. (1970), 182–184.

52 Uo., 185.

53 Ugyanez szerepel a titkosszolgálatok (FBI) aktáiban is 1957. december 30-án. (Pontosan: „...cordial relations of the US UN with Hammarskjöld.") BJI 33. doboz

54 Lásd az amerikai ENSZ-misszió és a főtitkár közötti találkozóról szóló emlékeztetőt (amelynek tárgyaként Bang-Jensen volt megadva, eszerint: „...strong desire to see that the Committee secretariat of the Hungarian Committee went into a good deal of substance in their fact-finding monthly reports. He stressed the need for continuing the impression that the world has not lost sight of the plight of Hungary. Cordier indicated agreement.") BJI 33. doboz

55 Az irat címe: „Statements Relating to Hungary." Jordan kísérőlevele szerint: „It may be useful to Prince Wan to have a copy" UNARM S-0188-0006-0003-0015. Az évforduló közeledtével a magyarországi bíróságok igyekeztek ledolgozni valamennyit az ügyhátralékból, felgyorsultak az ítélkezések: szeptember 28-án tíz fiatal szabadságharcos kivégzéséről adtak hírt, majd a Kilián-laktanya forradalmárainak akasztásáról. A Budapestre akkreditált diplomaták pontos és hivatalos forrásokon alapuló áttekintésekkel szolgáltak az elmúlt hónapok bírósági eljárásairól, súlyos ítéleteiről, 1956 novemberétől 1957 augusztusáig. Feltűnt nekik, hogy az évforduló közeledtével a boltokból eltűntek a fekete nyakkendők, a házmesterek beszolgáltatták a fekete zászlókat. Lásd a budapesti amerikai követség helyzetjelentését 1957. október 17-én és 18-án. NARA 764.00/10-1757 és -1857 (Lásd továbbá: „Punitive Action Taken by the Kadar Government from November 1956 to August 1957 against Hungarian Citizens for Alleged Anti-Regime Activities During and After the October Revolution." A több száz nevet tartalmazó, 79 oldalas irat hivatalos magyar forrásokra alapozva tekintette át a büntetőügyeket, a következő bontásban: „Name and address, Age, Occupation, Alleged Offense, Action Taken, Source, Date of Info.") NARA 320.5764/8-3157. Bibó memorandumát a britek is továbbították az ENSZ különmegbízottjához. (Lásd: 1957. december 9. „Report of the General Assembly's Special Representative on the Hungarian Problem.") NARA 764.00/12-957

56 1957. október 25. Jordan levele Protićnak. („Material from Hungarian press.") CHP 9. tk.

57 Erről írt 1957. november 15-én közeli barátjának, Lindnek. (Pontosan: „I am afraid that I shall have to deny that any very effective quiet diplomacy is being conducted by our Prince... [...] Under Prince Wan's benign Buddha smile Hungary is more or less forgotten.") UNARM S-0009-0002-09

58 Lásd az ezzel kapcsolatos vitákat 1957 októberében: MNL XIX-J-1-k 127. doboz

59 ACP 184. doboz

60 1957. december 17. A különbizottság 71. ülése. (Szó szerint: „...General Assembly had taken no action on the Special Representative's Report [...] reaffirm the Committee's willingness to cooperate...") ACP 184. doboz

61 UNARM S-0442-0139-06

62 1958. január 3-án Hámori ebben az értelemben ír levelet Jordannak. (Szó szerint: „...no more Assembly information documents will be issued [...] include in the Committee list the listing of letters addressed to the SYG.") CHP 9. tk.

63 1956. május 10-én született az első jelentés, vagyis a sofőr már a forradalom, illetve Mód Péter New Yorkba érkezése előtt ügynök volt. ÁBTL Bt-720 „Jókai"

64 ÁBTL 3.1.9. M-20948

65 Jelentés a magyar ENSZ-misszióról: „Kecskeméti Sándor" ügynök jelentett Keszthelyi Tiborról, Kocsis Mihály könyvelőről, Randé Jenőről, Uranovicz Imréről. ÁBTL Mt-20.943. Egy másik jelentésben megdicsérik a Külügyminisztériumban dolgozó Bokornét, aki 1956-ban azt az álláspontot képviselte, hogy Magyarország jogi kötöttségek miatt nem léphet ki a Varsói Szerződésből. ÁBTL 3.1.9. M-20948

66 ÁBTL 3.2.4. K-1925 „Hajós"

67 ÁBTL 3.2.4. K-1925 „Karcagi" jelentése 1958. május 23.

68 ÁBTL 3.2.4. K-1925 1958. július 11. Követi értekezlet anyaga. „Személyzeti munkáról."

69 Eszközeiben nem válogatott, egy levelében Kiss Sándornak arról panaszkodott, hogy „éppen Ford pénzén" – aki ismert antiszemita volt –, támogatják a zsidókat, ami miatt tovább szűkülnek az amúgy is szerény „keresztény források." RL C/243.2.

70 Ebben az amerikai katonai titkosszolgálat (Counter Intelligence Corps: CIC) jelvényét viselő ügynökök éppúgy szerepeltek, mint különféle elvakult tervek a kommunistákon való bosszúállásra. Szabó Miklós vizsgálati dossziéja, ÁBTL V-111/759

71 „Kerekes" fn. ügynökről lásd Sz. Kovács É. (2013)

72 A budapesti Külügyminisztérium iratai között található Szabó Miklós Kéthly Anna és Kiss Sándor által aláírt felhatalmazása arra, hogy az UNHCR-nél képviselje Magyarországot a strasbourgi Forradalmi Tanács nevében. Ugyanitt található Kéthly és Király aláírásával egy levél, amelyben a Szabó által a különbizottságnak nyújtott segítségről van szó. MNL XIX-J-1-j 71. doboz

73 Úgy fogalmazott: ha „Kádár emberei" elrabolják, visszakerül az ávó kezébe. Lásd erről Kiss Sándorral folytatott levelezését, RL C/243.2.

74 Uo.

75 MNL XIX-J-36 (Bécsi követség iratai) „[...] [A]z ügy kellemetlen, azonban Szabóval kapcsolatban semmi rosszat nem írhatnak – adta vissza levelében Puja Frigyes a *Die Presse* szerkesztőjének, Pogány Géza Jenőnek szavait –, becsületességére jellemző, hogy visszahagyta gépkocsiját, mivel azt nem fizette ki egészében." Kiegyenlítetlen adósságairól is azt tartották, hogy mindazt az emigrációra költötte.

76 1957. november 4. „Szabó Miklós hazatérésével kapcsolatos hangulat." MNL XIX-J-1-j (Ausztria)

77 1957. október 11-én küldte Jordan Protićnak az október 3-án tartott sajtókonferencia angol fordítását, kommentárjaival. UNARM S-0188-0006-0013

78 1957. október 28. MNL XIX-J-36 (Bécsi követség iratai). Szabó László újságíró kérdésére a sajtótájékoztatón Szabó Miklós azt felelte, hogy minden tanú nevét ismeri. Lásd: *MNL XIX-J-1-k 127. doboz (Protić ezzel kapcsolatos kérdésére 1957. október* 24-én Bang-Jensen azt válaszolta: „[...] this seems unlikely to me, considering the safegueards I have taken from the beginning to protect the list.") UNARM DAG 1.1.1.3.

79 MNL XIX-J-36 (Bécsi követség iratai)

80 ÁBTL 3.2.1. Bt/910/2

81 MNL XIX-J-36 (Bécsi követség iratai)

82 1957. október 12. Feljegyzés „Kerekes" kapcsolatairól. ÁBTL 3.2.5. O-8-073/7. A Külügyminisztériumnak átadott dokumentumok előbb feltehetően a titkosszolgálatnál voltak, a „Kerekes" fedőnevű ügynök (Szabó Miklós) dossziéjában.

83 MNL XIX-J-1-j (Ausztria)

84 Uo.

85 MNL XIX-J-36 (Bécsi követség iratai)

86 1957. november 4. (Bécs) „Szabó Miklós hazatérésével kapcsolatos hangulat." MNL XIX-J-1-j (Ausztria)

87 Pásztor Tamás levele, 1957. október 5. ÁBTL 3.2.1. Bt/910/2

88 1957. június 28. „Roger" jelentése. ÁBTL 3.2.1. Bt/910/2

89 ÁBTL 3.2.1. Bt/910/2 Egy Nyugatról visszatért menekült, Kormány Mihály kihallgatásán elhangzott, hogy Pásztor Tamás „az UNO hírszerző tisztje". ÁBTL 3.2.1. Bt/910/3

90 ÁBTL 3.2.1. Bt/910/2

91 Uo.

92 1958. május 23. Szennik jelentése Pásztor Tamásról. „Szeles" ÁBTL Mt-493/1

93 „Szeles", ÁBTL Mt-493/1

94 ÁBTL 3.2.1. Bt/910/2

95 1957. október 28. Javaslat. Uo.

96 Fiala-ügyben „35 drb. jelentés, 218 oldalon". Uo. (Fiala József a háború előtt detektív volt, a vádak szerint fegyveres összeesküvést szervezett.)

97 1958. november 12. Uo.

98 ÁBTL 3.2.1. Bt/910/3

99 1958. november 4-én csatolták az iratokhoz: „Eddigi munkám eredményei". Uo.

100 Uo.

101 1958. október 7. Uo.

102 Uo.

103 A titkosszolgálat egyik tisztje fogalmazott így, margóra írt megjegyzésében. Uo.

104 Uo.

105 Uo.

106 Francia vízumához a jóhiszemű Bang-Jensen adott ajánlólevelet. Uo.

107 Az 1960. szeptember 10-én született feljegyzés szerint Pásztor „közreműködése és szervező aktivitása nélkül [a különbizottság] nem tudott volna olyan tevékenységet kifejteni, mint amilyet kifejtett". ÁBTL 3.2.1. Bt/910/2

108 1957. október 5-ei levél; uo. A Genfre történő utalás tévedés volt, vagy Pásztor kérkedésének nyoma, hiszen a helyszín Bécs volt.

109 ÁBTL Mt-493/1

110 ÁBTL 3.2.1. Bt/910/2

111 Uo.

112 „De pénz csak Itától..." ÁBTL 3.2.1. Bt/910/2

113 Uo. „Katona"

114 A titkosszolgálati iratok között eredeti levelek is fennmaradtak, továbbá telefonbeszélgetések átiratai, jegyzőkönyvek, egyebek. ÁBTL 3.2.1. Bt/910/3

115 1958. március 3. Javaslat Pásztor Tamás „felvételére". ÁBTL 3.2.1. Bt/910/2

116 1958. május 3. ÁBTL 3.2.1. Bt/910/2. Volt börtöntársa, a „Blum" fedőnevű ügynök is szerepet kapott „Katona" felvételében. ÁBTL 3.2.1. Bt/910/2 „Katona"

117 ÁBTL 3.2.1. Bt/910/2

118 Mindezt az ENSZ titkársága is követte és dokumentálta. ACP 182. doboz

119 A *Népszabadság* 1958. május 7-én publikálta a bécsi követség nyilatkozatát, amely szerint Pásztor Tamás május 2-án közölte Teleki József első titkárral, hogy haza akar térni, időpontot kért, amikor öt osztrák titkosrendőr vette körül őket, és igazoltatták. „Belekeverték" Kertész Józsefet is (követségi titkár), aki „éppen arra járt". Őt később „persona non grata"-nak nyilvánították. A titkos dokumentumok szerint Lukács őrnagy igazolta magát a Teleki névre kiállított diplomata útlevéllel. ÁBTL 3.2.1. Bt/910/2

120 A *Neue Zürcher Zeitung* cikkére reagálva született az ENSZ-dokumentum: „concern of the UN" megjegyzéssel: „... all refugees who came to Austria after October 1956 are under the jurisdiction of the UNHCR and the Austrian police had to intervene when a refugee, as happened in the case of Thomas Pasztor, asked for protection against blackmail." ACP 182. doboz

121 ÁBTL 3.2.1. Bt/910/3
122 ÁBTL 3.2.1. Bt/910/2
123 Uo. Az egyik dokumentum említette, hogy Pásztor ezt követően pisztolyt kapott. A beszervezési kísérlet nyomán a titkosszolgálati jelentések szerint Pásztor Tamás „láthatóan egyensúlyát vesztette, fél a bosszútól és nagyon ideges". ÁBTL Mt-493/1
124 ÁBTL 3.2.1. Bt/910/2
125 1958. május 6-án Szenniket („Szelest") egy Irsik nevű amerikai diplomata kérdezte Pásztorról, házassága kapcsán. ÁBTL Mt-493/1 Egy későbbi jelentés szerint még 1959. október 20-án sem volt amerikai vízuma Pásztornak, és 1960 szeptemberében csak látogatóba utazhatott New Yorkba, ahol Ita Glance – akkor már felesége – és Fábián Béla fogadta. Titkosszolgálati jelentések szerint azért tért vissza Bécsbe, hogy közel legyen Magyarországon élő hozzátartozóihoz, illetve „szerelmi kapcsolata" miatt. ÁBTL 3.2.1. Bt/910/2
126 ÁB 290 1958. június 12. „Tárgy: 'Katona Kálmán' kompromittálása."
127 1958. december 9. Javaslat Pásztor Tamás lejáratására. ÁBTL 3.2.1. Bt/910/3
128 ÁBTL 3.2.1. Bt/910/2
129 Uo.
130 1960. október 13. Levél Pásztor Tamás anyjának fia besúgói tevékenységéről. ÁBTL 3.2.1. Bt/910/3
131 1958. július 10. A *Hídfő* című lapban Vass Klára írta le a vádakat. ÁBTL 3.2.1. Bt/910/2
132 1958. május 23. ÁBTL Mt-493/1
133 1957. november 11. ÁBTL Mt-493/1
134 ÁBTL 3.1.1. Bt 602/2
135 Két hónapra kapott ekkora összeget. ÁBTL Mt-493/1
136 Lásd az 1957. március 2-án kelt „Felhasználási tervet." ÁBTL Bt 602/2
137 Uo.
138 Uo.
139 Uo.
140 1957. április 8. ÁBTL 3.1.1. Bt 602/1
141 Uo.
142 1957. február 21-én jelentést írt egyes általa ismert személyekről, majd január 25-én tudatta, hogy például egy Jugoszláviába történő szökés „tarifája" 2500 forint. Ugyanebben az iratban szerepel, hogy telepítése már 1955-ben felmerült. Uo.
143 „Folyó hó 18-án a II/3-b aloszt. 'Szeles' fn. ügynökét a Hírszerző Osztállyal közösen telepítettük a nyugati emigrációban végzendő ügynöki feladatok végrehajtása céljából." Uo.
144 Uo. és ÁBTL Mt 493/1
145 Uo.
146 Uo.
147 Szennik kitűnő referenciákkal rendelkezett, ezen túl forradalmi tevékenysége „igazolásával" is, Pásztor Tamástól és Kiss Sándortól.
148 1957. október 7. ÁBTL Mt 493/1

149 1957. április 26. jelentés „Szeles" fn. ügynök feleségével történt kapcsolatfelvételről. A „telepítés" másnapján, vagyis 19-én kereste fel a százados az asszonyt. ÁBTL 3.1.1. Bt 602/1
150 1958. szeptember 18. „...ha az államvédelmi titkot a legkisebb formában megsérti [...] Önnel szemben a törvény szigora szerint, mint árulóval szemben jár el." ÁBTL 3.1.1. Bt 602/3
151 ÁBTL Mt 493/1
152 Pontosabban: „A rezidentúra segítségével az osztrák vonalnak [sic!] meglévő határkapun átvesszük Szelest." ÁBTL 3.1.1. Bt 602/5 1957. május 27. Hazatéréséről Szennik is jelentett. ÁBTL Mt 493/1
153 1957. június 3. Hosszú névsor olvasható mindazokról, akikkel csak találkozott, beleértve családtagjait, a hentesmestert, házalókat, embercsempészeket, sofőröket stb. ÁBTL Mt 493/1
154 ÁBTL 3.2.6. 8-034/1 (Bécsi rezidentúra levelezési dosszié)
155 Uo.
156 Uo.
157 ÁBTL 3.2.6. 8-073/6
158 ÁBTL 3.2.6. 8-034/1
159 ÁBTL 3.2.6. 8-073/6
160 ÁBTL „Radet" K-1525/1
161 Az MHBK Tirol–Voralbergi csoportjában ÁBTL 3.2.6. 8-073/6 és ÁBTL 3.2.6. 8-034/1
162 ÁBTL 3.2.6. 8-034/1
163 ÁBTL 3.2.6. 8-073/6
164 Uo.
165 ÁBTL 3.2.6. 8-034/1
166 Uo.
167 Az államvédelem figyelemmel kísérte az emigráció belső feszültségeit, elemzésük szerint a Washingtonban működő Nemzeti Bizottmányban „Horthy- és Habsburg-hívek" voltak, a strasbourgi Magyar Forradalmi Tanácsban pedig sok az egykori kommunista. Veszedelmesnek tartották Király és Kéthly közeledését és az emigráció egyesítésének perspektíváját, ennek kapcsán közelről kísérték figyelemmel Király 1957. június 15-én tett bécsi látogatását. Lásd: ÁBTL „Radet" K-1525/1 Kővágó József élesen bírálta a Magyar Nemzeti Bizottmányt az 1956-os forradalom megítélése miatt, egy ponton úgy fogalmazott Kéthly Annának, hogy „emigrációban az emberek lelki egyensúlya még jobban megbomlik, mint a börtönben". Idézi: Kiss A. (2018)
168 A Szabadságharcos Világszövetségben, illetve a Király Béla által korábban létrehozott Magyar Szabadságharcos Szövetségben is működtek ügynökök, a szakadás előidézése is feladatuk volt. 1957. augusztus 1-jén jelentették: „volt katonatiszt ügynökeinket [...] Király Béla féle szervezetbe [sic!] foglalkoztattuk." ÁBTL „Radet" K-1525/1. Egy bizonyos „Bagett" álnéven szereplő, magyar származású nő a Szabadságharcos Szövetség titkárnője volt, „bevonásának előkészítése" az ávó tervei között szerepelt. „Lévai" is az emigráció ellentéteinek hasonló élezésén dolgozott. ÁBTL 3.2.5. O-8-073/7

169 ÁBTL 3.2.6. 8-034/1

170 A bécsi rezidentúra munkatervében a „Nettér" fedőnevű ügynök telepítése szerepelt. Uo. Ugyanitt található jegyzőkönyv bizonyos iratok megsemmisítéséről, ami értelemszerűen megnehezíti a hiteles képalkotást.

171 Uo.

172 Uo.

173 1957. június 10-én írta a *Christian Science Monitor*, hogy a magyar menekültek expresszleveleket, táviratokat, üzeneteket kapnak otthon élő hozzátartozóiktól, amelyekben hazatérésükre kérik őket – olykor komoly indokokkal –, ám ezek kényszer hatása alatt születtek, s nem egyszer valótlanságokat tartalmaztak. Az ENSZ iratai között megtalálható cikk arra is utalt, hogy sokan ennek nyomán jóhiszeműen hazatértek. Ugyanitt találhatóak azok a dokumentumok, amelyek a magyar menekültek – olykor igen komoly – beilleszkedési problémáival foglalkoztak, hiszen ezek is hazatérésre sarkallhatták a menekülteket. CHP 9. tk.

174 Bánkúti 1957-ben már kapott feladatokat az ávótól, mint volt hálózati személyt említik, bocsánatkérő levelét az állambiztonsági levéltár őrizte. 1963-ban jelezte, hogy ha kiengedik a családját, „[e]llenszolgáltatásként hajlandó lenne bizonyos munkák elvégzésére is". ÁBTL 3.2.6. 8-073/3

175 ÁBTL 3.2.6. 8-073/6. A jelentés egy későbbi helyzetet tükröz (1960. november 12.), de feltételezhető, hogy korábban sem volt másképp, a „tmt" pedig a titkos munkatárs betűszava.

176 ÁBTL BM 6II/2. „Tájékoztató jelentés Hammarskjöld budapesti utazása és az ENSZ Ötösbizottságával kapcsolatban."

177 MNL XIX-J-1-j (Svájc)

178 MNL XIX-J-41-a Ignotus felesége, Mátay Florence „Az állambiztonsági szervek ügynöke volt [...] sok embert juttatott bitóra." ÁBTL K-1525/2 „Radet"

179 Mindezt az úgynevezett „Dover" munkadosszié foglalta egybe. ÁBTL 3.2.5. O-8-002/3. A Déry Tibor ellen indított per nyomán alakult bizottság a bebörtönzött író megmentésére.

180 ÁBTL 3.2.5. O-8-073/4. A „priorálás" az előéletre vonatkozó kutatást jelenti, a „papka" az orosz „irat" jelentésében tűnik itt fel.

181 ÁBTL 3.2.5. O-8-073/7. Frank György a forradalom után Franciaországba távozott, tanúvallomást tett az ENSZ különbizottsága előtt, és továbbra is vállalt ügynöki feladatokat.

182 Volt olyan időszak, amikor egyszerre három ügynök is dolgozott – terminusuk szerint – Benjámin Olivérre. ÁBTL K-1431 „Benjámin Olivér ügye"

183 Ebben a Rajk által aláírt kinevezési okmány éppúgy szerepelt, mint röntgenfelvételek, fotók, levelek, okmányok. ÁBTL K-1431

184 Bécsben találkozott „Sas László", „Szepesi" és „Kálmán", utasítások nyomán idéztek elő szakadást a szociáldemokrata emigrációban. ÁBTL K-1431

185 ÁBTL 3.2.6. 8-034/1

186 Az ENSZ-tanúk „leleplezésében" fontos szerepet játszottak a nyomozás vagy a vizsgálat során (nemegyszer kényszer hatására) született beismerő vallomások. Találtak iratot arra vonatkozóan, hogy „gróf Széchenyi György fasiszta, aki zsidókat üldözött", Pásztor Tamás „amerikai hírszerző", Bereczki László „nyilas", Szőllőssy Endre „volt hadbíró százados", Keleti Béla és Bene János „nyilas", Szász Béla „angol kém" stb., ezekben persze keveredtek a valós adatok a konstruáltakkal. Mód Péternek küldték el az iratokat, hogy háttéranyagként felhasználhassa. MNL XIX-J-1-j 230. doboz. A sajtóban is megjelentek a „leleplezések". A *Magyar Ifjúság* azonosította a „csepeli gyilkosok vezéreit", a *Népszabadság* pedig Buri István, Sorn Károly, Bene János, Széchenyi György, Szász Béla, Szőllőssy Endre, Oltványi László diszkreditálására tett kísérletet.

187 MNL XIX-J-1-k 55. doboz. Kéthly Anna esetében még vacsorájának menüjére és lakásának alaprajzára vonatkozóan is információkat gyűjtöttek. Lásd a Külügyminisztérium nyilvántartását MNL XIX-J-1-j 55. doboz, illetve Kéthly titkosszolgálati iratait ÁBTL K-1919/1-5

188 „Mohai" ÁBTL 3.2.5. O-8-073/7

189 1957. július 19. „Javaslat Király Béla csoportjának bomlasztására." A „Menetelők" akciótervet Hazai Jenő rendőrnyomozó ezredes jegyezte. Király ellen másféle fedőnév alatt is akciót kezdeményeztek. K-1525/1 „Radek."

190 „Paul Blum", „Roger", „Sárosi" stb. Uo.

191 Király „ávó besúgó volt" – írták, ugyanis Király Béla vallomása alapján tartóztatták le testvérét, illetve vették őrizetbe Nyitrai Károly vk. alezredest. Uo.

192 „Hevesi István áv. őrgy. fogdahálózati munkára beszervezte." Uo.

193 Uo.

194 1957. január 26. II/B-a csoport összefoglaló jelentése Király Béláról. Uo.

195 MNL XX-5-h „Nagy Imre és Társai. Vizsgálati iratok" 19. doboz 26. kötet (V-150000/60)

196 1958. július 30. „Javaslat Király Béla-ellenes irat kiadására." Itt a sikkasztás összegét 280 000 USD-ben adták meg. ÁBTL K-1525/1 „Radek."

197 1957. május 29. Sepilov – Andropov feljegyzése, lásd: Gál É. (1993), 102. Kéthly részleges rehabilitálására csak 1961-ben került sor, hozzátéve, hogy „Jelenleg jogszabály megszegésével külföldön tartózkodik".

VII. fejezet

1 Povl Bang-Jensen (1909– 1959) jogászként kezdte pályáját, majd nemzetközi kereskedelmi jogot tanult az Egyesült Államokban. A háború kitörése után felajánlotta szolgálatait a washingtoni dán követségnek, és a németekkel kollaboráló dán kormánnyal szembeforduló Kauffmann nagykövet legközelebbi munkatársa lett. Fontos szerepet játszott a dán ellenállásban, majd a háború után az ENSZ-hez került. Több fontos feladata közül kiemelkedett a „magyar ügy" vizsgálatában játszott szerepe. Lásd Copp, D. – Peck, M. (1961), Lidegaard, B. (1998), Nagy A. (2005).

2 Az ENSZ levéltárának a közelmúltban kutathatóvá vált iratai közül többezernyi oldal foglalkozik Bang-Jensennel. (Egyebek mellett a Jogi Osztály dokumentumai, amelyekbe bepillanthattam, de jegyzetelnem, idéznem, másolnom nem lehetett.) Az amerikai Szövetségi Nyomozóiroda (FBI) 1300 oldalnyi iratanyagot őriz róla, ennek egy részéhez könyvem írása közben hozzájuthattam. A Bang-Jensen család archívumának jelentős részét munkám során ugyancsak megismerhettem.

3 1959. november 25-én találták meg Bang-Jensen holttestét, a mai napig nem tudjuk, megölték-e vagy öngyilkos lett.

4 Bang-Jensen nem volt „karrierdiplomata", és – paradox módon – a háború alatt játszott szerepe sem egyengette pályáját a Külügyminisztériumban. A hidegháború fordulópontján szerepe volt Dánia semlegességének feladásában, amely az ország NATO-csatlakozásához vezetett – ezt „Húsvéti válságnak" nevezték –, ami ugyancsak ellentmondásokat keltett vele kapcsolatban. Lásd: Liedegaard, B. (2003), 250–256.

5 Hérakleitosz megállapítása: az ember éthosza (jelleme) a sorsa.

6 Felesége az amerikai Helen Nolan volt, házasságukból öt gyermek született: Karsten, Per, Lise, Lars és Nina. Az amerikai kormányzat képviselőivel 1940-től volt kapcsolatban.

7 Voltak olyan feltételezések, amelyek szerint szándékosan teremtettek feszültséget a titkárságon belül is a két legfontosabb munkatárs között, ez pedig része lehetett a Protić működésében sejthető ellentmondásoknak.

8 Az ENSZ dokumentumai szerint a szovjet támadás hajnali 4:25-kor kezdődött, míg a miniszterelnök jelentkezésének időpontja 5:05. UNARM S-0009-0002-09

9 Lásd egyebek mellett Messinesi 1957. december 31-én írt levelét Sztavropuloszhoz. UNARM S-0009-0002-09 (Szó szerint: „Bang-Jensen on many occasions proved very helpful [...] often sent little notes. I myself benefited a number of occasions from the information he gave me.") ACP 175. doboz (Andersen szavaival: „[...] he had done an admirable work for the Committee.")

10 1957. május 30. Shann feljegyzése. ACP 175. doboz (Ebben olvasható: „[...] communication only via Jordan, Shann did not want to see Bang-Jensen's list of errors [...] Andersen worried, suggested to see Bang-Jensen that Shann refuted.") 1957. június 1-jén Jordan is feljegyzést írt. UNARM S-0009-0002-09 (Szó szerint: „[...] Bang-Jensen's mental condition [...] shell shock [...] obsession Chapter VII.")

11 1957. június 4-én írt Bang-Jensen levelet Narayannak a tévedésekről. UNARM S-0009-0002-09

12 Mindez megtalálható Cordier iratai között: ACP 175. doboz, továbbá: UNARM S-0009-0002-09 (Jordan feljegyzése szerint: „[Shann] did not wish [...] to see Bang-Jensen's draft. No direct communication between the Special Committee and the Secretariat.") Később mindezeket kiegészítette. UNARM S-370-0041-02 (Szavaival: „Approximately 1500 changes were made in the draft [...] [Shann] did not want to see Bang-Jensen's suggestions [...] serious objection to his conduct [...] Bang-Jensen is not in liberty to discuss with the Rapporteur and with the Chairman.")

13 UNARM S-370-0041-02. Jordan feljegyzése. (Ebben leírja: „I arranged the removal from Bang-Jensen's possession of the surplus copies of his statement of errors. It was official document under my control." Az indoklás szerint: „[...] to put an end to the degree to which Bang-Jensen was undermining the work of the whole staff [...] felt fully justified ignoring Bang-Jensen's allegations [...] urgencies of the work had made impossible to examine them.") 1957. december 17-én Jordan egy jelentésben pontosította Bang-Jensen szerepét a jelentés elkészítésében, és ebben kitért arra, melyik fejezeteket írta ő, illetve milyen javaslatai és fenntartásai voltak. UNARM S-0009-0002-09

14 Jordan magyarázatát lásd: UNARM S-0009-0002-09 (Ebben olvasható: „Even if the document had contained the errors [...] it was not the business of the Secretariat of the Committee to raise the matter. [...] Rapporteur alone would take the responsibility.")

15 Bang-Jensen felajánlotta lemondását. UNARM S-370-0041-02. 1957. augusztus 28-án írta meg Bang-Jensen a főtitkárnak, hogy annak ellenére nem kap semmilyen iratot, hogy még hivatalosan titkárhelyettes, erre válaszul írta meg Narayan, hogy felfüggesztették. Jordan tudatta vele, hogy a titkárság mindenben az ENSZ főtitkárának utasításait követi. UNARM S-0009-0002-09

16 Cordier Jordannak, Narayanon keresztül: UNARM S-0009-0002-09 (Szó szerint: „Bang-Jensen is a very sick man.") Hogy Bang-Jensen „bolond", azt Cordier korábban feltételezte, mivel – mint egyszer bizalmasan elmondta: találkozni akart az elnökkel. Ezek szerint arról is tudott, hogy Bang-Jensen magas szinten kívánta megosztani a szovjet befolyást illető gyanúját. Idézi *The Bang-Jensen Case.* (1961), 35. Cordier „diagnózisát" Jordan is átvette (lásd 1957. június 5-én írt levelét Cordiernek: „I have no doubt that Mr. Bang-Jensen is a very sick man." Idézi: Copp, D. – Peck, M. (1961), 289.) Az persze később többeknek feltűnt, hogy ha csakugyan beteg volt Bang-Jensen, akkor miért nem ennek megfelelően bántak vele? (Lásd például az FBI emlékiratát a szenátusi vizsgálat kapcsán 1960. április 1-jén: „[Hammarskjöld and Cordier] believed that he was a very sick man, simple Christian charity should have impelled them along the path of generosity rather than vindictivness.") BJI 33. doboz

17 Jordan később mindezt a saját szemszögéből felidézte. (Eszerint: „I do not know whether I instructed the secretariat not to let Bang-Jensen have a copy of the final draft. Quite probably I did.") Egy feljegyzése szerint 1957. június 4-én este fél 9-kor hívta lakásán Jordant Bang-Jensen, ahol éppen Shann volt vacsoravendége, aki megtagadta Bang-Jensen kérését (pontosan: „expressed decided objection") azzal kapcsolatban, hogy láthassa a végső változatot. UNARM S-0009-0002-09

18 Lásd Jordan későbbi feljegyzését, a Bang-Jensen ellen folytatott fegyelmi vizsgálat során. ACP 176. doboz (Eszerint a jegyzőkönyvek és a jelentés: „...known by all members of the Special Committee and approved [...] the limits of the responsibility of the Committee itself upon which the SYG had no right to infringe.")

19 UNARM S-370-0041-02 (Szó szerint: „Bang-Jensen's claims of errors and omissions were carefully considered by the Rapporteur as well as by the Secretariat.")

20 Bang-Jensen 1957. június 6-ai levelében pontosan jelezte Hammarskjöldnek, milyen kihagyások, tévedések maradtak a jelentésben. Ugyanebben a levelében azonban olyasmit is sejtetett Bang-Jensen, ami esetleg rendkívül érzékeny volt Hammarskjöld számára, utalva arra, hogy jelentős embereknek lehetnek gyenge pontjai, és magasra jutva számukra nehéz a visszaút. (Szó szerint: „My only condition is [...] honesty. I have seen enough to know that people can do terrible things, and still have other admirable or attractive sides to their character. [...] I only feel sorry for those – whoever they are – who perhaps by some mistake, has placed themselves in a position from which they find it difficult to retrieve themselves.") Ekkor Hammarskjöld kézzel írott levélben felelt, lásd a főtitkár 1957. június 18-ai levelét. Idézi: Copp, D.–Peck, M. (1961), 177–180. Ugyanakkor a titkosszolgálatok iratai szerint egy különbizottsági ülésen csúsztatott egy igen közvetlen hangú levelet Bang-Jensenhez a főtitkár, amelyben megköszönte feljegyzését és egy személyes találkozót javasolt.

(Az FBI jelentése szerint: „At this meeting SYG passed a note to Bang-Jensen which was very friendly in tone, thanked him for his memo [...] and said that he would be talking with him soon about it.") BJI 33. doboz. Ugyanitt tették hozzá, hogy a főtitkár zsarolható, Bang-Jensen pedig személyesen is veszélyben lehet. („Bang-Jensen [...] might personally be in danger.")

21 Ralph Johnson Bunche (1904–1971) amerikai politikus, gondolkodó, egyetemi oktató, diplomata, az első színes bőrű, aki béke-Nobel-díjat kapott (a palesztinai arabok és zsidók közötti közvetítő tevékenységéért). 1957-től töltötte be az ENSZ különleges politikai ügyekért felelős főtitkárhelyettesi tisztségét. Három főtitkár, Trygve Lie, Hammarskjöld és U Thant bizalmas tanácsadója volt.

22 A főtitkárhelyettes egykor kapcsolatban volt a munkásmozgalommal, egy tanulmányán a marxizmus hatása érződött, így az ENSZ-et felkavaró, McCarthy-féle vizsgálatok során ő is célkeresztbe került. Lásd: Urquhart, B. (1993), 249–251. A Néger Nemzeti Kongresszus meghatározó személyiségeként szintén fontos szerepet játszott, és ezért ugyancsak bírálták a „héják". Manly, C. (1955), 140.

23 Az 1957. augusztus 28-ai iratot lásd: UNARM S-0009-0002-09 (Szó szerint: „Chairman and Rapporteur [...] have been deceived.")

24 Uo. (Pontosan: „Supplemental Report [...] according to Mr. Andersen [Jordan] tried to influence him against this idea [...] Chairman would have liked to submit an additional Report." Később: „Jordan's impression there is not enough material..." Máskor Jordan így jellemezte a helyzetet: „[...] voluminous documentation.")

25 1957. augusztus 28-án jelezte ezt Bang-Jensen a főtitkárnak. (Pontosan: „...no information circulated to the members of the Special Committee.") UNARM S-0009-0002-09

26 A deportálások kérdése kulcsfontosságú volt, Bang-Jensen korábban ugyanezért a Commitée International Contre Régime Concentrationnaire-nak táviratozott. (Kérése így hangzott: „Please cable names and addresses of persons testifying having been on deportation trains and willing to appear as witness if desired anonymously.") UNARM S-0442-0139-06. Bang-Jensen emléke szerint Jordan útját állta a kérdés kivizsgálásának. (Eszerint: „Jordan did not forward the name of a young man deported [given by Claire de Hedervary] not to influence the Committee in any particular durection.") UNARM S-0009-0002-09 (Később Bang-Jensen szerint: „Jordan denied he received information about a witness and didn't pass the information on." ACP 175. doboz) A Heltai-távirat elhallgatásával kapcsolatban később vizsgálat is indult, 1958. június 24-én küldte az ügy teljes dokumentációját Jordan Sztavropuloszon keresztül a főtitkárnak, benne Bang-Jensen akkori levelével. ACP 184. doboz

27 UNARM S-0009-0002-09. A találkozóról feljegyzések nem maradtak fenn, csak megtörténtéről van tudomásunk, illetve Héderváry Klára utalt rá visszaemlékezéseiben, a szerző kérdésére.

28 Uo. (Pontosan: „[...] the Committee at no time seen all the materials supplied to it [...] Secretary excercised his discretion to prevent members of the Committee from being deluged with material.")

29 Uo. (Jordan hivatkozása: „Pasztor's documentation were welcomed but noone asked to see them.")

30 Uo. (A deportált forradalmár nevének elhallgatása kapcsán Bang-Jensen így idézte fel az eseményeket: „Mr. Jordan did not at that time maintain that he was acting on the SYG's order but has done so later in similar cases." Mindezek után, 1957. szeptember 10-én Jordan azzal utasította el Maléter testőrének meghallgatását, hogy a kihallgatások befejezése – szavai szerint – „[...] was consistent with the views of the SYG on this matter.")

31 Uo. (Bunche feljegyzése szerint: „Jordan negates he referred to the SYG about no more hearings but the controller as budgetary could not work out [...] Jordan may lean over a bit too far [...] he quite likely has expressed such views to Bang-Jensen.")

32 Uo. 1957. szeptember 16-án írt erről Bang-Jensen a főtitkárnak. (Szó szerint: „[...] sabotage allegedly on your instructions.")

33 Uo. (1957. augusztus 19-én írta Bunche: „[...] mentally ill [...] physical violence either to himself or to others.") Különös módon az „elmebetegség" nyomai még az FBI irataiban is megjelentek, elejét véve bármiféle akciónak. (Lásd az 1957. december 30-án keletkezett feljegyzést: „...was considered probably mentally disturbed.") BJI 33. doboz. Talán az sem véletlen, hogy éppen erre az aktára írta Hoover, hogy reméli, szilárd talajon állnak. (Kézzel: „I hope we are on sound ground.")

34 Az ávó egyik kedvelt módszere volt a közeli hozzátartozókra gyakorolt nyomás révén alkalmazott zsarolás. Király Béla emlékei szerint olyan törvény is érvényben volt, amely a hozzátartozók büntethetőségét is lehetővé tette közeli rokonok bűncselekményeiért. Ezekről a törvényekről ír Borhi László is megjelenés előtt áló könyvében.

35 UNARM S-0009-0002-09. 1957. február 8. Cordier utasítása B. R. Turner pénzügyi vezetőnek (Controller). (Szó szerint: „Payment to Hungarian refugees who testify at UN H[ead]Q[uarters] before the Committee. Anonymous, refugees reimbursment of expenses 10 USD each day / per diem [...] petty cash vouchers made payable to 'Refugee 1.', 'Refugee 2.' etc. withou furhter identification. Picked up by Bang-Jensen and sign for the receipt and turn over to the entitled witness [...] Bang-Jensen will maintain a secret register [...] will not be available for the controller's staff.")

36 Lásd 1957. április 29-én Bang-Jensen levelét Victor Millshez, a főtitkári hivatal tisztségviselőjéhez (Administrative Officer). (Szó szerint: „Executive Office of the SYG, re: per diem [...] several days for witnesses, pre-interviews, availability, etc. plus cable, visa, etc. Advance: 3.150, used: 3.099 USD.") Uo.

37 Király Béla visszaemlékezése. (OSZK TIT)

38 Egy 1957. április 11-ei jelentés szerint („Report of Eugene Gorman, Australia") 38 tanúról volt szó Ausztráliában, akik mind névtelenséget kértek, így számozást használtak a résztvevők jelölésére. CHP 1. tk. Az Olaszországba menekült magyar felkelőkkel készített riportsorozat címe: „Ne írják meg a nevemet." *(Non scrivete il mio nome.)* Lásd: Chiesura, G. (1957). James Michener *A híd Andaunál* című világsikerű riportkönyvének minden szereplője csak megváltoztatott névvel vagy névtelenül szólalt meg. Michener, J. A. (1957)

39 Lásd Taraszovics Sándor már említett vallomását. (Szó szerint: „You can trust the Dane.") (OSZK TIT)

40 Az AP és a Reuters tudósítása szerint az amerikai Szenátus Belbiztonsági Bizottsága úgy látta, hogy a kommunisták „beszivárogtak a magyar menekültek soraiba, hogy

[...] Magyarországon élő hozzátartozóikat áldozatokká tegyék." Mindezt a magyar külügyi akták is tartalmazták. MNL XIX-J-1-k 55. doboz

41 A magnószalagokon minden esetben elhangzik Andersen szájából a névtelenség biztosításának ígérete. Mindezt megelőzte a kapcsolatfelvételkor is említett garancia, így például a Heltai Györgynek küldött táviratban is szerepelt. (Szó szerint: „You can appear anonymously in closed meeting." Heltai 1957. március 4-ei felelete szerint: „[...] stipulating full discrecy because of family in Hungary." Más tanúk is ezt kérték, egyebek mellett László János: „[...] can appear as witness before Committee stop prefer anonimity.") UNARM S-0442-0139-06

42 CHP 1. tk. (Pontosabban: „[...] without endangering either witnesses or other people private meeting should be the Committee's general rule.") 1958. január 3-án írt ugyanerről Duckworth-Barker. (Pontosan: „...fear was in many cases obvious and they made it very clear that this matter was one of utmost importance to them.") UNARM S-0009-0002-09

43 BJI 4. doboz (Jordan levele szerint: „Verbatim Records of yesterdays meeting has been distributed to members of the Committee at their hotels. [...] I just say this in order to make sure that none of the copies of the reports goes astray.")

44 ACP 184. doboz (lásd Shann 1957. április 8-ai feljegyzését: „[...] to annex the testimony to the Report [...] there are dangers for witnesses [...] possible to identify.")

45 1957. június 18-án tartott sajtókonferenciáján az NBC kérdésére felelt ebben az értelemben. (Pontosan így hangzott: „[...] witnesses have suffered as a result of testifying [...] or families?" Shann felelete: „No but [...] expectations were [...]" DHS L 179:84. A „kiszivárgás" lehetőségéről Shann bizalmasan szólt már 1957. április elején is, mint a genfi amerikai képviselet 1957. április 5-én küldött távirata utal rá. (Eszerint: „Shann states many witnesses fearful they have been identified despite Commette's attempt at security. Believes many names may be known to Communists. Comment: this not surprising view lack real security UN HQ Geneva.") NARA 320.5764/4-557

46 Török István tanút hazatérése után halálra ítélték és kivégezték. Mink A. (2010), 2. Egy információ szerint egy asszonyt keresett a rendőrség, férje tanúvallomását követően. Lásd Per Bang-Jensen hozzászólását, in: Bogyay K. (2016)

47 A dokumentumban („Factsheet and Rating") például Aczél Tamásról szerepelt, hogy mikor született, hol élt, mikor hagyta el Magyarországot. Külön rubrikák részletezték: férfi, zsidó, elvált, őrnagyi rangja van, valamint adatok szerepeltek iskolai végzettségére, utazásaira vonatkozóan stb. Az 1957. március 23-ai iratanyagban („Folders' content 1–7"), amelyet Hámori László vitt Genfből Bécsbe, megtalálható Bang-Jensen levelezése 16 tanúval, illetve ide kerültek a javasolt tanúkról szóló levelek is. Jordan levélformulája ugyanitt található, amelyben azt kérte a címzettektől, hogy adják meg születési idejüket, helyét, szakmájukat, elérhetőségüket, és egy rövid vázlatot arról, amiről a bizottság előtt szólnának. Egy másik levélben Bang-Jensen Szarka Gábortól kért rövid önéletrajzot és az esetleges tanúvallomás vázlatát (pontosan: „short CV, outline your possible testimony"). UNARM S-0442-0139-06

48 Schreiber levele Sztavropulosznak 1958. január 2-án: „[...] witnesses introduced by name [...] then all papers were burned." UNARM S-0009-002-09

49 A Héderváry-gyűjtemény pontosan példázza, hogy egy szemfüles fiatal munkatárs milyen könnyen juthatott bizalmas iratokhoz, de a New Brunswick-i American Hungarian Foundationbe is többezernyi irat került (Ita Pásztor jóvoltából, aki az alapítványt vezető Molnár Ágostont hívta fel telefonon, hogy az ENSZ iratmegsemmisítőjéből szállítsák el az értékes dokumentumokat). Ita Pásztor és Molnár Ágoston szóbeli közlése (2002. január, New York és New Brunswick).

50 Az Információs Hivatalban (korábban: BM III/1 Csoportfőnökség) őrzött aktákat lásd BJI 35. doboz. A Politikai Nyomozó Főosztály iratai is utalnak „több jegyzőkönyv és hangfelvétel" tartalmára. Lásd az 1957. április 6-ai Információs jelentést, ugyanitt.

51 A titkos ügynökök tisztában voltak Bang-Jensen szerepének fontosságával, mint ez jelentéseikből is kitűnik: Lásd: Információs jelentés, Párizs 1957. május 27. „Információk Povl Bang-Jensenről." A dokumentumok szerint „Roger" jelentett „Oszvald"-nak Párizsba: „az anyagot Bang-Jensen foglalja össze a bizottság nevében is", így a titkos ügynökök nem ügyintézőnek, hanem „ügyésznek" tekintették, a „vád" képviselőjének. „Roger" ENSZ-bizottsággal kapcsolatos további jelentései szerint maga is tanúskodott Genfben, 1957. április 9-én, amikor a magyar titkosszolgálat őt már Párizsba „telepítette". ÁBTL 3.2.3. Mt. 499/1–3. A dokumentumokat felhasználó színmű Bang-Jensent nevezi meg a kihallgatást vezető ENSZ-tisztviselőnek. Pálfy J. – Kazimir K. (1971), 528–530.

52 MNL XIX-E-1-v

53 „Netter fn. ügynökünket megbíztuk 'Kóbor' személyes körülményeinek felderítésével, és olyan adatok megállapításával, amelyek 'Kóbor' erőszakos kiemelésével kapcsolatos akció előkészítéséhez szükségesek." ÁBTL 3.2.5. O-8-073/6

54 Lásd: M. Szebeni, G. (2011)

55 Mink A. (2010), 2. Török New Yorkban tanúskodott 1957. február 26-án.

56 Pásztor Tamás jelentését lásd: CHP 9. tk.

57 Tervezet az MSZMP PB-jében a Kormánynyilatkozatról. MNL XIX-B-1-y

58 1957. szeptember 20. Puja levele Horváth Imrének. MNL XIX-J-1-j 4. doboz (Ausztria)

59 1957. július 30-án tartott MSZMP PB-ülésen hangzott el. MNL M- KS 288. f.

60 1957. szeptember 6. „A BM-től átvett anyagok listája." MNL XIX-J-1-j. Az első adat az 59. tétel, a második a 100., amiből következtetni lehet az átadott dokumentáció terjedelmére.

61 ÁBTL 3.2.5. O-8-073/3

62 ÁBTL 3.2.5. O-8-073/4

63 Uo. Az iratok tanúsága szerint az ügynök a minden gyanú felett álló Madarász esperes volt.

64 Rácz B. Istvánról előbb „Pásztor", majd „Keleti" jelent, később „Vadász", terjedelmes levelezés foglalkozik vele, külön dossziéban szerepel a kiutazók „eligazítása". ÁBTL 3.2.5. O-8-073/4

65 Szabó elhallgatta, hogy kommunista párttag volt. Lásd az amerikai ENSZ-misszió (J. Barco) táviratát 1957. augusztus 23-án. NARA 320.5764/8-2357. Évekkel később hasonló helyzet állt elő, amikor Sommer Hanna és Sommer László védekezett kiutasításuk ellen azzal, hogy ENSZ-tanúk voltak. (Őket azért utasították volna ki, mert

kiderült: iratokat hamisítottak a Mindszenty-per idején.) CHP 1. tk. Dulles táviratát lásd NARA 320-5764/10-857

66 Bang-Jensen megkeresése nyomán Jordan hivatalosan tájékoztatta Robert Corbealest, a Bevándorlási Hivatal illetékesét, hogy a magyar forradalmár február 26-án jelent meg a különbizottság előtt New Yorkban, a jegyzőkönyvben M betűjellel szerepel. Lásd Jordan levelét Protićnak 1957. november 19-én majd a Bevándorlási Hivatalnak november 20-án. BJI 4. doboz

67 UNARM S-0009-0001-09. 1957. október 10-én írt minderről Protić Hammarskjöldnek. (Szó szerint: „[...] suprise [...] Bang-Jensen has the list and outside the UN." Az ausztrál külügy értékelése szerint: „...inefficiency on the part of the Secretariat [...] did not relize Bang-Jensen holds the list." NAA A 1838. Az iratban hozzátették, hogy így esetleg még a kommunisták is információhoz juthatnának, Bang-Jensen tudomása nélkül.)

68 1957. november 29-én Protić továbbította a főtitkár utasítását Bang-Jensenhez. (Pontosan: „[...] to deliver to me immediately.") UNARM S-0009-0001-09

69 Uo. (1957. október 10-én Bang-Jensen a következőképpen ír Protićnak: „...naive in believing that the files would be safe in the Department [...] dishonest play with lives and future of people who have disclosed their identity only to him.") Nem sokkal később az amerikai titkosszolgálatok megállapították, hogy feltehetően Dobrinyin nyomására vált ilyen fontossá a névsor kérdése. Lásd az FBI 1957. december 19-ei emlékeztetőjét. (Benne: „...Dobrinyn's pressure to turn over the names.") BJI 33. doboz

70 Uo.

71 Uo. (1957. október 10-én írta Hammarskjöld Bang-Jensennek: „[...] explanation for refusal an order." 1957. október 11-én felelt Bang-Jensen Protićon keresztül a főtitkárnak: „[F]aced with open distrust [...] witnesses lost courage and disappeared [...] two prominent members of the communist party [...] certain that Mr. Hammarskjold would not learn their names [...] reveals the reasons they gave if SYG wants."

72 A „betegség" feltételezéséhez hozzátartozott egy orvosi vizsgálat, amelyre Bang-Jensent az alkalmazottakra vonatkozó rendelkezések értelmében kötelezték. Ezt később azzal indokolták, hogy megváltozott viselkedésére kerestek ezzel magyarázatot. (Szó szerint: „In view of the fact that Mr. Bang-Jensen's conduct departed so markedly from the normal and rational standards [...] If Mr. Bang-Jensen were to agree to such a request, a final decision should await the outcome of a medical examination.") Később azonban tagadták elrendelését, egy 1960. március 16-ai feljegyzés szerint „...the whole affair was never reported to the Administration", és Cordiernek tudomása sem volt róla. UNARM DAG 1.1.1.3. Cordier files. A különös orvosi vizsgálattal részletesen foglalkozik Copp, D. – Peck, M. és a szenátusi jelentés is, *The Bang-Jensen Case*. (1961), 2. Ugyanezt 1957. november 30-ai memorandumában is említette Bang-Jensen. BJI 4. doboz

73 BJI 33. doboz

74 ACP 175. doboz (Lásd a Magyar Szabadságharcosok – „Hungarian freedom fighters" – 1957. december 12-ei táviratát: „[...] deeply concerned." Robert Morris cikke a *New York Times*ban továbbmegy: „...panic in all refugee centers [...] familes back in Hungary are being subjected to cruel political reprisal by the secret police." Sürgette az ENSZ főtitkárát, hogy azonnal tegyen megfelelő lépéseket. A cikk nyomán keletkezett ENSZ-levelezésben írta le Bang-Jensen, hogy Szabó Miklós nem ismerhette valamennyi nevet az általa alkalmazott eljárás miatt.) UNARM S-0009-0001-09

75 A levelet idézi a szenátusi jelentés, lásd: *The Bang-Jensen Case* (1961), 42.

76 Jordan felsorolta, hogy a jegyzőkönyvek, a különféle benyújtott dokumentumok, táviratok, listák, előinterjúk is tartalmaztak neveket. Később Jordan egy 9 oldalas kérdőívet is kitöltött a tanúkra vonatkozóan. UNARM S-0009-0001-09

77 Jóval később, 1958. július 16-án jelentette Sztavropulosz Hammarskjöldnek, hogy annak idején nyoma volt ennek a gyanúnak, és mégsem történt semmiféle intézkedés. Ugyancsak jóval később indult vizsgálat annak kapcsán, hogy ismeretlenek pénzt ajánlottak a jegyzőkönyvekért a különbizottság munkatársainak. Lásd: Stavropulos-files, UNARM S-0466-0139. Alfred Khazoom 1958 nyarán idézte fel, hogy „különös látogatók" felbukkanását követően zárva tartotta az irodáját. Lásd Albert Khazoom válaszát Sztavropulosz kérdésére, 1958. július 24. UNARM S-0466-0139

78 Niels Bohr (1885– 1962) Nobel-díjas dán fizikus, az atomszerkezet és kvantummechanika egyik legjelentősebb tudósa 1939-ben Bang-Jensennel együtt érkezett az Egyesült Államokba. Bohr magával vitte az atommaghasadás titkát, amely azokon a németországi kísérleteken alapult, amelyeket Lise Meitner atomfizikus, antifasiszta menekült írt le. ACP 175. doboz. A Manhattan-projekt az amerikai atombomba előállításának szigorúan titkos terve volt.

79 Uo. (Szó szerint: „[Bang-Jensen] was not authorized to be the only one to know the witnesses' names.")

80 UNARM S-0009-0001-09 (Andersen 1957. október 1-jei levele szerint: „...witnesses were concerned [...] not only Bang-Jensen but also myself on behalf of the members of the Committee and of the Secretariat and staff as a whole have given 'firm commitment' that the names of those witnesses should remain secret." A jegyzőkönyvekről: „[...] already were kept in safe custody at the UN [...] spies in certain cases might be at work in the world's political headquarters in New York.")

81 Uo. (Shann 1957. október 29-ei levele szerint: „[...] selection of witnesses [...] most cases by Bang-Jensen [...] others also learnt the names [...] Australian regulations [...] Bang-Jensen's handling the list [...] almost a crime.")

82 1957. november 22-én írta ezt Bang-Jensen a főtitkárnak. UNARM S-0009-0001-09

83 Ernest A. Gross (1906–1999) amerikai jogász, politikus, ENSZ-diplomata. Egyes források szerint Hammarskjöld főtitkárrá választásában is szerepe volt, mivel Gross mutatta be az addig ismeretlen svédet Lodge-nak. Urquhart, B. (1984). Annak nyomán játszott fontos szerepet, amikor az amerikai külügyminisztériumból huszonhárom feltételezett homoszexuális munkatársat távolítottak el, mert zsarolhatóknak vagy kompromittálhatóknak vélték őket – vagyis biztonsági kockázatot jelenthettek (lásd: Boradwater, J. (1992), 113.) –, s ennek nyomán egy szenátusi albizottság azt derítette volna fel, hogy a világszervezet munkatársai miféle „ellenséges tevékenységet folytatnak a nemzet biztonságával szemben", különös tekintettel a „beszivárgott amerikai állampolgárok nagy csoportjának hűtlenségére". (A vizsgálatot 1952-ben McCarran kezdte el, azzal az indokkal, hogy feltárja: „UN officials participation in a full-scale operation of subversive activities directed against the security of this na-

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 2.

tion.") Lásd: *Activities of United States Citizens Employed by the United Nations.* (1952) BJI 38. doboz. Ekkor egyébként Robert Morris volt az antikommunista „exorcizmus" egyik bajnoka. Lásd még: Urquhart, B. (1984), 247.

84 Az ENSZ jogi apparátusa egyébként, Sztavropulosz vezetésével mindvégig közelről követte a Gross-bizottság munkáját. (UN / DLA) Bang-Jensen megállapítása szerint a Gross-bizottságnak nem volt felhatalmazása a vizsgálatra (pontosabban: „[...] unathorized by staff regulations.") UNARM S-0370-0041-02. Évekkel később, David Martinnak, a szenátusi vizsgálat titkárának 1960. március 7-ei feljegyzése szerint („Memo by Mr. Gross on his Interview with David Martin [...] review of the action of the SYG in the personnal administrative field"), Gross nem működött együtt a vizsgálatot végző tisztviselőkkel. (Pontosan: „[Gross] kept repeating to him that I could not be drawn into a discussion of it.") ACP 175. doboz. Ugyanakkor Gross úgy nyilatkozott, hogy mély rokonszenvet érzett Bang-Jensen iránt. (Szó szerint: „I had a very deep sympathy for Bang-Jensen.") UNARM DAG 1.1.1.3. Cordier files

85 DHS L 179:173. Később a szenátusi vizsgálat is úgy találta, hogy egy efféle bizottság aligha arra szolgált, hogy a fegyelmi vétség egyedi esetére hívja fel a figyelmet. Lásd: *The Bang-Jensen Case.* (1961), 2–3.

86 Lásd Bang-Jensen 1958. január 15-ei megjegyzéseit. („Annotations to Gross report.") BJI 4. doboz. Továbbá: Epstein, J. (1960), 24.

87 Kauffmann 1957. december 11-én levelet írt Grossnak ebben az értelemben, és 1957. december 12-én egy sajtónyilatkozat-vázlat („draft press release") is készült ugyanerről. Lásd: UNARM S-0466-0139 és ACP 175. doboz

88 ACP 175. doboz (Pontosan: „only the witnesses could relieve him of his moral commitment.")

89 A későbbi szenátusi vizsgálat is meglepetéssel állapította meg mindezt. (Pontosan: „...tactics used in the dismissal of Bang-Jensen were vindicative and designed to damage his reputation.") Lásd ennek vázlatát az FBI 1960. április 22-ei elemzésében. BJI 33. doboz. Ennek motívumai jelentősek lehettek, aminek létezését érzékelték a titkosszolgálatok is, de nem kívántak a végére járni. („UN's entire handling of the [Bang-Jensen] case was unforgivably brutal [...] it was somehow motivated...") Uo.

90 Az iratot Bang-Jensen Robertson személyzeti főnöktől vette át. („Suspension from duty.") UNARM S-0009-0001-09. Lásd erről még Copp, D. – Peck, M. (1961), 185. és *The Bang-Jensen Case.* (1961), 2.

91 ACP 175. doboz. 1957. december 11-én írt Donald E. Thomas, a biztonsági részleg vizsgálója („investigator, Security and Safety Section") főnökének, L. R. Mayannak az ügyről. (Eszerint: „[...] on the instruction of J. J. Cosgrove (deputy chief SSS) present at Robertson office [...] Bang-Jensen witholding certain documents [...] refuse to release [...] suspend [...] to tactfully see that Mr. Bang-Jensen left the HQ premises empty handed.") 1957. december 18-án McDiarmid, a személyzeti osztály munkatársa írt az alkalmazotti tanács (Staff Council) vezetőjének, K. K. Tsiennek ugyanebben az ügyben. (Szó szerint: „[...] no further question could be raised about removal of documents.") A későbbi szenátusi vizsgálat megállapítása szerint a biztonsági őrök bevetése (ami példátlan az ENSZ történetében) arra szolgált, hogy felkeltse a nyilvánosság figyelmét. Ez a rendkívüli eljárás nyilvánvalóan arra kellett, hogy megalapozza a zavart elmeállapot vádját. (Pontosan: „The use of guard escort

– something unprecedented in UN history – was bound to attract public attention. So extraordinary procedure could not have been an accident [...] intended as a background for the charges of insanity that were to follow." *The Bang-Jensen Case.* (1961), 2.

92 ACP 175. doboz (Szó szerint: „The SYG regrets that he was absent from the HQ on this day and had he been present he would have regarded these arrangements as unnecessary.")

93 Copp, D. – Peck, M. feljegyzései szerint. BJI 35. doboz (Pontosan: „Bang-Jensen was escorted from the UN building by two embarrassed guards..." Az 1957. december 11-én kelt jelentés nevesíti is a résztvevőket: „Bang-Jensen was accompanied by him (Donald E. Thomas) and James Pallister [...] neither party wished to embarrass the other [...] departed amicably.") ACP 175. doboz

94 Lásd Cordier iratai között az irattartót: Bang-Jensen's Desk („Bang-Jensen íróasztala") felirattal. ACP 175. doboz (Benne: 1957. december 4. „[...] a search of Bang-Jensen's office should be made later in the day for the missing documents.") Lásd továbbá Bang-Jensen feljegyzését 1957. december 13-ai visszatéréséről. BJI 4. doboz

95 ACP 175. doboz (Szó szerint: „06:45 change the locks on the desk and file cabinets in Bang-Jensen's office [...] instruction then to reinstall the original desk lock and to install a lock on the entry door [...] temporary type knob lock was removed.")

96 1957. december 12-én Cordier és Protić írt Meinstropnak, a dán ENSZ-delegáció vezetőjének ebben az értelemben. (Szó szerint: „Committeee meeting [...] would inflate the whole issue in world public opinion wholly out of proportion to its significance [...] distort the constitutional and moral significance of the issue, by creating a widespread impression that the safekeeping of the records, was in fact, imperilled. [...] simple and straightforward case of insubordination [...] All important documents over the last 12 years have been preserved in perfect safety.") UNARM S-0009-0001-09

97 Shevchenko, A. (1985), 230–242. Interjú Oleg Kaluginnal, OSZK TIT

98 ACP 175. doboz

99 ACP 184. doboz (1957. december 17-én írta Cordier: „[...] certain documents [...] topic of much public controversy." Protić szerint: „[...] still not known" what documents are in Bang-Jensen's possession [...] not a single name had ever been disclosed.") Az ENSZ irattárában gondosan megőrizték valamennyi „leleplezett" tanú magyarországi rágalmazásának sajtódokumentumait.

100 DHS L 179:84 (Mindezt Hammarskjöld személyes iratai között is megőrizte:: „[...] custody of certain documents [...] complete security could be afforded [...] 12 years demonstrated.")

101 CHP 1. tk.

102 Shann készséggel foglalt állást Bang-Jensennel szemben, bár rossz néven vette, hogy egy személyes levelét korábban felhasználták a dán másodtitkárral szembeni kampányban. NAA A 1838. 1957. december 28-án hívta Gross Shannt New Yorkba („Dear Nick" és „Dear Ernie" a megszólítás: „[...] personal presence [...] come to New York at your earliest convenience [...] the case has developed public opinionwise out of all proportion to the real issue involved.") ACP 175. doboz. A titkosszolgála-

tok is rögzítették, hogy Shann rendkívül kritikus („extremely critical") volt Bang-Jensennel szemben. BJI 33. doboz

103 1957. december 21-én született egy ideiglenes jelentés („Interim Report of the Gross Committee"), amelyben szó van a tökéletes biztonságról, és bármiféle kiszivárgás megakadályozásáról. 1958. február 7-én adták ki a végleges jelentést („Final Report of Committee Investigating the Bang-Jensen case."), amely megerősítette, hogy nincsenek bizonyítékok a Bang-Jensen által felvetett biztonsági hiányosságokra. (Eszerint: „[...] no evidence of inadequate security [...] Bang-Jensen's allegations of defective security are unsubstantiated." DHS L 179:84 „Biztonsági problémák pedig soha nem voltak az ENSZ-ben" – jelentette ki Cordier (idézi Copp, D. – Peck, M. (1961), 233–235.), ugyanakkor az amerikai delegáció tagjai számára egyértelmű volt, hogy „fontos dokumentumokat senki nem visz az ENSZ-be". (Szó szerint: „No one takes important documents to the UN.") Lásd a delegáció helyettes vezetőjének visszaemlékezéseit: Wadsworth, J. (1966), 160. 1945 és 1965 között tizenhét kémet lepleztek le, tizenegyet a nemzeti delegációkban, hatot az ENSZ Titkárságán. 1958 és 1966 között huszonnyolc szovjet diplomatát tartóztattak le vagy utasítottak ki az Egyesült Államokból. Hoover, a hírszerzés vezetője az ENSZ száznyolc szovjet alkalmazottjából minden másodiknál sejtett titkos megbízatást. Lásd Wise, D. – Ross, Th. D. (1967), 19–20.

104 Samarasekarát 1957. december 16-án bocsátották el. (A főtitkár indoklása szerint: „[...] disclosing eviedence given to the committee and with providing Russia the secret Foreign Office code [...] full pay during his suspension and [...] terminal payments." Idézi: *Ceylon Daily News*, 1957. december 17. Lásd továbbá: *The Bang-Jensen Case*. (1961), 17.) Ugyanekkor az FBI vezetője, Hoover a Kongresszus előtt szólt a Samarasekara-ügyről. BJI 33. doboz

105 Ugyanehhez a sajátos eljáráshoz tartozott, hogy a jelentést bizalmasnak minősítették, így nem lehetett volna az ügybe bevonni független jogi tanácsadót. ACP 175. doboz

106 Erről a különös eljárásról a főtitkárt kérdezték egy 1958. január 21-ei sajtókonferencián (az International News Service-től), de Hammarskjöld nem válaszolt. Gunnar Leistikow dán újságíró azt is megemlítette, hogy Bang-Jensent eltiltották a sajtónyilatkozatoktól, illetve Andersen korábban arra kérte Bang-Jensent, hogy az ügy természetére való tekintettel ne vonja be a nyilvánosságot. Ugyanakkor Cordier tájékoztatta a sajtót, tudatva, hogy soha semmiféle iratot az épületből nem loptak el. („Record of press briefing" 1957. december 21. UNARM DAG 1.1.1.3 Cordier) Cordier akkor kezdte sajtótájékoztatóját, amikor a Bang-Jensent képviselő Berle-nek megígérték, hogy az ügy nem kerül nyilvánosságra.

107 J. Anthony Panuch (1900–1975) ismert jogász, egykori külügyi államtitkár, a háborút követő években ő gondoskodott a washingtoni diplomácia védelméről. Adolf A. Berle (1895–1971), aki ugyancsak Bang-Jensen segítségére volt és korábban magas külügyi rangot viselt, úgy fogalmazott: a bizottság feladata nem volt más, mint „megsemmisíteni azt az embert". (Lásd Berle naplóbejegyzését a Gross-bizottságról 1960. január 20-án: „It reflected a desire to destroy the man.") Berle, A. (1972) és Franklin Delano Roosevelt Library, Berle files.

108 A Gross-bizottság szerint hisztéria, kiegyensúlyozatlanság, az ítélőerő zavara, a racionális viselkedéstől való eltávolodás, a cselekedetek kontrollálhatatlansága is szerepet

játszott Bang-Jensennél, s ennek nyomán orvosi vizsgálatot javasoltak, amely pedig egy hónappal korábban, általuk is ismert negatív eredménnyel már megtörtént. (Lásd: „Final Report of the Committeee Investigating the Bang-Jensen Case.") 1958. február 2. BJI 4. doboz. 1958. március 4-én írt Bang-Jensen a főtitkárnak a Gross-jelentés kapcsán, megemlítve, hogy mindez személyét és elmeállapotát illető támadás. (Szó szerint: „[...] attack on character and mental competence of undersigned.") Korábban már jelezte, hogy az érvényes szabályok szerint kész alávetni magát orvosi vizsgálatnak. UNARM S-370-0041-02 41. doboz („Personal – Administrative Tribunal." Az irattározás arra utal, hogy a későbbi eljárásban is felhasználták a Gross-bizottság anyagait.)

109 Ezt pontosan érzékelték már ekkor a történetet közelről követő szemtanúk (az FBI pedig így foglalta össze egy későbbi emlékeztetőben: „...UN created a situation which would seriously impair if not make it impossible, to conduct another investigation of the type.") BJI 33. doboz

110 1957. december 17-én Meinstrop, a dán ENSZ-delegáció helyettes vezetője írta le álláspontját az Andersennel történt egyeztetés nyomán. („[F]ate of great number of people is involved for whom the Committee is responsible, as the Chairman, on behalf of the Committee has promised each of the witnesses that their wish of remaining anonymous would be respected. [...] the UN must place the security of witnesses above all other considerations [...] destruction of the list [...] extraordinary measure but extraordinary situation call for extraordinary measures.") ACP 175. doboz

111 1958. januárban Protić, Sztavropulosz, Gross igen gyakran szerepelt a főtitkár kalendáriumában, egy alkalommal – feltehetően ugyanebben a kérdésben meghallgatott – James Barco is, az amerikai ENSZ-missziótól. DHS L 179:174. Több esetben felmerült, hogy csak a Közgyűlés lehet illetékes efféle döntés meghozatalára, mert a különbizottságot is az hívta életre. ACP 175. doboz

112 1958. január 24. Protić emlékeztetője a főtitkárnak. (Szó szerint: „...re: burning the list. Three envelopes [...] bank messenger [...] yellow envelope [...], receipt for taking over [...] another from Bang-Jensen's briefcase and jacket pocket.") ACP 175. doboz

113 A feltételek szerint Bang-Jensen megesküdött a lista teljes körű megsemmisítésére, továbbá szavát adta, hogy nincs belőle több példány. (Pontosan: „[...] be placed publicly under oath as to the completeness of such destruction [...] assurances that no more copy exists.") ACP 175. doboz

114 Bang-Jensen emlékeztetőt készített az égetésről, 1958. január 24-én, hajnali fél 2-kor. (Az indok: „(...) risk of a last minute gamble.") A lista megsemmisítését felesége tanúsította. BJI 5. doboz

115 1957. december 16-án igen éles hangon vetődtek fel a listával kapcsolatos kérdések, akárcsak 1958. február 6-án, elsősorban a dán újságíró, Gunnar Leistikow révén. Többeknek szemet szúrt, hogy a Gross-bizottságot olykor hivatalosnak, olykor informálisnak nevezték, ugyanakkor nem adtak lehetőséget az alkalmazotti tanács bevonására, ami pedig a munkaadó kötelessége lett volna. Pierre J. Huss ugyancsak rákérdezett a biztonsági feltételekre (később egy könyv társszerzője lesz efféle kérdések kapcsán), míg a *New York Times* újságírója említette Samarasekarát. UNARM S-370-0041-03 és ACP 175. doboz. Ugyanekkor a CIA számára evidencia volt, hogy a bizalmas dokumentumok könnyen hozzáférhetők szovjet ENSZ-alkalmazottak

számára. (Az égetés utáni feljegyzésük szerint: „...records were destroyed and not made part of the UN records where they would presumably have become available to the Soviet members of the Secretariat.") BJI 33. doboz

116 ACP 175. doboz

117 Baird 1958. február 6-án interpellálta a külügyminisztert. (Szavai szerint: „The Committee came to the conclusion that the documents are of doubtful validity, if he will now withdraw the abridged report of the UN Special Committee on Hungary published by his department?") MNL XIX-J-1-n A szovjet–magyar propaganda szerint: „[Az] angol sajtó kénytelen beismerni, hogy nincsenek semmiféle bizonyítékok, amelyek megerősítenék a jelentésben foglalt, légből kapott állításokat." Lásd „A leleplezett rágalmazók" című cikket, *Pravda*, 1958. január 24.

118 Bokor Péterné 1958. január 28-ai Feljegyzése felvetette, hogy sajtóhadjáratot indíthatnának, és tiltakozó mozgalmat szervezhetnének az égetés nyomán éppúgy, ahogy a jelentés nyomán tették. MNL XIX-J-1-k 55. doboz. Gyáros László külügyi szóvivő az ENSZ főtitkárát idézte, eszerint Bang-Jensen felelőtlensége megrendítette a dokumentumok hitelességét. A magyar külügyi szóvivő 1958. január 25-ei nyilatkozatát lásd UNARM DAG 1.1.1.3. Cordier files. A nyilatkozatot tárgyaló PB-ülés anyagát lásd: MNL MSZMP-iratok 288 f 5/93.

119 Lásd a moszkvai magyar követség 1958. január 30-ai üzenetét: „A MID [Külügyminisztérium] átadta ennek a bizottsági jelentésének *(sic!)* kivonatát hazai szerveink felé továbbítás céljából, melyet mellékelten felterjesztek." MNL XIX-J-1-j 231. doboz

120 Lásd Dulles 1958. február 27-ei táviratát: NARA 764.00/2-2758

121 Lásd az amerikai ENSZ-misszió 1958. február 11-ei táviratát, NARA 764.00/2-1158. A Bang-Jensen-ügy nemzetközi visszhangjáról és a Hammarskjöldhöz érkező üzenetekről Mód Péter 1958. január 24-én jelentést küldött Budapestre (forrása Dobrinyin főtitkárhelyettes volt, aki olvasta a főtitkárhoz érkező leveleket). MNL XIX-J-1-j 231. doboz

122 Uo.

123 DHS L 179:84 1958. március 6. Lásd Oscar Schachternek, a Jogi Osztály főigazgatójának feljegyzését. („Director General of Legal Division [...] SYG's authority to set up an advisory committee.")

124 NAA A 1838. 1958. január 8-án írt Shann Manilából az ausztrál külügyminisztériumnak, továbbítva Andersen üzenetét, melyben az ő korábbi álláspontját is ismerteti. (Pontosan: „Letter to the Ambassador from Mr. Alsing Andersen dealing with Bang-Jensen's activities in Denmark.") A Gross-bizottság jelentését Hammarskjöld elküldte a dán kormánynak is. BJI 33. doboz

125 ACP 175. doboz (Az Associated Press jelentése szerint: „[Bang-Jensen] demand reinstatement with the UN even though he had offers of good jobs elsewhere..." A hírügynökség említi még, hogy Bang-Jensen jövedelme 1145,48 dollár. A második világháború földalatti mozgalmának tagjait tömörítő „The 16" közleménye szerint Bang-Jensent maguk közül valónak tekintették. Különös módon mindezt Cordier főtitkárhelyettes őrizte meg.)

126 1958. március 20-tól június 5-ig tárgyalta Bang-Jensen ügyét az ENSZ Fegyelmi Bizottsága, amely magas rangú ENSZ-tisztviselőkből állt: a brit Meurig Evans vezette a testületet, tagjai: C. L. Coates, J.-P. Martin, A. Hatami voltak (valamennyien

a Gross-bizottság tagjainak beosztottjai, vagyis azoknak alárendelve, akik korábban már elmarasztalták Bang-Jensent. Lásd: „Excerpts from Joint Disciplinary Committee Report.") UNARM DAG 1.1.1.3. Cordier files

127 UNARM S-370-0041-02 (1958. február 18. McDiarmid levele Bang-Jensenhez: „[...] submission of your case to the Joint Disciplinary Committee.")

128 Uo. (Joint Disciplinary Committee, March 20 – June 2, 1958. „[...] internal administrative proceedings, not juridicial hearings [...] Committee [...] not to question the judgement of the Special Committee entrusted by the General Assembly [...] or to re-open the handling by the Committee of the various items of evidence and information.")

129 Panuch 1958. március 27-ei levelét lásd: BJI 5. doboz

130 UNARM S-370-0041-02. Az ENSZ Jogi Osztályának iratai szerint az osztály egyik vezető jogásza, Alice Ehrenfeld foglalkozott annak megítélésével, hogy a dokumentumok relevánsak-e vagy sem. Részletes indoklásai Schachteren, a jogi igazgatóság tagján keresztül jutottak tovább Sztavropuloszhoz és Cordierhez. (Szó szerint: „Documents requested by Bang-Jensen [...] seemed to be wholly irrelevant [...] were not considered.") A közelmúltban hozzáférhetővé vált iratokból pontosan kirajzolódik, hogy az ENSZ vezetése mindvégig rendkívüli figyelemmel követte az eljárást, kézírásos megjegyzések, cédulák, jegyzetek, levelek és diktált üzenetek sokasága kísérte az ügyiratokat. UN / DLA

131 Bang-Jensen kérte az iratokat, de nem kapta meg. (Az elutasítás oka: „[...] no examination of evidence [...] Bang-Jensen's past records [...] outside the terms of reference.") UNARM S-370-0041-02

132 UNARM S-370-0041-02 (Pontosan: „The Committee considered the assurances given by Mr. Bang-Jensen according to par. 44., 45. and 46. above, to have been in such contradiction with Staff Regulation 1.2.")

133 UNARM S-370-0041-02 (Szó szerint: „[...] sub-ordinate their personal views to the decisions of the responsible superiors in the Secretariat but also understand and accept the over-riding authority in all matters of substance [...] [Bang-Jensen's] conduct [...] incompatible with membership of the Secretariat of the UN [...] recommends that Mr. Bang-Jensen be dismissed for misconduct.")

134 Lásd K. K. Tsien elnök 1958. június 20-ai levelét a Személyzeti Osztály vezetőjének, McDiarmidnek. (Pontosan: „...disciplinary proceedings [...] defective enough to be void.") ACP 176. doboz

135 1958. június 13. Hesselund-Jensen delegációvezető kormánya utasítására írt a főtitkárnak. (Szó szerint: „Government considers it highly desirable to reach an amicable solution acceptable to all parties concerned, such solution also being in the general interest of the UN.") ACP 176. doboz

136 ACP 176. doboz (Eszerint: „Secretariat is still prepared to agree to an arrangement of Bang-Jensen's resignation including exchange of letters as outlined during conversations with Mr. Cordier on April 2nd, 1958. In the affirmative Mr. Prime Minister will urge Mr. Bang-Jensen to hand in his resignation.")

137 Ennek a tervnek az iratait lásd UNARM S-0466-0141 (Az 1958. június 13-ai főtitkári levél szerint: „[...] answer the charges [...] consider a statement from you as referred in my memorandum of 6 June if it reaches me by 23 June.") Ugyanitt található az

április 3-ai „tiszteletteljes elbocsátás" („honourable disengagement") vázlata, a 24-ei levélváltás piszkozata, a május 1-jén kelt „viszonylag csendes megoldás" („relatively quiet solution") tervezete, illetve az emlékeztetők a találkozókról. Minderről az egykori résztvevők visszaemlékezései alapján írt Copp, D. – Peck, M. (1961), 226., míg dániai archívumok iratai alapján elemezte a folyamatot Lidegaard, B. (2000), 139.

138 ACP 176. doboz. 1958. június 13. Cordier vázlata a dán ENSZ-képviseletnek. (Pontosan: „[...] can't weight the relevance of the documents requested by Bang-Jensen [...] wholly irrelevant." Az ügy jelentőségére utal, hogy májusban Hammarskjöld H. C. Hansen dán miniszterelnökkel találkozott, és megbeszéléseiken ez is szóba került. Lásd erről: Lidegaard, B. (2000), 148. Cordier főtitkárhelyettes május 29-én arról tájékoztatta az amerikai ENSZ-missziót, hogy a dán kormánynak „nincs szándékában alkalmazást ajánlani Bang-Jensennek", tehát fontosnak tartották, hogy figyelemmel kísérjék – és befolyásolják – esetleges otthoni karrierjét. Lásd az amerikai ENSZ-misszió 1958. május 29-ei táviratát (különös módon a szenátusi iratok között). BJI 31. doboz. Ugyanide tartozik, hogy a Gross-jelentés a britekhez néhány héttel korábban már eljutott, így egyéb delegációk is megkaphatták az iratot. Lásd a brit ENSZ-képviselő táviratát 1958. március 13-án: FO 371/134854 Lodge május végén tájékoztatta Dulles külügyminisztert arról, hogy Bang-Jensent rövidesen elbocsátják, június 16-án pedig az ügy folytatásáról szólt. Lodge táviratait lásd a szenátusi iratok között, BJI 31. doboz

139 Bang-Jensen Hammarskjöldnek címezte és 1958. június 14-én véglegesítette írását. (Megírta: „...you personally know that the charges against me are not true.") A vázlatokkal és jegyzetekkel együtt lásd: BJI 5. doboz

140 ACP 176. doboz. (McDiarmid szavaival: „SYG taking a decision today on the Bang-Jensen case.")

141 Bang-Jensen 1958. június 20-ai levele. („Urgent by hand") UNARM DAG 1.1.1.3. Cordier files

142 A baráti megoldás („amicable solution") iratait az ENSZ Jogi Osztályán őrzik, a pusztán aláírásra váró dokumentumon ott van másoké mellett Hesselund-Jensen, Kauffmann, Panuch szignója. UN / DLA

143 Az FBI későbbi (1960. április 1.) feljegyzése szerint. (Pontosan: „...honorable resignation [...] saved Bang-Jensen and his family of 20 months agony and saved the UN from the most adverse international press it has ever suffered on any issue.") BJI 33. doboz

144 UNARM S-0370-0041-03

145 1958. július 4. Hammarskjöld levele H. C. Hansennek. DHS L 179:84

146 A *U.S.A.* című lap szerkesztője és kiadója, aki több alkalommal is írt Bang-Jensenről (korábban „S.O.S. Save Bang-Jensen!" címmel). Visszaemlékezése szerint a hívónak feltehetően orosz akcentusa volt. Copp, D. – Peck, M. (1961), 60.

147 A hatalmas mennyiségű iratot Cordier őrizte (közötte a dán sajtó számos cikkének angol fordítását, amelyek távirati úton érkeztek Koppenhágából New Yorkba). ACP 176. doboz

148 Uo. (Christian Winther, Danish Radio: „[...] conflicts with Jordan [...] accusation of sabotage [...] lay hands on Shann [...] [list] if Bang-Jensen were dead or he might change his political sympathies.")

149 Uo. (Szó szerint: „[Bang-Jensen] will fight for reinstatement and resign next day.")

150 1957. július 18-án osztotta ki Bang-Jensen a saját védelmében írt választ a sajtó képviselőinek. ACP 176. doboz és DHS L 179:84 (Gross korábbi ENSZ-től kapott honoráriuma 34 700 dollárra rúgott.)

151 ACP 176. doboz (Benne Jordan levele Sztavropuloszhoz: „[in Vienna] Bang-Jensen compunded his incompetence with insubordination.")

152 Uo. (Jordan szerint: „[...] no errors [...] The whole question of Maleter's bodyguard has been fully dealt with." Protić levele szerint: „Bang-Jensen was not authorized to be the only one to know the witnesses' names.")

153 Uo. (Szó szerint: „Report approved by everyone in the free world [...] also among Hungarian refugees.")

154 Uo. Bang-Jensen 1958. július 7-ei távirata McDiarmidnak. (Szó szerint: „Please confirm promptly that all my papers and documents in my office will be left untouched.")

155 Uo. (1958. augusztus 1-jén McDiarmid Bang-Jensennek: „It is not possible any longer to keep your office vacant [...] I urgently request that you contact me immediately [...] for removing your papers.")

156 Uo. Bang-Jensen 1957. július 29-én küldte vissza a csekket, mint idő előtti („premature") döntés eredményét. (Hozzátette: „I am actually entitled to claim the full rights of a staff member during my appeal, since my dismissal of 3 July is clearly invalid.")

157 Uo. 1958. július 16-án történt mindez. (Eszerint: „Bang-Jensen was asked to have a daily pass.") Az ENSZ épületébe látogatók („visitors") léphetnek be vezetett túrák keretében, vagy vendégek („guests"), akik egyes delegációkhoz vagy az adminisztrációhoz érkeztek. F. E. Green megbízott személyzeti vezető („Acting Director of Personnel") 1958. július 28-ai utasítása szerint: „[...] [withdraw] car medallion, ground pass, removal of papers from office, enclosed Conversion of Insurance Policy and Group Hospitalization."

158 Uo. (McDiarmid 1958. augusztus 15-ei levele szerint: „...office vacated, yet papers are still at Bang-Jensen's disposal.") 1958. augusztus 20-án McDiarmid szigorúan bizalmas levelet írt Sztavropuloszhoz az iratok elhelyezéséről („Confidential papers of Bang-Jensen moved to the library and locked").

159 A későbbi vizsgálatok szerint összesen 8 alkalommal találkozott Bang-Jensen Morrisszal. BJI 33. doboz (Lásd még Morris személyes visszaemlékezését Bang-Jensenre, OSZK TIT)

160 Uo. (A fent idézett levél folytatása szerint: „Bang-Jensen came with Robert Morris [...] Bang-Jensen's authorized counsel at least until further notice." Korábban Jan Lindstrom (UN Information Centre, Copenhagen) fogalmazott hasonló szellemben: „[...] lawyers found it impossible to work with him.")

161 Uo. (1958. augusztus 1. McDiarmid írta Bang-Jensennek: „...termination on July 3, regardless appeal." 1958. augusztus 11-én pedig: „You have no right to occupy an office in the UN building.")

162 Humphrey Trevelyan (1905–1985) brit diplomata, egy ideig ENSZ-képviselő. 1958. május 16-án jelentette be Hammarskjöld Dobrinyin kinevezését. Lásd az amerikai ENSZ-misszió táviratát: NARA 310.5/5-1658 (A főtitkár 1958. május 29-ei utasítása szerint: „...from June 10 Trevelyan supervision of the Special Committee's work,

coordinated by the Executive Office [...] as in the past." cc: Cordier, Dobrynin); ACP 183. doboz. A magyar üggyel foglalkozó Jordan szervezetileg ehhez az osztályhoz tartozott, de a magyar kérdésben Cordier lett illetékes. (Eszerint: „Jordan to be instructed to report directly to Cordier on matters relating Hungary when Under-Secretary Dobrynin takes over Department.") NARA 310.5/5-1958

163 UNARM S-0252-0001-0018-00001

164 ACP 177. doboz (1959. január 27-én írta Green, „Chief Department and Staff Services" Cordiernek „[...] the file cabinet has been fitted with a new combination lock, removed to your office and the combination given to you personally. Yesterday I checked over a good deal of material which Mr. Bang-Jensen left at his desk." Az üzenethez dokumentumok és azok listája is mellékelve volt, továbbá személyes feljegyzéseket tartalmazó jegyzetlapok. Itt volt Bang-Jensen „Hungary" feliratú dossziéja is.)

165 Helen Bang-Jensen vallomása a Szenátus előtt. BJI 34. doboz

166 ACP 176. doboz („Robert Morris' efforts to get Senate interested in the case.")

167 UNARM S-1078-0064-0002-00001 UC (Szó szerint: „[Bang-Jensen] had considerable success among the extreme right in the US to the point where threatening calls and the discovery that Hammarskjold's car had been tampered with caused the UN security office, much to Hammarskjold's distaste to provide him special guards around the clock.")

168 Copp, D. – Peck, M. jegyzetek. BJI

169 BJI 34. doboz (Szeptember 2-án jegyzik fel: „Bang-Jensen conversation with Simon and Danahay [...] Hoover's personal representatives at FBI.") Copp, D. – Peck, M. jegyzetek. BJI 35. doboz. 1958. szeptember 3-án egy 14 oldalas táviratban számoltak be a találkozóról, amelynek nyomán egyértelművé vált, hogy az FBI a továbbiakban sem kíván nyomozást folytatni az ügyben. (Pontosan: „...allegations [...] not been a subject of investigation and that no investigation is contemplated." BJI 33. doboz. A találkozó indítéka elsősorban az volt, hogy az FBI-t ne vádolhassák mulasztással. Pontosan: „...Bureau would have to protect itself.") BJI 33. doboz

170 Lásd a haditengerészeti hírszerzés korábbi vezetője, Walter Anderson levelét az FBI-t irányító Hoovernek 1958. január 30-án. („I hope he is being amply physically protected.") BJI 34. doboz. Robert Morris egy dezertált szovjet elhárítótisztet idézett később, aki jelezte: Bang-Jensen élete veszélybe került, és talán a családjáé is. Mindenről részletesebben: *The Bang-Jensen Case.* (1961), 51.

171 Uo. „[Bang-Jensen's data] was not for the most part within the jurisdiction of the FBI [...] no espionage or intelligence activities." Bang-Jensen halála után is ragaszkodtak álláspontjukhoz. (1959. november 26-án megerősítették: „...charges involved matters of administrative nature within the UN.") Az eljárásrend szerint a Külügyminisztérium vagy az Igazságügyi Minisztérium kérésére folytathattak volna csak nyomozást. (Mindezt 1960. február 8-án írták le memorandumukban: „... absence of a specific request from the Department of State or the Department of Justice.") BJI 33. doboz

172 1958. augusztus 18-án Robert E. Cushman, Nixon alelnök munkatársa készített feljegyzést Dulles számára. A hírszerzés távolságtartása ennek nyomán sem változott.

(Indokai szerint: „CIA has no internal security functions and no duties or functions related to the UN staff.") BJI 33. doboz

173 Legelőször a dezertálni kívánó diplomatákkal való találkozás után beszéltek, majd januárban Bang-Jensen ismét kereste Barcót, 1959 novemberéig még hétszer váltottak szót személyesen. Lásd: *The Bang-Jensen Case.* (1961), 1. Bang-Jensen informátorai érdekében ugyanakkor csak a legmagasabb szinten kívánta feltárni bizonyítékait, gyanúja szerint ugyanis az apparátus több pontja is „fertőzött" volt. Lodge kérésre sem adta ki hírforrását, így neki sem fedte fel gyanúja tárgyát. Lásd: a James Barcóval készített Oral History-interjút, *Hammarskjold, Dag as Secretary General.* (1964)

174 Az FBI dokumentuma szerint elmarasztaló információt nem találtak Bang-Jensenről, ugyanis először a „forrást" ellenőrizték. (Lásd az FBI 1957. március 20-ai jelentését: „failed to disclose any derogatory information on Bang-Jensen.") A CIA is dokumentációt állított össze róla, amelyben korábbi együttműködésükre is utaltak, irataikban ugyanis szerepeltek a dániai ellenállással kapcsolatos dokumentumok. Ugyanakkor azt is megemlítették a dán ENSZ-alkalmazottról, hogy már többször helyezték át munkahelyén, mintha összeférhetetlenségét kívánnák bizonyítani. A CIA Bang-Jensennel kapcsolatos levelezése a szenátusi vizsgálat iratai között szerepel, az 1957. május 5-ei levelet lásd: BJI 34. doboz

175 Lásd Barco táviratát a washingtoni külügyminisztériumba 1957. november 27-én. (Eszerint: „[Bang-Jensen] will reveal that, over a period of past year he has kept US government informed through US Mission of his accusations and will charge that US government has taken no action.") Uo.

176 A CIA vezetője később elmondta, hogy a kérdés nem tartozott az ő hatáskörébe, míg arról informálták, hogy Bang-Jensen „zavart", továbbá komoly bonyodalmakat idézett elő Dániában, a húsvéti válság idején, amikor szovjet invázióval fenyegetett, de nem jelölte meg a hírforrást. Végül „persze nem lett semmiféle megszállás". („[Bang-Jensen] did not identify the enemy nor disclosed the source of his information. There was no invasion." Ugyancsak tőle származik az 1960. január 14-ei memorandum, találkozásukról: „generally social nature", Bang-Jensenről: „[...] had clearly been a problem child.") Ugyanakkor Dodd szenátor 1961. január 25-ei feljegyzése szerint: „Bang-Jensen was well known to the State Department and to American Intelligence, had cooperated closely with our agencies arranging the Greenland base deal and in the direction of the Danish WWII underground, had been considered generally pro-American. And yet, when he asked for a personal meeting with Allen Dulles – obviously on a matter of some importance – he was not called to CIA or visited by CIA." Uo.

177 A tárgyalás természetesen érintette Hammarskjöld főtitkárt is. 1957. december 12-én Bang-Jensenről és Hammarskjöldről táviratot küldött a Külügyminisztérium Hoovernek, amelyet elmásolt a CIA kémelhárító részlegének (ESP[ionage] SEC-[tion]) is. Néhány nappal korábban elküldték Bang-Jensen valamennyi memorandumát az FBI-nak (összesen 66 oldalnyit). BJI 33. doboz

178 Lásd Bang-Jensen jegyzeteit 1958. július 29-én és a következő napokban. BJI 4. doboz

179 Lásd az amerikai ENSZ-misszió 1958. július 8-ai és 9-ei táviratait. NARA 315.3/7-858 és -958. Lásd továbbá: *The Bang-Jensen Case.* (1961), 3.

180 ACP 176. doboz. 1957. július 8-án írt Lodge a főtitkárnak a Bang-Jensen-ügyről. (Eszerint: „[...] proceeding confidential [...] has resulted in some confusion as what the truth is", és ennek nyomán kérte a felmondólevél közlését. 1957. július 9-én felelt Hammarskjöld Lodge-nak: délután 4-kor hozzák nyilvánosságra a levelet, amit általában az alkalmazott védelmében nem tesznek meg, de itt szükségessé vált: „confusion and distortion of this case which has developed widely in this country...")

181 Uo. (Nyilatkozatuk szerint: „[Lodge:] [...] anonymity of witnesses preserved [...] Bang-Jensen's case internal matter of the Secretariat [...] [Wadsworth:] [...] SYG's assurances to Lodge [...] confidential handling of documents [...] SYG fully justified dismissing Bang-Jensen.") Ugyanekkor (1958. június 25-én) az amerikai ENSZ-misszió jelezte a Külügyminisztériumnak (amit az FBI is rögzített), hogy Bang-Jensen eltávolítása ellentmond az alkalmazottakra vonatkozó belső szabályzatnak. (Pontosan: „Staff Council's concerns.") BJI 33. doboz

182 1958. november 11-ei emlékeztető Lodge és Hesselund-Jensen beszélgetéséről. (Pontosan: „...for him [Bang-Jensen] or against him? [...] [Lodge:] ...we had nothing to do with Bang-Jensen. [...] Danish citizen, conflict between the individual and the SYG. [Hesselund-Jensen:] „...newspapers [...] US supported SYG. [...] Lodge denied.") BJI 33. doboz

183 1959. január 2. Macomber külügyminiszter-helyettes levele Maroyhoz, a Szenátus Külügyi Bizottsága tagjához. (Szó szerint: „[Bang-Jensen] dismissed from the UN Secretariat in accordance with the terms and conditions of employment applicable to all Secretariat employees. [...] ...all bodies created by the GA [...] [Bang-Jensen's] allegations had not been substantiated.") BJI 33. doboz

184 Az amerikai misszió a külügyminisztérium segítségével a későbbiekben „egységcsomagot" állított össze az érdeklődők vagy tiltakozók számára: a levél vételének elismerésén túl benne volt (1) Hammarskjöld elbocsátó levelének másolata, (2) Wadsworth misszióvezető-helyettes nyilatkozata, amelyben támogatta az ENSZ vezetését, valamint (3) a külügyminisztérium hasonló értelmű kommünikéje. (Szó szerint: „Department's standard reply regarding the case of Bang-Jensen [...] consists of a single acknowledgement and three enclosures: Secretary General's letter, Wadsworth's statement, Department's statement.") Lásd W. B. Macomber külügyminiszter-helyettes 1958. augusztus 1-jén kelt levelét, NARA 315.3/8-158

185 1958. június 23-án született a jegyzék, amely szerint az elbocsátás előtt álló Bang-Jensen feltehetően a sajtóhoz fog fordulni, erről tájékoztatták a Külügyminisztériumot, és egyeztetést javasoltak. (Szó szerint: „[Bang-Jensen] is about to be dismissed [...] he plans to make public his charges against Hammarskjold [...] State Department advised, press release [...] coordinate this press item with us.") BJI 33. doboz

186 Az amerikai diplomata az előszó írásán kívül nyilvánosságra hozta azoknak a szovjeteknek a nevét, akiket 1954-től „persona non grata"-nak nyilvánítottak, 1960 májusában pedig egy tizenöt névből álló újabb listát adott át az ENSZ főtitkárának. Lásd erről: Huss, P. J. – Carpozi, G. (1965), 110. Az amerikai hírszerzés 1960-as jelentésében („Exposé of Soviet Espionage") az Igazságügyi Bizottság részére külön fejezet szólt „az ENSZ felhasználásáról" (Chapter 8. „Use of the United Nations"). Az amerikai ENSZ-misszió folyamatosan követte a Samarasekara-ügy eseményeit is, lásd: USNA 611.64/10-457

187 De hogy semmi ne tűnjék véletlennek, hát ugyanekkor történt, hogy az amerikai vízumát megújító Bang-Jensen útlevelébe ugyanolyan pecsétet ütöttek, mint gyanús külföldieknek vagy kommunista országokból érkező diplomatáknak szoktak. Bang-Jensen ekkor már csaknem két évtizede élt Amerikában, felesége és gyermekei is amerikai állampolgárok voltak. Lásd az 1958. október 16-ai *Information*-cikket tartalmazó táviratot és a világszervezet intézkedésének dokumentumait, UNARM DAG 1.1.1.3. Bang-Jensen vízumkérelme is az ENSZ Jogi Osztályának iratai közé került. UN / DLA. A CIA egyik feljegyzése szerint 1959 elején amerikai állampolgárságért folyamodott Bang-Jensen, ám ez – ismeretlen okokból – megakadt a Külügyminisztériumban. Lásd a Dullesnek 1960. február 12-én írt memorandumot. (Szó szerint: „Early 1959 Bang-Jensen [...] attempting to seek US citizenship [...] application was held up for reasons unknown by the Department of State.") BJI 33. doboz

188 Az *„aide-memoire"* utalt arra, hogy Bang-Jensen kikkel találkozott Dániában. Andersen elutasította, de fogadta Swenningsen külügyminiszter-helyettes, H. C. Hansen miniszterelnök, Otto Krag külügyminiszter, Kampman pénzügyminiszter, Jørgensen oktatási miniszter. ACP 176. doboz

189 Hammarskjöld levelét lásd: RA 119. G./3/19. Pakke Nr. 1.

190 Lásd az amerikai követség táviratát 1959. december 10-én Washingtonba. (Szó szerint: „[Krag] ...declining request to readmit him to the Danish Foreign Service...") BJI 33. doboz

191 Lásd Wilder Foote levelét Ivar Gundmundssonhoz, 1958. május 9-én. ACP 175. doboz (Pontosan: „[...] the entire press in the US has ignored the Bang-Jensen case [...] with the exception of a small fortnightly publication called U.S.A. an extreme right wing publication by Alice Widener." Az iraton ott volt: cc: Cordier.)

192 Lásd egy diplomata, Vicror Lasky levelét Richard Casey ausztrál külügyminiszternek 1958. augusztus 5-én. (Pontosan: „Shann's campaign against Bang-Jensen [...] aroused considerable comment in the American press [...] without exception favourable to Bang-Jensen. [...] how you can explain Mr. Shann's peculiar conduct?" 1958. november 7-én , Anderson tengernagy, a haditengerészeti hírszerzés főnöke írt a külügyminiszternek: „My Dear Mr. Minister [...] a certain Australian diplomat has been prominent in defending the action adverse to Bang-Jensen.") NAA A 1838

193 Lásd Forsyth levelét a külügyminiszterhez 1958. augusztus 29-én. (Szó szerint: „[...] re: Bang-Jensen's dismissal: Communists in the UN Secretariat had engineered his dismissal as a means to discredit the UN Report on Hungary." Később (1958. december 2-án) B. C. Hill az ausztrál ENSZ-társaságnak azt felelte, hogy „There is no factual foundation of the allegation that Mr. Shann 'engineered' Mr. Bang-Jensen's dismissal.") NAA A 1838

194 1958. július 27. Idézték, Shann mennyire kritikusan fogalmazott Bang-Jensen kapcsán (kifejezései: „hindrance [...] he was unwell [...] five members of the Secretariat contributed more than him."), ezeket a későbbi ENSZ-iratokban és nyilatkozatokban felhasználták. NAA A 1838

195 Uo.

196 1958. augusztus 15-én Shann jelezte, hogy nem akar belekeveredni az ügybe (pontosan: „not to be involved"), majd Walkernek írott levelében arról szólt, hogy nincs az

eddigiekhez mit hozzátennie (szó szerint: „nothing to add to his previous statements"). Itt szerepel a jelzés: „Ring Andy", aki nem lehetett más, mint Andrew Cordier. NAA A 1838

197 Az 1958. augusztus 7-ei beszélgetést lásd: Copp, D. – Peck, M. Jegyzetek. BJI 35. doboz

198 1958. november 11-én írt erről Luis Hu Cordiernek. (Szó szerint: „For your information, Bang-Jensen has been around the press area quite active this afternoon.") ACP 176. doboz

199 1958. július 4-én Robert Morris a maga módján fogalmazta ezt meg állásfoglalásában. (Pontosan: „Bang-Jensen's dismissal outrage against everything for which we here in the US stand. [...] [Bang-Jensen] driving force has become a symbol. [...] The Communists have been conspiring to destroy Bang-Jensen on the theory that if you destroy the symbol you destroy the effectiveness of the Report. [...] Shame that important Americans at the UN had a role in this mischief.") ACP 176. doboz

200 Lásd William Kemsley, az ENSZ munkaügyi tisztviselőjének levelét kollégájához, Victor Reutherhez (a főtitkár tudtával: „Seen by SYG" [...] „Bang-Jensen has quite a record of insubordination predating his appointment to the secretariat of the Special Committee.") ACP 177. doboz

201 1958. december 31-én írt erről Kemsley. (Pontosan: „I have heard some very disquieting rumors against Bang-Jensen's past when he was in the Danish Embassy during the immediate post-war period.") ACP 177. doboz

202 A kérdés irodalma igen nagy, az inváziót valószínűsítette az ugyanekkor Európa más pontjain lezajló szovjet hatalomátvétel, továbbá Bornholm szigetének folytatódó szovjet megszállása, egyben az a tény, hogy az antifasiszta ellenállásban részt vevő dán kommunisták még megtartották fegyvereiket, és feltétlenül engedelmeskedtek Moszkvának. (Lásd Ina Rohde interjúját, OSZK TIT)

203 Bang-Jensen 1958. őszi dániai látogatásáról, tárgyalásairól és a határozatokról lásd: RA 119. G. 3/19. Pakke Nr. 2. (1958. október 20-án írt minderről Hesselund-Jensen a főtitkárnak: „Danish Government support legal costs.") ACP 176. doboz. 1958. október 23-án született állásfoglalásuk szigorúan semleges. (Szó szerint: „[...] the Danish government has had neither the possibility nor any reason to intervene in the matter and has neither wish nor been able to express an opinion about it.") ACP 176. doboz. A látogatásról lásd a *Politiken* és az *Information* című lapok cikkeit.

204 Bang-Jensen 1958. augusztus 16-ai feljegyzése szerint. (Pontosan: „Edison will set up a defence fund and take mortgage on my house without interest. Bob [Robert Morris] is willing to be my lawyer." Augusztus 18-án: „Lasky calls that Governor Edison offers me three months job. He is very concerned about my finances.") Bang-Jensen jegyzeteit Copp és Peck gépelt átiratában lásd: BJI 35. doboz

205 UN Administrative Tribunal, Case # 80. ACP 175. doboz

206 ACP 176. doboz (Vol. VII. List of Documents on Bang-Jensen's Case. UN 140 Item 227–259. Judgement 5 December, 1958.)

207 Így például a titkárság adminisztrátorával, Mani Sarasennel, 1958. november 28-án. Uo.

208 ACP 175. doboz

209 Uo. (Szó szerint: „Special Committee [...] independent body [...] closed chapter for the Secretariat [...] not open to investigation.")

210 Uo. (Szó szerint: „[...] accusations against the SYG for improper action and motives. [...] interests of the Organization were at stake [...] it was necessary to take action against him. [...] Bang-Jensen's request [...] referred to internal security arrangements in the UN [...] endangers the efficiency [...] have serious implications for the relationship between the Organization and member nations.") A későbbi szenátusi vizsgálat igen pontosan cáfolta Cordier állításait: eszerint a biztonsági tiszt kinevezésének elmaradása, az erre vonatkozó írásos utasítások hiánya és számos egyéb tényező utalt arra, hogy a biztonsági feltételek az ENSZ-ben nem megfelelőek. (Lásd az FBI elemzését David Martin jelentésvázlatáról: „...lack of proper security procedures exists within the UN [...] no security officer [...] no written instructions were given to the committee staff [...] security policy in the UN is inadequate.") BJI 33. doboz

211 Uo. (Az idézett hely: „Staff Rules and Regulations 2.2.6. Materials not received through the Registry [...] highly confidential or delicate nature [...] Records control [...] for proper treatment [...] 2.4. Security classification of correspondence [...] confidential files [...] sealed envelope [...] special messenger [...] kept under lock and key when not in use.")

212 Uo. (Hivatkozás: „[...] staff members shall not [...] issue statements to the press.")

213 Az FBI 1960. április 1-jei memorandumában olvasható, amely a Szenátus jelentésére utal. (Pontosan: „...Cordier's assurances [...] unsupported by any details." Ugyanezt erősítette meg James Barco is, amikor jelezte, hogy semmiféle következménye nincs bizalmas információk esetleges kiszivárgásának: „...difficult to maintain security [...] espionage [...] not subject to the restraint of severe punishment.") BJI 33. doboz

214 Az 1959. január 23-ai „Synopsis" szerint legalábbis. (Eszerint: „Following a complete reviewal of the facts by the Joint Disciplinary Committee [...] dismissed [...] Tribunal upheld recommendation." BJI 33. doboz)

VIII. fejezet

1 ACP 182. doboz. 1957. február 21. (Szó szerint: „Requests on information concerning prominent Hungarians inprisoned.")

2 1957. február 27. Gyáros László sajtótájékoztatója. ACP 182. doboz

3 Rainer M. J. (2002); 1957. május 31-én utalt arra a belgrádi amerikai követség, hogy hírek szerint Nagy Imrét hazaszállították és bíróság elé állítják. NARA 764.00/5-3157. Az amerikai követség 1958. február 20-án írta meg Washingtonba a Nagy Imre-csoport letartóztatásának történetét és ennek lehetséges következményeit. NARA 764.00/2-2058

4 CHP 8. tk. 1957. március 22. (Pontosan: „Personal and confidential [...] Committee should give much thought to [...] Imre Nagy since any mistake on our part may send this man to his doom...")

5 1957. május 17. A forrás a *New York Post* volt, vagyis egy bulvárlap, amely azonban az ENSZ főtitkára elé került, de a világszervezet levéltárában sem cáfolatának nincs nyoma, sem egyéb intézkedésnek. ACP 182. doboz (Szó szerint: „Maleter tried and tortured.")

6 CHP 8. tk. 1957. május 9-én a parlamenti ülés hosszú és részletes ismertetése mellett Dobi beszédére is utaltak a világszervezethez eljutott információk. (Szó szerint: „[...] prepare trials against Imre Nagy and Maleter." A másnapi *New York Times* úgy fogalmazott: „[...] regime planned propaganda trials.")

7 1957. június 29-én számolt be a *New York Times* Gyáros László szóvivő sajtókonferenciájáról. CHP 9. tk.

8 1957. augusztus 29. Andropov feljegyzése szerint Kádár azt kérte, hogy „a Nagy Imre-perrel kapcsolatos kérdéseket a legmagasabb szinten vitassák meg." Gál É. (1993), 203. Augusztus 26-án a PB megbízta a BM-et hogy az ügyészség őszre állítsa össze a vádiratot, de a PB még nem határozott Nagy Imre büntetésének mértékéről. Az irat szerint előkészítették a Déry–Háy-pert, amely a külföldi közvélemény reagálásának felmérésére lett volna alkalmas, de a Nagy Imre-ügy tárgyalását az ENSZ-vita után kezdték volna. Szereda, V. – Sztikalin, A. (1993), 264–266.

9 A per elhalasztását kérték 1957 decemberére vagy 1958 januárjára. Gál É. (1993), 203. Biszku 1957. augusztus 26-án referált Andropovnak a kiemelt perekről. Kádár megfogalmazása szerint „Az ellenség számára most a fő harci kérdés az amnesztia [...] minél jobban gyakorolnak ránk nyomást, annál később lesz amnesztia." Majd hozzátette: „[...] a törvényes eljárásnak szabad folyást kell engedni." Kádár szerint csak akkor lehet szó a perek halasztásáról, ha megzavarja a szovjet békeoffenzívát, így tehát inkább később térjenek vissza rá, semmint beérnék enyhe ítéletekkel. Lásd: Kiss J. et al. (szerk.) (1995), 258–262.

10 1957. december 12-ei dátummal egy gépelt irat tartalmazott egy listát a perekről, vádlottakról, vádpontokról és bírókról. ACP 184. doboz („List of Annexes [...] secret trials.") A névsor az egyik tájékoztató jelentés függelékében is szerepelt. ACP 182. doboz

11 1957. december 17. (Szó szerint: „US [...] might well call for a special session on Hungary.") Radványi J. (1972), 45.

12 MNL XIX-J-1-k 70. doboz

13 Minderről a magyar külügyi iratok is tudósítanak: MNL XIX-J-1-j 209. doboz. Mód „hamis információról" és belügyekről beszélt a perek kapcsán. MNL XIX-J-1-j 231. doboz (Szavai szerint: „unconfirmed rumors [...] domestic affairs.") Radványi J. (1972), 46. és ACP 183. doboz

14 Maléter első felesége, Pausz Mária három gyermekükkel a forradalom után elhagyta az országot, majd felkereste Hammarskjöldöt volt férje érdekében, és a főtitkár megígérte, hogy „mindent megtesz" Maléter Pál megmentéséért. Találkozójukról tudósított a *New York Times* 1957. szeptember 10-én. Később a főtitkár kész lett volna Budapestre utazni, de csak akkor, ha egyértelmű biztosítékot kap arra, hogy megmentheti Malétert. (Lásd az amerikai ENSZ-misszió táviratát 1957. december 17-én: NARA 315/12-1757) (Maléter 1954-ben újra megnősült, és Gyenes Judithot vette feleségül.)

15 ACP 182. doboz (Megfogalmazásuk szerint: „[...] the regime will demand nothing less than the penalty of death.") Később a családtagok levelet írtak Bulganyin, szovjet miniszterelnöknek is, amit Mód Péter 1958. március 5-én „felterjesztett". MNL XIX-J-1-j 82. doboz

16 ACP 183. doboz (Hammarskjöld 1957. december 15-ei levele szerint: „[...] you may wish to take into account the following personal observations [...] as man to man." December 20-án készült egy áttekintés a perekről és kivégzésekről, s ennek kapcsán szerepelt a kérés: „[...] give an assurance that the highest humanitarian standards are being applied.")

17 A főtitkár táviratát Budapesten úgy értelmezték, mint arra vonatkozó kérést, hogy „személyesen járhasson el a magyar kormánynál az ellenforradalomban aktívan részt vett személyek elleni eljárás megszüntetésében." MNL XIX-J-1-k 55. doboz. Horváth Imre 1957. december 25-ei levelét Hammarskjöldnek lásd a főtitkár iratai között. DHS L 179:84

18 1957. december 13. ACP 183. doboz

19 1957. december 20. DHS L 179:84 (A megjegyzés: „[Wan] be informed of this action.")

20 Uo. (Pontosabban: „[...] the Committee will continue to watch the situation in Hungary under its mandate from the General Assembly.")

21 1958. január 28. (Protitch Report: A jelentésben Kádárt idézi annak kapcsán, hogy Maléter és a forradalom más vezetői bíróság elé állnak, ugyanakkor, szavai szerint: „Diplomatic observers [...] compromise solution regarding the future of Imre Nagy is probable.") UNARM S-0188-0006-0010 A hír azért is volt hihető, mert Kádár 1957. november 27-én úgy fogalmazott: „Mi ígéretet tettünk, hogy velük szemben – az általuk utólag is elismert – múltbeli súlyos cselekményeikért büntető eljárást nem indítunk. Ezt be is tartjuk. Távozásukat sem tekintjük örök időre szólónak. [...] az ország érdekében megvédelmezzük őket." MNL XIX-J-1-j. 56. doboz. Később Kádár a KB előtti beszédében már hangsúlyozta, hogy „nem személyes bosszú vezet", és többféle lehetőséget látott a Nagy Imre-per kimenetelét illetően: „1. Elhalasztjuk. 2. Befejezzük, de befolyásoljuk a peres eljárást, hogy olyan ítéletet hozzanak, ami nem élezné a nemzetközi helyzetet. Ez a verzió azonban nagyon rossz lenne." Idézi: Kiss J. et al. (szerk.) (1995), 281.

22 MNL XIX-J-41-a

23 A különbizottság 72. ülését 1957. december 20-án tartották. ACP 184. doboz (Eszerint: „Walker would act as chairman, when Chairman himself could not attend.") Ugyanakkor Gunewardene az ülés nyomán arra következtetett, hogy a bizottság „befejezte feladatát", így sejteni lehet, hogy nem volt drámai a hangulat. (Gunewardene szavait Michalowski lengyel delegátus idézte magyar elvtársainak). MNL XIX-J-1-j 55. doboz

24 ACP 184. doboz (Walker szerint: „Principal responsibility of the Special Representative [...] proposed that the Committee should specifically request the Secretariat to keep members fully informed.")

25 Uo. (1958. január 8. Jordan levele Protichoz: „Special Committee would resume its activity.")

26 Az ausztrál álláspont változásáról lásd az amerikai ENSZ-misszió táviratát 1958. január 20-án. NARA 764.00/1-2058 (A brit ENSZ-képviselő szerint az ausztrál delegációhoz érkezett instrukció: „to oppose vigorously any proposals for a further report".) Az utasítás Mr. Casey-től jött, aki „has apparently been much influenced by Mr Shann". Az instrukciónak megfelelően Walker mégis meggyőzte a különbizott-

ság tagjait, hogy azon a héten ne legyen újabb ülés, mint Dixon delegátus írta január 21-én New Yorkból Londonba, de feltehetően az ügy nem került le a napirendről. FO 371/134853. Shann ekkor már Manilában volt nagykövet.

27 Lásd az amerikai külügyminisztérium emlékeztetőjét 1958. március 19-én az ausztrál ellenállásról. (Eszerint: „[...] prevented from taking any public action." Ugyanakkor értesüléseik is vannak: „confidential monthly background reports on events in Hungary.") NARA 764.00/3-1958 Különös módon még Nagy Imre kivégzése után, június 23-án is elejét vette volna Walker egy újabb jelentés kiadásának. (Jelentése szerint: „I have so far avoided any suggestion that we should undertake to prepare a Report. [...] I do not expect we shall get any more authoritative material.") NAA A 1838 33/1/5/1 Part 4

28 Az angol ENSZ-misszió 1958. március 25-ei jelentését lásd: FO 371/134855. Az amerikai követség március 26-án táviratozott Londonból, az újabb jelentés „hideg zabkása" („cold porridge") lenne a britek szerint. NARA 764.00/3-2658

29 Lásd az 1958. május 2-ai canberrai táviratot Londonba az ausztrál álláspontról, amely szerint a különbizottság csak „SZER-változat" (pontosan: „RFE-variety"). FO 371/134855. A francia külügyi levélváltásokban nyoma van az 1958. május 14-ei ausztrál javaslatnak a különbizottság feloszlatására – szinte napra pontosan egy hónappal a kivégzések előtt. AD NUOI 244/C2

30 Lásd Andersen 1957. december 18-ai táviratát Koppenhágába. RA 119. G. 3/19. Pakke Nr. 1.

31 1958. januártól áprilisig folyamatosan érkeztek a különféle táviratok, feljegyzések, levelek, egyebek mellett Fábián Bélától és Varga Bélától is. (Lásd: „List of Communications.") CHP 9. tk. 1957. szeptember 9-ig 1768 eljárásról érkezett hír, lásd UNARM DAG 1.1.1.3.

32 ACP 184. doboz (1958. január 7-én kérdezett erről Jordan („How to proceed?"), majd létrejött az összegzések („Summaries") sorozata.)

33 1958. március 19-én Szénási, Domokos nyilatkozatai angol fordításban szerepeltek a dokumentumokban. („Note on the Measures Taken by the Hungarian Workers-Peasants Government [...] struggle against counter-revolutionary crimes. [...] (l) Sentences (2) Executed (3) Prison sentences [...] Reports about the trial of Imre Nagy and Maleter." UNARM S-0188-0006-0012) Kádár 1957. márciusi moszkvai látogatása után javasolta „a méregfog kihúzását", majd magyar nyomozók indultak Romániába Nagy Imréék őrizetbe vételére, Moszkva pedig KGB-tanácsadókat küldött Budapestre (főleg az imperialista kapcsolatok szerepét illető „szakmai kérdések" megtárgyalására Rugyenko legfőbb ügyész és Ivasutyin, a KGB elnökhelyettese érkezett a magyar fővárosba.) Lásd: Szereda, V. – Sztikalin, A. (1993), 266. továbbá: Litván Gy. (1992), 751. és Kiss J. et al. (szerk.) (1995), 152–154.

34 1958. február 1. Feljegyzés MNL XIX-J-1-k 55. doboz. A meghívás „általános jelleggel" történjék, vagyis ne a perek kapcsán, javasolták.

35 Uo. 1958. április 20. Ugyanezek között az iratok között szerepel Lodge és Wadsworth levele Módhoz a perekről. (Lásd még: MNL XIX-J-1-j 209. doboz)

36 1957. november 14–16. között 131 országból 34 000 fiatal gyűlt össze Moszkvában.

37 Radványi J. (1972), 36

38 A bosszúállásról a budapesti amerikai követség több, egymást követő napon tudósított: 1958. március 11–12–13-án, USNA 764.00/3-1158, -1258, -1358

39 Radványi J. (1972), 37. A későbbi amerikai álláspont szerint mindez a régi szovjet keményvonalas politika visszatérésére utalt. (Az ausztrál külügyi iratok szerint: „[...] no opposition would be tolerated [...] warn the satellites [...] Yugoslav line not acceptable for the USSR [...] no summit, no peaceful coexistence [...] return to the old hard line.") NAA A 1838 33/1/5/1 Part 4

40 1958. február 20. „Vázlat a XII. Közgyűlési összefoglalóhoz." MNL XIX-J-1-k 55. doboz

41 1958. április 7. MNL XIX-J-1-n 53. doboz

42 1958. április 16. ACP 182. doboz (Pontosan: „Note on the Visit of Premier N.S. Khrushchev to Hungary.") UNARM S-0188-0006-0019. Korábban Hammarskjöld Moszkvában járt, és Hruscsov azt javasolta, hogy jöjjön vele Budapestre, ahol saját szemével láthatja a valóságos magyar helyzetet, szemben a nyugati rágalmakkal. Moszkvai sajtókonferenciáján az ENSZ főtitkára kétszer is kitért a „magyar ügyre" vonatkozó kérdések elől, lásd az 1958. március 24-ei összegzést, illetve az 1958. április 8-ai sajtókonferencia átiratát. BJI 25. doboz. 1958. március 19-én készült a főtitkár számára egy áttekintés, amely februártól sorolta fel a „magyar fejleményeket," 72 oldalon, 37 oldalnyi függelékkel (címe: „Note on the Measures Taken Currently by the Hungarian Revolutionary Workers-Peasants Government"). UNARM S-0188 Protich files

43 1958. április 21. MNL XIX-J-24-a 2. doboz

44 1958. március 25. Feljegyzés a Külügyminisztériumnak. MNL XIX-J-1-k 55. doboz. A korábbi években a magyar küldöttségek elszigetelődése érzékelhető volt egyebek mellett az ILO, a PEN Club, a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség ülésein.

45 1958. április 21. Külügyminisztériumi munkaanyag a magyar kérdés „kiküszöbölésére". MNL XIX-J-24-a 2. doboz

46 Lásd a Parlament külügyi bizottságának 1958. március 25-ei feljegyzését „Sík elvtárs beszámolójához". MNL XIX-J-1-k 55. doboz

47 Fontos szempont volt Budapesten, hogy a különbizottság „technikailag" sem könnyen hívható össze (a tagok távolléte miatt); 1958. április 21. Külügyminisztériumi munkaanyag a magyar kérdés „kiküszöbölésére". MNL XIX-J-24-a 3. doboz és MNL XIX-J-1-0 6. doboz

48 Sir George Claude Stanley Corea (1896–1962) jelentős ceyloni diplomata, majd ENSZ-képviselő (később a Biztonsági Tanács elnöke). Mód 1958. május 20-án jelentett: MNL XIX-J-24-a 2. doboz

49 1958. május 22. MNL XIX-J-1-o 6. doboz

50 Zádor Tibor 1958. május 28-án jelentett a beszélgetésről: MNL XIX-J-1-j 231. doboz

51 1958. május 28. MNL XIX-J-29-a (Washington) 15. doboz

52 1958. április 24. Kollégiumi előterjesztés. MNL XIX-J-1-o 6. doboz

53 UNARM S-0188-0006-0007 (1958. május 7-én írják: „[...] intensification of pressure.") A budapesti amerikai követség munkatársai a Legfelsőbb Bíróság hirdetőtábláját értesültek a kitűzött perekről, amelyek között ekkor tizennégy „államrend elleni" ügyben folyt eljárás, és ugyanennyi „izgatás" kapcsán. Június 6-án még min-

dig emelkedett a perek száma, már nemcsak a forradalom fegyveres résztvevőit, hanem „kitervelőit" is sújtva. Lásd a budapesti amerikai követség 1958. június 6-ai táviratát: NARA 764.00/6-658

54 1958. május 14. Varga azért kér találkozót a különbizottságtól, hogy megbeszéljék a legújabb fejleményeket (szó szerint: „[...] discuss the latest developments in Hungary.") CHP 9. tk.

55 UNARM S-0188-0006-0008 (Protić 1958. május 7-én kelt jelentése idézte Nezvált: „[...] courts had not always punished people who had committed counter-revolutionary crimes [...] as severly as the law allowed [...] The final liquidation of counter-revolutionary cases and conclusions of trials may be expected soon.") Egy 1958. márciusi levélváltás szerint (Borisz Ponomarjov [akkor az SZKP KB külügyi osztályvezetője] és Kállai Gyula államminiszter között) a terveknek megfelelően készítik elő a pert, így belügyi tisztek utaztak Bukarestbe. A Szilágyi József, Losonczy Géza és Fazekas György elleni pert kiterjesztették Nagy Imrére is. A KB-ben még nem vetették fel az eljárás kérdését, mert attól tartottak, hogy többen nem értenének egyet vele. Szereda, V. – Sztikalin, A. (1993), 260–261. Korábban – még a forradalmat megelőzően – szó volt Nagy Imre népszerűségéről a pártvezetésben. Uo. 94.

56 UNARM S-0188-0006-0008 (1957. március 4. Gyáros László tájékoztatója szerint: „[...] no information for such trial." 1958. április 4. Kádár szavait így adták vissza: „He lives in a summer resort chosen by himself.") A magyar miniszterelnököt „egy nagyon egészséges helyen tartják, Románia egyik fürdőhelyén", mondta el Nehru indiai miniszterelnök is, egy parlamenti interpellációra felelve („[Imre Nagy] [...] is being kept in a very healthy spot – one of the health resorts of Rumania." Idézi: Stein, A. (1975), 11.) Ugyanez a dezinformáció eljutott szeptemberben a bukaresti amerikai követséghez, amelynek egy helyi „kapcsolata" snagovi szabadságáról visszatérve említette, hogy nemrég látta a volt magyar miniszterelnököt, feleségével együtt és egy őr kíséretében, amint fürdött és csevegett. Lásd a bukaresti amerikai követség táviratát 1957. szeptember 3-án, NARA 764.00/9-357

57 A Reuters Bécsből jelentett Nagy Imréék Gyorskocsi utcába szállításáról, erről írt részletes jelentésében Fry követ 1957. május 17-én, hozzátéve, hogy halálra is ítélhetik őket. FO 371/128678 (A Fő utcai ügyészség és börtön hátsó bejárata nyílik a Gyorskocsi utcára, a rabokat innen szállítják az épületbe.)

58 Lásd a budapesti követség 1958. május 23-ai táviratát. (Pontosan: „While too early to say definitely such developments could result in eventual trial of Imre Nagy.") NARA 764.00/5-2358

59 UNARM S-0188-0006-0008 (1958. május 7. Protitch Report: „[...] There have been attacks on Imre Nagy and George Lukács, it appears however, that a show trial of Mr. Nagy has been postponed sine die" [kiemelés az eredetiben].)

60 DHS L 179:84 (1958. június 9. „Files on the Hungarian Question given to Sir Humphrey and Cordier for SYG. Package 1–6. Different Communications.") Ha szándékosság sejthető a főtitkár tájékoztatásában, erre azért volt szükség, hogy ne a forradalom vezetőjének sorsa keltse fel érdeklődését, a temérdek iratot olvasva.

61 DHS L 179:174 Nagy Imrét 1958. június 16-án 5 óra 9 perckor akasztották fel, a halál 5 óra 16 perckor állt be. A kivégzés hírét a *Népszabadság* június 17-ei száma közölte.

62 Egy emlékeztető szerint Lodge csak hivatalos személyeket fogadhat. (Lásd az 1958. december 15-ei táviratot: „[...] seeing persons who occupy official positions.") NARA 764.00/12-1558. Kéthly 1958. június 25-ei táviratáról, illetve emigrációs tevékenységéről: „Fóti", „Szepesi", „Bodrogi" és más fedőnevű ügynökök jelentései alapján, lásd: ÁBTL 1919/K

63 1958. október 10. ÁBTL 3.2.1. Bt-910/3 (Levélterv Pásztor Tamás kompromittálására.) Az természetesen túlmutatott a peren, hogy ennek bizonyítékait Pásztor Tamás ellen kívánták felhasználni.

64 ÁBTL 3.2.1. Bt-910/2 és 3

65 Az aktában olvasható megjegyzés szerint: „Ilyen irányú anyagokkal rendelkezünk." ÁBTL 3.2.1. BT 910/3

66 1957. június 17. DHS L 179:84

67 1958. június 30. UNARM S-0441-0192-0008-00001

68 1958. június 20. Wan távirata Bangkokból a kivégzések elítélésével. (Szó szerint: „...inhuman act.") UNARM S-0441-0192-0008-00001

69 CHP 8. tk. 1958. június 21. (Benne szerepel: „Kádár's assurances on November 22, 1956 [...] these men, symbols of hope.")

70 ACP 182. doboz (1958. június 21-én írta Trevelyan a főtitkárnak Jeruzsálembe: „Special Committee [...] deploring executions [...] No other decision was taken [...] meet again to consider whether they should take any further action." Majd 1958. június 24-én ugyanő ezt tette még a korábbi levélhez: „Procedure adopted during the remaining existence of the Special Committee.")

71 Uo. (1958. június 21-én állították össze: „Material Related to the Trial and Execution of Imre Nagy, General Maléter and Their Two Companions." Ebben hírügynökségi tudósítások átiratai, Apró, Szénási beszédeiből vett idézetek stb. szerepelnek. Lásd még: „Legal Aspects of the Nagy Case by Middle European Law Project, Law Library, Library of Congress." Továbbá „Hungarian Statements and Comments on the Trial and Execution of Imre Nagy and his Associates.") CHP 8. tk. 1956. június 28-án kiadott sajtóközleményükben („Note to Correspondents") Andersen érkezését július 2-ára várták. DHS L 179:84

72 NAA A 1838 33/1/5/1 Part 4 (Szó szerint: „[US delegation] would be almost certain to renew pressure for a meeting of the Committee before you can consider the matter.")

73 AUS NAA A 1838 33/1/5/1 Part 4 (Shann szerint: „We would not contemplate any action other than issuing the statement [...] We were a fact-finding body whose proper function has evaporated." Ugyanakkor hozzátette, hogy a kezdeményezés nem a különbizottság feladata volna, hanem az ENSZ-é, mégpedig szeptemberben, vagyis a rendes Közgyűlésen. Shann június 27-én óvatosan fogalmazott a Nagy Imre-perről is: „[...] I cannot see that the Committee would have at its disposal persons who would be likely to give it any further information of first hand character, about the circumstances surrounding the abduction, trial and execution of Imre Nagy. [...] questionable in itself [...] through some shadow of the authenticity of the original report.")

74 Uo. (1958. június 19-én érkezett az instrukció a találkozó sürgős összehívására, ugyanezen a napon jelezte telefonon Walker a nyomás erősödését: „...the pressure

on him and on the Mission had been very substantial [...] Denmark, Uruguay, Tunesia [...] immediate meeting [...] Ceylon and Australia was taking up no position as yet." Végül azzal zárta: „[...] if we were not ready to take up the matter, we would find ourselves dragged along by the heel.")

75 ACP 182. doboz (1958. június 21. Jordan levele Wannak: „[...] transmit Special Committee press communique [...] be at your disposal for consultations with you if you so desire and stand ready to cooperate with you.")

76 UNARM S-0442-0192-06 (1958. június 26. Jordan levele Wannak: „Several communications have been received at the HQ relating to the Question of Hungary. [...] It may interest you to have available the list prepared for this purpose.")

77 ACP 182. doboz (Szó szerint: „Special Committee is doing the right thing in collecting more information to report to General Assembly.") A különmegbízott feladatairól lásd a Közgyűlés határozatát, illetve Wan herceg korábbi jelentését. BJI 25. doboz. A washingtoni külügyminisztérium az őszi ülésszakra javasolta egy rendkívüli jelentés elkészítését és megtárgyalását, meg is keresték Wan herceget, akiben „nem merült fel valamiféle jelentés megfogalmazása, de kész rá". Lásd a bangkoki amerikai követség jelentését 1958. augusztus 6-án. NARA 764.00/8-658

78 CHP 9. tk. (Lásd például az 1958. június 27-ei listát: „List of Communications." A külföldön élő magyar diákok egy 10 névből álló listát is összeállítottak a veszélybe került ismert személyek („public personalities") kapcsán, akik esetében az ENSZ-nek közbe kellene avatkoznia. Az 1958. július 1-jei listában szó van Tánczos Gábor, Haraszti Sándor és Rajk Júlia titkos peréről, továbbá az *Élünk* című lapot létrehozó és kiadó diákokról, a korábban meghozott hat halálos ítéletről, és hogy életveszélyben van Bibó, B. Szabó, Göncz. Kiemelik Ordass Lajos ügyét is.)

79 NAA A 183833/1/5/1 Part 4 (Alsing Andersen a korábbi jelentéstevőnek, Shann-nek írta levelét: „According to the resolution of the Assembly [...] our committee has in fact now been discontinued [...] in July Walker and myself realized that it had become impossible to go on in a satisfactory way. You can hardly imagine how difficult it was to write our tiny report on Imre Nagy – with Fabregat temperament on the one side and the reluctant Sir Claude Corea on the other, intimidated as he was by the brave Gunewardene's experience." Június 27-én az ausztrál misszió erről jelentett a külügyminisztériumnak: „[...] need to handle business very carefully to avoid split in Committee and perhaps the delay you mention as being likely due to Uruguay's capacity for oratory might turn out to be a helpful factor in this connection" – vagyis a rendkívüli ülésszak meghiúsítására.)

80 1958. június 20-án tájékoztatta Jordan Trevelyant az ausztrál delegáció által előkészített anyagról, benne a Nagy Imre-ügyben érintett államoknak szóló levelekkel, iratokkal. ACP 182. doboz (Az ausztrál álláspont szerint: „[...] if some report is essential [...] the Committee to prepare a short report to the GA on its own activities, including the previous approaches to Hungary." AUS NAA A 1838 33/1/5/1 Part 4)

81 ACP 182. doboz (1958. június 20-án Jordan levele Trevelyanhoz: „I am by no means convinced that a satisfactory document can be assembled on this subject. [...] I am a little disturbed by the project.")

82 Uo. 1958. június 24. (Jordan feljegyzése szerint: „...own conlcusion that there does not exist sufficient additional material for any report comparable with the main Report.")

83 Uo. (1958. június 24. Jordan feljegyzése: „Report formal, [...] summarize steps the Special Committee has taken.")

84 Uo. (1958. június 24. Jordan feljegyzése: „[...] the Committee would complete its business at two meetings this week.")

85 Walkert idézi az amerikai ENSZ-misszió 1958. július 3-ai távirata. USNA 611.64/7-358. A további gondokat 1958. augusztus 13-án fogalmazta meg az ausztrál követ Londonban (lásd: FO 371/134861), Andersennek pedig az amerikai ENSZ-misszió továbbított adatokat a dán delegáción keresztül a magyarországi elnyomásról, ő azonban nyilvánosan nem szólt minderről. Lásd az amerikai delegáció 1958. július 11-ei táviratát: NARA 611.64/7-1158

86 ACP 184. doboz (1958. június 24. „Information to SYG [...] remaining existence of the Special Committee [...] all communications regarding Hungary [...] Human Rights Division [...] more important communications should be copied to all members of the Special Committee [...] List of less important documents with a summary of their contents should be circulated [...] acknowledged.")

87 MNL XIX-J-29-a (Washington) 14. doboz

88 UNARM S-0442-0139-06 (Lásd Corea 1958. június 17-ei levelét: „Gunewardene's nomination withdrawn," majd ugyanő 1958. június 21-én írja, hogy Gunewardene képviselheti Ceylont, „only for this meeting".)

89 MNL XIX-J-29-a (Washington) 14. doboz

90 Uo.

91 Ennek dokumentációját lásd: CHP 8. tk.

92 Lásd az amerikai ENSZ-misszió 1958. július 11-ei táviratát: NARA 320.5764/7-1158. Ausztrál levéltári dokumentumok szerint a colombói nagykövet a miniszterelnökkel beszélt a különbizottság életre keltéséről, aki előbb ellenezte ezt, majd azzal fogadta el, hogy képviselőjük tartózkodni fog. (Pontosan: „[...] executions were to be deplored [...] opposed the meeting of the Committee, or actions by it [...] another excercise in futility [...] After long discussion [...] agreed to instruct Gunewardene [...] attend proposed meeting [...] may abstain.") NAA A 1838 33/1/5/1 Part 4

93 1958. június 26. 73. ülés. CHP 8. tk. Már 1958. június 19-én Schreiber megírta Jordannak, hogy a különbizottság nem hívhat össze rendkívüli ülést, de állásfoglalást kiadhat. ACP 184. doboz

94 A canberrai amerikai követség jelentése szerint, lásd NARA 764.00/6-1958 (Szó szerint: „[...] reevaluation previous Australian reluctance let UN Committee on Hungary continue to function.")

95 CHP 3. tk. (Eszerint: „[...] since the adaptation of its Report the Committee had received monthly summaries by the Secretariat [...] including many reports on trials and executions.")

96 Uo. 1958. július 1. 74. ülés. (Jordan szavaival: „[...] monthly summaries and press reports and broadcasts from Hungary [...] but not on the secret trials and executions." Az amerikai ENSZ-misszió Jordan jelentését 1958. június 20-án idézte: „[...]

staff [...] not received a single comment from Committee members on these voluminous reports and badly need encouragement and direction.") NARA 310.5/6-2058

97 CHP 8. tk. (1958. július 2. Andersen „congratulated the principal secretary and his staff on the excellent monthly summaries".)

98 Uo. 1957. július 16. 78. ülés.

99 Uo. (Szó szerint: „[...] the special representative [...] had not communicated with the Committee and had taken no action on behalf [...] accused.")

100 Uo. (Andersen szavaival: „[...] very unfortunate to give the impression that there were conflicts between the Special Representative and the Committee.")

101 Uo. 1958. július 17. 80. ülés.

102 Uo. (Slim szavaival: „[...] expression of concern [...] might help save her life.")

103 Uo. (Slim szerint: „Not the executions but the how and why, as the executions or their number, which could not stand comparison with that of Algeria.") Az algériai függetlenségi háború 1954-től 1962-ig tartott, amelynek során tömeggyilkosságok, kínzások tömege és háborús bűncselekmények sokasága is előfordult. Az áldozatok számát illetően csak becslések vannak: négyszázezer és egymillió között. A háború során és nyomán 900 000 fő hagyta el Algériát.

104 Kádár 1956. november 11-ei beszéde. CHP 8. tk.

105 UNARM S-0442-0140-0001-00001

106 CHP 8. tk.

107 Ekkor már felismerték Washingtonban is, hogy a nyugati figyelem elejét veheti a kivégzéseknek, mint erre Gáli József és Obersovszky Gyula pere példaként szolgálhatott: „a különbizottság drámai akciója hasonló eredményt érhet el". Lásd Dulles 1958. június 27-ei utasítását. NARA 764.00/6-2758. Budapesten az ekkor kitűzött száz „felülvizsgálati eljárás" után júliusban további százharmincat terveztek. Lásd a budapesti amerikai követség táviratait 1958. június 23-án, július 5-én, 9-én, 10-én, az utóbbiban utalnak Obersovszkyék sorsára: „Dramatic action by the Special Committee could have similar results. USUN [United States UN Mission] should urge Special Committee [...] more than 100 others scheduled for retrials." NARA 764.00/6-2358, /7-958, /7-1058

108 1958. július 1. Feljegyzés Nagy Imre és bűntársai elítélése kapcsán. MNL XIX-J-1-k 55. doboz

109 1958. június 20. „Nagy Imre-üggyel kapcsolatos teendők." (Szigeti Károlytól) MNL XIX-J-29-a (Washington) 15. doboz

110 1958. augusztus 24-én írt Puja Szarkának, Sebesnek és Síknek, levelét maga gépelte, hogy senki ne tudjon róla. MNL XIX-J-1-j 82. doboz. Péter János levele hasonló okokból keletkezett ugyanígy. 1958. november 23-án írta Péter János Síknek, hogy nem bízik a táviratban, és diktálni sem akarja a levelet. MNL XIX-J-1-n 66. doboz (Sík Endre irathagyatéka)

111 1958. július 7-én javaslatsorozatot dolgoztak ki a Nagy Imre-per nyomán szükséges teendőkről. MNL XIX-J-1-n 53. doboz. 1957. július 28. Feljegyzés. A Külügyminisztérium „taktikai terve" a PB-határozat nyomán, a „magyar kérdés újbóli felvetésének meghiúsítására". MNL XIX-J-1-k 55. doboz

112 MNL XIX-J-1-n 53. doboz

113 Radványi J. (1972), 38. és 50–57., lásd továbbá: MNL XIX-J-1-j 55. és 56. doboz. 1958. július 15. PB-előterjesztés. 1958. augusztus 5. Kormánynyilatkozat. MNL XIX-J-1-n 53. doboz

114 MNL XIX-J-1-k 55. doboz

115 Egy ekkor készült feljegyzés szerint Jugoszlávia „az imperialisták szája íze szerint" támadta Magyarországot, korábban pedig szerepük volt az ellenforradalom előkészítésében. Felmerült ugyanakkor a birtokukban levő fontosabb dokumentumok megszerzésének kérdése (Nagy Imre naplója, a Mikojan – Nagy Imre tárgyalás hangfelvétele stb.) Uo.

116 Uo.

117 Lásd a Külügyminisztérium tervét az 1958. augusztus 7-ei feljegyzésen. Uo. Ugyanekkor jelentette ki Szuszlov, hogy ha a magyar mandátumot elutasítják, vége az ENSZ-nek. (Az amerikai ENSZ-misszió 1958. november 3-án idézte a szovjet politikust: „[...] rejection of Hungarian credentials bring about 'end of UN.'") NARA 310.5/12-358

118 1958. június 25-én jelentette Bartha. MNL XIX-J-29-a (Washington) 15. doboz

119 1958. június 20. MNL XIX-J-1-k 55. doboz

120 Lásd a francia álláspontot: NUOI 244/F továbbá Schreiber levelét Jordanhez 1958. június 19-én. UNARN DAG 1.1.1.3. Protitch files. Mindez a francia diplomáciai iratokban nyomon követhető: AD NUOI 244/C2

121 1957. július 5-én jelentettek az állambiztonság munkatársai a konferenciáról. A küldöttség teljes elszigeteltségéhez még állítólagos „figyelésük" is hozzátartozott. ÁBTL 3.2.5. O-8-125/1

122 MNL XIX-J-1-k 55. doboz

123 Budapesten jól tudták, hogy véleményük befolyásolja majd az ázsiai országokat, ezért kérésüket komolyan vették. MNL XIX-J-1-k 55. doboz

124 1958. augusztus 13. A kiadványból több ezer példányt nyomtattak. MNL XIX-J-1-j 82. doboz. Lásd még: MNL XIX-j-1-n 66. doboz és MNL XIX-J-1-k 55. doboz

125 Lásd a washingtoni külügyminisztérium 1958. június 17-én kelt emlékeztetőjét az olasz követ javaslatáról a diplomáciai kapcsolatok megszakítására. NARA 764.00/6-1758, ill. a washingtoni külügyminisztérium 1958. június 19-ei utasítását. (Eszerint: „...focal point dealing with the Hungarian problem should remain in the UN.") NARA 764.00/6-1958

126 1958. július 25-én jelent Kós moszkvai útjáról, az információ Patolicsev külügyminiszter-helyettestől származott. MNL XIX-J-1-k 55. doboz

127 1957. július 14. „Álláspontunk" [a jelentésről] MNL MSZMP-iratok 288 f. 1958/11. ő. e. 1958. augusztus 28-ára készült el a PB-előterjesztés az ENSZ Közgyűlésre.

128 1958. augusztus 6. MNL XIX-J-1-k 55. doboz

129 Uo.

130 A nyugatnémet titkosszolgálatot Reinhard Gehlen (1902–1979) irányította (a háború idején a Wehrmacht hírszerzését vezette), munkatársai között többen voltak a náci párt tagjai vagy szimpatizánsai. MNL XX-10-k 52465/1957. Az iratokhoz csatolták a kihallgatási jegyzőkönyveket és lefoglalt röplapokat is, mely utóbbiak között uszító, antiszemita iromány is voltak. MNL XIX-J-1-j 82. doboz

131 1958. augusztus 7-én állítottak össze egy dokumentumgyűjteményt az „ellenforradalom" alatt elkövetett bűncselekményekről. Ezek szerint 9952 köztörvényes bűnöző szabadult ki, továbbá 3524 politikai fogoly, köztük háborús bűnökért elítéltek is. MNL XIX-J-1-j 82. doboz

132 MNL XIX-J-1-j 82. doboz és MNL XIX-J-1-k 55. doboz

133 1958. június 23. „Tervezet." MNL XIX-J-1-j 82. doboz

134 1958. július 14. „Álláspontunk" MNL MSZMP-iratok 288 f. 1958/11. ő. e.

135 MNL XIX-J-1-k 55. doboz

136 MNL MSZMP-iratok 288 f. 1958/11. ő. e.

137 1958. június 23. A jugoszláv jegyzékre adott magyar kormánynyilatkozat terve (Moszkvával egyeztetve). Gál É. (1993), 210–211.

138 1958. január 28-án már felmerült ez az érv egy jelentésben. MNL XIX-J-1-j 82. doboz. Formosa Tajvan portugál neve, az utalás a Kínai Népköztársaságtól független terület önálló ENSZ-tagságát takarja, amely névleg Kína egészét képviselte.

139 MNL XIX-J-1-k 55. doboz

140 Uo.

141 1958. november 23. Péter János (kézírásos) levele Sík Endréhez. MNL XIX-J-1-n 66. doboz

142 MNL XIX-J-1-k 55. doboz

143 MNL MSZMP-iratok 288 f. 1958/11. ő. e.

144 1958. augusztus 26. Bartha János jelentése. MNL XIX-J-29-a (Washington) 14. doboz. Ausztrál dokumentumok szerint Gomułka június elején ígéretet kapott arra, hogy „vér nélkül" oldják meg a Nagy Imre-kérdést, ez volt a feltétele annak, hogy elítélje a felkelést. (Szó szerint: „Gomułka received a written promise only ten days ago that the 'problem of Nagy would be solved bloodlessly' [...] it was only after receiving assurances in this respect that Gomułka agreed publicly to condemn the rising.") NAA A 1838 33/1/5/1 Part 4

145 Sztriganov szovjet tanácsos közölte ezt Barthával 1958. augusztus 26-án. MNL XIX-J-29-a (Washington) 14. doboz. Lodge-nak Walker ausztrál követ tolmácsolta Hammarskjöld álláspontját, mely szerint a különbizottság „túlélte hasznosságát." (Pontosan: „[...] Committee has outlived usefulness.") NARA 320.11/12-458

146 1958. szeptember 26-án jelentette az amerikai ENSZ-misszió. (Szó szerint: „[Wan] would prefer to be out of the picture.") NARA 310.5/9-2658 (Az ausztrál szándékokról úgy írtak: „Although reasons therefore not entirely clear.") NARA 320.5764/9-858. Slim felkereste az amerikai ENSZ-képviseletet, azt javasolva, hogy tartsák fenn a világszervezet eszközeivel a politikai nyomást, hátha így elejét vehetik további tragédiáknak. Ott tudta meg, hogy Canberra „elvileg ellenzi az ENSZ-gépezet működését" (szó szerint: „Canberra opposed in principle to continuing UN machinery on Hungary."). Lásd az amerikai ENSZ-misszió 1958. október 23-ai jelentését Slim látogatásáról. NARA 320.5764/10-2358. Az ausztrál ellenkezés mögött feltehetően Shann befolyása volt, aki pedig korábban is az ENSZ vezetésének szándékai szerint érvényesítette ezt.

147 MNL XIX-J-29-a (Washington) 14. doboz

148 Különös módon a trianoni kérdést Marosán mellett a Szovjetunióba menekült Víg őrnagy látta a forradalom kirobbanásának indokai között, akinek az SZKP KB elnöksége elé kerülő levelében szerepelt: „[...] mindazoknak a területeknek a visszacsatolása, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchia idején Magyarországhoz tartoztak." Lásd: Gál É. (1993), 79–80.

149 Lásd a hercegprímás 1958. január 10-én kelt levelét az amerikai külügyminiszterhelyetteshez. NARA 764.00/1-1758

150 CHP 8. tk. 1958. július. (Lásd: Varga László: „Legal Aspects of the Imre Nagy Case." 1958. július 17. John Keisder amerikai ügyvéd „[Attorney of Law, Greensburg, PA.] szerint: [...] the recent documentation by your Committee of the executions in Hungary [...] several earmarks and hasty and prefixed bias and few of such a juridicial approach as would be expected of a UN Committee.")

151 „Esq. Q. C. Esquire Queen's Counsel." Rahman, A. (2006), 6. 1958. január 2-án. MNL XIX-J-41-a (London)

152 Akkor már három napja készen volt a titokban szövegezett vádirat. Lásd az amerikai követség 1958. január 31-ai táviratát, NARA 764.00/1-3158, illetve az angol diplomácia értesülését 1958. január 27-én, FO 371/134853

153 1957. július 1. MNL XIX-J-41-a (London). A per iratait a különbizottság is meg kívánta ismerni, de nem kapták meg. (Ezt előre sejtették is, az ausztrál diplomáciai iratok szerint: „Committee ask for records of trials [...] This would not be handed over but such step had propaganda value.") NAA A 1838 33/1/5/1 Part 4

154 1958. augusztus 30. MNL XIX-J-41-a (London)

155 Rahman, A. (2006), 6.

156 MNL XIX-J-41-a (London). „The Trial of Imre Nagy" *New World Review* (Pontosan: „[...] regular trial [...] under regular procedures [...] reasons to be closed trial [...] almost every country would have sentenced him to death.") Lásd még: Rahman, (2006), 6.

157 Uo. (Pontosabban: „[...] murdering indiscriminately thousands of people who were suspected of being supporters of the Soviet state [...] prosecution and execution was a necessity [...] civil war [...] US Congress voted 125.000.000 USD.")

158 Uo. („Addendum: Kidnapping [...] safety in Rumania.")

159 1958. december 9. Uo.

160 1958. október 9-én vacsorázott a követ a Brit Kommunista Párt vezetőivel. Uo.

161 A per akkor már – februártól – ismét folytatódott. Uo.

162 1958. szeptember 26. A közgyűlési delegáció „eseménynaplója" szerint. MNL XIX-J-24-b (New York)

163 1958. november 19. CHP 8. tk. (1958. október 9-én a *Népszabadság* interjút közölt, amely angol fordításban olvasható az akták között: „Sík said he had been unofficially told by the UN SYG Dag Hammarskjöld that the Question of Hungary would not come up for debate.")

164 Uo. 1958. november 19. (A közlemény szerint: „Statement Sik [...] misunderstanding of the SYG, debate of the Hungarian Question shorter than as previous sessions.")

165 Sík 1945 előtt a Moszkvai Egyetem professzora volt, afrikai tanulmányokat oktatott. Radványi J. (1972), 48.

166 CHP 8. tk. 1958. október 30. (Szó szerint: „I suggest that Hungary might temporarily go back to Mr. Protitch [...] talk this over. Also the Question of Hungary.")

167 ACP 182. doboz 1958. november 12. (Szó szerint: „Files on the Hungarian Question [...] Keys to these files which I will not open, be kept in your office until such time as a full inventory and listing of their contents be made." Az üzenetet másolatban megküldte Trevelyannak is, aki már írt erről: „[...] transfering confidential files on Hungary," hozzátéve, hogy csak egy hozzávetőleges lista („vague list") áll rendelkezésre.)

168 Egyebek mellett 1958. augusztus 3-án érkezett Pásztor Tamás jelentése: „Report about the present situation and latest events in Hungary based on documents and testimonies of witnesses." CHP 3. tk.

169 Uo. (Lásd Jordan utasítását Hámorinak 1958. augusztus 25-én: „[...] items 202 through 215 [...] have to be acknowledged [...] The attached is the form of acknowledgement [...] several items requesting actions by the SYG.")

170 1958. szeptember 22. *Glasgow Herald:* „Hungary is effectively beyond effective help..." MNL XIX-J-1-j (Nagy-Britannia) 14. doboz

171 MNL XIX-J-1-o 6. doboz

172 A bosszúállás összességében tizenháromezer internáltat, húszezer bebörtönzöttet, és 231 bírói ítélet alapján kivégzett áldozatot követelt. Ennek dokumentációja időről időre megérkezett a világszervezethez is: pl. *Hungary Under Soviet Rule. A Survey of Developments from September 1957 to August 1958.* Szerk.: A. Berle, L. Cherne, C. B. Luce.

IX. fejezet

1 Az ügy átadásáról szóló 1958. május 29-ei levelet másolatban megkapták a főtitkárhelyettesek: „cc Dobrynin, Cordier." CHP 6. tk. A döntés indokai nem ismertek, feltehetően Protić tapasztalata játszott ebben szerepet, hiszen a kezdetektől áttekintette – és olykor befolyásolta – a történteket.

2 DHS L 179:174 („May 1, 1958. 4:30 PM Buber.") Lásd még: Berggren, H. (2016), 44.

3 Lásd naplóit a stockholmi Királyi Könyvtárban, DHS.

4 Erre utalt a későbbi különmegbízott, Leslie Munro a washingtoni külügyminisztériumban 1958. december 23-án. (Pontosan: „... Secretary General probably preferred not to know certain things about the Hungarian situation.") NARA 320/12-2358

5 És Szent-Györgyi Alberttől Bruno Walterig. 1958. november 4. „Emergency Committee for U.N. Action on Hungary" MNL XIX-J-1-k 55. doboz

6 MNL XIX-J-1-k 55. doboz

7 1958. december 13. UNARM S-0442-0139-06 (Szó szerint: „UN GA Resolution 1312 (XIII) [...] Deplores refusal of government and continuing repression in Hungary, [...] denounces executions [...] condemns defiance of GA resolutions.")

8 1958. december 12. UNARM S-0501-0008-0022-00001 UC (Sztavropulosz szerint: „In my view these expression of thanks and appreciation might be regarded as implicitly terminating the mandate of Prince Wan and the Special Committtee.")

9 Leslie Knox Munro (1901–1974) új-zélandi jogász, újságíró, politikus. (Kinevezése 1958. december 13-án történt: „UN Resolution 1312 (XIII) ...Decides to appoint Sir Leslie Munro [...] Requests the SYG to provide the necessary facilities to assist Sir Leslie Munro...") UNARM S-0442-0139-06. Az előzményekről lásd a brit külügyi iratokat: Dixon 1958. december 10-én kereste fel az új-zélandi diplomatát, hogy vállalja a feladatot (legyen „agent of the UN"). FO 371/134863

10 UNARM S-0501-0008-0022-00001 UC (Pontosabban: „[...] mandate more limited in scope [...] reporting [...] useful initiative [...]") Munro kinevezése nyomán felkereste a brit külügyminisztériumot, ahol óvták attól, hogy Wan herceg „taktikáját" kövesse, mert azzal csak aláhúzná a világszervezet tehetetlenségét. Segítségüket is felajánlották, de azzal a feltétellel, hogy bizalmas információk ne kerüljenek az ENSZ titkársága elé. A brit külügy álláspontját lásd 1959. január 8-ai utasításukban: FO 371/134863

11 Mindezt az ENSZ levéltára is megőrizte. (1955. január 3-án: „Queen Confers Knighthoods [...] Knight Commander of the Most Distinguished Order of Saint Michael and Saint George." 1955. június 20. „Queen to knight privately on July 22, 12:15 PM with Lady Munro." Majd: 1957. „Knight Commander of the Royal Victoria Order.") Uo.

12 16 millió dolláros kölcsönügyletet kívánt összehozni Új-Zéland és a J. Morgan között. („Draft telegram". 1955. augusztus 31.) UNARM S-0927-007-0012-00001 UC. Különös módon ezek az iratok is az ENSZ levéltárában maradtak fenn.

13 1958. augusztus 10. UNARM S-0927-006-0007-00001 UC (Lásd a Batter and Batter pénzügyi iroda levelét Munrónak: „It is my intention to treat as non-taxable income all your income from the Bankers Trust Co.")

14 Sík E. (1970), 188. Munro ebédmeghívását elfogadta Mód Péter, s ennek során szóba került a különmegbízott lábficama Japánban, időjárás, étkezési szokások stb., de a magyar helyzetről a magyar delegátus nem volt hajlandó beszélni. Lásd Mód 1959. április 25-ei jelentését. MNL XIX-J-1-j 231. doboz

15 Sík E. (1970), 188.

16 1958. október 27. Vacsora a ceyloni ENSZ-misszió vezetőjével. MNL XIX-J-1-j 209. doboz

17 1958. december 8. Subasinge ceyloni diplomata szavait idézik. Uo.

18 Idézi Radványi J. (1972), 49. („I am authorized to state that these [court proceedings] have been wound up and terminated.")

19 Legalábbis az ausztrál dokumentumok szerint. NAA A 1209 1958/5436. (Pontosan: „Stalinists returning from the USSR and taking leading positions.")

20 Cardia, I. V. (1999), 115.

21 1959. január 19. „A magyar kérdés által okozott nehézségek állandóan csökkennek [...] a Misszió kilépett az eddig többé-kevésbé fennálló elszigeteltségből." MNL XIX-J-1-j 210. doboz

22 1959. január 26. Kormányelőterjesztés: [az USA-ról] „[...] bár hangneme továbbra is igen éles, az öttagú különbizottság működését hallgatólagosan befejezettnek tekintik." MNL XIX-J-1-o 6. doboz

23 MNL XIX-J-1-j (Ceylon) 1. doboz. 1958. augusztus 12. Lall bécsi indiai követ meghívása Magyarországra. MNL XIX-J-1-j 210. doboz

24 1959. január 11-én jelentett a washingtoni magyar követség az irredenta szervezetek Clevelandben rendezett eseményeiről. MNL XIX-J-29-a

25 1959. február 24. XIX-J-24-a 5. doboz

26 Uo.

27 Uo. Lásd továbbá: az 1959. május 5-ei emlékeztetőt a Dulles külügyminiszterrel való találkozóról. (Pontosan: „...he is doing nothing as a UN rapporteur.") NARA 764.00/5-559. Munro nem jelentéstevő volt, hanem különmegbízott.

28 1959. április 2. CHP 3. tk.

29 Lásd: HL Budapesti Katonai Bíróság 0066/1958. Lásd még: Hegedűs B. A. (szerk.) (1996)

30 1959. május 7. A titkosszolgálati iratok említik Lencz István, Pethő Zoltán esetét. „Sokan egyáltalán haza sem érnek, sorsuk a határ átlépésétől kezdve ismeretlen." ÁBTL 3.2.1. Bt-910/3

31 1959. május 20. XIX-J-24-a 5. doboz. 1959 februárjában Mód jelentette, hogy „a magyar kérdéssel két személy van megbízva az ENSZ titkárságán, [...] egy alacsonyabb beosztású angol – nyilván Jordan –, a másik egy titkárnő, aki a disszidensektől és egyéb helyről beérkezett leveleket rendezi" – ez Héderváry Klára. Mód hozzátette, hogy „Hédervári Katalin [sic!] később Hollai elvtársnak elmondta, Munro maga is beolvasott [sic!] a fontosabb anyagokba." Mód 1959. február 24-ei jelentését lásd: MNL XIX-J-1-j 231. doboz. Munro ugyanakkor megszámlalhatatlan mennyiségű információról szól („virtually innumerable communications"), de mozgástere behatárolt maradt, mint ezt Dulles külügyminiszter is érzékelte. 1959. február 4-ei üzenetét lásd: NARA 764.00/2-459

32 Mód 1959. március 3-ai jelentését lásd: MOL XIX-J-1-j 231. doboz

33 Lásd: Glennon, J. (szerk.) (1990), Vol. II. 103.

34 Lásd az amerikai ENSZ-misszió táviratát 1959. november 26-án Lodge beszélgetéséről ecuadori kollégájával. NARA 764.00/11-2659 (Szó szerint: „[Munro] thoroughly disliked by virtually all members.")

35 Mód 1959. április 24-én jelent Hammarskjöldnél tett 17-ei látogatásáról. MNL XIX-J-1-j 231. doboz

36 Lásd az amerikai ENSZ-misszió (Barco) jelentését 1959. augusztus 13-án (Eszerint: „[Hammarskjöld] expressed belief it would be better to let Hungarian question 'peter out' now.") NARA 764.00/8-1359. Ősszel Pakisztán, Malajzia, Olaszország, Brazília, Burma, Svédország, Dánia már kitért volna a magyar kérdés vitája elől, hasonlóan nyilatkozott az osztrák és a belga delegátus is. Lásd az amerikai ENSZ-misszionak a „magyar ügy" napirendre tűzésével kapcsolatos táviratait 1959. október 23-án, 25-én és 26-án: NARA 764.00/10-2359, -2559, -2659

37 1959. július 31. MNL XIX-J-1-k 55. doboz

38 Radványi J. (1972), 83. (Eszerint: „Debate on Hungarian Question [...] would seriously interfere with the relaxation of international tension.")

39 1959. július 15. NAA A 1209 1959/661 (Eszerint: „[...] not inscribe Hungarian item [...] We would draw upon us concentrated venom of USSR which could harm us on such matters as New Guinea and Antarctic.")

40 Uo. (Pontosan: „Sir Leslie Munro has nothing of significant to report [...] has not been granted entry to Hungary and his activities appear to have been confined to discussions of his mission with selected delegates in New York and perusal of Secretariat reports on Hungary.")

41 Lásd az amerikai ENSZ-misszió 1959. október 16-ai táviratát. (Eszerint: „Secretariat has been undoubtedly influenced by Soviet bloc this time.") NARA 310.5/10-1659 és -1759

42 MNL XIX-J-1-k 55. doboz (Eszerint: „Munro ...American agent [...] receiving extra pay from the US government for his anti-Hungarian services.") Radványi J. (1972), 91.

43 UNARM S-0927-0008-0009-00001 UC („Speaking Engagements, 1959–1961.")

44 Uo. (1960. január 18-ai üzenete szerint: „I would like to know the exact fee [...] I cannot accept a honorarium of less than USD 500.")

45 UNARM S-0442-0140-0002-00001 („January 1959 – December 1960 Special Representative, cables to Munro, re: Hungary.")

46 1959. július 18. NAA A 1209 1959/661 (Shann szavaival: „I must say candidly, that while no doubt, Munro is a good man for this job and should be encouraged to continue his interest in publicity (he is furious with the English press for not noticing him) and in his emoulments from UN (which at 75 dollars a day he regards as quite inadequate) seem to be things that interest him most.")

47 Uo. (Shann szavaival: „[...] he has, I think, decided definitely not to give up his role [...] Munro had [...] not very momentous discussion with Selwyn Lloyd [...] he will go to Austria [...] relevance of such a visit to his task is hard to see.")

48 UNARM S-0927-0002-0013-00001 UC

49 Uo. 1959. szeptember 25. Munro levele a táborlátogatásról W. K. McCoyhoz (UNHCR Resettlement Office, Austria).

50 Uo. (1959. október 10. Lester Markel válasza szerint: „[...] not as we envisioned it." Korábban Munro a jelentős újságíróval és szerkesztővel, Shapiróval váltott levelet a tervezett cikkről.)

51 1959. szeptember 12. Kreisky levele Sebes István követ, korábbi külügyminiszter-helyettes részére. MNL XIX-J-1-k 55. doboz

52 1959. október 10. MNL XIX-J-1-k 55. doboz

53 Az Assembly of Captive Nations dokumentuma felsorolja valamennyi ítéletet, amit 1956 kapcsán addig hoztak. UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC. (Az amerikaiak jelentését lásd: „Trials and sentences of officials held prisoner by the Hungarian government.") UNARM S-0442-0140-0001-00001

54 1959. szeptember 15-én továbbította Héderváry Klára az amerikai Szenátus megjegyzéseit az ENSZ-ről Magyarország kapcsán, továbbá a külügyminiszter-helyettes („Assistant Secretary of State") erre vonatkozó beszédét. UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC. (McCormack 1959. október 23-án a következő nyilatkozatot tette: „[...] one hundred executions have taken place this year in Hungary, due in part to lack of vigilance on the part of the UN.") Egy nappal korábban Jordan küldte el Cordiernek a *New York Times* írását. (Benne: „[...] failure of the UN to keep alive the issue of communist rule in Hungary had cost the lives of more than one hundred foes of the regime." Ugyanitt szerepel a *Neue Zürcher Zeitung* összesítése a kivégzésekről: név, kor, foglalkozás szerint.) UNARM S-0927-0002-0012-00001 UC

55 „Principal Adviser to Sir Leslie Munro." UNARM S-0927-0001-0001-00001 UC. 1959. november 3. Jordan levele Cordiernek a hírek hitelességéről. ACP 182. doboz

56 1959. szeptember 24. CHP 3. tk. (A melléklet címe: „List of Communications"; Jordan kézzel írta a Héderváry Klára kérdését tartalmazó ügyiratra: „I do not think a list is necessary.")

57 1959. szeptember 25. Kéthly Anna levele Munrónak. Kéthly a Congress of Industrial Organizations konferenciájára utazott, ahol felállva tapsolva („standing ovation") fogadták. UNARM S-0921-0001-0005-00001 UC

58 UNARM S-0927-0001-0002-00001 UC

59 Az iratok terjedelme összesen 122 oldal volt. UNARM S-0921-0001-0014-00001 UC

60 1959. november 25. UNARM S-0442-0140-0004-00001. Mivel a Közgyűlés terme már foglalt volt, így a 4-es termet jelölték ki a vitára, a helyszín változása a „magyar kérdés vitájának eljelentéktelenítését" szolgálta, mint ezt Washingtonban kritikusan megfogalmazták. (Szó szerint: „The [United Nations] Secretariat was distinctly unhelpful in the inscription and handling of the Hungarian item on the agenda this year." A napirendre vétel nyomán a terem választása a delegáció szerint szándékos volt: „[...] to play down the importance of the Hungarian debate.") NARA 320/12-1859

61 Lásd Munro levelét Lodge-hoz 1959. november 30-án. (Eszerint: „There is a bare possibility, that the Hungarian item may be reached on December 4, but from my conversations with SYG and Mr. Cordier this looks most doubtful.") UNARM S-0927-0008-0010-00001 UC

62 1959. november 14. NAA A 1209 1959/661. (Majd 1959. november 26-án: „Munro's report not yet distributed [...] Hungarian item in plenary next week, this delay in distribution will not create good impression. Delay is caused by Munro hanging on this Report.")

63 A későbbi főtitkár, a burmai U Thant. UNARM S-0927-0001-0006-0014-00001 UC

64 Uo. 1959. november 25. (A jegyzőkönyv szerint: „[János Péter] [...] invalid proposal [...] I refer to the clear-cut provisions of the Charter stating that resolutions of the GA are recommendations." Szó szerint idézte ilyen értelemben a francia ENSZ-képviselőt.)

65 Tibetről: UNARM S-0927-0001-0006-0014-00001 UC (1959. március 26-án volt szó Indonéziáról: „[...] disputed territory in Indonesia [...] internal matter.") UNARM S-0927-0008-0005-00001 UC (Ausztrália képviselője 1959. november 20-án úgy fogalmazott: „While we are reluctant to see Hungary raised again this year in a futile way [...]" mégis csatlakoztak a javaslathoz: „[...] our past role on Hungary in the UN.") NAA A 1209 1959/661

66 1959. december 8. UNARM S-0927-0001-0001-00001 UC, majd 1959. december 9. (Szó szerint: „Munro [...] to continue his efforts.") UNARM S-0884-0008-0011 UC

67 Ezen a napon találták meg Bang-Jensen holttestét, halántékán lövéssel, vitatható eredetű búcsúlevéllel a zsebében.

68 1959. november 25. UNARM S-0927-0008-0010-00001 UC. (Az átirat szerint: „[...] I asked him [the Hungarian UN representative] to intervene with his government to stop secret trials, to declare amnesty. I do not think anything substantial has been done in this matter.")

69 Uo. Joseph Lask ENSZ-tudósító. (Szavai szerint: „Report is disappointing, because it does not contain much information.")

70 Lodge, Dixon, Picot és Walker (vagyis az amerikai, angol, francia és ausztrál delegátus) vetette fel: „Andersen to take over Munro's post." NAA A 1838

71 Az ENSZ irattárának dokumentumai szerint Nora Fuchs, Munro titkárnője tartotta nyilván és intézte a különféle meghívásokat. UNARM S-0921-0001-0005-00001 UC. Munro amerikai megbecsülésére utal, hogy Lodge is közvetített egy beszédfelkérést Texasba, Lyndon B. Johnson demokrata szenátor (a későbbi elnök) egyetértésével (de szerepelt Henry Kissingerrel és Habsburg Ottóval együtt is). UNARM S-0927-0008-0010-00001 UC

72 1959. december 19-én született meg az a közgyűlési határozat, amelyben Magyarországot is tagjává választotta a testület. (Munro megjegyzése: „[...] to my considerable surprise and concern.") Uo.

73 Varga László a Magyar Bizottság számára készített áttekintésében úgy fogalmazott: „a forradalomnak ma már szinte csak ez az egy jogi eredménye van". ÁBTL V-1799/1 „Mickey B". Munrót korábban (washingtoni látogatása során) arra kérték, hogy jelentését Hruscsov amerikai utazása után terjessze be. NARA 764.00/9-759

74 Mások mellett Bohr, Kauffmann és egy tekintélyes amerikai ügyvéd, Burling ajánlására helyezkedett el fél évre a segélyszervezetnél, jogi tanácsadóként. Lásd: Lidegaard, B. (2000), 160.

75 A *U.S.A.* című lapot kiadó Alice Widener mellett Anderson admirális is féltette Bang-Jensen életét. BJI 4. doboz (Lásd a Bang-Jensen családdal készült interjúkat, OSZK TIT, továbbá *The Bang-Jensen Case.* (1961), illetve Copp, D. – Peck, M. (1961), 272.)

76 1959. október 6-án vizsgálta a jogi rehabilitáció lehetőségét a Ransmeier és Callender ügyvédi iroda. BJI 34. doboz

77 BJI 33. doboz (Pontosan: „...restraint, modest, balanced, exceedingly intelligent.")

78 BJI 33. doboz. Az ENSZ-alkalmazottak lojalitását az FBI nem kívánta vizsgálni, hanem 1958. augusztus 29-én a külügy megfelelő osztályának (Domestic Intelligence Division) hívta fel figyelmét Bang-Jensen vádjaira, akik ezt a megfelelő rendelkezések alapján (Executive Order 10422) rendben levőnek találták.

79 1959. január 5-én született a kérés. (Pontosan: „Request [...] conduct discreet inquiry [...] present employment and income [...] connections with the Danish Embassy, Consulate or other diplomatic group, future plans of the subject, political motivations...) BJI 33. doboz

80 Lásd erről: Copp, D. – Peck, M. (1961), 268–270. és *The Bang-Jensen Case.* (1961), 46. (Szó szerint: „I think he may have stumbled onto something very big.") Laskyt idézte Carpozi, G. (1960). Robert Morris három héttel a halála előtt beszélt Bang-Jensennel. (Pontosan: „...he had new information.) BJI 33. doboz

81 1959. december 11-én egy információ szerint Bang-Jensen halála előtt pletykák terjedtek külső befolyásról és különféle mesterkedésekről, és a hírforrás (az irat szerint egy nő) két példával is szolgált volna a tragédiát megelőző napról. (Az irat számos kihagyással volt csak kutatható: „...she has felt there has been gossip among individuals [...] outside influence and intrigue in relation to his death. ...cited two examples that the previous day...") BJI 33. doboz

82 Mindez az FBI dokumentumai között maradt fenn, a szenátusi vizsgálat idejéből. BJI 33. doboz

83 Mindezek egy dobozba kerültek azután, a haláleset után a nyomozók nem néztek bele, ami a szenátusi vizsgálat során is meglepetést keltett, lásd: *The Bang-Jensen Case.* (1961), 5., ugyanerre utal a *The Sunday Star* 1960. január 24-ei cikke.

84 1959. november 24-én délután 2:55-kor kapta Hoover a táviratot. („Captioned individual disappeared on 11-23-59." A válasz: „Conduct no investigation in this matter.") BJI 33. doboz

85 Bang-Jensen eltűnését a felesége jelentette másnap, 12:30-kor, a Nassau megyei rendőrségen, a körözést ennek nyomán adták ki. Később Victor Lasky hívta fel az ügyvédet, Clifford Forstert. Lásd Copp, D. – Peck, M., (1961), 7. és Carpozi, G. (1960). A keresésért a New York-i rendőrség volt felelős (az illetékes rendőrtiszt, Walter Arm bevonta a munkába James B. Leggettet, a detektívek főnökét). (A *New York Herald* 1959. november 25-ei cikke szerint a rendőrség „began searching wooded and lonely areas near the missing man's Lake Success home.")

86 „Official Fired After Hungary Revolt Probe / Refused to Name Witnesses, Left L. I. Home Monday." *The Sun*, 1959. november 25. „Ousted UN Aide Missing, Wide Search Launched." *The Journal American*, 1959. november 25. „Ex-UN Probe, Enemy of Reds, Feared Slain". Idézi: Carpozi, G. (1961)

87 A KGB kedvelt módszere volt a politikai gyilkosságok öngyilkosságnak álcázása. Krivickij tábornokot egy washingtoni hotelben találták fejlövéssel, noha ő is figyelmeztette feleségét, hogy ha holtan találnák, semmiképpen se gyanakodjanak öngyilkosságra. Bang-Jensen hasonló értelemben írt levelet korábban feleségének, idézi: Copp, D. – Peck, M. (1961), 277. és *The Bang-Jensen Case.* (1961), 42. A búcsúlevél papírjának eredete ismeretlen volt, továbbá üzenete nem volt datálva, noha a precíz Bang-Jensen minden írását dátummal látta el, csak rövidített utalás szerepelt: „Nov." és alul egy különös jel: „6A". (Ez egyszerre utalhatott a bécsi kihallgatások helyszínére: Wallnerstrasse 6/A, de lehetett G[eneral] A[ssembly] is.) A halott kezén olajos rozsda volt a sokáig nem használt, de rendszeresen tisztított fegyvertől, míg a jobb hüvelykujjon a boncoláskor leírt sérülés gyakorlatlan fegyverhasználók jellegzetes sebe a visszacsapó závártól. A halott arcán finom szemcsék voltak, a „lőcsatorna" pedig a jobb halántéktól kissé felfelé és hátrafelé húzódott, de a nyomozás nem tért ki arra, hogy „abszolút közeli" volt a lövés, vagy csak „közeli" (egy centiméteren belül vagy harminc-negyven centiméterre sült-e el a fegyver), ami pedig tisztázhatta volna az önkezűséget vagy idegenkezűséget. Lásd: Dr. Kovács Lajos: *Elemzés. Povl Bang-Jensen halálának „virtuális" nyomozásáról.* 2003. október 1. Kézirat, BJI 35. doboz. Amikor megtalálták, már egy napja halott volt, ugyanakkor szerda reggeltől nem feküdhetett csütörtök reggelig az úton, mert a kutyák észrevették volna a testet. Lásd: Copp, D. – Peck, M. (1961), 23–27. A rendőrségi fényképek és a boncolási jegyzőkönyv, illetve a telefonbeszélgetések jegyzetei a nyomozást vezető rendőrtisztteI, illetve a boncolóorvossal csak tovább árnyalják a képet. Lásd: BJI 35. doboz. Különös mozzanat, hogy a búcsúlevelet nem adták ki az özvegynek. BJI 33. doboz

88 Ilyen volt a holttest megfordítása, a nyombiztosítás hiánya, az egymásnak ellentmondó boncolási jegyzőkönyvek elfogadása. Lásd: Copp, D. – Peck, M. (1961), 20–32.

89 1959. november 25-én délelőtt 11-kor értesült az FBI („Espionage Section") Bang-Jensen eltűnéséről. (Ugyanaznap kézzel írták az ügyiratra: „New York instructed to conduct no investigation." 26-án „S[ecret] A[gent] [in] C[harge] Foster is maintaining contact with the Police and will advise Bureau of any subsequent pertinent information.") BJI 34. doboz, valamint *The Bang-Jensen Case.* (1961), 53. 1959. november 26-án 1:30-kor jelentette az FBI, hogy megtalálták Bang-Jensen holttestét, a halál oka: öngyilkosság. (Egy előző napon kelt orvosi vélemény Bang-Jensent antiszuicidnak írta le.) BJI 33. doboz

90 Idézi: Carpozi, G. (1960) (Pontosan: „May be mentally depressed.") Több alkalommal felmerült, hogy Bang-Jensen három pszichiáterrel is konzultált öngyilkossággal kapcsolatos kérdésekről. (Lásd a *True Detective* írását, amelyet az FBI 1960. február 9-ei emlékeztetőjében is idéztek: „Bang-Jensen, apperently without the knowledge of his wife, consulted three psychiatrists prior to his death [...] talked of self-destruction...") Utóbb nyilvánvalóvá vált, hogy az egyik a családorvos volt, a másik a pályamódosításban segített, a harmadik pedig egyértelműen antiszuicidnak írta le anamnézisében. Copp, D. – Peck, M. (1961). 1959. november 25-én ugyancsak arról jelent az FBI, hogy információik szerint Bang-Jensen lelkiállapota stabil volt, és családjával boldogan élt. BJI 33. doboz

91 1959. november 26-án egy közeli ismerős, E. Christiansen is így emlékezett. (Pontosan: „One month ago I had a long conversation with him about his possibilities for embarking a new career [...] the conversation which he had with the Danish FM had given hope for future possibilities.") ACP 177. doboz. A számos sajtóhír és kommentár mellett magyarok, dánok, amerikaiak biztosították támogatásukról.

92 A Cordier-iratok között megtalálhatók a UPI és az AP által továbbított rendőrségi hírek. (Bang-Jensen „[...] object of a 17 states missing alarm [...]"), továbbá utolsó napjairól számos irat tanúskodik. Lásd még: „D.A. Rules Bang-Jensen Death Suicide." *New York Herald Tribune*, 1959. november 29. „Death of Bang-Jensen." *The Indianapolis News*, 1959. november 27. ACP 177. doboz

93 Uo. (Eszerint: 1959. november 26. „You and your family have our profound sympathy and sincere condolences on the passing of your husband. Hammarskjöld." 1959. november 27. „Please accept our heartfelt sympathy in your sorrow. Mr. and Mrs. Cordier.") (Gross: „[...] deep sympathy for Bang-Jensen and Mrs. Bang-Jensen.")

94 BJI 33. doboz

95 ACP 176. doboz (Szó szerint: „Police files [...] very deficient.") Az ügyben folytatott vizsgálat később megállapította, hogy a helyszínre érkező rendőrök „pocsékul dolgoztak". (Szó szerint: „[...] this case was miserably handled by the police in New York. [...] XXX also feels that criticism of the NYPD will impair our current relations with Steve Kennedy.") Lásd az FBI 1960. február 2-ai jelentését. BJI 34. doboz. Hasonlóan elmarasztaló a szenátusi vizsgálat konklúziója is, akárcsak a tényfeltáró újságíróké: Copp, D. – Peck, M. (1961), 47–49. o. A boncolás megállapította, hogy a gyomorban 30 ml barnás folyadék volt található, de nem tettek kísérletet ennek azonosítására. (Lásd: Dr Grimes, Autopsy Report: „Contents of stomach: 30 ml of brown fluid.") Copp, D. – Peck, M. Feljegyzések BJI 35. doboz. Néhány nappal a haláleset után egy ismeretlen telefonáló az FBI New York-i irodájával közölte annak a kémiai vegyületnek a nevét, amely önpusztító hatású depresszánsként kommu-

nista titkosszolgálatok laboratóriumából származhatott. Mindezeket rögzítették az FBI-nál, de nem következtek további lépések. (1959. december 10-én ennek kapcsán azt írta Hoover: „FBI laboratory are constantly available [...] Jensen's body was cremated in less than two days which destroys the identity of chemicals.") BJI 34. doboz. Ugyanakkor a dán konzult a nyomozásra vonatkozó kérdései nyomán arról tájékoztatták, hogy a rendőrség nem adja ki az aktát, de kérdésekre válaszolnak. December 15-én zárult le a toxikológiai vizsgálat, amely a vegyi anyagok jelenlétét kizárta. Lásd a New York-i dán főkonzul levelezését Bang-Jensen haláláról a koppenhágai külügyminisztériummal 1959 decemberében. RA 119. G. 3/19. Pakke Nr. 3.

96 Néhány nappal Bang-Jensen halála után egy levelet kapott az FBI arról a drogról, amely végletes depressziót okoz, és önpusztító késztetéssel jár, ezt néhány nappal később egy gyakorló orvos telefonhívása erősítette meg. BJI 33. doboz.

97 Lásd az FBI egy, 1960. február 1-jei jelentését. ([Bang-Jensen] „dismissed for grave misconduct [...] committed suicide.") BJI 33. doboz. Ugyanezt vette át a CIA is, amely attól tartott, hogy ennek nyomán kellemetlen „publicitás" céltáblájává válik. (Pontosan: „Agency might be made one of the targets of the publicity surrounding Bang-Jensen's suicide.") Uo.

98 BJI 33. doboz. (1960. május 31-én írta DeLoach Hoovernek a vizsgálatba bevont Sourwine főtanácsadó működése kapcsán: „Dodd has no facts whatever upon which to base his suspicions that Bang-Jensen was assasinated by the Soviets.")

99 A CIA iratai között szerepelt az „Assembly of Captive European Nations" kérelme. (Benne: „...such an investigation would bear the confidential approval of Mr. Allen W. Dulles.") BJI 33. doboz

100 Az ENSZ levéltára megőrizte G. T. Varley táviratát Hammarskjöldhöz 1959. november 27-én. („Congratulations to the smashing victory over Bang-Jensen!" Ugyanaznap Mrs. A. G. Hunter így írt: „Sir, you have driven to his death a noble man. Mr. Bang-Jensen for doing what was right." Mások úgy fogalmaztak, hogy mindez árulás: „[...] betrayal of Hungarian patriots", illetve hogy a világszervezet vezetése felelős: „[...] virtually killed Bang-Jensen.") ACP 177. doboz

101 „You Pay for This!" – a *Muncie Star* c. lap cikkének címe. UNARM S-0927-0002-0010-00001 UC. 1959. december 3-án írta le Barry Goldwater szenátor Lodge delegátussal folytatott levélváltása nyomán, hogy reméli, hogy az ENSZ-képviselőnek nem múló lelkifurdalása van. („...his conscience is bothering him in every minute.") BJI 33. doboz

102 Az amerikai sajtóvisszhang mellett a koppenhágait is kiemelt figyelemmel követte a State Department, a dániai követség folyamatosan tájékoztatta Washingtont. (1959. december 10-én például: „...emotional outburst of pity and indignation [...] symbol of sacrifice for principle...") BJI 33. doboz

103 ACP 177. doboz. (1960. március 16. „Confidential memo sent to Cordier, re: Bang-Jensen [medical examination] [...] friendly initiative on Bang-Jensen's behalf [...] never reported to the Administration [...] personal and private.")

104 Uo. (A feljegyzésen saját kézírásával szerepel: „Original sent to Mr. Gross.")

105 UNARM S-1078-0064-0002-00001 UC (Lásd Hammarskjöld levelét Stig Sahlinnak: „McCartyish hysteria which his suicide stirred up." Beszédes, hogy a főtitkár is egyértelműen öngyilkosságról írt.)

106 ACP 177. doboz. (Lásd Cordier 1960. január 13-ai nyilatkozatát az AP-nek: „[...] rumors about security leaks and would-be defectors, for which corridor gossip is given as a source [...] wholly without foundation.") Különös persze, hogy néhány nappal korábban utasították ki az ENSZ Titkárságának egyik munkatársát, Vagyim Alekszandrovics Kiriljukot, akinek tevékenysége a „diplomáciai státusszal összeegyeztethetetlen" volt. Lásd: Huss P. J. – Carpozi, G. (1965), 136–140. Néhány hónappal később az amerikai ENSZ-delegátus listát adott át Hammarskjöldnek a szovjet hírszerzőkről, akik a világszervezetben dolgoztak; ekkori becslése szerint a „keleti" alkalmazottak 70–80%-a hasonló megbízatással rendelkezett. Lásd: Huss P. J. – Carpozi, G. (1965)

107 1959. december 22. („A Chronological Record.") BJI 53. doboz. Az ENSZ Titkárságához tartozó Narayan a magyar delegáció egyik tagjának mondta el, hogy Bang-Jensen követségi munkája során „szokatlan apróságokra" figyeltek fel kollégái: „Röviden: rájöttek, hogy beszervezett ügynök volt." Narayan szerint ezért került a világszervezetbe, hogy megszabaduljanak tőle. Bár hozzátette: „az az ember nagyon sokat tudott". Lásd Uranovicz Imre feljegyzését 1959. december 1-jén: MNL XIX-J-1-j 231. doboz. Ugyanezt a hipotézist viszi színre Pálfy József és Kazimir Károly színműve, amely szerint „Bang-Jensen megpróbálta zsarolni megbízóit, akik között a CIA-t is sejtenünk lehet". Lásd: Pálfy J. – Kazimir K. (1970), 568. Egy másik feljegyzés úgy fogalmaz: „a legvalószínűtlenebb, hogy Jensen öngyilkos lett", egy bizonyos „Vellodi" szerint egyenesen azok ölték meg, „akiknek kilétét a tanúskodás során megismerte". Vagyis a szabadságharcosok gyilkolták meg, de az irat szerzője hozzátette: „nem lennék meglepve, ha holnap a lapok kisütnék, hogy a 'kommunisták' gyilkolták meg." Lásd Uranovicz Imre feljegyzését 1959. december 1-jén: MNL XIX-J-1-j 231. doboz. A CIA a kronológiai emlékeztetőről mindössze annyit jegyzett meg, hogy az az események „pontos leírása" volna („accurate account"). BJI 33. doboz

108 UNARM S-1078-0064-0002-00001 UC. (Egy későbbi feljegyzésben ezt úgy fogalmazták meg, hogy „[...] to draw attention to the facts Hammarskjöld authorized the publication on December 22. 1959 a Chronological Record." 1960 januárjában kezdődött az újabb irat kiadása és terjesztése Bang-Jensenről, január 1-jén írta rá Hammarskjöld, kinek küldjenek belőle. („A List of Facts about the United Nations and the Case of Mr Bang-Jensen." Eszerint: Hammarskjöld „[...] treated Bang-Jensen with kindness and generosity"; Bang-Jensen „[...] refusing to obey instructions".) ACP 177. doboz

109 Az FBI iratai között aláhúzással szerepelt a mondat, oldalt nagy kérdőjellel. BJI 33. doboz

110 1961. május 8-án született erről egy feljegyzés az FBI-ban. (Szó szerint: „...for reasons of personal security, Mrs. Bang-Jensen might desire to have the journals her husband kept in the possession of the [Senate] Committee.") BJI 33. doboz

111 A dátum nélküli feljegyzés erre utal. (Szó szerint: „...drop the investigation – to protect the family.") BJI 33. doboz

112 Ez a könyv írásakor titokban maradt, de Héderváry Klára volt az informátor, akivel szinte konspirált körülmények között találkoztak.

113 A szerzőpárossal készített interjú az OSZK TIT-ben található, a kutatás számára egykori jegyzeteiket is átadták, majd hagyatékukból is előkerültek további iratok. A moszkvai reakcióra utalt haragos levélváltásuk egy szovjet diplomatával (BJI 35. doboz), míg az ENSZ vezetői számára mindez a rágalmazás folytatása volt (Egy feljegyzés szerint: „[...] in 1961 a scurrilous book entitled Betrayal at the UN freely cast aspersions on Hammarskjöld and his senior officials.") UNARM S-1078-0064-0002-00001 UC

114 A vizsgálatot Thomas Dodd szenátor vezette, a bizottság titkára David Martin volt. *The Bang-Jensen Case. US Senate Report*, 1961. szeptember 14. Washington D.C. A Martinnal készült interjút lásd: OSZK TIT. A szenátusi vizsgálatot is közelről követte az FBI és megszerezte munkapéldányát. Lásd az 1960. április 8-ai jelentést. BJI 33. doboz. Ugyanakkor az iratok tanúsága szerint az FBI nem osztott meg minden értesülést a szenátusi bizottsággal. (Lásd az 1960. április 5-ei memorandumot DeLoach-tól: „... [FBI] does not reveal information to Martin.") BJI 33. doboz

115 A *Jyllands-Posten* 1961. decemberi cikksorozatában elemezte a vizsgálat eredményeit és emelte ki ezt a mozzanatot. (Eszerint a jelentésben is érzékelhető: „[...] not to hurt the SYG.") ACP 177. doboz

116 Időről időre erősödött a gyilkosság gyanúja, egyebek mellett az FBI is őrzött dokumentumokat (1964. február 17.) „ellenőrizetlen információkról", amelyek magyar diplomaták fatális szerepére utaltak. (Pontosan: „...unconfirmed allegations involving Hungarian diplomats in the 'murder' of Bang-Jensen. [...] both have been in the US as diplomatic representatives." A titkosszolgálat tette idézőjelbe a „gyilkosság" szót („murder").) BJI 33. doboz

117 UNARM S-1078-0064-0002-00001 UC (Pontosan: „Myth-making continued.")

118 A *Jyllands-Posten* 1961. decemberi sorozatában utalt Louis Adamie, Norton E. Kent, Sztepan Bandera, Valter Krivickij esetére, továbbá Pjotr Gyerjabin hírszerzőtiszt vallomására. Azt is javasolták, hogy a dán kormány indítson vizsgálatot az ügyben.

119 1960. október 25. Leistikow cikke szerint: a Wallnerstrasse 6/A-ban folytatott tanúmeghallgatásokat lehallgatták a szovjetek. (Pontosan az épület „[...] had been wired by the Russians.") ACP 177. doboz

120 UNARM S-0927-0002-0010-00001 UC. (Pontosan: „Communists dominate other vital sections of the Secretariat.") Az UPI 1960. január 13-ai jelentése szerint Bang-Jensennek bizonyítékai voltak erre. ACP 177. doboz

121 NAA A 1838. (1961. január 23-án írta Ausztrália ENSZ-nagykövete: „...it is true that there are communists in the UN Secretariat [...] they use their position for espionage and to excercise undo influence [...] There is nothing surprising in this.")

122 Uo. (1961. október 13-án írták a szenátusi jelentésről: „[...] interesting only if Shann mentioned.")

123 Uo. (Lásd Peter Richard Heydon ausztrál külpolitikus 1961. január 23-án írt levelét Shannn-nek: „[Shann's statement, May 30, 1957] is quoted extensively in the letter from SYG to Bang-Jensen of July 3, 1958 released to the press." Itt utalnak még Shann és Hammarskjöld táviratváltására Bang-Jensen elbocsátásának idejéből.)

124 Uo. (Shann korábbi megfogalmazását finomabban ismételték felettesei: „The UN by its very nature has difficulty in preserving complete security against any significant group of its member states.")

125 Uo. (1961. január 23-án született: „Guidance to Australian press [...] off the record or background.")

126 Az ausztrál sajtó bőségesen foglalkozott a könyvvel, egyebek mellett a *Sydney Sunday Mirror* 1961. január 29-ei száma. (Ebben leírták: „Shann complains to Jordan [Bang-Jensen] [...] banned from attending the meeting, etc.") 1961. január 25-én Shann táviratot küldött az ausztrál ENSZ-képviseletnek: „so-called facts [...] reconstructed conversations are largely fictional." Uo.

127 Uo. (1961. január 23-án született feljegyzése szerint: „Personal for Heydon from Shann: You have in the Department a complete set of copies of my correspondence on Bang-Jensen with Hammarskjöld, Cordier and Gross. [...] and a quite important record of an encounter with Bang-Jensen in New York.")

128 Uo. (Shann feljegyzése szerint: „[...] nervous storm as Hammarskjöld described it to me [...] SYG hoped that the storm would pass and that he would not be required to take drastic actions against a man who had served the UN well, and who has a wife and five children.")

129 Uo. (1961. február 10-én Ian Hamilton, PR Officer szerint: „[...] any suggestion that Mr. Shann had helped the Kadir regime was nonsensical.")

130 Uo. (1961. január 23-án Ausztrália ENSZ-képviselője írta: „[...] not a good book.")

131 Uo. (1961. január 13-án jelentette a washingtoni követség Canberrának: „[...] murder rather than suicide.")

132 ACP 182. doboz. (1960. január 4-én írta Jordan Cordiernek: „[...] arrangements for the continuation of work on Hungary [...] resolution passed [...] status of Secretariat [...] Munro should report on special developments. I doubt – to put it mildly – whether any sound report can be prepared on special developments.") A franciák már az előző évben ellenkezéssel fogadták a „magyar ügy" tárgyalását, a párizsi amerikai követség távirata 1959. szeptember 1-jén, erős ellenállásra („strong reluctance") utalt a magyar ügyben. USNA 764.00/9-159. (Figyelemre méltó a washingtoni külügyminisztérium emlékeztetője Munro 1959. szeptember 25-ei látogatásáról: „[...] some delegations were getting bored with the Hungarian issue. [...] no progress was being made.") USNA 764.00/9-2559. Az ausztrálok határozottan ellenezték („strongly opposed"), jelentette az amerikai delegáció október 29-én. USNA 764.00/10-2959

133 ACP 183. doboz (Jordan levele Cordiernek: „It may be sound to proceed on the assumption that no requirement will arise for the preparation of further special reports. In that case the existing arrangements of relying solely on the services of Miss Hedervary may prove adequate [...] If however the question of Hungary not be regarded as in effect a dead question [...] the present arrangements are, in my oppinion inadequate.")

134 10 tételben szerepeltek a szervezetek. („List of Hungarian organizations in the UN") UNARM S-0927-0001-0001-00001 UC

135 Az amnesztiáról az ENSZ is gyűjtött információkat. UNARM S-0927-0001-0003-00001 UC. (Radványi szerint: „[...] partial amnesty [...] abolishment of internment camps.") Radványi J. (1972), 85.

136 Ezt az egyik dokumentum rögzítette: ÁBTL K-1799/1

137 Varga László „Mickey B" néven kapott kartont, majd tervezték a vele kapcsolatos akciókat. ÁBTL K-1799/1

138 Erről ír könyvében Radványi. (Pontosan: „Rákosi regularly visited János Boldoczky, the Hungarian ambassador in Moscow. The ambassador, who had been Rákosi's foreign minister before 1956 remained faithful to his former master.") Radványi J. (1972), 75.

139 Az ENSZ-ben dokumentálták mindezt, gyűjtötték az újságcikkeket, és a hivatalos magyar cáfolatokat. UNARM S-0921-0001-0008-00001 UC. Lásd még Héderváry 1960. február 2-án írt levelét Jordannak. (Ebben: „Execution of 150 youths.")

140 1960. február 9-án táviratozott Jordan Munrónak. (Tárgya: „Executions in Hungary. Communications to Kuwait.") UNARM S-0927-0001-0002-00001 UC

141 Az ENSZ levéltára megőrzött egy hétoldalas, gondosan összeállított információsorozatot az állítólagos kivégzésről, továbbá egy ötoldalas összegzést, valamint a magyar kormány cáfolatait 1960. március 17-ről. UNARM S-0927-0002-0012-00001 UC. (Jordan távirata Munrónak: „You may think that I am being exceptionally sceptical [...] authenticity is crucial for UN reports about Hungary.")

142 1960. február 17-én üzent Héderváry Jordannek arról, hogy több mint egy héttel az értesítés után még mindig nem kaptak feleletet. CHP 9. tk.

143 UNARM 0927-0006-0003-00001 UC. (1960. január 15-én Cyprian J. Bridge levelet írt J. M. Budingerhez: „Lady and Sir Munro [...] leave here on Tuseday January 20 on a trip on behalf of the bank." 1960. január 22. G. Wicks tájékoztatta Munrót a találkozóról.)

144 Legalábbis a javaslat szerint, a valóságos költség ennél alacsonyabb is lehetett. (Lásd: „Allotment Advice [...] UN Representative in (sic!) Hungary.") UNARM S-1685-0000-0024-00001 UC

145 1960. április 4. „UN European Office, File: Munro Mission CF: Middle East." Lásd továbbá: „Persian Gulf States – Report on International Position, 1959." A kiadás helye és ideje: New York, 1959. május. Szerző nincs feltüntetve. A dokumentum szakszerűen írta le a terület etnikai és gazdasági jellegzetességeit, a helyi törzsek viszonyát egymáshoz és a gyarmatosítókhoz, a brit kormányzás eddigi tapasztalatait, valamint az olaj-kitermelés előzményeit (lábjegyzetekkel és függelékkel). UNARM S-0927-0007-0005-00001 UC

146 Uo. (Pontosan: „Suggested discussion with the Ruler of Kuwait as a basis for a banking relationship with Bankers Turst Company London Office." A testvérekről: „Leading merchants in Kuwait [...] Reputed to be wealthy and strong in government circles [...] Represent Chrysler, GE, Accounts in New York, Morgan.") UNARM S-0927-0007-0003-00001 UC

147 A Bankers Trust Annual Report-jában közlik, hogy Munro számlát nyitott a banknál. Itt szerepel utazása is. („Trip to Saudi Arabia, Kuwait, Europe and New Zealand for Bankers Trust." Lásd még az 1960. április 8-ai jelentést: „Munro to Shaik Jabiz Al Ahmed Al Sabah, president Finance Department Kuwait, re: Investments for the Royal Family. [...] well established businesses in the free nations.") UNARM S-0927-0007-0003-00001 UC

148 UNARM S-0927-0007-0005-00001 UC

149 UNARM S-0927-0007-0004-00001 UC

150 UNARM S-0927-0007-0005-00001 UC

151 1960. március 3. („Invitation to visit Detroit Economic Club, informal dinner." Nixon február 15-én járt ott.) UNARM S-0927-0007-0009-00001 UC

152 UNARM S-0927-0007-0006-00001 UC. (1960. június 13-án írta: „I travelled with great comfort with one of the Company's private planes.")

153 UNARM S-0927-0008-0003-00001 UC. (Lásd 1960. áprilisi levelét: „Sir Leslie Munro, President of the 12th General Assembly and UN Special Representative on Hungary. Available: generally, Fee: approx. 600 USD depending on date and location." Később egyetemi kurzus vezetésére is felkérést kapott, a Wesleyan University hívta 1961. februárra és márciusra, úgynevezett hétfői szemináriumokra az ENSZ-ről). UNARM S-0927-0007-0010-00001 UC

154 A mappa a levelezést is tartalmazza Munro adóbevallásával kapcsolatosan (amit ugyanaz a cég intézett: „[...] handed by Bankers Trust") és az 1958-ra vonatkozó jövedelem megállapítása során szerepelt utalás üzleti tevékenységére. („The taxpayer is and has been since September 1958 – the date he ceased to be New Zealand's Ambassador to the US – engaged in business in the US.") UNARM S-0927-0007-0008-00001 UC

155 1960. szeptember 21-én a „magyar kérdés" kapcsán került szóba Munro, valamint a BT elnöke, Boland, aki magyarországi látogatást tervezett, ennek azonban Munro nem kevés invencióval (ld. később) elejét vette. (Lodge ugyanakkor: „[...] pointed out Sir Leslie's admirable qualifications.") UNARM S-0927-0008-0003-00001 UC

156 1960. május 5. *Albany Times*. (Szó szerint: „Sir Leslie Munro Top Red Target [...] the name of 200 pounder Sir Leslie Munro of New Zealand [...] tops the list of those whom Moscow lists as official public enemies [...] six foot two [...] UN watchdog who bites the Kremlin oppressors of Hungary every opportunity.") UNARM S-0927-0008-0009-00001 UC

157 UNARM S-0927-0006-0008-00001 UC

158 Hámori László a Narcotic Drugs Divisionhöz került 1960-ban. CHP 6. tk.

159 UNARM S-0927-0006-0008-00001 UC

160 Uo.

161 Uo. (Eszerint: „UN operating repatriation program to Hungary [...] Reports [...] danger of victimization [...] taken to other places [...] removed from their homes [...] re-indoctrination, execution [...] yet could not investigate.")

162 1960. április 8. MNL XIX-J-1-k 55. doboz

163 UNARM S-0927-0006-0008-00001 UC. (Itt található: „Munro Press Conference, Geneva, sent to Herter, Secretary of State US.") Christian Herter (1895–1966) a súlyosan beteg Dullestől 1959-ben vette át a külügyi tárcát.

164 1960. április 12. UNARM S-0927-0006-0009-00001 UC

165 UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC (Lásd például: „Survey of Hungarian developments. 1 April – 15 June, 1960." 24 oldal, továbbá függelék.)

166 CHP 6. tk. (Héderváry levele Jordannak 1960. július 29-én: „Munro [...] continuing the Hungarian case [...] trip to Europe [...] the UN in the Congo crises [...] my impression is that Sir Leslie doesn't quite get the atmosphere in the UN at this moment.")

167 Uo. (Jordan levele Munrónak 1960. július 30-án: „[...] September [...] to be reasonably clear about the possible lines of a report on Hungary.")

168 Uo. (Pontosan: „Munro's resignation [...] official burial of the Hungarian Question.")
169 Uo. (Szó szerint: „British position [...] they are anxious to bury it.")
170 Erre utal az ausztrál állásfoglalás. NAA A 1209 1960/5279 (1960. október 28-án írták: „US on the Hungarian Question [...] under review though whether through Munro or by some other arrangement had not yet been resolved.")
171 Uo. (Egy irat szerint: „Lodge asked Munro for ideas (hasn't made up their mind and elections...)")
172 NAA A 1209 1960/5279 (az 1960. szeptember 13-ai javaslat szerint: „[...] thanks to Munro to make it clear that his services are no longer required.")
173 Uo. (1960. augusztus 4-én jelenti az Australian High Commission vezetőjeként Shann: „[...] likely to say the least, to be less than productive.")
174 Uo. (1960. augusztus 14-én írja az ausztrál ENSZ-képviselet a külügynek: „[...] not agree to cosponsor inspection [...] lesser our influence with uncommitted countries [...] New Guinea relations harmed.")
175 Uo. (1960. szeptember 13-án írták: „[...] renewed debates are thus likely to be the further demonstrations of the ultimate powerlessness of the UN.")
176 Uo. (Az 1960. november 11-ei irat szerint: „Next year Foreign Office proposes to get in early working on Americans to abandon their position on Hungary which is quite unrealistic and 'offends intellectually.'")
177 1960. június 4. „Felkészülési terv az ENSZ XV. Közgyűlésére." MNL XIX-J-1-n 53. doboz
178 Magyar-Amerikai kapcsolatok, 1918–1960. MNL XIX-J-1-k 55. doboz
179 1960. április 27-én angol fordításban került az ENSZ elé „The Knight Errant" címen a Munrót bíráló írás. UNARM S-0890-0008-0003-00001 UC
180 1960. június 4. MNL XIX-J-1-n 53. doboz és MNL XIX-J-1-k 55. doboz
181 Radványi J. (1972), 89. (Így idézte fel: „...gesture extended to Khrushchev who attended the General Assembly.")
182 „Cordier főtitkárhelyettes azt üzente küldöttségünknek, hogy egyelőre nem tervezik a jelentés megvitatását." MNL XIX-J-1-o 6. doboz
183 UNARM S-0446-0120-0005-00001 UC 1 (1960. szeptember 7. „Credentials of the Hungarian Delegation. Representatives: H. E. János Kádár Minister of State, Chairman of the delegation." A levél felsorolta a „staff" tagjait, a misszió és a külügyminisztérium munkatársait. Különös, hogy az ENSZ-ben még mindig foglalkoztak Kádár hollétével 1956. november 1-je után, Héderváry Klára január 28-án tudatta Jordannel, hogy Kádár egy nyilatkozatában említette, hogy ekkor a Szovjetunióban tartózkodott. CHP 6. tk.)
184 Elsősorban afrikaiak. (Radványi szerint: „[...] most of the newely admitted African countries [...] abstained.") Radványi J. (1972), 89.
185 Ugyancsak Radványi emlékei szerint. (Kádár „[...] especially sensitive about the walkout of more than half the delegates present.") Uo., 93.
186 1960. december 9-én született egy feljegyzés a tagdíj-hátralékról. MNL XIX-J-24-b
187 UNARM S-0927-0001-0011-00001 UC (Ebben szerepel: „Munro's pass to Central Committee and to GA [...] his appearance in the UN phone book. Pass for Kéthly, László Bartók, Hungarian Commission and Captive Nations.")

188 Az üzeneteken túl (1960. november 30.) Munro iratai között szerepelt a „Magyarország szovjet uralom alatt" című összeállítás negyedik kötete (*Hungary Under Soviet Rule*, Vol. IV) és Lord Birdwood megindító írása az osztrák határon húzódó vasfüggönyről („Living with the Iron Curtain"), kézzel írott, személyes levél kíséretében. UNARM S-0921-0001-0005-00001 UC. Ugyanitt szerepeltek a családegyesítések meghiúsításával kapcsolatos feljegyzések is.
189 Erre végül nem került sor, éhségsztrájkjuk miatt börtönfegyelmit kaptak. (Lásd: Hámori levelét Jordannek 1960. november 30-án, mellékletként táviratok szerepeltek a fontosabb fejleményekről.) ACP 182. doboz
190 1960. október 27. Héderváry feljegyzése Jordannek. (Szó szerint: „S. Kiss phoned, Bibó, Kardos, Göncz trials reopened at military court.") CHP 6. tk.
191 UNARM S-0921-0001-0005-00001 UC (Mindössze annyi szerepelt az iratok: „Could not verify.")
192 1960. november 29. 1 óra. („Luncheon by Munro.") UNARM S-0921-0001-0005-00001 UC. James Wadsworth (1905–1984) amerikai diplomata és politikus, Lodge-ot követte az amerikai ENSZ-misszió élén, miután elődje a választáson Nixon alelnökjelöltjeként indult.
193 UNARM S-0927-0008-0006-00001 UC (1960. november 25-én írta: „You propose to consult on certain matters with three past presidents of the Assembly. The omission of my name from the list will be observed. You, of course, have your reasons for this, which I can surmise, but none of these has been communicated to me.")
194 1960. december 1. UN GA Special Representative Report. UNARM S-0884-0009-0011-00001 UC
195 1960. december 8. „Letter of Protest against Munro's Report." UNARM S-0442-0140-0002-00001 UC
196 1960. november 30. („Office of the Special Representative... 1959–1960: honorary, per diem and travel expenses: 9,663 USD and 10,510 USD.") ACP 183. doboz
197 UNARM S-0927-0008-0011-00001 UC (A számlán ez állt: „2 broiled pork chop, 2 Martini.")
198 UNARM S-0927-0008-0010-00001 UC (Ebben szerepelt: „Munro: Speaking invitations – not accepted, 1959–1962. 1960. október 11. Hungarian Students at Rutgers University, invitation to the 'Hungarian Week' from Károly Nagy." Kézzel írta rá Munro: „Unable to accept.")
199 1960. december 22. (Ebben szerepelt: „Legal repression [...] laws, rules, bills and trials. Charged are not defended. USSR deportees legal situation unresolved.") UNARM S-0921-0001-0005-00001 UC
200 A „Munro – Personal" irattartóban szerepel Munro levele és ajánlkozása Keith Holyoake-hoz, Új-Zéland négy nappal később hivatalba lépő miniszterelnökéhez. 1960. december 8-ai levele szerint: „I would gladly take either chief posts." Ugyanebben a mappában található egy november 30-ai levél Charles Norwoodtól Munróhoz: „I am very disappointed that New Zealand will not have the advantage of your experience in Cabinet rank." UNARM S-0927-0008-0004-00001 UC
201 1958. június 6. „Tardos" fn. ÁBTL 3.2.5. O-8-079
202 Erről is beszél interjújában, lásd: OSZK TIT

203 Így például Földes Péter újságíró emlékirata, aki rendkívül elővigyázatosan, három és fél órán keresztül diktált a budapesti francia követség alkalmazottjának: 1959-ben, a „Nagy Imre-csoport ügyvivőjeként" azonosította magát, és az „ellenzék" álláspontját kívánta az ENSZ tudomására hozni a magyarországi konszolidációval kapcsolatosan. Az aláíratlan, de hitelesített vallomást diplomáciai postán küldték Párizsba, majd onnan New Yorkba, egy példányát azonban letartóztatása után a rendőrségen látta viszont Földes. Lásd: Oral History Archívum, 150.

204 Lásd „Rédhey Zsigmond" kompromittálásának tervét, illetve a „Radet" dossziét. ÁBTL K-1525/2

205 Ennek anyagai a kompromittálás tervéhez vannak csatolva.

206 1949 elején történt, a korábbi tisztikar vezetőinek kompromittálása során, Czebe Jenő vezérkari tiszt és Valér nevű testvére elleni konstruált eljárásban játszott szerepet, az ügy egy halálos ítélethez vezetett, a testvért „menekülés közben" lelőtték. ÁBTL K-1525/2. A konstrukciót a Katonai Politikai Osztály részéről Kardos György és Berkesi András hozta létre.

207 Három gyerekkel maradt otthon a volt feleség, komoly pénzzavarban. Az asszony jelentéseit és a számára adott instrukciókat ugyanezekben a dossziékban őrizték. ÁBTL K-1525/2

208 „Virág" fedőnevű tisztiszolgája mellett az „Erdős" fedőnevű ügynököt is beépítették (Zsilinszky Sándor), de a „Kátay" fedőnevű ügynök 1960-ban részt vett az ENSZ Közgyűlésén is, mint a Szabadságharcos Szövetség európai elnöke, miután átadta a magyar hatóságoknak a szervezet Központi Intéző Bizottságának jegyzőkönyveit, Király kézzel írott jegyzeteivel együtt. ÁBTL K-1525/2

209 1959. október 7-én a Magyar Szabadságharcos Szövetség három tagja egy New York-i bíróságon feljelentette Király Bélát, mert megsértette a szervezet alapokmányát, amikor elbocsátotta őket. Ezt a Szabad Európa Rádió igazgatóságának is jelentették (amely támogatta a mozgalmat). 1959. október 29-én Király Béla ellen támadást indítottak a Szabadságharcos Szövetség párizsi kongresszusán, ahol szakadás következett be, az ellentétek élezését, a mozgalom válságba juttatását lásd a „Mohai" fedőnevű ügynöknek adott instrukciókban. ÁBTL K-1525/2

210 Az állambiztonsági szolgálatok is értesültek arról, hogy az emigráció vezetői az ávót sejtik a Király Béla elleni egyéb lejáratő akciók mögött. Javaslatot tettek arra, hogy azok írjanak Király ellen, akikre ő korábban terhelő vallomást tett. ÁBTL K-1525/2

211 1958. augusztus 31. Benjámin Olivér beszervezési terve. ÁBTL K-1431

212 Uo. 1958. szeptember 4.

213 1958. november 3. A II/3. osztály röplapakciója, „vallomásából fotózott részletekkel". 1958. november 8. Pallós: „a röplap-akciót végrehajtotta." Uo.

214 ÁBTL 3.2.5. O-8-073-3. BM II/3-B. Alosztály, „Ellenséges emigráns vezetők magyarországi kapcsolatai."

215 Uo.

216 ÁBTL 3.2.1. Bt-122

217 1959. december 8. Feljegyzés, „Kulka" fn. ügynök kapcsán. ÁBTL 3.2.5. O-8-073/3

218 VKF/2 def. ÁBTL 3.2.5. O-8-073/3

219 Uo. 1962. március 8. II/3–B osztály irata, Maróti János rendőr őrnagytól. A „Tanácsadó" itt is a szovjet kapcsolatra utal.

220 Ennek részeként Csincsik Pál áv. fhdgy. szerint: „elfekvő terhelő adatokat kimásoltam". ÁBTL K-1799/2

221 ÁBTL K-1799/1. „Mickey B" szüleit Széles elvtárs kereste fel, az irat szerint „későbbi bevonásának lehetősége reálisnak mutatkozik". Uo.

222 Bollobás 1956 tavasza óta dolgozott Roberto fedőnéven, az államvédelem III/II. Csoportfőnökség 3-B alosztályának. Uo.

223 1961. február 14-ei jelentés szerint. ÁBTL 3.1.9. V-146247 MT-14/1

224 Uo.

225 Uo.

226 Az ÁBTL 3.2.5 0-8-079 számú objektumdossziéja szerint „Roger" információi nyomán éveken át zajlott Héderváry Klára „operatív felderítése", majd „Titkár", illetve „Alary" fedőnéven megkezdték „feldolgozását". A beszervezési kísérlet kudarcot vallott. ÁBTL K-482

227 ÁBTL 3.1.9. V-146247 MT-14/1

228 1961. november 15-ei jelentés szerint. Uo.

229 „UN Weekend." 1961. november 27-ei jelentés. Uo.

230 Révész fedőneve „Róna" volt, de feltehetően nem azonos a rezidentúra tagjával. ÁBTL 3.2.1. Bt-122 „Róna ügy dosszié."

231 ÁBTL Kt-451/52 K-770/T „Zordid"

232 ÁBTL 3.2.5. O-8-125/1 „Egyéb nemzetközi szervezetek."

233 ÁBTL 3.1.9. V-146247 MT-14/1

234 Például az ausztrálok meglátása szerint. (1961 áprilisában így fogalmaztak: „Dropping issues mutually [...] U2, Tibet, Hungary.") NAA A 1209 1957/5279

235 UNARM S-0927-0001-0001-00001 UC (1961. március 8-án írt Jordan levelet Munrónak: „Draft statement against Hungary's removal from agenda.")

236 1961. április 15. („Draft Resolution.") UNARM S-0884-0009-0011-00001 UC

237 1961. március 2. MNL XIX-J-1-k 55. doboz

238 1961. április 26. („Press Release ICJ Munro's nomination.") UNARM S-0927-0006-0001-00001 UC

239 Munro: Personal Correspondence. UNARM S-0927-0007-0013-00001 UC és UNARM S-0927-0008-0001-00001 UC

240 1961. május 2. MNL XIX-J-1-n 53. doboz

241 1961. május 9. ÁBTL 3.2.5. O-8-79 „Az ENSZ különböző bizottságai." A titkosszolgálat később azt is jelentette, hogy a nehézsúlyú alkoholista már csak „az őrség tagjai között talál ivótársra".

242 UNARM S-0927-0001-0001-00001 UC

243 1961. március 1. *London Times*: „Hungarian Peasants Lose Their Land." (In: Hungarian Question. General 1958–1961.) UNARM S-0927-0001-0001-00001 UC Radványi János írta meg, hogy Magyarország behozatalra szorult mezőgazdasági termékekből, a Szovjetunióból, de Franciaországból és 1963-ban Amerikából is. Radványi J. (1972), 68–69.

244 UNARM S-0927-0001-0001-00001 UC

245 US Senate Subcommittee: „UN's reluctance [...] to press for condemnation of Soviet 'colonialism.'" UNARM S-0927-0001-0001-00001 UC

246 1961. május 22. („28 days = 1,400 USD", majd 1961. szeptember 5. „UN cheque: 3,426.05 USD Sir Leslie Munro [...] honorarium and travel expenses", illetve: „Voucher for Reimbursment of Expenses, Special Representative of Hungary, 48 days, 50 USD/day.") Ugyanitt találhatók a különféle számlák. UNARM S-0927-0008-0001-00001 UC

247 1961. május 22. „Luncheon" számlája áthúzva. UNARM S-0927-0001-0001-00001 UC

248 *United Nations – Hope for a Divided World.* Henry Holt & Co. Publisher New York. Magyarország a 33–34. és a 177. oldalon van említve. UN UNARM S-0927-0006-0015-00001 UC

249 1961. április 13. NBC, Ben Graner. (Javaslatok: „... suggested topics: UNEF force Middle East [...] Turkey-Syria dispute...") A levelezést ekkor is titkárnője, Nora Fuchs intézte. UNARM S-0927-0008-0008-00001 UC

250 „The Original Romeika Press Clippings" gyűjtötte a recenziókat, míg a dokumentumok között a jogokkal kapcsolatos levelezés, a terjesztés kérdései is szerepeltek. UNARM S-0927-0006-0016-00001 UC

251 Speaking Engagements 1959–1961, négy kötetben. A leveleket többször címezték Munrónak mint különmegbízottnak. 1961. november 7-én írott levele a National Lecture Bureau-nak jelzi intenzív kapcsolatát a közvetítőirodával. 1961. október 27-én előadott a National Commercial Finance Conference-en (szeptember 6-ai levelében azonban megírja: „I do not appear to have a contract [...] for a fee of USD 1,000"). A Ball State Teachers College-ban könyvét is reklámoztatta, máskor pedig titkárnőjével íratta meg a honoráriumra vonatkozó levelet („Sir Leslie Munro has instructed to write you with reference to his fee [...] He suggests a fee of USD 900 plus travelling expenses from New York" – írta Nora Fuchs 1961. március 1-jén W. R. Birdnek a Lion's International, Chicago részére.) UNARM S-0927-0008-0007-00001UC-től UNARM S-0927-0008-0011-00001 UC-ig. Mindezek mellett a Shell Companynek, különféle egyházaknak, a Rotary Clubnak és számos egyéb cégnek, intézménynek tartott előadást. Népszerűsége feltehetően jó előadókészségének és kapcsolatrendszerének volt köszönhető.

252 UNARM S-0442-0140-0003-00001. A jelentés terjedelmét egyébként vegyes levelezése is meghaladta, fogorvos, biztosító, részvényeladás, befektetési és lízingelési szerződések, és számos egyéb témakörben írt levelét őrzi az ENSZ Levéltára. UNARM S-0927-0007-0013

253 MNL XIX-J-1-n 53. doboz

254 A State Department álláspontját az ausztrálok jelentették Canberrába. (Eszerint: „Munro did not figure [...] could not accomplish anything.") NAA A 1209 1957/5279. 1961. november 8-án „Memorandum on interview between Mr. Bohlen (State Department) and Sir Leslie Munro". UNARM S-0927-0001-0001-00001 UC

255 1961 májusában merült fel Boland magyarországi utazása. (Indoka szerint: „getting something moving...") NAA A 1209 1957/5279

256 UNARM S-0927-0001-0001-00001 UC és UNARM S-0927-0006-0012-00001 UC

257 UNARM S-0927-0008-0001-00001 UC. Kővágó József és Király Béla – másokkal együtt – 1959-ben és 1961-ben is Latin-Amerikában, illetve Ázsiában tartott megemlékezéseket a forradalomról, minden bizonnyal az őszi közgyűlési szavazás befolyásolása érdekében. Chilében és Argentínában Kővágót államelnökök is fogadták. Lásd: Kiss A. (2018)

258 UNARM S-0800-0008-0001-00001 UC. Moszkvának az ENSZ Titkársága válaszolt.

259 Hammarskjöld és kísérete 1961. szeptember 18-án repülőgép-szerencsétlenség áldozata lett az észak-rhodesiai Ndola közelében. Újabban feltárt források arra utalnak, hogy merénylet történt.

260 U Thant (1909–1974) burmai politikus, író, diplomata, 1961-től 1971-ig az ENSZ főtitkára.

261 U Thant érdeklődésére utalnak azok az iratok, amelyek a magyar üggyel foglalkoznak. („Burmese Report to the UN on Hungary.") UNARM S-0800-0008-0001-00001 UC. Lásd továbbá: „Private Papers of the SYG U Thant prior to November, 1961." UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC (Ugyanakkor a háttérben sejthető alkuról szól egy dokumentum, amely szerint „UN – Hungary Deal" eredménye volt a választás: „U Thant election for USSR consent, dropping Hungarian Question." Lásd még a *New York Herald* cikkét, 1962. május 13.) UNARM S-0927-0001-0001-00001 UC

262 Több hivatkozás olvasható az „Asian Socialist Conference Bombay" határozataira, illetve ázsiai politikusok más találkozóira. A szovjet és jugoszláv álláspont mellett – benne Kardelj „Diagnosis" című írásával – csak egy oldalban foglalták össze a nyugati álláspontot. UNARM S-0890-0003-0001-00001 UC. Figyelemre méltó, hogy 1957 szeptemberében U Thant a *Pravdá*nak úgy fogalmazott, hogy a „magyar kérdés" vitája fontosabb problémákról tereli el a Közgyűlés figyelmét, egyebek mellett Algériáról. *Pravda*, 1957. szeptember 14.

263 U Thant személyes iratai között ott voltak a jelentések a magyarországi helyzetről, továbbá fejtegetések az SZKP XXII. kongresszusa kapcsán, valamint egy áttekintés a szocialista országokról, részletezve a magyar és lengyel helyzetet. Ugyanitt voltak a különféle diplomáciai és egyéb erőfeszítések dokumentumai is. UNARM S-0890-0008-0001-00001 UC

264 ACP 183. doboz. 1961. december 7-én írt Jordan a főtitkárnak. (Pontosan: „Munro's [...] defined and limited mandate [...] it is difficult to see that the preparation of further reports will be feasible.")

265 Jordan levele Naraszimhan főtitkárhelyettesnek (Undersecretary for Special Political Affairs, Chef Cabinet) 1962. február 8. (Eszerint: „Attitude of Sir Leslie Munro is itself a factor in the situation. His opposition to the visit by Mr. Boland was a considerable factor in the failure to arrange it. [...] full compliance with GA resolutions (amnesty, Soviet withdrawal, elections, etc.) ...") UNARM S-0884-0009-0011-00001 UC

266 1961. december 7-én jelent meg a francia lapban a hír a főtitkár meghívásáról és annak esetleges elfogadásáról. December 20-án pedig a Közgyűlés ülésezett. (Ennek során: „Deplores the continued disregard by the USSR and present Hungarian regime of the GA resolutions concerning the situation in Hungary," míg másnap, december 21-én megjelent: „Note to correspondence: SYG's invitation to Hungary and his willingness to accept.") UNARM S-0884-0009-0011-00001 UC

267 1961. december 7-én írt levelet Munro U Thanthoz. (Ebben: „I am interested in the veracity of this news which has naturally taken me by surprise and concern.") UNARM S-0884-0009-0011-00001 UC

268 1956. december 11. (Sztavropulosz szerint a főtitkár joga: „...any initiative that he [SYG] deems helpful...") UNARM S-0884-0009-0011-00001 UC. Utalt egyben a különbizottságra, amely „időről időre" jelent a Közgyűlésnek – ennek vette elejét annak idején Hammarskjöld –, és a különmegbízott meghatározott mandátumára. 1961. december 22-én válaszolt U Thant Munro levelére, hivatkozva Sztavropulosz érveire. UNARM S-0884-0009-0011-00001 UC

269 1962. február 8. (Jordan levele Naraszimhanhoz: „Description of the Work of the Special Committee and its Report, Responses in Hungary and in the USSR. [...] previous attempts [SYG, Wan, Munro, Special Committee] abortive [...]") UNARM S-0890-0008-0011-00001 UC. Jordan egy Munrónak írt levelét is elküldte Narasimhannak, amelyben áttekintette a helyzetet 1956 és 1961 között. UNARM S-0291-0008-0020-00001. (Ugyanekkor hozzátette: „...the dignity of the UN will not be served if the question drags on...") UNARM S-0884-0009-0011-00001 UC

270 Uo. (Pontosan: „...alternative: credentials for amnesty.")

271 Az amnesztia kérdését az amerikaiak napirenden tartották, a maguk módján több alkalommal gyakoroltak nyomást a magyar kormányra ennek érdekében. Lásd: Borhi L. (2005)

272 Baráth M. – Gecsényi L. (2015), 54.

273 Sík E. (1972), 197.

274 UNARM S-0884-0009-0011-00001 UC. (Radványi Csatorday kapcsán „extremist political view"-ról szól.), Radványi J. (1972), 124. Csatorday 1957 őszén úgy fogalmazott a külügyminisztérium kollégiumának ülésén: „Bizonyítékok egész sora áll rendelkezésünkre", hogy a vezető „szökevények" között imperialista ügynökök vannak. Lásd az október 4-ei ülés jegyzőkönyvét. MNL XIX-J-1-k 127. doboz.

275 1962. január 25. (A UN Press Services szerint: „New Hungarian representative Presents Credentials [...] invited the acting SYG to Hungary"; „[U Thant] indicated his willingness.") UNARM S-0927-0002-0003-00001 UC

276 1962. október 23. Az ENSZ Levéltára több dokumentumot őriz Eckhart Sándortól, Varga Bélától és másoktól, amelyekben megfogalmazódott a napirendről való lekerüléssel kapcsolatos sokféle aggály, ezekkel együtt a magyarországi helyzet ellentmondásaira is kitértek. UNARM S-0927-0001-0001-00001 UC

277 A XVI. Közgyűlésen a magyar kérdés szavazásakor 49 „igen", 17 „nem" szavazatot és 32 tartózkodást regisztráltak.

278 Ezeknek a tárgyalásoknak a történetét személyes emlékeken keresztül idézte fel Radványi János, míg átfogó történeti áttekintését Borhi László adta. Borhi L. (2014), 43–110.

279 1962. szeptember 10. Kenneth Keating, New York állam republikánus szenátora beszélt erről egy Magyarországról szóló televízió-műsorban. (Így fogalmazott: „...disturbing rumors that our government is negotiating a deal with the Soviets..." [to drop the Hungarian Question from the UN] ... government should deny it..." Javaslata szerint ismételten tanulmányozni kellene a magyarországi helyzetet, „...on the spot inspection.") UNARM S-0927-0002-0007-00001 UC

280 1962. november 26. (Lásd Munro levelét Dean Rusk külügyminiszterhez: „I regret very much that you are unable to see me this week... [Hungarian Question] last item on that [Special Political] Committee's agenda ... US government policy on this important matter ... much anxiety.") UNARM S-0927-0008-0003-00001 UC .A következő levél ugyanebben a mappában az Insurance Company, „statement of account", míg számos egyéb irat szól Munro sokrétű tevékenységéről: 1962. november 20-án például a California Bankers Association találkozóiról kap emlékeztetőt, de vendégtanárságról is szó van a Chicagói Egyetemen, továbbá egyesületi tagságokról, előadás-meghívásokról, és rengeteg számla található még a dossziéban.

281 UNARM S-0927-0002-0007-00001 UC

282 1962. szeptember 26. (U Thant: „Lunch and discussion with Jordan.") Uo.

283 1962. szeptember 13. UNARM S-0927-0002-0007-00001 UC

284 Uo. (A rendelés: „One case Teachers Scotch, 21.00, one case Berry Gin, 9.50, one case Seagram V.O. 18.00, Please deliver unopened to room 1801." Feltehetően ennek számláját is a világszervezet állta, a számok az árakra utalnak.)

285 1962. március 22. (A. Greenwood levele Jordannak: „7 boxes of petitions sent to Munro are being sent to your office for retirement. They are very confidential... kept until June 30, 1963." Majd kézzel ráírták: „Copy in Hungarian file in Mrs. Pasztor's office.") UNARM S-0927-0001-0012-00001 UC

286 UNARM S-0927-0001-0012-00001 UC (Benne: „Copy of letter acknowledging petitions sent to 50 addresses.")

287 1962. szeptember 11-én küldi Hámori Munrónak a jelentés vázlatát, mellette egy komoly áttekintést a magyarországi lapokról, egyebek mellett a *Népszabadság* és a *Pártélet* cikkeinek elemzésével, követve a „desztalinizáció" folyamatát. UNARM S-0927-0001-0001-00001 UC és UNARM S-0927-0002-0007-00001 UC

288 Radványi annak tulajdonította a gazdaság lassú helyreállását, hogy Magyarország nem tarthatott fenn jelentős haderőt 1956 után, és 1961-ig nem kellett megvásárolnia a bonyolultabb szovjet haditechnikát sem. Mindezek mellett a mezőgazdaság fejlesztése és a magánvállalkozások térnyerése is jelentős tényező volt. Radványi J. (1972), 64.

289 Legalábbis Radványi szerint. (Vagyis: „1962 summer [...] dismiss the head of intelligence service and the head of counter-intelligence, and his deputy at the same time [...] they carried out Rakosi's orders...") Radványi J. (1972), 70. Ebben az időben állította félre Kádár Marosánt, és zárták ki a pártból Rákosit és Gerőt.

290 1962. február 1-jén írt levelet a szovjet külügyminiszternek. UNARM S-0927-0001-0001-00001 UC

291 1962. szeptember 17. A „Special Political Committee" napirendjén a 6. tétel volt a „magyar ügy", de a „General agenda" 85. helyére szorult. UNARM S-0927-0002-0004-00001 UC

292 (Egy dokumentum szerint: „Soviet Bloc [...] procedural considerations to silence Munro...") Uo.

293 Uo.

294 UNARM S-0884-0009-0011-00001 UC

295 Szemjonov szovjet delegátus 12 000 dolláros „salary"-ról szólt. UNARM S-0927-0002-0004-00001 UC. Kőműves elvtárs (keresztneve nem szerepel az iratokban) a 11 000 dolláros térítés ellen tiltakozott. UNARM S-0927-0002-0004-00001 UC

296 1962. december 5. (Ekkor „The Question of Hungary" című kétoldalas iratban úgy szerepel: Munro „termination of the tasks entrusted to him may be implied rather than explicitely stated". 1963. január 7. „Discharging Munro.") UNARM S-0884-0009-0011-00001 UC

297 1963. január 7. (Pontosan: „...requests the SYG to take any initiative [...] considers UN Representative [...] need no longer be continued.") UNARM S-0884-0009-0011-00001 UC

298 „Until the State Department officials stopped insisting amnesty as a precondition for improvement, no amnesty will be granted." Radványi J. (1972), 92.

299 Uo. 109.

300 1963. április 11. Lásd Oscar Schachternek, a Jogi Osztály vezetőjének levelét Omar Lotfihoz, a különleges politikai ügyekért felelős főtitkárhelyetteshez. (Ebben: „Re: Hungarian Legislative Decree, No. 4. of 1963. [...] Legislation Decree No. 4. of the presidential Council of the People's Republic of Hungary instituting an amnesty.") UNARM S-0884-0009-0011-00001 UC

301 „Amnesty [...] comprehensive [...] various categories of crimes [...] there are number of exceptions in the amnesty, some of which apply particularly to the insurrection of 1956." Csatolva: „Observations", 4 oldal, kivételek sorolásával és elemzésekkel. Uo.

302 1963. április 18. (Leonyid Satov levele: „Protest [...] Leonid Shatov political officer in the name of Kiselev, the late undersecretary of Political and Security Coiuncil Affairs.") Uo.

303 1963. május 22. A dokumentum felsorolta a korábbi hat közgyűlési határozatot: szovjet csapatok kivonása, szabad választások stb. (Lásd: „Note on the Question of Hungary [...] Responibilities of the SYG.") UNARM S-0884-0009-0011-00001 UC

304 (A dokumentumban: „Evolving situation in Hungary [...] relaxation of political atmosphere [...] even Munro reported about certain amelioration..." Ugyanakkor: „...consider [...] US Congress, Western countries [...] financing UN operations...") Uo.

305 1963. június 24. Radványi jelentése szerint az amerikai ENSZ-képviselet is lezárja a magyar mandátum ügyét. MNL XIX-J-1-j 86. doboz

306 Szebeni G. (2011), 8.

307 Uo., 5.

308 Uo., 9–10. Akkor már a titkosszolgálatok kettős ügynöknek vélték, aki 1945-től az „imperialistáknak" is dolgozhatott.

309 1968. február 22-én ítélték halálra, majd a BM III/I. 2. osztálya tervezte meg „Roland" likvidálását. Pontos információkkal rendelkeztek lakásáról és munkahelyéről, 1970-ben „Ranger" ügynök próbafeladatot kapott, hogy ezzel kompromittálják, ami elejét veheti esetleges árulásának. A végrehajtás eszközei között szúrófegyver, lőfegyver, robbanószer, méreggel átitatott levél vagy csomag szerepelt (ennek kapcsán tanulmányozták Radványi szakmai kapcsolatait, levelezését, s kerestek megfelelő borítékot és próbálgatták az aláírást), illetve étel, ital vagy cigaretta „biológiai anyaggal" történő kezelése is felmerült. Uo. 12–13.

310 „Lónyai" fn. társadalmi kapcsolat jelentése Királyról. ÁBTL 3.2.5. O-8-073/3. 1962. július 26-án ad „Albaret" részletes tájékoztatást az emigrációs vezetők álláspontjáról. ÁBTL 3.2.5. O-8-073/3. Eckhart szerint „legalizálták a Kádár-rezsimet". Varga Béla és Kovács Imre ENSZ-határozatokra utalt a főtitkárnak írott levelében, Bunche főtitkárhelyettes Mindszentyért aggódott. UNARM S-0883-0004-0010-00001 UC. Mások – egyebek mellett a Rab Nemzetek Szövetsége – a főtitkári látogatás során szóba hozandó kérdéseket sorolták („issues to raise"), hogy értelme is legyen az oly régen esedékes vizitnek. UNARM S-0883-0004-0010-00001 UC

311 A Ferihegyi repülőtéren tartott búcsúbeszéd vázlatai is itt találhatók, akárcsak az Akadémián mondott beszédé. („SYG's visit to Hungary. 1963. július 2. UN Press Services: „Secretary General Arrives in Budapest for Visit to Hungary. Has „Free, Frank and Useful Discussion with Prime Minister.") UNARM S-0883-0004-0010-00001 UC. Ezt követően 1963. július 18-ai emlékeztetőjében („Note for File") már az olvasható, hogy a mandátum visszaállítása után a különféle leveleket, petíciókat illetékességből meg kell tárgyalni a magyar hatóságokkal („...take up the matter with Hungarian authorities.") UNARM S-0884-0009-0011-00001 UC. A kör itt is bezárult.

Bibliográfia

1956 Kézikönyve I. kötet: Kronológia, II. kötet: Bibliográfia, III. kötet: Megtorlás és emlékezés. Főszerkesztő: Hegedűs B. András, 1956-os Intézet, Budapest, 1996.

Activities of United States Citizens Employed by the United Nations. „Hearings Before the Subcommittee to Investigate the Administration of the Internal Security Act and Other Internal Security Laws. Committee of the Judicary, United States Senate." Washington, 1952.

Ailinger, Jospeh F.: *Cold War Policy Under Fire: The United States' Response to Revolution in Hungary.* Boston College, 1990. (Ph.D. disszertáció)

Arendt, Hannah: *Die ungarische Revolution und der totalitare Imperialismus.* Piper, München, 1958.

Argentieri, Federigo: „A magyar ötvenhat és Olaszország." *Mozgó Világ,* 1992/9.

The Bang-Jensen Case. Report to the Subcommittee to Investigate the Administration of the Internal Security Act and Other Internal Security Laws of the Committee on the Judicary. United States Senate 87th Congress, 1st Session, 1961. szeptember 14. Washington D.C.

Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos (szerk.): *Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945–1990.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015.

Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában.* 1956-os Intézet, Budapest, 1996.

Békés Csaba: *Európából Európába – Magyarország konfliktusok kereszttüzében, 1945-1990.* Gondolat, Budapest, 2004.

Békés Csaba – Kecskés D. Gusztáv (szerk.): *a forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963. Tanulmányok, dokumentumok és kronológia.* Magyar ENSZ Társaság, Budapest, 2006.

Berggren, Henrik: *Dag Hammarskjöld – Markingsof His Life.* Max Ström, Stockholm, 2016.

Berkesi András: *Októberi vihar.* Magvető, Budapest, 1970.

Berle, Adolf A.: *Navigating the Rapids 1918–1971. From the Papers of Adolf A. Berle.* (Szerk.: Beatrice B. Berle és Travis B. Jacobs.) Harcourt, Brace, Jovanovich Inc. New York, 1972.

Bethlenfalvy Géza (szerk.): *India és a magyar forradalom 1956. Dokumentumok az Indiai Köztársaság Külügyminisztériumának archívumából.* Argumentum Kiadó, Budapest, 2006.
Bindorffer Györgyi – Gyenes Pál (szerk.): *Pesti utca – 1956.* Századvég, Budapest, 1994.
B. Kádár Zsuzsa: „A szociáldemokraták fürkészése itthon és külföldön." *Rubicon* 2002/6–7.
Bogyay Katalin (szerk.): *„A Cry for Freedom. Reflections on the 1956 Hungarian Revolution at the UN and Beyond.* Permanent Mission of Hungary to the United Nations, New York, in Collaboration with the Institute of Advanced Studies, Kőszeg, 2017.
Bohlen, Charles E.: *Witness to History.* Norton & Co. Inc., New York, 1973.
Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben: a Szabad Európa Rádió Története.* Európa, Budapest, 1996.
Borhi László: „Az Egyesült Államok Kelet-Európa politikájának néhány kérdése 1948–1956." *Történelmi Szemle,* 1995/8.
Borhi László: „Rollback, Liberation, Containment or Inaction?" *Journal of Cold War Studies,* Fall, 1999.
Borhi László: *A vasfüggöny mögött – Magyarország nagyhatalmi erőtérben 1945–1968.* Ister, Budapest, 2000.
Borhi László: *Magyarország a hidegháborúban – a Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956.* Corvina, Budapest, 2005.
Borhi László: „Totalitarianisms." *Kézirat.*
Broadwater, Jeff: *Eisenhower and the Anti-Communist Crusade.* University of North Caroline Press, Chapel Hill – London, 1992.
Bujdosó Alpár: *299 nap.* Magyar Műhely Kiadó – 1956-os Intézet, Budapest, 2003.
Calhoun, F. Daniel: *Hungary and Suez, 1956.* University Press of America, 1991.
Campbell, John C.: „Az Egyesült Államok kormánya és a magyar forradalom." *Világosság,* 1991/10.
Cardia, Isabelle Vonèche: *Magyar október vörös zászló és vörös kereszt között. A Nemzetközi Vöröskereszt Magyarországon 1956-ban.* socio-typo, Budapest, 1998, 2006.
Carpozi, George Jr.: *Red Spies in the US.* Arlington House, New Rochelle, New York, 1973.
Carpozi, George Jr.: „Mysterious Death of the Danish Diplomat." *Newsweek,* 1960.
Chiesura, Giorgio: *Non scrivete il mio nome.* Einaudi, Torino, 1957.
Copp, De Witt – Peck, Marshall: *Betrayal At the UN.* The Devin-Adair Company, New York, 1961.
Dodd, Thomas J.: *Freedom and Foreign Policy.* Bookmailer, New York, 1962.
Dugan, James: *American Viking.* Harper & Row Publ., New York, 1963.
Eörsi László: „Budapest ostroma." *Budapesti Negyed,* 2000/3–4.
Epstein, Julius: *The Bang-Jensen Tragedy.* American Opinion, Belmont, 1960. May
Finger, Seymour M.: *Your Man at the UN.* New York University Press, 1980.
Fischbach, M. R.: *Records of Dispossession.* Columbia UP, New York, 2003.
A forradalom előzményei, alakulása és utóélete. Magyar Füzetek, Párizs – New Jersey, 1987.
Nils Foss: *Global Business and leadership – Through Danish Eyes.* Lindhardt og Ringhof. Copenhagen, 2014.
Fry, Leslie, Sir: *As Luck Would Have It. A Memoir.* Phillimore, London, 1978.
Garthoff, Raymond, L.: „A magyar forradalom és Washington." In: *Az 1956-os Intézet évkönyve, 1996–97.* 1956-os Intézet, Budapest, 1997.

Gál Éva (szerk.): *A „Jelcin-dosszié." Szovjet dokumentumok 1956-ról.* Századvég – 1956-os Intézet, Budapest, 1993.
Gáti, Charles: *Hungary and the Soviet Bloc.* Duke University Press, Durham, 1986.
Gerbet, Pierre – Mouton, Marie-Renée – Ghébali, Victor-Yves: *Le rêve d'un ordre mondial.* Imprimerie Nationale Éditions, Paris, 1966.
Gereben István: „Adalék 1956 történetéhez. Varga Béla tanúvallomása az Egyesült Államok képviselőházában." In: *Élet és Irodalom,* 2000. november 3.
Gibianski, Leonid: *Soviet-Yugoslav Relations and the Hungarian Revolution of 1956.* In: CWIHP Bulletin, 1998. March 141–144.o.
Glennon, John P. (szerk.): *Foreign Relations of the United States, 1955–1957.* Volume XI. *United Nations and General International Matters.* Washington D.C. 1990.
Glennon, John P. (szerk.): *Foreign Relations of the United States, 1958–1960.* Volume II. *United Nations and General International Matters.* Washington D.C. 1990.
Grose, Peter: *The Gentleman Spy: The Life of Allen Dulles.* Houghton Mifflin Co. Boston, 1994.
Gross, Ernest A.: *The United Nations: Structure for Peace.* Harper & Brothers, New York, 1962.
Haag, van den Ernest – Conrad, John P.: *The U. N. In or Out?* Plenum Press, New York – London, 1987.
Hajdu Tibor (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2003.
Hammarskjold, Dag as Secretary General. Oral History Research Office, Columbia University, 1964. Recollections by Andrew W. Cordier, Ernest Gross, James Barco, et al.
Haraszti-Taylor, Éva: *The Hungarian Revolution of 1956. A Collection of Documents from the British Foreign Office.* Astra Press, Nottingham, 1995.
Hazzard, Shirley: *Defeat of an Ideal. A Study of Self-Destruction of the United Nations.* Little Brown & Co. Boston – Toronto, 1973.
Haynes, John E. – Klehr, Harvey: *In Denial. Historians, Communism & Espionage.* Encounter Books, San Francisco, 2003.
Hegedűs B. András (szerk.): *Az 1956-os forradalom kézikönyve. III. Megtorlás.* 1956-os Intézet, Budapest, 1996.
Hollós Ervin: *Kik voltak, mit akartak?* Kossuth, Budapest, 1976.
Hollós Ervin – Lajtai Vera: *Drámai napok.* Kossuth, Budapest, 1986.
The Hungarian Situation and the Rule of Law. International Commission of Jurists, The Hague, 1957.
Huss, Pierre J. – Carpozi, George: *Red Spies in the UN.* Coward-McCann, Inc., New York, 1965.
International Communism (Revolt in the Satellites). Staff Consultations with János Horváth, Sándor Kiss. Committee of Un-American Activities, House of Representatives. Washington D.C., March 20, 1957.
Izsák Lajos, Szabó József, Szabó Róbert (szerk.): *1956 plakátjai és röplapjai.* Zrínyi Kiadó, Budapest, 1991.
Jordelsma, Jerry: *Ceylon and the United Nations.* Lexington, Kentucky, 1966.
Kajári Erzsébet (szerk.): *Rendőrségi napi jelentések.* Belügyminisztérium – 1956-os Intézet, Budapest, 1996.

Kalugin, Oleg: *The First Directorate. My 32 Years in Intelligence and Espionage Against the West.* St. Martins' Press, New York, 1994.
Kecskés D. Gusztáv: *A NATO és az 1956-os magyar forradalom.* In: *A magyar forradalom eszméi.* Szerkesztette: Király Béla és Lee W. Congdon. Atlanti Kutató és Kiadó Társulat Alapítvány, Budapest, 2001.
Kecskés D. Gusztáv: „»A példa nélküli lehetőség.« Bizalmas CIA-cikk az 1956-os magyar menekültek titkosszolgálati felhasználásáról." *Betekintő*, 2016/2.
Kecskés D. Gusztáv: „Humanitárius segítségnyújtás globális méretekben." *Múltunk*, 2018/4.
Kecskés D. Gusztáv: „A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága és az 1956-os magyar menekültek." *Kézirat*
Kecskés D. Gusztáv: „Pénzgyűjtés és propaganda: Az ENSZ-intézmények információs tevékenysége az 1956-os magyar menekültválság megoldása érdekében." *Századok*, 2012 (146. évf.) 1. sz. pp. 109–145.
Kecskés D. Gusztáv: „Humanitárius segítségnyújtás globális méretekben. A Vöröskereszt Társaságok Ligája és az 1956-os magyar menekültek." *Múltunk*, 2018 (LXIII. évf.) 4. sz. pp. 74–119.
Kecskés D. Gusztáv: „Menekültszállítás és hidegháború. Az Európai Migráció Kormányközi Bizottsága (ICEM) és az 1956-os magyar menekültek." *Századok*, 2018 (152. évf.) 1. sz. pp. 145–170.
Kéthly Anna: *Szabadságot Magyarországnak!* Kéthly Anna Alapítvány, [1994]
Kéthly Anna: *Száműzve, de le nem győzve. Kéthly Anna emigrációs levelezése, 1957–1976.* Országos Széchényi Könyvtár – Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2007.
Kierkegaard, Søren: *Félelem és reszketés.* (Fordította: Rácz Péter) Helikon, Budapest, 1986.
Király Béla: Az ENSZ és a magyar forradalom. In: *A magyar forradalom eszméi.* Szerk.: Király Béla és Lee W. Congdon. Atlanti Kutató és Kiadó Társulat Alapítvány, Budapest, 2001.
Király Béla: „A Magyar Forradalmi Tanács 1957. január 5–7-én tartott ülésének határozatai." In: *Az 1956-os Inézet évkönyve 1994.* 1956-os Intézet, Budapest, 1994.
Király Béla: „A magyar kérdés az ENSZ-ben." In: *ENSZ-Akadémia*, Magyar ENSZ Társaság, Budapest, 1993.
Király Béla: „Military Aspects." In: *The Hungarian Revolution in Retrospect.* Szerkesztette: Király Béla és Jónás Pál Columbia University Press, New York, 1978.
Kirov, Alekszandr: „A szovjet hadsereg és a magyar forradalom." In: *Az 1956-os Intézet Évkönyve, 1996–97.* Budapest, 1997.
Kis János: „Az 1956–57-es restauráció." In: *A forradalom előzményei, alakulása és utóélete.* Az 1986-os budapesti konferencia előadásai. Magyar Füzetek, Párizs, 1987.
Kiss András: „Emigrációba kényszerülve. Kővágó József 1956 utáni szerepvállalásai." *Múltunk*, 2018/4.
Kiss József, Ripp Zoltán, Vida István (szerk.): *„Top Secret" – Iratok a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez.* MTA Jelenkor-kutató Bizottság, Budapest, 1995.
Kissinger, Henry: *Diplomacy.* Simon and Schuster, New York, 1994.
Kőrösi Zsuzsanna, Standeisky Éva és Rainer M. János (szerk.): „Az olvadás Kelet-Európában a Nyugat szemével. A NATO Nemzetközi Titkárságának belső dokumentuma." Közli és fordította Kecskés D. Gusztáv. Évkönyv VIII. 2000. Budapest, 1956-os Intézet, 2000.
Kő András – Nagy J. Lambert: *Tököl, 1956.* Publica, Budapest, 1992.
Koh, Byung C.: *The United Nations Administrative Tribunal.* Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1966.
Korányi G. Tamás (szerk.): *Egy népfelkelés dokumentumai.* Tudósítások Kiadó, Budapest, 1989.
Kramer, Mark: „New Evidence on Soviet Decision-making and the 1956 Polish and Hungarian Crises." *CWIHP Bulletin*, 1996/97.
Kramer, Mark: „A Szovjetunió válasza az 1956-os eseményekre." In: *Az 1956-os Intézet évkönyve, 1996–97.* 1956-os Intézet, Budapest, 1997.
Lash, Joseph P.: *Dag Hammarskjold. Custodian of the Bushfire Peace.* Doubleday & Company, Inc., New York, 1961.
Lasky, M. J. (szerk.): *The Hungarian Revolution.* Praeger, New York, 1957.
Lefebvre (Denis): *A szuezi ügy.* Osiris, Budapest, 1999.
Lie, Trygve: *In the Cause of Peace.* Macmillan, New York, 1954.
Lidegaard, Bo: *a legmagasabb ár. Povl Bang-Jensen és az ENSZ. 1955–1959.* Magyar Könyvklub, Budapest, 2000.
Lidegaard, Bo: *Defiant Diplomacy. Henrik Kauffmann, Denmark and the United States in World War II and the Cold War, 1939–1958.* Peter Lang, New York, 2003.
Lieblich, Eliav: „At Least Something: The UN Special Committee on the Problem of Hungary, 1957–1958." *European Journal of International Law.* August, 2019. (Vol. 30. Issue 3.) pp. 843–876.
Litván György: „A Nagy Imre-per politikai háttere." *Világosság*, 1992/10.
Lodge, Henry Cabot: *As It Was*, Norton & Co. New York, 1976.
Lokkegaard, Finn: *Det danske Gesandtksab i Washington 1940–1942.* (English Summary), Copenhagen, 1968.
Luard, Evan: *A History of the United Nations.* Macmillan, London, 1989.
Machcewicz, Pawel: „Lengyelország az Egyesült Államok külpolitikájában, 1956." In: *Az 1956-os Intézet évkönyve, 1996–97.* 1956-os Intézet, Budapest, 1997.
Manly, Chesly: *The UN Record. Ten Fateful Years for America.* Henry Regnery Co. Chicago, 1955.
Markó György: *A pesti Rambo.* KKETTK Közalapítvány, Budapest, 2018.
Marton Endre: *The Forbidden Sky.* Little Brown & Co., Boston–Toronto, 1971.
McCargar, James C.: „A Szabad Európa Bizottság és a magyar emigránsok 1956-ban." In: *Az 1956-os Intézet Évkönyve, 1996–97.* 1956-os Intézet, Budapest, 1997.
Menon, K. P. S.: *Journey Round the World.* Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay, 1965.
Méray Tibor: *Thirteen Days that Shook the Kremlin.* Thames and Hudson, London, 1959.
Michener, James A.: *The Bridge at Andau.* Bantam Books, London, 1957.
Mićunović, Veljko: *Tito követe voltam.* Interart, Budapest, 1990.
Miller, Richard I.: *Dag Hammarskjold and Crisis Diplomacy.* Oceana Publications, Inc., New York, 1961.
Mindszenty [József], Cardinal: *Memoirs.* Macmillan, New York, 1974.
Mink András (szerk.): *Tanúságtevők az ENSZ előtt – 1957.* Nagy Imre Alapítvány, Budapest, 2010.

Morris, Robert: *Self Destruct: Dismantling America's Internal Security.* Arlington House, New Rochelle, New York, 1979.
Mosley, Leonard: *Dulles.* The Dial Press, New York, 1978.
Munro, Leslie: *United Nations – Hope for a Divided World.* Henry Holt & Co. Publisher, New York, 1961.
Murányi Gábor: *Az átkos múlt hetek.* Szerzői kiadás, Budapest, 1996.
M. Szebeni Géza: „A Radványi ügy." *Grotius,* 2011.
Nagy J. László: „La Hongrie et les relations entre la Tunisie et la France (de 1952 a 1962)." In: *La Méditerranée vue de l'Europe Centrale.* Université de Szeged, 2000.
Nagy Kázmér: *Australia and the Hungarian Question in the United Nations.* Canberra, FM Press, 1966.
Olgyay, George: *The Hungarian Revolution and the United Nations. Limitations of Parliamentary Democracy.* University of Notre Dame, 1971. (Ph. D. disszertáció)
Pálfy József – Kazimir Károly: *A magyar kérdés.* Dokumentum-dráma két részben. (A színművet a Thália Színház mutatta be 1970. február 12-én); megj. *Rivalda 1969–70.* Magvető, Budapest. 1971.
Pálóczi-Horváth, George: *Khrushchev.* Little, Brown & Co., Boston–Toronto, 1960.
Pesti utca – 1956. Szerk.: Bindorffer Györgyi, Gyenes Pál, Kozák Gyula. Századvég – 1956-os Intézet, Budapest, 1994.
Poór Edit – Cseh Gergő Bendegúz: „Az ENSZ és Magyarország, 1957." *Társadalmi Szemle,* 1995/5.
Radványi, János: *Hungary and the Superpowers, The 1956 Revolution and Realpolitik.* Stanford University Press, Stanford, 1995.
Rahman, M[ohamed] A[ttaur]: *Magyarország, 1959–1959. Egy indiai diplomata emlékei.* Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Budapest, 2006.
Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz. I.* Századvég, Budapest, 1996; *II.* 1956-os Intézet, Budapest, 1999.
Report of the Special Committee on the Problem of Hungary. General Assembly Official Records: 11th Session Supplement No. 18. (A/3592). United Nations, New York, 1957.
Révész Gy. István: *a béke volt veszélyben.* Kossuth, Budapest, 1957.
Ripp Zoltán: *Ötvenhat és a hatalom.* Napvilág Kiadó, Budapest, 1997.
Shevchenko, Arkady N.: *Breaking with Moscow.* Knopf, New York, 1985.
Sík Endre: *Bem rakparti évek.* Kossuth, Budapest, 1970.
Sólyom-Fekete, William, dr.: *The Legal Effects of a Revolution.* Library of Congress / Law Library, Washington D.C., 1982.
Soós Katalin: *1956 és Ausztria.* JATE BTK, Szeged, 1999.
Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom.* 1956-os Intézet, Budapest, 1996.
Swartz, Martin B.: *A New Look at the 1956 Revolution: Soviet Opportunism, American Acquiescence.* Taft University, 1988. (Ph.D. disszertáció)
Szabó Miklós: *Home Again.* Pannonia Press, 1960.
Szabó Miklós: *Foglalkozásuk: emigráns.* Kossuth, Budapest, 1958.
Szász Béla: *Volunteers for the Gallows.* Chatto & Windus, London, 1971. Magyarul: *Minden kényszer nélkül.* „M.O.", Budapest, 1984.
Szenes Imre: *Az utolsó napjuk.* Kossuth, Budapest, 1957.
Szereda, Vjacseszlav – Rainer M. János (szerk.): *Döntés a Kremlben, 1956 – a szovjet pártelnökség vitái Magyarországról.* 1956-os Intézet, Budapest, 1996.
Szereda, Vjacseszlav – Sztikalin, Alekszandr (szerk.): *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZK KB levéltárából.* Móra, Budapest, 1993.
Sz. Kovács Éva: „A magyar hírszerzés tevékenysége Ausztriában (1945–1965). *Betekintő,* 2013/2.
Townley, Ralph: *The United Nations.* Charles Scribner's Sons, New York, 1968.
Urquhart, Brian: *Ralph Bunche. An American Life.* WW Norton, New York – London, 1993.
Urquhart, Brian: *Hammarksjold.* Harper & Row, New York, 1984.
Uruguay and the United Nations. Uruguayan Institute of International Law – Manhattan Publishing Co. New York, 1958.
Yeselson, Abraham – Galgione, Anthony: *A Dangerous Place. The United Nations as a Weapon in World Politics.* Grossmann Publishers, New York, 1974.
Váradi Natália: „1956-os deportálások a Szovjetunióba." In: *Acta Academiae Beregsasiensis,* 2010/2.
Váradi Natália: „'56-os magyar forradalmárok az ungvári börtönben." In: *Acta Academiae Beregsasiensis,* 2013/2.
Wadsworth, James J.: *The Glass House.* Praeger, New York, 1966.
Weiner, Tim: *Legacy of Ashes. The History of the CIA.* Anchor Books, Random House, New York, 2008.
Wise, David – Ross, Thomas B.: *The Espionage Establishment.* Random House, New York, 1967.
Zacher, Mark W.: *Dag Hammarskjold's United Nations.* Columbia University Press, New York & London, 1970.

Képek jegyzéke

12. Fortepan/Nagy Gyula
14. Wikimedia Commons
15. Library of Congress, Washington
17. MTI Fotó: Járai Rudolf
17. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
19. MTI Fotó: Farkas Tamás
21. MTI Fotó: Bartal Ferenc
23. Fortepan/Album023/Franz Fink
26. MTI Fotó: Jármai Béla
29. Walter Sanders/Getty Images
31. INTERFOTO/Austrian National Library/United States Information Service
32. Wikimedia Commons/Helsingborgs Dagblad
39. Per Bang-Jensen szívességéből
41. MTI Fotó: Bartal Ferenc
43. United States Army Signal Corps/National Archives/Harry S. Truman Library & Museum
48. MTI/FR
49. EB Inc.
52. MTI Fotó: Vigovszki Ferenc
53. IRC/Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának szívességéből
55. MTI Fotó: Kovács Ferenc
56. Fortepan/Lissák Tivadar
58. IRC/Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának szívességéből
62. IRC/Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának szívességéből
64. IRC/Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának szívességéből
66. IRC/Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának szívességéből
69. IRC/Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának szívességéből
74. Wikimedia Commons
75. National Archives (USA)/Richard Nixon Presidential Library

76. MTI Fotó: Jármai Béla
78. MTI Fotó: Bajkor József
80. Fortepan/Bauer Sándor
89. Fortepan/Kleyer Éva
92. Fortepan/Kleyer Éva
94. MTI Fotó: Molnár Edit
96. MTI Fotó: Fényes Tamás
97. National Archives (USA)/OSA
105. MTI Fotó: Papp Jenő
112. akg-images
114. Wikimedia Commons
120. IRC/Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának szívességéből
123. Wim van Rossem/Anefo/Nationaal Archief
125. MTI Fotó/MAFIRT
131. akg-images
137. MTI Fotó: Papp Jenő
139. Per Bang-Jensen szívességéből
145. Andre Strong Bookseller
153. MTI Fotó: Vigovszki Ferenc
157. MTI Fotó: Bara István
160. MTI Fotó: Papp Jenő
161. MTI Fotó: Vigovszki Ferenc
162. MTI Fotó: Papp Jenő
165. Joop van Bilsen/Anefo/Nationaal Archief
167. MTI Fotó: Urbán Nándor
168. MTI Fotó: Vigovszki Ferenc
172. Library of Congress, Washington
176. MTI Fotó: Sziklai Dezső
178. Szentey Kinga szívességéből
185. MTI Fotó: Vigovszki Ferenc
190. MTI Fotó: Fényes Tamás
197. MTI Fotó: Bojár Sándor
206. Per Bang-Jensen szívességéből
214. MTI Fotó: Vigovszki Ferenc
218. National Archives, Washington
228. Library of Congress, Washington
231. Library of Congress, Washington
236. MTI Fotó: Reprodukció
240. MTI Fotó: Mező Sándor
242. Walter Sanders/The LIFE Picture Collection/Getty Images szöveg van a képen
249. MTI Fotó: Kiss G. Péter
264. MTVA/Forgács Károly
266. Rolls Press/Popperfoto/Getty Images
276. Ralph Morse/The LIFE Picture Collection/Getty Images
280. MTVA/MTI/INT

284. Ullstein Bild/Getty Images
289. MTI Fotó: Kácsor László
292. MTI Fotó: Vigovszki Ferenc
297. MTI Fotó: Bara István
299. MTI Fotó: Vigovszki Ferenc

Névmutató

(a dőlt számjegyek a jegyzetekben, képaláírásban, illetve a bibliográfiában előforduló neveket jelölik)

A

Aba-Novák Vilmos *326*
Abdullah, Mohamed 150, *373*
Aczél Tamás 202, *398*
Adamie, Louis *438*
Adams, Ware *355*
Ailinger, Jospeh F. *308*, *313*, *453*
Al-Ahmed, Asz-Szabáh Dzsamiz 275
Al-Mulla, Bader 275
Andersen, Alsing 113, 116, 135, 138, 139, 142, 143, 154, 180, 181, 182, 187, 208, 209, 217, 219, 222, 223, 225, 226, 231, 238, 239, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 259, 266, 267, *354*, *355*, *357*, *367*, *368*, *369*, *377*, *382*, *383*, *384*, *385*, *394*, *396*, *398*, *401*, *404*, *405*, *406*, *413*, *418*, *421*, *422*, *423*, *424*, *433*
Anderson, Walter 267, *410*, *413*, *433*
Andropov, Jurij Vlagyimirovics 24, 161, 162, 237, *308*, *309*, *322*, *329*, *347*, *351*, *367*, *377*, *393*, *416*
Angyal István *168*
Apró Antal 160, *421*
Arendt, Hannah *453*
Argentieri, Federigo *453*
Arisztov, Averkij Boriszovics 167, *346*
Arkagyev, Georgij Petrovics 144, 145, *370*
Arm, Walter *434*
Auer Pál 30, 203, 291, *314*, *320*

B

Babits Mihály *328*
Bajcsy-Zsilinszky Endre *302*
Bajzik Ferenc 177, 178
Bakay Szilárd 56, *327*
Baktay Ervin 86, *339*
Bali Sándor 57
Bandera, Sztepan *438*
Bang-Jensen, Helen 227, 268, *319*, *394*, *410*
Bang-Jensen, Per 7, *139*, *398*
Bang-Jensen, Povl 8, 10, 39, 98, 115, 121, 126, 127, 129, 132, 135, 138, 139, 147, 187, 193, 205–234, 235, 244, 254, 256, 257, 266–273, 277, 283, 284, 293, *301*, *310*, *344*, *345*, *356*, *361*, *364*, *371*, *386*, *388*, *389*, *393–415*, *432–439*, *457*

Bánkúti Géza 57, 202, *392*
Barankovics István *311*
Baráth Magdolna *310, 365, 372, 448, 453*
Barco, James 39, 98, 147, 229, *319, 329, 344, 356, 372, 399, 405, 411, 415, 430, 455*
Barnayaka *355*
Bartha János 247, 254, *425, 426*
Bartók László 281, 291, *442*
Batonai István *320*
Batonai László *320*
Beckh, Herbert. G. 53
Beer, Henrik 60, *328*
Békés Csaba *306, 309, 337, 341, 453*
Bene János *393*
Benjámin Olivér 130, 201, 203, *284, 285, 392, 444*
Bereczky László 215
Berggren, Henrik 7, *319, 323, 324, 325, 358, 428, 453*
Berkesi András *444, 453*
Berle, Adolf A. *404, 428, 453*
Bessenyey, George B. *311*
Bethlenfalvy Géza *339, 340, 374, 379, 454*
Bibó István 31, 33, 43, 85, 118, 154, 171, 172, 188, 259, 281, *307, 339, 374, 379, 387, 422, 443*
Bindorffer Györgyi *340, 343, 454, 458*
Bird, W. R. *446*
Biszku Béla 109, 159, 162, 213, 237, 298, *352, 365, 377, 416*
Bjøl, Erling *354*
Block, Bela von *363*
Bogyay Katalin 7, *398, 454*
Bohlen, Charles 291, *304, 313, 349, 446, 454*
Bohr, Niels 10, 217, 225, 270, *325, 401, 433*
Boissier, Leopold 55, 83, 277, *326, 333, 337*
Bokor Péterné *387, 406*
Boland, Frederick 291, 293, *441, 446, 447*
Boldoczki János 166, 250, *304, 378*
Bolgár Elek 13, *302*
Bollobás Béla 286, *445*
Borbándi Gyula *454*
Borhi László 7, *311, 312, 397, 448, 454*
Bridge, Cyprian, J. *440*
Brilej, Jože *340, 386*
Brimelow, Thomas *365*
Broadwater, Jeff *454*
Buber, Martin 10, 257, *325, 428*
Budinger, J. M. *440*
Bujdosó Alpár *454*
Bulganyin, Nyikolaj Alekszandrovics 85, 87, *322, 335, 349, 359, 416*
Bunche, Ralph Johnson 209, 210, *218*, 227, 256, *372, 396, 397, 451, 459*
Buri István *393*
Burling, Edward *433*
Bunker, Ellsworth *332*

C

Calhoun, F. Daniel *454*
Campbell, John C. *315, 454*
Camus, Albert 154
Carbajal-Victoria, Juan José *355*
Cardia, Isabelle Vonèche *325, 326, 327, 328, 329, 330, 333, 344, 345, 352, 383, 429, 454*
Carpozi, George Jr. *370, 412, 433, 434, 435, 437, 454, 455*
Casey, Richard *413, 417*
Castro, Fidel 279
Chai, Feng-Yang *356*
Cherne, Leo *428*
Chiesura, Giorgio *397, 454*
Christiansen, Ernst *435*
Coates, C. L. *406*
Cohen, Benjamin V. *302*
Cohen, Myer 61, 81–83, *295, 328, 330, 332, 336, 346*
Congdon, Lee W. *456*
Conrad, John P. *455*
Cope, C. (a budapesti brit követség tagja) *339*
Copp, DeWitt 271, 272, *301, 319, 358, 361, 364, 367, 393, 395, 400, 402, 403, 404, 408, 410, 414, 433, 434, 435, 454*
Corbeales, Robert *400*
Cordier, Andrew W. 19, 31, 40, 48, 104, 107, 113, 117–118, 135, 138, 142, 146–147, 181, 187, 209, 210, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 227, 232, 233, 234, 242, 256, 260, 261, 265, 269, 270, 272, 279, *305, 310, 314, 316, 317, 319, 321, 322, 323, 338, 349, 358, 363, 364, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 379, 383, 384, 386, 394, 395, 397, 400, 402, 403, 404, 406, 407, 408, 410, 413, 414, 415, 420, 428, 431, 432, 435, 436, 437, 439, 442, 455*
Corea, George Claude Stanley 241, 246, 247, 248, *419, 422, 423*
Cornut-Gentille, Bernard 22
Crook, D. 64
Cushman, Robert E. *410*
Czebe Jenő 285, *444*
Czebe Valér 285, *444*
Czermann Alajos 172–178, 261, *380*
Cziffra György 173

Cs

Csáki Sándor 93
Csatorday Károly 294, *296, 448*
Cséby Lajos *340, 386*
Cseh Gergő Bendegúz *377, 378, 458*
Csernyisev, Ilja Szemjonovics 145, 149, *310*
Csikós Imre 274, 286
Csou En-laj 87, 88, 105

D

Dálnoki Veress Lajos 124, 200, 204
Delaney, Georges *372*
DeLoach, Cartha D. *436, 438*
Déry Tibor *23*, 273, *392, 416*
Dessewffy Gyula 193, 197
Dixon, Pierson John 49, *312, 315, 346, 354, 418, 429, 433*
Dobi István 40, *161*, 183, 236, *367, 374, 384, 416*
Dobrinyin, Anatolij Fjodorovics 227, *228*, 239, 241, 257, 260, 262, *400, 406, 409*
Dodd, Thomas J. *411, 436, 438, 454*
Domokos József 109, *352, 418*
Döller Erzsébet 56
Drummond, Roscoe *322*
Duckworth-Barker, Vernon 81, 114, 134, 138, 210, *328, 331, 336, 354, 357, 398*
Dudás József 86, 188, *310, 327*
Dugan, James *454*
Dulles, Allen Welsh 163, 215, 223, 229, 270, *308, 319, 344, 411, 436, 455*
Dulles, John Foster 25, 28, 40, 229, 291, *304, 307*

E

Eckhart Sándor 300, *448, 451*
Eden, Anthony 42
Edison, Charles *414*
Ehrenfeld, Alice *407*
Eisenhower, Dwight David 44, *312, 349, 454*
Eliot, Thomas Stearns 154
Eörsi Gyula 14, 157, 183, *303, 373, 375*
Eörsi István *168*
Eörsi László *310, 454*
Epstein, Julius *402, 454*
Eskelund, Karl I. 30

Esztergályos Ferenc 93
Evans, Meurig *406*
Ewing, Arthur F. *331*

F

Fábián Béla 243, *264*, *350*, *385*, *386*, *390*, *418*
Fabregat, Enrique Rodriguez 113, 129, 132, 136, 137, 138, 141, 144, 237, 239, 246, 247, 248, *354*, *355*, *366*, *369*, *422*
Faddy Othmár 193
Faludy György 202, *362*
Farkas Erzsébet 198
Farkas Mihály 273
Farkas Vladimir 273
Fazekas György *420*
Fehér Sándor *303*
Fejtő Ferenc *309*
Fercsov (szovjet diplomata Bernben) 35
Fiala József 193, *389*
Finger, Seymour M. *312*, *454*
Fischbach, Michael R. *454*
Fock Jenő *364*
Fodor József *162*
Foote, Wilder 231, *413*
Ford, Henry, II. *275*, *387*
Forró Marianna 177–178, *381*, *382*
Forster, Clifford 269, 271, *434*
Foss, Nils *358*, *454*
Foster (brit külügyi tisztviselő) *374*, *435*
Földes Péter *444*
Frank György 203, *392*
Frazer, William 274
Frederick (amerikai újságíró) *384*
Friedmann Magdolna *339*
Fry, Leslie 46, 115, 118, 119, 128, 133, 136, *137*, 188, *313*, *318*, *322*, *347*, *356*, *368*, *374*, *379*, *383*, *386*, *420*, *454*
Fuchs, Nora 295, *433*, *446*
Füzeséry-Nagy Csaba 172–178, *379*, *380*, *382*
Füzeséry-Nagy György 173

G

Gábor László 261
Gajzágó László *307*
Gál Éva *306*, *307*, *308*, *309*, *310*, *317*, *318*, *335*, *351*, *352*, *375*, *377*, *378*, *379*, *393*, *416*, *426*, *427*, *455*
Galgione, Anthony *459*
Gáli József 152, *168*, *374*, *424*
Gallopin, Roger 60, *326*
Galster, Jon *354*
Gandhi, Mohandász Karamcsand (Mahatma) 87
Garamvölgyi Vilmos 164
Garthoff, Raymond L. *312*, *455*
Gaskill, Gordon *325*
Gáti Charles *306*, *455*
Gecsényi Lajos *310*, *365*, *372*, *448*, *453*
Gehlen, Reinhard *425*
Gerbet, Pierre *455*
Gereben István *311*, *455*
Gerő Ernő 21, 102, 109, *329*, *378*, *449*
Ghébali, Victor-Yves *455*
Gheorghiu-Dej, Gheorghe 102
Gimes Judit *340*, *361*
Gimes Miklós *304*
Glance, Ita 133, 194, 195, *390*
Glennon, John P. *371*, *430*, *455*
Goldwater, Barry *436*
Gomułka, Władysław *426*
Gorman, Eugene *397*
Gömöri Edit 287
Gömöri György *330*
Göncz Árpád 85, 154, 171, 281, *301*, *339*, *374*, *379*, *422*, *443*
Grabner (ausztrál diplomata) *352*
Grebennyik, Kuzma Jevdokivomics 54, *326*

Green F. E. *409*, *410*
Grepkin (szovjet külügyi tisztviselő) 155
Grimes, Richard E. *435*
Gromiko, Andrej Andrejevics *228*, 240, 296, *347*
Grose, Peter *455*
Gross, Ernest A. 218, 219, 221, 222, 223, 224, 226, 234, 269, 270, 272, *372*, *401*, *402*, *403*, *404*, *405*, *406*, *407*, *408*, *409*, *435*, *436*, *439*, *455*
Grősz József 175, *380*
Grubhofer, Franz 193
Grusa, Vlagyimir Arszenovics *355*, *369*
Gulyás Andorné (szül. Gömbös) 285
Gundersen, Oscar 83, 84, *338*
Gundmundsson, Ivar *413*
Gunewardene, Ratnakirti Senerat Serasinghe 113, 114, 129, 130, 131, 135, 136, 137, 138, *139*, 144, 145, 149, 150, 151, 182, 239, 241, 246, 247, 248, *339*, *354*, *355*, *363*, *366*, *367*, *368*, *369*, *370*, *373*, *377*, *384*, *417*, *422*, *423*

Gy

Gyáros László *371*, *406*, *415*, *416*, *420*
Gyenes Judith *416*
Gyenes Pál *340*, *343*, *454*, *458*
Gyerjabin, Pjotr Szergejevics *438*
Gyulai Ida 155, 190

H

Haag, van den Ernest *455*
Habsburg Ottó *433*
Hafner, Stephan 7
Hahn Sándor 286
Hajdu Tibor *349*, *455*
Hammarskjöld, Dag 7, 10, 18, 19, 20, 25, 28, 31–38, 40, 43–44, 45–51, 54, 59, 61, 67, 71, 79, 82, 83–85, 87, 103, 104, 107, 108, 111–112, 116, 117, 125, 142–143, 145, 146, 147, 148, 149, 181, 183–184, 186, 187, 188, 192, 202, 209, 210, 216, 218, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 235, 236, 237–239, 242, 243, 244, 251, 255–256, 257, 258, 261, 269, 270, 271–272, 279, 281, 282, 291, 292, 293, 296, *305*, *307*, *313*, *314*, *316*, *317*, *319*, *320*, *321*, *322*, *323*, *324*, *325*, *326*, *327*, *328*, *329*, *331*, *333*, *334*, *336*, *338*, *339*, *340*, *348*, *349*, *353*, *354*, *355*, *356*, *357*, *359*, *361*, *362*, *365*, *367*, *368*, *369*, *370*, *372*, *383*, *384*, *386*, *392*, *395*, *396*, *400*, *401*, *403*, *404*, *406*, *408*, *409*, *410*, *411*, *412*, *413*, *416*, *417*, *419*, *426*, *427*, *430*, *435*, *436*, *437*, *438*, *439*, *447*, *448*, *453*, *455*, *457*, *459*
Hámori László 16, 15, 16, 77, 106, 138, 171, 277, 278, 281, 291, 296, *304*, *307*, *318*, *319*, *326*, *328*, *331*, *367*, *379*, *387*, *398*, *428*, *441*, *443*, *449*
Hansen, Hans Christian 233, *408*, *413*
Haraszti Sándor *422*
Haraszti-Taylor, Eva *311*, *312*, *313*, *337*, *347*, *383*, *455*
Hárs István 18, *305*
Hatami, A. *406*
Háy Gyula 273, *416*
Haynes, John E. *455*
Hazzard, Shirley *455*
Héderváry Klára 7, 10, 16, 126, 138, *139*, 210, 221, 260, 261, 273, 274, 278, 283, 287, *295*, 296, *304*, *344*, *345*, *352*, *361*, *364*, *372*, *396*, *399*, *420*, *430*, *431*, *432*, *437*, *439*, *440*, *441*, *442*, *443*, *445*
Héderváry Lehel *304*
Hegedüs András *304*, *306*, *378*
Hegedűs B. András *320*, *430*, *453*, *455*

Heltai György 22, 33, 34, 87, 126, 130, 170, 210, 215, *307*, *309*, *349*, *365*, *379*, *396*, *398*
Hennyey Gusztáv 270
Hérakleitosz *394*
Hesselund-Jensen, Aage 230, *407*, *408*, *412*, *414*
Hevesi István *393*
Heydon, Richard Peter *438*, *439*
Hill, B. C. *413*
Hiss, Alger 118, *358*
Hogan, Charles A. *68*
Hollai Imre 17, 18, 29, 30, 40, 44, 155, 189, 244, *304*, *305*, *313*, *314*, *319*, *323*, *350*, *384*, *385*, *430*
Hollós Ervin *455*
Holyoake, Keith J. *443*
Hoover, J. Edgar 228, *231*, 258, 267, *344*, *372*, *397*, *404*, *410*, *411*, *434*, *436*
Horner, Charles *311*
Horthy Miklós 27, 128, 157,*312*, *362*, *376*, *391*
Horváth Imre 20, 22, 24, 40, 41, 46, 54, 102, *105*, 106, 159, *160*, *166*, 183, 237, 294, *304*, *305*, *306*, *307*, *308*, *310*, *313*, *314*, *316*, *319*, *320*, *326*, *347*, *360*, *364*, *384*, *399*, *417*
Horváth János 192, 203, 268
Ho Si Minh 151
Hoveyda, Fereydoon *342*
Hruscsov, Nyikita Szergejevics 44, 87, 88, 101, 108, 121, 159, 166, 240, 277, 279, 296, *308*, *349*, *352*, *370*, *419*, *433*
Hruska, Roman *379*
Huss, Pierre J. 277, *370*, *405*, *412*, *437*, *455*

I

Ignotus Pál 163, 202, 281, *362*, *365*, *392*
Ikladi Lajos 13
Ivasutyin, Pjotr Ivanovics *377*, *418*

J

Jaspers, Karl 154
Jeffreys, Mary *341*
Jessup, Phil 83
Johnson, Lyndon Baines *433*
Jónás Pál *456*
Jordan, William 115, 118, 121, 129, 132, 133, 135, 136, 137–139, 142, 143, 169, 170–171, 180–182, 188, 194, 207–212, 217, 226, 236, 238, 239, 245–246, 248, 251, 256, 260–262, *264*, 273, 274, 275, 277, 278, 281, 289, 291, 293, 294, 295, 296, 298, *356*, *357*, *363*, *364*, *366*, *367*, *368*, *369*, *370*, *372*, *378*, *379*, *382*, *383*, *384*, *386*, *387*, *388*, *394*, *395*, *396*, *397*, *398*, *400*, *401*, *408*, *409*, *410*, *417*, *418*, *422*, *423*, *425*, *428*, *430*, *431*, *432*, *439*, *440*, *441*, *442*, *443*, *445*, *447*, *448*, *449*
Jørgen Peter Laurids *413*
József Attila *302*

K

Kádár János 24, 29–30, 33–34, 38, 46, 49, 50, 51, 54, 58, 62, 63, 64, 70, 71, 74, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 85, 86–87, 88, 93, 96, 102, 103, 105, 106, 107–109, 117, 118, 119, 120, 123, 140, 146, 150, 151, 155, 157, 159–161, 166–167, 170, 172, 184, 204, 207, 208, 213, 236, 237, 238, 242, 243, 244, 248, 249, *255*, 259, *264*, 279–281, 283, *292*, 296, 297, 298, *299*, 300, *303*, *309*, *314*, *315*, *316*, *318*, *322*, *324*, *327*, *329*, *330*, *334*, *335*, *336*, *339*, *346*, *347*, *348*, *351*, *352*, *363*, *367*, *375*, *376*, *385*, *387*, *388*, *416*, *417*, *418*, *420*, *421*, *424*, *442*, *449*, *451*
Kádár Zsuzsa, B. *359*, *454*
Kajári Erzsébet *321*, *324*, *342*, *343*, *455*
Káldor Vera *168*
Kalugin, Oleg Danyilovics *318*, *372*, *403*, *455*
Kampman, Olfert Viggo Fischer *413*
Kardelj, Edvard *318*, *447*
Kardos György *444*
Kardos László 172, 281, *443*
Károlyi Mihály *304*, *319*, *349*, *455*
Kauffmann, Henrik von 219, 225, 229, 270, *393*, *402*, *408*, *433*, *457*
Kazimir Károly *314*, *385*, *399*, *437*, *458*
Kecskés D. Gusztáv 7, *306*, *325*, *330*, *337*, *341*, *342*, *343*, *344*, *453*, *456*
Kedadi, Moncef 247
Keisder, John *427*
Kelen Imre 288
Keleti Béla *393*, *399*
Kemsley, William *414*
Kende István *359*
Kenedi János *307*
Kent, Norton E. *438*
Kenyeres Júlia *377*
Kerényi László 106
Kertész József 196, *360*, *389*
Keszthelyi Tibor *386*, *387*
Kéthly Anna 7, 31–34, 38, 43, 45, 49, 64, 86, 89, 101–103, 106, 113, 114, 122–125, 156, 158, 160, *165*, 188, 191, 192, 201, 203, 204, 212, 215, 243, 244, 254, 264, 281, 284, 285, 291, *311*, *314*, *315*, *316*, *320*, *321*, *339*, *340*, *347*, *348*, *349*, *350*, *355*, *359*, *360*, *361*, *363*, *364*, *371*, *373*, *375*, *388*, *391*, *393*, *421*, *432*, *442*, *456*
Key, E. E. *365*
Khazoom, Albert *401*
Khosla, Dzsagan Nath 86, 87, *324*
Kierkegaard, Søren *456*
Király Béla 24, 43–44, 89, 122–124, 133, 156, 157, 158, 188, 191, 192, 200–201, 203–204, 212, 215, 254, 283–285, 300, *306*, *320*, *349*, *359*, *360*, *361*, *363*, *364*, *371*, *375*, *388*, *391*, *393*, *397*, *444*, *446*, *451*, *456*
Kirov, Alekszandr *306*, *308*, *456*
Kis János *312*, *456*
Kiss András 7, *373*, *391*, *447*, *456*
Kiss József *315*, *416*, *417*, *418*, *456*
Kiss Károly *160*
Kiss László 109
Kiss Menyhért 215
Kiss Sándor 158, 172, 191, 192, 198, 203, 215, 281, *340*, *365*, *371*, *383*, *387*, *388*, *390*, *443*, *453*
Kissinger, Henry *433*, *456*
Klehr, Harvey *455*
Kocsis Mihály *387*
Koh, Byung C. *457*
Kolozs Márta 142, 155, 189, 213, *374*, *384*
Komján Miklós 57
Konduktorov, Lev *lásd* Kós Péter
Konrád Edit 189
Konyev, Ivan Sztyepanovics 11, 25, *301*, *308*
Kopácsi Sándor 237
Korányi Tamás *311*, *320*, *457*
Korbonski, Stefan *311*
Kós Péter 19–22, 24–25, 28, 40, 155, 252, *305*, *306–307*, *310*, *313*, *349*, *425*
Kovács Béla 118, 193, 237, *315*
Kovács Éva, Sz. 7, *388*, *459*
Kovács főhadnagy *327*
Kovács Imre *451*
Kovács István (jogász) 213
Kovács István (politikus) *313*, *378*
Kovács Kálmán *373*
Kovács Lajos *434*
Kozák Gyula *458*
Kozmovszky Tibor 154, 155, 198, *340*, *379*
Kő András *456*
König Miklós *359*
Körösényi András *339*
Kőrösi Zsuzsa *321*, *456*

Kővágó József 87, 114, 122–125,150, 158, 188, 192, 194, 201, 212, 215, 284, 291, *320, 340, 353, 355, 359, 360, 363, 375, 391, 446, 447, 456*
Köves (Steiner) András 13, *302, 327*
Krag, Jens Otto 231, *413*
Kramer, Mark *301, 306, 308, 457*
Kreisky, Bruno 129, 263, *264, 312, 363, 431*
Krisna Menon, Vengalil Krisnan 49, 83, 144, 145, 281, 294, *305, 322*
Kristóf István 40
Krivickij, Valter Germanovics *434, 438*
Kuznyecov, Vaszilij Vasziljevics 42, 114, 159, 262, *317, 350, 376*

L

Lajtai Vera *455*
Lall, Arthur 83, 84, 85, 260, 294, *338, 370, 429*
Lányi Ágnes *365*
Lash, Joseph P. *457*
Lask, Joseph *433*
Lasky, M. J. *313, 433, 457*
Lasky, Victor 413, 414, 434
László Béla 56, 175, *381*
Ledényi Ferenc 204
Lefebvre, Daniel *302, 306, 457*
Leggett, James B. *434*
Leiberger, Amanda 7
Leistikow, Gunnar *404, 405, 438*
Lengyel Alfonz 171, 172, 173, 174, 177, *379*
Lengyel Béla 204
Lenin, Vlagyimir Iljics 199, *301, 350*
Lenz István 213
Leverich, Henry P. *311*
Lidegaard, Bo *364, 393, 408, 433, 457*
Lie, Trygve 12, *302, 318, 325, 396, 457*
Lieblich, Eliav *372, 373, 383, 457*
Linczmajer János *351*
Lind, Per *387*
Lindt, August R. *331, 340*
Lippmann, Ole 119, *120, 358*
Litván György *418, 457*
Lleras, Alberto 83, 84, *338*
Lloyd, Selwin *431*
Lodge, Henry Cabot 27, 30, 36, 37, 146, 147, 155, 229, *230*, 235, 237, 243, 261, 262, 265, 275, *276*, 277, 278, *308, 312, 313, 315, 317, 321, 323, 325, 338, 348, 371, 382, 401, 408, 411, 412, 418, 421, 426, 430, 432, 433, 436, 441, 442, 443, 457*
Lokkegaard, Finn *457*
Loós István *213*
Loránd György *303*
Losonczy Géza 20, 24, *304, 313, 420*
Lőcsei Pál 259
Löwenstein, Hubertus Friedrich, Prinz zu 156, *339, 375*
Luard, Evan *457*
Luce, Clare Boothe *428*
Lukács György 24, 77, *346, 378, 420*
Lukács László 173, 174, 175, 176, 177, 178, 242, *380, 381, 382, 389*

M

Machcewicz, Pawl *307, 312, 457*
Magos Gábor *340, 361, 365*
Malacrida, Fausto *356*
Malania, Leo *372*
Malenkov, Georgij Makszimilianovics *346*
Maléter Judit 237
Maléter Mária 237
Maléter Pál 170, 188, 210, 223, 226, 236, 237, 238, 239, 242, 253, *367, 397, 417, 421*
Maléter Pál, ifj. 237
Maléter Pálné, Pausz Mária 237, *416*
Malin, Vlagyimir Nyikiforovics *301*
Manly, Chesly *396, 457*
Mao Ce-tung 87
Marjai József 35, *310, 316*
Markel, Lester *431*
Markotán István 17
Markó György *326, 351, 361, 457*
Marosán György 109, 136, 154, 159, 170, 176, 298, *352, 374, 426, 449*
Maroy, W. L. *412*
Martin, Andrew (Neugrüschel András) 130, 131
Martin, David *402, 415, 438*
Martin, Paul J. *406*
Marton Endre *457*
Marx, Karl *301*
Masens, Villis *311*
Mátay, Florence *392*
Mathe, Julius von *379*
Mayan, L. R. *402*
McCargar, James C. *311, 457*
McCarran, Pat *401*
McCarthy, Joseph 228, *396*
McCaw, William *328*
McCoy W. K. *431*
McDiarmid, John 226, *402, 407, 408, 409*
Meinstrop, Ernest *403, 405*
Meitner, Lise *401*
Menon, K(umara) P(adma) S(ivasankara) 87, 250, *340, 370, 457*
Méray Tibor *320, 457*
Messinesi, Paul 138, *366, 394*
Meyer, Willi *55*, 60, 63, 73, 79
Michalowski, Jerzy *417*
Michener, James A. *397, 457*
Mićunović, Veljko *457*
Mikojan, Anasztasz Ivanovics 21, 23, *306, 308, 425*
Mikulás Gábor 43
Miller, Richard I. *457*
Mills, Victor *397*
Mindszenty József 13, *25, 26*, 27, 86, 102, 156, 254, *302, 311, 339, 376, 400, 451, 457*
Mink András *367, 398, 399, 457*
Molnár Ágoston *399*
Molnár Erik 20
Molnár Ferenc 199
Molnár György 200
Monod, Noël *372*
Montero-Bustamente, Raúl 247
Morris, Robert 216, 227, 228, 232, *319, 400, 402, 409, 410, 414, 433, 457*
Mosley, Leonard *457*
Mouton, Marie-Renée *455*
Mód Péter 22, 24, 30, 40, *41*, 42, 93, 98, 100, 104, 106, 116, 118, 122, 135, 142, 143, 144, 145, 149, 155, 157, 159, 166, 183, 184, 189, 237, 238, 239, 240, 241, 244, 254, 259, 260, 261, 294, *307, 309, 314, 319, 323, 349, 350, 355, 356, 357, 358, 363, 368, 369, 372, 375, 384, 387, 393, 406, 416, 418, 419, 429, 430*
Móró István *365*
Munro, Leslie Knox 183, 257–267, 273, 274–282, 287, 289–291, 293, 295, *296*, 298, *305, 369, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 439, 440, 441, 442, 443, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 458*
Munro, Olga Muriel 277, 290, *429, 440*
Munro, Robert 290
Murányi Gábor *306, 458*
Murphy, Robert 25, 40, *307, 311, 349*
Müller Károly 194
Münnich Ferenc 38, 102, 107, 159, 250, *307, 309, 311, 346, 351, 374*
Myrdal, Gunnar 77, *335*

N

Nagy András *301, 364*
Nagy Ferenc 12, 30, 191, 203, 251, 254, 291, *302, 314, 320, 362, 367*
Nagy Imre 18, 20, 21, 22, *23*, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 38, 44, 45, 53, 54, 64, 77, 85, 86, 87, 88, 101, 102, 103, 104, 106, 109, 116, 118, 119, 134, 136, 142, 150, 157, 160, 161, 162, 166, 167, 172, 177, 225, 235, 236, 237, 238, 239, 240,

241, 242, 243, 244, 246, 248, 249, 252, 253, 254, 255, 259, 260, 284, *304*, *306*, *307*, *308*, *309*, *311*, *312*, *313*, *315*, *318*, *319*, *320*, *321*, *327*, *334*, *346*, *347*, *348*, *350*, *351*, *358*, *363*, *366*, *367*, *376*, *377*, *393*, *415*, 416, 417, *418*, *420*, *421*, *422*, *424*, *425*, 426, 427, *444*, *457*, *458*
Nagy Károly 282, *443*
Nagy Kázmér *458*
Nagy J. László *458*
Nagy, Lambert J. *456*,
Nagy Péter *349*
Nanavati, R. M. *155*
Naraszimhan, C. V. *447*, *448*
Narayan, T. G. *394*, *395*, *437*
Nasszer, Gamal Abden 150, 250
Nehru, Dzsaváharlál 86, 87, 150, 154, 250, 320, 339, 340, 420
Nehru, Ratan Kumar *41*
Nemes Dezső 242, *384*
Németh Béla 34, *315*
Németh Sándor 286
Németh Zsolt 7
Ney Károly 199
Nezvál Ferenc 154, *160*, 213, 241, *352*, *374*, *376*, *420*
Nixon, Richard *74*, 75, 275, *441*, *443*
Norwood, Charles *443*
Nötel, Rudolf 77, 78, 79, 80

Ny

Nyers Rezső *334*
Nyitrai Károly *393*

O

Obersovszky Gyula 152, *153*, *374*, *424*
Obez, Pierre 61, 90, *329*, *330*, *333*
Olgyay, George *323*, *458*
Oltványi László *364*, *393*
Ordass Lajos *422*
Owen, David 106, *302*, *350*

P

Pálfy József *314*, *399*, *437*, *458*
Pallister, James *403*
Pálóczi-Horváth György *302*, *362*, *365*, *458*
Panuch, Anthony 221, 224, *404*, *407*, *408*
Pásztor Tamás 88, 132, 133, 171, 174, 192–198, 201, 210, 213, 215, 261, 291, *295*, *327*, *364*, *388*, *389*, *390*, *392*, *399*, *421*, *428*
Paté, Maurice 70, 90, *332*, *345*
Patolicsev, Nyikolaj Szemjonovics *378*, *425*
Peck, Marshall 271, 272, *301*, *319*, *358*, *361*, *364*, *367*, *393*, *395*, *400*, *402*, *403*, *404*, *408*, *410*, *414*, *433*, *434*, *435*, *454*
Peinsipp, Walther 352, *356*
Pelt, Adriaan 54, 59, 61, 104, *326*, *327*, *329*, *334*, *336*, *349*, *362*
Péter Gábor 39, 286, *303*
Péter János 149, 183, 262, *280*, 281, *313*, *357*, *384*, *385*, *424*, *426*, *432*
Pethő Zoltán *430*
Petrželka, Karel *355*
Picot, Georges *362*, *433*
Pineau, Christian *337*
Piros László 18, 20, *305*
Platzer, Wilfried *386*
Pogány Géza Jenő *388*
Pók Attila 7
Pongrátz Ernő *23*
Pongrátz Gergely *381*
Pongrátz Ödön 127, 129, *311*
Poór Edit *377*, *378*, *458*
Popper, David H. *355*
Posta Mihály *327*
Preoteasa, Grigore *347*
Pritt, Denis Nowell 151, 254, 255, *373*
Protić, Dragoslav (más írásmóddal Protitch) 25, 31 32, 34, 38, 40, 43, 46, 84, 113, 118, 122, 129, 132, 135, 138, 180, 181, 188, 216, 217, 220, 222, 225, 226, 227, 238, 239, 242, 256, 257, 295, *310*, *312*, *314*, *315*, *317*, *318*, *321*, *324*, *349*, *350*, *354*, *360*, *362*, *363*, *364*, *366*, *367*, *368*, *369*, *370*, *383*, *387*, *388*, *394*, *400*, *403*, *405*, *409*, *417*, *419*, *420*, *425*, *427*, *428*
Puja Frigyes 60, 128, 129, 186, 192, 196, 213, 250, *309*, *310*, *328*, *352*, *360*, *362*, *364*, *386*, *388*, *399*, *424*
Pullain (a különbizottság munkatársa) 138
Puskin, Georgij Makszimovics 166
Pusztai Imre 14

R

Raab, Julius 196
Raab Leó *lásd* Kós Péter
Rácz István, B. 203, 215, *399*
Rácz Pál *17*, 18, 28, 29, 40, 106, 149, 155, 283, 299, *304*, *305*, *314*, *319*
Rácz Péter *456*
Rácz Sándor 57, 87
Radványi János 213, 297, 299, 300, *303*, *311*, *312*, *313*, *314*, *316*, *320*, *321*, *326*, *331*, *340*, *348*, *349*, *351*, *360*, *372*, *373*, *376*, *378*, *385*, *386*, *416*, *418*, *419*, *425*, *427*, *429*, *430*, *431*, *439*, *440*, *442*, *445*, *448*, *449*, *450*, *458*
Rahman, Mohamed Attaur 85, 86, 154, 255, *309*, *320*, *324*, *332*, *335*, *339*, *340*, *347*, *374*, *379*, *427*, *458*
Rainer M. János *301*, *307*, *308*, *321*, *325*, *415*, *456*, *458*
Rajk Júlia 249, *422*
Rajk László 204, 215, 243, 284, *310*, *311*, *319*, *349*, *360*, *392*
Rajnai Sándor 18, *235*, *304*, *305*
Rákosi Mátyás 17, 87, 104, 108, 109, 154, 155, 166, 243, 254, 283, *303*, *309*, *318*, *329*, *349*, *352*, *440*, *449*
Ranallo, William *372*
Randé Jenő 189, *386*, *387*
Ravndal, Christian *21*, *304*, *310*
Regéczy-Nagy László *339*
Révész Gy. István *376*, *458*
Révész József 287, 445
Ripp Zoltán *315*, *456*, *458*
Robertson, J. A. C. 106, 219, *402*
Rohde, Ina *414*
Rónai Sándor *160*, *334*
Ross, Thomas B. *459*
Rugyenko, Roman Andrejevics *377*, *418*
Rusk, Dean *449*

S

Samarasekara, Dhanapala 144, 221, *222*, *355*, *404*, *405*, *412*
Sandström, Emil *55*, 83
Sarasen, Mani *414*
Schreiber, Marc 138, 210, 249, 251, *331*, *398*, *423*, *425*
Schwarz, Sanford *379*
Sebes István 36, 54, 190, *317*, *324*, *328*, *424*, *431*
Sebestyén Mária *340*
Sen, Binay Ranjan 76, *334*
Sen, Samar *338*
Sepilov, Dmitrij Trofimovics 87, *316*, *393*
Seynes, Philippe de 47, 59, 60, 61, 62, 64, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 90, 118, *323*, *324*, *326*, *327*, *328*, *329*, *330*, *331*, *334*, *335*, *336*, *337*, *350*, *372*
Sevcsenko, Arkagyij Nyikolajevics (Shevchenko, Arkady N.) *318*, *372*, *403*, *458*
Shann, Keith Charles Owen 113, *114*, 116, 133, 135, 136, 137, 139, 143,

180, 181, 202, 208, 209, 212, 217, 221, 223, 225, 226, 231, 232, 238, 239, 245, 247, 263, 272, 278, *354*, *355*, *358*, *366*, *368*, *369*, *370*, *377*, *383*, *384*, *385*, *394*, *395*, *398*, *401*, *403*, *404*, *406*, *408*, *413*, *417*, *418*, *421*, *422*, *426*, *431*, *438*, *439*, *442*
Shapiro, Harvey *431*
Shawcross, Hartley Sir 130, 131, 153, 169, *348*, *374*
Sílone, Ignazio 154
Sinard, Pierre 73, *331*, *333*
Slim, Mongi 36, 113, 114, 131, 135, 136, 138, 141, 182, 239, 241, 247, 248, 249, 250, 281, *354*, *355*, *373*, *424*, *426*
Sík Endre 19, 20, 24, 40, 55, 58, 82, 104, *105*, 115, *137*, 183, 185, 187, *241*, *256*, *258*, *259*, *280*, *294*, *306*, *309*, *310*, *313*, *314*, *319*, *322*, *326*, *338*, *349*, *350*, *360*, *372*, *384*, *385*, *386*, *419*, *424*, *426*, *427*, *429*, *448*, *458*
Sogno, Edgardo 131, *364*
Soldatić, Dalibor *347*
Soltész Márta *377*
Sólyom-Fekete, William *318*, *458*
Sommer, Hanna *399*
Sommer László *399*
Soós Katalin *328*, *458*
Sorn Károly *393*
Speidel, Hans 199
Standeisky Éva *321*, *340*, *456*, *458*
Steiner Lajos *363*
Sukarno, Kusno Sosrodihardjo 250
Sunjic, Melita H. *341*
Swartz, Martin B. *311*, *320*, *458*
Swenningsen, Nils *413*

Sz

Szabó Gyula 204,
Szabó István, B. *422*
Szabó János, dr. 22, 24, 25, 28, 29, 30, 32, 35, 40, 45, 155, *313*, *314*, *316*, *321*, *384*,
Szabó József *455*
Szabó Károly 215, *399*,
Szabó Miklós 89, 132, 190, 191, 192, 193, 195, 213, 216, 217, 244, *340*, *343*, *344*, *353*, *363*, *364*, *376*, *388*, *401*, *458*
Szabó Róbert *455*
Száll József 299, *385*
Szalma József *380*, *382*
Szántó Zoltán 24, 101, *346*
Szarka Gábor 24, *398*
Szarka Károly 13, *19*, *21*, 24, 60, 95, 149, 150, 166, *303*, *309*, *314*, *337*, *372*, *376*, *424*
Szász Béla 202, *215*, *362*, *393*, *458*
Szebeni Géza, M *399*, *450*, *458*
Széchenyi György 215, *392*, *393*, 456
Szénási Géza 109, *352*, *418*, *421*
Szennik György 43, *56–57*, 196–200, *320*, *326*, *327*, *389*, *390*
Szennikné Rácz Erzsébet 198, 199
Szent-Györgyi Albert *428*
Szereda, Vjacseszlav *306*, *307*, *308*, *309*, *317*, *318*, *322*, *324*, *325*, *326*, *329*, *330*, *346*, *347*, *349*, *374*, *416*, *418*, *420*, *458*
Szerov, Ivan Alekszandrovics 87, 155, 158, 167, 253, *307*, *308*, *318*, *326*, *346*, *351*, *367*
Szigethy Attila 53, *325*
Szigeti (Schönwiesner) Károly *303*, *424*
Szilágyi Dezső 159
Szilágyi József *420*
Szita János 106, *384*
Szoboljev, Arkagyij Alekszandrovics 28, 36, 42, 142, 239, *242*, 243, *310*
Szőllőssy Endre 215, *392*, *393*
Szörényi Éva 127, *361*

Sztavropulosz, Konsztantinosz 32, 224, 227, 258, 293, *314*, *394*, *398*, *401*, *402*, *405*, *407*, *409*, *428*, *448*
Sztálin, Joszif Visszarianovics 52, 109, *302*, *310*
Sztikalin, Alekszandr *306*, *308*, *309*, *317*, *318*, *322*, *324*, *326*, *329*, *330*, *346*, *347*, *349*, *352*, *374*, *416*, *418*, *420*, *458*
Sztriganov, Szergej *385*, *426*
Szuszlov, Mihail Andrejevics 21, 23, 167, *306*, *308*, *346*, *425*

T

Tánczos Gábor 259, *422*
Taraszovics Sándor *361*, *373*, *397*
Tatár István 15, 16
Teleki József *389*
Teleki Pál *302*
Thomas, Donald E. *402*, *403*
Tildy Zoltán 86, *313*, *315*, *339*
Tito, Josip Broz 38, 101, 242, 253, *308*, *310*, *312*, *457*
Togliatti, Palmiro *308*
Torda Endre 17
Tourbet-Delof, Guy 119, 188, *356*
Townley, Ralph 82, *459*
Török István 213, *398*, *399*
Trevelyan, Humphrey 227, 242, 245, 247, 257, *409*, *421*, *422*, *428*
Triebwasser József 283
Tsien, K. K. *402*, *407*
Tumbász Ákos 173, 175, 177, *178*, 261, *382*
Turbék Zoltán 7
Tutsek Gusztáv 163, *377*

U

U Thant, Pantanaw 281, 292, 293, 294, 295, 298, *299*, 300, *396*, *432*, *447*, *448*, *449*
Ullrich, Josef *362*
Uranovicz Imre 155, 190, *386*, *387*, *437*
Urquhart, Brian *319*, *352*, *396*, *401*, *402*, *459*
Ustor Endre *384*

Y

Yeselson, Abraham *459*

V

Vajda Imre 40, *334*
Váradi Natália *317*, *351*, *459*
Varga Béla 25, 192, 203, 241, 291, *304*, *311*, *324*, *377*, *418*, *420*, *448*, *451*, *455*
Varga László 254, 273, 274, 286, *427*, *433*, *439*
Várkonyi Péter 14, 189, *303*
Vas Zoltán *346*
Vásárhelyi Miklós 20, *304*
Vass Klára *390*
Vida István *315*, *456*
Vidić, Dobrivoje 101, *347*
Visinszkij, Andrej Januarjevics 10, 13, *302*, *325*
Víg (ÁVH-őrnagy) *305*, *308*, *426*
Vorosilov, Kliment Jefremovics *349*

W

Wadsworth, James J. 230, 281, *404*, *412*, *443*, *459*
Wahlen, Friedrich Traugott 63, 73, 76, 77, *330*, *332*, *333*, *334*, *342*
Wailes, Edward T. *315*, *348*, *349*
Waithayakon, Wan 117, 143, 146–147, *148*, 180, *186–188*, *238–239*,

244–245, 249, 258–259, *350*, *371*, *372*, *386*, *387*, *417*, *421*, *422*, *426*, *428*, *429*, 448
Walker, Ronald E. 232, 238, 245, 246, 247, 248, 250, *385*, *413*, *417*, *418*, *421*, *422*, *423*, *426*, *433*
Walter, Bruno *428*
Wardrop, James *361*
Weiner, Tim *311*, *459*
Whiteford, William 275
Widener, Alice 226, *413*, *433*
Winkelmann, Otto 199
Winther, Christian 226, 408
Wise, David *404*, *459*
Wisner, Frank *311*

Z

Zacher, Mark W. *459*
Zádor Tibor 18, 25, 150, 151, 241, *367*, *373*, *385*, *419*
Zákó András 95, 204, *311*
Zichy Mihály 7
Zincsenko, Konsztantyin *310*
Zorin, Valerian 291

Zs

Zsebők Zoltán 53
Zsilinszky Sándor *444*
Zsukov, Georgij Konsztantyinovics 78, 87, 171, *306*, *308*, *322*, *335*, *379*

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 2.

X 297384

Az 1956-os forradalom fényes tizenhárom napját igencsak sötét évek, évtizedek követték. Könyvemben a vérbosszú, a terror időszakának egy igen fontos – és az újabb dokumentumok fényében különösen megrendítő – aspektusát vizsgálom: mit tett, illetve mit nem tett az ENSZ, továbbá mit tűrt, sőt mit idézett elő a kádári bosszúállás során. Másképpen fogalmazva: miként vált pragmatikus közönyével és bürokratikus tétlenségével a kommunista hatalom bűntársává? A világszervezet ugyanis retorikájában együttérzést mutatott az elnyomottak iránt, bátorítva ezzel mindazokat, akik az ENSZ-ben a reménység, a politikai változás letéteményesét, a nemzetközi figyelem garanciáját látták, ám gyakorlatában kiszolgáltatta őket elnyomóiknak.

Az eddig feltáratlan források kutatása nyomán sok mindent megtudhatunk az ENSZ tehetetlenségéről a drámai pillanatokban, Hammarskjöld főtitkár kísérleteinek kudarcáról, majd mind nyilvánvalóbb közönyéről. A „magyar ügy" feltárására 1957-ben létrehozott különbizottság összetételéből, mandátumából, működéséből adódó megannyi problémája rajta hagyta bélyegét a bizottság jelentésén, amely az események befolyásolása helyett azok leírásává silányult, míg az ezzel eltelt idő a kádári „konszolidációnak" kedvezett.

NAGY ANDRÁS

KOSSUTH KIADÓ
www.kossuth.hu
kiado@kossuth.hu

iASK
INSTITUTE OF ADVANCED STUDIES KŐSZEG
FELSŐBBFOKÚ TANULMÁNYOK INTÉZETE KŐSZEG

4990 Ft

9 789630 994781